T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TASAVVUF)
ANABİLİM DALI

ABDÜLEHAD NÛRÎ-İ SİVÂSÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Doktora Tezi

İbrahim BAZ

Ankara-2004

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TASAVVUF)
ANABİLİM DALI

ABDÜLEHAD NÛRÎ-İ SİVÂSÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Doktora Tezi

İbrahim BAZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU

Ankara-2004

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TASAVVUF)
ANABİLİM DALI

ABDÜLEHAD NÛRÎ-İ SİVÂSÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınav Tarihi: 08.06.2004

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ
KISALTMALAR

GİRİŞ

1. Kaynakların Değerlendirilmesi 1
1.1. Abdülehad Nûrî'nin Kendi Eserleri.....1
1.2. Abdülehad Nûrî Hakkında Bilgi Veren Diğer Eserler.....1
1.3. Abdülehad Nûrî Hakkında Yapılan Çalışmalar 7
2. Abdülehad Nuri'nin Yaşadığı On Yedinci Yüzyılda Osmanlı'nın Genel Durumu
2.1. Siyasi ve Ekonomik Durum 12
2.2. İlmi ve Edebi Durum 20
2.3. Tasavvufi Durum.....23
2.3.1. XVII. Yüzyıla Kadar Tasavvuf.....23
2.3.2. XVII. Yüzyılda Tasavvuf.....27
2.4. Kadızâdeliler-Sivâsîler Tartışması ve Abdülehad Nûrî Efendi.....33

BİRİNCİ BÖLÜM
ABDÜLAHAD NURİ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1. HAYATI
1.1. İsmi Unvanı ve Mahlası.....46
1.2. Doğum Yeri ve Doğum Tarihi.....48
1.3. Ailesi.....49
1.4. İstanbul'a Hicreti.....52
1.5. Çocukluğu, Tahsili ve Hocaları.....53
1.6. Tasavvufla Alakasının Başlaması.....55
1.7. Tarîkata İntisâbı ve Seyr u Sülûku.....56
1.8. Midilli'ye Gönderilmesi.....59

1.9. Mehmet Ağa Tekkesi ve Şeyhliğine Atanması.....62
1.10. Evliliği ve Çocukları.....64
1.11. Vaizliği.....64
1.12. Vefâtı.....68
1.12.1. Vefatına Düşürülen Tarihler.....70
1.12.2. Türbesi ve Bugünkü Durumu.....72
1.13. Abdülehad Nûrî'nin Hayat Kronolojisi.....75
1.14. Günlük Yaşantı Tarzı.....75
1.15. Menkabe ve Kerametleri.....79

2. TARÎKATI VE ŞAHSİYETİ

2.1. TARÎKATI.....84
2.1.1. Mensup Olduğu Tarikat: Halvetiyye.....85
2.1.2. Halvetiyye Tarikatında Halvet ve Zikir.....88
2.1.3. Şemseddîn Ahmed-i Sivâsî ve Şemsiyye-i Halvetiyye.....94
2.1.3.1. Şemsiyye Silsilesi.....99
2.1.3.2. Şemsiyye'de Zikir.....102
2.1.3.2.1. Ramazanlarda ve Kandil Gecelerinde yapılan zikirler.....102
2.1.3.2.2. Perşembe ve Pazar Günü Yapılan Usûl Zikri.....103
2.1.3.2.3. Seher Zikri.....104
2.1.3.2.4. İtikaf, Arefe ve Bayram Zikirleri.....105
2.1.3.2.4.1. İtikaf ve Zikir.....105
2.1.3.2.4.2. Arefe Günü Zikri..... 106
2.1.3.2.4.3. Bayramlaşma ve Zikir.....107
2.1.4. Abdülehad Nûrî Efendi'nin Şeyhi: Abdülmecîd-i Sivâsî.....108
2.1.4.1. Abdülmecîd-i Sivâsî'nin Halîfeleri.....113
2.1.4.1.1. Hayatı Hakkında Bilgi Bulunanlar.....113
2.1.4.1.2. Sadece İsimleri Bilinenler.....120
2.1.5. SİVÂSİYYE
2.1.5.1. Şubeleşmesi ve Târihî Süreçteki Yeri.....122
2.1.5.1.1. XVII. Yüzyılda Sivâsîyye.....127
2.1.5.1.2. XVIII. Yüzyılda Sivâsîyye.....128

2.1.6.1.2.1. XVIII. Yüzyılda Sivâsî Bir Sûfî: İsâ Mahvî.....129
2.1.5.1.3. XIX. Yüzyıl ve Sonrasında Sivâsîyye.....130
2.1.5.2. Sivâsiyye'nin Tarîkat Silsilesi.....134
2.1.5.3. Sivâsiyye'nin Sülûk Özellikleri.....137
2.1.5.4. Abdülehad Nûrî'nin Halîfeleri.....142
2.1.5.4.1. İstanbul'daki Halifeleri.....143
2.1.5.4.2. İstanbul Dışındaki Halifeleri.....165
2.1.5.5. Sivâsiyye Tekkeleri ve Sivâsiyye'nin Yayıldığı Alan.....172
2.1.5.5.1. İstanbul'daki Sivâsîyye Tekkeleri.....172
2.1.5.5.2. Diğer Şehirlerde Sivâsîyye.....189
2.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ.....192
2.3. EDEBÎ ŞAHSİYETİ.....196
2.4. ETKİLENDİĞİ VE KENDİSİNDEN ETKİLENEN ŞAHSİYETLER..208
2.4.1. Etkilendiği Şahsiyetler.....208
2.4.2. Kendisinden Etkilenen Şahsiyetler.....212

3. ESERLERİ.....220
3.1. Arapça Eserleri.....224
3.1.1. Tasavvufa Dâir Eserleri.....224
3.1.1.1. Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şuhûd.....225
3.1.1.2. Riyâzu'l-Ezkâr ve Hiyâzu'l-Esrâr.....228
3.1.1.3. Risâletün Müte'allikatün bi-Tayyi'l-Mekân.....229
3.1.1.4. Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne.....230
3.1.1.5. el-'Adlü ve'l-İksât beyne't-Tefrîti ve'l-İfrât.....231
3.1.1.6. İsbâtü'l-'Âlim ve'ş-Şu'ûr limen Kâne min-Ehli'l-Kubûr.....232
3.1.1.7. Risâletün Müteallikatün bi-Kavlihî Te'âlâ "ve en-Leyse li'l-İnsâni illâ mâ-Se'â.....233
3.1.1.8. İnkâzu't-Tâlibîn 'an-Mehâvi'l-Gâfilîn.....235
3.1.2. Diğer İlimlere Dâir Eserleri.....236
3.1.2.1. Hikmetü't-Te'âruz fî Sûreti't-Tenâkuz.....236
3.1.2.2. Te'dîbü'l-Mütemerridîn.....237
3.2. Türkçe Eserleri.....239

3.2.1. Tasavvufa Dâir Eserleri.....239
3.2.1.1. Risâletün fî-Deverâni's-Sûfiyye 239
3.2.1.2. Terceme-i Risâle-i Deverâni's-Sûfiyye.....241
3.2.1.3. Dîvân.....242
3.2.2. Diğer İlimlere Dâir Eserleri.....247
3.2.2.1. Tercüme-i Te'dîbü'l-Mütemerridîn.....248
3.3. Abdülehad Nûrî'ye Atfedilen ve Kütüphanelerde Nüshalarını Tespit Edemediklerimiz.....249

İKİNCİ BÖLÜM

4. ABDÜLEHAD NÛRİ EFENDİ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

4.1. TASAVVUF VE SÛFÎ.....255
4.2. ŞERİAT VE TARÎKAT.....260
4.3. TAHALLUK KAVRAMLARI.....264
4.3.1. İBADET VE AHLAKA DAİR OLANLAR.....264
4.3.1.1. İbâdet ve Kulluk.....265
4.3.1.2. Tevbe ve İstiğfâr.....267
4.3.1.3. Zikir.....269
4.3.1.4. Şükür.....277
4.3.1.5. Zühd.....279
4.3.2. SEYR U SÜLÛKA DÂİR OLANLAR.....288
4.3.2.1. Seyr u Sülûk.....288
4.3.2.2. Mürşid ve Mürid.....290
4.3.2.3. Biat.....297
4.3.2.4. Halîfe ve Hilâfet.....299
4.3.2.5. Semâ ve Deverân.....303
4.3.2.6. Nefs.....305
4.3.2.7. Kalb ve Mâsivâ.....307
4.3.2.8. Riyâzet, Mücâhede ve Halvet.....313
4.3.2.9. Tâc ve Hırka.....317

4.3.2.10. Veli,Velâyet ve Kerâmet.....320
4.3.2.11. Ricâl-i Gayb.....325
4.4. TAHAKKUKA DAİR KAVRAMLAR.....328
4.4.1. KALBÎ VE VİCDANÎ OLANLAR.....329
4.4.1.1.Aşk ve Muhabbet.....329
4.4.1.1.1. Aşk.....329
4.4.1.1.2. Âşık ve Zâhid.....333
4.4.1.1.3. Âşık ve Ma'şûk.....335
4.4.1.2. Fenâ ve Bekâ.....339
4.4.1.3. Şathiyât.....343
4.4.2. MA'RİFET VE BİLGİ KAVRAMLARI.....347
4.4.2.1. Tecellî.....347
4.4.2.2. Rüyâ.....351
4.4.2.3. Hâvâtır.....355
4.4.3. VARLIK VE VAROLUŞ PROBLEMLERİ.....357
4.4.3.1. Zaman ve Mekan.....357
4.4.3.1.1. Zaman.....357
4.4.3.1.2. Tayy-i Mekan.....362
4.4.3.2. Zevk ve Sürûr.....363
4.4.3.3. Cemâl ve Celâl.....366
4.4.3.4. Vahdet-i Vücûd.....371
4.4.3.5. Vücûd (Varlık) Mertebeleri.....379

SONUÇ.....392
BİBLİYOGRAFYA.....396
EKLER.....420

ÖNSÖZ

İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran en temel faktörlerden biri, medeniyet tesis edebilmesidir. Medeniyet kavramı, özellikle sanayi devrimi toplumunun zihninde maddî medeniyeti çağrıştırmaktadır. Halbuki, bütün peygamberlerin ve hatta filozofların misyonlarında, fikir ve yaşamlarıyla ortaya koydukları vizyonlarında, mânevî medeniyet maddî medeniyetin kaynağını teşkil eder ve öncesinde yer alır. Manevî medeniyetten kastımız, insanın kozmik statüsünün ve varlık hikmetinin şuurunda olarak hayatını sürdürebilme düzeyidir. Bu noktada, Hz. Adem'le başlayan ve son peygamber Hz. Muhammed (sav) ile kemâle eren ilâhî emirlerin belki de hiç değişmeyen yönü, hitap etmiş olduğu insana îman ve ibâdet noktasında daimî bu şuur düzeyinde yani, enfüsî ve âfâkî delillerin yardımıyla yaratıcısını ve yaratılış hikmetini bilmek, hissetmek ve onun rızâsı doğrultusunda yaşamak olduğunu hatırlatmasıdır. Bu hatırlatma, aslında insanda fitrî olarak mevcut olan kabiliyet ve temâyülü doğru şekilde kullanabilmesine yardımcı olmak içindir. Bir başka ifâde ile söyleyecek olursak, fitrî olarak insanın yönü yaratıcısına doğrudur; önemli olan bunun farkında olup, bu hâli sürekli halde tutabilmektir.

İnsanın bu yönünü güçlendirmek ve bilinç düzeyini artırarak kendini tanıma ve gerçekleştirme gayretleri, diğer ilâhî ve beşerî dinlerde ferdî ve içtimâî olarak çeşitli şekillerde tezâhür etmiş ve genel olarak "mistisizm" kavramı çerçevesinde tanımlanmıştır ki, bunun İslam dininde almış olduğu isim tasavvuftur.

Kaynağı itibâriyle Kur'ân ve sünnet referanslı bir ilim dalı olan tasavvuf, insana bütün mahlukâtıyla âlemin kendi emrine verildiği "halîfe" sıfâtına hâiz, eşref-i mahlûkât olabilme gaye ve imkânını sunar.

Bu perspektiften baktığımızda, İslam tefekkür tarihi semâsını tezyin eden en parlak yıldızların, tasavvuf deryâsından en azından bir katre tatmış olduklarını görmekteyiz. Bugün, Müslüman toplumların olduğu kadar, batılıların da dikkatlerini en çok teksif ettikleri ve etkilendikleri kişilerin, İbn Arabî, Yunus Emre, Mevlânâ gibi çağrısı asırları aşan ve nefesleri günümüze kadar ulaşan mutasavvıflar olduğu

âşikardır. İşte, bu gönül yolunun yolcularından biri de, çalışmamıza konu olarak seçtiğimiz Abdülehad Nûrî-i Sivâsî Efendi (1594-1651)'dir.

Abdülehad Nûrî Efendi, XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış âlim ve şâir bir sûfîdir. Halvetiyye Tarikatı'nın dört ana kolundan biri olan Şemsiyye'nin tek şûbesi konumunda bulunan Sivâsiyye'nin kurucusudur. Abdülehad Nûrî Efendi, bu hüviyeti yanında, yaşadığı dönemde meydana gelen ve Osmanlı Devleti'nin en önemli dînî fikir tartışmalarından biri olan Kadızâdeliler-Sivâsîler tartışmasının taraflarından biri olmasına rağmen, hakkında yeteri kadar çalışma yapılmamıştır. Kaynakların değerlendirilmesi bölümünde detaylı şekilde bilgi vereceğimiz, son on yıl içerisinde yapılan dört önemli çalışma vardır ki, bunlardan biri müellifimizin vahdet-i vücûda dâir bir eserini tetkik ederken, kalan üç tânesi onun dîvânını konu edinmiş ve edebî açıdan incelemiştir. Bu açıdan, onun özellikle tasavvufî görüşlerinin ortaya konulmasının ve tarihimizdeki en önemli dinî-fikrî münâkaşalardan biri olan mezkur tartışmadaki yerinin ve fikirlerinin tespit edilmesinin bir zarûret olduğu kanaati üzerine böyle bir çalışma yapmaya karar verdik.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve ekler bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, kaynakların değerlendirilmesi başlığı altında konumuzla ilgili günümüze kadar yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiş, ayrıca müellifimizin yaşadığı dönemin siyâsî, ekonomik, ilmî, edebî ve tasavvufî özellikleri ortaya konulmaya çalışılmış, ayrıca Kadızâdeliler-Sivâsîler tartışması ve bu tartışmada Abdülehad Nûrî Efendi'nin konumu ve fikirleri hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölüm, üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, Abdülehad Nûrî Efendi'nin doğumundan vefâtına kadar hayatı, günlük yaşantı tarzı ve menkıbeleri; ikinci kısımda, mensup olduğu Halvetiyye tarîkatından başlayarak kurucusu olduğu Sivâsiyye şubesi ve bu şubenin târihî süreçteki yeri, tarîkat silsilesi, sülûk özellikleri ve tekkelerini kapsayan tasavvufî şahsiyeti ortaya konulmaya çalışılmış, ilmî ve edebî şahsiyeti incelenmiş, etkilendiği ve kendisinden etkilenen kişiler hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü kısımda ise, müellifimizin eserleri ve ona atfedilen eserler ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise Abdülehad Nûrî Efendi'nin tasavvufî görüşleri tahalluk ve tahakkuk kavramları üst başlıkları altında kategorize edilerek sunulmaya çalışılmıştır.

Ekler bölümünde, Sivâsiyye ve Şemsiyye silsilesi, Sivâsiyye halîfeleri ve yüzyıllara göre bu şubeye bağlı olarak hizmet vermiş olan tekkeleri gösteren tablolar, müellifimizin türbesinden çekmiş olduğumuz resimler, Şemsiyye'nin son üç şeyhinin resimleri ve müellifimizin bazı eserlerinden örnekler sunulmuştur.

Çalışmamızda kullandığımız kısaltmalar girişten önce verilmiştir. Çalışmada geçen âyetlerin, sûre isminden sonra sûre ve âyet numaraları verilmiştir. Özellikle müellifimizin tasavvuf anlayışı ortaya konulurken, dîvânından aldığımız şiirlerin yazma nüshadaki yerine okuyucu tarafından ulaşılabilmesini kolaylaştırmak için varak numarası yanında, şiirin ismi ve kullanılan bölümün şiirin kaçıncı beyit veya kıtası olduğunu gösteren bir numaralandırma yapılmıştır.

Çalışmamızın başından itibâren maddî-mânevî hiçbir fedakarlığı esirgemeyen, usûl, amaç ve ilmin gayesi hakkında rehberlik yapan muhterem hocam Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu'na kalbî hürmet ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca, çalışma tekniği açısından yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocalarım Prof. Dr. Mehmet Akkuş ve Doç. Dr. Mustafa Aşkar'a; çalışmamız sürecinde bir kısım sorumlulukları üzerine alan ve özveriyle destekleyen eşime, kıymetli arkadaşlarım Dr. Halim Gül, Dr. Hüseyin Kurt ve Mustafa Çakmaklıoğlu'na ayrıca teşekkür ederim. Elindeki bilgileri memnûniyetle paylaşan sayın Dr. M. Fatih Güneren Beyefendi'ye hürmetlerimi sunarım.

Ayrıca, çalışmayla ilgili evrak ve eserlerin temini hususundaki yardımları, İstanbul'daki araştırmalarım sırasındaki misâfirperverliği ve mihmandarlığı dolayısıyla sayın Dr. Necdet Yılmaz Bey'e ayrıca teşekkür ederim.

Allah'a hamd ve senâ olsun. Tevfik ve hidâyet yalnız O'ndandır.

İbrahim Baz

Nisan 2004-Akyurt

GENEL KISALTMALAR

A. Nûrî	: Abdülehad Nûrî
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale, adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.mlf.	: Aynı müellif
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
KB	: Kültür Bakanlığı
Ktp.	: Kütüphanesi
Mad.	: Maddesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nşr.	: Neşreden
nr.	: Numara
öl.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar, sayfalar arası
sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sül. Ktp.	: Süleymaniye Kütüphanesi
sy.	: Sayı
ter.	: Tercüme, tercüme eden
Thk.	: Tahkik eden
TDK	: Türk Dil Kurumu
trs.	: Tarihsiz
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve devamı
vr.	: Varak
Yay.	: Yayınevi
Yzm.	: Yazma

BİBLİYOĞRAFYA KISALTMALARI

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Antoloji	: Türk Mûsikîsi Antolojisi
DBİA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
GAL	: Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband
Halvetîlik	: İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler
Hediyye	: Hediyyetü'l-İhvân
İA	: İslam Ansiklopedisi
İst. Ans.	: İstanbul Ansiklopedisi, Reşat Ekrem KOÇU
Lemezât	: Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye

OM	: Osmanlı Müellifleri
OTDTS	: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
OTT	: Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (Sûfîler, Devlet ve Ulemâ-XVII. yy)
Riyâz	: Riyâzu'l-Ezkâr ve Hiyâzu'l-Esrâr
Sefîne	: Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr
Sekiz Zât	: Meşâyîh-i Osmâniyyeden Sekiz Zâtın Terceme-i Ahvâli
SGAD	: Sahabeden Günümüze Allah Dostları
TDAD	: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
Tıbyan	: Tıbyânu Vesâili'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Terâik
TTDS	: Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü
TTS	: Tasavvuf Terimleri Sözlüğü
Tomar	: Tomar-ı Turuk-ı Aliyeden Halvetiyye Silsilenâmesi
VD	: Vakıflar Dergisi
Ziyâret	: Ziyâret-i Evliyâ

GİRİŞ

1.Kaynakların Değerlendirilmesi

Osmanlı Devleti'nin duraklama devri olarak bilinen XVII. yüzyılda yaşamış olan Abdülehad Nûrî Efendi (1594/1651) hakkındaki incelememize, onun hayatı, şahsiyeti, eserleri ve görüşleri hakkında bilgi veren kaynakları tanıtarak başlayalım. Bu kaynakları, Abdülehad Nûrî'nin kendi eserleri, Abdülehad Nûrî hakkında bilgi veren diğer eserler ve Abdülehad Nûrî hakkında yapılan çalışmalar şeklinde üç başlık altında incelemenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1.1. Abdülehad Nûrî'nin Kendi Eserleri

Kaynaklarda, Abdülehad Nûrî'ye atfedilen otuzdan fazla eser ismi bulunmaktadır. Ancak, bu eserlerin büyük çoğunluğu değişik isimlerle mükerrer şekilde kaydedilmiştir. Bir kısmına ise kütüphanelerde rastlayamadık. Şu ana kadar, onu Arapça, dördü Türkçe olmak üzere, on dört eseri tespit edilebilmiştir. Bu eserlerin büyük çoğunluğu, Kadızâdeliler-Sivâsîler tartışmasıyla ilgili olarak kaleme alınmıştır. Müellifimiz, eserlerinde hayatı ile ilgili bilgi vermez. Sadece birkaç küçük anekdot bulunmaktadır. Özellikle yukarda zikredilen Kadızâdeliler-Sivâsîler tartışmasını daha sağlıklı değerlendirme imkanı sunacağına inandığımız bu eserler, geniş şekilde ele alınacak ve tanıtılacaktır.

1.2. Abdülehad Nûrî Hakkında Bilgi Veren Diğer Eserler

a) ***Hediyyetü'l-İhvân***

Abdülehad Nûrî'nin halîfelerinden Muhammed Nazmî Efendi (öl. 1112/1700) tarafından kaleme alınan eser, en detaylı bölümü müellifimiz hakkında olmak üzere, Şemsiyye-i Halvetiyye ve Sivâsiyye meşâyıhı hakkında bilgi veren ilk kaynaktır.

Eser, Yahya Şirvânî (öl.868/1463)'den başlayarak Abdülehad Nûrî'ye kadar, Sivâsiyye silsilesindeki yedi zâtın hayatı, menâkıbı, halîfeleri ve yaşantı tarzları hakkında bilgi vermektedir. Aynı zamanda, Şemsiyye ve Sivâsiyye'nin târihini ve temel özelliklerini tanıtması yönüyle büyük öneme hâizdir. 1982 yılında, Osman Türer tarafında bu eser hakkında doktora tezi hazırlanmış, eserin kütüphânelerde tespit edilen yedi nüshasından tahkikli olarak transkribe edilmiş,[1] eserin araştırma kısmını oluşturan birinci bölüm Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır.[2] Osman Türer'e göre, Nazmî Efendi'nin *Hediyyetü'l-İhvân*'ı kaleme almasının en önemli sebebi, o devirde çeşitli tarîkat mensuplarının, başta kendi şeyhleri olmak üzere, silsilelerinde yer alan zevâtın hayat ve menâkıbı hakkında eser yazmaları bir nevi gelenek haline gelmişti, Nazmî de, bu eseri yazarak bir yandan bu geleneği sürdürürken, diğer yandan da şeyhi ve onun şeyhini daha geniş şekilde ele alarak, sonraki nesillere aktarılmasını sağlamıştır. Böylece onlara karşı minnet borcunu ödemek istemiştir.[3]

Eserin Abdülehad Nûrî hakkındaki önemi ise daha büyüktür. Nazmî Efendi'nin, "*Ya'ni bu bende-i nâ-çizelerin, li-ecli't-terbiye, ahyânen sülûklerin rivâyet ve ser-güzeştlerin hikâyet buyururlar idi*"[4] şeklindeki ifadesiyle belirtildiği üzere Abdülehad Nûrî Efendi, halîfesi Nazmi Efendi'ye zaman zaman hayatını anlatmıştır. O da, imkan ölçüsünde bunları kaydetmiştir. Bu açıdan eser, çalışmamızın temel kaynağı olmuştur. Eserin müellifimizle ilgili bölümleri şöyledir:

Hediyye-i Sâbi'a: Sened-i Sa'âdetimi Pîrim, Azîzim Hz. Nûrî (k.s.)'nun Menâkıbı Şerîfesi Beyânındadır :

Bu bölüm bir şiirle başlar ve müellifimizin ismi ve çocukluğu hakkında bilgi verilir. (ss. 212-216).

Ferîdetü'l Ferâid: Abdülehad Nûrî'nin sülûku: (ss. 216-230).

---

[1] Türer, Osman, *Şeyh Mehmed Nazmî, Hayatı, Eserleri ve Hediyyetü'l-İhvân*'ı *–II* (Metin), AÜİF, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1982. Edisyon kritikli metin olması dolayısıyla, çalışmamızda bu eserden istifade edilmiştir. Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde eser, Nazmî, *Hediyye* şeklinde gösterilecektir.

[2] Türer, Osman, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî,* KB Yayınları, Ankara, 1988.

[3] Türer, *a.g.e.* s. 121. Osman Türer'e göre, eserin kaleme alınmasına dâir diğer muhtemel nedenler şunlardır: 1. Silsilede yer alan meşâyıhın hayatları hakkında geniş bilgi bulunmaması, 2. Tarîkatın özellikle Anadolu'da faaliyet gösteren şahsiyetleri ve bunların çalışmalarını, kısaca mensup olduğu tarîkatın diğer tarîkatlar arasındaki yerini göstermek ve Türk toplumuna tanıtmak. (bkz. Türer, *a.g.e.*, ss. 120-121.)

[4] Nazmî, *Hediyye*, s. 216.

Vasl: Zâhiri ve batinî konulardaki bazı tasarrufları: (ss. 230-232)

Fasl fî Kelimâtihi'l-Kudsiyye ve Makâlâtihi'l-Ünsiyye: Çeşitli konularda ayet ve hadis yorumları ve kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplar hakkındaki önemli sözleri: (ss. 232-273)

Vasl: Mısrî Ömer Efendi'ye müteallik bazı ahvâl: (ss. 273-277)

Fasl: Fî Kerâmâtihi'l-'Aliyyeti ve Küşûfâtihi'l-Gaybiyyeti: (ss. 277-280)

Lâzime-i Mühimme: Abdülehad Nûrî'nin bazı kerâmetleri: (ss. 280-308)

Fasl fî Hulefâihi'l-'Arifîn ve Fukarâihi'l-Kâmilîn: (ss. 308-344)

Fasl fî 'Umûr-i Ahvâlihi'ş-Şerîfe ve Mahâsîn-i Ahlâkihi's-Seniyye ve Mekârimi'l-'Aliyye: (ss. 344-347).

Manzum hatime: (ss. 347-349).[5]

Kısaca *Hediyyetü'l-İhvân*:

1. Müellifimiz hakkında kaleme alınan ilk ve en kapsamlı eserdir.
2. Abdülehad Nûrî'nin halîfesi olmakla, hayatının bir çok gizli ve âşikar yönüne şâhit olmuş ve üstelik yukarda belirttiğimiz gibi müellifimiz bir kısmını kendisini anlatmıştır. Bu açıdan, sıhhat bakımından da en önemli ve ilk kaynak durumundadır.

b) Hülâsâtü'l-Hediyye

Nazmî Efendi'nin, *Hediyyetü'l-İhvân* isimli eserinin Müstakîmzâde Süleyman Sadeddîn Efendi tarafından yapılmış özetidir. Müstakimzâde'nin Hediyyetü'l-İhvân'ı özetlemesi, bu eserin önemi konusunda bir delildir. *Hülâsâtü'l-Hediyye*'de Abdülehad Nûrî Efendi hakkında bilgi verilen bölüm, 37a- 47b varakları arasındadır. Müstakîmzâde esere pek katkıda bulunmayıp ihtisâr etmiştir.[6]

[5] Eserin diğer meşâyih hakkındaki bölümleri şöyledir: Hediyye-i Ulâ: Şeyh Yûsuf-ı Mahdûm Hazretlerinin menâkıbı (ss. 7- 20); Hediyye-i Sâniye: Şeyh Muhammed Rukiyye'nin Menâkıbı (ss. 21-31); Hediyye-i Sâlise: Şeyh Şahkubât-ı Şirvânî'nin menâkıbı (ss. 32-40); Hediyye-i Râbi'a: Şeyh Abdülmecîd-i Şirvânî'nin menâkıbı (ss. 40-56); Hediyye-i Hâmise: Şeyh Şemseddîn-i Ahmed Sivâsî'nin menâkıbı (ss. 57-119); Hediyye-i Sâdise: Abdülmecîd-i Sivâsî'nin menâkıbı (ss. 119-212). Eserin nüshaları, te'lif sebebi, muhtevâsı, Eserde uygulanan metod, eserin kaynakları ve diğer özellikleri ile kaynaklar arasındaki yeri hakkında geniş bilgi için bkz. Türer, *Muhammed Nazmî*, ss. 112-143.

[6] Müstakimzâde Süleyman Sadeddîn, *Hülâsâtü'l-Hediyye*, Millet Ktp., Ali Emirî Bl. nr. 1082.

c) Vakâyiü'l-Füdalâ

Bir tarîkat şeyhi olan Şeyhî Mehmed Efendi tarafından kaleme alınan eser, Uşşakîzâde'nin zeylini eksik bulması üzerine, Atayî'nin eserine yazdığı zeyldir. Dönem hakkındaki en güvenilir kaynaklardan biri olan eserin yazarı, Abdülehad Nûrî'nin halîfesi Simkeşzâde Feyzî Efendi'nin oğludur. Bu sebepten dolayı eser, çalışmamız açısından ayrı bir öneme hâizdir. Abdülkâdir Özcan tarafından "*Şakâik-i Nûmaniyye ve Zeylleri*" ismiyle neşretmiş olan eserin üçüncü cildinde, *Vakâyiü'l-Füdalâ*'nın birinci cildi, dördüncü cildinde ise ikinci ve üçüncü cildi yer almaktadır. Eserin I. cildinde 547-549 sayfaları arasında müellifimiz ele alınmıştır.[7]

d) Zeyl-i Şakâik

Nevîzâdede Atayî (öl. 1045/1635)'nin *Hadîkatü'l-Hakâik fî Tekmileti'ş-Şakâik* ismiyle *Şakâik-i Nu'mâniye*'ye yazdığı zeyle, Uşşâkîzâde Seyyid İbrâhim Hasib (öl. 1136/1723) tarafından 1044/1634 tarihinden başlayarak yazmış olduğu zeyldir. Eserde, 1106/1695 tarihine kadar yetişen şeyh, âlim, vezir gibi devrin önde gelen şahsiyetlerinin hayatları anlatılır. Müellifimizle hayatı ve kerâmetleri hakkında 539-541 sayfaları arasında bilgi verilmektedir.[8]

e) Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nisebi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb

Katip Çelebi'nin Süllemü'l-Vüsûl adlı eserine Müstakîmzâde Süleyman Sadeddîn Efendi tarafından yazılan zeyldir. 1059/1649 tarihinden 1175/1761 tarihine kadarki ulemâ, meşâyıh ve şâirlerin hayatları hakkında alfâbetik sıra ile bilgi veren bu eserin,[9] çalışmamızda Kültür Bakanlığı tarafından yapılan tıpkı basımından[10] istifâde edilmiştir. Bu eserde, Abdülehad Nûrî'nin hayatı ile bilgi, 429a varakda yer almaktadır. Müstakimzâde ayrıca, Nûrî Efendi'nin hayatını yazdığı metnin yanında, kısa aile silsileni şemâ halinde gösterir.

---

[7] Şeyhî, Mehmed Efendi, *Vekâyiu'l-Fudalâ,* haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1989. Ayrıca, bu eser çerçevesinde XVII. yüzyıl Osmanlı ulemâsı hakkında geniş bilgi için bkz.: Ali Uğur, *The Ottoman Ulemâ in The Med-17 th Century an Analysıs of Vakâ'iü'l-Fuzalâ of Mehmed Şeyhî Efendi*, Berlin, 1986.

[8] Uşşâkîzâde Seyyid İbrahim, *Zeyl-i Şakâik* (Hans Joachim Kissling tarafından önsöz ve alfabetik fihrist ilavesiyle yapılan tıpkıbasım), Wiesbaden 1965.

[9] Müstakimzâde Süleyman Sadeddîn, *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nisebi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi Bl., nr. 628.

[10] Müstakimzâde Süleyman Sadeddîn, *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nisebi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, KB Yay., Ankara, 2000. Bu basımda eserin isminin Türkçe olarak verildiği sol baştaki kapakta, eser adı kısaca "*Mecelletü'n-Nisâb*" şeklinde yazılmıştır.

f) Tibyânu Vesâili'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik

Harîrîzâde Mehmed Kemâleddîn Efendi (öl. 1299/1882) tarafından Arapça olarak kaleme alınan ve tarîkatları alfabetik sırayla ele alan eser, üç ciltten oluşmaktadır. Harîrîzâde, Sivâsiyye'yi bir tarîkat şubesi olarak ele almaz. Şemsiyye hakkında 209a-216b varakları arasında bilgi verir. Müellifimiz hakkında farklı bir bilgi vermez.[11]

g) Esmâr-ı Esrâr

Mehmed Sami es-Sünbülî tarafından kaleme alınan eser, 30 tarîkatın silsilesi ve tarîkat kurucularının doğum tarihi, vefât tarihi ve kaç yıl yaşadığını vermektedir. Sivâsiyye silsilesi, 28. sırada ve 50-51. sayfalarında ele almaktadır. Eserde, müellifimizin doğum tarihi 1001/1592 şeklinde yanlış olarak verilmiştir.[12] Eser, Sefîne-i Evliyâ'yâ kaynaklık teşkil etmiştir.[13]

h) Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr

Müellifimiz ve Sivâsiyye hakkında en detaylı bilgi veren kaynaklardan biridir. Hüseyin Vassaf tarafından kaleme alınan eser, iki bin civârındaki mutasavvıfın hayatı hakkında bilgi vermekte olup, son dönemde yazılan en kapsamlı eserdir. Sivâsiyye hakkında üçüncü ciltte 347-378 sayfaları arasında bilgi verilmektedir. Vassaf, müellifimizin doğum tarihi hakkında kesin bir kanaat sahibi olamamış ve 1003/1594 veya 1013/1604'de doğduğunu söyler. Müellifimize âit incelediği yirmi eserinin ismini veren Hüseyin Vassaf, Abdülehad Nûrî'nin bir şiirine de tahmîs yazmıştır.[14]

i) Osmanlı Müellifleri

---

[11] Harîrîzâde Mehmed Kemâleddîn, *Tibyânu Vesâili'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Terâik*, I-III, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Bl., nr. 430-432.

[12] Mehmed Sami', *Esmâr-ı Esrâr*, İstanbul, 1316.

[13] Bu eser, tarîkat silsilelerini tam liste hâline getirilmek sûretiyle tarafımızca günümüz harflerine çevrilmiştir.

[14] Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309. Bu kıymetli eser, Ali Yılmaz ve Mehmed Akkuş tarafından günümüz harflerne çevrilerek ilk cildi 1990, ikinci cildi ise 1999 tarihinde basılmıştır. Eserin tamamı basılmaktadır.

Bursalı Mehmed Tâhir (öl.1924) tarafından kaleme alınan eserin, birinci cildinin 121-122. sayfaları arasında müellifimizin hayatı anlatılmaktadır. Bu eserde, Abdülehad Nûrî'ye atfen yirmi sekiz eser ismi zikretmektedir. Bu eserlerden bir kısmına ulaşamadık.

Eserin, "*Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmet Remzi Akyürek-Miftâhu'l-Kulûb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi*" ismiyle tıpkı basımı yapılmıştır.[15]

j) *Meşâyih-i Osmâniyeden Sekiz Zâtın Terceme-i Ahvâli*

Bursalı Mehmed Tâhir (öl.1924) tarafınca kaleme alınmış olan eserde, Şemseddîn-i Sivâsî, Ali Dede-i Bosnevî, Ali Çelebi-i İznikî, İsmail-i Ankaravî, Abdullah-i Bosnevî Abdülehad en-Nûrî, Müstakîmzâde Süleyman Sadeddîn ve Gazîzâde Abdü'l-Latîf-i Bursevî'nin hayatları anlatılmaktadır. Müellifimizle ilgili bölüm,35-39 sayfaları arasındadır. Müellifimizin 1013/1604 tarihinde doğduğu ifâde edilir ki, yanlıştır. Müellifimizin 19 eserinin ismi verilir.[16]

k) Ziyâret-i Evliyâ

Hocazâde Ahmet Hilmi (öl. 1913) tarafından kaleme alınan eserde, bir çok mutasavvıf ile birlikte, Abdülehad Nûrî'nin de hayatı anlatılmaktadır. Müellifimizin hayatı, 88-90 sayfaları arasında ele alınmaktadır. Hocazâde'nin, müellifimiz hakkında verdiği bilgiler diğer kaynaklara uymakla birlikte doğum tarihini 1013/1604 şeklinde yanlış vermektedir.[17]

l) Tomar-ı Turuk-ı Aliyye

Sadık Vicdânî (öl.1939) tarafından Melâmiyye, Kâdiriyye ve Halvetiyye tarîkatları ve bunların şubeleri ve silsileleri hakkında son dönemde yazılan en düzenli ve önemli kaynaktır. Eser, dört ciltten oluşmakta olup, üçüncü cildi Halvetiyye'den bahsedilmektedir. İrfan Gündüz tarafından neşredilmiştir.[18] Eserde,

---

[15] Bursalı, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmet Remzi Akyürek-Miftâhu'l-Kulûb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi* (Haz : Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000.
[16] Bursalı Mehmed Tâhir, *Meşâyih-i Osmâniyeden Sekiz Zâtın Terceme-i Ahvâli*, İstanbul, 1318.
[17] Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, İstanbul, 1325.
[18] Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turûk-ı 'Aliyye (Tarîkatlar ve Silsileleri)*, haz: İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995.

Şemsiyye 250-251, Sivâsiyye ise 251-252 sayfaları arasında ele alınmış olup, müellifimizin doğum tarihi 1013/1604 şeklinde yanlış verilmiştir.

m) Sicill-i Osmânî Yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye

Mehmed Süreyyâ tarafından kaleme alınan ve Osmanlı Devleti'nde resmî görev almış, çeşitli meslek gruplarında şöhret olmuş ve bu arada tanınmış mutasavvıfların da hal tercümelerini anlatan dört ciltlik Osmanlıca bir eserdir. Müellifimiz hakkında üçüncü cildin 294. sayfasında bilgi verilmektedir. Ancak farklı bir bilgi vermez.[19]

n) Tuhfe-i Nâilî

Nail Tuman (öl. 1958) tarafından, divân şâirlerinin bu arada bazı mutasavvıfların biyografilerinin de mahlaslarına göre alfabetik olarak ele alındığı Osmanlıca bir eserdir. Eserde, 5010 kişinin hayatı tanıtılmaktadır. Müellifimizle ilgili ikinci ciltte 1103-1104 sayfalarında muhtasar bilgiler bulunmaktadır.[20]

o) Hediyyetü'l-'Ârifîn ve Âsâru'l-Musannifîn

Bağdatlı İsmâil Paşa (öl.1920) tarafından Arapça olarak kaleme alınan eser, müellifler ve eserleri hakkında bilgi vermektedir ve ansiklopedik tarzda yazılmıştır. Müellifimizin vefât tarihini kaydettikten sonra, 27 eserinin ismini zikreder.[21]

p)* Bursalı Mehmed Tahir, "Şeyh Abdülehad en-Nûrî", *Sırat-ı Müstakîm, VII, (161), 9. 1327(ss. 69-70).

Bursalı Mehmed Tahir'in, Sırât-ı Müstakîm'de terceme-i ahvâl başlığı altında kaleme aldığı makalelerden biridir. Osmanlı Müellifleri isimli eserindeki bilgileri ihtivâ etmektedir. Abdülehad Nûrî hakkında yazılmış ilk makaledir.

---

[19] Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmâni (The Ottoman National Biography),*I-IV, İstanbul, 1308/1890-1315/1897. Bu mühim eser, günümüz harflerine çevrilmiştir. Bkz. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmâni Yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, Haz: Ali Aktan-Abdülkadir Yuvalı-Metin Hülâgü, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1996; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmâni,*Haz: Nuri Akbayır, Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Kalkınma Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1996.

[20] Tuman, Nail, *Tuhfe-i Nâilî*, (*Divan Şairlerinin Muhtasar Biyoğrafileri*), 31 Mart 1949.

[21] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, İstanbul, 1951.

1.3. Abdülehad Nûrî Hakkında Yapılan Çalışmalar

Abdülehad Nûrî Efendi, Halvetiyye tarîkatı içerisinde bir kol kurucusu, müdekkik bir âlim ve çok sayıda ilâhîsi bestelenmiş önemli bir şâir olmasına rağmen, onunla ilgili akademik çalışmalar son on yıl içerisinde yapılmaya başlamıştır. Çeşitli ansiklopedilerde ise birbirinin tekrarı sayılabilecek kısa bilgiler bulunmaktadır. Müellifimiz hakkında yapılan çalışmaları ve yazılan makaleleri kısaca tanıtıp ansiklopedi maddelerine de işâret edelim.

a) Müjgan Üçer, "Yunus İzinde Bir Şair: Nûrî-i Sivasî (Abdulehad Nurî)", *Revak*, (ss. 56-65),1993.

Müellifimiz hakkında yazılmış ilk ciddi makale olma özelliğini taşıyan bu çalışma, daha sonra yapılan araştırmalara da kaynaklık teşkil etmiştir. Müjgan Üçer, Abdülehad Nûrî'nin kısaca hayatını verdikten sonra *Osmanlı Müellifleri*'nde müellifimiz adına kayıtlı yirmi sekiz eserin adını zikreder. Makale, ağırlıklı olarak müellifimizin edebî yönünü incelediği için, bestelenmiş şiirlerini tanıtır. Konuyla ilgili çalışma yapan Necdet Yılmaz ve Hüseyin Akkaya bu çalışmadan istifâde etmişlerdir.

b) Necdet Yılmaz, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî ve Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd Adlı Eseri,* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

Abdülehad Nûrî hakkında yapılan ilk akademik çalışmadır. Adından da anlaşılacağı üzere müellifimizin *"Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd"* isimli vahdet-i vücûda dâir önemli çalışması hakkındadır. Necdet Yılmaz, çalışmanın ilk bölümlerinde müellifin hayatı şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgiler verdikten sonra, *"Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd"* adlı eserinin Arapça olarak edisyon kritikli metnini verir. Çalışmanın bizim açımızdan en önemli yanı, müellifimizin tasavvufa dâir bir eserini incelemiş olmasıdır. Diğer araştırmaların hepsi esas olarak edebî açıdan yapılmıştır.

c) Necdet Yılmaz*, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (Sûfiler Devlet ve Ulemâ),* Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2001.

Bu eser, asıl itibariyle Abdülehad Nûrî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma olmamasına rağmen, incelediği XVII. yüzyılda önemli şahsiyetlerden biri olarak Abdülehad Nûrî Efendi hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Necdet Yılmaz'ın yukarıda tanıttığımız Yüksek Lisans çalışmasından ayrı olarak bu eserde, müellifimiz halîfeleri hakkında etraflı bilgi sunmuş olmasıdır. Konumuzla ilgili bölüm eserin 195-236. sayfaları arasında yer almaktadır.

d) Hüseyin Akkaya*, Abdülahad Nûri ve Divanı,* Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.

Abdülehad Nûrî, divân sahibi şâir bir sûfîdir. Her ne kadar tasavvufî yönü ön planda olsa ve hatta şiirlerinde tasavvufî temâyı işlese de, edebî açıdan mutlaka incelenmesi gereken bir şahsiyettir. Bu konuda Hüseyin Akkaya müellifimizin dîvânı hakkında çok titiz bir çalışma yapmıştır. Çalışmada müellifimizin hayatı, şahsiyeti ve eserleri tanıtıldıktan sonra, divânın edebî yönü ifâde kusurlarına kadar ele alınmış, konuları belirtilmiş, nüshaların özellikleri belirtilmiştir. Sonunda dîvânın edisyon kritikli metni sunulmuştur. Bu eser, Abdülehad Nûrî dîvânı hakkında yapılan üç çalışma içerisinde en fazla dikkat ve titizlik gösterilmiş olanıdır.

e) Ali Osman Coşkun*, Abdülahad Nûrî Dîvânı,* MEB Yay., İstanbul, 2001.

Abdülehad Nûrî'halîfelerinden Simkeşzâde Feyzî Efendi hakkında doktora tezi çalışması yapan[22] Ali Osman Çoskun tarafından hazırlanmış ve neşredilmiştir. Eserin başında birkaç sayfa müellifimizin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgiler verildikten sonra dîvân metni sunulmuştur. Müellif, gayesini eseri gün ışığına çıkarmak ve okuyucuya faydalı olmak şeklinde belirtir. Belki de okuyucu ön planda tutulduğu içindir ki, dîvân metninde, transkripsiyon işâretleri kullanılmamış, daha ziyade kelimelerin günümüz telaffuzları verilmiştir.

[22] Coşkun, Ali Osman, *Simkeşzâde Feyzî ve Divanı*, (Basılmamış doktora tezi), Gazi Ünv. SBE., Ankara, 1990.

f) Nilüfer Çelik, *Abdülahad Nûrî ve Dîvânının Tenkitli Metni,* Fırat Üniversitesi SBE.,Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1999.

Müellifimizin dîvâni üzerine yapılan üçüncü çalışmadır. Eserin başında müellifimizin hayatı ve edebî kişiliği hakkında kısaca bilgi verildikten sonra dîvânın metin tenkidi yapılmış ve sonunda da dîvanın tenkitli metni sunulmuştur. Nilüfer Çelik, Abdülmecî-i Sivâsî'nin oğlu Abdülbâkî Efendi'yi, Abdülehad Nûrî'nin oğlu şeklinde yanlış olarak tanıtmıştır.[23]

g) Necdet Yılmaz, *Osmanlı'da Tasavvuf ve Mutasavvıflar ve XVII. Asırda Yunus İzinde Bir Âlim Sûfi Abdülehad Nûri Efendi* (Yayımlanmamış Makale)

Necdet Yılmaz'ın yukarda tanıttığımız çalışmalarındaki müellifimizle ilgili bölümleri ihtivâ etmektedir. Yayımlanmamış bu makaleyi istifademize sunan Necdet Yılmaz Bey'e teşekkürlerimi arz ederim.

h) Mustafa Demirci, *"Risâle-i fî Hakkı Deverâni's-Sûfiyye", Semâ Risâleleri,* Yüksek Lisans Tezi, MÜSBE., İstanbul, 1996. (ss. 89-108).

Mustafa Demirci tarafından, tasavvuftaki semâ hakkında kaleme alınmış eserlerin tanıtımı ve günümüz harflerine çevrilmesi şeklinde Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan çalışma içerisinde, müellifimizin *Risâle-i fî Hakkı Deverâni's-Sûfiyye* adlı eseri de ele alınmış ve günümüz harflerine çevrilmiştir.

***i)* Mehmet Turan Bal, *Abdülehad Nûrî ve Hikmetü't-Teâruz fi Sûreti't-Tenâkuz Adlı Eseri*, MÜSBE(Devam EdenYüksek Lisans Tezi).**

Abdülehad Nûrî'nin tasavvufî konular haricinde kaleme aldığı nadir eserlerden biri olan eser, Tefsir ilminde *Müşkilu'l-Kur'ân* olarak bilinen ve Kur'an ayetlerinin birbirine zıt gibi gözükmesinin hikmeti mevzûundadır. Bu kıymetli eserin Mehmet Bal tarafından çalışıldığını öğrendik, çalışma hala devam etmektedir.

---

[23] Çelik, Nilüfer, *Abdülahad Nûrî ve Dîvânının Tenkitli Metni*, Fırat Üniversitesi SBE., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1999, s. V.

j) **Bilal Kemikli, *Sivaslı Şâir-Mutasavvıf Abdülehad Nûrî ve Bir Şiiri, Sivas Altıncı Şehir,* sy. 2, Nisan-Haziran, 1997, (ss. 33-34).**

Bilal Kemikli tarafından kaleme alınan makale, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Bölümünde 2673 numaralı bir mecmuanın içerisinde 273b-274a varakları arasında yer alan bir şiire işâret etmekle birlikte müellifimizin hayatı hakkında da çok kısa bir bilgi sunmaktadır. Şiir, Abdülehad Nûrî'ye deverân hakkında manzum şekilde sorulan bir soruya, yine manzum şekilde verdiği cevaptır. Bu şiir müellifimizin dîvânında da yer almaktadır.

k) Ansiklopedi Maddeleri ve Diğerleri

Abdülehad Nûrî Efendi hakkında çeşitli ansiklopedilerde ve son dönemlerde neşredilen bazı eserlerde kısa maddeler yazılmıştır. Bunlara da kısaca değinmeyi uygun gördük. Bu eserlerin isimleri şu şekildedir:

İstanbul Ansiklopedisi,[24] *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi,*[25] *Büyük Türk Klasikleri,*[26] *Sahabeden Günümüze Allah Dostları,*[27] *TDV İslam Ansiklopedisi,*[28]*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/İsimler/Eserler/Terimler),*[29] *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,*[30] *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi,*[31] *Büyük Larousse,*[32] *Ana Britannica,*[33] *Meydan Larousse,*[34] *Türkiye Gazetesi İslam Alimleri Ansiklopedisi,*[35] *Evliyalar Ansiklopedisi,*[36] *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi,*[37] *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri.*[38]

---

[24] Reşat Ekrem Koçu, "Abdülahad Nuri Efendi (Şeyh)", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1958, c. I, ss. 56-57. Bu ansiklopedi de müellifimizin türbesinin Ahmet Bülend Koçu tarafından çizilmiş bir resmi bulunmaktadır.

[25] Ekicigil, Recep, "Abdülahadün Nuri", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, Tercüman Gazetesi Yay., İstanbul, 1982, c. I, s. 88.

[26] Uçman, Abdullah, "Abdülahad Nuri", *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul, 1987, c. I, ss. 35-37.

[27] Uçman, "Abdülahad Nuri", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şule Yay., İstanbul, 1995, c. 8, ss. 228-235.

[28] A. mlf., "Abülahad Nuri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, c. I, s. 178-179.

[29] Eraydın, Selçuk, "Abdülahad Nuri Sivasi" *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/ İsimler/ Eserler/ Terimler)*, Dergah Yay., İstanbul, c. I, s. 17.

[30] Işın, Ekrem, Abdülahad Nuri, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, c. I, ss. 21-22.

[31] Işın, "Abdülahad Nuri",*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı ve Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1999, c. I, s. 33.

[32] (Heyet), "Abdülahat Nuri", *Büyük Larousse*, Milliyet Gazetesi Hediyesi, İstanbul, trs, c. I, s. 24.

[33] (Heyet), "Abdülahad Nuri", *Ana Britannica*, İstanbul, 1993, c. I, s. 24.

[34] (Heyet), "Abdülahad Nuri", *Meydan Larousse*, İstanbul, 1992, c.I, s. 25.

[35] (Heyet), "Abdülehad Nuri", *Türkiye Gazetesi İslam Alimleri Ansiklopedisi*, İstanbul, trs., c. XIV, ss. 118-126.

2. Abdülahad Nuri'nin Yaşadığı Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

Abdülehad Nûrî, Osmanlı Devleti'nin duraklama devri olarak kabul edilen XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış âlim, sûfî ve şâir bir şahsiyettir. Toplumsal bir varlık olan insanın şahsiyetinin şekillenmesinde, yaşadığı çevrenin büyük önemi vardır. Abdülehad Nûrî açısından olaya baktığımızda, eserlerinin neredeyse tamamının yaşadığı devrin şartları doğrultusunda Kadızâdeliler-Sivâsîler tartışmasıyla ilgili olarak kaleme alındığını görüyoruz. Bu amaçla müellifimizin hayatı, şahsiyeti ve görüşlerini ele almadan önce, yaşadığı devrin özeliklerini tanıtmak faydalı olacaktır. Abdülehad Nûrî'nin yaşadığı devrin özelliklerini siyâsi ve ekonomik durum, ilmî ve edebî durum ve tasavvufî durum ve Kadızâdeliler-Sivâsîler tartışması ve Abdülehad Nûrî Efendi olmak üzere dört ana başlık altında tanıtmaya çalışacağız.

2.1. Siyasi ve Ekonomik Durum

Abdülehad Nûrî'nin yaşamış olduğu XVII. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı Devleti'nin sınırlar açısından en geniş coğrafyaya sahip olunduğuna, aynı zamanda, küçük yaşta ve ehliyetsiz padişahların iktidara geçmesi ile başta siyâsi, ekonomik ve sosyal açıdan olmak üzere birçok alanda buhranların yaşandığına şahit oluyoruz.

Abdülehad Nûrî'nin hayatta olduğu süreçte(1594-1651) yedi padişah görev yapmıştır. Bunların isimleri ve saltanat süreleri şöyledir:

---

[36] (Heyet), ""Abdülehad Nûri", *Evliyalar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, 1992, c. I, ss. 273-286.
[37] (Heyet), "Abdülahad Nuri",*Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, İstanbul, 1983, c. I, ss. 41-42.
[38] Erdemir, Avni, "Nuri", *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri*, Ankara, 1999, ss. 349-352.

III. Mehmed (1595-1603), I. Ahmed (1603-1617), I. Mustafa (1617-1618), II. Osman (1618-1622), I. Mustafa (1622-1623), IV. Murad (1623-1640), Sultan İbrahim (1640-1648), IV. Mehmed (1648-1687).[39]

Bu padişahlardan ilki III. Mehmed (1595-1603), bir vilâyet idâresi için İstanbul dışına gönderilen son şehzâdedir. Kendisinden önce saltanatta bulunan III. Murad vefât ettiği zaman III. Mehmed'in annesi, bu vefâtı vezirlerden bile saklayıp bostancıbaşını oğluna göndererek İstanbul'a çağırır.[40] Sultan III. Mehmed tahta geçtiğinde, III. Murad zamanında (1574-1595) ehil olmayan insanların devlet idâresine getirilmiş olması ve uzun yıllardan beri devam eden savaşların da etkisiyle düzenin bozulma süreci başlamış ve halen Koca Sinan Paşa'nın sebep olduğu Avusturya Savaşı devam ediyordu. Padişah, yanına sadrazam Ferhad Paşa'yı da alarak Serdar ünvanıyla savaşa katıldı ve 12 Ekim 1596 tarihinde Eğri kalesi fethedildi. Ardından, 27 Ekim 1596'da, Haçova Meydan Muharebesi kazanıldı. Ancak, Padişahın etrafını kuşatan bazı vezirlerin sözüne kanarak "Eğri Fatihi"[41] olarak İstanbul'a dönmesi savaştan tam bir netice alınamamasına neden oldu.[42] O sırada Tiryaki Hasan Paşa'nın olağanüstü gayret ve cesareti ile askerlik sevk ve idâresinin en güzel örneklerinden biri kabul edilen Kanije Müdafaası gerçekleşti ve bunun sonucunda Avusturya ordusu hezimete uğradı.[43] Bu sıralarda, ferdî vakalar olarak 1550'li yıllarda Anadolu'da başlayan Celâlî İsyanları,[44] III. Mehmed döneminde esas tehlikeli yüzünü gösterdi. Bunlardan biri, devlet memuru olan ve muhtemelen bir haksızlığa uğraması neticesinde Malatya'ya gelen ve etrafında yirmi

---

[39] Hüseyin Ayvansarayî, *Vefâyât-ı Selatîn ve Meşâhir-i Ricâl*, haz: Fahri, Ç.Derin, İstanbul, 1978, ss. 4-6; *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yay., c. III s. 178 vd., c.IV, s. 1-108; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1993, c. X, ss. 403-505, Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/I, Ankara, 1988, ss. 71-255; Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, c. V, İstanbul, 1977, ss. 7-357; Hammer, Joseph von, *Osmanlı Tarihi*, çev.: Mehmet Ata, Bugünkü Dile Özetleyerek Yeniden Yazan: Abdülkadir Karahan, MEB Yay., İstanbul, 1991, c. II, s. 213-501.

[40] Hammer, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 214.

[41] Heyet, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yay., c. III, s. 199.

[42] Naimâ, Mustafa Efendi, *Naîmâ Tarihi,(Ravzatü'l-Hüseyn fî Hülâsât Ahbâri'l-Hafîkâyn*), çev: Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul, 1967, c. I, ss. 148-158; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1993, c. X, s. 404-407.

[43] *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yay., c. III, ss. 210-216; *DGBİT*, c. X, s. 407.

[44] Celâli İsyanları: Yavuz Sultan Selim'in son dönemlerinde 1519 yılında bir sipahi subayı olan Bozoklu Celal adındaki bir kişi ayaklanmış ve bu tarihten sonra Anadolu'da meydana gelen bütün isyanların ortak adı "Celâlî" olmuştur. Bkz. Akdağ, Mustafa, "Celâlî İsyanlarından Büyük Kaçgunluk" (1603-1606), *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 2-3, c. II, Ankara, 1964, ss. 1-49; Türkdoğan, Orhan, "Sosyal Hareketler Olarak Celâlî Ayaklanmaları", *TTK Belleten*, c. LX, sy., 228 (Ağustos 1996), ss. 421-442; *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. III, s. 216.

bin kadar taraftar toplayan Karayazıcı Abdülhalim'in isyânıdır.[45] Urfa'yı zapteden, ancak Vezir Mehmed Paşa'nın üzerine yürümesi sonucu önce Sivas'a oradan Elbistan-Göksun taraflarına kaçtı. Bu bölgede Sokulluzâde Hasan Paşa'ya mağlup oldu ve ardından kalan adamlarıyla birlikte Canik dağlarına kaçtı ve burada 1602'de öldü[46]. Özellikle annesi Safiye Sultan'ın çok fazla tesiri altında kaldığı kabul edilen III. Mehmed, 21 Aralık 1603 tarihinde vefât etti, yerine I. Ahmed tahta geçti.[47] Bu sırada Avusturya savaşları ve Celâli isyanları devam etmekte, bir yandan da İran, zayıf gördüğü Osmanlı sınırına tecâvüze başlamıştı.

I. Ahmed'in saltanatı sırasında(1603-1617) Estergon ve Uyvar kaleleri Avusturya'lılardan alınır. Eflak Erdel ve Boğdan Osmanlı'ya bağlanır. 1593 yılından beri devam eden Avusturya savaşı, 1606 yılında Zitvatorok Antlaşması ile sonuca bağlanır. Böylece devam etmekte olan celâlî isyanlarıyla daha rahat şekilde ilgilenme fırsatı bulunur. Bu dönemde, Tavil Ahmed Harput'u işgal ederken oğlu Mehmed de sahte bir fermanla Bağdat valiliğini ele alır.[48] Canbolatlı Ali Paşa da âsilerdendir ve Kilis ve Halep taraflarına yerleşir. Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, yanındaki Tiryaki Hasan Paşa ile birlikte bu maksatla Anadolu'ya geçer ve beş yıl boyunca çok sıkı bir mücâdele yürüttür. Maraş beylerbeyi Zülfikar Bey'in askerlerini de alınarak, ordusunda otuz bin silahlı asker bulunan Canbolatlı Ali Paşa, 23 Ekim 1607'de Antakya'da mağlup edilir. Ardından Kalenderoğlu olmak üzere Celâlîlere göz açtırmayarak kısmî bir emniyet ve sükünet sağlamış olsa da, Kuyucu Murad Paşanın Celâlî isyanlarını bastırırken ilerde Celâlî olur kanaatiyle bir çok masum çocuğun dahi ölümüne sebebiyet verdiği bilinmektedir. Bu sırada, İran savaşları devam ederken I. Ahmed 22 Kasım 1617'de vefât eder ve yerine I. Mustafa geçer.

I. Mustafa (1617-1618) tahta geçtiğinde, henüz 14 yaşındadır ve öldürülme korkusuyla yaşadığı yıllar, onun aklî dengesini bozmuştur. İyileşir kanaatiyle 22 Kasım 1617'de cülûsu gerçekleşir ancak, birçok olumsuz hareketleri neticesinde ulemâ ve vüzerânın talebi ile 26 Şubat 1618 tarihinde tahttan indirilir.[49] Üç ay dört

[45] Naima, *Naimâ Tarihi*, c. II, ss. 534-536. Ayrıca diğer isyancılar hakkında bkz. Naimâ, *a.g.e*., c. II, ss. 536-558.
[46] *DGBİT*, c. X, s. 409-410; *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. III, ss. 218-219.
[47] *DGBİT*, c. X, s. 403-412; *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. III, ss. 178-227; Hammer, *Osmanlı Tarihi,* c. II, s. 214 vd.
[48] *DGBİT*, c. X, s. 423-424.
[49] Aynı eser, c. X, s. 433.

günlük bu saltanat I. Mustafa'nı ilk saltanatıdır ve ilerde tekrar tahta geçecektir. Yerine II. Osman geçer.

Genç Osman olarak bilinen II. Osman (1618-1622), 14 yaşında tahta geçer. İyi eğitim almış Arapça, Farsça, Yunanca, İtalyanca öğrenmiş, edebiyat, tarih ve coğrafya tahsili görmüştü.[50] II. Osman'ın saltanatının ilk yıllarında İran ordusuna yenilen Osmanlılar, İran ile 25 Eylül 1618'de Serav antlaşmasını yapar. Ardından padişahın da katılımıyla Lehistan'a savaş açılır ve Lehlerin 1617 yılında ele geçirdikleri Hotin kalesi önünde, yüzer bin kişilik asker sayısına sahip iki ordu çetin bir savaş yapar ve Lehlere ağır zayiatlar verdirilir ancak, tam bir zafer elde edilemez.[51] Sonunda, 21 Ekim 1621 tarihinde antlaşma imzalanır. II. Osman bu esnada, askeriyeyi tanımış, kendine göre projeler üreterek,[52] bu doğrultuda askeriyede de değişiklikler tasarlar. Bu sırada, askerî amaçlarını gerçekleştirmek düşüncesi ile Hacca gitme bahanesiyle Anadolu'ya geçmeye karar verir.[53] O günlerde gördüğü bir rüyayı[54] devrin önde gelen şeyhlerinden Aziz Mahmud Hüdâyî'ye yorumlatır. Hüdâyî Efendi, Hacca gitmemesini ister. Bu dileği, Şeyhülislam Esad Efendi de tekrarlar. Padişahın projelerinin kendileri hakkında olumsuz neticeler doğuracağını sezen yeniçeri ve sipahîler isyan başlatırlar. Neticede "*Sultan Mustafa'yı isteriz*" diyerek saraya yürürler. 20 Mayıs 1622'de 18 yaşındaki II. Osman Yedikule'de öldürülür.[55] II. Osman, öldürülen ilk Osmanlı padişahıdır. Onun öldürülmesi, Osmanlıdaki ıslah çalışmalarının tehir edilmesine sebep olur.[56] Yerine I. Mustafa tahta geçer.

I. Mustafa (1622-1623)'nın 19 Mayıs 1622'de gerçekleşen ikinci cülûsu böyle bir zorbalık neticesinde gerçekleşir. Ancak, Sultan Mustafa'nın aklî dengesinin ilk saltanat yıllarına göre daha iyi değildir. Valide Sultan, Davud Paşa ve Mere Hüseyin Paşa hazineyi tamtakır eder, koca devletin hazinesi bomboş kalır. Padişah değişikliği

---

[50] Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. III, s. 273-274.
[51] *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. IV, s. 14-15.
[52] Bu projeler hakkında bakınız.: *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. IV, s. 16; *DGBİT*, c. X, s. 438.
[53] *DGBİT*, c. X, s. 438.
[54] Bu rüya şöyledir: Padişah, bir gece Hz. Peygamberi rüyasında görür. Kendi taht üzerinde Kur'an-ı Kerim tilâvet ederken, gelip elinden mushafı ve sırtından zırhı alıp bir sille vururlar. Tahtından yıkılıp, sonra kalkıp mübarek ayaklarına yüz sürmeye çalışırlar, müyesser olmaz. Bu rüya için bkz. Naima, *Naimâ Tarihi*, c. II, ss. 762-763; *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. IV, s. 19.
[55] Naima, *Naimâ Tarihi*, c. II, ss 711-820; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/I, ss. 128-141; *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. IV, s. 19-25*; DGBİT*, c. X, s. 433-439; Hammer, *a.g.e.*, c. II, 295-314.
[56]Emecen, Feridun, "Osmanlı Gücünün Sarsılması: Bozulma ve Yeni Arayışlar", *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul, 1999, c. I, s. 50.

bir zaruret halini alır. Sonunda Sadrazam Kemankeş Ali Paşa ve Şeyhülislam Yahya Efendi başta olmak üzere devlet erkanı görüşüp, padişah I. Mustafa'nın hall edilmesini ve yerine I. Ahmed'in büyük oğlu IV. Murad'ın gelmesini sağlarlar.[57] 10 Eylül 1623'de cülûs gerçekleşir.

IV. Murad (1623-1640) tahta oturduğunda, karşısındaki ilk sorunlardan biri askerin cülûs bahşişi istemesidir. Hazine bomboş olduğundan, sarayda bulunan altın tabak-çanak darphaneye gönderilir ve sikke kesilerek askere dağıtılır. Sultan IV. Murad da, on bir-on iki yaşlarında daha çocukluk çağında iken annesi Kösem Mahpeykar Sultan'ın saltanat nâibesi altında tahta geçer. Böylece Sultan IV. Murad, en küçük yaşta tahta geçen padişah olur. Sadrazam Ali Paşa'nın sözlerine inanarak Şeyhülislam Yahya Efendi'yi görevden alarak yerine daha önce görev yapan Esad Efendi'yi getirir. Bu sıralarda Abaza Mehmed Paşa, II. Osman'ın intikamını almak bahanesiyle tekrar ayaklanır. Bu ayaklanmada, Abaza Mehmed'in şeyhi Kayseri'de bulunan ve "Abaza Şeyhi" olarak bilinen Abdürrahim Efendi (öl. 1638)'nin de etkisi olduğu söylenir.[58] Veziriazam Çerkez Mehmed Paşa, Abaza Mehmed'in üzerine yürür ve mağlup eder. Ancak Abaza Mehmed, bir süre sonra Erzurum'da yine isyan bayrağını çeker. Sonuçta affedilir ve Bosna beylerbeyi olarak tayin edilir. Bu sıralarda, Balıkesir dolaylarında da küçük çaplı Cennetoğlu isyanı baş gösterir. Ardından bir ihânet neticesi Bağdat, İran'ın eline geçer. Asker isyan ederek sadrazam Hafız Ahmed Paşa'yı öldürür ve yerine zorbaların koruyucusu Recep Paşa sadâret makamına geçer. Sultan IV. Murad, yirmi bir yaşına geldiğinde yönetime ağırlığını koyabilmek için kendisine yakın gördüğü kişilerin fikir ve önerilerini alır. Bu maksatla Koçu Bey, başta padişahın güçlü olmasını savunduğu meşhur risâlesini yazar ve padişaha sunar.[59] Bu tarihten itibaren, IV. Murad sert yüzünü göstermeye başlar ve sadrazam Topal Recep Paşa'yı çağırır ve 1632'de idam ettirir. Ardından bütün zorbaların üzerine sert şekilde gidilir ve teker teker öldürülür. Bunu, tütün

[57] Uzunçarşılı*, Osmanlı Tarihi*, c. III/I, s. 148; *DGBİT*, c. X, ss. 441-448;*Osmanlı Ansiklopedisi*, c. IV, s. 19; Hammer, *a.g.e.,* c. II, 295-314.

[58] Naimâ, bu olayı anlatırken, "Abazanın davası ve Şeyhin baştan çıkarmasının tafsilatı" başlığı altında konuyu ele alır. Abaza Şeyhi olarak bilinen Abdürrahîm-i Bayramî, Kayseri'de yaşarken, Abaza Paşa'nın öldürülmesinden sonra, İstanbul'a gelir ve kendisine Üsküdar'da bir konak verilir. IV. Murad'ın rüyalarını tabir ederek ona yakın olmaya çalışırsa da, yeniçerileri padişah aleyhine kışkırtınca 1638'de idam edilir. Geniş bilgi için bkz. Naimâ, *Naimâ Tarihi*, c. II, ss. 859-886; Kara, Mustafa, "Abaza Şeyhi", *TDVİA*, c. I, s. 12; Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 319-320.

[59] *Türkiye Tarihi 3* (*Osmanlı Tarihi*), Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 22.

yasağı ve kahvehanelerin kapatılması takip eder.[60] Bu dönemde, Şeyhülislam Hüseyin Efendi idam edilerek, Osmanlı tarihinde bir ilk gerçekleştirilir. IV. Murad devrinde, Hemedan ve Padişah'ın katılımıyla 3 Ağustos 1635'de Revan kalesi fethedilir. 24 Aralık 1638'de Bağdat teslim alınır ve ardından İran ile uzun yıllar süren savaşlara nokta koyacak olan 17 Mayıs 1639 tarihinde Kasr-ı Şirin antlaşması imzalanır. Revan fethi sırasında başlayan rahatsızlığı padişahı rahat bırakmaz ve Sultan IV. Murad yirmi yedi yaşında iken 8 Şubat 1640 tarihinde İstanbul'da vefat eder.[61] Yerine kardeşi İbrahim padişah olur.

Sultan İbrahim (1640-1648), padişah olduğunda kardeşlerinin öldürülmesi sebebiyle, sıranın kendisine ne zaman geleceği korkusuyla sarayda yaşadığı bir nevi hapis hayatı neticesinde ruhen sarsılmış ve sinirleri buzulmuş bir kişiliğe sahiptir. Bu durumdan annesi Kösem Sultan istifade ederek, saltanatta tekrar etkili olur. Saltanatın ilk dört yılında sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa sayesinde huzurlu denilebilecek bir süreç yaşanır. Ardından Girit korsanları bazı Osmanlı gemilerine saldırır ve böylece Girit seferi başlamış olur. 30 Nisan 1645 günü Yusuf Paşa Girit'e doğru yola çıkar. Önemli kalelerden Hanya kalesi alınır.[62] Bilgili ve dirayetli sadrazam Kemankeş Kara Mustafa paşanın 31 Ocak 1644'de bostancılar tarafından boğularak öldürülmesinden sonra[63] Sultan İbrahim'in çalkantılarla geçen ikinci devresi başlar. Özellikle Yusuf Paşa ve Cinci Hoca lakaplı Safranbolu'lu Hüseyin Paşa, bu dönemde çok etkili olurlar. Hüseyin Paşa medrese bitirmemesine rağmen padişah tarafından kendisine ilmiye rütbeleri verilir ve sonunda Anadolu Kazaskeri olur. Bu dönemde, kadılıklar parayla satılır,[64] rüşvet durdurulamaz bir hal alır. Saray kadınları padişahın karakterinden de istifade ederek yönetimde etkili olurlar.[65] Zaten Sultan İbrahim de, vaktini daha ziyâde zevk ve eğlence ile geçirmektedir.[66] Ağalar ve

---

[60] Hammer, *Osmanlı Tarihi*, c. II, 389.

[61] Mehmed Halîfe, *Tarih-i Gılmâni*, haz.: Kamil Su, MEB Basımevi, İstanbul 1976, s. 14; Katip Çelebi, *Fezleke-i Katip Çelebi*, İstanbul, 1287, c. II, ss. 202-205; *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. IV, s. 36-77; *DGBİT*, c. X, s. 449; 490; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, c. II, 334-428; Sertoğlu, Midhat, IV. Murad, KB. Yay., Ankara, 1987, s. 106.

[62] Solakzâde, Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, haz: Vahid Çabuk, KB Yay., Ankara, 1989, c. II, s. 563

[63] Kemankeş Kara Mustafa Paşanın öldürülmesi hakkında, o devirde kaleme alınan eserlerden biri olan Tarihi Gilmani'de önemli bilgiler bulunmaktadır. Bak. Mehmed Halîfe, *a.g.e.*, ss. 21-24. Ayrıca bkz.: *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. IV, s. 88-91.

[64] Mehmed Halîfe, *a.g.e*, s. 24 vd. ; Hammer, *a.g.e.*, c. II, 464.

[65] Kadınların bu dönemdeki etkileri hakkında geniş bilgi için bkz. *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. IV, s. 99-102.

[66] Mustafa Nuri Paşa, *Netâicü'l-Vukûât*, sad.: Neşet Çağatay, TTK Basımevi, c. I-II, s. 246.

Şeyhülislam'ın kötü gidişatı görmesi ve annesi Kösem Sultan'a iletmesi neticesinde Sultan İbrahim, 8 Ağustos 1648'de tahttan indirilir ve 17 Ağustos 1648'de öldürülür. Yerine, henüz yedi yaşındaki IV. Mehmed tahta cülûs eder.[67]

IV. Mehmed (1648-1687) tahta geçtiğinde, hazinede askere cülûs bahşişi verecek para yoktur. Başta Cinci Hoca olmak üzere bazı kişilerden borç istenir. Ancak Cinci Hoca, buna yanaşmayınca malı araştırılır ve sonunda paralarına el konur, kendisi de idam edilir. IV. Mehmed'in yaşı küçük olduğundan devlet yönetimi Kösem Sultan'ın idaresine kalır. Bu dönemde, 1649'da isyancılardan Gürcü Abdünnebi yakalanarak idam edilir. Girit'e gönderilen yetmiş dört gemilik yardım malzemesi, Venediklilerin baskınına maruz kalır. 2 Eylül 1651'de, Kösem Sultan'ın gece vakti odası basılarak öldürülür.[68] Bundan sonra, II. Osman ve IV. Murad gibi ıslahat düşüncesi taşıyan ve XVII. yüzyılın ikinci yarısında klasik dönemin kurumlarını restore eden ve böylece geçici bir güvenlik ve düzen tesis eden Köprülüler dönemi başlamışsa da, bu çabalar, modernleşme ve idârî bünyede temelden bir değişim değildi. İdârî ve iktisâdi alandaki bu çözülmeler dönemin yabancı sefirlerinin de dikkatinden kaçmamıştır. Fransa elçisi Guilleragues, "*İmparatorluktaki kumandanlar, vezirler, vâliler ve yüksek rütbeli memurların devamlı değiştirilmesi ve çoğunun görevlerinde altı ay bile kalamaması, idârî otoritenin aczini, rüşvet, yolsuzluk ve isyanların artmasına sebeb olmakta*" demektedir.[69]

İşte Abdülehad Nûrî, bu olayların yaşandığı Sultan IV. Mehmed'in saltanatının ikinci yılında 1061/1651'de vefat eder.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Abdülehad Nûrî, Celâlî isyanlarının Anadolu'yu sardığı; I. Ahmed, II. Osman, IV. Murad ve IV. Mehmed'in daha çocuk yaşta, Sultan I. Mustafa ve Sultan İbrahim'in sinirsel rahatsızlıklar yaşadığı bir dönemde tahta geçtikleri; Kösem Sultan başta olmak üzere saray kadınlarının devlet yönetiminde etkili oldukları; şehzâdelerin vilâyetlere gitmeden ders aldıkları ancak devlet

[67] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/I, s. 237; *DGBİT*, c. X, s. 491-505; Hammer, *a.g.e.*, c. II, 433-447; *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. IV, s. 82-107.
[68] *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. IV, s. 108-113.
[69] Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadî ve Sosyal Değişim-Makaleler I*, Ankara, 2000, s. 10.

tecrübesi edinemedikleri ve devletin sınırlarını dahi bilmedikleri,[70] cülûs bahşişlerinin sarayın altın eşyalarının sikke kesilmesi ve zenginlerden borç alınarak ödenecek kadar hazinen boşalıp kaynakların tükendiği ve giderin gelirden daha fazla olduğu,[71] lükse önem verildiği, rüşvetin yaygınlaştığı, halkın vergilerden bıktığı ve göçebe hayatın arttığı, Anadolu ve Rumeli'de birçok yerin harabeye döndüğü,[72] ancak, özellikle II. Osman ve IV. Murad gibi yenilikçi ve kararlı padişahların bulunmasına, toplumdaki bozuklukları teşhis ve tespit ederek çıkış yollarını gösteren layihaların sunulmasına rağmen,[73] önceki yıllara nazaran ihtişam ve parlaklığın azaldığı[74], bütün bunların neticesinde doğal olarak buhran dönemlerinin başladığı siyâsî ve iktisâdî bir dönemde yaşamıştır. Abdülehad Nûrî, sûfî olmasına karşın içerisinde yaşadığı ortamın siyâsî ve içtimâî alanlarında gördüğü bozulmaları şâir kimliği ile ele alarak tasvîr eder. "*Kasîde Der Beyân-ı Ahvâl-i Zamân*" başlığı ile yazdığı dokuz kıtalık şiirde, rüşvet, zulüm, işlerin çocuklara bırakılması, ilmî mesnedi bulunmayan fikirlerin ortaya atılması gibi bozuklukların sebebini teşkil eden noktalara vurgu yapar. Şiirin beşinci kıtasında, vâizlerin oyununa gelen devlet yönetimindeki basîretsiz kişileri kastederek, "Osmâniyân" ın din sarayını yıkmaya karar verdiği şeklinde, idam edilmenin çok zor olmadığı bir dönemde kendisini tehlikeye atabilecek cümleleri söylemekten geri durmaz. Rüşvetle zulmün baskısı

[70] Özcan, Abdülkadir, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Duraklama ve Gerilemesinin Sebepleri Hakkında Bazı Tespitler ve Alınan Tedbirlere Genel Bir Bakış", *İlim ve Sanat*, sy. 44-45 (1997), s. 23.

[71] Katip Çelebi, *Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar (Düstûru'l-Amel li-Islâhi'l-Halel*), haz.: Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982, s. 30; İnalcık, Halil, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, c. I, s. 110; Halaçoğlu, Yusuf, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1996, s. 77.

[72] Suraiya, Faroghi, "İktisat Tarihi 17. ve 18 Yüzyıllar", *Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1995, c. II, s. 191-196.

[73] İslam tarihinde, devlet başkanın veya diğer yöneticilerin nasıl olması gerektiği hakkında bilgi veren ve toplumdaki aksaklıkları teşhis ve bunların çıkış yollarını gösteren bir çok eser kaleme alınmıştır. Farabî'nin *Medînetü'l-Fâzıla*'sı (Fârâbî, el-Medînetü'l-Fâzıla, çev: Ahmet Aslan, KB Yay., Ankara, 1990), Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*'si, Kanûnî devri sadrazamlarından Lütfi Paşa'nın *Asaf-nâme*'si, ve incelediğimiz dönemdeki Koçi Bey Risâlesi (Koçi Bey, Koçi Bey Risâlesi, sad: Zuhuri Danışman, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1985) ve Katip Çelebi'nin *Düstûru'l-Amel li Islâhi'l-Halel* (Katip Çelebi, Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar (Düstûru'l-Amel li-Islâhi'l-Halel), haz: Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982) bunlardan bazılarıdır. Geniş bilgi için bkz. Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara, 1971, s. 121. Ayrıca Bkz. Öz, Mehmed, "Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Türkiye Günlüğü*, sy., 58 (Kasım-Aralık 1999), ss. 48-53.

[74] Mantran, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev: Server Tanilli, İstanbul, 1992, c. I, s. 277.

altındaki halkın "eyne'l-mefer-kaçacak yer yok mu"[75] diye feverân ettiğini dile getirerek, şiirin son kıtasında Hz. Peygamberden medet diler. Şiir şu şekildedir:

KASîDE DER BEYÂN-I AHVÂL-İ ZAMÂN[76]

1. Âteş-i gayret vücûdum içre sûzân bir yana
   Nâr-ı hasret kab-i vîrânumda pinhân bir yana
   Ten-güzârân bir yana hayran-dil ü cân bir yana
   Baş-ı galtân bir yana a'zâ-i perişân bir yana

2. Nûr-ı vechün pertevin salmazsa ol hayra'l-beşer
   Muntazam olmaz bu 'alem bir dahi gitdi gider
   Bir birünün zıddıdur şimdi muhâlif devr ider
   Çarh-ı gerdân bir yana dulâb-ı devrân bir yana

3. Zulm ile rüşvet ile pür oldı çün rûy-ı zemîn
   Gâyet ile müşkil oldı intizâm-ı emr-i dîn
   Şath-ı tâmât ile yüz bin lâf urur her bî-yakîn
   Za'f-ı îmân bir yana da'vî-i merdân bir yana

4. Milk-i dîni bir alay bî-dine taksim itdiler
   Cem' olup bünyâd-ı dîni hedme terkîm itdiler
   Emr-i tedbîri biraz oğlana teslim itdiler
   Meyl-i sıbyân bir yana maksûd-ı pîrân bir yana

5. Ref'-i şer'-i Ahmedîye kasd idince kâdıyân
   Kasr-ı dîni yıkmağa şart eyledi Osmâniyân
   Bahr-ı gaflet içre gark oldı kamu halk-ı cihân

[75] Abdülehad Nûrî, yaşadığı dönemde, adaletsizlik, zulüm ve rüşvet neticesinde kime güvenip, tehlike anında nereye kaçacağını bilemeyen halkın durumunu kıyamet sahnesi ile benzeştirerek tasvir eder. Nûrî Efendi'nin kullandığı "*eyne'l mefer*" ibâresi Kur'an-ı Kerim'de kıyâmet günündeki insanın halini anlatmaktadır. Bkz. Kıyâmet Sûresi, 75/10.
[76] Abdülehad Nûrî, *Dîvân*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Bl., nr. 159, vr. 10a.

Gitdi mîzân bir yana âyât-ı bürhân bir yana

6. Kişver-i İslâm olup zulm âteşiyle pür-şerer
   Her tarafdan halk-ı âlem çağırur eyne'l-mefer
   Saltanât muhtell olupdur cümle yârân bî-haber
   Emr-i sultân bir yana ashâb-ı tuğyân bir yana

7. Dîdeler hün-bâr olup ağlar re'âyâ zâr zâr
   İtdi vâhşiler gibi her biri seyr-i kühsâr
   Bahr u berde fitne vü âşûb oldı âşikâr
   Zulm-i büldân bir yana ahvâl-i 'ummân bir yana

8. Râh-ı şer'i terk idüp bi'llah 'isyân itdiler
   Dâr-ı İslâm'un esâsın cümle vîrân itdiler
   Şer'i tebdil eyleyüp kânuna tuğyân itdiler
   Ehl-i dîvân bir yana ahkâm-ı Kur'ân bir yana

9. Yâ Rasula'llah meded 'âlem harâb oldı harâb
   Lutf u ihsân u mürüvvet eyle olsun feth-i hâb
   Yanlarında Nûriyâ mensûha dönmişdür kitâb
   Şimdi insan bir yana takvâ vü îkân bir yana.

2.2. İlmî ve Edebî Durum

Osmanlı eğitim sisteminin temelinde, aklî ve naklî ilimlerin birlikte yürütüldüğü bir anlayış vardır. XIII. asırdan itibaren sadece Osmanlı değil, İran ve Azerbaycan'da bulunan ilim müesseselerinde de tatbik edilen ve Fahreddin-i Razî mektebi olarak bilinen bu anlayış,[77] zaman içerisinde skolastik bir yapıya bürünerek tepkici bir hüviyet kazanmış ve Matematik, Kelam, Felsefe (Hikemiyât) gibi aklî

[77] Uzunçarşılı, İsmail, Hakkı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara, 1988, ss. 75-76; Karlıağa, Bekir, "Osmanlı Düşüncesinin Oluşumu", *Osmanlı*, c. VII, ss. 28-37; Yazıcıoğlu, M. Sait, "XV ve VXI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde Kelâm", *İslami İlimler Dergisi*, Ankara, 1980, sy., IV, s. 281.

ilimlerin tamamen terk edilmese de, tâli dersler haline getirilmiştir. Bu derslerin yerine, zaten var olan fıkıh ve fıkıh usûlü gibi derslere daha geniş yer verilmesi;[78] Fatih Sultan Mehmed gibi bizzat derslere katılan ve ilim adamına değer veren yönetici zihniyetinin yerini, padişah emriyle hak etmeyenlere icâzet verilmesi[79] ve Molla-zâdelere yüksek makamlar tevdî edilmesi,[80] Osmanlı Devleti'nin en yüksek ilmî müessesesi konumundaki medreselerde gerilemeyi başlatmıştır.[81] Halbuki, medreselerde naklî ilimler yanında aklî ilimleri de öğrenen medrese icâzeti alan kişiler, gerek dinî alanda ve gerekse devlet yönetimine daha sağlıklı ve faydalı hizmet verme kabiliyetine sahip olabilmekteydi.[82]

Aklî ilimlerden uzaklaşma veya daha az kıymet verme şeklinde Osmanlı medreselerine yerleşen bu yeni zihniyetin ve ekolun müessisi, Birgivî Mehmed (öl. 981/1573) olarak kabul edilmektedir.[83] Abdülehad Nûrî'nin de aktif olarak içerisinde bulunması münasebetiyle çalışmamızın önemli bir bölümünü teşkil edecek olan Kadızâdelilere-Sivâsîler tartışmasının ortaya çıkmasına işte bu zihniyet sebebiyet olmuştur. Bu zihniyetin temsilcileri, şeriatı korumak iddiası çerçevesinde, felsefî ve tecrübî ilimlerle meşgul olarak meşhur olan kimselerin bulunmaması nedeniyle kendilerine rakip ve hücum edecek zümre olarak sûfîleri görmüşlerdir.[84]

Aklî ilimlerin, en basit ifâdeyle önemsiz telakki edilmesi neticesinde ilmiye zümresinde ortaya çıkan fikrî statiklik, yukarda belirtilen toplumsal huzursuzluklara sebebiyet verdiği gibi, müdekkik ve muhakkik âlimlerin yaptığı gibi telif eserler

---

[78] Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 67.
[79] Uzunçarşılı, *a.g.e*., s. 68.
[80] Miguel, Andre, *İslam ve Medeniyeti* , (çev. Ahmet Fidan-Hasan Menteş), Ankara, 1991, c. 2, s. 438 vd.
[81] Dönemin önemli düşünürlerinden Katip Çelebi, gerilemeye neden olan faktörlerin başında aklî ilimlere verilen önemin azalmasını göstererek *Mîzânu'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ehakk* isimli eserine aklî ilimlerin önemine dâir bir yazı ile başlar. Bkz. Katip Çelebi, *Mîzânu'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ehakk (İslam'da Tenkit ve Tartışma Usûlü)*, haz: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul, 2001, ss. 38-47. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Adıvar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 126-158; İpşirli, Mehmed, "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII.Asırlar)", *Osmanlı Araştırmaları*, c. VII-VIII, 1988, ss. 273-285; Özyılmaz, Ömer, "Medreselerin Bozulma Sebepleri ve Bunların Islahı Yönünde Yapılan Çalışmalara Kısa Bir Bakış", *UÜİFD*, sy., V (1993), ss. 133-150.
[82] İpşirli, Mehmet, "Osmanlı Uleması", *Osmanlı*, c. VIII, s. 71.
[83] Hayatı eserleri ve tedris hayatındaki yeri hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Turan Aslan, *İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisâtındaki Yeri*, Seha Neşriyet, İstanbul, 1992.
[84] Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul, 1983, s. 166.

ortaya koyma yerine, bu yüzyıldan itibaren önceden yazılmış olan eserlere şerh ve haşiye yazma geleneğine dönüşmeye başlamış ve böylece ilmî verim düşmüştür.[85]

Bu olumsuzluklara rağmen, XVII. yüzyılda, önceki devirlerle mukayese edilemese de çok kıymetli eserler yazan kalem ehli bulunmaktadır. Bunlardan Bergamalı İbrahim (öl. 1014/1605), Taşkörîzâde Mehmed Kemâleddin Efendi (öl. 1030/1621), Altıparmak Mehmed Efendi (öl. 1033/1627), Ayaşî Mehmed Efendi (öl. 1061/1651)[86] gibi âlimler yanında Katip Çelebi, Koçi Bey ve tarihçi Naimâ gibi fikir adamları yetişmiştir.[87]

Abdülehad Nûrî'nin yaşadığı XVII. yüzyılın ilk yarısında özellikle siyâsî ve iktisâdî alanda görülen gerileme, edebî alanda hissedilmemiş ve çok kıymetli şâirler yetişmiştir. Devrin önde gelen divân şâirleri arasında kasîdede Nef'î (öl. 1635), gazelde Şeyhülislam Yahyâ Efendi (öl. 1644), Şeyhülislam Bahayî (öl. 1635), ayrıca Nâilî (öl. 1077/ 1666), Cevrî (öl. 1045/1635)), Riyâzî (öl. 1055/1645), Haletî (öl. 1040/1630), Atâyi (öl. 1044/1634), Nâdirî (öl. 1035/1626) gibi edebiyatımızın seçkin simaları yer almaktadır.[88]

Abdülehad Nûrî Efendi dahil olmak üzere, XVII.Yüzyıl tekke şâirlerinin bir çoğunda çok derin bir şekilde Yunus Emre'nin dil ve şekil açısından etkisi görülmektedir.[89] Bu dönemin tekke şâirinin en önemli özelliklerinden biri de, ilâhîlerinin günümüze kadar ulaşmış olmasıdır. Halkın ruh yükselişinde, irfan ve hüner sâhibi olmasında, nefs ve karakter eğitiminde onların büyük emekleri olmuştur.[90] Bunlardan bazılarının isimleri şöyledir: Muhyî (öl. 1020/1611), İdris-i Muhtefî (öl. 1024/1615), Hüseyin-i Lemekânî (öl. 1035/1626), Aziz Mahmud-i Hüdâyî (öl. 1038/1628), Abdülmecîd-i Sivâsî (öl.1049/1639), Abdülehad Nûrî (öl. 1061/1651), Nakşî (öl. 1062/1652), Âdem Dede (öl. 1062/1652), Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi (öl. 1065/1655), Sun'ullah Gaybî (öl. 1074/1663) Sinan Ümmî (öl.

---

[85] Unan, Fahri, "Osmanlı Medreselerinin İlmî Performansı Üzerine Bazı Düşünceler", *Türkiye Günlüğü*, sy., 30, (Eylül-Ekim), Ankara, 1994, s. 54.
[86] Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 236.
[87] XVII. yüzyıl Osmanlı ulemâsı hakkında geniş bilgi için bkz.: Ali Uğur, *The Ottoman Ulemâ in The Med-17 th Century an Analysıs of Vakâ'iü'l-Fuzalâ of Mehmed Şeyhî Efendi*, Berlin, 1986; Banarlı, N. Sami *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. II, s. 649; Shaw, Stanford, *Osmanlın İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, 1982, c. I, ss. 382-392.
[88] Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, ss. 653-677.
[89] Gölpınarlı, Abdülbâki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkılap Kitabevi, İst., 1992, s. 224-226; a. mlf. *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, Milliyet Yay., İstanbul, 1972, s. 143.
[90] Kabaklı, Ahmed, *Türk Edebiyatı*, Türkiye Yayınevi, İst., 1968, c. II, s. 138.

1075/1664).[91] Bu gelenek, Niyâzî-i Mısrî (öl. 1105/1694) gibi güçlü seslerle devam etmiştir.[92]

Bunların haricinde Gevherî, Âşık Ömer, Karaca Oğlan, Er Oğlu, Kâtibî gibi çok kıymetli halk şâirleri[93] yanında Abdülehad Nûrî'nin bir şiirini de besteleyen Hâfız Post, Bezcizâde Muhiddin, Ümmî Sinanzâde Hasan, Aziz Mahmud-i Hüdâyî, Nefesanbarı Osman, Şeyh Mehmed Nazmî gibi mutasavvıf musikîşinastlar ve bestekarlar yetişmiştir.[94]

Devrin ilmî ve edebî özelliklerini kısaca bu şekilde gördükten sonra, çalışmamız açısından daha fazla önem arz eden tasavvufî durumu incelemeye geçebiliriz.

2.3. Tasavvufî Durum

Abdülehad Nûrî'nin yaşadığı XVII. yüzyılın ilk yarısındaki tasavvufî durumu incelemeden önce, özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren tasavvufun seyri hakkında özet bir bilgi sunmak, nerden nereye gelindiğinin kavranması konusunda bize yardımcı olacaktır. Bu açıdan konu, XVII. yüzyıla kadar tasavvuf ve XVII. yüzyılda tasavvufî durum olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır.

2.3.1. XVII. Yüzyıla Kadar Tasavvuf

İslam dininin yayılma süreci içerisinde, Türklerin İslam'ı kabul etmeleri ile tasavvufun sistemleşmesi, bir başka ifade ile tarîkat adıyla organize yapıya bürünmesi birbirine yakın zaman içerisinde gerçekleşmiş, üstelik kurulan tarîkatların genel olarak Türklerin o devirde yoğun olarak yaşadığı Orta Asya havzasında teşekkül etmesi, Türklerin İslam'ın tasavvufî yönünü tanımalarına ve benimsemelerine vesile olmuştur. Bu dönemde Moğol saldırıları neticesinde,

[91] Kocatürk, Mahir Vasfi, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yay., Ankara, 1970, ss. 474-486; Güzel, Abdurrahman, *Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara, trs., ss. 395-414.
[92] XVII. yüzyıl tekke şiirinin özellikleri hakkında geniş bir inceleme için bkz. Akkaya, Hüseyin, *Abdülahad Nûri ve Divanı*, ss. 39-48.
[93] Geniş bilgi için bkz. Köprülü, M.Fuad, *XVII. Yüzyıl Halk Şâirleri*, Ankara, 1962.
[94] Ergun, Sadettin Nüzhet, *Türk Musikisi Antolojisi*, c. I, ss. 27-55. Ayrıca bu eserde Sadettin Nüzhet Ergun, bu ve başka birçok mutasavvıf şâirin beste ve güftelerini vermektedir. a. mlf. *Türk Şâirleri*, c. I, s. 56-99.

Alparslan ile Malazgirt'ten başlayan fetihlerle Anadolu Türk yurdu haline gelmiştir. Böylece, "*Horasan Erenleri*" veya "*Kolonizatör Dervişler*" olarak anılacak bir gönül ordusu Anadolu'ya yayılmaya başlamış ve Selçuklu sultanlarının hoşgörü ve himâyeleri ile Anadolu'da İslam'ın müesseseleşip kalıcı bir yapı haline gelmesinde ve bu yeni yerleşim alanında sosyal bünyenin kaynaştırılıp bir sevgi medeniyetinin tesisinde, gönüller sultanı mutasavvıfların büyük rolü olmuştur.[95]

Miladi XIII. yüzyılda Anadolu'ya baktığımızda, Hz. Mevlânâ (öl. 672/1273),[96] Endülüs'ten gelen ve vahdet-i vücûd düşüncesini sistemleştiren Muhyiddîn İbn Arabî (öl. 638/1240) ve talebesi Sadreddin-i Konevî (öl. 673/1274), İbn Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem adlı eserini ilk şerheden kişi olarak Müeyyidüddîn-i Cendî (öl. 691/1292) [97] ile Ekberiyye geleneği göze çarpar. Sühreverdiyye tarîkatından Evhadüddîn-i Kirmânî (öl. 634/1237), Seyyid Burhâneddin Muhakkik-i Tirmîzî (öl. 639/ 1241), Kübreviyye tarîkatından Şeyh Necmeddîn-i Dâye (öl. 654/1256); ayrıca, Fahreddîn-i Irâkî (öl. 688/1289) ve Hacı Bektâş-ı Veli (öl. 669/1271) gibi eserleriyle ve fikirleriyle Osmanlı tasavvuf ve fikir hayatına temel oluşturan büyük mutasavvıflar[98] ve hemen arkalarından, "*Gelin tanış olalım / işi kolay kılalım / sevelim sevilelim / dünya kimseye kalmaz*" parolasıyla nefesi çağları ve sınırları aşarak günümüze kadar ulaşan Yunus Emre (öl. 721/1321), Anadolu'yu en ücra köşelerine kadar tasavvuf kültürüyle bezemiş, Anadolu medeniyetinin harcı olmuşlardır.[99] Hasan Kâmil Yılmaz, "*Müslüman Türklerin kurdukları Osmanlı Devleti'nin altı yüz seneden fazla tesir ve nüfûzunu devam ettirebilmiş olması, ilk sultanların devletin temellerini sağlam esaslar üzerine kurmuş*

[95] Akkuş, Mehmet, "Tasavvufun Anadolu'ya Girişi ve İslamlaşmada Rolü", *Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, haz.: Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul, 1991s. 135; Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, İstanbul, 1980, s. 35-37. Ayrıca bkz.: Haydar Bammat, İslâmiyetin Mânevî ve Kültürel Değerleri, ter.: Bahadır Dülger, Ankara, 1963, s. 305.

[96] XIII. Yüzyılda Anadolu'da Tasavvuf ve Mevlânâ hakkında bakınız. Ayverdi, Samiha, *Abide Şahsiyetler*, KB Yay., İstanbul, 1976, s. 2-11.

[97] Süleyman Uludağ, "Cendî", *TDVİA*, c. VII, s. 361.

[98] Bu sûfiler ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Köprülü, M.Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ankara, 1991, ss. 201-203; Barkan, Ömer Lütfi, "Kolonizatör Türk Dervişleri" *Vakıflar Dergisi*, c. II, ss. 279-304; Çetin, Osman, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı*, İstanbul, 1981, s. 137; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 24-26; Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1939, c. I, s. 192-209; Yılmaz, Hasan Kâmil, *Aziz Mahmud Hüdâyî (Hayatı, Eserleri, Tarîkatı*), Erkam Yay., İstanbul, 1999, ss. 20-21.

[99] Mustafa, Kara, "Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarîkatlar", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. I, s. 191; Necdet Yılmaz, *OTT*, s. 25.

olmalarında aramak gerekir"[100] ifadeleriyle işâret ettiği, Osman Gazi ile Şeyh Edebâli (öl. 726/1326) arasındaki ilişki,[101] hatta Osman Gazi'nin medrese ile tekkeyi bir arada yaptırması ve Şeyh Edebâlî ile Dursun Fakîh'e aynı derecede hürmet göstermesi bu açıdan çok önemlidir.[102]

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına rastlayan bu dönemde, her ne kadar Asya kökenli Yesevî dervişleri dikkat çekse de, İbn Arabî mektebinin temsilcisi sûfiler ve Kübreviyye ve Sühreverdiyye'ye bağlılarının ağırlığı bulunmaktadır.[103] Ancak, dönemin Anadolu şehirlerinin temel rengi, aristokrasiden en fakir halk tabakasına kadar ve hatta Hristiyan ve Mûsevîlerden dahi taraftar toplayan ve sünnî hüviyetine sahip Mevleviyye, Rifâiyye ve Halvetiyye'dir.[104] Bu dönemde, başta Ahî Evrân (öl. 660/1261) olmak üzere, tasavvuf öğretisi içerisinde ahîliğin disiplin ve gayesine uygun şekilde yetişmiş, dinamik, cesur, merd ve iç âlemlerini kontrol edebilen ahîlerin,[105] Bektâşî dervişlerinin[106] ve erenlerin Osmanlı Devleti'nin hamurunda emekleri bulunmaktadır.[107]

Bu tarihten itibaren, Mevlâna Celâladdîn-i Rûmî tarafından Vahdet-i Vücûd düşünce sistemi etrafında şekillendirilen anlayış, bilâhere Mevlevîlik olarak

---

[100] Ylmaz, Kâmil, "Osmanlı Sultanları ve Mutasavvıflar", *Maverâ*, (Tasavvuf Özel Sayısı), Eylül-Ekim 1984, s. 92. Osmanlı Sultanlarının mutasavvıflarla ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarîkatlar Tarihi*, Türkiye Yay., İstanbul, 1964, s. 448-449; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münâsebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1989; Reşat Öngüren, *Osmanlılar'da Tasavvuf (Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ-XVI Yüzyıl*), İz Yay., İstanbul, 2000, ss. 245-310; Necdet Yılmaz, OTT, ss. 429-442.

[101] Z. Velîdî Togan, *Umûmî Türk Tarihine Giriş*, İÜEF Yay., İstanbul, 1970, s. 370.

[102] Yılmaz, Kâmil, *a.g.m*., s. 93.

[103] Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 39-40.

[104] M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yay., Ankara, 1959, ss. 95-96.

[105] Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul, 1977, s. 114.

[106] Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi*, İÜEF Yay., İstanbul, 1946, s. 198.

[107] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 105-106. Fuad Köprülü bu konuda şöyle der: " muhtelif teşekküller arasında bilhassa Ahîlerin, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve Yeniçeri teşkilâtının ihdâsında büyük rolleri olduğu mahakkaktır." Bkz. Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, ss. 92-93. Bu dönem de isimleri ön planda olan ve Baba İlyas'a nispetle Babaîler olarak da bilinen *Abdalân_Rûm* başta olmak üzere, Anadolu gazileri anlamına gelen ve fütüvvet teşkilâtının seyfî kolunu temsil eden *Gâziyân-ı Rum;* daha ziyâde meslek bir teşkilat zümresini ifade eden *Ahiyyân-ı Rum* ve fütüvvet teşkilâtının kadın kollarını temsil eden *Bâciyân-ı Rum* grupları da bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Ocak, *Babaîler İsyânı*, İstanbul, 1980; a. mlf. *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıl)*, TTK Yay., Anklara, 1992, ss. 85-93; a. mlf., "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1978, XII, s. 257; Mikail Bayram, *Bâciyân-ı Rûm(Anadolu Seçukluları Zamanında Genç Kızlar Teşkilâtı)*, Konya, 1987, s. 19; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olarak Ahîlik*, Ankara, 1989, s. 22 vd.; Hilmi Ziya Ülken, "Anadolu Tarihinde Dini Ruhiyat Müşâhedeleri 3 Hacı Bektâş-ı Velî" *Mihrab* , (1 Temmuz 1340), c. 15-16, s. 515-530.

Anadolu topraklarında büyük bir itibar kazanmış;[108] Ebu İshak Kâzerûnî'ye (öl. 426/1034) nispet edilen *İshâkiyye* veya *Mürşîdiyye* adlarıyla da bilinen ve en eski tarîkatlardan biri olan *Kâzerûniyye* de mevcudiyetini sürdürmüştür.[109] Tekkelerini genellikle sınır boylarında kuran ve mensupları enerjilerini cihâd erleri olarak pozitif harcayarak hizmet eden bu tarîkat,[110] varlığını XVI. yüzyıla kadar taşıyamamıştır.[111]

Kadiriyye tarîkatı, XV. Yüzyılın ortalarında tarîkatta ilk "Pir-i Sânî" olarak bilinen Eşrefoğlu Rûmî (öl. 874/1469)[112] ile Anadolu'ya girerken; Nakşibendiyye, bu asrın ikinci yarısında Molla İlâhî (öl. 896/1491)[113] ve İstanbul'a ilk taşıyan halîfesi Emir Buhârî (öl. 922/1516)[114] vasıtasıyla yaygın hale gelmiştir. Bayramiyye tarîkatı ise, XV. Yüzyılın ilk yarısında "Somuncu Baba" diye şöhret olan Hamîdüddîn-i Aksarâyî'nin (öl. 815/1412)[115] halîfesi Hacı Bayram-ı Velî (öl. 833/1430)[116] ile yayılmaya başlamıştır. Aynı dönemde Sühreverdiyye tarîkatı, Zeyniyye kolu[117] ile temsil edilmiştir.

---

[108] Geniş bilgi için bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap ve Aka Yay., İstanbul, 1983, s. 19 vd.

[109] Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yay., Ankara, 1959, s. 96; Kara, *Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler*, Bursa, 1990, c. II, s. 23.

[110] Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yay., İstanbul, 1990, s. 204; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1989, s. 23, 100.

[111] Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 20.

[112] Bkz. Dilaver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî (Hayatı/Eserler/Görüşleri)*, İnsan Yay., İstanbul, 1999, ss. 356-367; Mustafa Güneş, *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı Eserleri ve Dîvânı'ndan Seçmeler*, KB Yay., Ankara, 1998, ss. 1-80.

[113] Kasım Kufralı, "Molla İlâhî ve Kendisinden Sonra Nakşibendî Muhiti", *İÜEFTD*, İstanbul, 1948, c. III, sy., 1-2, s. 133.

[114] Bkz. Mustafa Kara, "Emir Buharî", *TDVİA*, c. XI, ss. 125-126; a.mlf. "Ahmet Buhârî", *SGAD*, c. VIII, ss. 26-27; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri*), Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi, haz: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul, 1995, ss. 579-585; Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, *İstanbul'da Buharalı Bir Mutasavvıf Emir Buharî*, KB Yay., Ankara, 1998, ss. 1-30.

[115] Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, Murâdiye Vakfı Yay., Ankara, 1994, ss. 118-120; Hasan Kamil Yılmaz, "XV. Asır Anadolu Mutasavvıfları Arasında Somuncu Baba'nın Yeri", *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyumu Tebliğleri*, Ankara, 1997, ss. 17-23.a.mlf. "Menkıbe ve Kaynaklara Göre Somuncu Baba'nın Tasavvuf Neşvesi ve Tarîkatı", *a.g.e.*, ss. 85-92; İrfan Gündüz, "Somuncu Baba ve Melâmetiyye", *a.g.e.*, ss. 93-104; Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlîsi*, İstanbul, 1995.

[116] Hayatı ve tarîkatı hakkında geniş bilgi için bkz. Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*.

[117] Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde-i ve'l-Meâd*, İstanbul, 1288, ss. 140-141; Öngören, *Fatih Devrinde Belli Başlı Tarîkatlar ve Zeyniyye*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990, s. 64.

XIV. ve XV. yüzyıllarda, ilk Osmanlı müderrisi ünvanın taşıyan ve *Füsûsu'l-Hikem* şârihlerinden olan Dâvûd-i Kayserî (öl. 751/1350)[118] ve ardından yine Osmanlı'nın ilk Şeyhülislâmı olan[119] Molla Fenârî (öl. 834/1430) Ekberiyye'nin varlığını devam ettirmişlerdir.[120]

XVI. yüzyılda, Halvetiyye tarîkatı "Cemal Halîfe" diye anılan Cemâleddîn İshâk Karamânî (öl. 933/1526-27) vasıtasıyla İstanbul'a taşınmıştır. Cemal Halîfe'ye intisâb etmiş olan ve Sünbül Sinan olarak bilinen Sinâneddîn Yusuf Efendi (öl. 936/1529) Koca Mustafa Paşa Dergahı'nda hizmetlerini yürütürken, halîfesi Merkez Muslihuddîn Efendi ile irşad hizmetleri devam etmiştir. Bu devirde, Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî (öl. 910/1505)'ye[121] nispet edilen ve Halvetiyye'de "*Orta Kol*" olarak bilinen *Ahmediyye*, İbrahim Gülşenî (öl. 940/1533)[122] tarafından kurulan *Gülşeniyye* tarîkatları ortaya çıkarken; Şemseddîn Ahmed-i Sivâsî (öl. 1006/1597) tarafından kurulan *Şemsiyye,* Abdülehad Nûrî'nin şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî (öl. 1639) [123] ile İstanbul'a temsîl edilmeye başlanmıştır.[124]

2.3.2. XVII. Yüzyılda Tasavvuf

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Osman Gazi'nin, Şeyh Edebâlî'nin kızıyla evlenmesiyle başlayan devlet-tekke arasındaki sıcak ilişki, Yıldırım Bâyezid'in kızını dönemin önemli sûfîlerinden biri olan Emir Sultan ile evlendirmesine kadar geçen süreçte gerek sûfîler ve gerekse devlet idârecileri adına faydalı bir şekilde devam etmiştir. Şeyh Muslihuddîn Vefâ (öl.896/1491) vefat ettiğinde, cenâze namazına katılan II. Bâyezîd'in kefeni açarak yüzünü öpmesi,[125] meşâyihe

---

[118] Dâvûd-i Kayserî'nin müderrisliği hakkında bkz. Mehmet Bayraktar, *Kayserili Dâvûd (Dâvûdu'l-Kayserî)*, KB Yay., Ankara, 1988, ss. 12-13.
[119] Mustafa Aşkar, *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı*, Muradiye Vakfı Yay., Ankara, 1993, s. 72.
[120] Aşkar, *a.g.e*., s. 82; Mustafa Tahralı, "Muhyiddîn İbn Arabî ve Türkiye'ye Tesirleri" *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, sy., I, yıl: 23, İstanbul, 1994, s. 33.
[121] Hayatı ve *Tarîkat*ı hakkında bakınız. Ahmet Öğke, *Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî (Hayatı, Eserleri, Görüşleri),* İnsan Yay., İstanbul, 2001.
[122] Hayatı ve *Tarîkat*ı hakkında bkz. Himmet Konur, *İbrâhîm Gülşenî (Hayatı, Eserleri, Görüşleri), İnsan Yay*., İstanbul, 2000.
[123] Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî*, KB Yay., Ankara, 2000.
[124] XVI. Yüzyılda tasavvuf ve tarîkatlar hakkında geniş bilgi için bkz. Öngüren, *Osmanlılar'da Tasavvuf*. Ayrıca bkz. a. mlf., "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı'da Tasavvuf Anlayışı", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, (Milletlerarası Sempozyum: 9-11 Kasım 1996)*, İstanbul, 1997, ss. 409-433.
[125] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 345.

gösterilen hürmet açısından çarpıcı bir örnektir. Bu süreçte devletin kendisine yakın bulduğu, savaşlara çıkarken duâsını aldığı ve hatta savaşta yanında bulundurduğu tasavvuf ehlinin genel anlamda sünnî karakterli olduğunu görmekteyiz. Bu yakınlık, bir yandan devletin ve bu arada padişahın saltanatının bekâsı açısından siyasî bir önem taşırken, aynı zamanda, başta Anadolu olmak üzere Osmanlı topraklarındaki fikrî birliğin devâmı açısından da bir o kadar büyük öneme hâizdir. Mutasavvıflar açısından ise, devletin en üst kademesinden aşağı doğru bürokraside bulunan bir çok kişinin, tekkelerin kurulmasındaki yardımları ve bu tekkelerin devamının sağlanması ve iâşe giderlerinin temin edilebilmesi amacıyla kurdukları veya kurulmasına yardımda bulundukları vakıflar[126] sayesinde hizmetlerini daha rahat bir şekilde sürdürdüklerini söyleyebiliriz. Osmanlı devletinin yıkılışına kadar devam etmekle birlikte, özellikle bu döneme kadar, Yılmaz Öztuna'nın ifadesiyle, "*tasavvuf, Osmanlı hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır*."[127]

Ancak büyüyen devletin sosyal yapısı içerisindeki çeşitlilikler, fikir ayrılıklarının ortaya çıkması ve bunların sorun teşkil etmesi kaçınılmazdır. Bu anlamda, tasavvufî açıdan Osmanlı Devleti'nde ilk ciddi problemlerden biri, Şeyh Bedreddin'in (öl. 823/1420) ismiyle anılan *Şeyh Bedreddin Olayı*'dır.[128] Âlim bir kişi olan Şeyh Bedreddin, zamanla bazı bâtınî unsurlar altında kalmış ve başlattığı isyan netîcesinde Mevlanâ Haydar Acemî'nin "*malı haram kanı helaldir*" şeklindeki fetvâsıyla 1240'da idam edilmiştir.[129] Bu isyanın sadece dini değil, siyâsî yönü olması dolayısıyla sûfîlere karşı olan güvende bir azalmaya sebebiyet

[126] Örneğin, Abdülehad Nûrî Efendi irşâd hizmeti için gittiği Midilli Adası'nda müridi olan Deryâ Beylerinden Bâlizâde Hasan Bey, şeyhinin çalışmalarını daha rahat yürütebilmesi için bir cami ve yanına derviş hücreleri, ta'amhânesi ve şeyhin oturacağı evden müteşekkil bir zâviye inşa eder (Nazmî, *Hediyye*, 222; Vassâf, *Sefîne*, c. III s. 357). Hatta, buranın giderlerini karşılamak üzere, bir vakıf tayin ederek, cuma günleri camide va'z ve meşîhat vazifesi mukabili elli akçe, fukarayı doyurmak için günlük kırk akçe ve her türlü harcamaları şeyhin reyine bırakılmak üzere, tüm hizmetlerin Nûrî Efendi ve ondan sonra da halîfeleri tarafından yürütülmesini şart koşmuştur.(Nazmî, *Hediyye*, 222*;* Müstakimzâde, *Hülâsa*, vr. 37b). Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Yılmaz, *OTT*, ss. 437-442; Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1584-1683)*, Sivas, 1998, s. 36.

[127] Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, KB Yay., Ankara, 1998, s. 168.

[128] Şerafettin Yaltkaya, *Simavnakadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul, 1966, ss. 51-60;Halil, İnalcık, *The Ottoman Empire*, London, 1973, s. 82-83; Hüseyin Yurdaydın, "Türkiye'nin Dinî Tarihine Umumî Bir Bakış", *AÜİFD*, Ankara, 1961, c. IX, s. 114-115.

[129] Yurdaydın, a.g.m., s. 114.

vermiştir.[130] Bu olaydan sonra, Bünyamin Ayaşî (öl. 926/1520)'nin hulûl fikrini yayması gerekçesiyle Kütahya'ya sürülmesi,[131] Kemalpaşazâde'nin fetvasıyla İsmail Maşukî'nin şeriata muğâyir sözler sarf etmesi nedeniyle 935/1529'da on iki müridi ile birlikte idam edilmesi,[132] Bosna'lı Şeyh Hamza Bâlî'nin Ebussuûd Efendi'nin fetvâsıyla 969/1561'de idam edilmesi[133] izlemiştir.[134]

Bütün bunlar, her ne kadar devlet ricâli ile mutasavvıflar arasında bir soğuma ortaya çıkarmış gibi gözükse de, sorunun batınî fikirleri olan kişi ve gruplarla olduğu, sünnî çizgideki sûfîler ve tarîkatlarla ilişkinin devam etmiş olduğunu söylemek gerekir.[135]

Abdülehad Nûrî'nin şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin de, şeriatın zâhirine muhalif görüşler ortaya koyan veya batınî yorumlar serdeden zümrelerle mücadele ettiğini görüyoruz. Bunların başında İdris-i Muhtefî olarak tanınan Şeyh Ali Rûmî ve Hamzavîler gelmektedir. Bir meşrep olan Melâmîliğin, kendisiyle zirve noktasına ulaştığı kabul edilen İdris-i Muhtefî, gerçek kimliğini saklamıştır. Hakkındaki söylentiler nedeniyle Şeyhülislamlığın arama girişimine rağmen 46 yıl irşad hizmeti yürüten bu zât, bulunamamış ancak 1024/1615'de vefât ettikten sonra kim olduğu anlaşılabilmiştir.[136] Ona müntesip olmayan hiç kimse, Ali Bey'in İdrîs-i Muhtefî olduğunu bilememiştir.[137] Muâsırı Abdülmecîd-i Sivâsî (öl.1639) kendisini hiç tanımamış olmasına rağmen onun aleyhine çok sert bir tavır almıştır.[138] Abdülmecîd-i Sivâsî, çok kesin bir ifâde ile İdris-i Muhtefî taraftarlarıyla birlikte Hamzavîler ve Hurûfîleri iman halkasının dışında tutar: "*Ehl-i sünnetin nasla sâbit olan mezhebine imân getiren bilir ki, Hamzavîlerin ve İdrisîler'in ve Hurûfîlerin cümlesi kâfirler*."[139] Sivâsî Efendi'nin bu tavrı, her ne

[130] Mustafa Aşkar, *Niyâzî-i Mısrî*, KB Yay., Ankara, 1998, s. 35.
[131] Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd,* s. 245.
[132] Yurdaydın, *a.g.m*., s. 16.
[133] Atayî, *Hadâiku'l-Hadâik fî Tekmîleti'ş-Şekâik*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332, ss. 70-71.
[134] Bu idamlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Reşat Öngören, "Şeriatin Kestiği Parmak: Kanunî Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarîkat Şeyhleri", *İLAM Araştırma Dergisi*, Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı İlmî Araştırmalar Merkezi Yay., İstanbul, 1996(Ocak-Temmuz), ss. 123-140.
[135] Gündüz, *Devlet-Tekke Münasebetleri*, s. 66.
[136] Sadık Vicdâni, *Tomar-ı Turûk-ı 'Aliyye (Tarîkatlar ve Silsileleri)*, haz.: İrfan Gündüz, İstanbul, 1995, s. 41-42.
[137] Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul, 1992, s. 124.
[138] Abdülmecîd-i Sivâsî'nin İdris-i Muhtefî ve Hamzavîler hakkındaki fikirleri hakkında geniş bilgi için bkz. Cengiz Gündoğdu, *Abdülmacîd-i Sivâsi*, ss. 123-134.
[139] Abdülmecîd-i Sivâsî, *Dürer-i Akâid*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Bl., nr. 300/1, vr. 68b.

kadar ehl-i sünnet düşüncesine çok sıkı bir bağlılığın ifâdesi gibi gözükse de, tanımadığı başta İdrîs-i Muhtefî taraftarlarını "*gizli meclislerde birbirlerine secde ettikleri ve sâir fesadları ve ulemâ ve sülehâ ve meşâyihle karışmadıkları ve hilaflarına kız vermedikleri... Eğer nisbet olunan ahvâli işitilen gibi vaki' ise...*"[140] gibi gerekçelerle küfürle itham etmesi, konuyla ilgili çalışma yapan Cengiz Gündoğdu'nun da haklı ve doğru olarak "*makul bir davranış olarak görünmemektedir*" ifadesiyle işâret ettiği[141] gibi ilmî olmaktan uzak ve en basit ifâdeyle insafla bağdaşmaz.

Abdülehad Nûrî'nin yaşadığı XVII. yüzyılın ilk yarısında, tasavvuf tarihinin önemli simâlarının yaşadığını görüyoruz. En başta, Celvetiyye tarîkatının kurucusu Aziz Mahmud-i Hüdâyî (öl.1038/1628),[142] Halvetiyye'nin Ramazâniyye kolunun kurucusu Ramazan Mahfî (öl.1052/1642),[143] Ramazâniyye'nin alt kolu olan Cihangiriyye'nin kurucusu Pîr Hasan Burhâneddîn-i Cihangirî (öl. 1074/1663),[144] Halvetiyye'ye bağlı Uşşâkiyye'nin alt kolu olan Câhidiyye'nin kurucusu Pîr Ahmed-i Câhidî Efendi (öl. 1070/1660),[145] Abdülehad Nûrî ile görüşmüş kişilerden biri olan Halvetiyye'ye bağlı Karabâşiyye'nin kurucusu

[140] Abdülmecîd-i Sivâsî, *a.g.e*., vr. 68b.
[141] Gündoğdu, *Abdülmacîd-i Sivâsi*, s. 128.
[142] Aziz Mahmud Hüdâyî, eserleri ve fikirleri ile bu yüzyılın en seçkin mutasavvıflarından biri olup aynı zamanda Padişah ve devlet erkanı üzerinde nüfûzu olan bir şahsiyettir. Hayatı ve Celvetiyye tarîkatı hakkında geniş bilgi için bkz., Hasan Kamil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdayî; Yılmaz, Necdet, *OTT*, ss. 359-378.
[143] Afyonkarahisar'lı olan Ramazan Mahfî, 1542'de doğmuş, önce Kasım Çelebi, ardından Muhyiddîn Karahisârî (öl. 1583)'nin yanında sülûkunu tamamlayarak İstanbul'a gelmiş Bezirgan Tekkesi veya kendi adına Ramazan Efendi Tekkesi diye maruf tekkede irşad faaliyetlerini sürdürmüş, Güzelce Mahmud Paşa başta olmak üzere devlet erkanının teveccühüne mazhar olmuş ve son yıllarında halktan uzak münzevî bir hayat sürmüş ve "*Ka'betü'l-Uşşâk*" terkibinin delalet ettiği 1025/1616 tarihinde vefât etmiş ve tekkesinin hazîresine defnedilmiştir. Hayatı ve Tarîkatı hakkında geniş bilgi için bkz. Yılmaz, *OTT*, ss. 156-167; Mehmed Sâmi, *Esmâr-ı Esrâr*, İstanbul, 1316, ss. 41-42; Bursalı, *OM*, c. I, s. 75.
[144] Harput'da 1000/1592'de doğmuş olan Hasan Burhâneddîn Cihangirî, Bursa'da bulunan Ramazâniyye meşâyinden olan Yakub Fânî Efendi'ye intisâb etmiş, bilâhere şeyhiyle birlikte İstanbul'a gelmiş ve burada sülûkunu tamamlamış ve 1020/1611'de tâc ve hırka giydirilerek Cihangir Camii meşîhatına görevlendirilmiştir. Cami avlusu içerisinde yaptırdığı tekkede irşâd faaliyetlerini sürdürmüş ve "*Hicret-i Üstâd*" terkibinin delâlet ettiği 1074/1663 tarihinde vefât etmiş ve caminin hazîresine defnedilmiştir. Hayatı ve Tarîkatı hakkında geniş bilgi için bkz. Yılmaz, *OTT*, ss. 167-173; Reşat Öngören, "Hasan Burhâbeddîn Cihangirî", *TDVİA*, c. XVI, s. 311. Bursalı, *OM,* c. I, s. 53; Mehmed Sâmi, *Esmâr-ı Esrâr*, ss. 48-49.
[145] Ahmed Câhidî Efendi, Edirne'de doğmuş, Ömer Karîbî Efendi'den feyz almış, Çankkale'de kurduğu tekkede irşâd hizmetlerini sürdürmüş ve "*istirâhat*" terkibinin delâleti olan 1070/1660 yılında Çanakkale'de vefât etmiştir. *Dîvân, Nasîhatnâme ve Tevhîd-i Zât* isimlerinde eserleri bulunan Ahmed Câhidî Efendi ve tasavvuf anlayışı hakkında Hamdi Kızıler tarafından AÜSBE'de bir doktora tezi hazırlanmaktadır. Hayatı ve Tarîkatı hakkında geniş bilgi için bkz. Nihat Azamat, "Câhidî Ahmed Efendi", *TDVİA*, c. VII, s. 16; Bursalı, *OM*, c. I, s. 53.

Karabaş Velî Pîr Alî Alâeddîn Atvel (öl.1097/1685),[146] Kâdiriyye'ye bağlı Rûmiyye (İsmâiliyye) kolunun kurucusu İsmâil Rûmî Efendi (öl.1041/1631 veya 1053/1643), Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi (öl. 1065/1654), Galata Mevlevîhanesi şeyhi İsmail-i Ankaravî (öl. 1041/1631), Halvetiyye-i Şemsiyye'yi İstanbul'a taşıyan Abdülmecîd-i Sivâsî ve Şemsiyye'ye bağlı Sivâsiyye kurucusu olarak çalışmamızın konusunu teşkil eden Abdülehad Nûrî Efendi (öl. 1061/1651). Müellifimizin vefâtından sonra, XVII. yüzyılın ikinci yarısına tekâbül eden dönemde ise, başta Halvetiyye-i Ahmediyye'nin alt kollarından Mısriyye'nin kurucu Niyazî-i Mısrî (öl. 1105/1694),[147] Halvetiyye'nin Nasûhiyye kolunun kurucu Muhammed Nasûhî Efendi (öl. 1130/1718)[148] ve İsmâil Hakkı Bursevî (1063/1653- 1137/1725)[149] gibi mutasavvıfların yaşadığını görüyoruz.

Necdet Yılmaz tarafından XVII. yüzyılda tasavvuf hakkında etraflı bir doktora tezi hazırlanmış, dönemin sûfîleri ve tarîkatları,[150] padişah-meşâyih münâsebetleri[151] ve meşâyihe sağlanan imkanlar,[152] ulemâ-meşâyih münâsebetleri,[153] ulemâ ve tasavvuf,[154] meşâyihin halkla olan münâsebetleri,[155]

---

[146] Memleketi Arapkir'de 1020/1611'de doğan Karabaş Velî Ali Alâaddîn el-Atvel Efendi, İstanbul'da eğitimini tamamlamış ve bu esnâda Abdülehad Nûrî Efendi ile görüşmüş, bilâhere Ankara'ya ardından Hz. Peygamberden aldığı manevî bir işâret ile Kastamonu'ya gitmiş ve Çorumlu İsmâil Efendi'ye intisab etmiştir. Bir ara Çankırı'da da bulunan Karabaş Velî, tekrar İstanbul'a gelerek Üsküdar'a yerleşir Atik Vâlide Sultan Külliyesi dâhilinde bulunan tekkede 1085/1674'de meşîhatı üstlenmiş ancak bazı sözleri münasebetiyle dönemin ünlü mutasavvıfı Niyazî-i Mısrî gibi, ondan iki yıl sonra 1090/1679'da Limni Adası'na sürülmüştür. Dört yıl burada kaldıktan sonra devletin izniyle İstanbul'a dönmüş, ardından gittiği Hacc ziyâreti dönüşü hastalanmış ve "*eş-Şeyh Alî Atvel*" terkîbinin delâleti olan 1097/1685 tarihinde vefât etmiş ve Kahire'ye üç millik mesâfede bulunan Gaylân köyünde defnedilmiştir. Hayatı ve Tarîkatı hakkında geniş bilgi için bkz.; Bursalı, *OM*, C. I, s. 148; a. mlf., *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On iki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul, 1317, s. 339; İbrahim Hâs, *Menâkıb-Nâme-i Hasan Ünsî*, haz: Mustafa Tatçı, KB Yay., Ankara, 2002, ss. 13-34; Aşkar, *Niyazî-i Mısrî*, s. 119. Yılmaz, *OTT*, ss. 102-115.

[147] Hayatı ve Tarîkatı hakkında geniş bilgi i.in bkz. Aşkar, *Niyazî-i Mısrî*.

[148] Hayatı ve Tarîkatı hakkında geniş bilgi için bkz. Rüknüddîn Nasuhioğlu, *Şeyh Muhammed Nasûhî Hayatı, Eserleri, Dîvânı, Mektupları*, Yeni Yazıya Aktaran: Kemal Edip Kürkçüoğlu, Âlem Yay., İstanbul, trs.; Yılmaz, *OTT*, ss. 115-123.

[149] Hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, İnsan Yay., İstanbul, 2001.

[150] Necdet Yılmaz, *OTT*. Eserde ele alınan tarîkatlar ve sayfa numaraları şöyledir. Halvetiyye (ss. 53-249), Mevleviyye (ss. 251-310), Bayrâmiyye (ss. 311-357), Celvetiyye (ss. 359-378), Nakşibendiyye (ss. 379-396), Kâdiriyye (ss. 397-409),Bektâşiyye (ss. 411-416), Semerkandiyye (ss. 417-421), Zeyniyye (ss. 421-423), Kübreviyye (ss. 424-425), Şâzeliyye (s. 425).

[151] Yılmaz. *a.g.e*., ss. 429-429-437.

[152] *Aynı eser*, ss. 437-442.

[153] *Aynı eser*, ss. 449-451.

[154] *Aynı eser*, ss. 453-457.

[155] *Aynı eser*, ss. 461-464.

meşâyihin sanatla ilgisi[156] ve yazdığı önemli kitaplar[157] büyük bir titizlikle incelenmiş, eserin sonunda da devrin mutasavvıflarının özellikleri tablolar halinde ortaya konulmuştur.[158]

XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşayan, özellikle I. Ahmed, Sultan Ahmed Camii'nin temel atma töreninde Aziz Mahmud-i Hüdâyî duâ ederken, Sultan eteği ile toprak taşımış,[159] Abdülmecîd-i Sivâsî'ye büyük bir hürmet göstererek "*pederim*" diye hitap etmiştir.[160] II. Osman, Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin kızı Akîle hanım ile evlenirken, yerine Aziz Mahmud Hüdâyî'yi tevkîl etmiştir.[161] IV. Murad, Fatih Sultan Mehmed'in Akşemseddîn (öl. 863/1459) hazretlerinden kılıç kuşanması ile başlayan adet üzere, Aziz Mahmud Hüdâyî'den kılıç kuşanmış,[162] Galata Mevlevîhânesi postnişîni Adem Dede'den mesnevî sohbetleri dinlemiş,[163] Sultan İbrahim rahatsızlığı geçsin diye Pîr Hüseyin Çelebi'yi İstanbul'a getirtmiştir.[164] Sultanların meşâyihe karşı bu ilgisi yanında[165] Abdülmecîd-i Sivâsî, Bursa[166] ve Sivas'a[167] sürgüne gönderilmiştir.[168] Ayrıca, daha önce de değindiğimiz Abaza Şeyhi Abdürrahim Efendi (öl. 1047/1637), Nakşî Urmiye Şeyhi Mahmud Efendi (öl. 1047/1637) Melâmiyye-i Bayramiyye'ye mensup

---

[156] *Aynı eser*, ss. 464-467.
[157] *Aynı eser*, ss. 467-474.
[158] *Aynı eser*. ss. 514-542.
[159] Yılmaz, Aziz *Mahmud Hüdâyî*, s. 63-69.
[160] Nazmî, *Hediyye*, s. 140. Sultan birinci Ahmed ile Sivâsî rasındaki ilişki konusunda geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, *Abdülmecîd-i Sivâsî*, ss. 71-81.
[161] Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, ss. 69-72; Hasan Avni Yüksel, *Türk-İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, İstanbul, 1996, ss. 110-111; Yılmaz, *OTT*, s. 431.
[162] Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, ss. 72-73.
[163] Sâkıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, Matbaa-i Vehbiyye, Mısır, 1283, c. II, s. 82.
[164] Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, s. 165; Yılmaz, *OTT*, s. 433.
[165] XVII. Sultanlarının mutasavvıflarla ilişki hakkında geniş bilgi için bkz. Yılmaz, *OTT*, ss. 429-448. Ayrıca Bkz. Kâmil Yılmaz, "Osmanlı Sultanları ve Mutasavvıflar", *Maverâ*, sy. 92-65, 1984, ss. 92-100; Gündüz, *Devlet–Tekke Münasebetleri*, ss. 54-69; Hasan Küçük, *Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarîkatlar ve Türkler Üzerinendeki Müspet Tesirleri*, İstanbul, 1976, ss. 150-191; Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, ss. 58-73; Öngören, *Osmanlılar'dada Tasavvuf*, ss. 245-311; a.mlf., "Osmanlı Padişahları ve Tasavvuf", *Osmanlı*, c. IV, ss. 486-494; Osman Türer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Padişah-Tarîkat Şeyhi Münâsebetine Dair Tarihî Bir Örnek", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy.: 28 (Şubat, 1984), ss. 181-194; Gündoğdu, "Osmanlı Padişah-Tarîkat Şeyhi Münâsebetlerine Dâir Bir Örnek: Abdülmecîd Sivâsî ve I. Ahmed", *Türk Kültürü*, yıl: 37, sy.: V(Eylül-Aralaık 1999), ss. 345-359.
[166] Mehmed Ali Aynî, *Hacı Bayram-ı Velî*, sad.: H. Rahmi Yananlı, Akabe Yay., İstanbul, 1986s. 127; Gündoğdu, *Abdülmecîd-i Sivâsî*, ss. 138-139.
[167] Aynî, *Hacı Bayram-ı Velî*, , s. 127; Gölpınarlı, *Melâmîlik*, s. 124; Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, *Abdülmecîd-i Sivâsî*, ss. 134-138.
[168] Abdülehad Nûrî'nin vefândan sonra Niyazî-i Mısrî gibi sûfilerin de sürgüne gönderildiğini görüyoruz. Bu konuda bkz. Aşkar, *Niyazî-i Mısrî*, s112-122, 127-135; Yılmaz, *OTT*, ss. 444-446.

Beşir Ağa ve Sakarya Şeyhi Ahmed Efendi gibi zâtların da idâm edildiklerini görüyoruz.[169] Devrin önemli Şeyhülislamlarından Yahya Efendi ve Bahâyî Efendi Galata Mevlevîhânesi postnişîni Adem Dede'nin bağlılarındandır.[170]

Sonuç olarak, XVII. yüzyılın ilk yarısında yukarda isimlerini saydığımız özellikle Halvetiyye tarîkatının bir çok kolu orta çıkmış, bu dönemde teşekkül eden Celvetiyye tarîkatı ve kurucusu Aziz Mahmud-i Hüdâyî Efendi, halk ve saray nezdinde büyük itibar görmüştür. Bu dönem sûfîlerinin şiirlerinde görülen Yunus Emre çizgisi, Aziz Mahmud Hüdâyî, Abdülehad Nûrî ve Niyâzî-i Mısrî başta olmak üzere, şâir sûfîlerin güftelerinin bestelenmesine ve günümüze kadar ulaşmasına etkide bulunmuştur.[171] Ancak, buraya kadar değinmediğimiz mutasavvıflarla fıkıh ehli arasında meydana gelen ve padişahlardan halk tabakasına kadar herkesi bir şekilde etkileyen ve *Kadızâdeler-Sivâsîler* ismiyle tarihteki yerini alan tartışmalar döneme damgasını vurmuştur. Abdülehad Nûrî Efendi, bu tartışmada birinci dereceden bulunduğu ve eserlerinin çoğunu bu konuyla ilgili yazdığı için, müellifimizin tartışmadaki konumunu daha iyi tespit edebilmek ve Osmanlı tarihinde önemli bir yer tutan ve kanaatimizce siyâsî ve sosyolojik yönleri de olan ve aslında din anlayışı ve zihniyet sorunundan kaynaklanan bu olay hakkında bilgi vermek fafdalı olacaktır.

2.4. Kadızâdeliler-Sivâsîler Tartışması ve Abdülehad Nûrî Efendi

Genel anlamda İslam tarihi, spesifik olarak da Osmanlı tarihi içerisinde önemli bir yeri olan ve meydana geldiği XVII. yüzyıldan günümüze kadar bir çok ilim ve fikir adamının çalışmalarının konusunu teşkil eden[172] fıkıh ehli ile mutasavvıflar

---

[169] Ahmet Yaşar Ocak, "XVI. XVII. Yüzyıllarda Bayramî (Hamzavî) Melâmîleri ve Osmanlı Yönetimi", *Belleten*, TTK, C. LXI, sy.: 230 (Nisan 1997), ss. 93-110; Naimâ, *Naimâ Tarihi*, c. III, s. 1367, 1382, Topçular Kâtibi, *Abdülkâdir (Kadrî)Efendi Târihi*, haz.: Ziya Yılmazer, İÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990, ss.844-845; Yılmaz, *OTT*, s. 446-448.

[170] Yılmaz, *OTT*, s. 454.

[171] Dönemin önde gelen bestekarları ve dîvân şâirleri arasında tarîkatlara girerek tasavvuf terbiye almış kişiler bulunmaktadır. Örneğin devrin en önemli bestekârı kabul edilen ve ilerde bestelenen ilâhîlerini ele aldığımız bölümde bilgi verileceği üzere Abdülehad Nûrî'nin de bir ilâhîsini besteleyen Hafız Post Halvetî'dir. Bkz. Ergun, *Antoloj*, c. I, s. 25; Mustafa İsen, Divân Şâirlerinin Tasavvuf ve Tarîkat İlişkileri" *Milli Eğitim*, sy.: 84 (Nisan 1989), ss. 23-24. Ayrıca bkz. Yılmaz, *OTT*, ss. 464-467, 529-531.

[172] Necati Öztürk, *Islamic Ortodoxy, Among The Ottomans In The Seventeenth Century With Special Referance to The Qâdı-zâdeMovement*, (Basılmamış Doktora Tezi), Edinburg Üniversitesi, 1981; Semiramis Çavuşoğlu, *The Kadizâdeli Movement: An Attemp of Şerî'at-Minded Reform in the*

arasındaki bu dinî-fikrî tartışma, ilk olarak Kadızâde Mehmed Efendi ismindeki bir vâizin başlatması münâsebetiyle, "*Kadızâdeliler Hareketi*",[173] Kadızâdelilerin karşısında mutasavvıfları temsîl eden ve "Sivâsî" olarak tanınan Abdülmecîd-i Sivâsî ve onun takipçilerinden başta Abdülehad Nûrî'ye nispetle de, "*Kadızâdeliler-Sivâsîler*"[174] mücâdelesi şeklinde tarihteki yerini almıştır. Ayrıca kadızâdeliler hareketi, Osmanlı Devleti'nin her kademesine karşı ortaya koyduğu din anlayışı ve bunun siyâsete uzanan fikrî boyutu ve baskı yönüyle "*Hoca Nüfûzu*",[175] hedef kitleleri olan mutasavvıflara karşı ise her açıdan "*tasfiyeci*"[176] bir hüviyet taşımaktadır.

Tartışmanın ne şekilde cereyan ettiğine geçmeden önce, Kadızâdelilerin fikrî referansı konumundaki Birgivî Mehmed Efendi ve İslam tarihinde benzer tavırlar ortaya koyan diğer şahıs ve hareketleri kısaca tanıtmak faydalı olacaktır. Çünkü, Kadızâdeliler olayında görüldüğü gibi, bu tür gelişmelerin, hasbelkader meydana gelmiş değil, tarihin seyri içerisinde siyâsî, içtimaî ilmî ve dînî açıdan bir takım gerekçelere dayanan bir zihniyetin tezâhürü olduğu kanaatindeyiz. Burada hemen belirtmek gerekir ki, bu tür hareketlerin özünde, zaman içerisinde çoğunlukla örfe

---

Ottoman Empire, (Basılmamış Doktora Tezi), Princeton University, 1990; M.Hulusi Lekesiz, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivî Mehmed Efendi ve Fikirleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997; Madeline C. Zilfi, "The Kadızâdelis: Discordent Revivalism in Seventeenth-Century Istanbul, *Journal of Near Eastern Studies*, 4 (1986), çev: Hulusi Lekesiz, "Kadızâdeliler: Onyedinci Yüzyıl İstanbul'unda Dinde İhyâ Hareketleri", *Türkiye Günlüğü*, sy.: 58 (Kasım-Aralık, 1999), ss. 65-79; M S. Çapanoğlu, "Dördüncü Murad Devrinde Fıkıhçı Yobazların Dâvâsı" *Tarihten Sesler*, c. I, sy., 2 (Şubat 1943), ss. 37-39; Hans George Mayer, "İçtimâî Tarih Açısından Osmanlı Devleti'nde Ulemâ-Meşâyih, Münâsebetleri, *KAM,* yıl: 9, sy., IV (1980).

[173] Ahmet Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, yıl: XVII-XXI/1-2, (1979-1983), Ankara, 1983, ss. 208-225.

[174] Necdet Sakaoğlu, "Kadızadeliler-Sivâsîler", *DBİA*, c. IV, ss. 367-369; Yılmaz, Necdet, *OTT*, ss. 449-452; Akkaya, Hüseyin, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Görülen Fikir Hareketlerinde Kadızâdeliler-Sivasîler Tartışması", *Osmanlı*, Editör: Güler Eren, c. VII, ss. 170-177; Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsîler-Kadı-zâdeliler Mücâdelesi", *İLAM*, c. III, sy., 1, (Ocak-Haziran 1988), ss. 37-72; Kara, Mustafa, "Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarîkatlar", *Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih-Medeniyet-Kültür*, İz Yay., İstanbul, 1996, c. I, s. 221; Türer, Osman, *Muhammed Nazmî*, ss. 22-29.

[175] Ahmet Refik, *Osmanlı'da Hoca Nüfûzu*,Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997. Bu eserde temel olarak XVII. Yüzyıl ile başlayan ve Kadızâdeliler ile zirve noktasına ulaşan devlet yönetimi üzerindeki ulemânın nüfûzu ele alınmakla birlikte, Kadızâdeliler zümresine dâhil olmayan ulemâ ve hatta Aziz Mahmud Hüdâyî gibi sûfîlerin de etkilerine değinilmektedir.

[176] Ahmet yaşar Ocak,konuyla ilgili yazdığı makaleye "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde **Tasfiye** (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi" ismini vermiştir. Bkz. Ocak, *a.g.m*. s. 208.; Unan, Fahri "Dinde **Tasfiyecilik** Yahut Osmanlı Sünnîliğine Sünnî Muhâlefet: Birgivî Mehmet Efendi", *Türk Yurdu*, sy., 36, Ankara, 1990; Karagöz, Mehmet, "Osmanlı Fikir Hayatında Kadızâdeliler", *Türkler*, Edit: Komisyon, Ankara, 2002, c. XI, s. 141.

dayalı olarak ortaya çıkan bid'atlarden[177] uzaklaşmak ve yeniden Kur'an ve sünnete dönmek çerçeveli bir İslam anlayışı sergileme mantığı yatar. Bu çağrı, görünüşte prensip olarak doğru ve kimsenin itiraz edemeyeceği bir hakîkattir. Ancak, her nedense bu hareketler, istikrarın bozulduğu, siyâsî ve içtimâî buhranların yaşandığı dönemlerde meydana gelmesiyle dikkat çeker.[178] Onun için bu yöndeki sosyal kültürel hareketlerin bir tesâdüf sonucu olduğunu söylemek zordur.[179]

Bu anlamda İslam âlimleri arasında taraftar toplayan ve tartışmalara sebebiyet veren ilk ciddi hareket, Moğol istilasının etkilerinin hala devam ettiği bir ortamda İbn Teymiye (661/1263-728/1328) ile başlamış[180], talebesi İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye ile devam etmiştir[181]. Bu çizginin XVI. yüzyıldaki temsilcisi ise Birgivî Mehmed Efendi (929/1523-981/1573)'dir.

Camilerde vaazlar yapan Birgivî Mehmed Efendi, etrafında gördüğü ve tasvip etmediği ücretle Kur'an okuma, kadılar ve diğer devlet erkânı arasında rüşvetin yaygınlaşması, zengin çocuklarına hak etmedikleri halde ilmî payeler verilmesi gibi, Osmanlı'da içtimâî çözülmenin ve kemâlden zevâle gidişin habercisi hadiseleri kürsüden eleştirerek insanları bid'atlerden uzaklaşmaya, Kur'an ve sünnete ittibâya çağırır. Ardından, bu konularda halkta bir gelişme görememesi üzerine, kassâm-ı askerî iken aldığı paraları iâde ederek, İstanbul'daki Bayramiyye şeyhlerinden

---

[177] Kadızâdeliler hareketinin taşımış olduğu selefî anlayışın temel karakteristik özelliklerinden biri muhâliflerini "Bid'at" ehli olmakla itham etmektir. Bkz. Atay, Hüseyin, *İslam'ın İnanç Esasları*, Ankara, 1992, s. 125.

[178] İktisadî gelişmeler ve bunların özel olarak tasavvufî genel olarak da ahlâkî yönü üzerine incelemelerde bulunan Sabri Ülgener, siyâsî, ve içtimâî buhranların yaşandığı dönemlerde bu gelişmelere paralel ve doğru orantılı olarak toplumların da zihniyet gelişim ve değişiklikleri yaşadığını söyler. Bkz. Ülgener, Sabri F., *İktisâdî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul, 1991, s. 11 vd.

[179] Ocak, *Kadızâdeliler Hareketi*, s. 208.

[180] İbn Teymiye'nin tasavvufî görüşlerini ve sûfîlere karşı tavrını inceleyen çağdaş araştırmacılardan Tıblavî Mahmud Sa'd, İbn Teymiye'nin tasavvuf karşıtı ve sûfî düşmanı olmayıp, bunun kendisini sevmeyen kişilerce ortaya atıldığını, onun Kur'an ve sünnete bağlı sûfîlerden Fudayl b. İyaz, Ebu Süleyman Dârânî, Maruf-ı Kerhî gibi sûfîleri övdüğünü, tasavvuf kültüründen istifâde ederek tasavvuf hakkında eserler yazdığını belirttikten sonra, onun selefî bir zâhid olduğunu delilleriyle ortaya koyar. Ayrıca, Tıblavî, bu yanlış anlayışın günümüze kadar devam ettiğini ortaya koymak için bir hatırasını anlatır. Buna göre, bir gün Mısır'ın meşhur âlimlerinden Abdülhalim Mahmud ile karşılaşır ve kendisine nelerle iştiğal ettiğini sorunca "*İbn Teymiye'de muhabbet*" konusuyla ilgili bir çalışma ile meşgul olduğunu söylediğinde Abdülhalim Mahmud'un, "*İbn Teymiye'de muhabbet var mı ki?*" diye cevap verdiğini söyler. Bkz. Tıblavî, Mahmud Sa'd, *İbn Teymiye'de Tasavvuf (et-Tasavvuf fî Turâs İbn Teymiyye)*, çev.: Ali Durusoy, İnsan Yay., İstanbul, 1989, s. 10.

[181] Ocak, *Kadızâdeliler Hareketi*, ss. 212-213.

Abdullah-ı Karamânî'ye intisâb eder. Ancak fıtratına pek uygun olmayan bu yolda, şeyhinin de tavsiyesi ile Sultan II. Selim'in hocası Birgi'li Atâullah Efendi (öl. 979/1571)'nin yaptırdığı medreseye müderris olur ve burada şöhret bulur. Birgivî Mehmed Efendi, hayatının sonuna kadar bildiği doğruları hiç çekinmeden söyleyen, dürüst ve tavizsiz bir ilim adamı olarak tanınmış, döneminin içtimâî sorunlarıyla ilgilenmiş ve hatta bu münâsebetle bir ara İstanbul'a giderek Sokollu Mehmed Paşa'yı ikâz etmiş ayrıca, dönemin bir âdeti olan padişahlara eser sunma geleneğine de itibar etmemiştir.[182] Birgivî, fikirleriyle Kadızâdelilere referans olurken, eseri *et-Tarîkatü'l- Muhammediyye ve's-Sîratü'l-Ahmediyye* de, onların el kitapları haline gelmiştir.

İslam toplumlarında din anlayışı sorgulandığında, Birgivî'nin yaklaşımında da görüldüğü gibi, ilk hedef, her an göz önünde olan mutasavvıflar olmuştur. Hulusi Lekesiz, bu açıdan Birgivî'nin devrin genel durumu hakkındaki problemi görmekle birlikte, bunun sebepleri konusunda aynı başarıyı gösteremeyerek, tenkitlerini günlük hayatta her an göze çarpan aksaklıklara ve dolayısıyla devrin şartlarına göre, günlük hayatta büyük etkisi olan tarîkatlara yönelttiğini ifâde eder.[183] Bu tür yaklaşımlar, hangi alanda olursa olsun, problemleri doğru tespit etmek ve bunlara köklü çözümler sunmak yerine, günü kurtarmaya yönelik popülist adımlardır.

Kadızâdeliler tartışmasında vâizlerden ve sûfîlerden ön plana çıkan üçer kişi bulunmaktadır. Bunlar

1. Küçük Kadızâde Mehmed Efendi (öl.1045/1635) ve karşısında Abdülmecîd-i Sivâsî Efendi (öl. 1049/1639),
2. Üstüvânî Mehmed Efendi (öl.1072/1661) ve karşısında müellifimiz Abdülehad Nûrî Efendi(1061/1651),

Vânî Mehmed Efendi (öl. 1096/1685) ve karşısında Niyazî-i Mısrî (öl 1105/1694).

---

[182] Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Kâtip Çelebi, *Mîzânu'l-Hak fi İhtiyâri'l-Ehak (İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü)*, sad.: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul, 2001, ss, 133-136; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, ss. 354-355; Bursalı, *OM*, c. I, ss. 253-256; Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisâtındaki Yeri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, ss. 24-69; Emrullah Yüksel, "Birgivî", *TDVİA*, c. VI, ss. 191-194; Kasım Kufralı, "Birgivî" *İA*, c. II, ss. 634-635; Aksoy, Hasan, "Birgivî (Birgi'li) Mehmed Efendi", *TDEA*, c. I, s. 447; Mehmed Demirci, "Birgivî ve Tasavvuf", *İmam Birgivî*, yayına haz: Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s. 59-66; İsmail Kara, "Birgivî Mehmed Efendi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yay., İstanbul, 1996, ss. 20-21.

[183] Lekesiz, M.Hulusi, "Osmanlı İlim Zihniyeti: Teşekkülü Gelişmesi ve Çözülmesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi", *Türk Yurdu Dergisi*, c. XI, sy., 49, (Eylül 1991), ss. 24-25.

Tartışmayı başlatan Kadızâdeliler olup, mutasavvıflar cevap veren ve savunan konumundadırlar.

Tartışma konularını üç ana başlık halinde ele alabiliriz:[184]

1. Tasavvufî konular: Semâ‘ deverân ve zikirle ilgili olanları
2. İnanç ve ibâdetlere dâir konular: Hızır'ın sağ olup-olmadığı, ezan ve mevlidin makamla okunabilmesi (teğannî), Hz. Peygamberin ismi duyulunca söylenen salavât (tasliye) ve sahâbeye söylenen tarziyenin câizliği, İbn Arabî'nin küfürle ithâmı, Yezid'e lânet okunması, kabir ziyâretleri, bid‘atler, cemaatle nafile namaz kılmanın câizliği gibi konulardır.
3. İçtimâî Konular: Tütün ve kahve, rüşvet, selam verirken eğilme ve namaz sonrası musâfaha gibi konulardır.

Şimdi, başta mutasavvıflar olmak üzere, savunucularının küfürle ithâma varan çeşitli sözlü ve fiilî tacizlere maruz kaldığı bu konuların neler olduğunu maddeler halinde görelim:

1. Eşyanın hakîkatlerinden bahseden aklî ve riyazî (matematik) ilimlerin tahsilinin meşrû' olup olmadığı,
2. Hızır (a.s.)'ın hayatta olup olmadığı,
3. Ezan, na‘t, mevlîd gibi şeylerin güzel sesle ve makamla okunmasının caiz olup olmadığı,
4. *Tarîkat* erbabının yaptıkları sema‘ ve deverânın meşrû olup olmadığı,
5. Cuma namazında hutbe okunurken peygamber ve sahabe isimleri geçtiğinde, peygambere "tasliye" (sallallahü aleyhi ve sellem) ve ashâba "tarziye" (radiyallahü anh) de bulunmanın caiz olup olmadığı,
6. Tütün, kahve, sigara ve sonradan bulunan keyif verici şeylerin haram olup olmadığı,
7. Hz.Peygamberin ebeveyninin imanla ölüp ölmedikleri,
8. Firavun'un mü'min olarak ölüp ölmediği,
9. İbn Arabî'nin velî veya kâfir olup olmadığı
10. Hz. Hüseyin'in şehâdetine sebep olan Yezid'e lanet edilip edilemeyeceği,

[184] Çavuşoğlu, Semiramis, "Kadızâdeliler", *TDVİA*, c. XXIV, s. 100.

11. Hz.Peygamber'den sonra ortaya çıkan bid'atların yapılmasının caiz olup olmadığı
12. Kabir ve türbelerin ziyaret edilmesinin caiz olup olmadığı
13. Regâib, Beraat, Kadir gibi kandil gecelerinde cemaatle nafile namaz kılınıp kılınamayacağı,
14. Büyüklere ayağa kalkmanın,selam alırken eğilmenin ve onların el, ayak ve eteklerinin öpülmesinin doğru olup olmadığı,
15. *el-Emr bi'l-ma'ruf ve'n-nehy ani'l-münker*'in hangi durumlarda vacip olduğu veya her konuda vacip olduğu,
16. Rüşvetin bazı durumlarda caiz olup olmadığı,[185]
17. Din, Şeriat ve millet kelimeleri aynı anlamlara gelmekle birlikte bazen müterâdif olarak da kullanıldığına göre Muhammed ümmetinden birinin, İbrahim ümmetindenim demesi câiz olur mu?
18. Eşyanın Allah'ı tesbih etmesi hâl ile midir, kâl ile midir?
19. Denizde avlanan bütün hayvanların yenilip yenilemeyeceği
20. Hz. Hasan ile Hüseyin'in dedelerinin kılıcı ile öldürülüp öldürülmediği
21. Namazlardan sonra musâfaha yapmanın bid'at olup olmadığı.[186]

Tartışma konularına dikkat edildiği takdirde, birçoğunun islam inanç ve ibadet esasları açısından aslî hususların olmayıp talî ve hatta bir kısmının âfâkî konular olduğu görülmektedir. Şimdi Abdülehad Nûrî Efendi'nin tartışmadaki yerini ve tartışma konularıyla ilgili fikirlerini görelim.

Naimâ'ya göre, Abdülehad Nûrî Efendi, Kadızâdelilerin el kitabı haline gelen Birgivî'nin *Tarîkat-ı Muhammediyye*'sini alaya alarak tanıdıklarına da böyle yapmaları konusunda teklifte bulunurdu.[187] Bunun üzerine, Abdülehad Nûrî'nin

[185] Naîmâ, *Naîmâ Tarihi*, c.VI, s. 2718; Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak*, ss. 35-156; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 357 ; Mehmed Murad, *Tarih-i Ebu'l-Fâruk*, Matbaa-i Amidi, İstanbul,1329, c. VII, s. 58-59; Yurdaydın, *Türkiyenin Dînî Tarihi*, s. 118; a. mlf*., İslam Tarihi Dersleri*, s. 126-127; Sakaoğlu, Necdet, "Kadızâdeliler-Sivâsîler", *DBİA*, c. IV, s. 369; Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 95-96; Akkaya, Hüseyin, XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Görülen Fikir Hareketlerinde Kadızadeliler-Sivasîler Tartışması", *Osmanlı*, Editör: Güler Eren, c. VII, s. 171; a. mlf., *a.g.e.*, ss. 27-28; Nazmî, *a.g.e*., s. 177-182; Ahmet Refik, *Osmanlı'da Hoca Nüfûzu*, s. 103; Çavuşoğlu, Semiramis, "Kadızâdeliler", *TDVİA*, c. 24, s. 100.

[186] Gündoğdu, *a.g.e*., s. 94-95; Nazmî, *Hediyye*, s. 176-179.

[187] Naimâ, *a.g.e.,* c.V, s. 2300. Naimâ, Abdülehad Nûrî'nin *Tarîkat-ı Muhammediyye*'yi alaya aldığını belirtmekle birlikte, Abdülehad Nûrî'nin eserlerinde alay ifâdelerine rastlayamadık. Kanaatimizce müellifimiz, Kadızâdelilerin bu esere istinâd ederek türlü tahrik ve tacizlerde bulunmaları münasebetiyle, bu eserin de hatadan beri olmadığını ortaya koymak istemiş ve bu konuda tanıdığı ilim erbabına konuyla ilgili çalışma yapmalarını tavsiye etmiş olmalıdır.

dostlarından biri olan ve Kürd Molla olarak bilinen Süleymâniye dersiâmlarından Mehmed Efendi (öl. 1066/1656), *Tarîkat-ı Muhammediyye*'de bulunan zayıf hadislerle ilgili bir eser yazar.[188] Yine Abdülehad Nûrî'nin dostlarından biri olan ve Tatar İmam olarak bilinen, Mehmed Ağa Camii imamı Kefeli Hüseyin Efendi de aynı minvalde bir eser kaleme alır. Naimâ'nın bildirdiğine göre, bu eserler çoğaltılarak elden ele dolaşmaya başlar ve hatta Kadızâdelilerin de eline geçer.[189]

Abdülehad Nûrî, Kadızâdelilerin yaptığı gibi meydanlara çıkarak insanları dışlayıcı, ilmî olmaktan uzak konuşmalar yapmaktan ziyade, uzlaştırıcı olmayı[190] ve yukarıda belirtildiği üzere dostlarına konuyla ilgili eserler yazmalarını tavsiye etmiş, aynı zamanda kendisi de fikirlerini bu yolla ifâde etme yolunu seçmiştir. Bu açıdan tarih kitaplarında onun Kadızâdeliler hareketindeki konumu hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu tartışma ile ilgili en fazla eser kaleme alan kişi Abdülehad Nûrî Efendi'dir.[191]

Abdülehad Nûrî Efendi'nin Kadızâdeliler hakkında ön plana çıkan düşüncesi onları "*orta yolu terk eden*" bir grup olarak görmesidir. Nûrî Efendi, Kadızâdelilerden "*kassâs*", "*câvizü'l-haddi'l-vüstâ (orta yolu aşanlar)*", "*ehl-i*

[188] Naimâ, *a.g.e*., c. V, s. 2300-2301; Arslan, *İmam Birgivî*, s. 117.
[189] Aynı eser, c. V, s. 2301.
[190] Yakın dönemde, Hüseyin Akkaya'nın 12/7/1997 tarihinde Abdülehad Nûrî'nin türbesini ziyârete gitmesiyle ilgili anlattığı bir olay büyük önem arz etmektedir. Buna göre, türbeyi restore ettiren Şirin Baba lakabıyla tanınan İskender Korkmaz bahçe düzenlemesi esnâsında 21X54 cm. ölçülerinde mermer bir kitâbe (3 Temmuz 2003 tarihinde Abdülehad Nûrî Efendi'nin türbesini ziyârete gittiğimizde bu kitâbenin resmini aldık. Bkz. Ekler Bölümü.) bularak pencerenin içerisine koyar. Kitabe de celi sülüs hatla, "*İmam 'Abdülehad en-Nûrî Hazretlerinin fedâ buyurdukları balıklarınun mezârudur*" yazısı hakkedilmiştir. Şirin Baba, Hatuniye Dergahı şeyhlerinden Nazmî Geylan Baba'ya istinâden şu kıssayı anlatır:

"Bir gece henüz sabah ezanları okunmadan Abdülehad Nûrî'nin evinin civârında büyük bir gürültü kopar. Vâlide Sultan pencereden baktığında, uçlarında taşlar bulunan nice sopalarla kalabalık bir topluluğun yoldan geçmekte olduğunu görür. Öfkeli topluluk, Eyüp'te günah işleyen insanların bulunduğunu, sopaların uçlarındaki taşları onların evlerinin üzerine atacaklarını ve onları helak edeceklerini söylerler. Vâlide Sultan Şeyh Efendi'yi uyandırır. Şeyh Efendi aynı şekilde bu kızgın topluluğa nereye gittikleri sorusunu yöneltir. Onlar da Vâlide Sultan'a verdikleri cevâbı tekrar ederler. Abdülehad Nûrî, öfkeli kalabalığın reislerine Eyüp'te günah işleyen insanları niçin öldürmek istediklerini sorduğunda, "*Onlar hata ettiler, bize de böyle emir verildi*" cevâbını alır. Duruma muttali olan Şeyh Efendi, "*Kıymayın onlara! Allah'ın rahmeti sonsuzdur; onlar af diler, Allah da affeder. İlla canlı bir varlık öldürmek istiyorsanız benim havuzunda balıklar var, onlar fedâ olsun*" diyerek balıklarını fedâ eder. Bunun üzerine öfkeli kalabalık geri döner." (Bkz. Akkaya, *a.g.e*, s. 36, Dipnot 33; a.mlf., "XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Görülen Fikir Hareketlerinde Kadızadeliler-Sivasîler Tartışması", *Osmanlı*, Editör: Güler Eren, c. VII, ss. 176-177, Dipnot, 28.) Hüseyin Akkaya, öfkeli kalabalığın Kadızâdelileri, Şeyh'in ise mutasavvıfları sembolize ettiklerini söyler. (Bkz. Akkaya, *a.g.e*., s. 36, Dipnot 33). Kitabenin varlığı büyük önem arz etmekle birlikte üzerindeki yazının delâletinin gerçekten Kadızâdeliler hareketi ile ilgili olup olmadığına dâir kesin bir bilgiye sâhip değiliz. Çünkü diğer kaynaklarda bunu destekleyecek herhangi bir rivayete rastlamadık. Buna rağmen sözlü bir kaynak olarak, Abdülehad Nûrî hakkında büyük bir kıymete hâizdir.
[191] Bu eserler ve konuları hakkında müellifimizin eserleri tanıtılırken geniş bilgi verilecektir.

taassup" şeklinde bahseder ve onların, herşeyin en iyisini yaptıkları zannında olduklarını söyler.[192] Bu yönlerinden dolayı onlara "*zamanımızın âciz evlatları*"[193] der ve onların insaftan uzak mütecâviz tavırlarından dolayı *el-'Adlü ve'l-İksât beyne't-Tefrîti ve'l-İfrât* isimli eserini kaleme alır. Bu eserde, "*ifrat ve tefritin vartalarından sakındıracak orta yolu açıklamak bize vâcip oldu*" der.[194] Nûrî Efendi, "*Allah bizi fazlı ile* "*ümmeten vüsta*"[195] *kıldı ve her zaman bütün işlerde ihsan üzere olmayı ve iktisâdlı davranmayı emretti."* der. [196] Kısaca diyebiliriz ki, Nûrî Efendi'nin Kadızâdelilere karşı takındığı tavır, *orta yol*u takip etmek olmuştur.

Abdülehad Nûrî yazdığı şiirlerde de Kadızâdeliler hakkındaki düşüncelerini ortaya koymuştur. Aşağıdaki beyitte, Kadızâdelileri hakîkati göremeyen kişiler olarak kabul eder ve onların nezdinde bütün insanlara meşâyihin aydınlattığı yolu görmeyi tavsiye eder:

Körler ile haşr ola[197] kim görmeye Hakk'ı
Pür itmiş iken 'âlemi âsâr-ı meşâyih.[198]

Hülasa olarak Abdülehad Nûrî Efendi, Kadızâdelileri nefsini öven, olmadığı halde kendilerini hâmisi ve hizmetkârı gibi görmelerine rağmen, dinin detaylarını bilmeyen ve kendine tabi olanları yoldan çıkaran, kesin ahkamı göremeyen, taassup ehli ve nasîhattan anlamaz ancak kendilerine velî süsü veren kişiler olarak tanıtır ve onların şerrinden Allah'a sığınır. Müellifimizin tartışma konularıyla ilgili görüşleri ise şöyledir:

Nûrî Efendi, ilimler arasında bir ayırım yapmaksızın, Allah rızası için olduğu takdirde bütün ilimlerin tahsilinin câiz ve gerekli olduğu kanaatindedir. Aklî ilimler bundan hâlî olamayacağı gibi, Kadızâdelilerin karşısında oldukları ilm-i tasavvufun

[192] A. Nûrî, *el-'Adlü ve'l-İksât beyne't-Tefrîti ve'l-İfrât,* vr. 1b.
[193] Aynı eser, vr. 2a.
[194] Aynı eser, vr. 1b.
[195] Bakara Sûresi, 2/143: "*İşte böylece sizin insanlığa şâhitler olmanız, Rasûl'ün de size şâhit olması için* ***mûtedil bir ümmet*** *kıldık...*".
[196] A. Nûrî, *a.g.e.,* vr. 1b.
[197] Abdülehad Nûrî, bu mısralarla "*Bu dünyada kör olan kimse, âhirette de kördür, üstelik iyice yolunu şaşırmıştır.*" mealindeki İsrâ Sûresi'nin 72. âyetine ve " *Kim beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onukıyânet günü kör olarak haşredeceğiz; O: Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Oysa ben hakîkaten görür idim!, der.*" mealindeki Tâhâ Sûresi'nin 124. ve 125. âyetlerine telmih yapılmaktadır.
[198] A. Nûrî, *Dîvân,*,vr. 8a.

tahsîlinin de, bu ilimler arasında olması gerekliliğine dikkat çeker. İlim öğrenmeyi, varlığın hakîkatini anlamaya yönelik bir çaba olarak ele alacak olursak, objektif bir yaklaşımla bütün ilimler insanı mutlak hakîkate götürürür. Çünkü varlıkta, vâr edenin işâretleri vardır. Bu işâretler hangi ilim dalı ile anlaşılabiliyorsa, o ilmin tahsilinin cevâzı değil, zarûreti vardır. Ona göre, Hızır hayatta olduğu gibi, İlyas, İdirs ve İsa peygamberlerin de hayattadır. "Deverân-ı sûfiyyenin hıll u hürmetine mahsus Şâri'den bir delîl-i katı' veyâhut eimme-i erbaadan bir kavl-i şâyi' vakı' olmamıştır."[199] Çünkü deverânın zuhûru onlardan sonradır. Deveran istekle olan bir olmayıp, ilâhî bir cezbe ile gerçekleşir. O, semâ'daki lezzetin nefsânî değil, aşk ile ortaya çıkan ilâhî ve rûhânî bir lezzet olduğunu söyler.[200] Hz. Peygamberin isminin her söylenişinde salavâtın gerekli olduğunu, İslam âlimlerinin ekserinin de bu kanaatte olduğunu söyler. [201] Tütün ve kahvenin câiz olduğunu dile getirir ve bizzat kendisi kahve içer. Hz. Peygamber'in anne babasının iman üzere vefat ettiklerini dile getirir.[202] Bidatler konusunda ise, "her bid'at dalâlettir" ibâresinin âm olduğunu ve bunun tahsisinin bulunduğunu söyler. Ona göre bid'atin dalâlet olmasının sebebi "çirkin" olmasına bağlıdır. Buna göre hadisin asıl anlamının "Küllü bid'atin kabîhatün dalâlatün" ve "küllü bid'atin haseneteün hidâyetün" şeklinde anlaşılması gerektiğini söyler.[203] Ona göre kabir ziyâreti, muvahhidlerin kalbinde dînî faydalar doğuran İslam'ın şiarlarından biridir[204] ve kabir ziyâreti sözlü, fiilî ve takrîrî bir sünnettir.[205] Abdülehad Nûrî Efendi, sûfîlere göre nâfile namazları cemaatle kılmanın kerih değil, ittifak ile câiz olduğunu söyler.[206] "Eşyânın zikri hâl ile midir kâl ile midir?" hususunda eşyânın zikrinin kâl ile olduğu görüşünü kabul eder. Buna eşyânın zikrini duyabilmek için tevhîdin sırrının kalbe yerleşmesi gerekir.

Hudâ tevhîdün esrârın gönülde eylese ikâ'

---

[199] A. Nûrî, *Deverân,* s. 1.
[200] Sûfîlerin Allah'ı hatırlatan ilâhîleri dinleyerek, cezbelenmesi veya deverân yapmasına hususunda Kur'an-ı Kerim'de (Mâide Sûresi, 5/83) ashâbın anlatılan şu özelliklerinin methedildiğine dikkat çekerler: "*Rasûle indirileni duydukları zaman, hakkı tanıklıklarından dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürüsün.*"
[201] A. Nûrî, *el-'Adlü ve'l-İksât beyne't-Tefrîti ve'l-İfrât,* vr. 9a. Tasliye konusunda Dihlevî, Hz. Peygamberi hayırla anmanın Allah'a yönelmenin en güzel yollarından bir olduğu ve daha önemlisi Allah'tan ona rahmet etmesini dileyerek peygamberi yanlış bir tavır sergileyerek tanrılaştırma yolunun da kapatılacağını söyler. Dihlevî, *Hüccetüllâhi'l-Bâliğa*, c. II, s. 208.
[202] A. Nûrî, *Tercüme-i Te'dîbü'l-Mütemerridîn,* vr. 2b.
[203] A. Nûrî, *el-'Adlü ve'l-İksât beyne't-Tefrîti ve'l-İfrât,* vr. 6a.
[204] A. Nûrî, *İsbâtü'l-'Âlim ve'ş-Şu'ûr limen Kâne min-Ehli'l-Kubûr*, vr. 1b.
[205] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 3a.
[206] Aynı eser, vr. 2b.

Sadâ-yı hûyı eylerdi kamu eşyâ sana ismâ'[207]

Abdülehad Nûrî Effendi'nin tartışma konuları ile ilgili görüşlerini bu şekilde belirttikten sonra Kadızâdelilerle Sivâsîler arasındaki farkları şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Tartışma konuları, ilk olarak Kadızâdeliler tarafından ortaya atılmış ve sûfîlere sataşılmış, bunun üzerine mutasavvıflar cevap vermişlerdir.

b. Kadızâdeliler, tarih kitaplarında "*riyâ-yı müfrit ashabı*"[208] "*câhil, mutassıp ve riyâkar bir zümre*"[209], "*geri zihniyet*"[210]; Üstüvânî için "*riyâkar adam*"[211] sıfatları kullanılırken; sözleri ise, "*iptidâîlik ifâde eden*"[212] şeklinde tanımlanmıştır.

c. Kadızâdeliler hareketi gerçekte, çıkarcı ve kurnaz bir grubun, dindarlık ve dini öz değerlerine kavuşturma yutturmacasıyla yönetime ortak olma ve kazanç sağlama eylemidir.[213]

d. Sivâsîler, kendileriyle muhâkeme ve mantık üzerine konuşmak isterken, Kadızâdeliler bu konudaki zaafiyetlerinin bir göstergesi ve neticesi olarak onların tekkelerini basmak ve öldürmekle tehdit etmişlerdir.[214]

e. Kadızâdeliler aklî ilimleri tahsil etmedikleri için, olayları yüzeysel ve daima zâhire bakarak değerlendirmişleridir. Sivâsî ile Kadızâde arasında, "Eşyanın tesbihinin kâl ile mi, hâl ile midir?" konusundaki tartışmada ve Şeyhülislam Yahya Efendi'nin sembolik ifâdelerle söylediği, *"Mescidde riyâ-pîşeler etsün ko riyâyı / Meyhâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyî"* sözlerin derhal küfür olarak kabul edilmesi gibi.

f. Kadızâdeliler, daima yakın oldukları padişahlar ve diğer devlet erkânının gücünü arkalarında hissederek hareket etmiş ve hatta bazı zamanlar, bu devlet erkânını kötü niyetlerine âlet etmişlerdir. Buna

---

[207] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 33b, Der-Beyân-ı Püser-ı Dil ve Hâne-i Tâlib-i 'Âşık Mevcûdest,1.
[208] Sakaoğlu, Necdet, "Kadızâdeliler-Sivâsîler", *DBİA*, c. IV, s. 367.
[209] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 354.
[210] Aynı eser, aynı yer.
[211] Aynı eser, c. III/1, s. 359.
[212] Yurdaydın, "Üstüvânî Risâlesi", *AÜİFD*, c. X, s. 78.
[213] Uzunçarşılı,, *a.g.e.*, c. III/1, ss. 365-366; Ocak, *Kadızâdeliler Hareketi*, s. 225; Sakaoğlu, Necdet, "Kadızâdeliler-Sivâsîler", *DBİA*, c. IV, s. 367; Gündoğdu, *Abdülmecîd-i Sivâsî*, s. 122.
[214] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c. III/1, s. 354.

mukâbil Sivâsîlar, bu yönde bir gayret göstermemişler, sadece devlet erkânına Kadızâdelilerin tutumları hakkında arz-ı hâl etmişlerdir.

g. Mutasavvıfların tartışmalı konulardaki ölçüsü, meselenin akla uygun ve dinin özüne aykırı olmaması idi. Kadızâdeliler ise, giyim-kuşamdan başlayarak günlük yaşantıya dâir her şeyin tıpkı Hz. Peygamber dönemindeki gibi olmasını istiyorlardı.[215]

h. Üstüvânî liderliğindeki Kadızâdeliler, özellikler IV. Mehmed (1648-1687)'in saltanatının ilk yıllarında rüşvet şebekesi haline gelmiş, atamalar bunların elinden geçtiği gibi, vezirler ve eyâlet valileri dahi görevlerinde kalmak için bu vâizler grubuna rüşvet ve hediyeler sunar olmuşlardı.[216]

i. Devrin âlimlerinden Hanefî Efendi'nin Kadızâdeliler hakkındaki bir tespiti şöyledir: "*Kadızâdeliler bu devlete dalbudak salmış bir köklü ağaca benzer. Bir dalı bostancılar ocağına, bir dalı baltacılar ocağından tâ saray-ı hümâyüna, bir dalı bütün çarşı esnafına sirâyet ederek sağlamlaşmıştır. Güzellikle nasîhat kabul etmiyorlar, ne sûretle def edelim*."[217]

j. Kadızâdeliler, halk arasında da genel olarak aşırı kişiler olarak tanınmış ve kabul edilmiş ve kötülenmiş bir hiziptir.[218]

k. Kadızâdeliler, duyguları muhatap alarak avama hitap ederken, mutasavvıflar avamla birlikte daha ziyâde aydınlara hitap ediyorlardı.[219]

---

[215] Sakaoğlu, Necdet, "Kadızâdeliler-Sivâsîler", *DBİA*, c. IV, s. 367.

[216] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 363; Sakaoğlu, Necdet, *a.g.m.*, s. 368; Ahmet Refik, *Osmanlı'da Hoca Nüfûzu*, s. 104. Kadızâdelilerin rüşvet almaları konusunda tarih kitaplarında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Klasikleşen, "*Sırren mühürlü keseler nihânî yürüyüp Kadızâdeliler'in ma'kul gördükleri işe kimin hata demeye kudreti vardır*" ifâdesi ile, Kadızâdelilerin aldıkları rüşvetlerle iş takibi, tayinler yaptıklarını ve kendilerine de kimsenin itiraz edemediği dile getirilir. Ancak Çınar Vakası'ından sonra saraydaki hâmileri kişiler görevden ayrılınca Sadrazam olan Boynueğri Mehmed Paşa'nın vezir-i azamlığa gelince sona ermiştir. Vezir-i azam, "*Tayin ve sâir işleri ulemâya ve vâizlere danışmak ve onların medh ü zemmine kulak asmak ne demektir*?" diyerek rüşveti kendisi almaya başlar. Bunun üzerine Kadızâdeliler, o dönemde Venediklilerin boğazı kapatmalarını fırsat bilerek, "*şer-ri şerîf icra olunmaz; memâlik-i islâmiyye bid'atle doldu, vezir ve müftü ehl-i tarîki himâye ederler*" (Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 363; Sakaoğlu, Kadızâdeliler-Sivâsîler, c. IV, s. 368; *BTK,* c. V, s. 37) gibi sözlerle, bir yandan halkı tahrik ederlerken, aynı zamanda asıl niyetlerinin bit'atlerle mücâdele olmayıp, makam ve maddiyat temini için bu tür konuşmalar yaptıklarını ortay koymaktadır.

[217] Naimâ, *a.g.e*., c. VI, s. 2729; Ahmet Refik, *Osmanlı'da Hoca Nüfûzu*, s. 130.

[218] Katip Çelebi, *Mizânü'l-Hak*, s. 142.

[219] *DGBİT*, c. II, s. 37; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 350.

l. Kadızâdeliler, zühd ve takvâyı dillerine dolarken, bir nevi dini âlet ederek dünyalık elde etmiş, sûfîler ise takvâ ve zühdü yaşam biçimi hâline getirmenin gayreti içinde olmuşlardır.

m. Kadızâdeliler, tarîkat ehlini ve hatta tekkelere giden herkesi küfürle itham ederek "tecdîd-i imân"a davet etmişlerdir.[220] Sivâsîlerden ise sadece Abdülmecîd-i Sivâsî, Kadızâde Mehmed Efendi'yi küfürle itham etmiştir. Niyâzî-i Mısrî de, Vânî Mehmed Efendi'ye "*Câhilsin, echelsin, ol fâsıksın, mülhidûndansın*"[221] demiştir. Ancak genel anlamda daha hoşgörülü bir tavır sergilemişlerdir.[222]

n. Kadızâdeliler, halkı takvâ ve bid'adleri terketmeye, mekruhlardan dahî uzaklaşmaya çağırırken, bazı vâizlerin gizlice birçok büyük günah işlemekte oldukları tarih kitaplarında kaydedilir.[223]

o. Kadızâdeliler, sergiledikleri tavırlarla Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısında çok önemli bir rolü bulunan ve İmam Gazalî tarafından tesis edilmiş olan Şeriat-Tarîkat bütünlüğünün XVII. yüzyılda büyük ölçüde sarsılmasına neden olmuşlardır.

Sonuç olarak, Kadızâdeliler hareketi, her ne kadar Kadızâdelilere göre dinde tasfiye, bid'atleri terk ve Kur'ân'a dönüş hareketi olarak lanse edilmişse de, yaşanan olaylar incelendiğinde görülmektedir ki, hakikatte böyle bir niyet bulunmamaktadır. Kadızâdelilerin, siyâsî nüfuz da kullanarak sûfîlere karşı yürütmüş oldukları büyük kampanya, kısa süreli başarı elde etmiş gibi gözükse de hedefine ulaşamamıştır. Bu da bize, en basit ifâde ile tasavvufî düşünce ve yaşantı tarzının, Osmanlı Devleti başta olmak üzere İslam toplumlarının içselleştirdiği bir vakıa olduğunu gösterir.

Kadızâdeliler hareketi dışardan bakıldığında sistemli ve köklü bir hareket izlenimi vermesine rağmen fikrî derinliği olmayan sathî bir tasavvuf düşmanlığı olarak değerlendirilebilir.[224]

---

[220] Yurdaydın, *Türkiye'nin Dini Tarihi*, ss. 118-119; Çavuşoğlu, Semiramis, "Kadızâdeliler", *TDVİA*, c. 24, s. 101.
[221] Aşkar, *a.g.m*., s. 65.
[222] Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul, 1989, s. 83.
[223] Bu tür olaylara dâir en ilginç örnek, Maanzâde Hüseyin Bey tarafından nakledilir. Buna göre: Bu zümreye mensup bir kişinin kendi yetiştirdiği bir çocukla ilişkiye girmek istediğinde, ipek uçkuru gördüğünde "Bu haram kuşağı gider, vücûduma dokunuyor, günahkar oluyorum!" der. Bkz.Naimâ, *a.g.e*., c. VI, ss. 2726-2727; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 366; Sakaoğlu, Necdet, "Kadızâdeliler-Sivâsîler", *DBİA*, c. IV, s. 367.

Bütün bunlardan sonra diyebiliriz ki, yukarda ifâde edilen toplumsal dokuyu göz önünde bulundurmayan Kadızâdeliler Hareketi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen altı yüz yirmi üç yıllık süreçte, genel karakterlerinden biri olan her din ve millete karşı hoşgörü anlayışıyla uyuşmazlık göstermektedir. Bu hareketin temel karakteristiği ise, başta şahsî çıkarlar olmak üzere, dînîn âlet edilerek kendi din anlayışı dışında kalan her zümreye karşı hoşgörüsüz ve tasfiyeci bir hüviyete sahip olmasıdır denilebilir. Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre de Kadızâdeliler, orta yolun dışına çıkmış, haddi aşan ve müşkil meseleler değil, söylediklerinin dahi künhüne vâkıf olmayan, ilimleri amele varmayan ve takvaya götürmeyen, asırlardır tartışılan ve üzerinde ittifak sağlanamayan tâli ve ihtilaflı meseleleri, itikâdî ve en mühim meselelermiş gibi gündeme getirerek böylece işlerin en iyisini yaptıkları zannında olan, şöhret sevdalısı vâizlerdir.

Kadızâdeliler dînî ve ilmî açıdan bir zihiniyeti temsil eder.Bu zihniyetin muhtevasını bağnazlık, subjektiflik, riyâ, pozitif ilim düşmanlığı, maddî çıkar ve siyâsî kariyer peşinde olma, ilmî yetersizlik, sathîlik, hoşgörüsüzlük, yaşadığı gibi inanma ve bunu tek doğru olarak kabul etme gibi ilmî ve ahlâkî açıdan zaafiyet olarak görülebilecek hususlar oluşturmaktadır. Günüzmüzde de bu zihniyetin zaman zaman yansımaları kendini göstermektedir.

Abdülehad Nûrî Efendi'nin ilmî, edebî ve tasavvufî şahsiyetinin teşekkül ettiği siyâsî, içtimâî ve tasavvufî ortamı ve Kadızâdeliler-Sivâsîler tartışmasındaki konumu ve fikirlerini giriş bölümünde bu şekilde ortaya koyduktan sonra, müellifimizin hayatı şahsiyeti ve eserlerinin incelendiği çalışmamızın birinci bölümüne geçebiliriz.

---

[224] Ocak, Ahmet Yaşar, "Din", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Edit.: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999, c. I, s. 155.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜLEHAD NÛRÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Abdülehad Nûrî Efendi, kendi eserlerinde hayatına dâir bir bilgi vermemiştir. Onun hayatıyla ilgili en mühim kaynak, halîfesi Nazmî Efendi'nin *Hediyyetü'l-İhvân* isimli eseridir. Bu bölümde, Abdülehad Nûrî'nin hayatı ile ilmî ve tasavvufî

hüviyetiyle temâyüz etmiş ailesini tanıtmanın faydalı olacağını düşündük. Ayrıca müellifimizin menkıbelerinden bir kaç örnek ve günlük yaşantı tarzına dâir kısa bilgiler ver verdik.

1. HAYATI

Bu bölümde, Abdülehad Nûrî Efendi'nin isim ve doğumundan vefât tarihine kadar kadar süreç ve bir şeyh olarak örnek teşkil edebilecek günlük yaşantı tarzı ve menkıbeleri hakkında bilgi verilecektir.

1.1. İsmi Unvanı ve Mahlası

Abdülehad Nûrî Efendi'nin tam adı, *Evhadü'd-Dîn Ebu'l-Mekârim 'Abdü'l-Ehad en-Nûrî ibn Muslihu'd-Dîn-i Safâyî b. İsmâil b. Ebi'l-Berekât'*tır[225]. Sivas'lı olması nedeniyle de bazı kaynaklarda *'Abdü'l-Ehad en-Nûrî es-Sivâsî* şeklinde kaydedilmektedir[226].

Abdülehad Nûrî Efendi, kendisini "*muvahhidlerin en fakîri Abdülehad*" lakâbını ise "*Evhadüddîn en-Nûrî*"[227] olarak, halîfesi Nazmî Efendi ise şeyhini, ismi *Abdülehad*, künyesi *Ebü'l-Mekârim*, lakabı *Evhadüddîn*, mahlası ise *Nûrî*'dir[228] şeklinde tanıtır ve yazdığı bir şiirde onu şöyle tavsif eder:

---

[225] Nazmî, *Hediyye*, s. 213.

[226] Müstakimzâde, *Mecelletü'n-Nisâb*, vr., 429a; Mehmed Sâmi, *Esmâr-ı Esrâr*, s. 51; Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, Leiden, 1937-1942, c. II, s. 662 (GAL).

[227] A. Nûrî, *Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd*, Süleymâniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Bl., nr., 1193, vr. 1b

[228] Nazmî,*Hediyye.*, aynı yer. Diğer kaynaklar da onu bu şöhretiyle zikretmektedir. Bkz.: Uşşâkîzâde Seyyid İbrahim, *Zeyl-i Şakâik* (Hans Joachim Kissling tarafından önsöz ve alfabetik fihrist ilavesiyle yapılan tıbkıbasım), Wiesbaden 1965, s. 539; Şeyhî, Mehmed Efendi, *Vekâyiu'l-Fudalâ,* haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1989, c. I, s. 547; Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn, *Hülâsatü'l-Hediyye*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 1082, vr. 37a; Müstakimzâde, *Mecelle*, vr., 429a; Harîrîzâde, M. Kemaleddin*, Tibyânu Vesâili'l-Hakâik fî Beyânı Selâsili't-Tarâik*, Sül, Ktp., İbrahim Ef., nr. 431, c. II, vr. 216b; Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, İstanbul, 1901, c. 5, s. 493; İsen, Mustafa, "Mutasavvıflara, Sûfî Şairlerce Yazılan Mersiyeler ve Sufî Düşüncesine Göre Ölüm", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, VII(1991-92), s. 320; Erdemir, Avni, "Nuri", *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri*, Ankara, 1999, s. 349.

Nûrî Efendiden başka, Nûrî mahlasını kullanan on beş civarında şâir ve yazar vardır. Bkz. Levend, Âgah Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1984, ss. 621-622.Ayrıca Osmanlı döneminde tespit edebildiğimiz Abdülehad Nûrî ismini taşıyan başka kişilerde vardır. Bunlardan biri 1264/1848 yılında vefât eden ve tam ismi "e*s-Seyyid Abdülehad en-Nûrî el-Müftî el-Hanefî en-Nakşibendi el-Konevî"*'dir. *"Mev'iza-i Hasene"* isimli eseri vardır ve Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz. Seyyid Abdülehed Nûrî, *Mev'iza-i Hasene,* trc: Mehmet Can, Osmanlı Yayınevi, İstanbul, 2000. İkincisi ise 1927 yılında İstanbul'da vefât eden edebî ve tarihi eserler kaleme almış olan Abdülehad

"...

Gel eyleyelüm seninle tavsîf,

Ya'ni ki, cenâb-ı Pîr'i ta'rîf .

'Abdü'l-Ehad ism, Nûrî mahlas,

Ol Pîr idi feyz-i külle muhtass.

***Nûrî** idi mahlas ana zîrâ,*

Nûr olmuş idi beğim serâ-pâ..."[229]

Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfelerinden Simkeşzâde Feyzî Hasan Efendi ise yazdığı bir Terkîb-i Bend'de onun isim ve mahlasını şu şekilde ifade eder:

"Evvelâ eyleyelüm ism-i şerîfün i'lâm,

Şeyh Abdülehad olmışdı o şâh-ı dile nâm.

*Mahlası **Nûrî** idi nûr idi sertâbe-kadem,*

Mazhar-ı câmi' idi ser –ehad-i zâhir idi"[230].

Abdülehad Nûri Efendi, yazmış olduğu şiirlerinde de Nûrî mahlasını kullanmış ve bu unvanıyla şöhret olmuştur[231]:

*"Ey **Nûrî** uyar cânı sakın ki geçer fursat*

Sel gibi akar 'ömrün yel gibi ider sür'at

Bin yıl yaşasan âhir gelmez sana bir sa'at

Ey göz niçe bir uyku ey dil niçe bir gaflet

Bilmem sana bu dünyâ bâkî mi kalur sandun

Bu meclîs-i fânîde sâkî mi kalur sandun"[232]

1.2. Doğum Yeri ve Doğum Tarihi

Nûrî'dir. Daha ziyade *"Yunan Harbi Destanı"* isimli eseriyle tanınmaktadır. Bkz. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/İsimler/Eserler/Terimler)*, Dergah Yay., İstanbul, 1977, c. 1, s. 17.

[229] Nazmî,*Hediyye*, 212

[230] Coşkun, Ali Osman, *Simkeşzâde Feyzî ve Divanı*, (Basılmamış doktora tezi), Gazi Ünv. SBE, Ankara 1990, s. 235.

[231] Çalışmamız süresince biz de genellikle "Nûrî Efendi" şeklinde zikredeceğiz.

[232] A. Nûrî , *Dîvân* , Süleymâniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Bl., nr., 159, vr. 11a.

Abdülehad Nûrî Efendi, Sivas'ta dünyaya gelmiştir. Doğum yeri konusunda bütün kaynaklar ittifak halindedir.[233] Ancak, Abdülehad Nûrî Efendi'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda üç farklı tarih zikredilmektedir. Öncelikle kendi dönemine yakın kaynaklardan başlayarak, tarihler arasındaki farklılık ve bunun muhtemel nedenlerini açıklamaya çalışalım.

Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfesi Muhammed Nazmî Efendi Hediyyetü'l-İhvân isimli eserinde, şeyhinin doğumunu anlatırken:" *Sene, selâse ve elfde vücûd-i mes'ûd, 'âlem-i mevdûdu bedr-i münîr, tamâm kâmil zâhir ve bâhir olup eşi'â-i lemeât-ı zât-ı kerâmet-sıfâtları, 'âlem ve 'âlemiyânı münevver eyledi. Ya'ni, vilâdetleri Sivas'da bin üç tarihinde vâki' olmuştur*" diyerek 1003/1594[234] tarihini vermektedir.[235] Buna rağmen son dönem kaynaklarında 1013/1604[236] ve 1001/1592[237] tarihlerine rastlamaktayız. Hatta, Hüseyin Vassaf, bu tarihlerden hangisinin doğru olduğu konusunda tam bir karar veremediği için olsa gerek, 1003 veya 1013'de diyerek iki ayrı tarih zikretmektedir.[238]

---

[233] Nazmî, *Hediyye,*s. 214; Uşşâkîzâde, *Zeyl*, s. 539; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ,* c. I, s. 547; Müstakimzâde, Süleyman Sadeddin, *Terâcim-i Ahvâl-i Şüyûh-ı Ayasofya*, Sül. Ktp., Es'ad Ef., 1716/2, vr. 13b; Safâyî, Mustafa, *Tezkiretü'ş-Şuarâ,* Sül. Ktp., Es'ad Ef., nr. 2549, vr. 335a; Kemiksizzâde Saffet Mustafa, *Nuhbetü'l-Âsâr min Ferâidi'l-Eşâr*, İÜ. Ktp., Türkçe yazma, nr. 6189, vr. 140b; Tevfik, *Mecmûatü't-Terâcim*, İÜ. Ktp., Türkçe yazma, nr. 192, vr. 42b (Tevfik,*Tezkire*); Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Sül. Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2307, c. III s. 357; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ,* İstanbul 1325, s. 88; Sadık Vicdânî, *Tomar-Halvetiyye* (haz. İrfan Gündüz), İstanbul 1995, s. 251; Bursalı, *OM* (Ahmed Remzî Akyürek'in "Miftâhu'l-Kütüp ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi ile birlikte tıpkı basım, (haz:,Mustafa Tatçı,Cemal Kurnaz), Bizim Büro Basımevi, Ank., 2000, c. I, s. 121; a. mlf., *Meşâyîh-i Osmâniyyeden Sekiz Zâtın Terceme-i Ahvâli*, İst, 1318, s. 35(Bursalı, *sekiz zât*); a. mlf., "*Şeyh Abdülehad en-Nûrî*" (Terâcim-i Ahvâl), *Sırât-ı Müstakîm*, VII, (161), 9. 1327, s. 69; Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk, İstanbul 1985, s. 212; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî Yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye, I-IV,* c. III, İstanbul 1313, s. 294; Tuman, Nail, *Tuhfe-i Nâilî*, (*Divan Şairlerinin Muhtasar Biyoğrafileri*),31 Mart 1949, "*Nûrî*" md., c. 2, s. 1103; Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut. Trs., c. 5, s. 66; Pakalın, M.Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (I-III), MEB. Yay. İst., 1993 c. III, s. 208; Heyet, *Evliyalar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, 1992, c. I, s. 273; Heyet, *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, c. 14, s. 118; Heyet, *Meydan Larousse*, İstanbul, 1992, c. I, s. 25; Tekin,Arslan, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, Ötüken Yay. İkinci Basım, İstanbul, 1999, s. 11-12.

[234] Unat, Faik Reşit, *Hicrî Takvimleri Milâdi Tarihe Çevirme Kılavuzu*, TTK. Basımevi, Ank., 1994, s. 68.

[235] Nazmî, *a.g.e.,* 214; Ayrıca bkz. *Uşşakîzâde,a.g.e.* 539; *Şeyhî*, *a.g.e.,*c. I, s. 547; Süreyya, *a.g.e.* ,c. III, 294; Nail Tuman, *a.g.e*., c. 2 s. 1103; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn, Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, c. I, İstanbul 1951, s. 493.

[236] Bursalı, *a.g.m*., s. 69; Bursalı, S*ekiz Zât*, s. 35; Hocazâde, *Ziyâret,* s. 88; Vicdânî, *a.g.e*., 251.

[237] Mehmed Sâmi, *Esmâr-ı Esrâr*, s. 51.

[238] Vassâf, *a.g.e*., c. III, s. 357.

Kanaatimizce, yukarda zikredilen 1013 tarihi bir okuma hatasından kaynaklanmıştır ve Mehmed Sami Efendi'nin verdiği1001 tarihi gibi yanlıştır. Zira Abdülehad Nûrî Efendi'ye en yakın kaynaklardan Hediyyetü'l-İhvân başta olmak üzere, bütün güvenilir kaynaklarda 1003 yılını verdiği gibi; Abdülehad Nûrî Efendi, *Hikmetü't-Te'âruz fî Sûreti't-Tenâkuz* isimli eserinde ilim tahsili için yaklaşık elli yılını verdiğini ifade etmektedir ki,[239] müellifimizin 1061/1651 yılında vefat ettiği bilindiğine göre; 1013 tarihinin yanlışlığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır..

Ayrıca, son yıllarda yapılan çalışmalarda da, 1003/1594 tarihinin doğruluğu konusunda ortak bir kanaat görülmektedir.[240]

1.3. Ailesi

Abdülehad Nûrî Efendi'nin babası, çok küçük yaşta iken kaybetmiş olduğu, kadılar zümresinden Muslihuddin Mustafa Safâî Efendidir.[241] Dedesi, ağabeyi Şemseddin-i Sivasî'den ilim okumuş ve onunla 999/1591'de hacca gitmiş,[242]

---

[239] Abdülahad Nûrî*, Hikmetü't-Te'âruz fî Sûreti't-Tenâkuz,* Köprülü Ktp.,1590,vr. 1b.

[240] Bkz. Yılmaz, Necdet, *OTT*, s.202; a. mlf.*, Abdülehad Nûrî-i Sivâsî ve Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd Adlı Eseri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul, 1993, s. 12; Akkaya, Hüseyin, *Abdülahad Nûri ve Divanı,* s. 53; Çelik, Nilüfer, *Abdülahad Nûrî ve Divanını Tenkitli Metni* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), FÜSBE, Elazığ, 1999, s. III; Üçer, Müjgan, "Yunus İzinde Bir Şair: Nûrî-i Sivasî (Abdülehad Nuri)*", Revak*, 1993, s. 56; Işın, Ekrem, "Abdülahad Nuri", *DBİAi*, c. I, s. 21; a.mlf., "Abdulahad Nuri",*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*,Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, c. II, s. 33; Uçman, Abdullah, "Abdülahad Nuri" *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şule Yay., İstanbul, 1995, c. 8, s. 228; a.mlf., "Abdülahad Nuri", *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul, 1987, c. 6. s.35. Abdullah Uçman, bu iki kaynakta 1003/1594 tarihini verirken, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde ise Hüseyin Vassaf gibi 1003 veya 1013 şeklinde iki tarih takdim etmektedir. Bkz. Uçman, Abdullah, "Abdülahad Nuri", *TDVİA*, c. I, s. 178; Heyet, "Abdülahad Nuri" *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, İstanbul., 1983, c. I, s. 41; Serin, Rahmi, *İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, Petek Yay., İstanbul., 1984, s. 162; Kemikli, Bilal, "Sivaslı Şâir-Mutassavvıf Abdulehad Nûri ve Bir Şiiri", *Sivas Altıncı Şehir,* yıl:1, sy. 2, (Nisan-Haziran), 1997, s. 33; Özdamar, Mustafa, *Pîrân*, Kırk Kandil Yay., İstanbul, 2002, s. 355.

[241] Nazmî, *Hediyye*, s. 213. Çalışmamızı yürütürken Şemsiyye'nin son Şeyhi Hüseyin Şemsi Güneren'in oğlu M. Fatih Güneren Bey'le yaptığımız bir görüşme sırasında takdim etmiş olduğu bir aile silsilenâmesinde ve babası tarafından tercüme edilmiş olan Recep Sivâsî'nin *Necmü'l-Hüda* isimli eserinden yola çıkarak bu iki kaynakta da Abdülehad Nûrî Efendi'nin dedesi İsmail Efendi'nin Avnullah ve Fazlullah isimlerinde sadece iki oğlunun kayıtlı olduğunu; Nazmî'nin müellifinizin babası olarak kaydettiği Mustafa Safâyî Efendi'nin ise İsmail Efendi'nin ismi kaydedilmemiş bir kızının oğlu olabileceğini söyledi.

[242] Recep Sivâsî, *Necmü'l-Hüdâ fî Menâkıbı'ş-Şeyh Şemseddin Ebu's-Senâ*, Süleymâniye Ktp., Lala İsmâil Kitaplığı, nr. 694/2, vr. 41a.

özellikle fıkıh ve hadis konusunda kendini yetiştirmiş ve *Mültekâ'l-Ebhur*'a[243] şerh yazmış, dönemin Sivas müftüsü Mevlânâ İsmâil Efendidir.[244]

İsmail Efendi, Horasandan hicret ederek Zile'ye yerleşen[245] Ebu'l-Berekât Muhammed b.Hacı İlyas'ın dört oğlunun en küçüğüdür.[246] Kardeşleri Muharrem, İbrahim ve Ahmed Şemseddin Sivâsî de ehl-i tasavvuf, âlim ve fâzıl kişilerdir. Muharrem Efendi'nin (ö.1000/1591), tarîkat âdâbına ve hakîkat sırlarına ilişkin kaleme aldığı *Hediyyetü's-Sülûk fî Şerhi Tuhfeti'l-Mülûk*[247] ve Mevlânâ Abdurrahman Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns* isimli eserini *Künûzu'l-Evliyâ*[248] adıyla Arapçaya tercümesi yanında, fıkıh alanında kıymetli telif ve şerhleri bulunmaktadır.[249] Diğer kardeşi Şeyh Meâlî İbrâhim, Recep Sivâsî'nin babasıdır ve Şemseddin-i Sivâsî ile Zile'den Sivas'a hicret etmiş ve Hasan Paşa Camii'nde imamlık yaparken 1000/1591 yılında vefat etmiştir.[250] İlerde hakkında geniş bilgi verilecek olan Şemseddin-i Sivâsî (926/1520-1006/1597) ise, otuzdan fazla eser telif etmiş ve XVI. Yüzyılın meşhur şâir ve sûfîlerinden olup, Halvetiyye tarîkatının Seyyid Yahyâ Şirvânî'ye dayanan dört ana kolundan Şemsiyye'nin kurucusudur.

Nûrî Efendi'nin annesi, Muharrem Efendinin kızı ve Abdülehad Nûrî'nin şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin (ö. 1049-1639) kız kardeşi Safâ Hatun'dur.[251] Yani, Nûrî Efendi'nin şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî, aynı zamanda dayısıdır.

Abdülehad Nûrî'nin Abdüssamed ve Kâmil Ağa isminde iki kardeşi vardır.[252]

---

[243] İbrahim b. Muhammed Halebî'nin (ö.956/1549) Osmanlı Medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan bu eser 17.000' den fazla fıkhî meseleyi ihtiva etmektedir. Üzerine elliden fazla şerh yazılmış ve çeşitli ülkelerde çok sayıda basımı yapılmıştır. Bkz: Has, Şükrü Selim, "*Halebî İbrahim b. Muhammed, TDVİA,* İst., 1997, c. XV, ss. 231-232

[244] Nazmî, *Hediyye*, s. 213

[245] Üçer, Müjgan, "Tokat ve Efsâneleri, İnanışları", *Türk Târihinde ve Kültüründe Tokat*, (2-6 Temmuz 1986 tarihli sempozyum bildirisi), Tokat Valiliği Şeyhülislam İbn Kemal Araştırma Merkezi, Ankara, 1987, s. 228.

[246] Nazmî, *Hediyye,* aynı yer.

[247] Yazma nüsha için bkz. Ebu'l-Leys Muharrem Zilî, *Hediyyetü's-Sülûk fî Şerhi Tuhfeti'l-Mülûk,* Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi., nr. 910.

[248] Yazma nüsha için bkz. Ebu'l-Leys Muharrem Zilî, *Kitâbu'l-Künûz*, Süleymâniye Ktp., Es'ad Efendi, nr. 2390.

[249] Diğer eserleri için bkz. Gündoğdu, Cengiz, *Abdülmecîd-i Sivâsî,* s. 41.

[250] R.Sivâsî,*Necmü'l-Hüdâ*, vr. 40a; Nazmî, *Hediyye*, ss. 118-119

[251] Nazmî, *Hediyye,* aynı yer; Uşşakîzâde, *Zeyl*, s. 539; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ,* c. I, s. 547; Vassâf, *Sefîne*, c. III s. 357; Bursalı, *OM*, c. I, s. 121; Mehmed Süreyya, kanımızca küçük bir dikkat kayması sonucu Abdülehad Nûrî'nin annesi Safâ Hatun'u Abdülmecid-i Sivâsi'nin yerine Şemseddin-i Sivâsî'nin kız kardeşi olarak göstermiştir ki, bu doğru değildir. Bkz. M. Süreyya, *Sicilli Osmânî*, c. III, s. 294.

[252] Nazmî, *Hediyye*, s. 173, 215.

Görüldüğü gibi Abdülehad Nûrî Efendi, hem ilmî ve hem de tasavvufî açıdan yaşadıkları devrin önde gelen âlim ve sûfîlerinden olup, her iki sahada da kıymetli eserler telif etmiş, irfan ve takvasıyla şöhret olmuş köklü bir aileye mensuptur.[253] Onun gerek Sivas'ta ve gerekse dayısı Abdülmecîd-i Sivâsî ile hicret ettiği İstanbul'da bulunduğu aile ortamı ve sosyal çevre, kendisini yetiştirmesi açısından büyük bir imkan olmuştur.

Konunun daha iyi anlaşılması için Abdülehad Nûrî Efendi'nin soy kütüğünü, şema halinde[254] görelim:

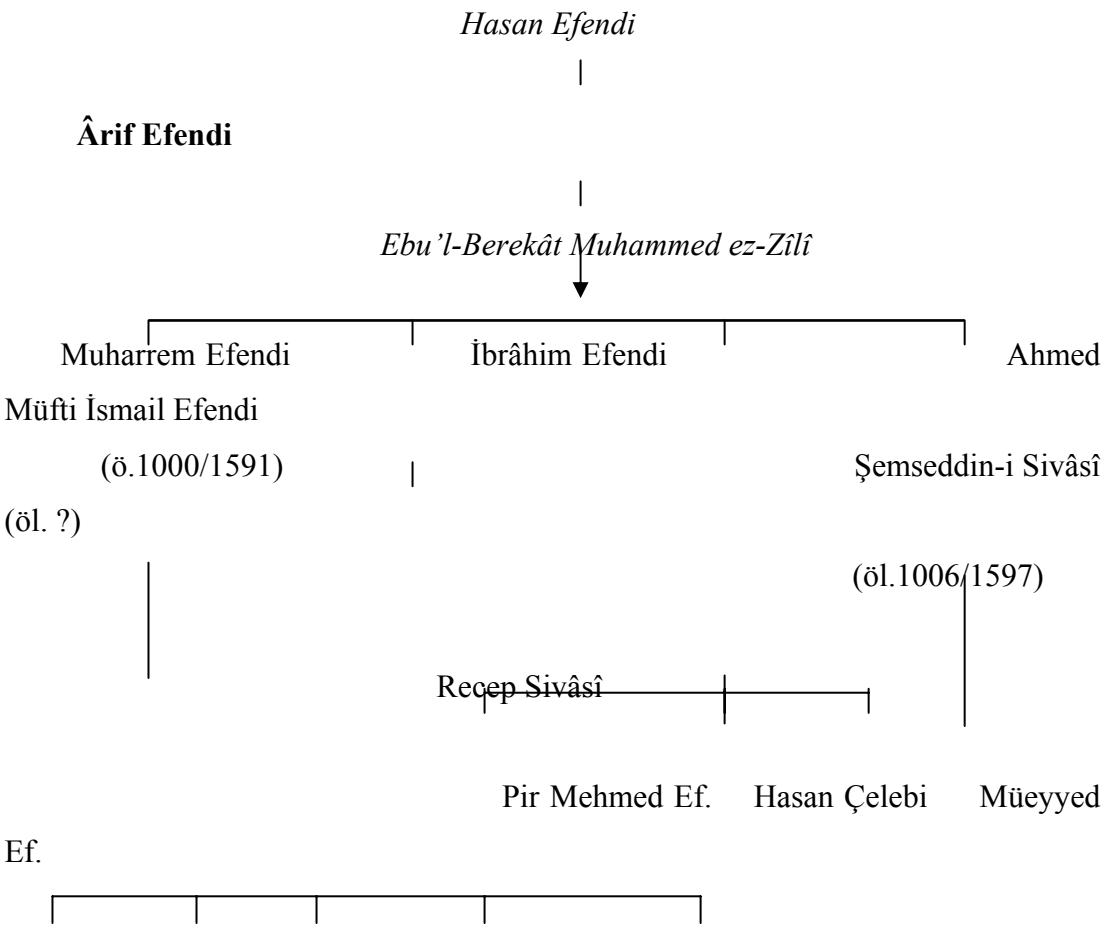

[253] Geniş Bilgi için bkz. Gündoğdu, Cengiz, "Türk Tasavvuf Kültürü'nde Bir Şeyh Ailesi: Şemsî-Sivâsîler", *Türkler*, (Ed: H. Celal Güzel), Ankara, 2002, c. XI, ss. 128-140; Kılıç, Rüya, "Sivas'tan İstanbul'a Bir Tarîkat Portresi: Şemsiyye ve Sivâsiyye", *Türkler*, , (Ed: H. Celal Güzel), Ankara, 2002, c. XI, ss. 120-127.

[254] Müstakimzâde, *Mecelletü'n-Nisâb*'da Nûrî Efendi hakkında bilgi verirken, benzer bir şemâ çizdiği gibi (bkz. Müstakimzâde, *Mecelle*, vr. 429a). Şemsiyye'nin Sivas'taki son postnişîni Hüseyin Şemsi Güneren (öl. 1956)'in oğlu Dr. M. Fatih Güneren Bey, bir aile silsilenâmesi verdi. Ancak, Fatih Güneren Bey'in vermiş olduğu silsilenâmede, müellifimizin babası Mustafa Safâyî'nin Şeyh İsmail Efendi'nin oğlu değil belki kız tarafından torunu olabileceği ifâde edilmektedir. Bunun haricinde Dr. Fatih Bey başka bir yerde gördüğü bir aile silsilenâmesinde Şeyh İsmâil Efendi'nin kaynaklarda ismi geçmeyen Atâullah isminde bir çocuğunun varlığının kayıtlı olduğunu söyledi. Ayrıca Bkz. Akkaya , *a.g.e*. s. 52. Sivâsiyye ve Şemsiyye hakkında daha geniş bir silsilenâme için bkz. Ekler

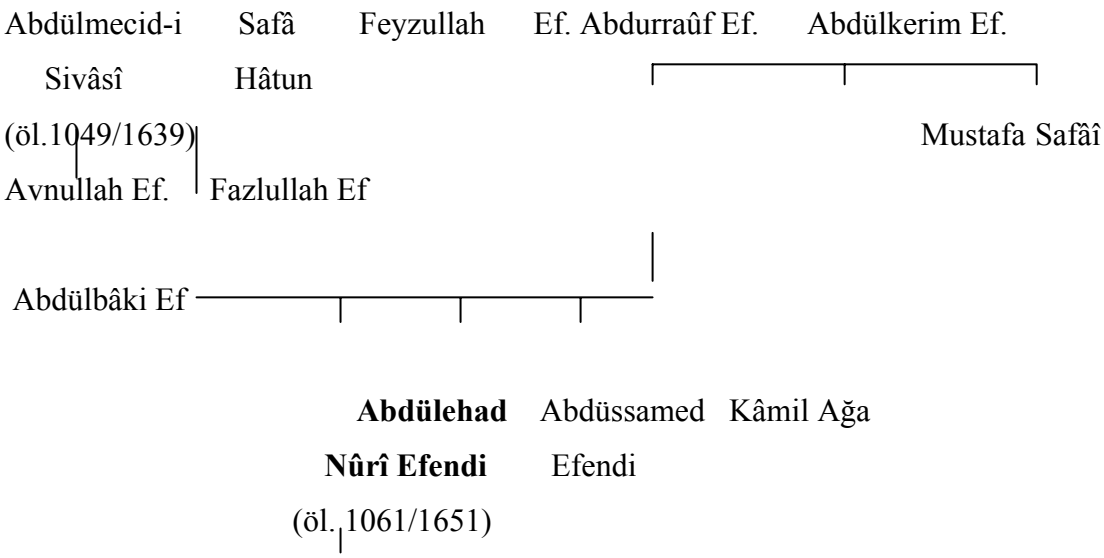

1.4. İstanbul'a Hicreti

Nûrî Efendi, daha önce de belirtildiği gibi, çok küçük bir yaşta babasını kaybetmişti.[255] O tarihlerde şöhreti Sivas ve civarını aşarak İstanbul'a ulaşan Abdülmecid-i Sivâsî, Padişah III. Mehmed (1003/1595-1012/1603) tarafından bir ferman[256] ile İstanbul'a davet edilir.[257] Bu ferman kendisine ulaşınca Sivâsî Efendi: "*Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin*"[258] ayetinin gereği olarak, birkaç gün içerisinde İstanbul'a doğru yola çıkar. Giderken, yanına kendi

[255] Kaynaklarda kaç yılında vefat ettiğine dair bir kayda rastlayamadık. Ancak, Nûrî Efendi'nin 1594 yılında doğduğu ve İstanbul'a hicretinin de 1008/1599 veya 1009/1600'da olduğu kabul edilirse, babasını altı yaşında önce herhangi bir tarihte kaybettiği ortaya çıkmaktadır.

[256] Bu ferman şöyledir: "*Fazîletli ve kerâmetli Abdülmecid Efendi, merhum 'ammin Şems Efendi'nin Eğri Seferi'nde refâkatından, zâhiren ve bâtınen çok menâfi'ler müşâhede etmişizdir.Ba'de'r-rücu' Dâru's-Saltana'da ikâmetlerin murad etmiş idim. Pîr'liği özr-i kavî olmağın izin vermiştim. Hâlâ seni kavlen ve fi'len ve vasfen ona müşâbehet-i tâmme ile müşâhebetin olduğu mesmû'um olmağın, derunumuzdan meyl-i tâm etmişizdir.Hatt-ı Şerîfim vüsûlunda Dâru's-Saltana'ya hicret etmen emrim olmuştur.İhmâl olunmaya*". Bkz. Nazmî, *Hediyye*, s. 124; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ*, c.III, s. 63; Müstakimzâde, *Hülâsa*, vr. 24a.

[257] Nazmî, *Hediyye*, s. 124; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ*, c.III, s. 63; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 85; Vicdânî, *Tomar*, s. 251;Bursalı, *OM*, s.120; Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn),* Bilmen Yay., İstanbul, 1974, c.II, s. 693; Bursalı, *Sekiz Zât,* s. 35

[258] Nisâ Suresi, 4/59.

ailesi ile birlikte, kocasını kaybetmiş olan kardeşi Safâ Hatun ve çocukları Abdülehad, Abdüssamed ve Kâmil Ağa'yı da alır[259].

Abdülmecîd-i Sivâsî'nin İstanbul'a gidiş tarihini Cengiz Gündoğdu 1008/1599 veya 1009/1600 tarihleri olarak vermektedir.[260] Nûrî Efendi, daha önce belirtildiği gibi 1003/1594 yılında doğmuştur. Bu durumda, Abdülehad Nûrî Efendi, beş-altı yaş civarında iken İstanbul'a gelmiş olmalıdır.

Onun İstanbul'a gelişi,[261] hayatının en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Çünkü İstanbul, devletin idârî başkenti olmasının yanında, ilim ve irfanın da merkezidir. Hatta, XVI. Yüzyılın sonu ile XVII. Yüzyılda İstanbul, tasavvufî açıdan Kadızâdeliler-Sivâsîler tartışmalarıyla en hareketli dönemlerinden birini yaşamış, bu yıllarda Kâdiriyye Tarîkatı ilk olarak İstanbul'a girme imkanı bulmuş, Mevleviyye tarîkatı İstanbul'da daha etkin olmaya başlamış;[262] hasılı, sonraki yıllara büyük tesirleri olacak Türk Tasavvuf tarihin en seçkin önderlerinin yaşadığı bu ortam, Nûrî Efendi'nin Halvetîliğin Sivâsiyye şubesini tesis etmesine zemin hazırlamıştır.

1.5. Çocukluğu,Tahsili ve Hocaları

Abdülehad Nûrî Efendi, aile yapısından anlaşılacağı üzere gerek Sivas'ta, gerekse İstanbul'da, zahirî ilimlerle tasavvufî atmosferin beraber teneffüs edildiği dindar bir aile ortamında büyümüştür.

Nazmî Efendinin bildirdiğine göre, babasının amcası olan Şemseddin-i Sivâsî, vefatına yakın bir zamanda:" Abdülehad'ı bana getirin" buyururlar. Kendisine getirilen Abdülehad'ı alıp bir saat kadar bağrına basarak "*teveccüh-i tâm ile müteveccih olurlar*"[263]. Müstakimzâde, bu durumu:" *Hazret-i Şems-i mezkûrun âhir-i 'ömrlerinde manzûr-ı nazar-ı himmetleri ve mazhar-ı du'â-yı hayr u bereketleri*

[259] Nazmî, *Hediyye*, s. 125, 215; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ*,; c.III, s. 63 Müstakimzâde, *Hülâsa*, vr. 24a; Gündoğdu, *Abdülmecîd-i Sivâsî*, s. 58.
[260] Gündoğdu, *Abdülmecîd-i Sivâsî*, aynı yer.
[261] Hasan Basri Öcalan, Nûrî Efendi hakkında bilgi verirken "*Sivas'ta doğan Nûrî, bilâhere İstanbul'a gelerek Sivâsî ile tanışmış...*" (bkz. Öcalan, Hasan Basri, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, Gaye Kitabevi, Bursa, 2000, s. 40.) demektedir. Halbuki, belirtildiği üzere Nûrî Efendi, Abdülmecîd-i Sivâsî'nin yeğenidir ve İstanbul'a onunla birlikte gelmiştir.
[262] Yılmaz,Necdet, *OTT*, s. 26.
[263] Nazmî, *Hediyye*, s. 214.

olmuşdur"[264] diyerek ifade eder. Şemseddin-i Sivâsî'nin bu himmetinden sonra, Nûrî Efendinin yedi gün yedi gece bir şey yemeyip içmediğinin, hayrân ve sekrân olduğunun naklolduğunu bildiren Nazmî Efendi, bir şiirle olayı şöyle anlatır:

"*Ol kâmil-i mazhar-ı tecellî,*
Tıfl iken idüp anı tesellî,
İtmişken taleb hevesle,
Dil şem'ini yaktı bir nefesle.
Olmuşdu ezel çü pâk ü tâhir,
Kalbinde kemâl oldu zâhir"[265].

Nûrî Efendi, ilk dînî bilgileri aile içerisinde almaya başlamıştır. İstanbul'a hicret etmeden önce, Nazmî Efendinin bildirdiğine göre:" *Sivas'ta iken, sığar-ı sinnlerinde Kur'an-ı 'Azîmü'ş-şân ve Nahv u Sarf'dan kadr-i mâ yümkin'i ta'allüm etmişler*"dir[266]. Bursalı Mehmed Tahir'in de:"*mukaddemât-ı 'ulumı tahsile başladıkları esnada*"[267] şeklindeki ifadelerinden anlaşılacağı üzere, Nûrî Efendi ilim tahsiline başladıktan kısa süre sonra Abdülmecîd-i Sivâsî ile İstanbul'a gitmiştir.

İstanbul'a vardıktan sonra dayısı Abdülmecid-i Sivâsî, yeğeninin iâşesi ile ilgilendiği gibi, onun tahsili ile de yakından ilgilenmiştir. Kaynaklara göre Nûrî Efendi, İstanbul'da zamanın "*ulemâ-yı kirâm ve fuzelâ-yı izâmından akliyye ve nakliyyeyi bi't-tahkîk ve tedkîk tahsîl*"[268] edip, Sivas'ta başladığı zâhirî ilimlerdeki eğitimini "*İstanbul'da ikmal etti*".[269] İlerde eserlerini incelerken görüleceği gibi, Nûrî Efendinin zâhiri ilimlere vukûfiyeti ileri düzeydedir. Ancak, bu ilimleri kimlerden okuduğuna dair, gerek kendi eserlerinde gerekse diğer kaynaklarda bir bilgiye rastlayamadık. Hatta onu en iyi tanıyan ve tanıtanlardan biri olan halîfesi Mehmed Nazmî dahi, bu konuda bir kayıt düşmemiştir. Sadece onun tahsilini genç yaşta tamamladığına işaret ederek :" *sinn-i şerifleri 'işrûna bâliğ oldukta, müellefât*

[264] Müstakimzâde, *Hülâsa*, vr. 37a.
[265] Nazmî, *a.g.e.*, s. 215.
[266] Aynı eser, Aynı yer.
[267] Bursalı, *OM*, s.121.
[268] Nazmî, *a.g.e*., Aynı yer.
[269] Aynı eser, Aynı yer; Uşşakîzâde, *Zeyl*, s. 539; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ,* c. I, s. 547; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 88; Vicdânî, *Tomar*, s. 251; Bursalı, *a.g.e.*, s.121; Yılmaz, *OTT*, s. 204; Akkaya, *Abdülahad. Nûrî ve Dîvânı*, s. 55.

ve musannefâtı 'işrûndan ziyâde ve her bir risâlesine ulemâ ve ahâli rağbet ve istifade ederler"[270] demektedir. Ancak Nazmî Efendi, başka bir yerde Nûrî Efendinin:"*'âlem-i tufûliyyetten Hz. 'Azîz'in himmet ve terbiyesi ile 'ömrüm yiğirmi seneyi tecâvüz idince, ulûm-i zâhirede ta'lim ve ta'allüm ve ifâde ve te'lif ve tasnife masrûf olunup*"[271] sözünü nakletmektedir.

Bu konuda, eserlerinin muhtevası göz önünde bulundurulduğunda, Hüseyin Vassaf'ın :"*Hazreti Nûrî'nin sinn-i âlileri yirmiye bâliğ olduğu sırada tahrîr-i âsâra başlayup yirmi kadar eser vücuda getirmişlerdir*"[272] ifadesi Necdet Yılmaz'ın da işaret ettiği gibi[273] daha doğru olmalıdır.

Mehmed Nazmî, şeyhinin vefatından çok sonra kaleme aldığı *Hediyyetü'l-İhvân*'da[274] Nûrî Efendiyi anlatan bir şiirinde:

"'...İşrûnu geçer müellefâtı,

Hep cümle güzel musannefâtı..."[275], ifadesiyle de eserlerinin, yirmi yaşında iken yirmiden fazla değil, bütün eserlerinin yirmiyi aştığına işaret etmektedir.

Nûrî Efendinin yukarıdaki ifadesinden yola çıkarak diyebiliriz ki, bir çok âlimden ilim tahsil etmiş olsa da, tasavvufî terbiyeyi aldığı dayısı Abdülmecîd-i Sivâsî, onun aynı zamanda zâhirî ilimlerde de en çok istifade ettiği hocası olduğu bir gerçektir.

Abdülehad Efendi, zahiri ilimleri tahsilini devam ettirirken, bir yandan da dayısı Sivâsî Efendi'ye intisab ederek tasavvufî terbiye almaya devam etmiş ve iki yönden de kendisini yetiştirmeye çalışmıştır.

1.6. Tasavvufla Alakasının Başlaması

Abdülehad Nûrî Efendi, ailesine ilişkin bilgi verilirken görüldüğü gibi, zâhirî ve bâtınî ilimlerde temâyüz etmiş bir aile ortamında büyümüştür. Üç yaşlarında iken Halvetiyye'nin Şemsiyye kolunun kurucusu ve babasının amcası Şemseddîn-i Sivâsî'nin teveccühüne mazhar olmuştur[276]. Bu sırada küçük yaşta babasını

[270] Nazmî, *Hediyye*, aynı yer.
[271] Nazmî, *a.g.e.,* s. 216.
[272] Vassâf, *Sefîne*, c. III s. 357.
[273] Yılmaz, *OTT*, s. 204.
[274] Mehmed Nazmî, *Hediyyetü'l-İhvân*'ı Nûrî Efendinin vefâtından 45 yıl sonra 1108/1696 yılında tamamlamıştır. O bu eserine verdiği ismin ebced hesabıyla tamamlanış tarihi olan 1108/1696 tarihini gösterdiğini zikretmiştir. Bkz. Türer, Osman, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 119.
[275] Nazmî, *Hediyye*, aynı yer.

kaybetmiş ve yine Halvetiyye Tarîkatı'nda, ilmî ve tasavvufî yönüyle önemli bir konuma sahip olan dayısı Abdülmecid-i Sivâsî'nin yanında kalmaya başlamış, günlük yaşantısından dînî eğitimine kadar şahsiyeti, hep onun terbiyesi ile şekillenmiştir. Abdülehad Nûrî bunu:"'âlem-i tufûliyyetten Hz. 'Azîz'in himmet ve terbiyesi ile taallüm..."[277] şeklinde ifâde eder.

Tasavvufî eğitimde, tekke gibi yerlerde gerçekleştirilen *yaşayarak öğrenme*, *tecrübe*, *gözlem* ve kendisini her bakımdan yetiştirmiş bir mürşid'e ilk başta tam teslimiyet ve sonra "*fenâ fi'ş-şeyh*" şeklinde ortaya çıkan *örnekleme* metotları önemli yer tutmaktadır. Genel eğitim açısından ise, çocukların ilk yıllarda, bilinçli olmaktan ziyâde, etrafında gördüklerini tekrar ve taklitle davranışlarını şekillendirdiklerinden dolayıdır ki[278], karşılarındaki bir "*örnek insan*" modelinin varlığı[279] büyük önem arz etmektedir. Bu açıdan baktığımızda, Abdülehad Nûrî'nin hayata gözlerini açtığı ilk yıldan itibaren ve özellikle babasını kaybettikten sonra, dayısı Abdülmecîd-i Sivâsî'nin tasavvufî tabirle "mânevî baba"lığı altında tasavvuf terbiyesi ile büyüdüğünü söyleyebiliriz.

1.7. Tarîkata İntisâbı ve Seyr u Sülûku

Abdülehad Nûrî Efendi dayısı ile birlikte İstanbul'a gitmiş ve bir yandan zâhiri eğitimini tamamlarken diğer taraftan berâber kaldığı dayısı Abdülmecîd-i Sivâsî'ye intisab ederek tasavvufî terbiyesini ondan tekmîl etmiştir.[280]

---

[276] Nazmî, *a.g.e.*, s. 214.
[277] Aynı eser, s. 216.
[278] Psikolojik açıdan öğrenme, "tekrar, ya da yaşantı sonucu davranışta meydana gelen oldukça devamlı bir değişiklik" şeklinde tanımlanmıştır Bkz. Morgan, Clifford, *Psikolojiye Giriş*,(çev.: Kurul), Ank., 1984, s. 177.
[279] İnsan fıtratında, daima bir başkasını örnek alma temâyülü vardır. Buna, eğitimde "Örnekleme" (özdeşleşme) denir. Bir insanın diğer bir insanla bağlantılı büyümesi ve kendisini bir bütünün parçası gibi hissetmesiyle eğitim gerçekleşir. (Bkz. Gözütok, Şakir, *Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*, Seha Neşriyat, İstanbul., 1996, s. 119). Örnekleme (özdeşleşme) açısından Kur'an, Hz Peygamber'in bizim için bir örnek olduğunu bildirmiştir: "Andolsun ki, Rasûlullah,sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir." Ahzâb Sûresi, 33/21. Ayrıca bkz. Mümtehine Sûresi, 60/4, 6.
[280] Mustafa Safâyî, müellifimizin tarîkatla ilgileri ilk olarak Şemseddin-i Sivasî'den aldığını ve hatta ona uzun müddet hizmet ettiğini ve hilâfet aldığını söylemektedir. (Bkz. Safâyî, Mustafa, *Tezkiratu'ş-Şuarâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Bl., nr. 2549, vr. 266a.) Safâyî bu bilgileri sehven yazmış olmalıdır. Zira Şemseddin-i Sivasî 1006/1697'de vefat ettiğinde Abdülehad Nûrî Efendi henüz üç yaş civârındadır. Abdülehad Nûrî Efendi, Şemseddin-i Sivasî arasındaki münasebeti yukarda arzetmiştik. Hülâsa olarak, Safâyî'nin vermiş olduğu bilgi doğru olmayıp, diğer bütün kaynaklara da aykırıdır. Bu konuda ayrıca bkz. Akkaya, *a.g.e.*, s. 56, 60'nolu dipnot.

Nûrî Efendi bu konuyla ilgili: "*'âlem-i tufûliyyetten Hz. 'Azîz'in himmet ve terbiyesi ile 'ömrüm yiğirmi seneyi tecâvüz idince, ulûm-i zâhirede ta'lim ve ta'allüm ve ifâde ve te'lif ve tasnife masrûf olunup ke-zâlik 'ilm-i tarîkatta mücâhedât ve riyâzât ve halvât ile sülûk olunup, tekmîl-i esmâ-i usûl ve furu'-i isnâ 'aşer müyesser ve mukadder oldu* "[281] demektedir. Bununla birlikte, kaynaklarda kaç yaşında intisab ettiğine dair bir kayda rastlayamadık. Ancak Nûrî Efendinin yukarıdaki beyânından anlaşılacağı üzere yirmi yaşına geldiğinde seyr u sülûkunu tamamlamıştır.

Abdülehad Nûrî'nin tasavvufî eğitiminin belki de en önemli kısmı bu tarihten itibaren başlamıştır. Yirmi yaşında olmasına rağmen te'life başlayan Nûrî Efendi, bu sıralarda hocasının kendisini hilâfet ile bir beldeye göndereceğini hisseder. Bu konuda daha genç ve bu işin de ciddi bir mes'ûliyet gerektirdiği bilincinde olmasına rağmen[282] zâhirî ilimlerdeki bilgisi ve tasavvufî hilâfet duygusu kendi tabiriyle "*nefs ve hevâ ve tabi'at ittifak idüb*"[283] onu gurur ve 'ucûba sevkeder. İçinden: "*Fî zamâninâ ilm-i zâhirde ve ilm-i bâtında müellif ve musannif, kâmil ve mükemmil, 'âlim ve 'âmil, senin mislin var mıdır? Halîfe olduğun diyarda tâlibleri tarîk-i Hakk'a da'vet ve Ka'be-i visâle delâletten özge 'ibâdet ve ehâdîs-i müteaddidede vârid olduğu üzere, sevâbı hod 'ad'âf ve mudâ'afdır"*[284] diyerek bir hâtır-ı nefsânîye[285] tutulur. Daha sonra kendi kendine: "*Ve fevka külli zî 'ilmin 'alîm*"[286] şeklinde cevap verir. Bunun neticesinde, varlık sebebinden başlayarak hilâfet ve anlamı üzerinde düşünmeye başlar. Mü'minûn Suresi'nin 115. ayetini[287] tefekkür ederek, Allah'ın insanları boş yere yaratmadığını, varlıklar içerisinde insanı hilâfetle görevlendirmesinin[288] hikmetlerini, yalnız insanın kabiliyetinin olduğunu; fakat bunun sonucunda insanı, " *ve lâ tettebi'il-hevâ"*[289]

---

[281] Nazmî, *Hediyye*, s. 216.
[282] Aynı eser, s. 217.
[283] Aynı yer.
[284] Nazmî, a.g.e, s. 217.
[285] Hâtır-ı Nefsânî: Nefis ve dünya sevgisinin rûhânî kuvvetlere üstün gelmesidir. Bkz.: Cebecioğlu, *TTDS*, s. 332.
[286] Yûsuf Suresi (12), 76.
[287] Mu'minûn Sûresi, 23/115: "*Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve hakîkaten huzûrumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız."*
[288] İnsanın yeryüzünün halîfesi olmasına dâir ayetler: Bakara, 30; En'am, 165; 'Araf, 69, 74; Yunus, 14, 73; Neml, 62; Fâtır, 39; Sâd, 26.
[289] Sâd Sûresi,38/26.

buyurarak uyardığını hatırlar.[290] Bu âyeti, kendi şahsına bir ikaz olarak yorumlayan Nûrî Efendi, "*halvet ve uzlet ve mücâhede ve riyâzât ile nice zaman tekmîl-i ma'rifet ve hakîkat ile vâsıl-ı sırr-ı hilâfet olmaya 'azm ü cezm olundu"*[291] diyerek daha kat edilmesi gereken bir hayli yol olduğunu düşünür. Bunlardan bir ders çıkararak, yatsı namazından sonra hocası Abdülmecîd-i Sivâsî'nin yanına varır, elini öper ve erbaîne girmek için duasını alır.[292]

Aldığı duâ ile erba'in'e başlayan Abdülehad Nûrî, yalnız Allah rızasını gözettiği bu çetin riyâzetinde, örneği az görülebilecek tarzda uzun zaman devam eden ve dört yıl, beş ay, on gün süren, peş peşe tam kırk halveti çıkarır.[293] Bu da 1620 gün demektir. Hüseyin Vassaf, bu olayı şu ifâdelerle anlatmaktadır: "*Muttasılan 1600 gün hâl-i îtikafta yaşamak işitilmemiş riyâzetlerdendir. İnsan neş'e-i mânânın açılması emrinde şu mücâhedeyi nazar-ı teemmüle alırsa , Abdülehad en-Nûrî'nin ne büyük bir zât-ı âlî-kadr olduğuna muttali' olabilir."*[294] Bu şekilde uzun halvette kalmak, tasavvuf tarihinde pek görülen bir uygulama değildir. Ancak, Halvetiyye'nin kurucusu kabul edilen Ömer Halvetî'nin de, aynı şekilde bir ağacın kovuğunda, kırk erbaîn'i peş peşe çıkardığını biliyoruz[295].

Nûrî Efendinin bu kadar uzun süreli halvette kalarak nefis tezkiyesi ile iştigâl olurken, orada bir çok vâridât-ı ilâhî zuhur etmiş, burada verilen ilâhî nimetlerin neticesinde bilâhere "*Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd"* isimli eseri kaleme aldığını bildirmektedir[296]. Nûrî Efendi şâir bir sûfî olduğu için, halvette yaşadıklarını şiirle şu şekilde ifade etmiştir:

Çü kânum lâ-mekândur, bî-mekânam bu mekân içre,

Zamânumdur bu gün, sâhib-i zâmânam bu zamân içre.

---

[290] Nazmî, *a.g.e.,*219.
[291] Aynı yer.
[292] Nazmî,*a.g.e.,* s. 220.
[293] Aynı yer; Vassaf, *Sefîne*, s. 357.
[294] Vassaf, *a.g.e.*, s. 357.
[295] Hulvî, *Lemezât*, s. 346;Vicdânî, *Tomar*, s. 175.
[296] Abdülehad Nûrî, *Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmud Ef., Böl., nr., 2341, vr. 2a.

Ehad çün hükm-i vahdette kavîdür vâhidiyyetten,

Bilindüm vahdet ile bu zemîn ü âsmân içre.

Bulur bu 'âlem-i kesrette vahdet sırrını el-Hâk,

Bakup mir'at-ı 'âyâna gören 'aynam 'ayân içre.

Serâser ğayb-ı ağyebdür şü'ûn-ı sırr-ı pinhânum,

Çü şânum bî-nişânlıkdur nişânâm ben o şân içre.

Ben o Mûsâ'yı ma'nîyem Tûr'am Sînâ-yı sırrumda,

Okuyam âyeti "innî ene'llâh[297] *câna cân içre.*

Vücûdum hâteminde nakş olınmış İsm-i A'zam-çün,

Süleymân-ı zamân olsam revâdur 'arifân içre.

Hümâ-yı himmetim ger sâye salsa bir gedâ üzre,

Ana hemtâ bulınmaz bunca şâhân-ı cihân içre.

Atar tîr-i kazayı câna cânum kavs-i kudretten,

Urur maksûdımı itmez hatâ tîr ol kemân içre.

N'ola mazhar olursam enbiyâ esrârına cümle,

Nebîlerle görüştüm her biriyle âsmân içre[298].

[297] Kasas Sûresi, 28/30.

Mesîh'e uğradı rûh-ı revânum çarh-ı çârumda,

Bir itdüm rûhı Rûhu'llâh ile ey Nûrî ân içre. [299]

Nûrî Efendi, bu uzun halveti sabır ve başarıyla tamamladıktan sonra, mürşidinin iltifatlarına mazhar olmuştur. Abdülmecîd-i Sivâsî, Nûrî Efendiyi yanına çağırarak kendisini bu kadar uzun süren bir riyâzata tabi tutmasının nedenini şu ifâdelerle açıklar:" *Bizim irşâdımız zamanında Üsküdârî Mahmud Efendi, Mehmed Paşa Âsitânesinde İştibî Emîr Efendi ve Büyük Kadı-zâde ve Mustafa Paşa Âsitânesi'nde Necmeddîn Hasan Efendi ve Adlî Efendi ve Tercüman Zâviyesi'nde Sultânü'l-Müfessirîn Ömer Efendi ve bunlar emsâli mürşîd-i kâmil meşâyih-ı vefîre ve kesîre var idi. Ammâ Abdülehad sana bu kadar riyâzât ve mücâhedât ile teslîkimize sebeb, bir zamanda sen İstanbul şehrinde ferd-i vâhid mürşîd-i kâmil olup, zâmânında olan şeyhler cümle sana ser-fürû' ve ilticâ ve mürâca'at idecekler. Pes, cümleye tefevvuk bu kadar sa'y-i belîğ itmeye muhtâc idi"*[300]. Bu sözlerle şeyhi Abdülmecîd Efendi, bir yandan Nûrî Efendiyi müjdelerken, diğer yandan büyük görev ve sorumluluklara hazır olması konusunda uyarmıştır.

1.8. Midilli'ye Gönderilmesi

Abdülmecîd-i Sivâsi, kısa süre sonra Nûrî Efendi'yi yanına çağırır ve, "e*l-Hâletü hâzihi, Hz. Rasûlullâh (s.a.v.)'in işâreti ile Midilli'ye* halîfe *nasb ve ta'yin olundunuz"*[301] diyerek, hilâfetin arzu ile elde edilen sırf dünyevî bir makam olmadığını, bunun için halvet ve riyâzetlerle pişmek gerektiğini, daha önemlisi, işâret-i Nebî'nin gerektiğini vurgular.

---

[298] Abdülehad Nûrî Efendi, bu mısrada dile getirdiği, nebîlerle görüştüğüne dâir ifâdeleri, halîfesi Nazmî'ye de uzun bir şekilde anlatmıştır. Bu gibi olaylar, yaşayanı bağlayan rûhî hallerdir. Bu açıdan çalışmamızda uzun bir şekilde ele almadık. Nazmî Efendi olayı hikâye etmektedir. Bkz. Nazmî, *Hediyye*, ss. 219-220.
[299] Aynı eser, s. 221.
[300] Nazmî, *Hediyye,* ss. 220-221.
[301] Aynı eser, s. 221.

Nûrî Efendi, bu şekilde seccâde, asâ, ridâ ve kemer verilip, ardından duâlar yapılarak Midilli Adası'na[302] halîfe tayin olunur.[303]

Midilli Adası, özellikle Fatih Sultan Mehmed ve sonraki padişahlar döneminde, Ege Denizi siyâsetinde Akdeniz'e açılan yolda önemli bir adadır.[304] Abdülehad Nûrî Efendi'nin Midilliye gitmesi ise, İslam'ın tebliği hususunda Ömer Lütfi Barkan'ın ifadesiyle "*Kolonizatör*" mutasavvıfların bir geleneğini andırır tarzdadır. O da, bu konuda gönüllü öncü kuvvet olarak görev yapanlara bir örnek teşkil eder.[305]

---

[302] Midilli Adası; Tanzimat'tan sonra Cezâyir-i Bahr-i Sefîd vilayetine bağlanan bir sancak olan Midilli Adası, Yunan Filozoflarından birçoğuna ev sahipliği yapmış ve 1091'de Çaka Bey'in komutanlığında Selçukluların eline geçmiştir. 1224'de tekrar Bizanslıların kontrolüne geçen ada 1462 tarihinde Fatih Sultan Mehmed zamanında Sadrazam Mahmud Paşa tarafından 27 gün süren bir kuşatma sonucunda fethedildi. İlk iş olarak, Midilli Kalesi onarılarak burada Fatih adına Fethiye Camii inşa edildi. Uzun yıllar Osmanlı idaresinde kalan bu ada, 1912 Balkan Savaşı'nda Yunanlılar tarafından 1913'te işgal edildi. Londra Konferansı (30 Mayıs 1913) ile Yunan hükümetine bırakıldı. Lozan kararları ile, adada bulunan 14.000 kadar müslüman nüfus, Anadolu Rumlarına karşılık Türkiye'ye getirildi. 1750 km. lik yüzölçümü ile Ege'deki adaların üçüncü büyüğü olan bu ada Türkiye kıyılarından ortalama 10 km. uzaklıktadır. Tabii oluşumu ve coğrafi durumu bakımından Anadolu'nun bir parçası niteliğindedir. (Bkz. Zirikli, *el-A'lâm* , c. VI, ss. 4242-4243; *Türk Ansiklopedisi*, c. XXIV, ss. 139-141; Darkot, Besim, "Midilli", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1971, c.VIII, s. 282-284 (*İA*); *Ana Britannica*, İstanbul, 1994, c. XXII, s. 392; Ahmed Rıfat, *Lugat-i Tarihiyye ve Coğrafîyye*, Mehmed Bey Matbaası, İstanbul., 1300, c. VI, s. 227.

[303] Nazmî, *a.g.e*., s. 221; Müstakimzâde, *Hülâsa*, vr. 37a; Bursalı, *OM*, s. 121.

[304] Midilli Adasının siyâsi önemi ve Fatih Sultan Mehmed'in Ege siyaseti hakkında geniş bilgi için bkz. Tansel, Selahattin, *Fatih Sultan Mehmetin Siyasi Ve Askeri Faaliyetleri*, MEB Yay., İstanbul, 1999, ss. 231-233.

[305] Mutasavvıfların İslamlaştırma konusundaki çalışmaları hakkında geniş bilgi için bkz. Barkan, Ömer Lütfi, "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, c. II, ss. 279-304; Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB. Yay.,Yedici Baskı, Ankara, 1991, ss. 201-203; Osman Çetin, *Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı*, İkinci Baskı, İstanbul 1990; Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması,* Ankara 1991; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, MÜİF. Vakfı Yay.,Beşinci Basım, İstanbul, 1997, ss. 299-301; Akkuş, Mehmet, "Tasavvufun Anadolu'ya Girişi ve İslâmlaşmada Rolü", Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, Seha Neşriyat, İst.,1991,ss. 133-142; Cebecioğlu, Ethem, "*İslam Tebliğcileri Olarak Mutasavvıflar*", I. Somuncu Baba ve es-Seyyid Hulûsi Efendi Sempozyumu Tebliğleri, haz. İhsan Özkes, İstanbul, 1991, ss. 101-118; a. mlf, "*Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmir'de İslâmı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri",* Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, ss. 101-132; a. mlf., "*Güney Asya'da İslâm'ın Yayılmasında Sûfilerin Rolü",* AÜİFD, c. XXXIII, Ankara, 1992, ss. 157-178; Türer, Türer, Osman, "*Batının İslâmı Tanımasın Tasavvuf'un Rolü"*, Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, ss. 143-176; a. mlf., "*Orta Asya'da İslâm'ın Yerleşmesi ve Muhâfazasında Tarîkatların Rolü"*, İlim ve Sanat, sy. 35-36, (Temmuz 1992), ss. 19-27.

Nûrî Efendi, bu emri aldığı gün hemen hazırlıklara başlar ve aynı gün yanına annesi ile birlikte iki derviş alarak, deniz yolu ile üç günde Midilli Adası'na ulaşırlar[306]. Yıl, 1618 veya 1619' dur.[307]

Midilli Adasına ulaşan Nûrî Efendi, orada Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan camide, aldığı emir üzere bir yandan vaaz ederken, diğer yandan ilim tâliplerine ve tasavvuf âşıklarına rehberlik yapmaya başlar.[308] Kısa zamanda herkesin sevgisini kazanır, etrafında mürid ve muhibbânı arttığı gibi, rivâyetlere göre ada halkından yaklaşık yetmiş kişi onun vasıtasıyla müslüman olur. Hatta bunların çoğunluğu ona intisab ederek sülûklarını tamamlarlar.[309]

Nûrî Efendi'ye gönül vererek intisab edenler arasında hayır ve hasenâtı ile tanınan, Deryâ Beylerinden Bâlizâde Hasan Bey, Rebîulevvel 1032/1623 tarihinde şeyhinin çalışmalarını daha rahat yürütebilmesi için bir cami ve yanına derviş hücreleri, ta'amhânesi ve şeyhin oturacağı evden müteşekkil bir zâviye inşa eder.[310] Hatta, buranın giderlerini karşılamak üzere zeytin ağaçlarını vakfettiği gibi,[311] ayrıca bir vakıf kurarak, cuma günleri camide vaaz ve meşîhat vazifesi mukabili ve fukarayı doyurmak için ve her türlü harcamaları şeyhin reyine bırakılmak üzere, tüm hizmetlerin Nûrî Efendi ve ondan sonra da halîfeleri tarafından yürütülmesini şart koşmuştur[312].

---

[306] Nazmî, *Hediyye*, s. 216.

[307] Nûrî Efendi 1003/1594'de doğduğuna göre, yirmi yaşında iken, 1614-15 yıllarında halvetlere başlamış ve 1618-1619 yıllarında bitirmiş olmalıdır.Dolayısıyla Halvetlerden hemen sonra yola çıktığına göre Midilli Adasına gitmesi de yine bu tarihlerde olmalıdır.

[308] Nazmî, *a.g.e.*, s. 222.

[309] Aynı eser, aynı yer.

[310] Aynı yer; Vassâf, *Sefîne*, c. III s. 357. Medîne-i Midilli varoşunda sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât Bali-zâde Hasan Bey binâ eylediği câmi'-i şerîf ve zâviye-i münîf evkâfına (s. 9)

[311] Hasan Bey'in vakfiyesindeki ilgili bölüm şu şekildedir: "ve yine şart eyledi ki mesfûr Abdülahad Efendi'ye mâdâm ki hayâtdadır ve ba'dehû evlâdına ve evlâd-ı evlâdına vakf eylediğim eşcâr-ı zeytünün mahsûlünden beher sene yirmi bardak zeyt yağı virile ba'dehe'l-inkirâzi'l-evlâd-ı vakfın levâzımına sarf oluna..." Bkz. Yılmaz, Necdet, *Bâli-zâde Hasan Bey'in Midilli Adasındaki Vakfiyesi*, (EV.VKF. 1032 Ra. A. 5/76), (Yayınlanmamış makale), s. 3.

[312] Aynı yer*;* Müstakimzâde, *Hülâsa*, vr. 37b. Vakfiyenin ilgili bölümü şu şekildedir: "ve şart eyledik ki câmi'-i mezkûrda tarîk-i halvetîyyeden kutbu'l-aktâb eş-Şeyh Sivâsî Efendi hazretlerinin sellemallâhu Te'âlâ hulefâsından veyahud hulefâsının hulefâsından husûsan mezkûr Aziz'in hulefâsından olub bu câmi'-i şerîfin binâsına bâ'is ü bâdî ve sebeb-i âdî olan **eş-Şeyh Abdülahad Efendi** hulefâsından va'iz ve tefsîre kâdir bir şeyh her cum'a günü tefsîr-i şerîfden ve ehâdîs-i mesnevîden mi olur ma'lûmu olduğı ulûmdan va'iz ve nasîhat idüb ahyânen tâlib-i ilm olan fukarâsına ders vire mukâbele-i va'iz ve tedrîsde yevmî yirmi akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve şeyh-i merkûme ve zâviye-i mezbûrede ma'an hidmetinde olan sûfiyyûna yemeklik yirmi akçe dahi virile ve câmi'-i mezkûr kurbunda vâki' olub bir tarafı tarîk-i amm ve bir tarafı mescid ve ibnâ olunan hucurâta ve tarafeyni kendü mülküm ile mahdûd olan iki çift fevkânî ve tahtânî evlerde şeyh sâkin olub harâbe müşrif olursa mütevellî-i zâviyeden ta'mîr ide eğer şeyh kendü ihtiyârıyla çıkub âhar yerde sâkin olub

Abdülehad Nûrî Efendinin adadaki Midilli, Mulva ve diğer kasaba ve köylerde devam eden bu vaaz, irşad, halvet, evrad ve ezkârından, hocası Abdülmecîd-i Sivâsî haberdar olunca:" *Aferin ! Abdülehad'ın malumumuzdan ziyade kuvvet-i tasarrufu var imiş*"[313] diyerek onu taltif ve tebrik etmiştir.

Nûrî Efendinin bu gayretli çalışmaları, İstanbul ulemâ ve meşâyihinin dikkatini artarak çekmeye devam ederken, bir yandan da, şöhreti halkın dilinde dolaşmaya başlamıştır. Bunun neticesinde, Midilli Adasına giderken şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin : "*An-karîb, İstanbul'a nakl olunursunuz*"[314] şeklindeki duası gerçekleşir ve İstanbul yolu görünür. Nûrî Efendi'nin Midilli Adası'ndaki irşad hizmeti 1033/1623-24'e kadar, yaklaşık beş yıl sürmüştür.

1.9. Mehmed Ağa Tekkesi Şeyhliğine Atanması

Midilli Adası'ndaki gayret ve hizmetlerini, en yakından takip edenlerden Şeyhülislam Yahyâ Efendi,[315] Nûrî Efendi'yi İstanbul'a çağırarak, Mehmed Ağa Tekkesi şeyhliğine atamak ister. O dönemde, Mehmed Ağa Tekkesi Şeyhi Yusuf Sinâneddîn Efendi (ö. 1032/1623) vefat etmiş ve yerine, oğlu Mehmed Efendi geçmiştir. Ancak, yaşının küçük olması nedeniyle, Şeyhülislam Yahya Efendi, onu tedrîse sevk ederek, daha ehil bir kimseyi tekkenin meşîhatına atamak ister. İşte bu

---

mezkûr evler kirâya virilmek lâzım gelürse mütevellî kiraya vire ve her bâr ki zikr olunan evlerde şeyh sâkin olmak isteye süknâsına kimesne mâni' ve müzâhim olmaya ve câmi'-i mezkûrda imâmete kâdir olub beş vakitde imamet iden imâma yevmî beş akçe vazîfe virile ve hitâbet uhdesinden gelür hatîbe dahî yevmî üç akçe vazîfe virile, (s. 2) vefâtımdan sonra Şeyh nâzır olub cümle umûr-ı evkâf ve cihât-ı mezkûre re'y-i münîr ve tedbîr-i müstenîrlerine müfevvez olub cihet-i nezârete mutasarrıf ola ve min ba'd binâ olunacak beş bâb hucûrâtda sâkin olanlara dahi kezâlik yevmî ikişer akçe virilüb... Ba'de masârıf bâkî kalan zevâyidi şeyh re'yi ile vucûh-ı hayrâta sarf oluna." Bkz Yılmaz. *a.g.m*. s. 3.

[313] Aynı eser, s. 222.

[314] Aynı eser, s. 221.

[315] Şeyhülislam Yahya Efendi: Şeyhülislam Bayramzâde Zekeriyyâ Efendi'nin oğludur. 1553 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul'un önde gelen âlimlerinden tedrîsâtını tamamladıktan sonra, çeşitli yerlerde kazaskerlik görevlerinde bulundu. Genç Osman Olayı'ndan hemen sonra, /21 Mayıs 1031/1622'de Şeyhülislamlık görevine atandı. Bu görevi, 4 Ekim 1623'e kadar, 1 yıl 4 ay 14 gün sürdürdü. Bundan sonra, 22 Mayıs 1034/1625 -10 Şubat 1041/1632 yılları arası ikinci kez ve 7 Ocak 1043/1634-27 Şubat 1053/1644 yılları arası üçüncü kez olmak üzere, toplam üç dönem Şeyhülislamlık yaptı. 27 Şubat 1053/1644'de, Şeyhülislam iken 91 yaşında vefat etti. İlmî hüviyeti yanında, Galata Mevlevîhânesi postnişîni Âdem Dede'ye bağlı idi. Bu zât, Edebiyatımızın en büyük şâirlerinden biri olup, *"Mescide riyâ-pîşeler itsün ko riyâyı, / Meyhânede gel kim ne riyâ var ne mürâyî"* gibi, özellikle tasavvufî sembollerin bolca kullanıldığı ve çok sayıda basımı yapılan güzel bir dîvânı vardır. Bkz. Sâkıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, Matbaa-i Vehbiyye, Mısır, 1283, c. II, s. 44; Altunsu, Abdulkadir, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara, 1972, ss. 60-63; Kavruk, Hasan, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı,* MEB. Yay., Ankara, 2001, s. XXII.

sebeple, önceden tanıştığı, tasavvuf hakkında sorular yönelttiği ve aldığı cevaplarla ilmî seviyesini öğrendiği, daha sonraları, karşılıklı sohbetlerinin olduğu ve Midilli'deki gayretlerini duyduğu Nûrî Efendi'nin, bu makama lâyık olduğunu düşünür[316]. Bu dileğini, Abdülmecîd-i Sivâsî'ye bildirir:

"'*Abdülehad Çelebi'yi davet etseniz. Mehmed Ağa şeyhinin meşîhat semti olmamakla ona bir medrese verelim, Mehmed Ağa zâviyesini 'Abdülehad Çelebi'ye verelim. Bir 'âlim ve fâzıl, mürşîd-i kâmil, her tarafı ma'mur ve esrâr-ı meşâyihle mesrûr, İstanbul'da va'z ve irşâd ile ferîd ve vâhid, yegâne-i zaman, ferzâne-i devrân olacaktır*"[317].

Sivâsî Efendi, Şeyhülislamın bu talebini derhal yerine getirir ve Nûrî Efendiye bir mektup göndererek, İstanbul'a davet eder. Şeyhinin davetine icâbetle İstanbul'a gelen Nûrî Efendi, huzuruna varınca Abdülmecîd-i Sivâsî: "*Oğul 'Abdülehad, Şeyhülislam Yahyâ Efendi sizi ister. Varun ziyâret idün ve murâd-ı şerîfleri nedir görün*" der. O da, derhal Yahyâ Efendi'nin yanına varır. Şeyhülislam: "'*Abdülehad Çelebi, sana merhum Mehmed Ağa Zâviyesi'ni*[318] *tevcîh ittik. Bir şerîf zâviyedir. Hem 'azîzin makamıdır*"[319] buyurarak, görevi tebliğ eder. Oradan çıkan Nûrî Efendi, şeyhi Sivâsi Efendi'nin yanına tekrar gelir ve olanları anlatır. Sîvâsî Efendi de, duâ, tebrik ve iltifat ederek, hemen Midilli'ye gitmesini, annesi ve kendisiyle gelmek isteyen müridlerini yanına alarak dönmesini; yerine de, bir halîfe nasb etmesini ister. Bunun üzerine Nûrî Efendi, şeyhinin emrine icâbetle derhal Midilli'ye gider. Yerine,

---

[316] Nazmî, *Hediyye*, s. 223.
[317] Aynı yer; Vassâf, *Sefîne*, c. III s. 357.
[318] Mehmed Ağa Tekkesi: 993/1585'te Dârüssaâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa (öl. 1007/1598) tarafından, Mimar Sinan'ın çıraklarından Davud Ağa'ya (öl. 1028/1619) yaptırılmıştır. Fatih İlçesi'nde, Çarşamba'da, Kâtip Muslihiddin Mahallesi, Çulhalar sokağında, 1369 ada, 1 parseldedir. Cami, tekke, hamam, çeşme ve türbeden oluşan bir külliyedir. Tekkenin, külliyenin mimarî programı içinde başından beri mevcut olduğu ve câmi ile fonksiyon açısından bir bütün teşkil ettiği anlaşılmaktadır. İlk şeyhi Yayabaşızâde Şeyh Hızır Efendi (öl. 1005/1596-1597) olduğu için, " Hızır İlyas" tekkesi diye de bilinmektedir. Halvetiyye, Bayramiyye ve Kâdiriyye tarîkatlarınca kullanılmış ve son olarak, Halvetîliğin Sünbülî koluna bağlanmıştır. Nûrî Efendiden önce, Vişnezâde Şeyh Mehmed Efendi (öl. 1010/1601-02), Abdülmecîd-i Sivâsî (öl. 1049/1939), Bezcizâde Şeyh Mehmed Muhyiddîn Efendi (öl. 1020/1611), Şeyh Yusuf Sinâneddîn Efendi (öl. 1032/1623) ve oğlu Mehmed Efendi bu tekkenin şeyhliğini yapmışlardır. Bkz. Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, c. I, ss. 197-199; Tabibzâde Zâkir Mehmed Şükrü, *Die Istanbuler Derwish-Konvente Und Ihre Scheiche (Mecmûai Tekâyâ)*, haz. M. Serhan Tayşi, Berlin, 1980, ss. 14-15; a. mlf., *İstanbul Hânkâhları Meşâyihi*, haz: Turgut Kut, Harvard, 1995, ss.17-18; Çetin, Atillâ, "İstanbul'daki, Tekke, Zâviye ve Hânkahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika", *Vakıflar Dergisi*, sy. XIII, Ankara 1981, s. 585; *Fâtih Câmileri*, TDV Fatih Şubesi Yayını, ts., s. 287; Okçuoğlu, Tarkan, "Mehmed Ağa Külliyesi", *DBİA*, İstanbul, 1994, c. V, ss. 355-356; Özdamar, Mustafa, *Dersaâdet Dergahları*, Kırk Kandil Yay., İstanbul, 1994, s. 96.
[319] Nazmî, *Hediyye*, s. 223.

halîfelerinden ‘Âlimî Efendi’yi bırakarak, annesi ve birkaç müridi ile birlikte, 1033/1623-1624[320] tarihinde İstanbul’a döner. Mehmed Ağa Zaviyesi’ne yerleşerek, irşad faaliyetlerine başlar. Bu tarihte Nûrî Efendi, yaklaşık otuz yaşındadır. Nûrî Efendi, vefâtına kadar tam 28 yıl bu tekkede hizmete devam etmiştir[321].

1.10. Evliliği ve Çocukları

Abdülehad Nûrî Efendi, İstanbul’a dönerek Mehmed Ağa Tekkesi’nde göreve başladıktan hemen sonra, dayısı ve şeyhi Abdülmecid-i Sivâsî’nin kızlarından birisi ile evlenir. Sivâsi Efendi’nin, yaş olarak büyükten küçüğe ‘Âlime Hâtun, Sâfiye ve Râziye isimlerinde üç kızı vardır[322]. Ancak, kaynaklarda, bunların hangisi ile evlendiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Sadece, Midilli’den döndükten hemen sonra, 1033/1623 tarihinde evlenerek şeyhine damat olduğu[323] ve bu evlilikten

---

[320] *A.g.e*., aynı yer; Müstakimzâde, *Hülâsa*, vr. 37b. 1033 Hicri yılının sadece ilk üç ayı olan Muharrem, Safer ve Rebîulevvel ayları 1623 Milâdî yılına aitken, kalan dokuz ay 1624 yılına aittir. (Bkz.Unat, *Tarih Çeviri Klavuzu*, s.70). Nûrî Efendi’nin hangi ayda İstanbul’a geldiğini bilmediğimiz için, iki tarihi de zikrettik. Nazmi Efendi’nin, 1033/1623-1624 tarihini vermesine rağmen, diğer kaynaklarda bu tarih ve kendisini tayin eden Şeyhülislam üzerinde bir ittifak yoktur. Hocazâde ve Bursalı Mehmed Tahir, Nazmî Efendi gibi, 1033 tarihini kabul ederler (Bursalı, *OM*, c. I, s. 121(Bu eserinin sadeleştirmesinde tarih 1023/1614 olarak verilmiştir. Bu bilgi bir okuma hatasından kaynaklanmış olmalıdır ve yanlıştır. Bkz.a.mlf., *a.g.e*., haz: A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yay. İstanbul., trs., c. I, s. 51); Hocazâde, *Ziyâret*, s. 88). Şeyhî Mehmed Efendi ise, başka hiçbir kaynakta yer almayan 1032/1622-3 tarihini vermektedir (Şeyhî, *Vekâyiu’l-Fudalâ,* c. I, s. 547). Hüseyin Vassaf ise, hem atama yılını, hem de atayan kişiyi faklı kabul ederek, atama tarihini 1030/1620-1 olarak verirken, atamayı yapan Şeyhülislamın Yahya Efendi değil, Es’ad Efendi olduğunu zikretmektedir. (Vassâf, *Sefîne,* c. III, s. 357). Bu tarihlerden 1033/1623-4 doğru olmalıdır.Çünkü yukarda ifade edildiği gibi ilk kaynak olan Nazmî Efendi : “ *Fî seneti selâse ve selâsîne ve elf*” diyerek açık bir şekilde ifâde ettiği gibi (Nazmî, *Hediyye*, 223), Müstakimzâde de aynı kanaattedir. Ayrıca, Hüseyin Vassaf, Nûrî Efendi’nin bu tekkede 28 sene şeyhlik yaptığını bildirmektedir ki, bu da, Nûrî Efendinin 1061/1651 yılında vefat ettiği göz önüne alınırsa, kendisinin verdiği 1030/1620-1 tarihinin doğru olmadığını göstermektedir. Atamayı yapan Şeyhülislam ise, sadece Hüseyin Vassaf’a göre Es’ad Efendidir. Bu kanaati, atamanın yapıldığı tarihte, Şeyhülislam’ın Es’ad Efendi olduğu kanaati ile, Hüseyin Akkaya da paylaşmaktadır (Akkaya, *Abdülehad Nûrî ve Divânı*, s. 60). Ancak, ulaşabildiğimiz bütün kaynaklarda, Yahya Efendi olarak zikredilmektedir ki, 21 Mayıs 1031/1622’de meydana gelen Genç Osman olayı ile görevi bırakan Es’ad Efendinin yerine Yahya Efendi atanmış ve 4 Ekim 1623’e kadar bu makamda kalmıştır. Bu tarihten sonra Es’ad Efendi 22 Mayıs 1625’e kadar ikinci dönem Şeyhülislam olsa da, (Altunsu, Abdulkadir, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara, 1972, ss. 58-63; Aktepe, Münir, “*Esad Efendi*”, *TDVİA*, İstanbul., 1995, c. XI, s. 340-341; Naimâ Mustafa Efendi, *Ravzatü’l-Hüseyn fî Hülâsât Ahbâri’l-Hafîkayn* (çev: Zuhuri Danışman), İstanbul, 1968, c. II, s. 822) Nûrî Efendi’nin vefat tarihi olan 1061/1651’den, bu tekkede görev yaptığı 28 yılı çıkarırsak 1623 yılına tesadüf eder. Kanaatimizce, atama, üç dönem Şeyhülislamlık yapan Yahya Efendi’nin ilk döneminde yapılmıştır.

[321]Müstakimzâde, *Hülâsa*, vr. 37b; Vassâf, *a.g.e*., c. III, s. 358.

[322] Nazmî, *a.g.e*., s. 242-243; Gündoğdu, *Abdülmecîd-i Sivâsî*, ss. 42-43.

[323] Vassâf, *a.g.e.*, c. III s. 357.

Mustafa isminde bir oğlu olduğu bilinmektedir[324]. Mustafa Efendi, babasının vefâtından sonra, Mehmed Ağa Tekkesi'ne şeyh olmuş ve 1102/1690 tarihinde vefat etmiştir. Babasının türbesinin civârına defnedilmiştir[325].

Nûri Efendi, kendi eserlerinde evliliği ve çocukları hakkında bilgi vermediği gibi, onun hayatını en detaylı anlatan Nazmî Efendi de, bu konuda herhangi bir kayıt düşmemiştir.

1.11. Vaizliği

Abdülehad Nûrî Efendi, 20 yaşından itibaren te'life başlamış, ilmî yetkinliği âşikar olup, tasavvufî yönden ise, peş peşe tamamladığı tam kırk erbaîn ve ardından Midilli adasındaki tecrübesi ile hem İstanbul ulemâsının ve hem de halkın teveccühüne mazhar olmuştu. Bunun neticesinde, Midilli Adası'ndan dönüşünden iki yıl sonra 1035/1625-26 yılında, Boşnak Osman Efendi'den boşalan Fatih Sultan Mehmed Camii cum'a vâizliği,[326] kendisine tevcîh olunur.[327]

Böylece, vefâtından bir yıl öncesine kadar, aralıksız yirmi beş yıl devam edecek olan resmî vâizlik görevine başlayan Nûrî Efendi, ilmî yetkinliği ve güzel hitâbeti ile vaaz ve nasihate devam ederken; bir yandan da, Mehmed Ağa Tekkesi'ndeki şeyhlik vazifesini sürdürür.

---

[324] Nazmî, *a.g.e.*, s. 334; Müstakimzâde, *Mecelle,*vr. 429a; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul, 1971, c. III, s. 294.

[325] Süreyya, *a.g.e.,* aynı yer; Müstakimzâde, *a.g.e.*, aynı yer; Tabibzâde, *İstanbul Hânkâhları Meşâyihi*, s. 18; Özdamar*, Dergahlar*, s. 96.

[326] *Cuma Vaizliği*: Cuma günleri, selâtin camilerinde kalabalık cemaate namazdan sonra vaaz edilmesi Osmanlı'larda bir gelenek olup, bu konuda bir silsile teşekkül etmişti. "*Katar şeyhliği*" adı verilen bu silsilenin son kademesi, Ayasofya kürsü şeyhliği idi. Cuma vâizlerinin tamamı, âlim şeyhlerden ve hitâbeti güzel olanlardan seçilirdi ve bu sebepten dolayı da, *kürsü seyhi* tabiri kullanılmıştır. Bu görevi yapan şeyhler, protokolde en önlerde yer alırlardı. Sonraki yıllarda, yeteri kadar ehliyetli tarîkat ehli bulunamaması nedeniyle, bazı zâhir ulemâsına da bu görev verilmiştir. Bkz. Müstakimzâde, *Şüyûh-ı Ayasofya*, vr. 10b-16a; İpşirli, Mehmet, "*Ayasofya Kürsü Şeyhliği*", *TDVİA*, c. IV, s. 224; Sakaoğlu, Necdet, "*Ayasofya Kürsü Şeyhi*", *DBİA*, İstanbul 1993, c. I, s. 459; Pakalın, "*Ayasofya Kürsü Şeyhliği", OTDTS,* c. I, s. 123; Uzunçarşılı*,* İsmail Hakkı, *İlmiye Teşkilatı*, TTK. Basımevi, Ankara, 1988, s. 186.

[327] Nazmî, *a.g.e.*, s. 224. Nazmî'nin 1035 tarihini vermesine rağmen Şeyhî, Uşşakîzâde, Hocazâde ve Bursalı Mehmed Tâhir ve İslam Ansiklopedisi'nde Abdullah Uçman, Nûrî Efendi'nin Fatih Camii kürsü şeyhliğine atanma tarihini 1041/1631 olarak (Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ* c. I, s. 547; Uşşakîzâde, *Zeyl,* s. 540; Hocazâde, *Ziyâret,* s. 88; Bursalı, *a.g.e.,* c. I, s. 121; Bursalı, "*Abdülehad Nûrî*", s. 69; Uçman, Abdullah, "*Abdülahad Nuri ",TDVİA*, c.1, s.178), Sâdık Vicdânî ise 1040 olarak vermektedir (Vicdânî, *Tomar*, s. 251). Hüseyin Vassâf ise, Rebiülâhir 1045 (Eylül-1635)'ten itibaren Ayasofya, Fatih, Sultan Ahmed Câmileri kürsü şeyhliğinde bulunduğunu bildirmektedir (Vassâf, *a.g.e.*, c. III, s. 358).

Nûrî Efendi, Fatih Camii'nde, yaklaşık on beş yıl kadar vaizlik yaptıktan sonra, yine Osman Efendiden boşalan Bâyezid Camii'ne,1051/1641 tarihinde[328] ve daha sonra, 1057/1647 tarihinde ise, Büyük Ayasofya Camii'ne cuma vâizi olarak atanır[329]. Müstakimzâde'nin tespitine göre, Abdülehad Nurî Efendi, vâizlik silsilesinin son mertebesi olan Ayasofya kürsü şeyhliğine atanan yedinci şeyhtir[330].

Nûrî Efendi, ömrünün son on yılında, verdiği dersleri terk eder. Hatta, vaazları da tedrici olarak azaltarak, irşâd-ı âşıkan ve sâdıkanın eğitim ve yetiştirilmesi hususunda yoğunlaşır[331]. Müstakimzâde, *Hülâsatü'l-Hediyye*'de, *"...rıhletlerine bir sene kaldıkta dersleri bi'l-külliyye terk..."* [332] diyerek, ömrünün son bir yılında vaazı bıraktığını ifade etmektedir. Sohbetlerini bıraktıktan sonra yerine halîfelerinden Bülbülcü-zâde Abdülkerim Efendi (ö.1106/1694)'yi vekil bırakır[333].

Abdülehad Nûrî Efendi'nin sohbetleri, İstanbul halkının olduğu kadar, ulemânın da dikkatle takiplerine mazhar olmuştur. Fatih Camii'nde vaaz yapmaya başladığı ilk günden itibaren, *Beyzâvî Tefsiri'*ni esas alarak, Kur'an-ı Kerim'i takiple sohbetlerini sürdürür. Sohbet ederken, önce bir ayet-i kerimeyi okur ve âyetin mazmûnuna uygun bir hadîs-i şerif ile başlar ve ardından, konuyla ilgili güzel bir hikaye anlatırlardı. Sohbetlerinde genel sıralama böyle iken, izah edilmeye muhtaç ve önemli gördükleri noktalarda, Zemahşerî'nin *Keşşâf*''ından nakillerde bulunarak, âyetleri uzun uzun şerh ederdi. Halktan başka, yüz kadar kimse, ellerinde kitapları ile ders takibi şeklinde sohbeti dinler ve müşkil kısımları vaaz sonrası sorar ve öğrenirlerdi. Nazmî'nin ifâdesine göre, Fatih Camii'ndeki bu sohbetlerinde, bazı zamanlar öyle kalabalık olur ki, cami dolduğu için, sohbete gelenlerden bazıları yer bulamadığı için dönmek zorunda kalırlardı[334]. Sohbetlerde kağıt göndererek soru soranlara, halkın anlayacağı şekilde cevap verir, eğer soru tasavvufun inceliklerine dâir olup camide bulunan bütün cemaatin anlayamayacağı veya bazılarının yanlış

---

[328] Nazmî, *a.g.e.*, s. 225; Uşşakîzâde, *a.g.e.,* s. 540; Hocazâde, *a.g.e.,* s. 88; Bursalı, *a.g.e.,* c. I, s. 121. Şeyhî bunlardan bir yıl farklı olarak 1052-1642 tarihini vermektedir (Şeyhî, *a.g.e.,* c. I, s. 547).
[329]Nazmî, *a.g.e.,* s. 225 ; Şeyhî, *a.g.e.,* c. I, s. 547; Müstakimzâde, *Şüyûh-ı Ayasofya*, vr. 13a; Müstakimzâde, *Mecelle*, vr. 429a; Nathalie Clayer, *Mystques Etat et Societi Les Halvetis dans I'aire balqaninique de la fin du XVe siecle a nos jours*, Leiden, 1994, s. 100.
[330] Müstakimzâde, *Şüyûh-ı Ayasofya*,aynı yer; a.mlf. *Mecelle,*vr. 429a.
[331] Nazmî, *a.g.e.,* s. 226; Vassaf, *a.g.e.,* c. III, s. 358.
[332] Müstakimzâde, *Hülâsa,* vr. 38a.
[333] Vassâf, *a.g.e.,* c. III, s. 358.
[334] Nazmî, *a.g.e.,* s. 224.

anlayabileceği şekilde bir soru olursa da, "Havassa olan cevab başkadır. Hülâsâ-i kelâm maksûdun hakk ise, savma'amıza gel ve cevab al"[335] diye davette bulunurdu.

Nazmi Efendi, şeyhi Nûrî Efendi'nin vaazının dinleyicilerini ve vaazın dinleyenler üzerindeki tesirini şöyle dile getirir:

"'İlm ile, fazl ile 'allâme-i 'asr idi o Pîr,
Cezbe vü 'aşk u muhabbetle 'adîmü'l-emsâl.
Va'zının teşnesidir ins ü melek, hâssla 'âmm,
Zemzem-i va'zı ider müstemi'i, sâhib-i hâl"[336].

Abdülehad Nûrî Efendi, Fatih Camii'nde, Fatiha Suresi ile başladığı Kur'an-ı Kerim'in tefsirini, diğer camilerde de, kaldığı yerden devam ederek büyük ölçüde tamamlar. Ancak, sonuna kadar gelememiştir. Fâtih Camii'nde, Fâtihâ Sûresi ile başladığı Kur'an tefsirinde, Fâtır Suresi'nin[337] sonunda kaldığı için, Beyazıt Camii'nde, Yasin Suresi[338] ile başlamış ve Muhammed Suresi'nin[339] sonuna kadar gelmiş, böylece, Ayasofya Camii'ndeki vaazına ise, Fetih Suresi[340] ile başlar ve son vaazında, Hadîd Suresi'nin[341] üçüncü ayetini[342] tefsir ederek, resmî vâizlik görevini tamamlar.

Hüseyin Vassaf, Abdülehad Nûrî Efendi'nin, Ayasofya Camii'nde va'az ederken, aşağıdaki şiiri irticâlen okuyarak,[343] o esnâda, kendisine tevcîh olunan

---

[335] Aynı eser, s. 264.
[336] *Aynı eser,* s. 225.
[337] Fâtır Suresi, Kur'an-ı Kerim'in tertibine göre 35. suredir. Mekke'de nazil olmuştur. 45 âyettir.
[338] Kur'an-ı Kerim'in tertibine göre 36. suredir. Mekke'de nazil olmuştur. 83 âyettir.
[339] Kıtâl Suresi de denilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in tertibine göre 47. suredir. Medine'de nazil olmuştur. 38 âyettir.
[340] Kur'an-ı Kerim'in tertibine göre 48. suredir. Hudeybiye Antlaşması dönüşü, Mekke ile Medine'de nazil olmuştur. 29 âyettir.
[341] Kur'an-ı Kerim'in tertibine göre 57. suredir.Medine'de nazil olmuştur. 29 âyettir.
[342] Hadîd Sûresi, 57/3: "*Hüve'l-Evvelü ve'l-Âhirü ve'z-Zâhirü ve'l-Bâtinü.Ve Hüve bikülli şey'in 'Alîm*". Ayetin anlamı şöyledir: "*O İlktir, Sondur, Zâhirdir, Bâtındır. O , her şeyi bilendir*."
[343] Hüseyin Vassaf, Abdülehad Nûrî Efendi'nin bu şiiri, Sultan Ahmed Camii'nde okuduğu şeklindeki bilgisinin yanlış olduğunu, Ali Behçet Efendi'den öğrendiğini ve *" bu vak'anın Sultan Ahmed Câmii'nde değil, Ayasofya Kürsî şeyhliğinde iken zâhir olduğunu"* (Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 358) zikreder. Zâten, Nûrî Efendi'nin Sultan Ahmed Camii'nde de, görev yaptığı anlamına gelebilecek şeklindeki bu rivâyet, başka hiçbir kaynakta geçmemektedir. Sadece *Rehber Ansiklopodisi*'nde Sultan Ahmed Camii'inde meydana geldiği yazılıdır. Bkz. Heyet, "Abdülehad Nuri", *Rehber Ansiklopodisi*, c. s. 121. Buradaki yanlış bilgi, eserin ilgili maddesinin kaynakları arasında yer alan *Sefîne*'den alınırken yukarda izah edilen bilgilerin tam okunmamış olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

makâm-ı kutbiyyeti[344] izhâr eylediğini ve bu esnada gündüz olmasına rağmen "*câmi-'i şerîfin derûnunda kandillerin birden bire şu'le-feşân*" oluverdiğini nakletmektedir[345].

"Semâdan sırr-ı tevhîdi, duyan gelsün bu meydâna,
Derûn içre bu gün Allah, diyen gelsün bu meydâna.

Duyanlar sırr-ı Settâr'ı, görenler nûr-ı Gaffâr'ı,
Cihânda şîşe-i ârı, kıran gelsün bu meydâna.

Salâdır ehl-i irfâna, getürsün cânı meydâna,
Fedâ kılmağa ol cânı, duyan gelsün bu meydâna.

Gönül maksûdunu buldu, cihân envâr ile doldu,
Bugün Nûrî imâm oldu, uyan gelsün bu meydâna"[346]

1.12. Vefâtı

Ömrünün son on yılında, verdiği dersleri ve yaptığı sohbetleri tedricî olarak azaltan ve nihâyet son bir yılında, dersleri tamamen bırakan ve vaaz için de, halîfesi Bülbülcü-zâde Abdülkerim Efendi (1106/1694)'yi vekil tayin eden Abdülehad Nûrî Efendi, bütün vaktini dervişlerinin irşâdı ve gecelerin ihyâsı ile ibadet yaparak

[344] Nazmî'nin naklettiğine göre, Yenikapı Mevlevîhânesi'nden Derviş Mehmed isminde bir zâtın, kerâmetvârî bir şekilde: "*Sana bir vasiyetim var. Sem'i cânla istima' eyle: Bin elli beş tarihinde bu şehirden biri kutub olacaktır. Gaflet etmeyesin"* (Nazmî, *Hediyye*, s. 173) dediğini ve Abdülehad Nûrî'nin "*Bin elli beş Ramazân-ı Şerîfin yedinci gecesi taht-ı sa'âdet, baht-ı kutbiyyete cülûsu müyesser oldu"* (Nazmî, *Hediyye*, s. 173, 267) şeklindeki naklini doğru kabul edersek, kutbiyyete cülûs tarihi 1055/1645 olarak tespit edilmiş olur. Vassaf'a göre Kutbiyyet, Aziz Mahmud Hüdâyî'den sonra Abdülehad Nûrî Efendi'ye tevcîh olunmuştur (Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 358). Nazmî, Vassaf'ın farklı olarak, Aziz Mahmud Hüdâyî'den sonra 1050 (1050 tarihi 1039 olmalıdır. Çünkü Sivâsî'nin vefâtı bu tarihtedir.) tarihine kadar Abdülmecîd-i Sivâsî, ardından 1055/1645 tarihine kadar Mekke'de iskan eden Şeyh Muhammed Yemenî, ondan sonra da Abdülehad Nûrî Efendi 1055/1645 yılında makamı kutbiyyete nâil olmuştur. (Nazmî, *a.g.e*., s. 266-267). Ancak, yukarda ifâde edildiği gibi, Nûrî Efendi bu tarihte, Ayasofya Camii değil, Beyazıt Camii vâizidir. Dolayısıyla 1055/1645 tarihi kesin olmayıp, bu olayın 1057/1647'den sonra gerçekleşmiş olması gerekir.

[345] Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 358.

[346] Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 358; Bu şiir, çalışmamıza esas aldığımız nüshada bazı kelime değişiklikleri ile zikredilmekdir. Ayrıca son beyitten önce " *geçüp bu 'âb ile gîlden dahi cümle heyâkilden* / *Bu dünya nakşını dilden yuyan gelsün bu meydâna*" beyti mevcuttur. Bkz. Nûrî , *Dîvân*, 62b.

geçirmeye başlar[347]. 1061/1651 Muharrem'inin sonlarına doğru hastalanır. Bunun üzerine dönemin Padişahı IV. Mehmed (1648-1687), Vâlide Sultan, Vezir-i Âzam ve Şeyhülislam bir çok doktor gönderirler, ancak o, bunların hiçbirini kabul etmez. Hatta, tedâvi için gelen "*Lokmân-ı zaman*" olarak kabul edilen Kazgânî-zâde Süleyman Efendi'ye: " *A Süleyman Ağâ, siz hod bizim ahvâlimize vâkıfsız. Biz da'vet olunduk ve muhtârız. Mele-i a'lâ da bize muntazırlar. Biz hod, huzûr-i Rabbü'l-âlemîni ihtiyâr ittik. Teklîf-i bârid itmen*" şeklinde, son sözünü söyler ve bundan sonra abdest ve namazdan başka ef'âl ve akvâl-i terk eder. Hastalıklarının yedinci gününe rastlayan, 1061 yılı Sâfer ayının ilk Cuma günü (27 Ocak 1651), ikindi vaktinin sonlarına doğru, güneşin batışına eşlik eder gibi, 57 yaşında hayata gözlerini yumar[348]. Böylece Abdülehad Nûrî Efendi, yazdığı bir beyitte ifâde ettiği gibi, ummâna kavuşur:

"*Ey Nûrî olup behre, eğme başını dehre,*
Sal katreni ol bahre, 'ummân idegör 'ummân"[349].

---

[347] Nazmî, *Hediyye*, s. 226; Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 358.

[348] Nazmî, *a.g.e.*, aynı yer; Vassâf, *a.g.e.*, c. III, s. 361. Abdülehad Nûrî Efendi'nin vefatıyla ilgili Nazmî çok ilginç bir rivâyet nakleder. Buna göre, Abdülehad Nûrî Efendi vefât ettiği gün bazı tarîkat şeyhleri onun ölümüne sevinmiş ve hatta kendisinin öldürdüğünü ifâde etmişlerdir. Şöyle ki: " *Bi hasebi'z-zâhir her birine nev'an riyâset hâsıl olmakla, Hz. Azîz'in vefâtından mahzûz ve memnûn olup, hatta dâvâyı 'arîz ile "Abdülehad Nûrî Efendi'yi ben kestim*" *deyu iftihâr itmeye başladılar. Amma ol kadar belâlâra müptelâ ve zillet ve hakârete lâyık ve sezâ oldular ki, gün de bin kerre her biri "Rûh-i şerîfleri şâd olsun. Hz. Abdülehad Nûrî Efendi'nin vücûdu rahmet imiş. 'Aceb, lazımlı imiş!*" *deyu nedâmet ve hasret çekerler idi*." Bkz. Nazmî, *Hediyye*, s. 231. Hatta Abdülehad Nûrî'nin vefât ettiği gün Kadızâdeliler'den vâiz Türk Ahmet ve Üstüvânî taşkınlıklar yaparak Şeyh İlyas'ı dövmüşlerdir. Nazmî, bunların, Abdülehad Nûrî Efendi'nin vefâtına sevinmeleri nedeniyle tarîkat şeyhlerinin başına bir bela olarak geldiğini ima eder. Kanaatimizce Nazmî, bazı sebeplerden dolayı Abdülehad Nûrî Efendi'yi kıskandığı için çeşitli sözler söyleyenlere karşı olan kızgınlığını tarîkat erbâbına teşmil ederek duygularıyla ifâde etmiştir. Zira, ilerde geniş şekilde ele alınacağı üzere, Abdülehad Nûrî ve onun vefâtından sonraki kısa zaman süreci içerisinde Kadızâdelilerin en etkili olduğu ve devlet ricâlinin atamasına kadar söz sahibi olduğu, devlet erkânına bile dil uzattığı bir dönemdir.

[349] Nazmî, *a.g.e.*, s. 266. Nûrî Efendi'nin bu şiirinde ifâde ettiği "bahre katreyi salmak" şeklinde bir rüya görür. Bu rüyaya göre, Nûrî Efendi bir gemiye biner, hatta geminin kaptanı olur. Gemidekiler defalarca denize dalarlar. Sonunda Nûrî Efendi de denize dalar. Denizden çıktıktan sonra dünya kendisine çok kerih gelir. Nazmi Efendi bu rüyayı dinleyince, karayı şeriat; gemiyi tarîkat, denizi bahr-i hakikat, denize dalıp çıkmasını da bazı zamanlar müridanı irşâd ve bazı zamanlarda deryayı hakîkata dalmak" şeklinde yorumlayınca Nûrî Efendi, "*Anlamamışsın*" diyerek bunun ölüme bir davet olduğunu, kendisinin denize dalmasının da icâbet olduğunu söyler. Nazmî'ye göre bu olaydan yaklaşık bir ay sonra Nûrî Efendi vefât eder. Bu rüyanın tafsîlatı hakkında bkz. Nazmî, *a.g.e.*, s. 265-266.

Bütün kaynaklar vefat tarihinin 1061 yılı olduğu konusunda ittifak halinde olup,[350] sadece Kemiksizzâde Mustafa Saffet 1060/1650 tarihini vermektedir[351] ki, bu tarih yanlıştır. Hatta, Kemiksizzâden eseri *Nuhbetü'l-Âsâr min Ferâidi'l-Eşâr*, Mustafa Safâyî'nin eseri *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'nın özetidir ve bu eser de bile, 1061 tarihi verilmektedir[352].

Vefât gecesi, bütün mürid ve sevenleri Abdülehad Nûrî Efendinin evinde cenâzenin etrafında toplanarak, birkaç defa yetmiş bin tevhîd çekip, sabaha kadar ibâdet ve dua ile geceyi ihyâ ederler. Cumartesi günü, sabahtan techîz ve tekfin işleri yapılır. Mehmed Ağa Tekkesi Camii imamı Tatar Ali Efendi tarafından yıkanır[353]ve Sultan Mehmed (Fatih) Camii'ne getirilir. Cenâze namazını, öğle namazını müteâkip, şeyhi ve dayısı Abdülmecîd-i Sivâsî'nin oğlu Abdülbâki kıldırır. Namaza, devlet erkânından ve ulemâdan bir çok kişi başta olmak üzere, kırk bin civarında insan katılır ve kalabalık caminin içine dışına sığmaz[354]. Namazdan sonra sevenlerinin omzuna alınan nâş, büyük bir kalabalıkla Eyüb Nişanca'ya götürülür. Mahşerî kalabalığı andıran bu tabloyu, halîfesi Nazmî şu şekilde tavsif eder:

"*Tâlibin irmez eli, dâmân-ı vusla ey habîb,*

Görmeye kâni'dir ammâ, ol dahî olmaz nasîb"[355].

Nihâyet, Nişanca'ya ulaşan Abdülehad Nûrî'nin naaşı, Şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin türbesinin karşısına defnedilir[356].

Abdülehad Nûrî Efendi hayatı boyunca fakr üzere yaşamış ve mal ve mülk edinme gayretinde olmamıştır. Terekesine baktığımız zaman da bu durum anlaşılmaktadır.

---

[350] Aynı yer; Uşşakîzâde, *Zeyl*, s. 540; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ,* c. I, s. 547; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89; Kehhâle, *Mu'cem*, c. V, s. 66; Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih,* s. 212; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, s. 493; Harîrizâde, *Tibyân*, c. II, vr. 216b; Vassâf, *a.g.e.*, c. III, s. 361; Mehmed Sâmi, *Esmâr*, s. 51; Bursalı, *OM,* c. I, s. 121; a. mlf., "*Abdülehad Nûrî*", s. 69; Vicdânî, *Tomar*, s. 251; Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. III, s. 294; Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, s. 4405; Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 207; Aşkar, *Literatür*, s. 405; Işın, Ekrem, "Abdulahad Nuri", *DBİA*, c. I. s. 21; Yekhlef, Houria, *Katip Çelebi ve Süllemü'l-Vüsûl'u*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara, 1996, s. 156.

[351] Kemiksizzâde, *Nuhbetü'l-Âsâr*, vr. 140b.

[352] Safâyî, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, 266a.

[353] Nazmî, *Hediyye*, s. 227;Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 361

[354] Nazmî, *a.g.e.*, s. 228; Vassâf, *a.g.e.*, aynı yer.

[355] *A.g.e*., s. 229.

[356] Aynı yer; Müstakîmzâde, *Mecelle*, vr.429a; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ,* c. I, s. 547; Vassâf, *a.g.e*., c. III, s. 361; Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 3, s. 294; Vicdânî, *Tomar*, s. 252; Bursalı, *OM*, c. I, s. 121; Işın, Ekrem, "Abdulahad Nuri", *DBİA*, c. I, s. 21; Uçman, Abdullah, "Abdülahad Nuri", *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul, 1987, c.6, s. 35; Demiriz, Yıldız, *Eyüp'de Türbeler*, KB. Yay., Ankara, 1989, s. 8.

Vefâtından sonra, bir boy kürkü, bir beyaz sûf, beyaz bir aba hırka, bir-iki iç kaftan, bir-iki sarık, birkaç seccâde, tesbih âsâ kalmıştır. Hatta techiz ve tekfin masrafları Zincirli Kuyu hamamcısı Mustafa Ağa tarafından karşılanmıştır. Nazmî, bu durumdan haberdâr olanlar kişilerin:" *Hz. Azîz'in kemâlleri ma'lumumuz idi; lâkin bildiğimizden yüz mertebe ziyâde imiş*" [357] dediklerini nakleder.

1.12.1. Vefâtına Düşürülen Tarihler

Devlet erkânı, ulemâ ve meşâyihin vefâtı başta olmak üzere, çeşitli olaylara ebced hesâbıyla tarih düşürmek, Türk-İslam kültüründe, özellikle tasavvufta bir gelenektir[358]. Abdülehad Nûrî Efendinin vefâtına da, çağdaşı ve sonraki şair ve ulemâ tarafından altmış kadar tarih düşürülmüştür[359].

Halîfelerinden Nazmî Efendi tarafından düşürülen bir tarih manzûmesi şu şekildedir:

"Pîrim ki, gavs-ı 'azam kutb-ı vâhid-i 'âlem,
Şeyhü'ş-şüyûh-ı âlem, Hızr-ı reh-i hidâyet.

Zâhirde ilm-i fetvâ, bâtında ilm-i takvâ,
Bahr-ı muhît-i tefsir, fülk-i hadîs-i hikmet.

'Allâme-i şeri'at, fehhâme-i tarîkat,
Feyyâz-ı nûr-i 'irfân, vehhâb-ı remz-i vahdet.

Müşkil-küşâ-yı rü'yâ, hallâl-i fenn-i esmâ,
Ol mazhar-ı müsemmâ, ol âdem-i hakîkat.

İdüp revân-ı pâki pervâz bu cihandan,
İklîm-i kurbı itti hâtır-güzîn-i rihlet.

---

[357] Nazmî, *a.g.e*., s. 243.
[358] Pakalın, *OTDTS*, c. I, ss.493-94; Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul , 1973, s. 38; Uzun, Mustafa, "Ebced", *TDVİA*, c. X, ss. 68-70; Yakıt, İsmail, "Ebced", *Osmanlı Ansiklopedisi* c. V, s. 52-53. Daha geniş bilgi için bkz. Yakıt, İsmail, Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme, Ötüken Yay., İstanbul, 1992.
[359] Nazmî, *a.g.e.,* s. 229; Vassâf, *a.g.e.,* c. III, s. 361.

Hasretle Nazmî didüm târih-i fevtin ânun,
'Abdülehad Efendi olsun mukîm-i cennet[360]. (Sene:1061/1651)

Nazmî Efendi tarafından yazılan bir diğer tarih manzumesi de şöyledir:

Eyledi mâh-ı Safer'de dâr-ı 'ukbâya sefer,
Hazret-i 'Abdülehad ol nûr-i pâk ü tâb-nâk.

Nûr-i zâtı bir şeb oldı hâne-i dilde bedîd,
Nazmiyâ hasret, sarây-ı dîl olup nûr-i simâk.

Sordum ol dem menzilin târih ile virdi cevâb,
Rûh-i pâküm 'âlem-i Lâhûtı itdi cây-ı pâk[361].

Abdülehad Nûrî Efendi gibi, halîfelerinin bir çoğu da şairdir. Bunlardan biri de, Simkeşzâde Hasan Feyzî Efendi(d.1036/1626-27-öl.1145/1732-33)[362]dir. Feyzî Efendi, şeyhinin vefâtına bir tarih manzûmesi yazmıştır[363]:

Terk-i dünyâ itdi, kutbü'l-vâsilîn,
Ya'ni şeyhum Hazret-i 'Abdülehad.

Nûr idi doğdu vü dolundu yine,
Tutdı kevni zulmet-i fürkât meded.

---

[360] Nazmî, *Hediyye*, s. 229; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ,* c. I, s. 548. Uşşâkîzâde ve Bursalı Mehmed Tahir, sadece son mısrasını kaydetmiştir. Bkz. Uşşâkîzâde, *Zeyl*, s. 540; Bursalı, *OM*, c. I, s. 121.
[361] Nazmî, *Hediyye*, s. 229.
[362] Simkeşzâde Hasan Feyzî Efendi iyi bir şair ve ilim adamıdır. Hakkında bir doktora tezi hazırlanmıştır. Bkz. Coşkun , Ali Osman, *Simkeşzâde Feyzî ve Dîvânı (İnceleme-Metin-İndeks)*, Gazi Ünv. SBE., (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1990.
[363] Simkeşzâde, Abdülehad Nûrî Efendi hakkında dört kasîde ve on bentlik bir terkîb-i bend, vefâtı üzerine de, onar beyitlik altı bentten oluşan çok uzun bir terkîb-i bent yazmıştır. Bu şiir hakkında Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfeleri bölümünde Simkeşzâde'nin hayatı anlatılırken geniş bilgi verilecektir. (Bkz. Coşkun , Ali Osman, *Simkeşzâde Feyzî ve Dîvânı*, s. 189, 192, 198, 227, 234; İsen, Mustafa, "Mutasavvıflara Sufî Şairlerce Yazılan Mersiyeler ve Sufî Düşüncesine Göre Ölüm", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7 (1991-92), ss. 317-323.

Bezm-i fâniden çeküp bir dem ayak,
Oldı mest-i mahbes-i 'ışk-ı Samed.

'İş-i âlemden ferâğat eyledi,
İtdi kurb-ı üns-i Mevlâ'ya sened.

Feyziyâ didüm o dem târihini,
Gitdi bezm-i cennete 'Abdülehad[364].

Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi ise, "*Eş-Şeyh Abdülehad*" terkibiyle vefâtına tarih düşürmüştür[365].

Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*'da *"gaybûbet-i ebediyyesi hasebiyle şuarâ-yı zaman tarafından altmış kadar mersiye söylenmiştir"*[366] dedikten sonra başka kaynaklarda göremediğimiz Abdülehad Nûrî Efendi'nin vefâtına düşürülmüş iki beyit zikretmektedir ki, bunlar kendisine ait olabilir[367]. Bunlardan biri şöyledir:

Bir ehad çıktı didi tarihini,
Fâte kutbü't-tarîk 'Abdülehad. (1061/1651)[368]

1.12.2. Türbesi ve Bugünkü Durumu

Abdülehad Nûrî Efendi, vefâtından sonra Şeyhi Abdülmecîd Sivâsî'nin türbesinin karşısına defnedilir. Kısa süre sonra, sevenlerinden Yusuf Ağa-zâde Mustafa Ağa tarafından mezarın üzerine bir türbe inşâ ettirilir[369]. Nûrî Efendi'nin hanımı da aynı türbeye defnedilmiştir[370]. Abdülehad Nûrî Efendi'nin türbesinin tam

[364] Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ,* c. I, s. 548. Nazmî Efendi bu manzûmenin sadece son beytini, .Uşşâkîzâde ise son mısrasını kaydetmiştir. Bkz. Nazmî, *Hediyye*, s. 229; Uşşâkîzâde, *Zeyl*, s. 540; Bursalı, *OM*, c. I, s. 121.
[365] Müstakimzâde, *Şüyûh-ı Ayasofya*, vr. 13b; Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, s. 212.
[366] Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 361.
[367] Hüseyin Vassaf, Sefîne'nin 369. sayfasında Nûrî Efendi'nin bir na'tına yer verdikten sonra bir ara sayfa ekleyerek bu na'ta uzunca bir tahmîs yazmıştır. Bkz. Vassâf, *a.g.e.*, c. III, s. 369 ve ek sayfa.
[368] Vassâf, *a.g.e.*, c. III, s. 361.
[369] Nazmî, *Hediyye*, s. 229;Uşşâkizâde, , *Zeyl,* s. 540; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ,* c. I, s. 547; *Tevfik Tezkiresi*, vr. 43a; Vassâf, *a.g.e.*, c. III, s. 361; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89; Süreyya, c. III, s. 294; Bursalı, *OM*, c. I, s. 121.
[370] Vassâf*, a.g.e.*, c. III, s. 362.

olarak kaç yılında yapıldığı belli değildir. Ancak, Nazmî Efendi'nin aşağıdaki kaydı göz önüne alındığında, vefâtından kısa süre sonra yapılmış olması gerekir.

Nazmî, türbe hakkında: "*Hâlen türbe-i şerîfleri ziyâretgâh-ı âlem mahall-i 'icâbe olmuştur ki, türbe-i şerîfleri ziyâret olunup, tilâvet-i Kur'an-ı 'azîmü'ş-şân ve tevhîd ve zikrullah olduktan sonra husûl-i murâd içün duâ olsa, her ne kadar emr-müşkîl dahî olsa, karîn-i kabûl olmuştur*[371].

Hüseyin Vassaf da, türbeyi ziyaret etmiş ve gözlemini şu sözlerle kaydetmiştir: "'*Azîm-i müşârünileyhin türbelerini mükerreren ziyâret şerefine mazhar oldum. Harem-i âlîleri de yanında medfundur. Sandukası kafesle muhât olup, türbede, meydanda yalnız Abdülehad en-Nûrî hazretlerinin kabri görünür. Edeben harem-i âlîleri kabrine bakılmaz*"[372].

Türbeyi Hocazâde de ziyâret etmesine rağmen[373], türbenin o dönemdeki durumu hakkında bilgi vermemektedir.

Mehmed Sâmî Efendi, türbeyi ziyâret etmiş olmalı ki, bayramın dördüncü günlerinde Sünbülî âyininin icrâ edildiğini bildirmektedir[374].

Türbe, uzun yıllar süren bakımsızlık sonucu harap olmuş[375] ve nihâyet Vakıflar İdâresi, aynı bahçede bulunan Abdülmecîd-i Sivâsî'nin türbesi ile birlikte, aslına uygun olarak 1970 yılında restore ettirmiştir[376]. Türbenin bu restorasyonu, olması gerektiği kadar itinalı yapılmadığı için olsa gerek, on yıl geçmeden tekrar dökülmeye başlamış ve Cerrâhi Şeyhi Muzaffer Ozak (öl. 1985)'ın halîfesi olan ve Şirin Baba diye tanınan İskender Korkmaz Bey (d.1937-öl.11 Mart 2002)'in öncülük ve

---

[371] Nazmî, *a.g.e*, ss. 229-230.
[372] Vassâf, *a.g.e.,* c. III, s. 362.
[373] "*Abdülehad en-Nûrî hazretlerinin Eyüb Nişanca'sında, mürşid-i mükerremleri Abdülmecîd Sivâsi hazretlerinin türbelerinin karşısındaki markat-ı mübârekelerini de ziyâret etmiş idim.*" Bkz.Hocazâde, *Ziyâret*, s. 88.
[374] Mehmed Sâmi, *Esmâr*, s. 51.
[375] Sivas'taki Şemsiyye Dergâhı'nın son şeyhi Hüseyin Şemsi Güneren'in oğlu Dr. M. Fatih Güneren'in şahsıma verdiği özel notlarda ve şifâhî olarak anlattığına göre 1950'li yılların başında babasıyla türbeyi ziyârete gittiklerini, türbenin harâb şekilde olduğunu gördüklerinde, babasının onları tamir ettirebilecek maddî imkanlara da sahip olamaması münâsebetiyle çok müteessir olduğunu; ağabeyinin bunları nasıl imâr ettirebiliriz şeklindeki sözleri üzerine de "*Merak etme evlâdım. Onlar büyük zâtlardır. Kendileri ne zaman isterlerse o zaman türbeleri tamir ettirirler*" şeklinde cevap verdiğini söyledi. Ayrıca bu görüşmemizde Şeyh Efendi'nin sürekli ziyâretçilerinden olan Reşat Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde yer alan Abdülehad Nûrî Efendi'nin türbesine âit karakalem çalışmasının (Bkz. Koçu, Reşat Ekrem, "Abdulahad Nuri Efendi" İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 1958, c. I, s. 57) o günkü türbenin şeklini aynen yansıttığını, ayrıca, mezkûr Ansiklopedideki ilgili maddenin babası tarafından kaleme alındığını söyledi.
[376] Haskan, Mehmet Mermi, *Eyüp Tarihi*, Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s, 273; Tanman, Baha, "Sivâsî Tekkesi", *DBİA*, c. 7, s. 17; Yalçın, Ayhan, *Gönül Sultanları İstanbul Evliyâları ve Ziyâret Yerleri*, Çelik Yay., İstanbul, 1996, s. 240.

nezâretinde 1982 yılında tekrar başlatılan restorasyon çalışmaları, imkanların kısıtlı olması dolayısıyla, ancak on iki yılda tamamlanarak bugünkü ma'mur haline getirilir.[377] Yine bu kişiler tarafından 1997 "*Abdülmecîd Sivâsi ve Abdülehad Nuri Hazretlerinin Türbelerini Koruma ve Yaşatma Derneği*" adıyla bir dernek kurulmuştur. Türbenin bütün hizmetleri bu dernek tarafınca yürütülmektedir. Ayrıca, İnternet üzerinden türbeler hakkında bilgi edinmek isteyenler için, www.halvetisivasi.4t.com adresindeki sitede, Addülmecîd-i Sivâsî ve Nûrî Efendi'nin kısaca hayatları ve türbelerin resimleri sunulmuştur.[378] Türbe, Eyüp ilçesi, Nişanca semti, Düğmeciler mahallesi, Nişanca caddesi üzerinde sol tarafta bulunmaktadır ve hala ziyarete açıktır.

Sivâsî Tekkesi'nin giriş kapısının karşısında Abdülmecîd Sivâsî'nin, hemen solunda ve çevre duvarına bitişik olarak da, Abdülehad Nûrî'nin türbesi[379] bulunmaktadır. Türbenin güney sol tarafında, celî-sülüs hatlı tarihsiz kitâbe bulunmaktadır ve türbeyi ziyaretlerimizde de[380] gördüğümüz gibi, kitâbede şu ibare yazmaktadır: "*Hâzâ merkadü'ş-şerîf vârisü't-tarîkati'l-Ahmediyye, kâmilü'l-hakîkati'l-Muhammediyye, eş-Şeyh 'Abdü'l-ehad en-Nûrî kuddise sırruhu'l-âlî*."[381]

Türbenin içerisinde biri biraz daha büyük iki sanduka bulunmaktadır. Büyük sanduka Nûrî Efendi'ye, küçük olan ise eşine aittir. Yine Türbe içerisinde, doğu cephesinde camekan içerisinde Şemseddîn-i Sivâsî'ye ait olduğu söylenen yakasız, dirsekten kollu, içi astarlı, kaba bir kumaştan yapılmış pamuklu diz üstü bir kaftan bulunmaktadır[382].

---

[377] Akkaya, Hüseyin, *Abdülahad. Nuri ve Divanı*, s. 65, (Dipnot: 87); Gündoğdu, *Abdülmecîd-i Sivâsî*, s. 149.

[378] Bkz. www.halvetisivasi.4t.com. Türbenin telefonu : 0 212 576 07 38.

[379] Türbenin Mimâri özellikleri hakkında M. Baha Tanman'ın tespiti şu şekildedir: "*Abdülehad Nûrî Türbesi yamuk planlı (en geniş yerinde 8.80x7 m.) bir alanı kaplar. Duvarlar moloz taş örgülüdür. Abdülmecîd Sivâsî Türbesine bakan güney cephesinin sağında dikdörtgen açıklıklı giriş, aynı cephenin solunda türbede gömülü olanın kimliğini belirten ufak boyutlu, tarihsiz bir kitâbe bulunmaktadır. Batı cephesinde iki, diğer cephelerinde birer adet açıklık pencere yer almaktadır*". Bkz. Tanman, M. Baha, "Sivâsî Tekkesi*"*, *DBİA*, C. 7, s. 17.

[380] Türbeyi birkaç defa ziyaret ettik. İlk olarak 30Ocak 2001 son olarak ise 3 Temmuz 2003 tarihinde.

[381] Vassâf, Sefîne, c. III, s. 361; Akkaya, Hüseyin, *Abdülahad Nuri ve Divanı*, s. 65, (Dipnot: 87); Bu ibareler Eyüp Tarihi'nde de tespit edilmiş ancak, "*Hâzâ merkadü'ş-şerîf vâreti't-tarîkat'ül-hamd kâmil'ül-hakîkat'ül-Muhammediyye eş-Şeyh Abdü'l-ehad en-Nûrî kuddise sırruhu'l-âlâ"* şekliyle bazı kelimeler yanlış okumuştur. Bkz. Haskan, Mehmet Mermi, *Eyüp Tarihi*, c. I, s. 272. Bu kitabe için bkz. Ekler.

[382] Akkaya,Hüseyin, *Abdüahad Nuri ve Divanı* , s. 65, (Dipnot: 87).

R. Ekrem Koçu, semt halkı tarafından Abdülmecîd Sivâsî'nin türbesinin "Büyük Türbe", Abdülehad Nûrî'nin türbesinin de "Küçük Türbe" denildiğini ve bu isimlerle meşhur olduğunu ifade etmektedir[383].

Türbe günümüzde Pazartesi ve Salı günleri hariç ziyârete açık olup, Rafet Mert ismindeki bir Beyefendi her iki türbenin de türbedarlığını yapmaktadır. Gayet bakımlı ve günlük temizliği itinâ ile yapılmaktadır.

Hüseyin Vassaf, türbesinin yanında bulunan semâhanenin kapısında şu şiirin yazılı olduğunu aktarır:[384]

Bu hâk-pâke eyledi neşr-i Feyyâz u şeref,
Sivâsî Abdülmecîd ol merd-i gavs'i-vâsilîn.

Ol hazreti ta'kib edib tezyîd-i envâr eyledi,
Damâdıdır Abdülehadır Nûrî-i kukbu'l-'ârifîn.

Her sâl iki bayramda idüp tecemmu' türbeye,
Eylerler erbâb-ı tarîk icrây-yı âyin-i behîn.

Ba'd ez-zamân bir ehl-i hayr bu dâr-ı tevhîd-i yapıp,
Her hafta akd-i halka zikr itdi bunda zâkirîn.

İrfân o iki zâtdân feyz aldı târihini didi.
Ahmed Efendi yaptı bu meydân-ı tevhîdi rasîn.[385]

1.13. Abdülehad Nûrî'nin Hayat Kronolojisi

Dönem	Yaşı	Hicrî	Mîlâdî	Meydana Gelen Olaylar
	--	1003	1594	Doğumu
Sultan III. Mehmed	5-6	1008-9	1599-1600	İstanbul'a Hicreti

[383] Koçu, R.Ekrem, "Abdülmecîd Efendi", *İstanbul Ansiklopedisi* , İstanbul Yay., İstanbul, 1946., c. I, s, 101.
[384] Günümüzde bu yazı bulunmamaktadır.
[385] Vassaf , *Sefîne*, c. III, 361-362.

Sultan I. Ahmed	20	1023	1614	Peş peşe Çıkardığı Kırk Halvete başlaması
Sultan II. Osman	25	1028	1618-9	Midilli Adası'na Halîfe Olarak Gitmesi
Sultan IV. Murad	30	1033	1623-4	Midilli Adası'ndan İstanbul'a Dönüşü
Sultan IV. Murad	30	1033	1623-4	Mehmed Ağa Tekkesi'ne Şeyh Olması
Sultan IV. Murad	30	1033	1623-4	Abdülmecîd-i Sivâsî'nin Kızı ile Evlenmesi
Sultan IV. Murad	37	1041	1631	Fatih Camii Vaizliğine Atanması
Sultan IV. Murad	45	1049	1639	Şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin Vefâtı
Sultan İbrahim	47	1051	1641	Beyazıt Camii Vaizliğine Atanması
Sultan İbrahim	53	1057	1647	Ayasofya Camii Kürsü Şeyhliğine Atanması
Sultan IV. Mehmed	57	1061	1651	Vefatı

1.14. Günlük Yaşantı Tarzı

Kur'an-ı Kerim'in bir metodu olan, güzel ahlakı, adâleti, aile yaşantısı, hoşgörüsü ve sosyal ilişkileri ile peygamberler gibi topluma pozitif; firavunlar gibi zülüm, haksızlık ve inkarlarıyla negatif örnek teşkil eden kişilerin hayat hikâyelerinin anlatılması, tasavvuf tarihi açısından da büyük öneme hâizdir. Mutasavvıflar, tasavvufu İslam'ın azîmetle yaşanması şeklinde yorumladıklarından dolayı, yaşantılarıyla örnek olan tarîkat kurucuları başta olmak üzere, büyük sûfîlerin hayatlarını en ince detayına kadar yazmaya gayret göstermişler ve bu hususta âdâb, tabâkât ve menâkıbnâme türünde kıymetli eserler telif etmişlerdir[386]. Biz de bu sebepten, Abdülehad Nûrî Efendi'nin genel ahvâlini ortaya koyan günlük yaşantı tarzı hakkında bilgi vermeyi uygun gördük.

Nazmî Efendi, şeyhi Abdülehad Nûrî Efendi'nin özel günler haricinde, bir günde neler yaptığını, "*Bu fakîr'in ol bürhânü't-tarîkattan gördüğümüz budur*"[387] ve

[386] Âdab, tabakât ve menâkıbnâme türü eserlerin isimleri ve tanıtımları hakkında geniş bilgi için bkz. Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı olarak Menâkıbnâmeler*, TTK. Yay., Ankara, 1997, ss. 36-69; Aşkar, Mustafa, *Kaynakları Açısından Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür B., Yay., Ankara., 2001, ss. 19-272.
[387] Nazmî, *Hediyye*, s. 346.

"*Yigirmi dört sa'atta Hz. Azîz'in evkât-ı şerîfesi bu vechile güzer ederdi ki*"[388] diyerek kaydetmiştir.

Nûrî Efendi, olağan dışı olaylar ve kandil geceleri gibi özel gün ve geceler haricinde, yatsı namazını kıldıktan sonra kimseyle konuşmaz ve ibâdethânesine giderdi. Bu sırada, eğer bir soru yöneltilirse kısa ve öz birkaç kelimeyle cevap verirdi. Ancak, usûl gecelerinde Tevhîd zikri icrâ edilir, ardından dört-beş büyük kase ile hoşaf içmeyi adet haline getirmişti.[389] Namazdan sonra birkaç saat murâkabe yapar ve istirahata çekilerek gecede iki, çok olursa üç saat uyurdu[390]. İstirahattan sonra kalkar ve on rekat[391] teheccüd namazını edâ ederdi. Hemen arkasından tekke, cami ve Dâru'l-Hadîs'te bulunanlar haberdar edilerek, etraftan gelenlerle birlikte cemaatle tesbih namazı kılınır ve sabah namazına kadar vaktin imkânına göre, iki-üç bin Tevhîd ile zikr-i cehrî yapılırdı[392].

Sabah namazının edâsından sonra, evrâd ve ezkâr ve müteakiben altı rekat işrak namazını kılar ve savma'asına[393] girerdi. Duhâ vakti buradan çıkarak sekiz rekat namaz kıldıktan sonra, mürîdlerinin rüyalarını dinler [394] ve ziyârete gelen dostları ile sohbet eder, varsa sorularını cevaplandırırdı. Öğle namazından sonra da, aynı şekilde ziyaret için gelen varsa onlarla görüşür, sonra ibâdethanesine çekilirdi. İkindi namazından sonra da, "*mescidin kenarında vâki' tahta üzere cülûs buyurup, âsumâna tevcîh-i nazar*" ettikten sonra, bir saat kadar murâkabe eder ve peşinden hâzır olanlara hikmetli sohbetler yapardı. Akşam namazını edâ ettikten sonra altı rekat evvâbîn namazı kılar; sonra, herkesle birlikte yemeklerini yerdi[395].

Yemekten sonra, yüz adet Fâtiha okur ve yatsı namazından sonra tekrar savma'asına dönerdi. Nûrî Efendi'nin bir günü, yaz ve kış bu şekilde devam ederdi[396].

---

[388] Nazmî, *a.g.e.*, s. 344.
[389] Nazmî, *a.g.e*., s. 264
[390] Aynı eser, s. 344; Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 362.
[391] Aynı eser, s. 346. Hüseyin Vassaf, teheccüd namazını on iki rekat kıldığını nakleder. Bkz.Vassâf, *a.g.e.*, c. III, s. 362.
[392] Nazmî, *Hediyye*, s. 345, 264; Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 362.
[393] Savma'a: İbâdethâne anlamına gelir. İslam'ın ilk dönemlerinde zâviyelere savma'a denildiği gibi Hristiyan mistikleri de, uzlete çekildikleri yerlere aynı adı vermekteydiler.Bkz. Uludağ, *Süleyman, TTS*, Marifet Yay., İstanbul, 1991, s. 414; Cebecioğlu, Ethem, *TTDS*, Rehber Yay., Ankara, 1997, s. 620.
[394] Vassâf, *a.g.e.*, c. III, s. 362.
[395] Nazmî, *a.g.e.*, s. 345; Vassâf, *a.g.e*., c. III, s. 363.
[396] Aynı eser, s. 346.

Hayatı süresinde aksatmadığı bu günlük yaşantı tarzının dışına bazı özel durumlarda nâdiren de olsa çıktığını görüyoruz. Nûrî Efendi'nin eşinin Eyüb el-Ensârî hazretlerinin türbesinin civarında bulunan bir bahçesi vardır. Bazı geceler, ileri gelen halîfeler ile oraya gitmişler ve anlaşılan o ki, Nûrî Efendi burada halîfelerine, avama bahsedilemeyecek ve hatta bazı müridânın dahi anlamakta güçlük çekeceği konulardan bahsetmiştir.[397]

Abdülehad Nûrî'nin senede birkaç defa icra ettiği buna benzer bir uygulaması daha vardır. Horasan pîrlerinin âdeti olan "Seyr-i musallâ" denilen ki, buna kendisi "Tarîkat-ı Lemmek" demiştir. Nazmî bunun nasıl yapıldığını şöyle anlatır: " İbtidâ kendiler hırka-i şerîflerin, ba'dehû fukarâ ve ahibbâ hırkaların meydâna koyup, mezâdd ve füruht olunup, murâd idenler kendiler bahâsın virüp, alup ve bazılar, "tarîkatta olan kusûrumuzu tekmîl içun, lillâhi fedâ ettiğimiz hırkaya rücû' itmeziz" deyüb, hâceti olan iştirâ ederdi. Ve cem' olunan semen ile kaç güne müsâade ederse, bir mesîrede meks ve ârâm olunup, azîm ibâdet ve tâ'ât ve Tevhîd ve zikrullah ve semâ' ve devrân ile kesb-i vecd ve hâlât olunurdu."[398] Abdülehad Nûrî bunun hikmeti sorulduğu zaman, "eşyâdan ibret, tarîkata kuvvet ve ihvân beyninde izdiyâd-ı ülfet ve muhabbet ve tâlibîn ve müste'iddîne sebeb-i rağbet ve silsilemiz 'azizlerinden bize sünnettir."[399] cevâbını verir.[400] Bir kıtalık şiirinin de muhtemelen burada yaşadıkları bir olayı şöyle tasvir eder:

"*Bir gice Hazret-i Eyyûb'a hem civâr olduk*
'İnâyet itdi Hudâ lutf-ı yâra yâr olduk
Gezer iken yalınız gülsitân-ı vahdetde

[397] Bunlardan bir tanesine katılan Feyzi Efendi ile birlikte katılan Nazmî Efendi şöyle anlatır: "*Hilâf-ı âdet ol leyle-i mübârekede, ba'de edâ-yı salâti'l-'işâ, hareme gitmeyip, gavâmız-ı esrârdan ol kadar saky-ı şarâb tahûr ettiler ki, ser-mest ve lâ ya'kıl olduk. Hâtime-i kelâmları bu oldu ki, "Ziyâde açıldık. Mestûr olmak lâzım." Hareme teşrîf buyurdular*." Bkz. Nazmî, *a.g.e*., s. 264.
[398] Nazmî, *a.g.e*., s. 272.
[399] Nazmî, *a.g.e*., s. 272.
[400] Gayesi eşyâdan ibret almak, taliblerin aralarındaki sevgi ve kardeşliği kuvvetlendirmektir olan ve Tarîkat-ı Lemmek şeklinde isimlendirilen bu maneviyat kampı ile ilgili birkaç noktaya işâret etmek istiyoruz: 1. Hırkayı terk ederek, dervişliğin hırkadan ibâret olmadığı öğretilmek istenmiş olabilir. 2. İhtiyacı olan ihvânın ihtiyaçları, tarîkat içerisinde tedârik edilerek sosyal yardımlaşma sağlanmış ve öğretilmiş olabilir. 3. Bazı kişilerin para vererek hırka alması ise, ihiyaçtan değil teberrüken ve aldıkları hırkanın sahibine karşı hürmetten olabilir. 4. İnsanın her ne kadar derviş olup, günlük vazifeleri yerine getirse de, bazı zamanlar bu şekilde manevî kamplara, halvetlere ihtiyaç duyduğu ortaya konulmak istenmiş olabilir. 5. Gaye olarak ise, dervişlerin aileden ve işten uzaklaşarak gönül bağı bulunan kimselerle birlikte kalarak onları daha iyi tanımaları, sevmeleri, paylaşmaları yani nitelikli birliktelik öğretilmek istenmiş olabilir.

Seherde güller ile söyleşüp hezâr olduk."[401]

Abdülehad Nûrî Efendi, tasavvufî eğitimin ana unsurlarından olan nâfile ibâdetler husûsunda büyük titizlik gösterir. Nafile namazları, yukarda ifade edildiği gibi, teheccüd namazını on, işrâk namazını altı, duhâ namazını sekiz ve evvâbîn namazını altı rekat olarak kılar; bunun haricinde herhangi bir camiye girdiği zaman, iki rekat nafile namaz kılar ve bunları hiç aksatmazdı. Beraat ve Kadir Gecesi'nde bir Fâtiha, üç Sûre-i Kadr ve on Sûre-i İhlâs okur ve yüz rekat nafile namaz kılardı[402]. Nâfile namaz kılarken, secdede *"Lâ ilâhe illâ Ente Subhâneke innî küntü mine'z-Zâlimîn"*[403]âyetini kıraat etmeyi 'itiyat haline getirmişti[404].

Gündüzleri, bir defa ve katı cinsi az olmak şartıyla yemek yerdi. Nefs eğitiminde büyük önem arz eden nâfile oruçlara devâm eder; oruç tutarken ziyaretine gelen olursa, onunla birlikte yemek yer ve kahve içerdi[405]. Böylece, Nûrî Efendi, câizliği hakkında büyük tartışmaların yapıldığı kahve konusundaki kanaatini ortaya koymaktadır.

İkram etmeyi çok sever, ancak, kendisi davetlere pek gitmezdi. Özellikle cuma vaazına giderken, yanında bulunan dervişlerine para verir, onlar da yoldaki fukarâya bu paradan birer, üçer, beşer akçe veyâ, Şeyh'in emriyle daha fazla verirler ve bu durum, dönüşte de tekrar ederdi[406]. Nazmî Efendi *"hırka-i şeriflerini, ve ba'dehû kaftanlarını sadaka ve 'atiyye itmişler idi*"[407] diyerek şeyhinin ikramı sevdiğini ifade eder.

Görüldüğü gibi Abdülehad Nûrî Efendi, hem dinî yaşantısında ve hem de günlük sosyal yaşantısında, disiplinli ve düzenli bir hayata sahip olup, bu programı imkanlar dahilinde taviz vermeden yaşamaya çalışmış ve etrafına örnek olmuştur.

1.15. Menkıbe ve Kerâmetleri

[401] Abdülehad Nûrî , *Dîvân*, vr. 68b, kt.
[402] Aynı eser, aynı yer.
[403] Yunus (a.s.)' ın kendisini yutan balığın karnında yaptığı duâdır. Enbiyâ Sûresi, 21/87.
[404] Vassâf, *a.g.e.*, c. III, s. 362.
[405] Nazmî, *a.g.e.*, s. 346; Vassâf, *a.g.e*., c. III, s. 363.
[406] Nazmî, *Hediyye*, s. 347; Vassâf, *a.g.e.,* c. III, s. 363.
[407] Nazmî, *a.g.e*, s. 346.

Dilimizde yanlış fakat yaygın olarak "menkıbe" şeklinde kullanılan "menkabe" kelimesinin çoğulu, "menâkıb"'dır ve bir insanın fazîlet, hüner ve meziyet gibi vasıflarını ifâde eder[408].

İnsanlar sevdikleri kişilerin hayatlarındaki güzellikleri başkalarıyla paylaşmak isterler. Ancak, gerek millî bir kahraman ve gerekse dinî bir şahsiyetin hayatı anlatılırken, başta aşırı sevginin insana yüklediği psikolojik ruh hâli olmak üzere, çeşitli sebeplerden dolayı abartılar yapılarak, kişilere efsânevî bir hüviyet kazandırılabilmektedir. Bunun neticesinde, kişinin menkıbevî şahsiyeti ile hakîkî şahsiyeti arasında büyük faklılıklar olabilmektedir[409]. Sûfîlerin yazdıkları menâkıbnâmelerde de aynı durum söz konusudur. Mutasavvıflar tarafından bir şeyh hakkında yazılan menâkıbnâmelerin yazarlarının neredeyse tamamına yakını, o şeyhin müridi veya tarîkatından birisi olması da bu sonucu doğurmaktadır[410].Tahsin Yazıcı'nın, menkıbelerin "dâimâ müspet bir bilgi ve mantığın ışığı altında okunması lazımdır"[411] şeklindeki tespitine, tasavvufun kendine has bir mantığının ve mistik bir bilgi ve sezgi anlayışının olduğunu da eklemek yerinde olacaktır. Sûfîlerin menkıbelerinin ve hedefî cansız bedenler değil, îman açısından ölü veya ölmeye yüz tutmuş kalplerin diriltilmesi olan kerâmetlerinin okunmasının,[412] yani, model şahsiyetlerin örnek olan düşünüş, duyuş ve davranışlarının bilinmesinin gönül zenginliğine ve düşünce verimliliğine kavuşmada tesiri büyüktür"[413].

Abdülehad Nûrî Efendinin menkıbevî şahsiyeti ve kerâmetlerini anlatan müstakil bir menâkıbnâme yoktur. Ancak, bir çok kaynakta kısaca da olsa

---

[408] Şemseddin Sâmi, *Kâmus-i Türkî*, İst., 1317, s. 1420.

[409] Menâkıbnâmelerde bu abartıların olması onların tamamen yok sayılmasını gerektirmeyeceği bir yana; menâkıbnâmelerde anlatılan şahsın kişiliği ve yaşadığı dönem hakkında çok önemli bilgiler bulunabilmektedir. Hatta bu konuda, Fuat Köprülü evliyâ menâkıbnâmelerinin önemi üzerinde durarak, bizim onlardan yeteri kadar istifâde edemediğimizi söylemektedir. Bkz. Köprülü, Fuad, "Anadolu Selçuklularının Yerli Kaynakları", *Belleten*, c. VII (1943), ss. 421-425; Yılmaz, Hasan Kâmil, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, s. 75.

[410] Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*(çev: Tahsin Yazıcı), "*Eserin Tenkidi*"(Esere yazılan girişten) MEB Yay., Ankara, 1995, c. I, s. 61. Menâkıbnâmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, TTK Basımevi, Ank., 1992; Ateş, Ahmed, "Menâkıb", *İA*, İst., 1972, s. 701; Aşkar, Mustafa, *Literatür*, s. 156-202.

[411] Eflâkî, *a.g.e*., aynı yer

[412] Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, Adam Yay., İstanbul, 1982, s. 188. Schimmel'in Velîler ve Kerâmetleri hakkında görüşleri için bkz. Schimmel, Annemarie, "Velîler ve mûcizeler", *a.g.e* ss. 177-188. Batılı gözüyle kerâmetler tasavvuru için ayrıca bkz. Nicholson, Reynold A., *The Mystics Of Islam(İslam Sûfileri)* Trc.: Heyet), KB. Yay., Ankara, 1978, ss. 103-125

[413] Abdurrahman Câmiî, *Nefehâtü'l Üns(Evliyâ Menkıbeleri),*haz: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara,*"Sûfilerin Hayat Hikâyelerini Okumanın Faydaları(Esere yazılan Takdimden"*, Marifet Yay., İstanbul, 1995, ss. 47-53.

anlatılmakla birlikte, asıl olarak müridlerinden Nazmi Efendi'nin Sivâsiyye Tarîkatı'nın silsilesinde bulunan zevâtın terâcim-i ahvâl ve menkıbelerini anlattığı *Hediyyetü'l-İhvân*'da, *" Fî-Kerâmâtihi'l-'Aliyyeti ve Küşûfâtihi'l-Gaybiyyeti"*[414] adıyla bir fasıl açarak geniş şekilde anlatmıştır. Nazmî Efendi, Abdülehad Nûrî Efendi hakkında bir kısmına bizzat şâhit olduğu, bir kısmını da, isimler vererek rivâyetlere istinâden 30 civarında menkıbe nakletmektedir. Görüldüğü gibi, Nûrî Efendi hakkında müstakil bir menâkıbnâme olmasa da, Nazmî Efendi'nin, eserinde konuyla ilgili ayırdı bölüm, müstakil bir eser hacmine sahiptir. Bunlardan birkaç tanesini şöylece sıralayabiliriz[415]:

Bir gece, iki kişi Nûrî Efendinin yanına gelerek, Hz. Peygamber'den selam getirdiklerini söyledikten sonra, Cenâb-ı Risâlet penâh'ın şu anda Ayasofya Camii'nde oturup kendisini davet ettiğini söylerler. "*Sem'an ve tâ'aten*" diyerek hemen huzura varırlar. Orada, her bir tarîkat erbâbı bir kapıdan, Halvetiyye Tarîkatı erbabı ise Harem kapısından girip, mihrabın karşısında bulunan büyük kapıdan içeri dahil olurlar imiş. Abdülehad Nûrî Efendi, içeri girip huzûr-i şeriflerine vâsıl olunca Rasulullah : "*Oğul Abdülehad, Tarîkat-ı Halvetiyye ashâbının irşâd ve ıslâhın, bi'l-cümle sana tefvîz ettim. Üstâdından gördüğün üzere terbiye eyle*" deyip, "*Fâtiha*" buyururlar. Bundan sonra huzûr-i şeriften ayrılıp savma'alarına döndükten kısa süre sonra, o iki kişi tekrar gelerek teblîğ-i selam ve davet-i Rasûlüllahı beyan ederler. O da "*Sem'an ve tâ'aten*" diyerek, Ayasofya Camii'ne gider ve Nakşibendî ashâbından Erdebilî Tekkesi'nin yanındaki kapıdan girerek tekrar huzûra varır. Bu sefer de Rasulullah (s.a.v): "*Oğul Abdülehad, Tarîkat-ı Nakşibendiyye Ashâbı dahi sana sipâriş olunmuştur. Tâlibleri îsâl-i ka'be-i visâl ile terbiye eyle*" buyurarak, Fâtiha kıraat ederler.

Bu minval üzere, on sekiz defa davet olunur ve her birinde ayrı kapılardan girerek huzur-i Rasûl'e varır ve her varışta ayrı bir tarîkatın terbiyesi ile emrolunur. Sonunda, Anadolu ve Rumeli'nin meşâyih-i kâmilleri gelerek kimisi tecdîd-i biat-ı teberrük, kimisi de tecdîd-i biat-ı sülûk ederler[416].

---

[414] Nazmî, *Hediyye*, s. 277. Menkabeler 277. sayfada başlamakta ve 308. sayfaya kadar, 32 sayfa devam etmektedir.

[415] Menkabeleri naklederken eserlerde kullanılan kelimeleri biraz sadeleştirmeyi, çok önemli cümleler var ise tırnak içerisinde aynen aktarmayı, menkabe tek eserde nakledilmişse en son cümlenin bitiminde dipnot kullanmayı uygun gördük.

[416] Nazmî, *Hediyye*, ss. 230-231.

Nakledilen bu menkıbede, Abdülehad Nûrî Efendinin, devrinin Kutbu olduğu şeklindeki kanaatle[417] birlikte ele alınarak düşünülürse, daha doğru yorum yapma imkanı elde edilebilir.

Yine Nazmî Efendi tarafından, Nûrî Efendi'nin şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin oğlu Abdülbâki Efendi'ye istinâden, Hızır ve İlyas ile görüştüğüne dair rivâyet edilen bir başka menkıbe şu şekildedir:

Bir gün Abdülbâki Efendi, kız kardeşi ve kocası Nûrî Efendi'yi ziyârete gider. Eve vardığında kızkardeşi: "Birâder Efendi, enişteniz şiddetli şekilde ağlamaktadır, sual ettim cevap vermediler. Ola ki siz konuşturursunuz" der. Bunun üzerine Nûrî Efendi'nin yanına varan Abdülbâki Efendi, onu şiddetli şekilde ağlarken bulur ve sebebini sorduğunda şöyle cevap alır: "Genellikle Hızır ile teşrif buyurup bizi lütf ve cemâl ile terbiye buyururlar idi. Bugün Hz. İlyas teşrif buyurdular, azîm celâl ile terbiyeleri bizi böyle şiddetli ağlattı"[418].

Bir çok sûfînin hızırlı ilgili menkıbeleri olduğu gibi, Abdülehad Nûrî Efendi'nin de, Hızır'la görüşmeleri meşhurdur[419]. Ayrıca, Nûrî Efendi'nin Hızır ve İlyas ile alakalı, *Kasmu'l-Mübtediîn* isimli eserinin içerisinde, "*Risâletü'l-Evliyâ ve Hayâtü'l-Hızır ve İlyâs ve Îsâ ve İdrîs"*[420] isminde bir risâlesi bulunmaktadır.

Nûrî Efendi'nin halîfelerinden Zâkir Osman Efendi(ö. 1095/1684)'nin Nazmî Efendi'ye naklettiği bir başka rivâyet şu şekildedir:

Kayseri'de bir meczûb vardı. Yaz kış çığlak ayakla gezer beni gördükçe kaba sözler söylerdi. Bir gece rüyamda, elinde yalın bir kılıç ve hemen başımı vuracakmış olduğu halde onu gördüm. O anda, Abdülehad Nûrî Efendi zâhir oldu ve elindeki kılıcı alıp arkasıyla meczuba vurdu ve "*Edebinle ol*" dedi. Meczubla bir daha ki karşılaşmamızda, tevâzû ve meskenet ile "*Bilmedik Şeyh Efendi, ma'zur ola. Gayri edepsizlik etmem*" diyerek özür diledi ve bu olaydan sonrada hep aynı şekilde davrandı[421].

---

[417] Bkz. Abdülehad Nûrî Efendi'nin "Vâizliği" bölümü.
[418] Nazmî, *a.g.e.*, ss. 292-293
[419] Yılmaz, Necdet, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî ve Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd Adlı Eseri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul, 1993, s. 21
[420] Bkz. Eserleri ile ilgili bölüm.
[421] Nazmî, *a.g.e.*, s. 289

Nûrî Efendi'nin halîfelerinden Karabaş Mahmud Efendi (1088/1677), Nazmî Efendi'ye şu rivayette bulunur:

Beni Ankara'ya halîfe tayin ettikten bir süre sonra, İstanbul'a davet ettiler ve bir müddet hizmetlerinde bulundum. Daha sonra, çocukları İstanbul'a nakletmemi emretti. Bu sırada bir avuç akçe verdi ve " *Ta'dâd etme (sayma), âhir-i ömrünüze dek size kâfîdir*" buyurdu. O akçelerle, ehl ü 'iyâli İstanbul'a naklettim ve yedi sene harcadım, hiç azalmadı. Ancak, sayma arzusuna mağlup olup saydım ve gördüm ki beş yüz akçe imiş. Birkaç gün içinde azaldı ve tamamen bitti.[422]

Nazmî Efendi'nin "*ra'yü'-l 'ayn müşâhede itmişimdir*" diyerek naklettiği ve Hüseyin Vassaf'ın da, *Hülâsatü'l-Hediyye*'den naklen rivâyet ettiği bir başka menkıbe de şöyledir:

Bir gün, Abdülehad Nûrî Efendi Süleymâniye Câmii'nde vaaz ederken, kürsüye bir kağıt uzatılır. Vaazdan sonra adetleri üzere kağıdı alır ve okurlar. Kağıtta şu ifade yer alır: "*Size kutb-ı âlem ve gavs-ı âzam derler. Hakk'ın emriyle kutb olan kimse her şeye kâdir imiş, eğer kutb iseniz hemen beni bu mecliste helâk ediniz*." Yazıyı okuyan Nûrî Efendi: "*Taassup kişiyi ne makama iletirmiş, biz bir âciz-i hakîriz. Halk bize kutb itikadındadır, Hakk Teâlâ onları tasdik eyleye. Lakin kutb olanlar, ehl-i nefs olup "Yâ edemez miyim" deyip elinden geleni yapar mı zannedersin? Bil ki onlara cefâ ve sitem oldukça onlar af ile muâmele ederler ve onun için öyle merâtib-i âlilere erişirler. Ancak, evliyâullâh, kabzası yerde bir kılıçtır. Bir kimse kendini o kılıca vurursa kabahat kılıcın mı yoksa vuranın mıdır?*" der. O sırada, "*Aman! Hay!*" diye bir ses duyulur. Nûrî Efendi dışarı çıkarken o kişi yanına gelir ve "*Aman Sultânım! Hatamı bildim, affınızı ricâ ederim*" diyerek ağlamaya başlar. Nûrî Efendi: "*Cenâb-ı Hakk kurtulmuşların imânı ile hatm eyleye*" diyerek *"Fâtiha*" buyurur. Daha camiden çıkmadan önce, o kişi ruhunu teslim eder[423].

Son olarak, Nûrî Efendinin halîfelerinden Bülbülcüzâde Şeyh Abdülkerim Efendi (1106/1694)' ye istinaden nakledilen bir başka menkıbe ise şu şekildedir:

---

[422] Aynı eser, s. 303; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ,* c. I, s. 549
[423] Nazmî, *Hediyye*, s. 290-291; Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 364.

Vaaz etmek için camiye gittiğimde, bana bir perişanlık ve ıstırap arız oldu ve namazı ne şekilde kıldığımı bilemedim. Kürsüye çıktığımda, hatırımda bir harf bile yok, kitaba bakarım yazıyı okuyamam. Bunun üzerine, Hz. Aziz Abdülehad Efendi'nin ruhâniyetine teveccüh etmeyi çare gördüm ve hüsn-i itikat ve teveccüh-i sahih ile teveccüh eyledim. O an, sanki karşımda zahir oldu ve bana "*Nedir bu perişanlık sanki önceden beri yaptığın vaaz değil midir*" buyurdu. Ondan sonra bir vaaz ettim ki hayran oldum. Hatta dinleyen dostlardan bazıları, " *böyle vaazınız duyulmamıştır*" dediler[424].

Böylece Abdülehad Nûrî Efendi'nin hayatı, günlük yaşantı tarzı ve menkıbeleri ile bölümün sonuna gelmiş bulunmaktayız. Şimdi de onun tasavvufî, ilmî ve edebî şahsiyetini tanıyalım.

2. TARÎKATI VE ŞAHSİYETİ

Abdülehad Nûrî, sadece sûfî yönüyle temâyüz etmiş bir şahsiyet olmaktan öte, çeşitli konularda yirmiden fazla eser kaleme almış bir ilim adamı ve şiirlerinin önemli bir kısmı bestelenmiş, Yunus izinde dîvan sahibi bir şâirdir. Bu açıdan biz de, müellifimizin mensup olduğu tarîkatı, ilmî ve edebî şahsiyetini, etkilendiği ve kendisinden etkilenen şahsiyetleri tanıtmaya çalışacağız.

2.1. TARÎKATI

Abdülehad Nûrî Efendi'nin tasavvufî, ilmî ve edebî şahsiyetini topluca incelediğimiz de görülür ki, onun şahsiyetinin temel karakteristiği tasavvufî

[424] Nazmî, *a.g.e.,* s. 302-303.

yönüdür. Çünkü Nûrî Efendi, bir tarîkat şeyhi olmaktan öte, bir tarîkat kurucusudur. Özellikle onun gibi kırk halveti peş peşe çıkaran ve neredeyse her anını müridleriyle geçiren bir tarîkat şeyhinin ruh yapısının ve şahsiyetinin teşekkülündeki ana unsurun tasavvuf olacağı aşikardır. Eserleri de tasavvufla ilgilidir. Bu açıdan, mensup olduğu Halvetiyye Tarîkatı'nı ana hatlarıyla; Şemsiyye'yi ise temel özellikleriyle tanıttıkltan sonra, kurucusu olduğu Sivâsîyye'yi kuruluşu, şubeleşmesi, silsilesi, sülûk özellikleri, tekkeleri ve etki alanları ile incelemek istiyoruz.. Ancak burada, halîfesi Nazmî'nin onun özellikle tasavvufî şahsiyetini tavsif eden şu şiirini görelim:

"Zemîn u âsumân nûr-ı Hallâk-ı cihân-ı Bârî,
O nûrun pertevinden oldu zâhir Hz. Nûrî.

O nûrâ oldu o pîr-i mükemmel mazhar-ı ekmel,
Velî ol feyze bâ'is oldu ammâ himmet-i Nûrî.

Zulâm-ı cehl ile gümrâh iken ehl-i tarîkat heb,
Sırât-ı müstakîme hâdî oldu rahmet-i Nûrî.

Mizâc-ı şâhid-i sırr-ı hakîkat buldu sıhhatler,
İdüb ıslâh merzâ-yı tarîkat hikmet-i Nûrî.

Şerî'at'la tarîkat hem hakîkat oldu ma'mûre,
İdüb ihyâ-yı âyîn-i hakîkat gayret-i Nûrî."[425]

2.1.1. Mensup Olduğu Tarîkat: Halvetiyye

[425] Nazmî, *Hediyye*, s. 277.

Abdülehad Nûrî Efendi, Ebû Abdullah Sirâceddîn Ömer b. Ekmeleddîn el-Lahcî el-Halvetî (öl.750/1349) [426] tarafından kurulan *Halvetiyye Tarîkatı*nın dört ana kolundan biri olan ve Şemseddîn Ahmed-i Sivâsî (1006/1597) tarafından kurulan *Şemsiyye*'ye mensup olup, bu tarîkatın tek alt kolu olan *Sivâsîyye*'nin kurucusudur.

Halvetiyye , Ebû Abdullah Sirâceddîn Ömer b. Ekmeleddîn el-Lahcî el-Halvetî (öl.750/1349) tarafından Azerbaycan'da kurulmuş[427] ve özellikle "*Pir-i Sânî*"[428] lakabıyla tanınan Seyyid Yahya Şirvânî (öl. 868/1463-64)[429] tarafında on binlerce mürid ve çok sayıda halîfe yetiştirilerek İslam dünyasının dört bir yanına yayılmıştır.[430] İslamî tarîkatlar içerisinde en fazla şube ve kola sahiptir. Bu yönünden dolayı Halvetîlik, önceleri "*Tarîkat Kuluçkası*", daha sonraları da, "*Tarîkat fabrikası*" diye anılmıştır.[431] Ancak burada belirtmek gerekir ki, Halvetiyye'nin kırk civarındaki kol ve şubelerinin, Halvetiyye ana başlığından ayrı düşünüldüğü zaman, bizi tarihî süreci içerisinde etkisi fazla olamamış bir tarîkat şeklinde yanılgıya düşürebilir ve bu hata da, müteselsil yanlış kanaatlere sebebiyet verebilir. Bu açıdan Halvetiliği, İslam âleminin dört bir yanına yayılmış şube, kol ve tekkeleri ile birlikte

---

[426] Ömer Halvetî: Lahcan'da doğmuş ve daha sonra Harizm'de bulunan amcası Ahî Muhammed b. Nûr diye bilinen Şeyh Kerîmüddîn Muhammed el-Harezmî (bkz. Vicdânî, *Tomar*, s. 174)'nin yanına giderek sülûkunu tamamlar ve amcasının 717/1317'de vefatı üzerine onun yerine irşâd görevini üstlenir. Sonraları Tebriz, Mısır ve Herat'a seyahat eder. Halvet zikrini çok sevmesi dolayısıyla, bir çok kez halvete girdiği hatta bir çınar ağacının kovuğunun içerisinde kırk halveti peş peşe çıkardığı rivâyet olunur. Onun bu özelliği veya amcasının da Halveti çok sevmesi ve ömrünün çoğunu halvette geçirmesi münâsebetiyle, "*Halvetî*" diye anılmış olması, halvet kelimesinin tarîkata isim olmasına sebep olmuştur. Ömer Halvetî hakkında geniş bilgi için bkz.: Mahmud Cemâleddîn el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye* (haz: M. Serhan Tayşi), M.Ü.İ.F. Vakfı Yay., İstanbul, 1993, ss. 345-350; Harîrîzâde, *Tibyân*, c. I, vr. 345b; Vassaf, *Sefîne*, c. III. ss. 93-94; Vicdânî, *Tomar*, ss. 174-175; Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, M.Ü.İ.F. Vakfı Yay., İstanbul, 1997, ss. 388-389.

[427] Halvetiyye Tarîkatının Kurucusu, kaynaklarda Ömer Halveti olarak kabul edilmekle birlikte, bu konu tartışılmış ve tarîkatın gerçek kurucusunun, halîfeler yetiştirerek başka yerlere göndermesi ve Halvetiliğin ana kollarının ondan sonra başlamış olması dolayısıyla, "*Pir-i Sânî*" Yahya Şirvânî olduğunu kabul edenler de vardır. Bkz. Aşkar, Mustafa, "Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *AÜİFD*, c. XXXIX, s. 542.

[428] Bir tarîkatın ikinci kurucusu, tarîkatı yeniden düzene koyan (tecdîd) kişi. Her tarîkatta bulunmaz. Örnek: Halvetiyye'de Yahya Şirvânî, Kadiriyye'de Eşrefoğlu Rûmî'dir. (Bkz.: Uludağ, *TTS*, s. 384; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 579.)

[429] Seyyid Yahya Şirvânî: Şirvan'ın merkezi olan Şamahî'de doğdu. Soyu İmam Musa Kazım'a dayanır. İlim için Tebriz'e gitmiş ve bilâhere müderrislik yapmıştır. Bu sıra Sadreddin Halevî (öl. 860/1455-56) 'ye (Bkz.: Hulvî, *Lemezât*, ss.381-385) intisâb ile feyz-i tarîkat aldı ve bu zatın damadı oldu. Hilâfet aldıktan sonra önce memleketi Şemâhiye, oradan da Bakü'ye gitti ve vefatına kadar orada kaldı. Hayatı ve halîfeleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Hulvî, *Lemezât*, ss. 395-401; Vassaf, *Sefîne*, c. III, ss. 95-96; Vicdânî, *Tomar,* ss. 178-179; Bursalı, *OM*, c. I, s. 197, Eraydın, *Tarîkatlar*, ss. 389-90; Bandırmalızâde, Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, İstanbul, 1306, s. 27.

[430] Harîrîzâde*, Tibyân*, c.I, vr. 346b; Ahmet Rifat, *Lügat-ı Tarihiyye*, c. IV, s. 240.

[431] Gölpınarlı, Abdülbâki, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Yay., İstanbul, 1977, s. 327.

bütüncül bir değerlendirmeye tabi tutmak, bizi daha sağlıklı bir sonuca ulaşmaya götürecektir.

Halvetiliğin, bağlıları açısından temel karakteristiği, ilim adamından köylüsüne, esnafından çiftçisine, toplumun bütün katmanlarına hitap eden[432] ve kurucusundan itibaren geliştirip çeşitli bölgelere yayanlara kadar, Türk renginin ağır bastığı bir tarîkat olmasıdır.[433]

Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren Padişahlar'ın sûfîlere olan ilgi ve yakınlığı,[434] yükselme döneminde de devam etmiş, Fatih Sultan Mehmet ile Akşemsedin(öl.863/1459),[435] II. Beyazıt ile Cemal Halvetî (Çelebi Halîfe),[436] Yavuz Sultan Selim ile Yusuf Sinan Sünbül Efendi ve Kanûnî Sultan Süleyman ile Merkez Muslihuddin Efendi yakın diyalog içerisinde bulunmuş,[437] sohbetlerine katılmışlardır. Yükseliş Dönemi'nden sonra da, padişahlarının çoğu -hangi amaçla olursa olsun- Halvetî mürşidlere intisab etmişlerdir.[438] Kısaca Halvetilik, Osmanlı toplumunda hem keyfiyet, hem de kemiyet açısından[439] en etkili tarîkatların başında gelmektedir.[440]

---

[432] Aşkar, *a.g.m*., 535.

[433] Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 120; Aşkar, *a.g.m*., s. 549; Konur, Himmet, *İbrâhîm Gülşenî,* s. 150.

[434] Osman Gazi'nin Şeyh Edebâlî ile olan ilişkisi ve gördüğü rüya için bkz. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 6; Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Târihi*, MEB., Yay., İstanbul, 1970, ss. 10-13.

[435] Akşemseddin'in Halvetîlik yönü de vardır. Çünkü, Hacı Bayram Velî'nin halîfesidir. Hacı Bayram Velî ise, Erdebil sûfîleri vasıtsıyla Halvetî zikrini ilk telkin eden kişi kabul edilen İbrahim Zâhid Gîlânî'ye bağlanmaktadır. Halvetiyye, Bayramiyye'nin öğretisine kaynaklık teşkil etmiştir. Bkz.: Cebecioğlu, *Hacı Bayram*, s. 120; Yılmaz, H. Kâmil, *Hüdâyî*, s. 164.

[436] Bu ilişkiye dair Lemezât'ta şu ifâde geçer: "*Sultan Bayezid Amasya Sancağı beyi iken Şeyh de orada irşadla meşguldü. Şehzâde'nin Şeyh'e tam bir itikâdı vardı ve ona biat etmişti*." Bkz. Hulvî*, Lemezât*, s. 430; Yazıcı, Tahsin, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi (İED)*, İstanbul, 1956, II, s. 93; Mayer, Hans George, "İçtimâi Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Ulemâ-Meşâyih İlişkileri" trc. Hüseyin Zamantılı, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, sy. IV, yıl, IX, Ekim 1980, ss. 55.

[437] II.Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın tasavvufî yönleri ve sûfîlerle münâsebetleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, ss. 245-264.

[438] Şapolya, *Mezhepler ve Tarîkatlar Tarihi*, Türkiye Yay., İstanbul, 1964, ss. 448-449; Aşkar, *a.g.m*., s. 550.

[439] Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Halvetî Tekkelerini sayı itibariyle diğer tarîkatların tekkelerine nazaran belli bir üstünlüğü mevcttur. Bkz.: Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul, 1314, c. II, s. 18; Bandırmalızâde, *Mecmûa-yı Tekâyâ,* (Dersaâdet), İstanbul, 1306, ss. 1-16; Tabibzâde, Mehmed Şükrü, *Mecmûa-yı Tekâyâ*, ss. 1-80;

[440] Halvetiyye tarîkatının Türk toplumundaki yeri hakkında geniş bilgi için bkz. Aşkar, Mustafa, *Niyazî-i Mısrî*, ss. 197-202.

Halvetiyye Tarîkatı, Anadolu'da ilk olarak Amasya ve civârında yayılmaya başlamış ve bu Yahyâ-yı Şirvânî'ni pîrdaşi Pîr İlyas-ı Amâsî (öl. 837/1333-34)[441] vasıtasıyla olmuştur.[442] İlk olarak *Tâciyye* diye meşhur olan *Gümüşlüoğlu Tekkesi* kurulmuş,[443] kısa sürede halkın kabulünü kazanarak yayılmaya başlamıştır.[444]

Halvetilik, II. Bâyezid'in, şeyh Cemal Halvetî'yi davet etmesi[445] neticesinde başkent İstanbul'a girmiş ve tarîkat âyini, ilk olarak Cemal Halvetî'nin dokuz yıl vazîfe yaptığı Koca Mustafa Paşa âsitânesinde[446] icrâ edilmiştir.[447] İstanbul'a bu şekilde giren Halvetîlik, ilerde arz edeceğimiz gibi, Abdülehad Nûrî ve hocası Abdülmecîd-i Sivâsî zamanında Sivâsîyye ve diğer şubeleri ile en parlak dönemlerinden birini yaşayacaktır.

Sivâsîyye'ye geçmeden önce, Halvetîyye'nin ana kollarını ve Sivâsîyye'nin onun içerisindeki farklı yönlerini görebilmemize imkan sunması amacıyla, bu tarîkatta uygulanan zikir ve halvet hakkında kısa bir bilgi vermek uygun olacaktır.

Halvetiyye Tarîkatı Seyyid Yahya-yı Şirvânî'den sonra 4 ana kola ayrılmıştır:

1. **Rûşeniyye**: Yahya Şirvânî'nin ileri gelen halîfelerinden Aydınlı Dede Ömer Rûşenî (öl. 892/1487)[448] tarafından kurulmuştur.

---

[441] Hayatı ve Halvetîlik içerisindeki yeri hakkında geniş bilgi için bkz.: Hulvî, *Lemezât*, ss. 393-394; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, ss. 28-32.

[442] Fuad Köprülü, Halvetîliğin XIII. asrın sonunda Niğde'de Ahî Yusuf Halvetî tarafından kurulan bir zaviye ile Anadolu'ya girdiğini ifade etmektedir. Bkz. Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, TTK Basımevi., Ankara, 1959, s. 96.

[443] Abdi-zâde Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*(sad.: Ali Yılmaz-Mehmed Akkuş) Ank. 1986, c. I, s. 194-195.

[444] Amasya Halvetîleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Yılmaz, Necdet, *OTT*, ss. 244-246.

[445] Hulvî, *Lemezât*, s. 432; Harîrîzâde, *Tibyân*, c. I, vr. 247b.

[446] II. Bayezıt tarafından İstanbul'a davet edilen Cemal Halvetî için Sadrazam Koca Mustafa Paşa tarafından Bizans dönemine ait Krisei Manastırı'nın imarı ile cami ve tekkeye dönüştürülmüştür. Sünbül Sinan Efendi'nin bu âsitane'de görev yapması ve avlusuna defnedilmesi ile de "*Sünbül Efendi Tekkesi*" olarak anılmaya başlanmıştır. Bkz.: Atâyî, Nev'izâde Atâullah, *Hadâiku'l Hakâik fî Tekmîleti'ş-Şakâik* (*Zeyl-i Şakâik*), neş.: Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1989, s. 62; Hulvî, *Lemezât*, s. 433; Harîrîzâde, *Tibyân*, c.I, vr. 247b; Eyice, Semavi, "İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Camii ve Osmanlı Türk Mimârisindeki Yeri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (İÜEFTD)*, V/89 (1953), ss. 153-182; Tanman, "Sünbül Efendi Tekkesi", *DBİA*, c. VII. ss. 105-107; Tayşi, M. Serhan, "Sünbül Efendi", *SGAD*, c. VIII. ss. 41-45; Özdamar, *Dergahlar*, ss. 137-138.

[447] Eraydın, *Tarîkatlar*, s. 397; Küçükdağ, Yusuf, *II. Bayezid, Yavuz ve Kanunî Devirlerinde Cemâli Ailesi,* Aksarayî Vakfı Yay., İstanbul, 1995, s. 28.

[448] Aydınlı olduğu için "Rûşenî" lababıyla meşhur olan Dede Ömer, Yahya Şirvânî'nin önde gelen halîfelerindendir ve İbrahim Gülşenî'nin şeyhidir. Bkz.: Uzun, Mustafa, "Dede Ömer Rûşenî" *TDVİA*, c.IX, s. 8. Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Uzun, Mustafa, *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri ve Miskinlik-nâme Mesnevîsi*"(Basılmamış doktora tezi), İstanbul., 1982; Konur, Himmet, *İbrâhîm Gülşenî*, s. 150.

2. **Cemâliyye**: "Çelebi Halîfe" diye şöhret olan Muhammed Hamîduddîn Cemâlî el Bekrî el-Aksarayî (öl. 899/1493-94) tarafından kurulmuştur.

3. **Ahmediyye**: " Yiğitbaşı"[449] diye bilinen Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî (öl. 910/1504)[450] tarafından kurulmuştur. Şubesinin çokluğu nedeniyle Halvetiyye'nin bu şubesi, "Orta Kol" olarak bilinmektedir[451].

4. **Şemsiyye**: Şemseddîn Ahmed-i Sivâsî (öl.1006/1597-98) tarafından kurulmuştur. Abdülehad Nûrî'nin tarîkat silsilesini verirken bu tarîkat hakkında daha geniş bilgi sunulacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki, yukarıda zikrettiğimiz üç ana şubeden, çok sayıda yeni alt şube ve kollar doğmasına rağmen, Şemsiyye şubesinden sadece bir alt şube doğmuştur ki o da, Abdülehad Nûrî Efendi tarafından kurulan Sivâsîyye'dir.

2.1.2. Halvetiyye Tarîkatında Halvet ve Zikir

Halvetiyye Tarîkatı'na isim olan halvet, tasavvufun temel kavramlarından biridir ve " *tenhaya çekilme, yalnız kalma, büsbütün yalnız durmak, biriyle tenhada konuşmak üzere yalnız kalıp kimseyi içeriye almamak, tenha yer ve ibadet, zikir, riyâzet ve murâkabe ile meşgul olmak üzere tenha bir hücreye kapanmak*"[452] gibi anlamlara gelmektedir. Halvet kelimesi, tasavvuf literatüründe, "*çile*" ve *"erbaîn"* kelimeleriyle eş anlamda kullanılmıştır.[453] Tasavvuf ıstılahı olarak halvet'in zıddı ise, celvettir. Halvet, genel anlamda kenara çekilmeyi ifâde ederken, "celvet" lügat

---

[449] Manisa'da irşad vazifesinde bulunurken İstanbul meşâyihi arasında vuku bulan tarîkat meseleleri ile ilgili bir meseleyi çözdüğü için daha önceden de "Yiğitbaşı" denilmesine rağmen, sonradan yiğitliği tescillenerek bu lakabla anılmıştır. Bkz.: Harîrîzâde, *Tibyân*, c. I, vr. 53a; Vicdânî, *Tomar*, s. 332; Serin, Rahmi, *Halvetîlik* s. 128; Daha Geniş bilgi için bkz.: Ögke, Ahmet, *Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî Hayat, Eserleri Görüşleri*, İnsan Yay., İst.,2001, ss. 40-45.

[450] Hayatı ve Ahmediyye'nin kolları hakkında geniş bilgi için bkz.: Atâyî, *Zeyl-i Şakâik*, s.63; Nazmî, *Hediyye*, ss. 203-205; Harîrîzâde, *Tibyân*, vr. 53a-65b; Vassaf, *Sefîne*, c.IV, ss. 155-157; Bursalı, *OM*, c.I, ss.197-198; Sami, *Esmâr*, s. 35; Akkuş, Mehmed, "Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'nin Hayatı ve Eserleri", *İlim ve Sanat*, İstanbul, 1998, sy. 21, ss. 29-33; Uludağ, Süleyman, "Ahmed Şemseddîn, Yiğitbaşı", *TDVİA*, c. II, s. 135-136; Öğke, *a.g.e.*, 36-62.

[451] Mehmed Sâmi, *Esmâr*, s. 35; Vassaf, *Sefîne*, c.IV. s. 156; Bursalı, *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyıh, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcîm-i Ahvâli(Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyıh),* Haz.: M.Akif Eroğlu *,* İzmir, 1994, s. 17; Bandırmalızâde, *Mir'atü't-turuk*, s. 31.

[452] Şemseddin Samî, *Kâmus-i Türkî*, İstanbul, 1317, s. 587; İbn Arabî, *Mu'cemi Istılâhâti's-Sûfiyye*, Beyrut, 1990, s. 69; Abdürrezzak el-Kâşânî, *Mu'cemi Istılâhâti's-Sûfiyye*, Kahire, 1992, s. 180; Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfat*, Kahire, trs., s. 113; Pakalın, *OTDTS*, c. I, s. 713; Uludağ, *TTS*, s. 206; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 321.

[453] Çile, Farsça kırk anlamına gelen "*çihil"* kelimesinden türemiş ve Arapça kırk anlamına gelen "erbaîn" kelimesi ile tasavvuf literatüründe: "Bir mürşidin nezâretinde bir hücreye çekilerek kırk gün süre ile az yemek, az uyumak, az içmek ve az konuşmak suretiyle sürekli ibadet etmek" şeklinde aynı anlamına gelmektedir.Bkz.. Cebecioğlu, *TTDS* , s. 202.

anlamıyla: "*Bir kimsenin hanımından ve vatanından âvâre kalması*",[454] ıstılahta ise: "*Kulun ilâhî sıfatlarla muttasıf olarak halvetten çıkması*",[455] halkın arasına girmesi anlamındadır. Tasavvufta halvet, sonsuz ve sürekli değildir. Halvetin bu yönü, kırk gün anlamına gelen *çile* ve *erbaîn* kelimeleri ile belirtilmiştir. Kırk günlük sürenin ise, Hz. Musâ'nın Allah (c.c.) ile konuşmadan önce kırk gün[456] oruç ve ibâdet ile meşgul olmasından kaynaklandığı kabul edilir.[457]

Halvet denilen, gündelik yaşantı ve sosyal hayattan uzaklaşma şeklindeki bu geri çekilme (retreat: inzivâ, halvet)'den maksat, kişiye, ânın ihtiyaç ve telaşı içerisinde unuttuğu kozmik statüsüne, bilinçli olarak katılabileceği ve ilâhî arketiplerin ve ruhta gizli niteliklerin daha belirgin ortaya çıkışının yapılanmasını[458] sağlayabilecek yoğunlaştırılmış bir dönem[459] veya bir başka ifade ile, tasavvufî hayata yeni başlayan kimselerin hemcinslerinden ve türlü görüntü ve ses kirliliğinden ayrı kalarak zihnin konsantrasyonunun Allah üzerinde odaklaştırılmasını[460] ve ruhun aydınlanmasını sağlamaktır. Halvet ile dışa yani fânî olana kapanan duyu organları içe yönelir ve riyâzat ile kalbde bir uyanma ve gayb nuru ile de bir aydınlanma gerçekleşir.[461]

Diyebiliriz ki, halvet ile, ham olanın pişmesi, eksik olanın tamamlanması, kişinin kendini tanıması ve kemâle doğru yola çıkması hedeflenir. Çünkü mutasavvıflar, "*Kem âlât ile kemâlât olmaz*" vecîzesinde ifâde edilen anlamın tahakkuku için, âlemin öznesi olan insanın kemâle ermesini, ilk hedef bilmişlerdir. Bilindiği üzere insan aklı ve kalbi kadar önemli bir âlet yoktur. İşte halvet, bunların farkında olma bilinç düzeyine ulaşmayı artıran ve kolaylaştıran bir süreçtir.

Zikir ise, Kur'an-ı Kerîm'de bir çok değişik anlamda kullanılarak yapılması emredilen ve fazîleti vurgulanan bir ibadettir. Mutasavvıflar, İslamı'ın emirlerini azîmetle yapmayı hayatlarının temel prensibi edindiklerinden dolaydır ki, "*zikir*"

---

[454] Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, c. III, s. 785.
[455] Uludağ, *TTS*, s. 112.
[456] Araf Suresi, 142. "Bir de Mûsa'ya otuz geceye va'd verdik ve (otuz geceyi) bir on ile tamamladık, bu sûretle Rabb'inin mîkatı (tayin ettiği vakit) tam kırk gece oldu...).
[457] Sühreverdî, *Avârifu'l-Meârif*, haz: H.Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, İslam Dergisi Hediyesi, İstanbul, 1990, s. 263-264.
[458] O'kane, Atun, *"*Manevî Rehberlik Sanatı*"* *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf* (Edit: Heyet, ter.: Kemal Yazıcı, Ramazan Kutlu), İnsan Yay., İstanbul, 1997, s. 91.
[459] O'kane, Atun, *a.g.m*., s.78
[460] Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Ank., 1986, s.125; Cebecioğlu, *TTDS*, s.321.
[461] Necmeddîn-i Kübra, *Tasavvufî Hayat (Risâle ile'l-Hâimi'l-Hâif min Levmeti'l-Lâim)*, trc. Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul, 1980, s. 76.

emrini tarîkatların "*üssü'l-esâs*"'ı[462] olarak tespit etmiş ve hayatın her ânını bu bilinç düzeyinde geçirebilmek için, "*zikr-i dâim*"'de bulunmayı[463] bir hedef olarak kabul etmişler ve bunun için çalışmışlardır.

Tarîkatlara göre, zikrin icrâsı hususunda toplu veyâ münferid, gizli (*zikr-i hafî*) veya açık (*zikr-i cehrî*) olması yönünde farklı usûller geliştirilmiştir. Bu faklılık, insanların fıtrat ve meşreplerinin başkalığı düşünüldüğü zaman, bir zorunluluk ve zenginlik olarak nitelendirilebilir.

Halvetiyye tarîkatında, Peygamberimizin Hz. Ali'ye gözleri kapalı şekilde ve sesli olarak "*Kelime-i Tevhîd*"'i telkîn ettiği görüşünden yola çıkarak zikr-i cehrî benimsenmiş ve tatbîk edilmiştir.[464] Ancak bazı sûfîler, şeyhlerinden devraldıkları tarîkat usûlleri üzerinde inisiyatif kullanarak, tarîkatın genel kurallarına bağlı kalmak şartıyla, yeni usûller eklemiş veya bazılarının tatbîkini kaldırmışlar ve bunun netîcesinde tarîkat, bu sûfîlerin isimleriyle anılmaya başlanmıştır.[465]

Halvetiyye tarîkatının kuruluşundan itibâren, "*kelime-i tevhîd zikri*" ve "*esmâ-i seb'a zikri*" temel kabul edilmiş, rüyâ yorumlarına da büyük önem verilmiştir.

Esmâ-i seb'a şunlardır: 1- "*Lâ ilâhe illalâh*", 2- "*Allah*", 3- "*Hû*", 4- "*el-Hakk*", 5- "*el-Hayy*", 6- "*el-Kayyûm"*, 7- "*el-Kahhâr*"[466]. Bu yedi isme "*esmâ-i fenâiyye*" de denir[467].

Bu isimlerle ilk defâ kim tarafından zikir yapıldığı ve bunların telkin edildiği hususunda, "Cüneyd-i Bağdadî'dir" diyenler olmuşsa da, doğrusunun Şeyh İbrâhim Zâhid Gîlânî (öl.705/1305) olduğunu kaydedilir. Harîrîzâde de bu kanaattedir.[468] Bu konuda Tahsin Yazıcı, Cüneyd-i Bağdâdî tarafından ortaya konulması ihtimalinin bulunmadığını, zira, böyle bir durum söz konusu olsaydı silsilesinde Cüneyd-i Bağdâdî olan her tarîkatın usûlünde bu cehrî zikrin bulunması gerektiğine, halbuki sadece Halvetiyye ve Celvetiyye'da var olduğuna dikkat çeker.[469] Nazmî, bu iki görüşten ayrı olarak, bunun ilk defa Yahyâ Şirvânî tarafında ortaya konulduğunu

[462] Vicdânî, *Tomar*, s. 181.
[463] Nûr Sûresi'ni 37. ayetinde: "...nice erler ki ne ticâret ne bey' (alım-satım) kendilerini zikrullah'tan, namaz kılmaktan, zekat vermekten alıkoymaz ..." buyrularak, her an Allah (c.c.)'ın hatırda tutulması ve anılması istenir. Çünkü kalplerin sükûnu ve tatmini ancak zikrullah iledir. Râd Suresi, 28: "Kalpler ancak Allah'ın zikriyle mutmain olur."
[464] Harîrîzâde, *Tibyân*, c.I, vr. 342b;
[465] Vicdânî, *Tomar*, s. 181
[466] Aynı eser, aynı yer.
[467] Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler,* Uludağ Yay., Bursa, 1993, s. 129
[468] Harîrîzâde, *Tibyân*, c I, vr. 344b.
[469] Yazıcı, "*İlk Halvetî Şeyhleri*", ss. 29-30

bildirir.[470] Kanaatimizce, Şeyh İbrâhim Zâhid-i Gilânî (705/1305)[471]'den sonra, halîfesi Şeyh Ahî Muhammed-i Harezmî ile Halvetiyye Tarîkatı'nın, Şeyh Safiyyüddîn Erdebilî ile de Safevîyye (Erdebiliyye)[472]'nin başladığı göz önünde bulundurulursa,[473] İbrâhim Zâhid-i Gîlânî tarafından ortaya konulduğu şeklinde kanaat daha doğru olmalıdır. İsmail Hakkı Bursevî'de bu kanaattedir.[474]

Bu isimler daha sonra Dede Ömer Rûşenî tarafından beş isim daha eklenerak on ikiye çıkarılır.[475] Dede Ömer Rûşenî tarafından ilâve yapılan ve "*Esmâ-i Bekâiyye*" [476] denilen beş isim şunlardır: 1-el-Vehhâb, 2- el-Fettâh, 3- el-Vâhid, 4-el-Ehâd, 5- es-Samed. Daha sonra da, Nureddîn-i Cerrâhi tarafından "usûl", "fürû'", "tebdîlat" ve "tasarrufât" başlıklarıyla kategorize edilerek bu isimler yirmisekiz'e çıkarılmıştır.[477] Bu isimler, gece zikredilirse başına nidâ harfi "*yâ"* getirilir.[478]

Usûl: Lâ ilâhe illallah, yâ Allah, yâ Hû, yâ Hakk, yâ Hayy, yâ Kayyûm, yâ Samed, yâ Alîm, yâ Kahhâr.

Fürû' : Yâ Vehhâb, yâ Fettâh, yâ Vâhid, yâ Ehad, yâ Samed, yâ Alîm, yâ Azîm.

Tebdîlât: Yâ Kâdir, yâ, Kaviy, yâ Celîl, yâ Cemîl, yâ Hâdî, yâ Mâlik, yâ Vedûd.

Tasarrufât: Yâ Kerîm yâ Allah, yâ Bâsıt yâ Allah, yâ Azîz yâ Allah, yâ Mu'izz yâ Allah, yâ Ganiyy yâ Allah, yâ Muğnî yâ Allah, yâ Latîf yâ Allah.

Halvetiyye Tarîkatı, nefsin aldatıcı ve geçici arzuları ile mücâdele ve mücâhedeyi esas alan "*nefsânî tarîkat*"'lardandır.[479] Bu açıdan nefsin terbiyesi, nefs için kabul edilen yedi mertebeye mukâbil "*esmâ-i hüsnâ*"'dan yukarda belirttiğimiz "*esmâ-i seb'a*"'nın biri ile zikr yapılarak gerçekleştirilmeye çalışılır.

---

[470] Nazmî, *Hediyye*, s. 69.
[471] Hayatı Hakkında bkz.:Hulvî,*Lemezât*, ss.319-324; Harîrîzâde, *Tibyân*, c. II, vr. 70a-71b; Yılmaz, Hasan Kâmil, *Hüdây,î*ss. 162-164.
[472] Türk karekteri fazla olan Halvetiyye Tarîkatı ile başlangıcında ortak unsurlara sahip olan Safeviyye, Sünnî bir tarîkat olarak ortaya çıkmasına rağmen, zaman içerisinde Şii bir hüviyete bürünmüştür. Bkz. Trimingham, J. Spencer, *The Sufî Orders in İslam,* Oxford, 1973, s. 99.
[473] Harîrîzâde, *Tibyân*, c. II, vr. 71a.
[474] Bursevî, İsmail Hakkı, *Silsilenâme-i Celvetiyye*, Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, İst. 1291, s. 63.
[475] Vicdânî, *Tomar*, s. 185.
[476] Kara, *Bursa'da Tarîkatlar*, s. 129
[477] Vicdânî, *Tomar*, s.186.
[478] Kara, *Bursa'da Tarîkatlar*, s. 129.
[479] Yılmaz, *Hüdâyî*, ss. 156, 235.

Bunu gösteren cetvel şu şekildedir:[480]

NEFSİN MAKAMLARI	Emmâre	Levvâme	Mülhime	Mutmainne	Râziye	Marz
SEYRİN ÇEŞİTLERİ	ilallah	alallah	billâh	anillâh	fillâah	maall
ÂLEMLER	Şehâdet	Misâl	Ervâh	Ceberût	Lâhut	Nâsu
HALLER	Zevk	Şevk	Aşk	Vuslat	Hayret	Fenâ fenâ
TERAKKÎNOKTASI (MAHAL)	Sadr	Kalb	Ruh	Sır	Sırru's-Sır	Hafî
VÂRİDÂT	Şeriat	Tarîkat	Hakîkat	Ma'rifet	Velâyet	Sıddî
MÜŞÂHEDELER (ŞÜHÛD)	Tevhîd-i Ef'âl	Tevhîd-i Sıfat	Tevhîd-i Zât	Cem	Hazretü'l-cem'	Cem' cem'
ESMÂ	Lâilâhe illallah	Allah	Hû	Hakk	Hayy	Kayy
NURLARIN RENGİ	Ezrak (Mâvi)	Asfar (Sarı)	Ahmer (Kırmızı)	Esved (Siyah)	Ahdar (Yeşil)	Ebya (Beya

Zikr'in tatbikatı ise ana hatlarıyla şu şekilde özetleyebiliriz:

Öncelikle, karanlık bir ortamda diz çökerek kıbleye karşı oturulur. Zihnin ve kalbin mâsivâ düşüncesinden uzaklaştırılarak, huzûr-i ilâhî'de bulunma edebi içerisinde yalnız Allah'ı, ve O'nun büyüklüğünü düşünülür. Zikre, istiğfâr ve tevbe ile başlanır. İstiğfâr cümlesi[481] yüz kere tekrar edilir. Ardından yüz defa salât u

[480] Bu tablo için bkz.: Harîrîzâde, *Tibyân*, c.I, vr. 345; Vicdânî, *Tomar*, s.185.
[481] "Esteğfiru'llâh el-'azîm ellezî lâ-ilâhe illâ hûve'l-Hayyü'l-Kayyûm ve etûbu ileyh."

selâm getirilir. Bunlar yapılmadan zikre başlanılmaz. Böylece zihnin ve kalbin istenilen amaca (kıvama) hazır hale gelmesiyle 33 veyA 165 defa "*Kelime-i Tevhîd*" tekrar edilir. Bu yapılarken baş sağ omuza çevrilip "*Lâ İlâhe"* denilir, ardından baş sol tarafa yönelerek, memenin altında bulunan kalbe doğru kuvvetlice eğilerek *"illallâh*" denilir. Esmâ-i seb'a'nın birincisi olan Kelime-i Tevhîd'in esrârı görülmeden ikincisine geçilmez. Bu husus, seyr ü sülûk'un manevî kanunu olarak nitelendirilmiştir. Zikrin birini tamamlayarak diğerine geçmeye "*tekmîl-i merâtib*" ve "*kat-ı menâzil"* denilmiştir. Ancak, mürşidin yanında bulunamama mazereti olanlara, esmâ-i seb'a'nın tamamı telkîn edilebilir. Fakat, onların ezkârı yüz bine ulaşma zarûreti vardır.[482] Bu usûl, münferid yapılan zikir içindir.

Başta tekkelerde olmak üzere topluca yapılan zikirlerde ise, her makamda mürid bulunduğu için, bütün isimlerle zikir yapılır ve bu zikre müridler, mürşidin sağına, mürid olmayanlar ise soluna dizilerek halka oluşturur katılırlar. Zikir ayakta veya oturarak yapılır.[483]

Bunların netîcesinde sülûkunu tamamlayan mürid, kendi nefsinde bulunan Allah'la arasındaki perdeler kalkmaya başlar ve bazı mükâşefeler görülür. Mertebeleri tamamlayarak hilâfet mertebesine ulaşan ve böylece irşâd salâhiyeti kazanan müride şeyh tarafından tâç ve tarîkat hırkası giydirilerek icâzet verilir.İcâzeti olmayanın irşâda salâhiyeti yasaklanmıştır[484]. Sülûkunu tamamlayan mürîdin ezkarı bitmez. Yukarda belirttiğimiz Usûl, Fürû', Tebdîlât ve Tasarrufât'tan birer isim almak sûretiyle dört isimden müteşekkil günlük zikre devam eder. Bu isimler günlere göre şöyle belirlenmiştir:

Pazar : Lâ ilâhe illallâh, yâ Vehhâb, yâ Kâdir, yâ Kerîm yâ Allah,

Pazartesi :Yâ Allah, yâ Fettâh, yâ Kaviyy, yâ Bâsıt yâ Allah,

Salı: :Yâ Hû, yâ Vâhid, yâ Celîl, yâ Azîz yâ Allah,

Çarşamba:Yâ Hakk, yâ Ehad, yâ Cemîl, yâ Mu'izz yâ Allah,

Perşembe:Yâ Hayy, yâ Samed, yâ Hâdî, yâ Ganiyy yâ Allah,

Cuma :Yâ Kayyûm, yâ Alîm, yâ Mâlik, yâ Muğniyy yâ Allah,

Cumartesi:Yâ Kahhâr, yâ Azîm, yâ Vedûd, yâ Latîf yâ Allah[485].

[482] Vivdânî, *Tomar*, ss. 181-182.
[483] Aynı eser, s. 182.
[484] Aynı yer, s. 182.
[485] Aynı eser, s. 186.

Halvetîlikte ön plana çıkan unsurlardan biri de, rüyâ ta'bir ve te'villeridir. Rüyalar ve bunların yorumu bugün modern psikolojinin de gündeminde yerini almış, insan psikolojisinin her yönüyle tanımlanabilmesi amacıyla kullanılabileceği ifâde edildiği gibi, Carl Gustav Jung tarafından, *ilâhî sesler* olarak iddialı bir nitelemeye değer bulunmuştur.[486]

2.1.3. Şemseddîn Ahmed-i Sivâsî ve Şemsiyye-i Halvetiyye

Halvetiyye Tarîkatının dört ana kolundan biri olan Şemsiyye, Şemseddîn Ahmed-i Sivâsî (öl.1006/1597-98) tarafından XVI. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuştur.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Abdülehad Nûrî Efendi'nin, babasının amcası olan Şemseddîn Ahmed-i Sivâsî, 926/1520 senesinde Zile'de doğdu. Künyesi, *Ebu's-Senâ*, lakâbı *Şemsü'd-Dîn*, ismi *Ahmed*, mahlası *Şemsî*, lakâbı ise *Kara Şems*'dir.[487]

Babası Ebü'l-Berekât Muhammed ez-Zîlî, Şeyh Habîb-i Karamânî'nin halîfelerinden olan el-Hâc Hızır Amâsî'ye müntesib olduğundan, daha yedi yaşında iken, onu, bir kış mevsiminde şeyhinin ziyâretine götürür ve hayır duâsını talep eder. Aldığı duânın bereketi ile küçük yaşlardan itibâren tasavvufî havayı teneffüs ederek büyür. Zile'de Sarf ve Nahiv okuyarak ilim tahsiline başlayan Şemseddîn-i Sivâsî, daha sonra, Tokat' a giderek Arâkiyecizâde diye şöhret olan Mevlâ Şemseddîn'nin yanında kendini yetiştirir. Bu esnâda, rüyâsında insanların kendisini tavaf ettiklerini görür. Rüyâsının ta'birini yapan Köstekçizâde diye bilinen bir ehl-i tarîk, zâhirî ve bâtınî ilimlerde asrında tek ve her taraftan kendisine büyük bir teveccüh olacağı müjdesini verir.[488] Ardından, İstanbul'a giden Şemseddîn-i Sivâsî, burada şer'î ilim tahsilini tekmîl eder. Ancak, Sahn Medresesinde müdderris olmasına rağmen, bir türlü gönül huzuruna kavuşamaz. Kalbinin itmi'nâna erme yolunun tasavvuftan geçtiğini düşünerek, Sultan

---

[486] Frieda Fordham, *Jung Psikolojisi*, çev. Aslan Yalçıner, Say Dağıtım, İstanbul, 1994, ss. 124-138. Ayrıca Jung açısından Rüyalar hakkında bkz. Llewellyn Vauughn-Lee, "Bir Sûfi Geleneğin Rüyâ Çalışması" , *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf* (Edit: Heyet, ter: Kemal Yazıcı, Ramazan Kutlu), İnsan Yay., İst., 1997. Tasavvufî açıdan rüyâ tabirleri hakkında bkz. Mustafa Tatçı-Halil Çeltik, *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Tâbirnâmeleri* Akçağ Yay., Ankara, 1995.

[487] Nazmî, *Hediyye*, s. 58; Müstakîmzâde, *Hülâsâ*, vr. 10b. Ayrıca, Sivas ve çevresinde "*Şems-i Azîz*" diye anılmaktadır. Bkz. Aşkun, Vehbi Cem, *Sivas Şâirleri*, Sivas, 1948, s. 11.

[488] Nazmî, *Hediyye*, s. 61

Mehmed Camii'nde iki rekat namaz kılarak hacca gider ve oradan memleketi Zile'ye döner. Babasının şeyhi Hızır-ı Amâsî'nin halîfelerinden olan ve Amasya Ezinepazarı'nda bulunan Muslihiddîn Efendi'nin dergâhına vararak intisâb eder. Burada "*Dördüncü tavr*" ı (*Nefs-i Mutma'inne*)[489] tamamlayarak icâzet alır.[490] Ancak, kısa süre sonra şeyhi vefât eder. Bunun üzerine, yaşadığı üzüntüyü, *"Muslihiddîn Efendi vefât edince yetim kaldım. Şem'i sönmüş hâneye ve suyu çekilmiş değirmene döndüm*" [491] diyerek dile getirir.

Sevdiği insanın yokluğu ile içerisine düştüğü yalnızlık ve üzüntü, Şemseddin-i Sivâsî'ye, yeniden bir mürşîd-i kâmile bağlanma ihtiyacını hissettirir. Bu duyguyla mânevî bir kılavuz arayışına başlar ve Tokat'ta yaşayan Mustafa Kirbâsî Efendi'nin huzuruna varır ve biat etmek istediğini söyler. Ancak, o tarihte yüz yaşını aşmış bir pîr-i fânî olan Mustafa Kirbâsî Efendi, " *Sen civansın. Riyâzât-ı kaviyye ve mücâhede-i azîmen vardır. Ben yaşlı ve hasta oldum. Bu şekilde seni riyâzete kudretim yoktur. Seni terbiye ile meşgul olamam. Ancak tâlib-i sâdıksın.*" dedikten sonra bir saat kadar murâkabe eder ve Şemseddîn Efendi'nin başını okşayarak "*Sana müjde, Cenâb-ı Hak senin mürşidini ayağına gönderecek. Altı ay sonra Tokat'a gelecektir.*" diyerek duâ eder.[492]

Semseddîn-i Sivâsî, Tokat'tan tekrar Zile'ye dönerek ders vermeye başlar. Bir süre sonra, üstâdı Arakiyecizâde Şemseddîn Efendi, Tokat'a Abdülmecîd isminde bir şeyh-i kâmilin geldiğini, vaaz ve sohbetlerinde dile getirdiği bazı hakîkatleri, âlimlerin idrak etmekte âciz kaldıklarını haber verir. Bunun üzerine hemen yola çıkan Şemseddîn Efendi, Tokat'a gidip Abdülmecîd-i Şirvânî'nin meclisine varır. Kısa bir sohbetten sonra Şeyh Efendi, "*Ey Kara Şems, emr-i İlâhî ve işâret-i Rasûlullâh ile dâr ve diyârımı ve fukarâ ve ehibbâmı terk ederek seni irşâd için geldik*" der. Bu esnada, Mustafa Kirbâsî Efendi'nin verdiği müjdenin gerçekleştiğini düşünen Şemseddîn-i Sivâsî'ye hitâben Abdülmecîd Şirvânî, " *Siz buralarda itibar gören bir âlimsiniz. Derviş olduğunuz takdirde zilleti seçmiş olursunuz ve halkın gözünde eski itibârınız kalmaz. Pişman olursunuz*" der.

[489] Vicdânî, *Tomar*, s. 251.
[490] Nazmî, *a.g.e.*, ss. 261-262; R. Sivâsî, *Necmü'l-Hüdâ*, vr. 10b; Harîrîzâde, *Tibyân*, c. II, vr. 209b-210a; Hocazâde, *Ziyâret*, ss. 90-91; Vassaf, *Sefîne*, s. 347; Vicdânî, *Tomar*, ss. 251-52; Bursalı, *OM*, c. I, s. 95; Bursalı, *Sekiz Zât*, ss. 7-8.
[491] Nazmî, *a.g.e.*, s. 62.
[492] R. Sivâsî, *a.g.e.*, vr. 12b; Nazmi, *a.g.e.*, s. 63; Müstakîmzâde, *Hülâsâ*, vr. 12b.

Bunun, kendisini irşâd edecek kişinin ilk imtihanı olduğunu sezen Şemseddîn Ahmed Efendi, ısrarlı olduğunu bildirerek intisâb eder. Böylece, rûhundaki arayışa cevap bulabileceği bir sığınağa ulaşan Şemseddîn-i Sivâsî, kuvvetli riyâzâtlarla, altı ay gibi kısa bir sürede[493] sülûkunu tamamlar; seccâde ve âsâ verilerek hilâfet ile memleketi Zile'ye gönderilir.[494]

Zile'de irşâd faaliyetlerini sürdürürken, Kânûnî Sultan Süleyman devrinin Sivas valisi olan Koca Hasan Paşa (öl. 974/1566), Sivas'ta, yanında dergahı da bulunan bir cami (Meydan Camii) yaptırarak[495] şöhretini duyduğu Şemseddîn Ahmed Efendi'yi imâmet ve meşîhat yapmak üzere davet etmesi üzerine, memleketi Zile'den ailesi ile birlikte Sivas'a gelerek yerleşmiş ve vefâtına kadar (1006/1597-98) burada ilim tedrîsi ve irşâd faaliyetlerini sürdürmüştür.[496]

Semseddîn-i Sivâsî, III Mehmed'le birlikte Eğri Seferi (1005/1596)'ne katılmak üzere İstanbul'a doğru yola çıktığı zaman, padişâhın talebi ile, devrin büyük sûfîlerinden Aziz Mahmud-ı Hüdâyî, onu Gebze'de karşılamış, yaşına hürmeten elini öpmüş ve tekkesinde üç gün misâfir etmiştir.[497] Semseddîn-i Sivâsî, Eğri seferine katıldıktan sonra,[498] padişahın, İstanbul'da kalması yönündeki ısrarına rağmen, Sivas'a dönmüş, bir yıl sonra 1006/1597-98 senesinde vefât etmiş[499] ve Meydan Camii hazîresine defnedilmiştir. Vefatından yaklaşık üç yıl sonra[500] kabrinin üzerine kümbet yapılmış[501]; türbesi, o tarihten[502] günümüze Sivas'ın

---

[493] Hocazâde, *Ziyâret*, s. 91; Vicdânî, *Tomar*, s. 251; Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 347; Bursalı, *Sekiz Zât*, s. 9.

[494] Nazmî, *a.g.e.*, ss. 63-65,78; Harîrîzâde, *Tibyân*, c. II, vr. 210a-b; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 91; Vicdânî, *Tomar*, s. 251; Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 347; Bursalı, *Sekiz Zât*, s. 9.

[495] Bu cami 972/1564 tarihinde inşâ edilmiştir. Bkz. Rıdvan Nâfiz-İsmâil Hakkı, *Sivas Şehri*, İstanbul, 1928 (1346), s. 130.

[496] R. Sivâsî, *a.g.e.*, vr. 21b; Nazmî, *a.g.e.*, 78-79; Müstakîmzâde, *a.g.e.*, vr. 13a; Harîrîzâde, *a.g.e.*, c. II, vr. 210b; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 91; Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 347; Vicdânî, *a.g.e.*, s. 251; Bursalı, *Sekiz Zât*, s. 9.

[497] Nazmî, *Hediyye*, s. 102; Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 348; Yılmaz, H. Kâmil, *Hüdâyî*, s. 63.

[498] Nazmî, *a.g.e.*, s. 101-108; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, 348; Türer, Osman, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Padişah Tarîkat Şeyhi Münâsebetine Dâir Târihi Bir Örnek", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 28 (Şubat-1984), ss. 181-194.

[499] Nazmî, *a.g.e.*, s. 109; Müstakîmzâde, *Hülâsâ*, vr. 22a; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 91; Vicdânî, *a.g.e.*, s. 251; Bursalı, *OM*, c. I, s. 95; a.mlf., *Sekiz Zât*, s. 9. Hüseyin Vassaf 1006/1597-8-98 veya 1009/1600-01 şeklinde iki târih zikretmektedir. Bkz. Vassaf, *a.g.e.*, c. III, s. 348. Hammer, Şemseddîn-i Sivâsî'nin Medine'de vefât ettiğini söylemektedir ki, bu yanlıştır. Bkz. Hammer, Joseph von, *Osmanlı Tarihi*, (Çev: Mehmet Ata, Bugünkü dile özetleyerek yaniden yazan: Abdulkadir Karahan), MEB Yay., İstanbul, 1991, c. II, s. 212.

[500] Pakalın, *OTDTS*, c. III, s. 335.

[501] Nazmî, *a.g.e.*, ss. 108-9; Müstakîmzâde, *Hülâsâ*, vr. 22b.

önemli ziyâret yerlerinden biri olmuştur. Vefâtına bir çok târih düşürülmüştür.[503] Bunlardan biri şöyledir:

"*Şeyh Semseddîn kutbun meşheri,*

Nûr ile olsun musaffâ merkadı."[504]

Semseddîn Ahmed-i Sivâsî, ömrünü ilim ve irfana vakfetmiş,[505] özü sözü bir, ikram etmeyi seven, mütevâzı ve ehli sünnet itikâdına çok sıkı bağlı bir âlim sûfîdir.[506] 1627 tarihli Mufassal Tahrir Defterinde ilmiyyenin en yüksek pâyesi olan "*Mevlânâ*" payesine eriştiği kaydelmiştir.[507] Biri divân olmak üzere, yirminin üzerinde eser kaleme almış,[508] bazı şiirleri bestelenmiştir.[509]

Semseddîn Ahmed-i Sivâsî, Abdülmecîd-i Sivâsî başta olmak üzere, Abdülmecîd-i Şirvânî'nin oğlu Veliyyüddîn Efendi, vasiyeti üzerine türbedarlığını yapan 'Amâ Mehmed Efendi, yeğeni ve damadı Receb-i Sivâsî gibi âlim ve fâzıl bir çok halîfe yetiştirmiştir.[510]

Semseddîn-i Sivâsî'nin vefâtından sonra, yerine, Sivas'ta kadılık yapan oğlu Pîr Mehmed Efendi postnişîn olmuş ve bu hizmeti, vefâtına kadar iki yıl sürdürmüştür.[511] Onun vefâtıyla boşalan meşîhatı, damadı ve önde gelen halîfelerinden biri olan Receb-i Sivâsî(1008/1599)[512] üstlenmiştir. Ancak, Recep

---

[502] Nazmî, kendi döneminden türbenin, halkın *Ziyâret*gâhı olduğunu bildirmektedir. Bkz. *A.g.e.*, 108.
[503] Bkz. Nazmî, *a.g.e.*, s. 109.
[504] *A.g.e.*, aynı yer.
[505] Vassaf, *a.g.e.*, c.III, s. 348
[506] R. Sivâsî, *a.g.e.*, vr. 3a.
[507] Yüksel, Hasan, "Sivas'ta Bir Şeyh Ailesinin Ortaya Çıkışı ve Vakıflar Üzerine Bir Deneme (Şeyh Şemseddîn Ailesi)", *Revak*, c. I, sy. I, Sivas, 1990, ss. 41.
[508] Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. R. Sivâsî, *a.g.e.*, vr. 3a-5a; Nazmî, *a.g.e.*, s. 93; Vassaf, *a.g.e.*, c. III, ss. 350-51; Bursalı, *Sekiz Zât*, ss. 10-12; Bursalı, *OM*, c. I, s. 95; Gölpınarlı,Abdülbâki, "Şemsiyye", *İA*, c. X, s. 423;Gündoğdu, *a.g.e.*, ss. 50-51. Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Aksoy, Hasan, *Şemseddîn-i Sivâsî: Hayâtı, Eserleri ve Mevlidi*, basılmamış doktora tezi, MÜSBE, İstanbul, 1983; Şemseddîn-i Sivâsî, *Gülşen-âbâd* (nşr. Hasan Aksoy), İst. 1990.
[509] Ergün Ender-Fatih Salgar,Serhan Aytan, *Dede Efendi Besteleri*, KB. Yay., Ankara, 1996, s. 65.
[510] Bu kişiler ve isimlerini zikretmediğimiz diğer halîfelerin hayatları hakkında geniş bilgi için bkz. Nazmî, *a.g.e.*, ss. 79-92.
[511] R. Sivâsî, *a.g.e.*, vr. 38a; Nazmî, *a.g.e.,* s. 88,123; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ*, c. I, s. 63.
[512] Recep Sivâsî: İlk tahsilini Şemseddîn-i Sivâsî'den aldıktan sonra İstanbul'a giderek tahsilini tamamlamış ve Sultan Mehmed Medresesinde dersiâmlık yapmış ve Şeyhi'nin menâkıbına dâir ilk kaynak olan *Necmü'l-Hüdâ fî Menâkıbı'ş-Şeyh Şemseddîn Ebü's-Senâ (*Süleymaniye Ktp., Lala

Efendi'nin çok kısa bir süre sonra vefât etmesi üzerine,[513] Semseddîn Ahmed Efendi'nin halîfelerinin ortak talebi ile, o dönemde, Zile'de irşâd hizmetini sürdüren Abdülmecîd-i Sivâsî davet edilir. Böylece, Nûrî Efendi'nin şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî, Şemsiyye-i Halvetiyye'nin âsitânesi konumundaki Şemseddîn-i Sivâsî Dergâhı'na[514] postnişîn olur. Daha önceden halîfe olanlar, bağlılıklarının devamının bir nişânesi olarak teberrüken, bu konuda tâlib olanlar ise, mürid olmak gayesiyle biat ederler.[515]

Abdülmecîd-i Sivâsî, Sivas'a yerleştikten sonra bir yandan irşâd hizmetlerini yürütürken, aynı zamanda etkili üslûbuyla camide verdiği vaazlarla, ilim ve irfânıyla şöhreti artmış ve İstanbul'a kadar ulaşmıştı. Bunun üzerine, ilerde daha geniş bahsedileceği gibi, Padişah III. Mehmed, Eğri Seferi'nde çok faydasını gördüğü ancak, seferden sonra İstanbul'da kalması konusunda iknâ edemediği amcası Şemseddîn Ahmed Sivâsî'ye benzerliği sebebiyle Abdülmecîd-i Sivâsî'yi Dâr-ı Saltanat'a davet eder.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Halvetiyye'nin Şemsiyye koluna ait bu âsitâne, tekkelerin kapatılmasına kadar faal kalmıştır.

Şemseddîn-i Sivâsî, vefât etmeden kısa süre önce bir vakıf kurmuştur. Bu konuda yayımlayan bir makalede[516] yer alan, Receb 1036/1627 târihli *Mufassal Tahrir Defteri* kaydından, Şemseddîn-i Sivâsî'nin kardeş, çocuk ve dervişlerinin her türlü vergiden muaf tutulduğunu anlıyoruz.[517] Daha sonra Şemseddîn Efendi'nin oğlu Müeyyed Efendi de, buna ilâveten bir vakıf daha teşekkül ettirerek, kendisinden sonra âsitânenin meşîhatını üstlenen oğlu Halil Efendi'yi, vakfın mütevellisine tayin etmiştir.[518]

Şimdi Şemsiyye-i Halvetiyye'nin özelliklerini kısaca görelim.

İsmail, nr. 694) isimli eseriyle tanınmıştır. Bundan başka "*Esmâu'l- Usûl*","*Nûru'l-Hüdâ*","*Mecmûa-i İlâhiyât*" isimli eserleri bulunan Recep Efendi 1008/1599 senesinde vefât etmiştir. Bkz. Nazmî, *a.g.e.*, ss. 89-92; Vassaf, *a.g.e.*, s. 352; Bursalı, *OM*, c. I, s. 75.

[513] Nazmî, *a.g.e.*, s. 123; Müstakîmzâde, *Hülâsâ*, vr. 23a.
[514] Bu tekkenin vakfiye tarihi 1004/1596 olarak kaydedilmiştir. Bkz. Savaş, Saim, *Bir Tekke'nin Dînî ve Sosyal Tarihi- Sivaslı Ali Baba Zâviyesi*, Dergah, Yay., İstanbul, 1992, s. 31.
[515] Nazmî, *a.g.e.*, aynı yer.
[516] Yüksel, Hasan, "Sivas'ta Bir Şeyh Ailesinin Ortaya Çıkışı ve Vakıflar Üzerine Bir Deneme (Şeyh Şemseddîn Ailesi)", *Revak*, c. I, sy. I, Sivas, 1990, ss. 38-53.
[517] *A.g.m.*, s. 41.
[518] *A.g.m.*, ss. 45, 52.

Her hangi bir tarîkatta ayrı bir kol tesis etmek için, ana koldan farklı olarak yeni bir uygulama yapmış olmak gerekir. Bu minvalde, Şemseddîn-i Sivâsî'nin bir kol kurucusu olarak kabul edilmesinin nedenlerine baktığımızda ön plana çıkan temel unsur zikre ilâve edilen isimler gibi gözükmektedir. Yani, onun, Halvetî zikrinde esas olan esmâ-i seb'a'ya, *el-Kâdir, el-Kavî, el-Cebbâr, el-Mâlik* ve *el-Vedûd* isimlerini ilâve ederek bu sayıyı on ikiye çıkarmış olmasıdır.[519] Sonradan ilâve edilen bu beş isme "*furû'ât-i esmâ*" denilmiştir. Ayrıca Gölpınarlı, beyaz çuha veya keçe üstüne siyah dikişli olan Halvetiyye tâcının, Şemsiyye kolunda sarı çuhâ üzerine yapılmış olduğunu söylese de[520] bu bilgi doğru gözükmemektedir.[521]

Kaynaklarda, Şemsiyye'de riyâzet, halvet ve mücâhedenin çok çetin olduğu ifâde edilmektedir.[522] Şimdi, Şemsiyye silsilesini ve bu şubede zikrin nasıl icrâ edildiğini görelim.

2.1.3.1. Şemsiyye Silsilesi

Sivâsîyye şubesinin teşekkülü ve silsilesini incelerken ortaya konulacağı gibi, Şemsiyye'nin Sivas'taki merkez âsitânede tekkelerin kapatılmasına kadar varlığını sürdüren ana gövdeye Şemsiyye; İstanbul'da temsil edilen bölümüne ise, tarîkat usûlünde yeni uygulamalar olmasa bile, tarihi süreç içerisinde kaynaklara bu şekilde geçmesi nedeniyle isim olarak Şemsiyye'nin tek şubesi olarak Sivâsîyye denilmesinin doğru olacağı kanaatindeyiz. Sivâsîyye silsilesi incelenirken geniş şekilde ele alınacağı için aynı silsileyi bir kez daha zikretmek uygun olmayacaktır. Burada, Abdülmecîd-i Sivâsî'nin İstanbul'a gitmesinden sonra adı geçen tekkenin, tekkelerin kapatılmasına kadar postnişînliğini üstlenenlerin isimlerini vereceğiz. Bu kişiler sırasıyla şöyledir:

1. Hasan Çelebi Efendi (öl.1020/1611): Şemseddîn Ahmed-i Sivâsî'nin ortanca oğludur.[523]

---

[519] Vicdânî, *Tomar*, s. 251; Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarîkatlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, trs., s. 213; Uludağ, Süleyman, "Halvetiyye", *TDVİA*, c. XV, s. 394.
[520] Gölpınarlı, "*Şemsiyye", İA*, c. X, s. 423.
[521] Gölpınarlı'nın Şemsiyye' tacının sarı çuha üzerine yapıldığını söylemesine rağmen Hüseyin Şemsi Güneren bunun Halvetiyye'de genel olarak kullanılan beyaz renk çuha olduğunu söylemektedir. Bkz. Güneren, *Tasavvuf Mûsikisinde Sivâsî İlâhîleri*, s. 13.
[522] Vicdânî, *a.g.e.*, s. 251.

2. Müeyyed Efendi(1070/1659): Şemseddîn Ahmed-i Sivâsî'nin küçük oğludur. Abdülmecîd-i Sivâsî'den hilâfet almıştır. Hocazâde'nin ifâdesine göre elli sene irşâd hizmetini sürdürmüştür.[524]

3. Halil Efendi: Müeyyed Efendi'nin büyük oğlu idi.

4. Ömer Efendi: Halil Efendi'nin oğlu.[525]

5. Müeyyed-i Sânî: Ömer Efendi'nin oğlu.

6. Ömer-i Sânî: Müeyyed-i Sânî'nin oğlu.

7. Ahmed Sûzî (öl. 1246/1830): Ömer Sânî'nin oğlu idi. Semseddîn Ahmed Efendi'nin kabrinin civârına defnedilmiştir.

8. Mehmed Behlûl Efendi (öl.1256/1840): Ahmed Sûzî'nin kardeşi ve halîfesi idi.

9. Şeyh Hüseyin Efendi[526] (öl.1279/1862-63): Mahmud Behlûl Efendi'nin oğlu.[527]

10. Şeyh Ahmed Efendi (1317/1899-1900): Şeyh Hüseyin Efendi'nin oğlu.

11. Mehmed Efendi (öl. 1331/1912): Şeyh Ahmed Efendi'nin oğludur. Hocazâde "Ziyâret-i Evliyâ" isimli eserinde, bu zâtın kendi döneminde göreve devam ettiğini, " *dergahta hâlâ şeyh budur*" ifâdesiyle dile getirir.[528]

---

[523] Silsilenin burasında muğlak bir durum var gibi gözükmektedir. Hocazâde, Abdülmecîd-i Sivâsî'nin İstanbul'a hicretinden sonra "*zâviye-i mezkûrede Şeyh Hüseyin Efendi terbiye-i tâlibîn ile meşgul olmuştur. 1020 senesinde Şeyh Hasan Çelebi'nin irtihâliyle şeyh Müeyyed seccâdenişîn olup*" demektedir (Bkz. Hocazâde, *a.g.e.*, s. 93). Kanaatimizce Hasan ismi ilk seferine yanlışlıkla Hüseyin olarak yazılmıştır. Çünkü Nazmî, silsileyi yukarda verdiğimiz şekliyle kaydetmiştir. (Bkz. Nazmî, *a.g.e.*, s. 116). Nazmî'nin çağdaşı olduğu da düşünülürse, silsilede Hüseyin adında bir zâtın bulunmadığı anlaşılmaktadır.

[524] Hocazâde, *Ziyâret*, s. 93.

[525] Nazmî Efendi, buraya kadar olan kişilerin isimlerini zikrederek, " *Ömer Efendi hazretleri seccâdenişîndir.*" der. Bkz. Nazmî, *a.g.e.*, ss. 116-17.

[526] Hocazâde, bu zatın ismini Şeyh Hüseyin Sâni şeklinde kaydeder. (Bkz, Hocazâde, *Ziyâret*, s. 93). Ancak Şemsiyye'nin son şeyhi Hüseyin Şemsi Güneren'in oğlu Dr. M. Fatih Güneren Bey'le 3 Temmuz 2003 tarihinde evinde yaptığımız görüşmede arzettiği aile silsilenâmesinde "Sâni" kelimesinin olmaması gerektiğini, zira birinci Hüseyin'in olmadığını söyledi. Biz de bu görüşün doğru olduğu kanaatindeyiz.

[527] Hocazâde, Hüseyin Efendi'den sonra İbrâhim Nâibî'nin oğlu Ali Efendi (öl.1307/1889-90)'nin postnişin olduğunu kayder (Bkz. Hocazâde, *Ziyâret*, s. 94). Ancak, Dr. Fatih Güneren Bey'in kaydında bu isme yer verilmemiştir.

[528] Hocazâde, *a.g.e.*, s. 94. Hocazâde, bu zâtın ismini Mehmed Zeki Behlûlî olarak zikretmekle birlikte M. Fatih Güneren ,"*Zeki Behlüli*" kısmının olmadığını söylemektedir.

12. Tekkenin son şeyhi, Şeyh Hüseyin Şemsi Güneren[529] (1888-19.03.1956) Efendi'dir. Hüseyin Şemsi Güneren'in oğlu Dr. Mehmet Fatih Güneren (d. 1929-) Bey halen hayatta olup çalışmamız esnasında kendileri ile 3 Temmuz 2003 tarihinde İstanbul'da evinde bir görüşme yaptık. Babası Hüseyin Şemsi Bey'in 1952 yılında tercüme ettiği Necmü'l-Hüda isimli eseri "*Hidâyet Yıldızı*"[530] ve yine babası tarafından hazırlanan tekkede okunan ilâhîleri " *Tasavvuf Mûsikisinde Sivâsî İlâhîleri*"[531] ismiyle yayına hazırlamıştır. Babasının *Fütüvvetnâme* isiminde yayınlanmamış bir tercümesi daha bulunmaktadır.

Şemsiyye tekkesinin son şeyhi olması nedeniyle, Hüseyin Şemsi Güneren Efendi hakkında kısa bir bilgi sunmak faydalı olacaktır. Hüseyin Efendi, 1888 yılında Sivasta doğar. İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirir. Babasının 1331/1912 yılında vefatından sonra Sivas'taki Küçük Minare yanındaki tekkedenin postnişinliğini üstlenen Hüseyin Şemsi Efendi, tekkelerin kapatılmasından sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak bir süre Ankara'da kütüphane memurluğu yaptıktan sonra, 1934-1939 yılları arasında Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphânesi'nde müdür muavini olarak görev yapar. Bu sırada, Bakanlık gözlemcisi olarak Antalya, Silifke, Kahta ve Boğazköy'de Fransız ve Alman arkeologlarla birlikte kazılara katılır. Daha sonra İstanbul'da İnkılap Müze ve Kütüphânesi (Belediye Kütüphânesi) müdürlüğünü sürdürür ve 1952 yılında emekli olur. Arapça ve Farsça dillerine büyük bir hakimiyeti olan Hüseyin Efendi, aynı zamanda musikîşinast bir zât olup, silsilesine âit şeyhlerin ilâhîlerini derlemiş ve bazılarını kendisi bestelemiştir. Bu ilâhîlerin bir kısmını, Hüseyin Şemsi Efendi okumuş, ünlü müzik adamı Arif Sâmi Toker Bey notalandırmıştır. İstanbul'da kütüphânede görev yaparken özellikle Abdülbâki Gölpınarlı, Reşat Ekrem Koçu, İbrahim Hakkı Konyalı gibi araştırmacılar sürekli ziyâretçileri arasındadır.[532]

---

[529] M. Fatih Güneren'in yaptığımız mülâkatta belirttiğine göre, babası Hüseyin Şemsi Efendi, soyadı kanunu çıktığı zaman görevlilere "**Kara Şems**" veya "**Şems-i Azîz**" isimlerinden birinin soyadları olmasını teklif etmiş, ancak bunlar kabul edilmemiştir. O da, "Şems-i Azîz" terkibindeki "Şems" kelimesinin Türkçe karşılığı olan "Gün", "Azîz" kelimesinin karşılığı olarak da "Eren" kelimelerini düşünerek bunların birleşimi olan "Güneren" soyadını almıştır.

[530] Recep es-Sivâsî, *Hidayet Yıldızı (Necmü'l-Hüdâ)*, Ter: Hüseyin Şemsi Güneren, Haz.: M.Fatih Güneren, Seçil Ofset, İstanbul, 2000.

[531] Güneren, Hüseyin Şemsi, *Tasavvuf Mûsikisinde Sivâsî İlâhîleri*, Yayına haz., M. Fatih Güneren, Seçil Ofset, 2000.

[532] Güneren, Hüseyin Şemsi, *Hidâyet Yıldızı (Necmü'l-Hüdâ)*, ss. 1-3; aynı mlf., *Tasavvuf Mûsikisinde Sivâsî İlâhîleri*, ss. IV-V. Güneren, M. Fatih, "Hüseyin Şemsi Güneren" *TDVİA* için hazırlanmış,

Hüseyin Şemsi Güneren, kendisi şeyh olmasına rağmen İstanbul'a geldikten sonra Maraşlı Ahmet Tâhir Memiş Efendi'ye[533] intisâb ederek mânevî eğitimine devam eder. Bilâhere Mustafa Özeren'e[534] intisâb eder. Ahmet Tâhir Memiş Efendi, bir gün Mustafa Özeren'e şöyle der: "*Şemseddîn-i Sivâsî Hazretleri'nin tâc-ı şerîfini bihamdillâh Hüseyin'e giydirdik Mustafa.*" Hüseyin Şemsi Güneren, 1956 yılında sağ klap yetmezliğinden vefât etmiştir.[535]

2.1.3.2. Şemsiyye'de Zikir

Yukarda tanıttığımız tekkenin son şeyhi Hüseyin Şemsi Güneren Efendi, tekkede icrâ edilen zikir ve bu esnâda okunan ilâhîleri yapılış zaman ve sırasına göre detaylı bir şekilde anlatmaktadır.[536] Bu bilgilerin sunulması Şemsiyye'yi daha fazla tanıma noktasında faydalı olacaktır. Yapılış zamanlarına göre zikir şu şekilde icra edilir.

2.1.3.2.1. Ramazanlarda ve Kandil Gecelerinde yapılan zikirler

Bu günlerde zikirler genellikle Meydan Camii'inda yapılır ve dervişler şeyhin etrafında olmak üzere mihrâbın önünde halka kurarlar. Şeyh Eûzu Besmele çeker. Ardından hep birlikte sırasıyla üç defa "*kelime-tevhîd*", yedi veya on iki defa "*Yâ Allah*", yine aynı sayıda "*İllallâh*" denilir ve bunun nihâyetinde şeyh "*İllallâh*" der ve susulur. Bu esnâda dindirme ilâhîleri olarak bilinen ağır makamla okunan ilâhîlerden biri hep birikte okunur. Dindirme ilâhîleri arasında müellifimiz Abdülehad Nûrî Efendi'ye âit altı ilâhî bulunmaktadır.

---

yayımlanmamış makale). Ayrıca bkz. Gündoğdu, Cengiz, "Halvetiyye tarîkatı Şemsiyye Kolu Meşâyıhı ve Şemsî Dergâhı Son Post-nişîni: Hüseyin Şemsi (Güneren)", *Ekev Akademi Dergisi*, yıl, 6 sy., 10 (Kış-2002), ss. 65-71. Bunlardan başka Dr. Fatih Güneren Bey'le yaptığımız mülâkata dâir notlar.

[533] Bkz. Kucur, Abdullah, "Hoca Ahmed Tâhir Memiş Efendi", *SGAD*, c. X, s. 44 vd.; Özdamar, Mustafa, *Ahmet Âmiş Efendi*, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul, 1997, s. 54 vd.

[534] Kucur, Abdullah, "Mustafa Özeren Efendi", *SGAD*, c. X, s. 298 vd.

[535] Güneren, M. Fatih, Hüseyin Şemsi Güneren (*TDVİA* için hazırlanmış yayımlanmamış makale); Dr. Fatih Güneren Bey'le yaptığımız mülâkata dâir notlar.

[536] Zikirlerin yapılış tarifini gösteren Şemsiyye'nin son şeyhi Hüseyin Şemsi Güneren'in el yazısından bir örnek için bkz. Ekler.

İlâhi bittikten sonra şeyh yüksek sesle "*Yâ Allah, Hû*" diyerek "*Hû*" isminin zikri başlar. Zikir esnâsında bir ilâhî okunur. İlâhî bittiği an şeyh niyazda bulunur ve ayağa kalkar ardından herkes kalkar ve "*kalbî*" diyerek "*Hû*" isminin zikr-i erre şeklinde yapılmasına işâret eder. Bu esnada ilâhîler eşliğinde sağdan sola doğru sallanılarak zikir icrâ edilir.[537]

İlâhî bitince "*Hayy*" sesiyle deverân başlar. Bu zikirde nefes verilirken "*Hayy*", alınırken de "*Allah*" ismi söylenir. İlâhî eşliğinde icra edilen zikrin bu bölümüne "*Tek Hayy Deverânı*"; İlâhîden sonra "*Hayy, Hayy Hayy, Allah*" şeklinde icrâ edilene de "*Çift Hayy Deverânı*" adı verilir. *Tek Hayy Deverânı*nda sağ ayak atılırken *Hayy*, sol ayak atılırken *Allah* isimleri söylenir. *Çift Hayy Deverânı*nda ise, sağ ayak atılırken öne eğilinerek *Hayy*, ardından sol ayak atılırken arkaya doğru doğrulunur ve yine *Hayy*, tekrar sağ ayak ile öne doğru eğilinir ve *Hayy* ismi, sol ayak atılırken ayakta nefes içeri alınarak sessizce Allah ismi söylenir. *Çift Hayy Deverânı* daha hızlı yapılır. Bu esnada okunan ilâhîlerden biri de müellifimiz Abdülehad Nûrî Efendi'nin en meşhur ilâhîlerinden bir olan "*Eser aşkun yeli eshâra karşu*"[538] mısrası ile başlayan ilâhîdir.

İlâhî bitttikten sonra şeyh, "*kalbî*" der ve deverân durur. Ardından kalbden gelen bir ses ile "*Hayy Hayy, Hayy*" ismi eller yanda olmak üzere bir gazel eşliğinde söylenir. Gazelden sonra deverân tekrar başlar "*Hayy Allah*" veya "*Hû Allah*" şeklinde devam eder. Hızlı şekilde yapılır.

Ardından yine şeyh efendi "*kalbî*" der ve deverân durur. *Hayy* ismi, eller yanda olmak üzere sağdan sola doğru sallanarak söylenir. Müteakiben "*Yâ Hû*" ismi ile deverân tekrar başlar ve "*Hû*" ismi söylenirken aşağı doğru eğilinir. Bu esnada Abdülehad Nûrî Efendi'nin "*Cânımın cânânı Hû'dur sırrımın sultânı Hû*" şeklinde başlayan ilâhîsi okunur. Bunun yerine "*Selam Zikri*" denilen "*Hayy, Hayy, Hû, Hû*" veya "*Hayyü'l-Kayyûm Kayyûm Allah*" isimleri ile de deverân yapılabilir.

Sonuçta şeyh efendi, "*kalbî vâhid*" der ve deverân durur. Sıklaşılarak elele tutulur ve tek tek "*Hayy*" ismi söylenir. Bu esnada söylenen ilâhî tamamlanınca

[537] Nuri Özcan, Sivâsiyyede ayağa kalkıldığı zaman, dervişlerin " Hay Allah" diyerek önce kendi eksenleri etrâfında dönerek zikir yaptıklarını, ardından halka olunduğunu kaydeder. Bkz. Özcan, Nuri, "Devran", *TDVİA*, c. IX, s. 249.
[538] Abdülehad Nûrî, *Dîvân*, vr. 58b. Şiirin ismi, *Der-İhtirâk-Âteş-i'Işk-ı Dost*'dur.

şeyh, Şemseddîn-i Sivâsî'nin "*Mecnûn olalı gönlüm / Leylâ haberin söyler*" şeklinde başlayan ilâhîsini okumaya başlar ki, bu esnada herkes oturarak ilâhîye eşlik eder. İlâhinin sonunda zâkirlerden biri salavât getiririr ve müteâkiben bir aşr okur. Aşr'dan sonra şeyh "*Rûh-i Pâk-i Hazret-i Muhammed Mustafâ râ Salavât*" der ve herkes makamıyla birlikte üç defa salavat ve müteakiben üç tekbir okur. Ardından "*es-Salâtü ve's-Selâmu alayke yâ Rasûlallâh*" denilir. Zâkirlerden biri "*Selâmun ale'l-Mürselîn ve'l-hamdü li'llâhi Rabbi'l-'âlemîn*" der ve ardından şeyh duâ eder. Şeyh duâyı bitirdikten sonra "*Fatiha*" der. Fatiha'dan sonra şeyh yere doğru eğilerek "*Tekabbe'l-minnâ Yâ Allâh Hû*" der ve halkadakiler de buna iştirak eder. Böylece erkan tamamlanmış olur.[539]

2.1.3.2.2. Perşembe ve Pazar Günü Yapılan Usûl Zikri

Yatsı namazından önce bir hafız tarafından bir hizib Kur'an okunur. Namazı müteakip, halka kurulur ve şeyh efendi, yüksek sesle *eûzu besmele* çekerek belli bir makam ile *kelime-i tevhîd* okumaya başlar. Ardından yedi veya on iki defa ağır bir makam ve ses tonu ile hep birlikte, daha sonrada artan bir tempo ile *kelime-i tevhîd* okunur. Şeyhin "*kalbî*" uyarısıyla derin nefes darbeleri ve oldukça ağır bir tempo ile *kelime-i tevhîd*e devam edilir; bu esnada, bir zâkir tarafından Yunus Emre'nin "*Yatarken seyrimde kalktım ağlayu*" şeklinde başlayan ilâhîsi okunur. Bu ağır tempolu zikrin yerine *zikr-i zenbûrî* denilen arı vızıltısına benzer bir ses tonu ile *kelime-i tevhîd* okunur. Bu zikirle de, yine Yunus Emre'nin "*Sensin bize bizden yakın / Görünmezsin hicâb nedir?*" veya Şemsiyye silsilesinden Ahmed Sûzî'nin "*N'oldu yine zâre düşdün / Neyleyeyim gönül seni*", "*Bu genc-i dilde efkârım sen oldum*" şeklinde başlayan ilâhîlerden biri okunur. İlâhîlerin her bir beyti bir zâkir tarafından okunur.

İlâhiler bittikten sonra şeyh efendi, "*Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Rasûlullâh Hakka*" diyerek ağır bir tempo ile "*Allah*" zikrini başlatır. Aşağı doğru eğilerek ve cehrî olarak yapılan bu zikir esnâsında Yunus Emre'nin "*İki cihân sultânının doğduğu ay geldi yine*" veya Ahmed Sûzî'nin "*Geldim sûzâne şem'a pervâne*", "*Sevdâ-yı hayâlinle divâne miyim bilmem*" şeklinde başlayan ilâhîleri okunur. Bu

[539] Güneren, Hüseyin Şemsi, *Tasavvuf Mûsikisinde Sivâsî İlâhîleri*, ss. 6-9.

zikir tamamlandıktan sonra şeyh efendi, "*illallâh*" diyerek "*Hû*" zikrini başlatır. Bunun yerine bazı zamanlar "*Hayyu'l-Kayyûm Kayyûm Allah*" ismiyle zikir yapılabilir. İki şekilde de cehrî olarak başlayan zikir, şeyhin "*kalbî*" uyarısı ile *erre zikri*ne dönüşerek devam eder. *Hû* ismiyle yapılan zikir esnâsında Kuddusî'nin "*Aşk-ı nigâr kandadır*" şeklinde başlayan ilâhîsi; ikincisinde ise, Sûzî'nin "*Ben lâmekândan gelmişem, kevn ü mekânı neylerim*"; Şemseddîn-i Sivâsî'nin "*Göster cemâlin şem'ini yansın od'a pervâneler*"; Abdülmecîd-i Sivâsî'nin "*Hadden aştı iştiyâkın / Yâ Rasûl göster cemâlin*"; Yunus Emre'nin "*Ben dost ile dost olmuşum / Kimseler dost olmaz bana*" şeklinde başlayan ilâhîleri okunur. Bunların neticesinde zikir sona erer.[540]

2.1.3.2.3. Seher Zikri

Hergün imsak vakti ile sabah namazı arasında yapılan zikirdir. Bu zikir diğerlerinden farklı olarak besmele ile değil, istiğfâr ile başlar. Halka kurulup şeyh efendi yerini aldıktan sonra, belli bir makam ile bir miktar "*estağfiru'llâh*" denilir.Ardından, hep birlikte ağır bir tempo ve yüksek sesle beş veya yedi kere "*Rabbî estağfiru'llâh, dâim estağfiru'llâh*" denilir. Müteakiben aynı sayıda "*Hasbî Rabbî Cellellâh Lâ ilâhe illa'llâh Muhyî kalbî ente'llâh lâ ilâhe illa'llâh*" ardından yine aynı miktarda "*Yâ Hâdiye'l-Mudillîn, Erhame'r-Râhimîn*", ardından "*Yâ Mucîbe's-Sâilîn*" denildikten sonra şeyh "*Yâ Mucîbe's-Sâilîn ve Selâmun Ale'l-Murselîn ve'l-Hamdü lillâhi Rabbi'l-'Âlemîn*" der. Buraya kadar anlatılan zikre giriş kısmı tamamlandıktan sonra asıl zikre geçilir. Zikir, Pazar ve Perşembe zikirleri gibi veya deverân ile yapılır. Müteâkiben sabah namazı kılınır. Namazdan sonra tekrar halka kurulur. Bu bölümde "*Vird-i Yahyâ*" denilen "*Vird-i Settâr*" okunur. Arkasından Yâsîn Sûresi okunur. Müteâkiben on iki *kelime-i tevhîd* ile dindirme ilâhîleri olarak bilinen ve Abdülehad Nûrî Efendi'nin "*Tarîkat kurb-i Rahmân'dır*",[541] "*Tarîkat sırrını ayne âyân et*",[542] "*Cânâna candan âşık ol / Kim canda cânân gizlidir*",[543] "*Kişver-i ten içre ol kim cânı bilmez kandadur*",[544]

[540] Güneren, Hüseyin Şemsi, *Tasavvuf Mûsikisinde Sivâsî İlâhîleri*, s. 10.
[541] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 36a, Der Beyân-i Vuslat-i Fezâi't-Tevhîd ve 'Ademi'l-i'tidâ'i Li İnkâri'l-'Anîd.
[542] A. *a.g.e.*, vr. 50a, Der-Münâcât-ı Kâdir-i Kadîm bi-Nidâ'i esma'l-Hayyi ve'l-Kayyûm.
[543] Aynı eser, vr. 36a,Der-İrşâd-i Min Talebi'l-Cânân ile'l-Kalbi ve'l-Vicdân.
[544] Aynı eser, vr. 13a, Muhammes Der Beyân-ı Yezdân.

"*Bu nâsût içre tenperver olanlar cânı bilmezler*",[545] "*Gönlümüz her an sendedür Yâ Rab*"[546] şeklinde başlayan ilâhîlerinin de aralarında bulunduğu ilâhîlerden biri okunur.

Sonunda şeyh duâ eder. Duâdan sonra şeyh efendi cemaate: "*Sabâhınız hayırlı olsun, hayırlar feth, şerler def olsun. Münkirler münâfıklar kahrolsun*" şeklinde niyazda bulunur ve selamlaşma ile zikir töreni sona erer.[547]

2.1.3.2.4. İtikaf, Arefe ve Bayram Zikirleri

Burada, sadece zikir törenleri değil aynı zamanda tekkeler kapatılana kadar Şemsiyye'nin daha iyi tanınması ve anlaşılabilmesi noktasında sülûk özellikleri açısından büyük önem arzeden itikaf programı ve Bayram günlerinde uygulanan diğer usuller hakkında da bilgi verilecektir.

2.1.3.2.4.1. İtikaf ve Zikir

Ramazan ayının son gününde Sivas Meydan Camii bitişiğinde bulunan ve camiye açılan kapıları olan odalarda yapılan itikaf programına, isteğe bağlı olarak değil, şeyh efendi tarafından uygun görülen kimseler katılırlar.

İtikâfın yapılış şekli ise şöyledir: Ramazan ayınınn yirminci akşamı teravih namazı kılındıktan özel olarak yakılmış meşâleler ve şeyhin önünde bir derviş tarafından şamdan içinde bir mum bulunduğu halde hep birlikte itikaf odalarına gidilir. İtikafta, gündüz zikirlerinin yanında imsaktan sonraları tesbih namazı kılınır, müteakiben seher zikri yapılır. Akşamları ise teravihten sonra tasavvufî sohbetler yanında ilâhî, nâat ve gazeller okunur. Yemekler tekkeden getirilir. Arefe günü akşamına kadar bu şekilde sürer. Arefe akşamı iftardan biraz sonra şeyh itikaf odasından camiye geçiş yapar. Minberin sağ tarafındaki mutad yerinde oturur. İtikafa girenler ve zâkirler[548] ile birlikte bir halka oluşturulur. Diğer dervişler ve halk, zikir halkasının dışında bulunur. Zâkirler bir dindirme ilâhisi

[545] Aynı eser, vr. 12a, Gazel-i Şeyhî Efendi Der-Hakîkat-ı Bârî Müseddes-i Hazret-i Nûrî.
[546] Aynı eser, vr. 22a, Fi'l-Kat'i Min Sivâ'llâhi ve'r-recâ'i ve't-Teslîmi İlâ'llâhi
[547] Güneren, Hüseyin Şemsi, *Tasavvuf Mûsikisinde Sivâsî İlâhîleri*, s. 11.
[548] Buradaki zâkirlerden maksad genel anlamda zikir yapan kişi değil, zikir esnâsında özelikle ilâhi ve naatler okuyan güzel sesli müridlerdir.

okur. İlâhi tamam olunca Şemsiyye'nin müessisi olan Ahmed Şemseddîn-i Sivâsî'nin ruhuna itikaf esnasında okunmuş olan hatimlerin duası yapılır. Böylece merâsim sona erer ve yatsı namazına geçilir.[549]

2.1.3.2.4.2. Arefe Günü Zikri

Arefe günü yatsı namazı kılındıktan sonra, şeyh caminin mihrâbının önünde ayakta durur. Tarîkattaki makamına göre halîfe ve müridler şeyhin sol tarafından başlamak üzere yanyana dizilerek halka oluşturulur. Şeyh *Eûzu Besmele* çekerek zikri başlatır. Önce on iki defa *kelime-i tevhîd* okunduktran sonra kırk defa "*Allah*", aynı sayıda "*Hû*" ve müteâkiben hafî olarak bir zikir yapılır. Ardından bir aşr-ı şerîf okunur. Kur'an tilâveti sona erer ermez şeyh "*Rûh-i pâk-i Hazreti Muhammed Mustafâ râ Salavât*" diyerek salavâta davet eder. Bu esnâda şeyhin sol başındaki en kıdemli mürid el öperek sağ tarafa geçer. Daha sonra ikinci kişi şeyh ve yanındakinin elini öperek sıraya geçer ve böylece ilk başta şeyhin hemen sağında bulunan kişi sol yaraftan şeyhin yanına gelmiş olur. Bu tebrikleşmeden sonra fatiha okunur ve yan tarafta bulunan Ahmed Şemseddîn-i Sivâsî'nin kabrinin başına gidilir. Burada şeyh önde ve tek başına, dervişler de arka planda olmak üzere eller bağlanmış bir şekilde bir düzen içerisinde durulur. Şeyhin yüksek sesle başlamasıyla birlikte " *Es-salâtü ve's-Selâmu 'Aleyke yâ Rasûlallâh*" şeklinde hep birlikte on sekiz salavât okunur. Müteâkiben Tevbe Sûresi'nin son iki âyeti[550] okunur.[551] Ardından Fatiha okunur. camiden çıkıldıkdan sonra da,

---

[549] Güneren, Hüseyin Şemsi, *a.g.e.*, ss. 11-12.

[550] Tevbe Suresi'nin son iki âyetinin mealleri şu şekildedir:

128. Âyet: " *Andolsun ki, kendinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, mü'minlere karşı çok şefkatliddir, merhametlidir*."

129. Âyet: " *(Ey Muhammed) Yüz çeviririrlerse de ki: Allah bana yeter. Ondan başka ilah yoktur. Ben sâdece O'na güvenip, dayanırım. O yüce arşın sâhibir*."

[551] Tasavvufun mesajını kavramayan ve genellikle olayların zâhirine bakarak yüzeysel değerlendirmede bulunmayı alışkanlık haline getirmiş olan kişiler, bu örnekte olduğu gibi olayı ölmüş bir insanın mezarının başına gitmek ve ondan yardım dilemek şeklinde değerlendirerek olayı şirke kadar götürebilmektedirler. Yine bu örnekten yola çıkarak mezkur sathî bakış açısına cevap vermek mümkündür. Şemseddîn-i Sivâsî'nin kabri başına gelen şeyh ve dervişler, ölmüş kişiden bir şey dilemek bir yana, peygamberize salavât okuduktan sonra, okunan ilk âytette Hz. Peygambere karşı olan bağlılığı ve sevgiyi, peygamberin ümmetine karşı olan sevgi ve şefkati dile getirilmektedir. Hatta bu âyette, Hz. Peygamberin ümmetine karşı olan şefkat ve merhametinin derecesine vurgu yapmak noktasında Allah, çok şefkatli ve merhametli anlamına gelen"raûf" ismini Hz. Peygambere vermiştir ki, daha önce hiçbir peygamber için verilmemiştir. İkinci âyette ise, güvenilecek, dayanılacak tek varlık, herşeyin yaratıcısı ve sâhibi Allah'ın olduğu vurgulanmaktadır. Bu âyetler, kabir başında

Yunus Emre'nin "*Minnet Hüdâ'ya / Şükür Atâya*" şeklinde başlayan ilâhîsi okunur. Daha sonra hep birlikte tekkenin kapısı önüne gelinir ve burada birkaç *kelime-i tevhîd* ve *lafza-i Celâl*'den sonra yapılan kısa bir dua ile merâsim sona erer.[552]

2.1.3.2.4.3. Bayramlaşma ve Zikir

Bayram sabahı şeyh efendi, bu tür büyük merâsimlere özel "*Hilâfet Kisvesi*"ni giyer. Bu kıyâfet, kırk "elif" ve 20 "dal" harflerini teşkil edecek şekilde beyaz çuha üzerine dikilmiş olan, tepesinde "Gül" adı verilen en büyüğü altta en küçüğü üstte olmak üzere dört çuha parçası ile, onun üzerinde ipekten yapılmış bir düğme ve düğme üzerinde de bir mercan bulunan; kabarık bir halka tarzında sarılmış koyu yeşil ve siyaha yakın sarık sarılan hilâfet Hilâfet Tâcı ile, beyaz çuhadan yapılmış bir hırkadır. Bu tören esnâsında şeyhten başka hilâfet alanlar varsa,[553] onlar da aynı kıyâfeti giyerler.

Bayram Namazı kılındıktan sonra, arefe günü yapılan zikirde olduğu gibi şeyh mihrabın önünde durur. Kırk *kelime-i tevhîd* ve *Lafza-i Celâl* okunduktan sonra salavât eşliğinde Arefe günü yapılan tebrikleşme tekrar yapılır. Ardından camiden çıkılır ve burada zâkirler Yunus Emre'nin "*Minnet Hüdâ'ya / Şükür Atâya*" şeklinde başlayan ilâhîsini tekrar okurlar ve hep birlikte tekkeye gidilir. Böylece merâsim sona ermiş olur.[554]

Buraya kadar, Şemsiyye'de yapılan zikir hakkında bilgi vermeye çalıştık. Şimdi de, müellifimiz Abdülehad Nûrî Efendi'nin şeyhini tanıyalım.

2.1.4. Abdülehad Nûrî Efendi'nin Şeyhi: Abdülmecîd-i Sivâsî

Abdülehad Nûrî'nin şeyhi, daha önce de ifade edildiği gibi, aynı zamanda dayısı olan Abdülmecîd-i Sivâsî'dir. Sivâsî Efendi, XVII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul

---

tesâdüfen okunmuş olmayıp, her zaman aynı âyetler okunmaktadır. Böylece Allah'tan yardım ve rahmet peygamberinden hem kendileri ve hem de kabirde bulunan zât için şefaat dilenmektedir.

[552] Güneren, Hüseyin Şemsi, *Sivâsî İlâhîleri*, ss. 12-13.

[553] Burada bahsedilenler mevcud şeyhten hilâfet alanlar olabileceği gibi, şeyhle birlikte hilâfet alanlar da sözkonusu olabilir.

[554] Güneren, Hüseyin Şemsi, *Sivâsî İlâhîleri*, s. 13.

hayatında en etkili âlim ve sûfilerden biridir.[555] Detaya girmeden, ana hatlarıyla Sivâsî Efendi'nin hayatını görelim.

Abdülmecîd-i Sivâsî, 971/1563'de Zile'de doğmuştur.[556] Tam adı, *Ebü'l-Hayr Mecdüddîn Abdülmecîd b. Muharrem b. Ebü'l- Berekât Muhammed b. Ârif Hasan ez-Zîlî es-Sivâsî el-Hanefî*'dir[557]. "*Sivâsî*" diye şöhret bulmuş[558] şiirlerinde "*Şeyhî*" mahlasını kullanmıştır.[559] Babası, Şemsedîn-i Sivâsî'nin büyük kardeşi ve Halvetiyye Tarîkatı'nın önde gelenlerinden Abdülmecîd-i Şirvânî(öl. 971/1563)'nin talebesi ve halîfesi olan Zile'li Ebu'l-Leys Şeyh Muharrem Efendi (öl. 1000/1591) dir.[560]

İlmî ve tasavvufî yönüyle tanınan bir aile ortamında büyüyen Abdülmecîd-i Sivâsî, ilk tahsilini babasından ve amcası Şemseddîn-i Sivâsî'den aldıktan sonra amcasına intisab ederek tekmîl-i sülûk etmiştir. Hilâfet ile Merzifon ve Zile'deki *Veliyyüddîn Dergâhı*'na 1005/1596'da irşâd hizmeti için görevlendirilmiştir.[561] Bilâhere şeyhinin vefâtını (öl.1006/1597) müteâkip tekkede görev yapan Pîr Mehmed Efendi(öl.1008/1599) ve kısa süre sonra Şemseddîn-i Sivâsî'nin damadı Receb-i Sivâsî(1008/1599)'nin de vefât etmeleri üzerine Sivas'a davet olunarak halîfelerin teberrüken, tâliblerin ise mürîd olmak üzere biatlarını yenilemeleri ile[562] postnişîn olmuştur.[563]

İlim ve irfânıyla Sivas ve dolaylarında tanınmış olan Abdülmecîd-i Sivâsî'nin Şemsiyye Dergâhı'ndaki postnişînlikten sonra isminin İstanbul'a ulaşması sonucu dönemin pâdişâhı III. Mehmed (1595-1603) Sivâsî Efendi'yi bir Hatt-ı Hümâyün

---

[555] Abdülmecîd-i Sivâsî hakkında Erzurum'da İlâhiyat Fakültesi Tasavvuf Ana Bilim Dalı'nda Cengiz Gündoğdu tarafından *Abdülmecîd-i Sivâsî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* ismiyle bir doktora tezi hazırlanmış ve 1997 yılında tamamlanan bu çalışma yayınlanmıştır. Gündoğdu, Cengiz, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd-i Sivâsî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, KB. Yay., Ank., 2000.

[556] Nazmî, *Hediyye,* s. 120; Müstakimzâde, *Hülâsâ*, vr. 23b; Hulvî, *Lemezât*, s. 597; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ*, c. I, s. 62; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 302; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 84; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. III, s. 400; Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 39; Aykut, Said, "Abdülmacid Sivâsî", *SGAD*, c. 8, s. 224.

[557] Nazmî, *Hediyye*, s. 119.

[558] Aynı eser, aynı yer; Vassaf, *Sefîne*, C.III, s. 302; Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk (İslam'da Tenkit ve Tartışma Usûlu)*, sad.: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet Yay., İst., 2001, ss. 15, 16, 17,18, 137,138, 142.

[559] Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 40.

[560] Nazmî, *Hediyye*, s. 118; Şeyhî, *a.g.e*, c. I, s. 62; Bursalı, *OM*, c. s. 393.

[561] Nazmî, *a.g.e.,* s. 123; Şeyhî, *a.g.e*, c. I, s. 62; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 352; *Sicill-i Osmânî*, c. III, s. 400; Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 55.

[562] Nazmî, *Hediyye*, s. 123.

[563] Nazmî, *a.g.e.,* s. 123; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ*, c. I, s. 63; Koçu, "Abülmecîd Efendi*"*, *İstanbul Ansiklopedisi*, İst., 1946, c. I, s. 100.

ile İstanbul'a davet[564] etmiştir.[565] Bu davet neticesinde Abdülehad Nûrî, babası vefat etmiş olması sebebiyle annesi Safâ Hatun ve iki kardeşi Abdüssamed ve Kâmil Ağa ile Sivâsî Efendi'nin yanında İstanbul'a gitmişlerdir.[566]

Kısa sürede İstanbul'a gelen Abdülmecîd-i Sivâsî, Ayasofya yakınlarında bir eve yerleştikten sonra, Ayasofya Camii'nde sohbetlere başlar,[567]ancak, halkın günden güne artan izdihâmından uzak kalmak maksadıyla erba'îne girer.[568] Bu sırada bağlılarından Reîsü'l-Küttâb La'li Efendi(öl. 1009/1600)'nin Eyüb Nişanca'da hediye ettiği bahçeli bir eve yerleşir. Ardından münhal bulunan Mehmed Ağa Tekkesi kendisine tevcîh olunur ve oraya yerleşerek irşâd çalışmalarına başlar.[569]

Bu tekkede faaliyetlerine devam ederken, bir yandan da Rumeli Kazaskeri tarafından yaptırılan ve Sun'ullah Efendi Camii olarak bilinen Atpazarı yakınındaki Hüsâm Bey Mescidi'nde ve Şehzâde câmii'nde va'azlar yapar.[570]

Üç yıl süren Mehmed Ağa Tekkesi şeyhliğinden sonra Sultan Selim Camii yanında, kendisinden sonra "*Sivâsî Tekkesi*" olarak anılacak olan *Şeyh Yavsî Tekkesi*'ne şeyh olur.[571]

Abdülmecîd-i Sivâsî, Yavsî Tekkesi'nde irşâd faaliyeti sürdürürken bir yandan da Süleymâniye Câmii'nde tefsir dersleri vermeye başlar[572] sohbetine devlet erkânından pek çok kimseler katılır.

Abdülmecîd-i Sivâsî, padişahın daveti ile Sultan Ahmed Câmii'nin temel atma törenine(1018/1609) katılarak, dönemin önde sûfîlerinden Necmeddîn Hasan

---

[564] Abdülmecîd Sivâsi'nin İstanbul'a bu davetinin sadece şöhretine binâen olması yeterli görülmeyebilir. Cengiz Gündoğdu'nun da işâret ettiği gibi, özellikle Şemseddîn-i Sivâsî'nin III. Mehmed ile Eğri Seferi'ne katılmış olması ve sefer sonrası padişâhın ısrârına rağmen Sivâs'a dönmesi neticesinde bu aileden birisini İstanbul'a davet etmek arzusu olabilir. Diğer ihtimaller hakkında bkz., Gündoğdu, *a.g.e.*, ss. 58-59.

[565] Nazmî, *Hediyye*, s. 124; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ*, c. III, s. 63; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 84; ; *Sicill-i Osmânî*, c. III, s. 400; Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 58; Clayer, Nathalie, *Mystques Etat et Societi Les Halvetis*, s. 120.

[566] Nazmî, *Hediyye*, s. 125, 215; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ*, c. I, s. 63; Müstakimzâde, *Hülâsa*, vr. 24a ; Gündoğdu, *Abdülmecîd-i Sivâsî*, s. 58

[567] Nazmî, *Hediyye*, s. 124; Müstakîm-zâde, *Hülâsâ*, vr. 24b; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 86.

[568] Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 61.

[569] Nazmî, *Hediyye*, s. 125; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ*, c. I, s. 63; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 86; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 352; Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 61.

[570] Nazmî, *Hediyye*, s. 125; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ*, c. I, s. 63; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 86; Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 61.

[571] Nazmî, *Hediyye*, s. 125; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ*, c. I, s. 63; Vassaf, *Sefîne*, c. III, ss. 352-3; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 86; Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 61.

[572] Naimâ, *Târih*, c. II, s. 705.

Sünbülî Efendi(öl.1019/1610)[573] ve Azîz Mahmud Hüdâyî (öl.1038/1628)[574] ile birlikte duâ edilir.[575] Câmi'nin yapımı tamamlanıp ibâdete açıldığında ilk cuma vaazı Abdülmecîd-i Sivâsî tarafından yapılır.[576] Sivâsî Efendi bu vazifeyi vefâtına kadar yirmi üç yıl boyunca sürdürmüştür.[577]

Abdülmecîd-i Sivâsî, Sultan Ahmed zamanında bir alay günü[578] dönemin âdeti üzere Rasûlullah'ın sancağı önünde cehrî zikir yapan Sivâsî ve müridânına devrin Şeyhülislamı Çelebi Mehmed Efendi(öl. 1025/1616)'nin gizli zikir yapmalarını söylemesi için bir danışman göndermesiyle başlayan sürtüşme sonucunda memleketi Sivas'a sürgün gönderilir.[579] Abdülmecîd-i Sivâsî'nin kürsüden yaptığı konuşmalarla İdrîs-i Muhtefî'yi suçlaması sonucunda onun müridi olan Sadrâzâm Halil Paşa'nın emriyle Bursa'ya sürgüne gönderildiği nakledilmekle birlikte,[580] Cengiz Gündoğdu, Lalizâde dışında bu konuda başka hiçbir kaynakta böyle bir kaydın bulunmadığını söylemektedir.[581]

Hayatı boyunca bir defâ hac ziyâretinde bulunan[582] Abdülmecîd-i Sivâsî, Cemâziyelâhir 1049/1639'da vefât etmiş,[583] Eyüb Nişânca'da defnedilmiştir. Türbesi daha sonra IV. Mehmed'in annesi Mahpeyker Vâlide Sultan tarafından yaptırılmıştır.[584] Halîfesi Abdülehad Nûrî, "*Zevâl-i Şeyhi'd-Dîn*"[585] terkibi ve yazdığı şu şiirle târih düşürmüştür:

"*Bu bâğ-ı fânî'nin gülü, Elbette fânîdir hemân.*

[573] Hayatı için bkz.: Hulvî, *Lemezât*, ss. 491-500.
[574] Yılmaz, H. Kâmil, *Hüdâyî*, s. 68.
[575] Nazmî, *Hediyye*, s. 125-126.
[576] Müstakîmzâde, *Mecelle*, vr. 267a; Müstakîmzâde, *Şüyûh-ı Ayasofya*, vr. 13b; Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 63
[577] Koçu, "*a.g.m.*", İst. A., c.I, s. 100.
[578] Alay Günü: Bir devlet merâsimi; eskiden geçit resmine verilen isim. Geniş bilgi için bkz. Pakalın, *OTDTS*, c. I, ss. 44-46
[579] Nazmî, *Hediyye*, ss. 165-169; Gündoğdu, *a.g.e.*, ss. 134-138.
[580] La'lizâde Abdülbâki, *Tarîkat-ı Aliyye-i Bayramiyye'den Tâife-i Melâmiyye'nin An'ane-i İrâdetleri (Sergüzeşt)*, İstnbul, 2001, s. 52; Aynî, Mehmed Ali, *Hacı Bayram*, (sad.: H. Rahmi Yananlı), Akabe Yay., İst., 1986, s. 127.
[581] Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 139.
[582] Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 138.
[583] Nazmî, *Hediyye*, s. 120; Diğer kaynaklar için bkz. Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 146; Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 200.
[584] Nazmî, *a.g.e.,* s. 188; Vassaf, *Sefîne,* c. III, s. 353. Türbenin bugünkü hâli hakkında geniş bilgi için bkz. Gündoğdu. *a.g.e.*, ss. 147-149; Haskan, *Eyüp Tarihi*, c. I, s. 274.
[585] Yılmaz, Necdet, *a.g.e.*, s. 200.

Bâkî mi kalır bülbülü, *Bâkî değilken gülistân.*

Çün halk-ı âlem ser-te-ser, *Geldikleri yere gider.*

Âyâtâ ibretle nazar, *Eyle gözün açup uyan.*

Ol gavs-ı âlem Şeyhî, *Sivâsî-i sâhib-i safâ.*

İtdüğü dem 'azm-i bekâ, *Ağladı ana ins ü cân.*

Feryâd idüp âşıkları, *Muhlisleri, sâdıkları.*

Çâk itdi sîne her biri, *Bâlâ-veş toldu figân.*

Eflâka çıktı Hây u Hû, *Gülbangla 'âlem tolu*

Hayrân olup kiçi ulu, *Ulu kıyâmet kopdu sân.*

Anın gibi bir er kanı, *Şerh ede Nûrî sadrını.*

Bildüre nefs ü Rabb'ını, *Zâhir ola sırr-ı cihân.*

Sırrına menba' olanı, *Nûruna matla' olanı,*

Tavrına meşra' olanı, *İster bulur Ârif olan.*

Çün sal-i "gam"(1049) da intikâl, *İtdi o mahmûdu'l-hisâl.*

Ahbâbına var mı mecâl? *Çeşminden akıtmaya kan.*

Gam itmiş iken aklı çâk, *Târihini didi bu hâk:*

Bin kırk tokuzda aldı pâk *Sivâsî uçmakta mekân*"[586]

Abdülmecîd-i Sivâsî'nin hanımının adı veya birden çok evlilik yapıp-yapmadığı belli değildir,[587] ancak, babasından sonra yerine şeyh olan ve ilerde hayatı hakkında bilgi vereceğimiz Abdülbâki isminde bir oğlu ve büyükten küçüğe doğru Âlime, Sâfiye ve Râziye isimlerinde üç kızı dünyaya gelmiştir.[588]

[586] Nazmî, *a.g.e.,* s. 187.
[587] Gündoğdu. *a.g.e.*, s. 42.
[588] Nazmî, *a.g.e.*, ss. 242-243.

Abdülmecîd-i Sivâsî İslâmî ilimlere vâkıf ve bu ilimler hakkında eserler telif etmiş bir sûfîdir. Tasavvufî eserler ağırlıklı olmak üzere yirminin üzerinde eseri ve bir dîvânı[589] bulunmaktadır.[590]

Abdüimecîd-i Sivâsî, çok iyi şekilde yetiştirmiş olduğu müellifimiz Abdülehad Nûrî Efendi'ye şu şekilde duâ etmiş ve tavsiyede bulunmuştur:

"*...Ve râh-ı Hüdâ ve Şer'-i Mustafâ'ya muhâlefet idenlerin eğer âfâkî, eğer enfüsî, Merrîh-vâr kam' ve izâle ve kâl ve ikâlesine bezl-i himmet kıl ki, Pâdişâh-ı Mutlak seni mülk ve melekûtuna mâlik eyleye. Ve mânend-i müşterî, âfâk ve enfüse devlet-i dâreyn irâde kıl ki, senin sa'âdetin, âlemiyânda şedâyid-i zâhire ve bâtınayı ref' idüp, sa'd-i ekber olasın. Ve mânende-i Zülâl, riyâzat ve mücâhede ile Dünyâ ve ehlinden 'uzlet idüb, çün-enbiyâ sâbit-kadem ve 'âlî himem ol ki, Mâlik-i mülk ve melekût senin idâre ve irâde-i kalbin üzere karâr eyleye. Ve felak-i Kürsî gibi sâhib-i vakâr ve cümle kârlara sâbit ve ve ber-kenâr ve imâret-i kulûba der-kâr olup, nîk ve bed endişesin kılma ve tarîk-i Hakk'tan 'udûl itme ki, silsile-i mütâbe'âtına peyveste olan kulûb-i sâlikin âsâr-ı berekâtınla cihânda pâyidâr ve havâss-ı nâ-mâ'dûdun kevn ü mekânda âşikâr ola. Ve misâl-i 'Arş-ı 'âlâ, 'umûmen elvân-ı gayriyyetten pâk ve mülâzim-i zuhûr-i istivâ-i füyûzât-ı Hâlik-i eflâk ve emlâk ol ki, cemî'-i eşyâyı ihâta kılub, taayyün-i mevhûmdan halâs olasın. Ve tecerrüd-i küllî ile cemî'-i suverde mevcûd olub, mazhar-ı küll ve evsâf-ı seb'a-i zâtiyye ile mevsûf ve* halîfe*tu'llâhi fi'l-arz olup, kişver-i Dünyâ ve sûret-i memâlik-i Uhrâ sevrinde mevhibet-i hilâfet eyleye. 'Amîn.*"[591]

Abdülmecîd-i Sivâsî ve Abdülehad Nûrî'nin isimleri genellikle "*Kadızâdeliler*"'le yaptıkları tartışmalarla anılmıştır. Bu tartışmadan dolayı bu iki kişi ve onların taraftarlarına "*Sivâsîler"* denilmiştir. Abdülmecîd-i Sivâsî, bu tartışmada sûfîler tarafını temsil eden ilk kişidir.[592]

---

[589] Abdülmecîd-i Sivâsî'nin Divânı hakkında bkz. Toparlı, Recep, *Abdülmecîd-i Sivâsî Dîvânı*, Dilek Matb., Sivas, 1984.

[590] Abdülmecîd-i Sivâsî'nin kütüphanelerde bulunan ve ona atfedildiği halde kütüphanelerde bulunamayan eserleri ve geniş şekilde tanıtımı için bkz. Gündoğdu. *a.g.e.*, ss. 209-255.

[591] Nazmî, *a.g.e.*, ss. 129-130.

[592] Bu konuyu ileride Abdülehad Nûrî eksenli olarak geniş şekilde ele alacağız. Ancak Abdülmecîd-i Sivâsî'nin bu tartışmadaki yeri hakkında geniş bilgi için bkz.: Gündoğdu, *a.g.e.*, ss. 85-123; Gündoğdu, "*XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsîler-Kadı-zâdeliler Mücâdelesi"*, *İLAM*, c.III, sy. I (Ocak-Haziran 1998), ss. 37-72.

Abdülmecîd-i Sivâsî'nin halîfelerini Nazmî, "*Fasl fî-Hülafâihi'l-'Ârifîne'l-Kâmilîne'l-Vâsılîn*"[593] başlığı altında tanıtmıştır.[594] Kırkın üzerindeki halîfelerinin[595] en meşhuru incelememize konu olan yeğeni ve Sivâsîyye-i Halvetiyye'nin kurucusu olan Abdülehad Nûrî'dir. Abdülehad Nûrî Efendi, bir şiirinde şeyhini şöyle tasvir eder:

Bezm-i Sivâsî'de hayrân olalum ey abdal

Gerçek erdür bize esrârı virür hayret-i 'ışk[596]

2.1.4.1.Abdülmecîd-i Sivâsî'nin Halifeleri

Abdülmecid Sivâsî'nin, kaynaklarda isimleri tespit edilebilen kırktan fazla halîfesi vardır. Bunlardan en meşhur olanı Abdülehad Nûrî Efendi'dir. Ancak, aşağıda hayatlarını sunduğumuz halîfelerinin görev yaptıkları Mısır, Şam, Kudüs, Gümülcine, Silistre, Lofça, Sivas, Zile, Safranbolu, Amasya, Karadeniz Ereğlisi, Gölcük (Örcün Köyü), Karamürsel, Gelibolu, Erzincan ve İstanbul gibi geniş bir coğrafî yelpaze göz önünde bulundurulduğunda, Sivâsî Efendi'nin nüfûzunun boyutları daha net olarak anlaşılacaktır. Bazı halîfeler hakkında kaynaklarda geniş bilgiler bulunmakla birlikte, bir kısmının sadece isimleri bilinmektedir. Biz de bu amaçla, *Hayatı Hakkında Bilgi Bulunanlar* ve *Sadece İsimleri Bilinenler* şeklinde iki başlık altında ele almayı uygun gördük. Ulaşabildiğimiz kaynaklara göre bunları tanıtmaya çalışalım.

2.1.4.1.1. Hayatı Hakkında Bilgi Bulunanlar

[593] Nazmî, *Hediyye*, s. 189.
[594] Nazmî, *Hediyye*, ss. 189-212.
[595] Cengiz Gündoğdu kırk bir halîfesini tesbit etmiş ve bunların on altısı hakkında bilgi vermiştir. Bkz. Gündoğdu. *a.g.e.*, ss. 186-200.
[596] A. Nûrî, Dîvân, vr. 3a, Kasîde Der Hakk-ı 'Işk, 17.

Bu bölümde on altı halîfesinin hayatları hakkında, tarîkat içerisindeki konumları ve sosyal çevrelerindeki etkileri ile doğru orantılı olarak bilgiler verilecektir. Bunların ilki Abdülbâki Efendi'dir.

2.1.4.1.1.1. Şeyh Abdülbâki Efendi

Abdülmecîd-i Sivâsî Efendi'nin oğludur.[597] 1023/1614'de İstanbul'da doğmuş[598] ve "*Sivâsî-zâde*" diye şöhret bulmuştur.[599] Abdülehad Nûrî, doğumuna "*Şeyh-i Bâkî*" terkibini tarih düşürmüştür.[600]

Sivâsî Efendi, Kadızâde ile olan tartışmasında da görüldüğü gibi devrin ilim erbabı nezdinde ilmî otoritesi tescillenmiş bir sûfîdir.[601] Onun bu yönü, tasavvuf anlayışına yön verdiği gibi yetiştirmiş olduğu halîfeleri ve oğlu Abdülbâki'nin tahsilinde de etkili olmuştur.

Abdülbâki Efendi, ilk tahsilini babasının yanında tamamladıktan sonra dönemin muhakkîk ve mudakkik alimlerinden zâhirî ilim tedris etmiş ve daha sonra Şeyhülislam Yahya Efendi'nin yanında mülâzim(asistan) olmuştur. Medâris-i Erbaîniyye'den[602] mezun olduktan sonra Hariç Medreseleri'nden birinde müderrislik yapmıştır.[603]

Muhammed Nazmî'nin ifadesine göre, zâhiri ilimlerde belli bir seviyeye geldikten sonra:

"*Biz sûfî-i sâfî-dil, ihlâs be-dûşuz.*
Biz meclis-i dîl dârda gerçi ki hâmûşuz.
Bir katrasını nûş ideli bâde-i aşkın,

---

[597] Nilüfer Çelik, Abdülbâki Efendiyi Abdülehad Nûrî Efendinin oğlu olarak göstermektedir ki bu yanlıştır. Bkz. Çelik, Nilüfer, *Abdülehad Nûrî ve Divanının Tenkitli Metni*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Ünv., SBE. Elazığ, 1999, s. V.
[598] Nazmî, *Hediyye*, s.189.
[599] Vassaf, *Sefîne*, c. III, 260.
[600] Nazmî, *a.g.e.* s. 190; Şeyhî, Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ*, c. II, s., 419; Vassaf, *a.g.e.*, III, s. 260; Hocazâde, *a.g.e.*, s. 87.
[601] Abdülmecid Sivâsî'nin ilmî şahsiyeti hakkında geniş bilgi için bkz.: Gündoğdu, *Abdülmecid Sivâsî*, ss. 201-203.
[602] Müderrisinin yevmiyesi kırk akçe olan medreselere Medârisi Erba'îniyye veya Telvih adı verilir.Bu medreseler ve müderrisinin yevmiyesi elli akçe olan Hariç medreseleri, Osmanlılardan önceki Anadolu Selçukluları ve Beylikleri zamanında devlet erkânı veya aileleri tarafından yapılan medreselerdir.Geniş bilgi için bkz.:Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, s. 19.
[603] Nazmî, *a.g.e.* s. 190; Şeyhî, *a.g.e.*, II, 419; Hocazâde, *a.g.e.*, s. 87.

Âlemlere ser-mâyede cûş u hurûşuz."

rubâisini vird-i zeban edip babasına intisab etmiştir.[604] Böylece, tasavvuf yolunda ilerleyen Abdülbâki Efendi, babasının vefâtından sonra, Sultan Ahmed Câmii'nde Cuma, Fatih Câmii'inde Çarşamba günleri vaizliği ve tasavvufî irşad vazifesine devam ederek[605] zamanın ileri gelenlerinden biri olmuştur. 1122/1710 yılında vefat etmiş ve Eyüb Nişanca'da babasının türbesinin yanına defnedilmiştir.[606] Yahya Nazîmî, şu beyitle vefatına tarih düşürmüştür:

"*Gitti Bâkî menzile târihini dedim Nazîm*
Kürsi-i adn'i ide Sivâsî cilvegâh."[607]

2.1.4.1.1.2. Şeyh Mısrî Ömer Efendi

Şemseddin Sivâsî'nin büyük oğlu Mehmed Efendi'nin oğludur. Ömer Efendi Zile'de doğmuştur. Daha sonra amca-zâdesi Abdülmecîd-i Sivâsî'den, önce zâhirî ilimler tahsil etmiş ve sonra da tasavvufî terbiye almıştır[608].

Abdülmecîd-i Sivâsî'nin, Padişah tarafından İstanbul'a daveti üzerine, onunla birlikte hicret etmiştir. İstanbul'da önce Beşiktaş'ta bulunan Sinan Paşa Hânkâhı'na halîfe olmuş ve ardından Tophanedeki Çelebi Halîfe'nin halîfelerinden Molla Şeyh Mehmed Kasım (ö.915/1509) için yaptırılan "*Karabaş Tekkesi*"[609] diye bilinen "*Kapı Ağası Zâviyesi*"nde, buradan sonrada "*Sûfîler Tekkesi*"nde şeyh olarak görev yapmıştır.[610]

Ömer Efendi, Cuma günleri Tophânede bulanan Kılıç Ali Paşa Camii'nde vaaz ve nasihat ederken, Tabanı Yassı Mehmet Efendi'nin ricası ile Sivâsî Efendi

---

[604] Nazmî, *a.g.e.* aynı yer; Şeyhî, *a.g.e.*, aynı yer; Vassaf, *a.g.e.*, aynı yer; Hocazâde, *a.g.e.*, aynı yer.
[605] Nazmî, *a.g.e.* aynı yer; Şeyhî, *a.g.e.*, aynı yer; Vassaf, *a.g.e.*, aynı yer; Hocazâde, *a.g.e.*, aynı yer.
[606] Şeyhî, *a.g.e.*, II, 419; Vassaf, *a.g.e.*, III, s. 260; Hocazâde, *a.g.e.*, s. 87; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, III, s.297.
[607] Vassaf, *a.g.e.*, III, s. 260.
[608] Nazmî, *a.g.e.* s. 191; Şeyhî, *a.g.e.*, I, 556; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, III, s. 587.
[609] Karabaş Tekkesi, Bâbüssaâde Ağası Karabaş Mustafa (ö.937/1530-1531) tarafından bir Halvetî Tekkesi olarak yaptırılmış ve Mısrî Ömer Efendi ile Şemsiyye Şubesine geçmiştir. Tekke Beyoğlu, Tophâne semti Hacı Mimi Mahallesi'nde Karabaş Mektebi Sokağındadır. Geniş bilgi için bkz. Tanman, M.Baha, "Karabaş Tekkesi", *DBİA*, c.IV, ss.440-441; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, c. II, İst., 1281, s.62; Özdamar, Mustafa, *Dergahlar*, s. 173.
[610] Nazmî, *a.g.e.* s. 191; Şeyhî, *a.g.e.*, I, 556; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, III, s. 587.

tarafından Nizâmiyye Hânkâhı'na halîfe olarak Mısır'a gönderilmiştir. Orada on beş yıl irşad görevinden sonra, dönemin vezir-i âzamı Civan Kapıcıbaşı-zâde diye maruf Mehmed Paşa'nın daveti üzerine 1053/1643 yılında İstanbul'a dönmüş ve "*Sûfîler Tekkesi*" tekrar tevcih olunmuştur. Bu sırada, önce Sultan Selim çok geçmeden de Süleymâniye Camii vaizliğine atanmış ve tesirli sohbetleri, güzel ahlakı, hal ve hareketleriyle avâm ve havâs nezdinde kabul görmüş hâl ehli bir kimse olarak tanınmıştır.[611]

Yetmiş yaşlarında 1069/1658 yılı Zilkâde ayında vefat etmiş ve zâviyesinin yanın defnedilmiştir.[612]

2.1.4.1.1.3. Arâklı Mehmed Efendi

Abdülmecîd-i Sivâsî'nin en meşhur halîfelerinden biri olan Mehmed Efendi, Muhammed Nazmî'nin bildirdiğine göre alim, fâzıl, mürşid-i kâmil, münzevî ve mücâhid bir kişidir. Üsküdar'da Yeni Valide Câmii yapıldığında, caminin vâizlik, imâmet ve meşîhatı ile görevlendirilmiş, Şeyhülislam Hanefî Efendi'nin Medine ve Mekke'de kadı iken hizmetinde bulunmuş, Şeyhülislamın derslerinde Beyzâvî okumuş olan âlim bir zâttır. Abdülmecîd-i Sivâsî'ye biat ettikten sonra, riyâzet ve erbaînlerle tekmîl-i tarîkat eylemiş ve Sivâsî Efendi'nin isteğiyle Yeni Valide Câmii'nde şeyhlik göreviyle birlikte Çarşamba günleri Ayasofya Camii vaizliğini üstlenmiştir. Burada otuz yıldan fazla sohbet ve irşad vazifesi yürütmüş ve 1070/1659 yılında vefat etmiştir.[613]

2.1.4.1.1.4. Şeyh İbrâhîm Efendi

Zile doğumlu olan İbrahim Efendi, Abdülmecîd-i Sivâsî Efendi İstanbul'a davet edilmeden önce, ona biat ile tekmîl-i tarîkat ederek memleketi Zile ve civârına halîfe tayin edilmiştir. Daha sonra İstanbul'a hicret etmiş ve *Tercüman Yunus Zaviyesi*'nde şeyh ve Hacı Paşa Camii'nde Cuma vâizliği yapmıştır. Kendine has bir vaaz tarzı olan İbrahim Efendi, Kur'an-ı Kerim'i rastgele açarak, ayetleri

[611] Nazmî, *a.g.e.* ss. 191-192; Şeyhî, *a.g.e.*, I, 556.
[612] Nazmî, *a.g.e.* s. 192; Şeyhî, *a.g.e.*, I, 556; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, III, s. 587.
[613] Nazmî, *a.g.e.* s. 192.

açıklar ve bir münâsebetle Hz. Peygamberi medh ve evsâfını arz ile sohbetlerini tamamlarlarmış.1060/1650'de vefat etmiştir.[614]

2.1.4.1.1.5. Şâmî Şeyh Mehmed Efendi

Muhammed Nazmî'nin ifadesine göre; "*âlim ve âmil ve mürşid-i kâmil ve mücâhid ve mürtâz ve mükâşif-i âgâh, ârif-i bi'llah*" bir zattır.Yirmi yıl kadar Sivâsî Efendi'ye ser-tarîklik yapmış ve bilahare Şam'a halîfe tayin edilmiştir. Orada büyük şöhret olmuş ve yirmi binden fazla kişiye hırka ve kisve giydirmiştir.[615]

2.1.4.1.1.6. Murad Efendi

Sivâsî Efendi'ye biat ederek tekmîl-i tarîkat ile hilâfete nâil olmuş ve şeyhi tarafından Za'feran Bolusu (Safranbolu)'ya halîfe tayin olunmuştur. Orada bir yandan zikir ve evrâda devam ederek ihyâ-ı tarîkat, diğer yandan da Cami-i Kebîr'de vâizlik görevlerini ifa etmiştir. Nazmî'nin ifadesine göre, âlim ve fâzıl, âmil ve kâmil, mürşîd-i tâlibân, rehber-i âşıkân, zâhid ve âbid bir zât olan Murad Efendi vefât ettikten sonra çocukları aynı bölgelerde şeyhlik ve vâizlik görevine devam etmişlerdir.[616]

2.1.4.1.1.7. Sivas'lı Kadızâde Mehmed Efendi

Abdülmecîd-i Sivâsî'nin ilk halîfelerinden biri olup, uzun yıllar hizmetinde bulunmuştur. Riyâzet ve mücâhedelerle tekmîl-i tarîkat etmiş ve Gümülcine'ye halîfe olarak görevlendirilmiştir. Gümülcine dolaylarında kırk yıl kadar hizmet etmiş ve 1060/1650 yılında vefat etmiştir. Vefatından sonra çocukları uzun yıllar boyu aynı bölgede babalarının hizmetini devam ettirmişlerdir.[617]

2.1.4.1.1.8. Karabaş Ahmed Efendi

---

[614] Aynı eser, aynı yer.
[615] Aynı eser, ss. 192-193.
[616] Nazmî, *a.g.e.* s. 193.
[617] Aynı eser, aynı yer.

Sivâsî Efendi'den tasavvufi eğitiminin tamamladıktan sonra Karadeniz Ereğlisi'ne halîfe olarak görevlendirilmiş, şiddetli riyâzetleriyle tanınmış ilim ve fazilet sahibi bir zattır. Ölüm tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Nazmî, onun şeyhinden önce vefat ettiğini nakletmektedir.[618]

2.1.4.1.1.9. Kazğânî-zâde Süleyman Efendi

Sipâhî Ağası[619] olan Süleyman Efendi, Sivâsî Efendi'nin İstanbul'a geldiği yıllarda komşusu iken ona intisâb etmiştir. Bu bağlılığından sonra resmî elbisesini çıkarıp fukarâ elbisesi giymek istemiş, fakat, Sivâsî Efendi buna müsaade etmeyerek: "*Sizin kendi elbisenizi giyip müslüman gazilerle sefere çıkmanız, onlara rahmet ve berekettir*"[620] buyurarak dervişliğin hırkadan ibâret olmadığını ve asıl önemli olanın iç dünyayı donatarak halka hizmet etmek olduğunu öğretmiştir. Süleyman Efendi, halk yanında farzların dışında hiçbir nafile ibâdet yapmamış ve bu özelliği dolayısıyla da, Nazmî'nin ifadesiyle, etrafındakiler onu Melâmiyye'den zannederlermiş.[621] Abdülehad Nûrî Efendi vefat ettikten sonra Nazmî Efendi, Süleyman Efendi'yi *sohbet şeyhi*[622] kabul etmiştir. Girit'in fethinden sonra 1080/1669'da vefât etmiştir.[623]

2.1.4.1.1.10. Kadızâde Küçük Mehmed Efendi

Mehmed Efendi, Amasyalı'dır ve hizmetlerini de burada yürütmüştür. Zile'li Abdurrahman Efendi'den zâhiri ilimleri tahsil ettikten sonra Sivâsî Efendi'ye intisab ederek tekmîl-i tarîkat etmiştir. Amasya'da Sultan Beyazıt Camii *kürsü şeyhliği*[624] görevinde bulunmuştur. 1030/1620'de[625] memleketinde vefat etmiş ve Pîr İlyas-ı Halvetî'nin kabri yanına defnedilmiştir.[626]

---

[618] Aynı yer.
[619] Yeniçeri Ocağının altı bölük olan süvârî teşekkülünüm birinci bölüğü kumandanına verilen addır. Bkz. Pakalın M. Zeki, *OTDTS*, c. III, s. 230.
[620] Nazmî, *a.g.e.* ss. 194-195.
[621] Aynı eser, s.195.
[622] Sohbetinden istifade edilen sûfîye, şeyh-i sohbet; istifade edene de sâhib denir. Bkz. Uludağ, Süleyman, *TTS,* s.436; Cebecioğlu, Ethem, *TTDS*, s. 647.
[623] Nazmî, aynı yer.
[624] Cuma günleri, Cuma namazından sonra va'z edenler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bunlara "Cuma vâizi" de denir. Ancak, "Katar Şeyhliği" de denilen bu tabir özellikle Osmanlı'nı başkenti olan İstanbul Camilerinde görev yapanlar için kullanılan bir tabirdir ve ilk yıllarda sadece tarîkat şeyhleri

2.1.4.1.1.11. Şeyh Müeyyed Efendi

Şemseddîn-i Sivâsî'nin küçük oğlu olan Müeyyed Efendi, Abdülmecîd-i Sivâsî'den zâhirî ve bâtınî ilimleri tahsil ile bu konularda ehliyet sahibi bir zât olmuştur. Sivâsî Efendi'nin terbiyesinde tekmîl-i tarîkat ederek, kendilerinden sonra, babasının makâmına halîfe tayin edilmiştir. 1075/1664 yılında vefat etmiş ve babasının kabri yanına defnedilmiştir.[627]

2.1.4.1.1.12. Yûsuf Beğ

Sivâsî Efendi'nin tasavvufî terbiyesinden geçerek tekmîl-i tarîkat ile Mısır'a halîfe tayin edilmiş ve burada otuz yıl kadar vazife yapmıştır. Havâsdan olmasına rağmen, avam kıyafetleriyle dolaşmayı tercih etmiştir. Cenâzesine yirmi binden fazla insanın katıldığı rivâyet olunan Yûsuf Beğ, 1070/1659'da vefat etmiştir.[628]

2.1.4.1.1.13. Ankara'lı Şeyh Hasan Efendi

Katlandığı zorlu mücâhede ve riyâzetlerle tanınan Hasan Efendi, aslen Ankara'lı olup İznik'e halîfe olarak gönderilmiştir. Nazmî Efendi, muâsırı olan bu şahsın Abdülehed Nûrî Efendi'yi ziyaret ettiğini, kendisiyle birlikte erba'ine katıldığını ve ondan çok istifâde ettiğini ve bir çok kimsenin de onun vasıtasıyla tarîkata girdiğini nakletmektedir. 1070/1659'da vefat etmiştir.[629]

---

görev yaparken sonradan zâhir ulemâsına da sohbet etme hakkı tanınmıştır. Buralara atama yapılırken İstanbul'da en çok saygı duyulan, erdemi, bilgisi ve hitabetiyle tanınmış bir tarîkat şeyhinin atanmasına özen gösterilmiştir. Zira camilerde günlük va'zlar yapılırken bunlar sadece Cuma günleri büyük ve çoğunlukla Devlet ricâlinin bulunduğu kalabalıklara hitabederlerdi. Bunların Sarayla ilgili dînî törenlere katılmaları bir kuraldı. Mertebesi aşağıdan yukarıya doğru şöyledir: Eyüb, Sultan Selim, Sultan Mehmed (Fatih), Sultan Beyazıt, Süleymâniye, Sultan Ahmed ve en son derecesi Ayasofya Camii vaizliğidir. Geniş bilgi için bkz: Müstakimzâde, Süleyman Sa'deddîn, *Terâcim-i Ahvâl-i Şüyûh-ı Ayasofya*, Sül. Ktp., Es'ad Ef., nr. 1716/2, vr. 10b-16a; Pakalın M. Zeki, *a.g.e.*, c. II, s. 345; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 186; İpşirli, Mehmet, "*Ayasofya Kürsü Şeyhliği", TDVİA*, c. 4, s. 224; Sakaoğlu, Necdet, "*Ayasofya Kürsü Şeyhliği*", *DBİA*, c. 1, s. 459.

[625] Bursalı Mehmed Tahir, 1045/1635-1636 yılında vefat ettiğini nakleder ve 7 tane eserini zikreder. Bkz.Bursalı, *OM* , c. I, s. 153.

[626] Vassâf, *Sefîne*, c. III, s.259; Bursalı, *a.g.e.* c. I, s. 153; Yılmaz, Necdet, *OTT*, s.202.

[627] Nazmî, *a.g.e.* s. 196; Hocazâde, *a.g.e.*, s. 93.

[628] Nazmî, *a.g.e.* ss. 195-196.

[629] Aynı eser, s.196.

2.1.4.1.1.14. Divâne Ali Efendi

Abdülmecîd-i Sivâsî, Merzifon'da halîfelik yaparken ona intisab eden ve daha sonra onunla birlikte İstanbul'a giderek uzun yıllar hizmetinde bulunan Ali Efendi, Merzifonlu'dur. Tasavvufî terbiyesini tamamladıktan sonra, Dikilitaş yakınındaki Atîk zâviyesine halîfe olarak görevlendirilmiş ve burada otuz yıldan fazla hizmette bulunmuş, 1070/1659'da vefât etmiştir.[630]

2.1.4.1.1.15. Yeniçeri Mehmed Efendi

İstanbul ve Mısır'da tanınan ve Seyyid Ahmed-i Rufâî'nin halîfelerinin birinden cezbe tahsîl eden Kundakçı Hüseyin Efendi'nin nazarına düşmüş ve meczup olmuştur. Kundakçı Hüseyin Efendi, bir gün Mehmed Efendi'yi çağırarak feyz ve fethinin Sivâsî Efendi'de olduğunu söylemesi üzerine, hemen gemiye binerek bir haftada İstanbul'a gelmiştir. Sivâsî Efendi, huzuruna gelince ona: "*Mehmed Dede hoş geldin. Kutbu'l-muczûbîn Kundakçı Hüseyin Efendi senin aklın alıp bize göndermiş. Dîvâneliğin kırılmış. Aklını dürüst etmek müşkildir. Allah Teâlâ âsân eyleye*" diyerek biatını kabul etmiş, bir hücre tayini ile birlikte gerekli evrâd ve zikri telkin, mücâhede ve riyâzet buyurmuştur.[631] Tekmîl-i tarîkattan sonra da halîfe tayin olunmuştur.[632]

2.1.4.1.1.16. Şeyh Hasan Efendi

Hayatı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Nazmî Efendi, Sakız Adası'na halîfe olarak gönderildiğini zikretmektedir.[633]

2.1.4.1.2. Sadece İsimleri Bilinenler

[630] Aynı eser, ss.197-198; Şeyhî, *a.g.e.*, I, 365.
[631] Nazmî, *a.g.e.* s.162.
[632] Aynı eser, s.163.
[633] Aynı eser, s.196.

Buraya kadar hayatları hakkında bilgi verdiğimiz, Abdülehad Nûrî Efendi ile birlikte Abdülmecîd-i Sivâsî'den hilâfet alan on altı kişi haricindeki diğer halîfelerin isimlerinden başka fazla bir bilgiye sahip değiliz. Nazmî Efendi'nin: "*Ve bunlardan mâ'ade hulefâ-yı kesireleri vardır ki, ancak esmâsı ma'lum olup, tefâsîl-i ahvâlleri ma'lum olmayanların teberrüken...*"[634] diyerek isimlerini zikrettiği ve Cengiz Gündoğdu'nun da, "*Hayatları Hakkında Bilgi Bulunamayanlar*"[635] başlığı altında sunduğu bu kişilerin biz de isimlerini vermekle yetineceğiz.

1. Şeyh Hüsâm Efendi
2. Şeyh Osman-ı Kumluvî
3. Şeyh İbrahim Efendi: Sivas'a halîfe gönderilmiştir.
4. Karamürselli Şeyh Hasan Efendi[636]
5. Kırımlı Şeyh Ali Efendi: Silistre'ye halîfe tayin olmuştur[637].
6. Sivaslı Şeyh Mustafa Efendi: Gelibolu'ya halîfe tayin olmuştur[638].
7. Şeyh Hamza Efendi: Memleketi olan Gelibolu'ya halîfe tayin olmuştur.
8. Şeyh Abdurrahman Efendi:Bozok (Bozhöyük) halîfe olarak gönderilmiş tir[639].
9. Sâlih-zâde Şeyh Mehmed Efendi:Kudüs'e halîfe gönderilmiştir.
10. Şeyh Vâiz Hasan Efendi: Lofça'ya halîfe tayin olmuştur.
11. Şeyh Vâiz Ahmed Efendi: Mulva'ya halîfe tayin olmuştur.
12. Şeyh Şaban Efendi: Erzincan'a gönderilmiştir.
13. Şeyh Latîf Dede[640].
14. Şeyh İdrîs Dede
15. Şeyh Abdülkerîm Efendi
16. Şeyh Abdi-zâde Mustafa Çelebi
17. Şeyh İbrahim-i Yorganî

[634] Aynı eser, s.197.
[635] Gündoğdu, *a.g.e.*, ss. 199-200.
[636] Nazmî, *a.g.e.* s.197. Mezarı Karamürsel'dedir Bkz. Gültekin, Ahmet Nedim, *Gölcük Örcün Köyü ve Baba Sultan Zâviyesi*, Gölcük Belediyesi Kültür Yayınları, Gölcük, 1998, s. 68.
[637] Nazmî, *a.g.e.,* s. 197.
[638] Nazmî, aynı yer.
[639] Nazmî, aynı yer. Gündoğdu, Cengiz, *a.g.e.*, s.199.
[640] Nazmî, aynı yer; Vassaf, *a.g.e.*, III, s. 259.

18. Şeyh Abdü'l-âlim
19. Boyabadlı Şeyh Hamza Dede
20. Şeyh Mustafa Efendi
21. Hatip Şeyh Mehmed Efendi
22. Endülüslü Şeyh Mustafa Efendi
23. Ergilili Şeyh Ahmed Efendi
24. Sakızlı Şeyh Mustafa Efendi[641]

Böylece, Abdülehad Nûrî Efendi'nin şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî ve müellifimizin halîfe arkadaşlarını tanımış olduk. Şimdi müellifimize atfedilen Sivâsiyye'yi yakından tanıyalım.

[641] Vassaf, *a.g.e.*, III, s. 259.

2.1.5. SİVÂSİYYE

Şemsiyye, şubelerinin çokluğu ile bilinen Halvetiyye Tarîkatının dört ana kolundan biri olmasına rağmen, diğer üç kolun aksine, sadece bir şubeye sahiptir: Sivâsîyye.[642] Şimdi, Abdülehad Nûrî'ye izâfe edilen bu şubenin sırasıyla, şubeleşme sürecini ve tekkelerin kapatılmasına kadar geçen zaman içerisinde yüzyıllara göre gelişim ve değişimini, tarîkat silsilesini, sülûk özelliklerini, hizmet verdiği tekkeleri ve burada görev yapan halîfeleri ile yayıldığı coğrafyayı görelim.

2.1.5.1. Şubeleşmesi ve Tarihî Süreçteki Yeri

İlk dönemlerde, Şemsiyye ve Sivâsîyye diye bir ayrım yapılmayarak Şemseddîn-i Sivâsî'nin kurmuş olduğu tarîkat, ismine nisbetle Şemsiyye, memleketine nisbetle de Sivâsîyye ismiyle tanınmış ve şöhret olmuş; Abdülmecîd-i Sivâsî ve Abdülehad Nûrî Efendi ise, bu şubeyi İstanbul'a taşıyan ve orada temsîl eden kişiler olarak görülmüştür.

Şemsiyye ve Sivâsîyye şubeleri arasındaki bu durum, son dönem kaynaklarında, farklı değerlendirmelere sebep olmuştur. Sâdık Vicdânî, Şemsiyye'yi, Halvetiyye tarîkatının dört ana kolundan biri kabul ederek, Sivâsîyye'yi de, bu kolun tek şubesi şeklinde gösterir.[643] Fakat, Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*'da, Halvetiyye tarîkatının şubeleri hakkında bilgi verirken, Şemsiyye'yi bu isimle değil, "*Sivâsî-i Halvetî Şu'besi*"[644] ismiyle tanıtmaktadır. Şemseddîn-i Sivâsî için, "*Şu'be-i Halvetiyye-i Sivâsîyye'nin müessisidir*" dedikten sonra, Abdülehad Nûrî Efendi'nin bu tarîkatı İstanbul'da intişâr etmesinden sonra, Halvetîliğin bu koluna Şemsiyye isminin verildiğini ifâde etmektedir.[645] Abdülbâki Gölpınarlı ve Ekrem Işın, Şemsiyye'nin ilk yıllarda "*Sivâsîyye*" olarak bilinmekte iken, zamanla, Abdülehad Nûrî Efendi'ye nisbet edilen kola Sivâsîyye denilmesinden sonra, Şemseddîn Ahmed-i Sivâsî Efendi'ye nisbet edilen kola da, ismine nisbetle Şemsiyye denildiğini belirtmektedir.[646] Yukarda adı geçen kaynaklardan sonra, günümüzde kaleme alınan eserlerde bu isimlendirme ayrımı daha netleşerek, Şemseddîn-i Sivâsî'nin tesis ettiği şubenin ilk dönemi Şemsiyye, müellifimizden itibâren özellikle İstanbul'da tanınıp intişâr etmesiyle birlikte Sivâsîyye adıyla anılmaya başlanmıştır.[647]

Üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da, Abdülehad Nûrî Efendi'nin Sivâsîyye'nin müessisi olduğu yanında, bazı kaynaklarda onun "Nûrî" mahlasına izâfeten "Nûriyye"'nin kurucusu olduğu da zikredilmesidir.[648] Burada Nûriyye'den

---

[642] Masssignon, Louis, "Tarîkat", *İA*, İstanbul, 1974, c. XII, s. 15; Vicdanî, *a.g.e.*, ss. 251; Eraydın, *Tarîkatlar*, s. 407; Yılmaz, H. Kâmil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 262; Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1995, s. 185; Şapolyo, *Mezhepler ve Tarîkatlar Tarihi*, s. 188; Işın, Ekrem, "Abdülahad Nuri", *DBİA*, c. I, s. 21; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 376.

[643] Vicdanî, *a.g.e.*, ss. 250-51.

[644] Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 347.

[645] A. mlf., *a.g.e.*, c. III, s. 351.

[646] Gölpınarlı, "Şemsiyye*", İA*, c. X, s. 422; a. mlf., *Türkiye'de Mezhepler ve Tarîkatlar*, s. 213. Abdülbâki Gölpınarlı, bu eserinde, Abdülehad Nûrî Efendi'yi Şemseddîn-i Sivâsî'nin halîfesi olarak, ismini de, Abdülahad Nûrüddîn şeklinde göstermektedir. (Bkz. Gölpınarlı, *a.g.e.*, aynı yer.) Ancak, bu iki bilgi de yanlıştır. Halbuki Gölpınarlı, Nûrî Efendi'nin ismini diğer eserlerinde doğru şekilde zikretmektedir. Bkz. a.mlf., "Şemsiyye", *İA*, c. X, s. 422; a.mlf., *Yunus Emre ve Tasavvuf,* İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 225.

[647] Pakalın, "Sivâsiyye",*OTDTS,* c. III, s. 208; a. mlf., "Şemsiyye", *a.g.e.*, ss. 335-36; Mehmed Sami, *Esmâ*r, ss. 50-51; Şapolyo, *Mezhepler ve Tarîkatlar Tarihi*, s. 188; Masssignon, Louis, "*Tarîkat*", *İA*, c. XII, ss. 9, 15; Uludağ, "Halvetiyye", *TDVİA*, c. XV, s. 393; Serin, *Halvetîlik*, ss. 162,170; Eraydın, *Tarîkatlar*, s. 407; Yılmaz, H. Kâmil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 262; Türer, Osman, *Tasavvuf Tarihi*, s. 185; Tanman, "Halvetîlik", *DBİA,* c. III, s. 534; Uçman, "Abdülahad Nûrî", *SGAD*, c. VIII, s. 229; Aşkar, "Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *AÜİFD*, c. XXXVIII, 561; Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 202; Gündoğdu, *Abdülmecîd-i Sivâsî*, ss. 173-181; Clayer, Nathalie, *Mystques Etat et Societi Les Halvetis*, ss. 30, 169-170.

[648] Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 376; Safer Baba, *Istılâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye- Tasavvuf Terimleri*, Heten Keten Yay., İstanbul, 1998, s. 218.

maksat Sivâsîyye'dir. Yukarda geniş şekilde ortaya konulduğu üzere kaynakların çoğunluğunda Sivâsîyye şeklinde kullanılmasını göz önünde bulundurarak isminin bu şekilde zikredilmesinin daha uygun olduğu kanaatindeyiz.[649]

Hülâsâ olarak, Şemsiyye ve Sivâsîyye arasındaki kavramsal düzeydeki bu karmaşıklığı çözümlemek noktasında, tekkelerin kapatılmasına kadar Sivas'ta merkez âsitâne ile mevcûdiyetini devam ettiren bu Halvetiyye şubesine Şemsiyye; her ne kadar bir yenilik ortaya konulmamış olsa da, Osmanlı başkentinin ulemâ ve âvâmı arasında büyük bir taraftar ve yaygınlık kazanması şeklinde İstanbul'da temsil edilmesi ile Şemsiyye'nin almış olduğu isim de Sivâsîyye'dir. Sivâsîyye aynı zamanda Şemsiyye'nin tek şubesi olma özelliğini taşımaktadır.

Böylece Sivâsîyye'yi Şemsiyye'nin tek şubesi olarak tespit ettikten sonra, bu şubenin müellifimiz Nûrî Efendi'ye nisbet edilmesi hususundaki yaklaşımları inceleyebiliriz.

Yukarda ifade edildiği gibi, Abdülmecid-i Sivâsî ve Abdülehad Nûrî Efendi, XVII. yüzyılın ilk yarısına tekâbül eden dönemde, Şemsiyye'nin İstanbul'daki temsilcisi konumundadırlar. Gerek Nûrî Efendi, gerekse onu İstanbul'a getiren dayısı ve şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî, Semseddîn-i Sivâsî'nin Halvetiyye tarîkatında yaptığı gibi, Şemsiyye şubesinde herhangi bir yenilik veya değişiklik yapmamış, Şemsiyye'ye âit olan zikir, riyâzet ve mücâhede usulleri ile irşâd faaliyetlerini aynı şekilde sürdürmüşlerdir. Sadık Vicdânî, Nûrî Efendi'nin tarîkat ve seyr ü sülûkta herhangi bir ictihad ve yenilik yaptığına dâir bir bilgiye rastlamadığını ifâde eder.[650] Ancak, buna rağmen, İstanbul'da Sivâsîyye diye müstakil bir şube teşekkül etmiş ve bu şube yerli kaynaklar yanında, yabancı kaynaklarda da Nûrî Efendi'ye nisbet olunmuştur.[651]

Cengiz Gündoğdu, adı geçen iki zâtın da, Şemsiyye'de bir tecdîd yapmamış olmalarını hatırlatarak şöyle der; eğer, bir şube kurucusu olmanın şartı mensub bulunulan tarîkatın yeni ve geniş çevrelere yayılması kabul ediliyorsa, bu durumda, Şemsiyye'yi taşradan İstanbul'a taşıyan ve bu konuda öncülük eden, döneminin en seçkin sûfî şahsiyetlerinden biri olan ve hatta Abdülehad Nûrî Efendi'yi yetiştiren kişi olarak, Sivâsîyye şubesinin öncelikle Abdülmecîd-i Sivâsî'ye nisbet edilmesinin söz konusu olabileceğini ifâde etmektedir.[652] Bu kanaat, ilk bakışta doğru olarak kabul edilebilir. Ancak anlaşılan odur ki, Sivâsîyye'nin Nûrî Efendi'ye izâfe edilmesinin sebebi, mensup olduğu tarîkatta yapmış olduğu bir yenilik veya yenilikler değildir. Bu konuda Sadık Vicdânî, Nûrî Efendi'nin Şemsiyye kolunu İstanbul'da geniş kitlelere yaymış olması sebebiyle, Sivâsîyye'nin kurucusu olarak kabul edildiğini söyler.[653] Gerçekten de, Nûrî Efendi'den sonra, sadece İstanbul'da Sivâsîyye koluna mensup kırk civârında tekke ve zâviye kurulmuş ve yetiştirdiği halîfeler buralarda görev yapmışlardır.[654] Ancak, burada hemen şu soruyu sormak gerekmektedir. Acaba, bu örnekte olduğu gibi, çok sayıda tekke kurmak, bir tarîkat kolunun o tekkeleri kuran zâta nisbet edilmesine gerekçe gösterilebilir mi? Kanaatimizce bu konuda söylenebilecek her söz sübjektif kalacaktır. Ancak, Sadık Vicdânî, tarîkatlardaki kol kurucusu olarak addedilmenin nedenlerinden bahsederken, bir belde veya çevrede bulunmayan bir tarîkatı orada yayarak genişletmek; yok olmaya yüz tutmuş bir tarîkatı tekrar canlandırmak veya o tarîkatın ana esaslarına bağlı kalmak koşulu ile usûl ve erkânda, âdâb ve ezkârda ilâve ve değişiklikler yaparak tarîkatı yeni bir forma sokmuş olmak gerektiğini ifâde eder.[655] Bu bilgi ile birlikte, Sivâsîyye konusunda Cengiz Gündoğdu'nun yukarda belirttiğimiz kanaatini de göz önünde bulundurarak, toparlayıcı bir değerlendirme yapacak olursak diyebiliriz ki, Abdülmecîd-i Sivâsî, XVII. yüzyılın başında Şemsiyye'yi İstanbul'a taşımış, vefâtından sonra ise, tasavvufî manada çok iyi şekilde yetiştirmiş olduğu halîfesi Abdülehad Nûrî onun yerine geçerek, adı geçen şubenin kendi döneminde yayılmasında; Nazmî ve Simkeşzâde gibi yetiştirdiği halîfeler ile de, bu yüzyılın sonuna kadar Şemsiyye'nin İstanbul'da en yaygın Halvetî kollarından biri olmasında çok büyük katkıları olmuştur. Abdülmecîd-i Sivâsî ve Nurî Efendi'nin İstanbul'a gelmeleri sonrasında, Kadızâdeliler'le yapmış oldukları fikrî ve ilmî mücâdele netîcesinde ortaya koydukları tavır ve eserlerle Osmanlı başkentinin o tarihlerdeki gündeminde en çok yer alan kişileri arasında bulunmuş ve memleketlerinin Sivâs olması sebebiyle, kendilerine Sivâsîler denilmiştir. Buna bağlı olarak da, onların temsil ettikleri Şemsiyye, İstanbul'da Sivâsîyye şeklinde isimlendirilmiştir. Bu sosyal vakıânın bir kişiye nisbet edilmesi zarûretine binâen de, Sadık Vicânî'nin bahsettiği şartlardan birincisini gerçekleştirdiği, yani, adı geçen şubenin İstanbul'da intişâr etmesinde büyük katkıları olduğu için Abdülehad Nûrî Efendi'ye nisbet edildiği kanaatindeyiz. Bu kanaati destekler şekilde Ekrem Işın, Abdülehad Nûrî'nin Sivâsîyye tarîkatı ile İstanbuldaki Halvetî örgütlenmesini geniş bir

---

[649] Hüseyin Vassaf, Sâdık Vicdânî'den nakillle Şemsiyye-i Sivâsiyye'nin Abdülehad Nûrî Efendi döneminde İstanbul'da büyük bir yayılma alanı bulduğunu ve kırk kadar tekkede temsil edildiğini belirttikten sonra "*Şemsiyye ve Sivâsiyye ve hatta diyebilirim ki Nûriyye neşr-i feyz-i tarîkatta nâm kazanmışlardır*" şeklinde Nûriyye ismini zikreder. Bkz. Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 376. Ayrıca bkz. Safer Baba, *Tasavvuf Terimleri*, s. 218. Sivâsiyye, Nûriyye şeklinde başka bir kaynakta isimlendirilmez. Haririzâde'nin tespitine göre, Nûriyye isminde bilinen beş tarîkat bulunmaktadır. Bunlar, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed en-Nûrî (öl. 295/907) nisbet edilen Nûriyye (Harirîzâde, *Tibyan,* c. III, vr. 208a); Nûreddîn Abdurrahman el-İsferânî (öl. 639-695/1241-1295) 'ye nisbet edilen Nûriyye (c. III, vr. 210b); Nûredddîn Habîbullah el-Hadîsî'ye nisbet edilen Rifâiyye şubesi olan Nûriyye (c. III, 212b); Cerrâhiyye'nin bir başka ismi olarak Nûriyye (c. III, vr. 214b); ve son olarak Muhammed Nûru'l-Arabî el-Bedrî (öl. 1305/1887)'ye nisbet edilen Nûriyye (c. III, vr. 214b).

[650] Vicdânî, *Tomar*, s. 252. Vicdânî'nin bu ifâdesine rağmen Rahmi Serin, Abdülehad Nûrî Efendi'nin Halvetiyye içerisinde bazı yenilikler yaptığını dile getirmektedir ki (Serin, *Halvetîlik*, s. 162) başka hiçbir kaynakta böyle bir ifâdeye rastlamadık.

[651] Nathalie Clayer, *Mystques Etat et Societi Les Halvetis dans I'aire balqaninique de la fin du XVe siecle a nos jours*, s. 19, dipnot 89.

[652] Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 176.

[653] Vicdânî, *a.g.e.*, 252.

[654] Aynı eser, s. 252.

[655] Aynı eser, s. 74.

toplumsal zemine oturttuğunu ve bu sayede taşra kökenli şeyh ailelerinin XVII. yüzyıl şehir hayatında kazandıkları nüfûzun başlıca temsilcilerinden birisi durumuna geldiğini söyler.[656] Abdülehad Nûrî, Bayramîlerle yakın ilişki içerisinde olmuş ve böylece Sivâsîyye'nin şehir hayatındaki etkisini sürdürmüştür.[657]

Osmanlı Devletinin XVI. yüzyıldan itibaren Safevîlerin Şii propogandasına karşı bir yandan siyâsî mücâdele verirken, bir yandan da Sünnîliği yaymak için gayret sarfediyordu.[658] Bu konjonktür, ilmî ve sünnî hüviyeti ön planda olan Sivâsîyye meşâyihinin ulemâ yanında, devlet erkânı yanında da hürmet ve takdir görmesine yardım etmiştir.[659]

Nûrî Efendi'den sonra Sivâsiyye, halîfelerinin yaklaşık kırk tekkede görev yapmaları ile XVII. yüzyılın sonuna kadar İstanbul'da etkili bir şekilde mevcûdiyetini devam ettirir. Bu yüzyılda Kadızâdelilerle mücâdelesi ve temsil ettiği tekkelerin çokluğu sayesinde, Halvetîlik kolları arasında kaydedeğer bir yükseliş gösteren Sivâsîyye, daha sonraki yüzyıllarda bu konumunu koruyamamıştır. Sadık Vicdânî'ye göre, Sivâsîyye meşâyihinin, etkili halîfeler yetiştirememesi, bu şubeye ait tekkelerin başka tarîkatlara verilmesine sebep olmuştur.[660]

XVIII. yüzyılın başından itibaren tekkelerin kapatılmasına kadar, Sivâsîyye'nin Osmanlı devleti gibi kemâlden zevâle doğru gittiğinini görüyoruz. XVII. Yüzyılda kırk civârında tekke ile temsil edilirken, tekkelerin kapatılması esnasında sadece bir tekke kalmıştır.

Sivâsîyye Tekkeleri başlığı altında Sivâsîyye silsilesine mensup meşâyihin görev yaptıkları tekkeler ve hizmet süreleri hakkında geniş bilgi verilecektir. Ancak burada, Sivâsîyye'nin tarihî süreçteki yerini tespit noktasında XVII., XVIII. ve XIX.Yüzyıllar ile tekkelerin kapatılması tarihindeki mevcudiyetini yüzyıllara göre özet olarak ortaya koymanın önemine inanıyoruz.

2.1.5.1.1. XVII. Yüzyılda Sivâsîyye

Abdülehad Nûrî Efendi'nin yaşamış olduğu XVII. yüzyılın özellikle ilk çeyreğinden sonuna kadar geçen zaman dilimi Sivâsîliğin en parlak dönemidir. Bu dönemde Abdülehad Nûrî Efendi'den hilâfet almış bulunan başta Muhammed Nazmî Efendi (öl. 1112/1701) Yavaşca Mehmed Ağa Tekkesi, Simkeşzâde Hasan Feyzî Efendi (1102/1690) Emir Buhârî Tekkesi, Nefes Anbarı Zâkir Osman Efendi (öl. 1095/1684) Şemsi Paşa Tekkesi, Esircizâde Hüseyin Efendi (1105/1694) Mehmed Ağa Tekkesi ve Bülbülcüzâde Abdülkerîm Fethî Efendi (öl. 1106/1695) ise Atik Vâlide Tekkesi'nde olmak üzere, isimleri tespit olunan 48 şeyh İstanbul'un önemli tekkelerinin meşîhatını üstlenmişlerdi.

Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfelerinin hayatları ve bunların görev yaptıkları tekkeler ve bu tekkelerin ne kadar süre ile bu silsileye mensup zevât tarafından kullanıldığı hakkında geniş bilgi verilerek XVII. yüzyıldaki Sivâsîliğin durumu ortaya konulacaktır. Ancak, önce genel bir fikir vermesi açısından bu yüzyılda Sivâsiyye meşâyihince kullanılan tekkelerin isimleri ile Sivâsîliğin Halvetiyye içerisindeki yerini tespit edelim.

XVII. Yüzyılda Sivâsiyye tarafından kullanılan tespit edebildiğimiz tekkelerin sayısı 20 olup, isimlerini şunlardır: Mehmed Ağa Tekkesi, Nişanca'daki Sivâsî Tekkesi, Şeyh Yavsî (Sivâsî) Tekkesi, Yavaşca Mehmed Ağa Tekkesi, Emir Buhârî Tekkesi, Şemsi Paşa Tekkesi, Atik Vâlide Tekkesi, Draman (Tercüman Yûnus) Tekkesi, Evhaduddîn Tekkesi, Sertarîkzâde Tekkesi, Boyalı Mehmed Tekkesi, Cemâleddîn Uşşâkî Tekkesi, Karabaş Tekkesi, Mîrahûr(İmrahor) Tekkesi, Hamza Efendi Tekkesi, Muabbir Tekkesi, Hakîkîzâde Tekkesi, Aydınoğlu Tekkesi, Mimar Acem Tekkesi, Kasımpaşalı Süleyman Efendi Tekkesi'dir. Bunlardan başka Kahriyye Mescidi ve Çerağcı Mescidi irşâd amacıyla da kullanılmıştır.

Necdet Yılmaz XVII. Yüzyılda Halvetîliğin çeşitli kolarına bağlı olarak irşad hizmeti yürüten 207 şeyh ismi tespit etmiştir.[661] Bunlardan 48 tanesi Sivâsîliğe mensup şeyhlerdir. Bu durumda XV. Yüzyılda Sivâsîliğin Halvetîlik içerisindeki oranı % 24 civarındadır.

Sonuç olarak Sivâsîlik, XVII. Yüzyılda isimleri tespit edilemeyenlerle birliklte 40 civârındaki tekkede 48 şeyh ile temsil edilmiştir.

2.1.5.1.2. XVIII. Yüzyılda Sivâsîyye

Burada sadece Sivâsîyye'nin temsil edildiği tekke isimleri ve dönemin meşâyıhını isimleri ve bazılarının hayatları verilecektir.

XVIII. Yüzyılda Sivâsîyye şeyhleri tarafından kullanılan tekkeler: Boyalı Mehmed Paşa, Cemâli Tekkesi, Draman, Atîk Vâlide, Hacı Evhadüddin, Hamza Efendi, İmrahor, Karabaş, Mehmed Ağa, Sertarîkzâde, Sivâsî, Yavaşça Mehmed Ağa, Yavsi Baba ve Mihaliç'te bulunan Bülbül Hatun tekkesi olmak üzere 14 tanedir.[662] Bu tekkeler hakkında ilerde geniş bilgi verileceği için sâdece isimlerini vermekle yetiniyoruz. Fakat burada belirtmek gerekir ki, bu 14 tekke, Sivâsîyye'nin XVII.

---

[656] Işın, Ekrem, "Abdülahad Nuri", *DBİA*, c. I, s. 21.
[657] Işın, Ekrem, a.g.m., aynı yer.
[658] Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, İstanbul, 1998, s. 94.
[659] Kılıç, Rüya, "Sivas'tan İstanbul'a Bir Tarîkat Portresi: Şemsiyye ve Sivâsiyye", *Türkler*, Edit.: Komisyon, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c. XI, s. 125.
[660] Vicdânî, *a.g.e.*, s. 252.
[661] Yılmaz, Necdet, *OTT*, ss. 534-539.
[662] Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 197, 711.

yüzyılda temsil edildiği İstanbul'un meşhûr tekkeleridir ve XVIII. Yüzyılda da bir kısmı değişik zamanlarda başka tarîkatların kullanımına geçmekle birlikte, yüzyılın sonuna kadar temsil edilen tekkeler de vardır.

XVIII. Yüzyılda, Sivâsîyye şeyhlerinden Mehmed Sadrî Efendi (öl. 1118/1707), Şeyh Abdülbâkî (öl. 1122/1710), İsâ Mahvî (öl. 1127/1715), Rafîâ Abdurrahman Efendi (öl. 1132/1719) ve Ahmet Vefkî Efendi (öl. 1116/1748) gibi büyük şahsiyetlerin varlığını görüyoruz.

Sonuç olarak XVIII. Yüzyılda Sivâsîliğin genel bir fotoğrafını şu şekilde ortaya koyabiliriz: XVIII. Yüzyılda Sivâsîyye toplam 40 şeyh tarafından 14 tekkede faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu tekkelerden ikisi XVIII. asırda faaliyete geçmiştir. Yüzyıl itibariyle, büyük bir yükseliş gösteren Halvetiyye'nin bütün tarîkatlar içerisindeki oranı % 40.06;[663] Sivâsî şeyhlerin Halvetîlik içerisindeki oranı ise % 13 dür.[664] Bir önceki asırla mukayese edildiğinde, yirmiden ondörde düşen tekke sayısında % 30'luk[665], şeyhlerin sayısında ise kırksekizden kırka düşerek %16'lık bir gerilemenin olduğunu görüyoruz.

XVIII. yüzyılda Sivâsiyye meşâyihi arasında en meşhur olanı İsâ Mahvî'dir. Hayatı hakkında malumat vermek yerinde olacaktır.

2.1.5.1.2.1. XVIII. Yüzyılda Sivâsî Bir Sûfî: İsâ Mahvî (öl. 1127/1715)

1047/1637-38 tarihinde Gerede'nin Mengen Nâhiyesi Sarıkadılar köyünde dünyaya gelen İsâ Mahvî, Ganîzâde Nâdirî Mehmed Efendi'nin kızkardeşinin oğlu Sukûki Ali Efendi'nin oğludur. Memleketinde başladığı ilk tahsilinden sonra İstanbul'a gelerek tahsilini sürdüren İsâ Mahvî, bilâhere Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfelerinden Bülbülcüzâde Abdülkerim Fethî Efendi (öl. 1106/1694)'ye intisab etmiş ve tekmîl-i tarîkat ederek hilâfete mazhar olmuştur.[666]

İsâ Mahvî, tasavvufî açıdan olduğu gibi zâhiri ilimlerde de kendini çok iyi yetiştirmiş, 1076/1665-66 tarihinde Alacacızâde Şeyh Mehmed Efendi'nin yerine Orta Cami vâizliğine, daha sonra da sırasıyla 1106/1694'de Sultan Selim Camii, 1120/1708'de Fâtih Câmii ve 1122/1710'de Beyazıt Camii, aynı yıl içerisinde Süleymâniye Câmii kürsü şeyhliğini üstleniştir. 1095/1684'de Abdülehad Nûrî Efendi'nin önde gelen halîfelerinden Nefes Anbarı Osman Efendi'den sonra Tercüman Yûnus Zâviyesi postnişîni olan İsâ Mahvî, 1127/1715 yılında Hac seferi esnâsında 22 Ramazan 1127/ 21 Eylül 1715 tarihinde Şam'da vefât etmiş ve orada defnedilmiştir.[667] Vefâtına Mehmed Emin-i Tokâdî Efendi şu mısralar ile tarih düşürmüşütür:

"Mahv-ı vücûd idüp ışk-ı me'vâya Mahvî gitti."[668]

Eğrikapılı Hattat Muhammed Râsih Efendi ise,

"*Geldi zamânı itdi nuzûli*

Me'vâ-yı Şam'a İsa Efendi." [669] mısraını tarih düşürmüştür.

İsa Mahvî nin bilinen iki eseri vardır. "*Müfîdü'l-İ'râb*",[670] ve "*Fezâilü'ş-Şuhûr ve'l-Eyyâm*".[671]

Tasavvufî ve ilmî açıdan kendisini çok iyi yetiştirmiş olan İsâ Mahvî, dönemin önemli şahsiyetlerinden Ahmet Vefkî Efendi (öl. 1116/1748)'nin manevî terbiyesine katkıda bulunmuştur. Gençlik yıllarında İsâ Mahvî'ye intisab eden Ahmed Vefkî, Şehremini Hulvî Tekkesi şeyhi Ali Şîruganî'den de feyz almış ve Draman Tekkesi baş müezzinliği, daha sonra da zâkirbaşılığı görevini yürütmüştür. Hayatının son yıllarında ise Sivâsîliğin İstanbul'daki en önemli merkezi olan Nişanca'daki Sivâsî Tekkkesi şeyhliğini vekâleten üstlenmiş ve buradaki odasında vefat ederek oraya defnedilmiştir. Yazdığı şiirlerde "*Vefkî*" ve "*Derviş Ahmed*" mahlaslarını kullanmış ve bir tevşîh ile bir ilâhîsi günümüze kadar ulaşmıştır.[672]

---

[663] Muslu, *a.g.e.*, s. 747.
[664] Aynı eser, s. 206.
[665] Kaynaklarda Sivâsiliğin XVII. Yüzyılda sadece İstanbul'da kırk civârında tekke ile temsîl edildiği yazılıdır. (Bkz. Vicdânî, *Tomar*, s. 252; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 376) Ancak burada, isimleri tespit edilebilen 20 tekke esas alınmıştır. Tekke sayısını kırk olarak kabul edecek olursak, %65 oaranında bir gerileme olduğunu söyleyebiliriz.
[666] Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füzelâ*, c. II, s. 427-28; Süreyya, *a.g.e.*, c. III, S. 612; Bursalı, *OM*, c. I, s. 126; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 47; Yılmaz, *OTT*, S. 228; Muslu, *a.g.e.*, s. 194.
[667] Şeyhî, Vekâyiü'l-Füzelâ, c. II, s. 427-28; Süreyya, *a.g.e.*, c. III, S. 612; Bursalı, *OM*, c. I, s. 126; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 47; Yılmaz, *OTT*, S. 228; Muslu, *a.g.e.*, s. 194; Rıza Ünlü-H. Ömer Cevâhiroğlu-Adem Çevik, *Tarih Boyunca Gerede*, İstanbul, 2000, s. 186.
[668] *Ramiz Tezkiresi*, s. 25; Yılmaz, *OTT*, s. 228.
[669] Muslu, *a.g.e.*, s. 194.
[670] Süleymâniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 611; Pertev Paşa, nr. 548.
[671] Kayseri Râşid Efendi Ktp., Râşid Efendi, nr. 662.
[672] Özcan, Nuri, "Ahmet Vefkî Efendi", *TDVİA*, c. II, s. 158; Ezgi, Suphi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, İstanbul, 1933-53, c. III, ss. 78-79; Muslu, *a.g.e.*, s. 194.

Yolgeçen şeyhizâde İbrahim Efendi (öl. 1171/1757), el-Hâc Dıramavî(öl. 1146/1733), Hendekli Halil Efendi (öl.?), Muhammed Sırrî-i Sirozî Efendi (öl. 1152/1739), Seyyid Abdülazîz Efendi ve Hamzazâde Şeyh Muhammed Zeynelabidin Efendi (öl. 1150/1737) İsâ Mahvî'nin halîfeleri arasında yer almaktadır.[673]

2.1.5.1.3. XIX. Yüzyıl ve Sonrasında Sivâsîyye

XVIII. Yüzyılda büyük bir gerileme gösteren Sivâsîyye XIX. Yüzyılda oldukça zayıflamış ve sadece birkaç şeyh ve tekke ile temsil edilmeye başlamıştır.

Bu yüzyılda Sivâsîliğe mensup meşâyıh parmakla sayılabilecek kadar azalmıştır. Bunların isimleri şöyledir: Abdülganî Efendi (öl. 1237/1821), Şeyh Seyyid Mehmed Yahyâ Efendi (öl. 1223/1808), Şeyh Seyyid Ali Efendi b. Şeyh Yahyâ Efendi (öl. 1272/1855). Şeyh Seyyid Mehmed Sahvî (öl. 1218/1803), Şeyh Mehmed Emin Efendi (öl. 1238/1822-23), oğlu Şeyh İsmâil Efendi (öl. 1240/1824-25) Şeyh Mehmed Celâleddîn Efendi (öl. 1220/1805-06).

XIX. Yüzyılda Sivâsîlik tarafından irşâd hizmeti yürütülen tekkeler ve şeyhleri şunlardır:

Hamza Efendi Tekkesi: Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfelerinden Hamza Efendi'nin adını taşıyan Hamza Efendi Tekkesi, silsilede dördüncü sırada şeyhlik yapan Vâiz Şeyh Mehmed Sâdık Efendi (öl. 1206/1792)'nin vefâtından sonra üçüncü sırada şeyhlik yapan Mehmed Zeynelâbidîn Efendi'nin oğlu Abdülganî Efendi (öl. 1237/1821) meşîhatı üstlenmiştir.[674] Onun vefâtından sonra Nûreddîn şeyhi Mehmed Ârif Efendi'nin halîfesi Şeyh Mehmed Hâşim Efendi tekkenin meşîhatını üstlenmiş[675] ve tekkenin idâresi Sivâsîyye'den çıkmıştır.

Mehmed Ağa Tekkesi: Bu yüzyılda Sivâsîliğin temsîl edildiği bir diğer tekke, Abdülehad Nûrî Efendi'nin de hizmet yürütmüş olduğu Mehmed Ağa Tekkesi'dir. XIX. Yüzyılda Sivâsiyye silsilesine mensup Şeyh Seyyid Mehmed Yahyâ Efendi (öl. 1223/1808), Şeyh Seyyid Ali Efendi b. Şeyh Yahyâ Efendi (öl. 1272/1855) bu tekkenin meşîhat görevini üstlenmişlerdir.[676] Silsilenin burasında ismi tespit edilemeyen bir kişi vardır. Bu zâttan sonra, Şeyh Abdurrahman Efendi el-Kâdirî (öl. 1285/1868) şeyhliğini üstlenmesiyle tekke Kâdirî Tarîkatı'nın hizmetine geçmiştir.[677]

Draman Tekkesi (Tercüman Yunus Tekkesi):

Sivâsîliğin temsil edildiği bir diğer tekke de Draman Tekkesi'dir. Bu yüzyılda görev yapan şeyhler sırasıyla şöyledir: Mustafa Efendi (öl. 1214/1799)'nin vefâtından sonra tekkede on ikinci sırada irşâd hizmeti yürüten Ahmed Efendi'nin oğlu Şeyh Seyyid Mehmed Sahvî (öl. 1218/1803), Şeyh Mehmed Emin Efendi (öl. 1238/1822-23), oğlu Şeyh İsmâil Efendi (öl. 1240/1824-25)[678]. Daha sonra, Tekke'nin postnişîni olan eş-Şeyh Abdülhalim Efendi (öl. 1253/1837)Tabibzâdenin bildirdiğine göre Pîşkadem-i[679] Hazret-i Sünbül[680] idi. Buradan anlaşılacağı üzere Draman Tekkesi Şeyh İsmâil Efendi (öl. 1240/1824-25)'nin vefâtından sonra Sünbülî Tarîkatına geçmiş olmalıdır. Yeşilzâde'nin, mezkur tekkeyi Sünbülî Tekkesi olarak tanıtması da, bu tarihten sonra başlayan süreçteki meşîhat durumunu ifâde etmektedir.[681]

Evhadeddîn Tekkesi:

Tekkenin dokuzuncu sırada şeyhliğini yapan Abdülkerîm Efendi'nin oğlu Şeyh Abdüşşekûr Çelebi Efendi (öl. 1184/1770-71)'nin vefâtından sonra onuncu sırada irşâd hizmeti yapan Abdülkerîm Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Celâleddîn Efendi (öl. 1220/1805-06) bu yüzyılda Sivâsîliği temsil etmiştir.[682]

Boyalı Mehmed Paşa Tekkesi:

Şeyh İsmâil Nûrî Efendi (öl. 1209/1794-95)'nin vefâtından sonra Şeyh İsmâil Nûrî Efendi'nin oğlu Şeyh Abdülkerîm Fethî Efendi (öl. 1226/1811) ile Sivâsîliğin temsil edildiği tekkenin[683] daha sonra Şa'bânî ve ardından Kâdirî şeyhler tarafından idâre edildiği anlaşılmaktadır.[684]

Hüseyin Vassaf, kendi döneminde, Şeyh Kâsım Efendi isminde bir zât ile Sivâsîyye'nin devâm ettiğini bildirir. Kasım Efendi, 1197/1783'de Dağıstanda dünyaya gelmiş, bilâhare İstanbul'a gelerek aslında bir Nakşî zâviyesi olan Taşkasap'daki,

---

673 Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 40.

674 Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 15; Özdamar, *Dergahlar*, s. 100; Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda* Tasavvuf (XIX. Yüzyıl) s. 239.

675 Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 12; Özdamar, *Dergahlar*, s. 100.

676 Aynı eser, ss. 17-18; Özdamar, *Dergahlar*, s. 96.

677 Aynı eser, aynı yer; Özdamar, *a.g.e.*, s. 96.

678 Aynı eser, s. 47.

679 Pîşkadem: Tekkede âyini idâre eden nakib, şeyhin muavini. Bkz. Pakalın. *OTDTS*, c. II, s. 778.

680 Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 47.

681 Tekkenin Sünbülî Tarîkatına geçtiği eş-Şeyh Abdülhalîm Efendi'den sonra şeyh olan zevât şunlardır: Şeyh Hâfız Hüseyin Efendi (öl. 1268/1851-52), Şeyh Hıfzî Efendi (öl. 1300/1882-83),oğlu Mehmed Şerâfeddîn Efendi. Bkz. Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 47; Özdamar, *Dergahlar*, s. 97.

682 Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 48-9; Özdamar, *Dergahlar*, s. 140. Tekke Bu tarihten itibâren postnişîn olan Koca Mustafa Paşa Ser-zâkirân'ı, el-Hâc Ahmed Efendi Şikârîzâde (öl. 1247/1831-32) ile birlikte Hacı Evhad Tekkesi tekrar Sünbüliyye'ye geçmiştir.Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 49; Özdamar, *Dergahlar*, s. 140.

683 Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 62; Özdamar, *Dergahlar*, s. 99.

684 Bkz. Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 62.

Zibîn-i Saâdet Dergahı'nda[685] postnişîn olmuş, Mayıs 1326/1908[686]'de vefât ederek mezkûr tekkenin hazîresine defnedilmiştir.[687] Vassaf, okuduğu bir levhâda, bu zâtın Nakşî ve Halvetî usullerini icrâ ettiğinin[688] yazılı olduğunu bildirir.[689] Bu zâtın oğlu, Şeyh Seyyid Yusuf Ziyâeddîn Efendi(öl. 1941)[690] babasından sonra meşîhatı üstlenmiştir.[691]

Yusuf Ziyâeddîn Efendi'nin 1941 yılında vefât ettiğini bildiğimize göre,[692] diyebiliriz ki, XVII. yüzyılda sadece İstanbul'da kırk kadar tekke ile tasavvuf tarîhindeki yerini alan Sivâsîyye-i Halvetiyye, geçen zaman içerisinde sürekli zayıflayarak, nihâyet, tespit edebildiğimiz kadarıyla tekkelerin kapatılmasına kadar, yukarıda zikrettiğimiz sadece bir tekke ile de olsa mevcûdiyetini sürdürmüştür.

Sonuç olarak XIX Yüzyılda Sivâsîlik beş tekkede yedi şeyh ile temsil edilmiştir. Bu durumu bir önceki yüzyılla karşılaştırdığımızda şeyh sayısının kırktan yediye düşerek % 82.5 lik, tekkeler ise ondörtten beşe düşerek %65'lik bir gerileme göstermiştir. XX. Yüzyıla geldiğimizde ise, tekkelerin kapatılmasına kadar geçen çeyrek asırda sadece iki şeyh ve bir tekkenin mevcûdiyetini görüyoruz.

Son dönemde yayımlanan *Geçmişten Günümüze Tarîkatlar ve Silsileleri*[693] isimli eserde Sivâsiyye hakkında bazı yanlış bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, Abdülehad Nûrî'nin önde gelen halîfelerinden Bülbülcüzâde Abdülkerîm Fethi Efendi (öl. 1694)'nin halîfesi İsâ Mahvî (öl. 1127/1715)'ye nisbetle *Mahfiyye* adıyla bir Sivâsiyye şubesi olduğundan bahseder.[694] İsâ Mahvî döneminin önde gelen sûfî, ilim adamı ve şâirlerinden biri olmakla birlikte hiçbir kaynakta adına nisbet edilen böyle bir şube bulunmamaktadır. Eserin yazarı Seyyid Osman Ustaoğlu bu konuda Tabibzâde Mehmed Zâkir Şükrî Efendi'nin *Mecmu'a-i Tekaya*'sını kaynak göstermektedir. Mecmua-i Tekayâ' da böyle bir bilgi olmadığı gibi, açık şekilde Bülbülcüzâde Abdülkerîm Fethî Efendi'nin halîfesi olduğu ve müellifimizin halîfelerinden Nefes Anbarı Osman Efendi'den sonra Draman Tekkesi meşîhatını üstlendiği kaydedilmektedir.[695] Bu eserde ayrıca, *Mecidiyye* Kolu Piri şeklinde tanıtılarak Abdülmecîd-i Sivâsî'ye nisbetle Şemsiyye kolundan ayrılma *Mecidiyye* adında bir şube,[696] Abdülehad Nûrî'nin halîfesi Nazmî Efendi'ye nisbetle Sivâsiyye'den ayrılma *Nizâmiyye,*[697] İsâ Mahvî'nin oğlu ve halîfesi olup kendisinden sonra Dıraman Tekkesi meşîhatını üstlenen Şeyh Mehmed Sâlih Sahvî (öl. 1173/ 1759)'ye nisbetle yine Sivâsîyye'den ayrılma

---

[685] Rahmi Serin bu tekkenin ismini "Zeytin-i Sefâdet Dergahı" şeklinde yanlış kaydetmiştir. Bkz. Serin, Halvetîlik, s. 163.

[686] Tabibzâde, vefât tarihi 1328/1910 olarak vermektedir. Bkz. Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 63.

[687] Vassaf, *Sefîne*, s. 376.

[688] Tabibzâde Zâkir Şükrü, Kasım Efendi'nin ismini, "*eş-Şeyh el-Hâc es-Seyyid Mehmed Kâsım Efendi-i Dağıstânî el-Halvetî eş-Şemsî*" şeklinde vermektedir. Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 65.

[689] Vassaf, *a.g.e.*, s. 377.

[690] Bu zâtın "10 Ramazan 1360/1941" da vefât ettiğine dâir, sadece Tabibzâde'nin Turgut Kut tarafından hazırlanan nüshasında bilgi bulunmaktadır. Eserin orijinalinde olmadığı halde bu zâtın vefât tarihinin kırmızı kurşun kalemle ismi belli olmayan birisi tarafından sonrada ilâve yapdığı kaydı bulunmaktadır. Bkz. Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 63.

[691] Vicdânî, *a.g.e.*, s. 252; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 376; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 65. Rahmi Serin, Yusuf Ziyâeddîn Efendi'nin Abdülehad Nûrî Efendi'nin torunlarından olduğuna dâir bir silsilenâme olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Serin, *Halvetîlik*, s. 163. Ancak, bu rivâyet diğer kaynaklarda yer almamaktadır.

[692] Cengiz Gündoğdu, Yusuf Ziyâeddin Efendi hakkında Şemsiyye'nin Sivas'taki son şeyhi olan Hüseyin Şemsi Güneren'in oğlu Dr. M. Fatih Güneren Bey'den şöyle bir rivâyet nakleder: "*1939 yılında Konya'dan İstanbul'a gelişimizden kısa bir süre sonra, rahmetli babam bizleri elini öpmek öpmek üzere bir zata götürürdü. Bu zat Yusuf Ziyâeddin Efendi idi. Aksaray Taşkasap'da tramvay yolu üzerinde, Beyazıt'tan gelişe göre yolun sol tarafında ahşap bir binada ellerini öpmüştük. O zamanlar 10-11 yaşlarında olduğum ve aradan çok zaman geçtiği için eşkâlini tam olarak hatırlayamıyorum. Yalnız nurânî bir sîmâsı olduğunu ve hânesindeki büyük fakirliğ hatırlıyorum. Babam bizleri birkaç defa bayram Ziyâretine götürdü. Vefâtını bizlere büyük bir üzüntü ile haber verdi. Daha sonra 1940'lı yıllarda hazretin oğlu ve/veya kızının büyük bir zarûret içinde olduğunu o zaman salgın halde olan tüberküloza yakalandıklarını, onlara yeterli yardıma gücü yetmediği için büyük ıstırap duyan rahmetli babamdan işitmiştik*". Bkz. Gündoğdu, Cengiz, "Türk Tasavvuf Kültüründe Bir Şeyhler Ailesi: Şemsî-Sivâsîler", *Türkler*, Edit.: Komisyon, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 136; a.mlf. Halvetiyye tarîkatı Şemsiyye Kolu Meşâyıhı ve Şemsî Dergâhı Son Post-Nişîni: Hüseyin Şemsi (Güneren), *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl. 6 Sy.: 10 (Kış 2002), s. 64. Dr. Fatih Güneren Bey, kendisiyle 3 Temmuz 2003'te evlerinde yapmış olduğumuz görüşmede de benzer ifâdelerle mezkûr şahıs hakkında bilgiler verdi.

[693] Ustaoğlu, Seyyid Osman, *Geçmişten Günümüze Tarîkatlar ve Silsileleri*, Ustaoğlu Yayıncılık, Ankara, 2002.

[694] Ustaoğlu, *a.g.e.*, c. II, s. 297.

[695] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 47.

[696] Ustaoğlu, *a.g.e.*, c. II, s. 307.

[697] Aynı eser, c. III, s. 28.

Sahaviyye[698] kollarından bahsetmektedir. Ayrıca bu bilgiler, Şemsiyye kolundan ayrılan kollar başlığı altında 1. *Mahfiyye*, 2. *Mecidiyye*, 3. *Nizâmiyye*, 4. *Sahaviyy*e 5. *Sivâsiyye* şeklinde tekrar listelenmektedir.[699] Bu bilgiler, Şemsiyye'nin Sivâsîyye kolu olduğu hariç, yukarda belirttiğimiz ana kaynaklarda bulunmayıp yanlıştır.

2.1.5.2. Sivâsiyye'nin Tarîkat Silsilesi

Abdülehad Nûrî Efendi tarafından kurulan Sivâsîyye, Halvetiyye'nin dört ana kolundan biri olan Şemsiyye'nin tek şubesidir. Şemsiyye silsilesi, kurucusu Şemseddîn Ahmed Sivâsî'den, Halvetiyye'nin Pîr-i Sânîsi kabul edilen Seyyid Yahya eş-Şirvânî'ye kadar[700] iki ayrı koldan ulaşmaktadır. Birinci silsile şöyledir:

24. Pîr-i Sânî Seyyid Yahya eş-Şirvânî (öl. 890/1485).

25. Habîb-i Karamânî (öl. 902/1497-98)

26. el-Hâc Hızır Amâsî (öl.öl.?)

27. Muslihuddîn Halîfe (öl.?)

28. Şemseddîn Ahmed Sivâsî (öl.1006/1597) [701]

İkinci silsile ise şu şekildedir:

24. Pîr-i Sânî Seyyid Yahya eş-Şirvânî (öl. 890/1485).

25. Ziyâeddîn Yûsuf Mahdum-ı Şirvânî (öl. 890/1485)

26. Muhyiddîn Muhammed Rûkiyye (öl. 903/1597-98)[702]

27. Şahkubad-ı Şirvânî (950/1543/44)

28. Abdülmecîd-i Şirvânî (971/1563)

29. Şemseddîn Ahmed-i Sivâsî (öl.1006/1597).

---

[698] Aynı eser, c. III, s. 101-102.

[699] Aynı eser, c. III, s. 349.

[700] Halvetiyye Tarîkatı'nın Seyyid Yahya Şirvânî'den önceki silsilesi şu şekildedir:
1-Ser- Çeşme-i Evliyâ Hazreti İmam Ali Kerrema'llâhü Vechehu ve (r.a), 2- Hz. Hasan El-Basrî (r.a), 3-Hz. Habîb-i 'Acemî (k.s.), 4-Hz. Dâvût-i Tâî (k.s.), 5-Hz. Ma'rûf el-Kerhî (k.s.), 6-Seriyyü's Sakatî (k.s.), 7-Seyyidü't-Tâife Hazret-i Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.), 8-Mimşâd ed-Dîneverî(k.s.), 9-Şeyh Muhammed ed-Dîneverrî (k.s.), 10-Şeyh Muhammed el-Bekrî (k.s.), 11-Şeyh Vecîhü'd-Din el-Kâdî (k.s.), 12-Şeyh Ömer el-Bekrî(k.s.), 13-Şeyh Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî (k.s.), 14-Şeyh Kutbu'd-Dîn el-Ebherî(k.s.), 15-Şeyh Rüknü'd-Dîn Muhammed Necâsi (k.s.), 16- Şeyh Şehâbeddîn Muhammed et-Tebrîzî (k.s.), 17-Şeyh Seyyid Cemâleddîn et-Tebrîzî (k.s.), 18-Şeyh İbrâhim Zâhid el-Gîlânî (k.s.), 19-Şeyh Ahî Muhammed b. Nûru'l-Halvetî(k.s.), 20-Pîr-i Tarîkat-ı Halvetiyye Hz.Ömer Halvetî (k.s.), 21-Şeyh Fânî Ahî Mîrem Halvetî (k.s.), 22-Şeyh Hacı İzzeddîn Hiyâvî (k.s.), 23-Şeyh Sadreddîn Hiyâvî (k.s.), 24-Pîr-i Sânî el-Halvetî Hz. Seyyid Yahyâ eş-Şirvânî (k.s.). Bkz. Abdülehad Nûrî, *Silsilenâme*, vr. 83-87; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 92; Harîrîzâde, *Tibyân*, c. III, vr, 134; Vicdânî, *Tomar*, ss. 171-176; Sûzî Ahmed Efendi, *Silsile-i Pîrân li Meşâyihi'l-Halvetiyye*, Süleymaniye Ktp., Osman Huldi Öztürkler, nr. 63, vr. 29b-31b; a. mlf. *Dîvân-ı Sûzî*, Mustafa Efendi Matbaası, İstanbul, 1290, ss. 21-22; Aşkar, *Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetiyye*, ss. 555-558.

[701] Pîr-i Sânî Seyyid Yahya eş-Şirvânî (öl. 890/1485), Hz. Peygamberden başlayarak saydığımızda, Halvetiyye silsilesinde 24. sırada yer almaktadır. (Bkz. Mehmed Sami', Esmâr, s. 27). Biz de silsilenin daha iyi anlaşılabilmesi için numaralandırmayı bu şekilde yapmayı uygun gördük.

[702] Sadik Vicdâni, gördüğü bir silsile-nâmede "*bu saygıdeğer şeyhin ismi yoktu*" der. Bkz. Vicdânî, *Tomar*, s. 250'deki 95 numaralı dipnot.

Bu iki ayrı silsile bütün kaynaklarda yer almamaktadır. Şemsiyye'nin en temel kaynaklarından olan *Necmü'l-Hüdâ*, *Hediyye*, Sadık Vicdânî'nin *Tomar*'ında ve Harîrîzâde'nin *Tibyân*'ında ve *Sefîne-i Evliyâ* gibi kaynaklarda bu iki silsile de yer almasına rağmen,[703] Mehmed Sami *Esmâr-ı Esrâr*'da Sivâsîyye silsilesini verilirken ikincisini yazmaktadır.[704]

Müellifimize atfedilen bir risâlede,[705] Abdülehad Nûrî'ye ulaşan Sivâsîyye silsilesinde, Şemseddîn Ahmed-i Sivâsî (öl.1006/1597)'den sonra 30. sırada, dayısı ve şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî, 31. sırasında ise Abdülehad Nûrî Efendi yer alır. Bu eserde, yukarda verdiğimiz ikinci kol zikredilmektedir.[706] Abdülehad Nûrî, silsilesini verirken de, ikinci silsileyi zikreder.[707] Muhammed Nazmî'nin de aynı silsileyi verdiğinden yola çıkarak ikinci rivâyetteki isimleri içeren silsilenin daha doğru ve meşhur olduğunu söyleyebiliriz.[708] Hatta Nazmî Efendi, *Hediyyetü'l-İhvân* isimli eserini uzun bir şiirle bitirir ki, burada Abdülehad Nûrî Efendi'den başlayarak Seyyid Yahya Şirvânî'ye kadar silsilede yer alan meşâyihin sıfat ve medhine dâirdir. Şiir çok uzun olduğu için, bu zâtlarla ilgili bazı bölümlerini görelim:

"...***Hz. 'Abdü'l-Ehad*** *ol nîk-zât*

[703] R.Sivâsî, *Necmü'l-Hüdâ*, vr. 38b; a. mlf., *Hidâyet Yıldızı (Necmü'l-Hüdâ)*, s. 71; Nazmî, *Hediyye*, ss. 58-267-268; Nazmî, *Dîvân*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine, nr. 920, vr. 3a-4a; Vicdânî, *Tomar*, s. 250; Harîrzâde, *Tibyân*, c. II, vr. 209b; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 347; John S. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford, 998, s. 76; Fındıklılı, *Tekmîletü'ş-Şekâik*, s. 361.

[704] Mehmed Sami, *Esmâr*, s. 50.

[705] Abdülehad Nûrî, *Silsilenâme-i Abdülehad Nûrî*, Süleymâniye Ktp., Çelebi Abdullah, 172, vr. 83a-86b. Bu eser, her ne kadar müellifimize adına kayıtlı olsa da (Bkz. Uçman, Abdullah, "Abdülahad Nûrî", *TDVİA*, c.I, s. 179), Hüseyin Akkaya'nın da dikkat çektiği gibi (Bkz. Akkaya, Hüseyin, *a.g.e.*, s. 79) Abdülehad Nûrî'ye âit olması mümkün değildir. Zira, "*Beyân-ı Silsile-i Halvetiyye kuddise esrârühüm*" başlığı taşıyan eserde, silsilenin sonunda Abdülehad Nûrî'den sonra Abdülbâki Efendi'nin ismi yazılıdır. Tarihi olarak müellifimizin silsilede kendisinden sonraki kişiyi zikredebilmesi imkan dahilinde değildir. Ayrıca müellifimizden sonra bir kişi tarafından da ilâve yapılmış olamaz, çünkü, manzum ve 65 beyitten oluşan eser, bir bütünlük içerisinde kaleme alınmış, sonradan ilâve yapılmamıştır. Yazı karakterleri eserin başından sonuna kadar aynı olup, bir kalemden çıkmış olmalıdır. Ancak, Abdülehad Nûrî'den sonra, Abdülbâki Efendi veyâ Sivâsiyye silsilesine mensup bir başka kimse tarafından yazılmış olabilir. Süleymâniye Kütüphanesi kataloğunda müellifimiz adına kayıtlı olması ve bu zamana kadar böyle bilinmesi nedeniyle biz de müellifimiz adına zikrettik.

[706] A. Nûrî, *a.g.e.*, aynı yer.

[707] Nazmî, *a.g.e.*, s. 267-268.

[708] Abdülehad Nûrî'nin en önemli halîfesi kabul edilen Nazmî Efendi'nin ünlü eseri *Hediyye*tü'l-İhvân, yedi ana bölümden oluşmaktadır. Her bir bölümde kendi şeyhi Abdülehad Nûrî'ye gelinceye kadar tarîkat silsilesinde yer alan yedi zâtın hayat ve menkıbelerini anlatmaktadır. Bu kişilerin ise yukarda ikinci silsilede isimleri verilen, Ziyâeddîn Yûsuf Mahdum Şirvânî, Muhammed Rûkiyye, Şahkubad Şirvânî, Abdülmecîd-i Şirvânî, Şemseddîn Ahmed Sivâsî, Abdülmecîd-i Sivâsi ve Abdülehad Nûrî'dir. Bkz, Nazmî, *Hediyye* ss. 121-123. Osman Türer de *Hediyye* üzerine yaptığı çalışmanın inceleme bölümünde "Abdülehad Nûrî Efendi'nin meşâyıh silsilesini teşkil eden zâtlar, Nazmî Efendi'nin ayrı ayrı bölümler hâlinde ele almış olduğu kimselerdir" diyerek bu kanaata katılır.Bu arada diğer silsileyi de verir. Bkz. Türer, *a.g.e.*, s. 69.

Kub-ı cihân, mazhar-ı Zât u sıfât
Mürşîd-i âdâb-ı tarîkat idi
Hâmil-i esrâr-ı hakîkat idi
Câmi‘-i mecmû‘-i kemâlât idi

Sâ‘id-i a‘lâ-yı makâmât idi.
Hz. Sivâsî Abdü’l-Mecîd

Çeşm-i cihân mislini görmek ba‘îd
Zâhir u bâtında kavî pîr idi
Cezbe vü ‘irfânı Hakk’ sır idi.
Şems-*i Hakk u millet-i Ahmed-eser*
Kutb-i cihân gavs-ı zamân-ı râh-ber
Mecmâ‘-ı bahreyn idi, ol kâmil er
Câmi‘-i ilmeyn idi, budur haber
Hz. Şirvânî Abdü’l-Mecîd

Gavs-ı zamân idi o ferd u vâhid
....
Hıtta-i Şirvân’dan idi ***Şahkubad***
Efdal-i halk idi o kutbu’l-ibâd
...
Şeyh Muhammed o kerîmü’l-hisâl
Ya‘ni ***Rukiyye*** *o ‘amîmü’n-nevâl*
Hızr- zamân idi o gavs-ı cihân
Mecma‘-ı bahreyn idi itme gümân
Yûsuf ı Mahdûm *o reşk-i selef*
Mürşid-i küll idi o fahr-i halef
Kıble-i uşşâka mukarreb idi.
Vasfı hasen, hulku mühezzeb idi
Cümleye merci’ idi‘asrında ol
Vâris-i esrâr-ı cenâb-ı Rasûl
Böyle bulur silsilemiz intihâ
Seyyid Yahyâ*’dır olan müntehâ...*”[709]

Nazmî Efendi, Yahya Şirvânî’nin Yusuf Mahdum’a hilâfet verdikten sonra, kendisiyle devam edecek olan silsile hakkında şöyle dediğini nakleder: “*Egerçi her diyâra hulefâ irsâl eyledik. Mertebe-i tarîkatta, kâmiller esrârımızdan bir sırra vâsılllardır. Amma cemî‘-i kemâlâtımız Hz. Seyyid-i Enbiyâ ve ‘Aliyy- i Murtazâdan s.a.v. ve r.a. vâhiden ve ba‘de vâhidin bu fâkîre vâsıl olan esrâr-ı seniyye ve emânât-ı ‘aliyyenin mecmû‘sunu size vedi‘a ittik. Bu emânât-ı esrâr sizde ve hulefânızda ve hulafâyı hulefânızda, ilâ yevmi’l-kıyâm zuhûr edecektir. Anın içun, bu silsileyi “silsile-i vustâ” ve “urve-i vüskâ” tesmiye itmişizdir*.[710]

Sivâsîyye silsilesinde öne çıkan hususiyetlerden biri , her ne kadar geniş bir aile çevresi içerisinde kalmış olsa dahi, genel olarak meşîhat babadan oğula şeklinde devam etmemiştir.

2.1.5.3. Sivâsiyye’nin Sülûk Usulü

Şubeleşme süreci incelenirken ortaya konulduğu üzere Sivâsîyye, Şemsiyye-i Halvetiyye’nin, başta İstanbul ve civarı olmak üzere daha geniş kitle ve çevreye

[709] Nazmî, *a.g.e.*, s. 347-349.
[710] Aynı eser, s. 268.

ulaşarak, özellikle de Kadızâdeliler hareketi karşısında ortaya koyduğu ilmî tavır ve duruşla tanınarak almış olduğu isimdir. Bu itibarla Sivâsîyye'nin sülûk özelliklerini incelerken, temel olarak Şemsiyye-i Halvetiyye'de takip edilen usûl ile Abdülehad Nûrî ve halîfelerinin konuyla ilgili uygulama ve rivâyetlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Halvetiyye Tarîkatı'nın esâsını teşkil eden "*Esmâ-i Seb'a*" zikrine ilâveten, Pîr-i Sânî Seyyid Yahya-yı Şirvânî, ünlü hâlîfesi Yusuf Mahdum'u, "*el-Kadîr*", "*el-Kavî*", "*el-Cebbâr*", "*el-Mâlik*", ve "*el-Vedûd*" isimlerini de ilâve ederek teslîk etmiştir.[711] Silsilesi Yusuf Mahdûm ile Yahya-yı Şirvânî'ye ulaşan Şemsiyye, on iki isimden müteşekkil zikir şekli ile temâyüz etmiş ve diğer Halvetiyye kollarından ayrılmıştır.[712]

Bu on iki ismin dördüyle kalbin kemâl-i kemâli, dördüyle ruhun kemâl-i kemâli ve dördüyle de sırrın kemâl-i kemâli hasıl olduğu ifâde edilmiştir.[713]

Abdülehad Nûrî'nin eserlerini incelediğimizde ve halîfesi Nazmî Efendi'nin çalışmamıza temel teşkil eden eseri *Hediyye*'deki ifâdelerinden ve Osman Türer'in Nazmî Efendi hakkındaki çalışmasından, Şemsiyye'de takip edilen sülûk şartlarının değişmeden aynen Sivâsîyye'de devam ettiğini görmekteyiz. Bunlara ek olarak Harîrîzâde'nin de Tibyân'da ifâde ettiği, Şemsiyye ve dolayısıyla Sivâsîyye'de tatbik edilen sülûk vazîfelerini şu şekilde olduğunu açıklayabiliriz:

Tarîkata girmek isteyenlere öncelikle tevbe etmesi telkin edilir ve ardından kalbin tezkiyesi ve tasfiyesi için tevhid zikri verilir. Bu arada, insana daima kötülüğü

---

[711] Aynı eser, s. 70; Aynî, *Tasavvuf Tarihi* (sad.: Hüsyin Rahmi Yananlı), Kitabevi Yay., İstanbul, 1992, s. 256. Bu isimlerin ilk defâ kimin tarafından kulanılmaya başladığı konusunda kaynaklarda farklılıklar bulunmaktadır. Nazmî'nin yukarda belirttiğimiz kaydına göre yedi isme ilâve ilk defa, Yahya Şirvânî tarafından Yusuf Mahdûm'u teslîk için kullanıldığı yazılırken, sonraki kaynaklarda ilâve beş ismin Şemseddîn-i Sivâsî tarafından kullanldığı belirtilmektedir: Bkz. Harîrîzâde, *a.g.e.*, c. II, vr. 216a; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 351; Vicdânî, *Tomar*, s. 251; Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarîkatlar*, s. 213; Uludağ, Süleyman, "Halvetiyye", *TDVİA*, c. XV, s. 394.

[712] Halvetiyye Tarîkatı'nda "Esmâ-i Seb'a" denilen yedi isimle zikir yapılmasına rağmen, Şemsiyye'de on iki isimli yapılan zikir sadece bu kola âit değildir. İsimler farklı olsa da bazı Halvetiyye kollarında da on iki isimle zikir yapıldığını görmekteyiz. Örneğin, Rûşeniyye-i Halvetiyye'nin kurucusu Dede Ömer Rûşenî, Esmâ-i Seb'a'ya, beş isim ilâve ederek on iki'ye çıkarmıştır. Nureddîn-i Cerrâhî'nin bu on iki ismi, ilâveler yaparak yirmi sekize çıkarmış ve Usûl, Furu', Tebdîlât ve Tasarrufât başlıkları altında kategorize etmiştir. Bkz. Vicdânî, *Tomar*, s. 185-86; Hulvî, Lemezât, s. 511. Benzer şekilde, Niyazî-i Mısrî de, kendi içtihâdına göre 12 isimle sülûk çıkarttırmıştır. Bkz. Harîrîzâde, *Tibyân*, c.III, vr. 131b-132a. Daha geniş bilgi için bkz. Aşkar, *Niyazî-i Mısrî*, ss. 221-222.

[713] Nazmî, *Hediyye*, s. 69.

tavsiye ettiği Kur'an ile bildirilen *Nefsi-i Emmâre*'nin[714] ıslâh edilebilmesi için de "cû", "seher", "halvet"ve "sükût" hâli tavsiye olunur.[715]

Nûrî Efendi'nin halîfesi Nazmî Efendi de bu şekilde mensup olduğu tarîkatı dört duvarlı bir eve benzetir ve adına "saâdethâne" diyerek; duvarları samt, cû', seher ve uzlet, tavanı ise devamlı zikretmek şeklinde tasvir eder.[716] Böylece Nazmî Efendi, tasvir ettiği mâneviyat evinin, bir başka deyişle insan maneviyatının ayakta kalmasının, dünyanın bütün mistik sistemlerinin de temelini teşkil eden bu prensipleri dâima gözetmekten geçtiğini dile getirir.

Abdülehad Nûrî, "*tâlib-i sâliki celâl ve kahr ile terbiyeye bâ'is, kemâl-i kemâldir. Lâkin, her tâlibin tahammülü olmamak ile, bî-behre kalmasınlar deyu cemâl ve lütf ile terbiye ideriz. Ana binâen ekserî, tarîkat ve ma'rifette, tahsîl-i kemâl itmeyüp, istidâdınca terbiye olunur.*"[717] diyerek bir yandan nefs terbiyesinin zorluğuna işâret ederken, diğer yandan bunu herkesin başaramayacağı gerçeğinden yola çıkarak, tâlib olan herkese kabiliyeti doğrultusunda terbiye verilerek, ma'nen bulunduğu mertebeden daha üst noktaya getirilmeye çalışıldığını dile getirir.

Abdülehad Nûrî Efendi'nin yaz ve kış sürekli olarak devam ettiği alışkanlıklarından biri de teheccüd ve tesbih namazıdır. Ona göre, "*İhvân-ı tarîkat ile ba'de't-teheccüd tesbih namazı Yasin-i şerîf ile edâ olundukda, kalb-i Kur'ân ki Yâsin'dir, kalb-i leyl ki, ecvâf-ı leyldir ve kulûb-i sâlikîn cem'an üç nev' kulûb bir yere gelmeğin, sâlikîne çok imdâd ve i'ânet olur.*"[718] Nûrî Efendi'nin bundan sonra sâliklerle birlikte deverân yaparak iki-üç bin tevhîd zikri çekmiştir.[719]

Abdülehad Nûrî "*Men ahlasa li'llâhi erba'îne sabâhan zaherat yenâbi'u'l-hikmeti min kalbihî 'alâ lisânihi*"[720] hadîs-i şerifi mucibince halvete büyük önem vermiştir. Bu konuda: " *Binâenaleyh, zu'afâ-yı sâlikîne yılda bir kere, akviyâya yılda üç kere erba'în ettiririz.*"[721] der.

Sivâsîyye'de uygulanan, en azından Abdülehad Nûrî Efendi ve kendisinden önceki meşâyih tarafından icra edilen bir sülûk âdeti daha vadır. Horasan pîrlerinin

---

[714] Yûsuf Sûresi, 12/53.
[715] Abdümecîd-i Sivâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, İ.Ü. Ktp. T.Y., nr. 2311, vr. 4b-5a.
[716] Nazmî, *Hediyye*, s. 26.
[717] Nazmî, *a.g.e.*, s. 244.
[718] Aynıeser, aynı yer.
[719] Aynı yer.
[720] *Keşfu'l-Hafâ*, c. II, s. 224.
[721] Nazmî, *a.g.e.*, s. 244.

âdeti olan "*Seyr-i musallâ*" denilen, Nûrî Efendi'nin ise "*Tarîkat-ı Lemmek*" dediği bir uygulamadır. Nazmî Efendi bunun nasıl yapıldığını şöyle anlatır: " *İbtidâ kendileri hırka-i şerîflerin, ba'dehû fukarâ ve ahibbâ hırkaların meydâna koyup, mezâd ve füruht olunup, murâd idenler kendiler bahâsın virüp, alup ve bazılar, "tarîkatta olan kusûrumuzu tekmîl içun, li'llâhi fedâ ettiğimiz hırkaya rücû' itmeziz" deyüb, hâceti olan iştirâ ederdi. Ve cem' olunan semen ile kaç güne müsâade ederse, bir mesîrede meks ve ârâm olunup, azîm ibâdet ve tâ'ât ve tevhîd ve zikrullah ve semâ' ve deverân ile kesb-i vecd ve hâlât olunurdu.*"[722] Abdülehad Nûrî bunun hikmeti sorulduğu zaman, "*eşyâdan ibret, tarîkata kuvvet ve ihvân beyninde izdiyâd-ı ülfet ve muhabbet ve tâlibîn ve müste'iddîne sebeb-i rağbet ve silsilemiz 'azizlerinden bize sünnettir*."[723] cevâbını verir.

Yukarda ifâde edilenlerden başka Sivâsîyye'ye âit bazı vâzîfeleri maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Devamlı abdestli ve zikir halinde bulunmak.
2. Vakit namazlarını cemaatle kılmak.
3. Gecenin son üçte birinde on iki rekat teheccüd namazı kılmak. Teheccüd namazından sonra sırasıyla Yâsin Şerîf okumak, vird-i Settâr okumak.
4. Sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar zikre devâm etmek.
5. Güneş doğduktan sonra sırasıyla şu namazlar edâ edilir: İki rekat **"işrâk"** namazı, mu'âvezeteyn sûrelerini okuyarak iki rekat **"isti'âze"** namazı, iki rekat **"istihâre"** namazı, her rekatında yedi Kevser sûresi okunarak[724] sekiz rekat "**duhâ"** namazı.
6. Güneş battıktan sonra ise şu namazlar edâ edilir: Altı rekat "**evvâbîn"** namazı, imânın bekâsı için iki rekat, mûnis-i kabr için iki rekat namaz kılınır. Bu namazlar kılındıktan sonra yüz defa Fâtiha Sûresi okunur.
7. Her gündüz ve gece veya her gece veyahut günde bir kere, bu mümkün olmazsa haftada bir Cuma günleri, mümkün değilse ayda bir tesbîh namazı kılınmalıdır.

---

[722] Nazmî, *a.g.e.*, s. 272.
[723] Aynı eser, aynı yer.
[724] Nazmî Efendi, Yusuf Mahdûm'un duhâ namazının kılınırken birinci rekatta Şems Sûresi'nin ikinci rekatta ise Duhâ Sûresi'nin okunması tavsiye ettiğini rivâyet eder. Bkz. Nazmî, *Hediyye*, s. 211.

8. Her gün yüz âyet kadar Kur'an okumak.
9. Yine her gün yüz İhlâs Sûresi okumak.
10. Her gün Peygamber (s.a.v.)'e yüz defa salavât-ı şerîfe getirmek.
11. Her gün yüz istiğfâr getirmek. [725]
12. Üç aylarda, Şevval ayının ilk altı gününde, Zilhicce ve Muharrem aylarının onuncu günlerinde; ayrıca her ayın oniki, onüç, ondört ve onbeşinci günleri ile haftanın Pazartesi ve Perşembe günlerinde oruç tutmak.[726]

Sadik Vicdânî Sivâsiyye hakkında bilgi verirken "*bu kolda halvet pek çetin ve mücâhidânedir*" ifâdesini kullanır[727].

Sivâsîyye'de, daha önce de belirttiğimiz gibi sülûk özellikleri açısından Şemsiyye'nin devâmı olup aynı usuller takip edilmiştir. Bu açıdan yapılan zikirler ve şekilleri, özel günlere ait merâsimler başta olmak üzere günlük, haftalık ve yıllık yapılan törenleri Şemsiyye'yi anlatırken geniş şekilde ele aldığımız için, burada tekrar edilmesi zâid olacaktır.

Yapılması tavsiye edilen ibâdetlerden sonra kısaca Sivâsiyye kıyâfeteri hakkında bilgi verelim.

Tasavvufî hayatın özünde, şekil ve dış görünüşten ziyâde iç âlem ön planda olmakla birlikte, şekil-mana bütünlüğünün sağlanabilmesi ve şeklin iç âlemin fırtınalarını kamufle etmesi ve desteklemesi amacına yönelik her tarîkatın bir giyiniş şekli mevcuttur. Abdülehad Nûrî, *"Selefin sünnetidir kisve-i erbâb-ı tarîk*" [728] ifadeleriyle, kıyâfetin, tarîkatların gelenekselleşmiş bir uygulaması olduğunu dile getirir.

Tarîkatların çoğunluğunda olduğu gibi Sivâsîyye'nin de kendine has bir tâcı[729] vardır. Bunun ölçüsü erbâîne işâretle kırk elif miktarındadır.[730] Tâc'da yirmi dal bulunur ve bu dallar esmâi- furû'dan tekmîl ismi olan "*Vedûd*" ismine işâret eder ki, Vedûd isminin harflerinin toplamı yirmidir. Ayrıca, tâc'da "*gül*" ler vardır ki, bunlar da pul diye tabir olunmuştur ve sırr-ı hüviyyete işâret olunur. "*Düğme*" ler ise sırr-ı

[725] Harîrîzâde, *Tibyân*, c. II, vr. 216a.
[726] *Hediyye*, s. 29.
[727] Vicdânî, *Tomar*, s. 251.
[728] Nazmî, *Hediyye*, s. 70.
[729] Tarîkatlarda giyilen tâclar ve bunların şekilleri hakkında geniş bilgi için bkz. Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, *Tarîkat Kıyafetlerinde Sembolizm (Mecmû'atü'z-Zarâ'if Sandûkatu'l-Ma'ârif)*, hazı.: M. Serhan Tayşi-Yusuf Özbek-Ülker Aytekin, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 39-119.
[730] Nazmî, *Hediyye*, 69.

nokta-i ehadiyyetü'z-Zât'a işâret eder.[731] Tâc'da bulunan nakşın ise Hz. Peygamberin miğferinin altına dikilen pamuktan doldurulmuş boğazın nakşı olduğu ifâde edilmiştir.[732] Tâc'ın giyilmesi konusuna gelince, Nazmî'nin bildirdiğine göre, Yahya-yı Şirvânî'den itibâren sâlikler etvâr-ı erba'a'yı şartlarıyla tekmîl etmedikçe tâc giydirilmezdi. Hilâfet sırrı zuhûr etmedikçe, "*gül*" denilen pullar taca konulmazdı. Düğme ise perverdelerden başkasına verilmezdi.[733] Bu düğmeler, Seyyid Yahyâ Şirvânî tarafından sadece Yusuf Mahdûm'a verilmiş ve bu silsile ile devâm eden Şemsiyye-Sivâsîyye'de mevcuttur. Nazmî, bu düğmelerin bir başka Halvetiyye kolunda bulunmadığını, bulunanlar var ise taklit olduğunu söyler.[734]

Tâc'ın şekline dâir kaynaklarda bir resim ve çizilmiş şekle rastlamadık; ancak, Hüseyin Vassaf, Sivâsîyye'nin kendi dönemindeki temsilcisi Kâsım Efendi ve kıyafeti hakkında şunları söyler: "*Şeyh Kâsım dâimâ âsâ ile ve yeşil binîş ile ve tâcıyla gezer idi. Saçları uzun olup tâc'ın sarığına sokulu idi. Tâc'ı üzeri düz ve işlemeli beyaz ve tepesinden bir akîkten düğme vardı. Yeşil sarık sarardı.*"[735] Nûrî Efendi tâc ile ilgili bir şiir yazmıştır. Tasavvuf anlayışını incelerken geniş şekilde ele alacağımız şiirin ilk beyti şu şekildedir:

"*Sâlikâ olmaz ise başda tarîkattan tâc,*
Sikkesiz ol bulamaz sûk-i hakîkattan revâc."[736]

Sivâsiyye'nin sülûk özelliklerini bu şekilde tanıdıktan sonra, şimdi de müellifimiz Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfelerini tanıyalım.

2.1.5.4. Abdülehad Nûrî'nin Halîfeleri

Abdülehad Nûrî Efendi, uzun yıllar boyunca tahsîl ettiği zâhiri ilimlerle birlikte tasavvufî ilimler ve nâdir görülecek şekilde seyr ü sülûk ve âdâb-ı tarîkata bağlılıkla kendisini çok iyi şekilde yetiştirmiş ve irşâd hizmetine başlamıştır. Nazmî Efendi, Nûrî Efendi'nin müridlerini kabiliyet ve istidâdına göre irşâd ettiğini söyler.[737]

Abdülehad Nûrî Efendi'nin kaynaklarda ismi zikredilen altmış civarında halîfesi vardır. Bu halîfelerden bir kısmı İstanbul'un önemli tekkelerinde görev yaparken, İstanbul dışında Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinden bir çok kimseye hilâfet vermiştir. Abdülehad Nûrî Efendi şeyhlik yaptığı otuz beş yıl müddetince, yirmi binden fazla kişinin biatını kabul ettiğini ve bunlardan üç yüz kadarının " *tarîkat-ı aliyyeden behre-dâr*" olduklarını elli kadarının hilâfet aldıklarını ve yedi tanesinin de "*vâsıl-ı ilallâh*" olduklarını bildirir.[738] Onun ilk halîfesi, irşâd için gittiği Midilli Adası'ndan İstanbul'a davet edilmesi üzerine kendi yerine bıraktığı Âlimî Efendi'dir. Nazmî Efendi, Hediyyetü'l-İhvân'da Nûrî Efendi'nin 55

[731] Nazmî, a.g.e., s. 70.
[732] Nazmî, *Hediyye*, s. 70.
[733] Aynı eser, s. 71.
[734] Aynı yer.
[735] Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 377.
[736] Nazmî, *a.g.e.,* s. 70.
[737] Aynı eser, s. 267.
[738] Nazmî, *Hediyye*, ss. 267.

halîfesinin hayatını anlatarak bu konuda en tafsîlatlı bilgiyi vermektedir.[739] Hüseyin Vassaf, Sefîne-i Evliyâ'da on altı halîfesini zikrederek hayatları hakkında kısa bilgiler vermektedir[740].

Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfelenin irşad alanı İstanbul ağırlıklı olmakla birlikte özelllikle Balkanlar'da ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağılmaktadır. Balkanlardaki tasavvufî hayat üzerine çalışmalar yapan Nathalie Clayer bölgedeki Halvetîleri incelediği eserinin ekler bölümüne Şemsiyye-Sivâsîyye'nin nüfûz alanını gösteren bir tablo ve harita eklemiştir.[741]

Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfeleri, *İstanbul'daki halîfeleri* ve *diğer şehirlerde halîfelik yapanlar* şeklinde iki başlık altında tanıtılmaya çalışılacaktır.

2.1.5.4.1. İstanbul'daki Halîfeleri

Sivâsîyye, daha önce belirtildiği üzere Şemsiyye-i Halvetiyye'nin İstanbul'da yayılması ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Sivâsîyye halîfelerinin çoğunluğu İstanbul'da yaşamıştır. En ünlü halîfesi olan Nazmî Efendi ile başlayarak tanıyalım.

2.1.5.4.1.1. Muhammed Nazmî Efendi

Abdülehad Nûrî Efendi'nin en önde gelen halîfelerinden biri Nazmî Efendi'dir. Nazmi Efendi hakkında bir çalışma yapılmış olduğu için[742] kısa bir bilgi vermekle iktifâ edeceğiz. Nazmî Efendi'nin *Hediyyetü'l-İhvân* isimli eseri Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'den başlayarak Nûrî Efendi'ye kadar silsile-i teşkîl eden yedi şeyhin hayatını anlatmaktadır. Bu yönüyle eser, Şemsiyye ve Sivâsîyye'nin târihî yönünü ve temel özelliklerini tanıtma hususunda büyük öneme hâizdir.[743]

Nazmî Efendi 1032/1622 tarihinde İstanbul'da doğmuştur.[744] Trabzon'dan hicret ederek İstanbul Koca Mustafa Paşa Câmii yakınlarında ikâmet eden ve zengin bir tüccar olan Ramazan Efendi'nin oğludur.[745] İlk tahsilini dayısı Hattat Feyzullah Efendi'den aldıktan sonra Dersiâm Kara Süleyman Efendi'den ve Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Subbûhî Ahmed Dede ve onun vefâtından sonra yerine geçen Şeyh el-Hâc Ahmed Dede'den Tefsir, Hadis, Fıkıh, Arapça ve Farsça gibi ilimleri tahsîl ederek[746] kendisini zâhiri ilimlerde yetiştirmiştir.

---

[739] Nazmî, *a.g.e.,* ss. 309-343.
[740] Vassafi *Sefîne*, c. III, ss. 370-378.
[741] Clayer, *Mystques Etat et Societi Les Halvetis dans I'aire balqaninique de la fin du XVe siecle a nos jours*, Leiden, 1994. Ayrıca Halvetiyyenin diğer şubeleri hakkında bkz.: a. mlf., *L'Albanie pays des derviches (1912-1967)*, Berlin, 1990, ss. 129-147.
[742] Türer, Osman, Şeyh Mehmed Nazmî, Hayatı Eserleri ve *Hediyye*tü'l-İhvân'ı, AÜ. İlahiyat Fakültesi, Ankara 1982.) Bu çalışmanın araştırma bölümünü oluşturan birinci bölümü yayınlanmıştır. (Bkz. Türer, Osman, Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank., 1988.)
[743] Bu eser çalışmamızın temel başvuru kaynaklarından biridir ve çalışmamızın giriş bölümünde tafsîlatlı şekilde tanıtılmıştır.
[744] Nazmî, *Mi'yâr-ı Tarîkat-ı İlâhî*, Süleymâniya Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 693, vr. 59b; Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füzelâ*, c.II, s. 203; Gölpınarlı, Abdülbâki, "Nazmî", *İA*, c. IX, s. 147; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 371; Türer, *Nazmî*, s. 33.
[745] Türer, *a.g.e.*, s.34; Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 371; Gölpınarlı, *a.g.m*., s.147.
[746] Nazmî, *Hediyye*, s.172; Türer, *a.g.e.*, 35; Gölpınarlı, *a.g.m*., s.147.

Nazmî Efendi, küçük yaşlardan itibaren tasavvufî ortamlarda bulunmuş, daha 18 yaşlarında iken Yenikapı Mevlevîhânesi'nden Derviş Mehmed isminde bir zât ile tanışıp sohbetlerini dinlemiştir. Yine bu zâtın kerâmet olarak: "*Sana bir vasiyetim var. Sem'i cânla istima' eyle: Bin elli beş tarihinde bu şehirden biri kutub olacaktır. Gaflet etmeyesin*" [747] şeklindeki tavsiyesi üzerine 1057/1647 yılında yirmi beş yaşında iken Abdülehad Nûrî Efendi'ye intisab etmiştir.[748] Osman Türer, Nazmî'nin bu yönünü anlatırken :"*Hasbelkader tanımış olduğu bir şeyhe intisab etmeyip, bilakis bağlanacağı şeyhin manevî seviyesini ve irşâd kudretini kendi açısından muhâsebe edip, o hususlarda kalbi iyice kanaat getirdikten sonra şeyhine mürid olmuştur*."[749] diyerek Nazmî'nin titizliğine ve Nûrî Efendi'nin irşâd hususundaki yetkinliğine dikkat çekmektedir.

Nazmî, Nûrî Efendi'ye bağlılığının kuvvetini ve onun her emrini, emr-i İlâhî doğrultusunda yapmaya çalıştığını şu ifadelerle dile getirmiştir:

"Emrini emr-i Hüdâ bil, nehyini nehy-i Hüdâ,
Tâ olasın mazhar-ı sırr-ı Râsûl-i müctebâ"[750]

Abdülehad Nûrî, Nazmî'ye ilk önce *esmâ-i seb'a'*nın dördüncüsü olan "*Hayy*" ismini; bundan sonra başa dönerek ilk isim "*Lâilâhe illallâh*"'dan başlayarak altıncı isim olan "*Kayyûm"* zikrini telkîn etmiş ve bununla zikrederken Nûrî Efendi vefât etmiştir.[751] Nazmî bundan sonra kendi beyânına göre âlem-i hâlde Abdülmecîd-i Sivâsî'nin işâreti ile onun ruhâniyetine tâbi olmuş ve *Kayyûm* ve *Kahhâr* isimlerinin her biri için kırk gün zikr ile sülûkunu tamamlamıştır.[752]

Muhammed Nazmî, Nûrî Efendi'nin yanında başlayarak böylece tekmîl-i tarîkat ve tahsîl-i âdâb-ı tarîkat eyleyerek 1065-66/1654-55 yıllarında henüz otuz üç yaşında iken Şehremini'nde bulunan ve kendisinde sonra adıyla "*Nazmî Efendi Tekkesi*" diye de anılacak olan *Yavaşça Mehmed Ağa Tekkesi*[753] şeyhliği ve camiinin vâizliğine tayin olmuştur.[754]

---

[747] Nazmî, *a.g.e.*, s.173.
[748] Aynı eser, s.173; Türer, *a.g.e.*, 35; Gölpınarlı, *a.g.m*., s.147.
[749] Türer, *a.g.e.*, s. 38.
[750] Nazmî, *a.g.e.*, s. 87.
[751] Nazmî, *a.g.e.,* s. 229; Türer, *a.g.e.*, 40.
[752] Nazmî, *a.g.e.,* s. 146; Türer, *a.g.e.*, 41.
[753] Nazmî Efendi Tekkesi diye de anılan Yavaşça Mehmed Ağa Tekkesi Şehremini Arpaemini Mahallesi Baruthâne Caddesi ve Tatlıpınar Caddesinin kesiştikleri köşede bulunmaktadır. Bugün

Nazmî Efendi kendi tekkesinde irşâd ve vâizlik yaparken bir yandan da Müftî Sun'ullah Efendi Câmii Cumartesi vaizliği ve At Pazarı'nda Hüseyin Bey Câmii, Sultan Bâyezîd Câmii ile Turhan Hatîce Sultan Câmii gibi camilerde, Abdülehad Nûrî Efendi'nin vaaz şeklinde görüldüğü gibi, kendi şeyhlerinin vaaz etme usûllerine bağlı olarak vâizlik yapmıştır.[755]

Nazmî Efendi, ilmî ve tasavvufî yetkinliği neticesinde 1074/1663 yılında *Ordû-yı Hümâyün Şeyhliği*'ne[756] atanmış ve Uyvar Kalesi'nin fethine katılmıştır.[757]

Bu seferden başka İstanbul dışına çıkmamış olan Nazmî Efendi ömrünün sonuna kadar sürdürdüğü Yavaşça Mehmed Ağa tekkesi şeyhliğine devam ederken 24 Şevvâl 1112/3 Nisan 1701 tarihinde Pazar günü vefât etmiş ve tekkenin hazîresine defnedilmiştir.[758]

Şeyhi Abdülehad Nûrî gibi, kendisi de dîvân sahibi bir şâir sûfî olan Nazmî Efendi'nin vefâtına, devrin şâirleri tarafından çok sayıda târih düşürülmüştür. Şeyh Nakşî Seyyid İbrahim Efendi'nin düşürdüğü târih şu şekildir:

"Hasret ile Nakşî-i dâ'î dedi târihini,
Bu 'azîze Cennetü'l-Me'vâ ola yâ Rab makân."[759] (1112).
Acı Çeşmeli Mehmed Efendi ise:

"*Lafzan ve Ma'nen dedi târîh-i fevtin Sa'diyâ:*
İtdi bin yüz on iki Cennet-i Me'vâ câ." (1112) şeklinde târih düşürmüştür[760].

Nazmî Efendi'nin *Hediyyetü'l-İhvân, Mi'yâr-ı Tarîkat-ı İlâhi, Sırr-ı Ma'nevî, Mev'iza-i Mücâhede* ve *Dîvân* [761]olmak üzere beş eseri bulunmaktadır. Osman Türer tarafından Vahdet-i Vücûd hakkındaki düşüncelerinden başlayarak devrin tartışma konularından olan sema ve deverân dahil on bir başlık altında tasavvufî görüşleri,[762]

---

tamamen yok olmuş olan tekkenin evveliyatı Şemsiyye-i Halvetiyye'ye âittir. Tekkenin ilk şeyhini Tabibzâde Zâkir Şükrü, Şeyh İbrahim Sivâsî (öl. 1040/1601-2) olarak, üçüncüsünü de Nazmî olarak vermektedir. Bkz.: Özdamar, *Dergahlar*, s.129; *Fâtih Câmileri*, s. 202; Tabibzâde, *a.g.e*, s. 202.
[754] Türer, *a.g.e.*, s. 42; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 371;Gölpınarlı, *a.g.m*., s.147.
[755] Türer, *a.g.e.*, s. 44.
[756] Hümâyün Şeyhliği: Askerleri gaza ve cihâda teşvîk ve ordunun muzafferiyetine duâ için bulunan zevâta verilen addır. Fâti'in İstanbul'u fethinde Akşemsedin'in bulunması gibi.Bkz. Pakalın, *a.g.e.*, c. II, s. 729.
[757] Türer, *a.g.e.*, ss. 45-46
[758] Müstakîmzâde, *Hülâsâ*, vr. 59b; Türer, *a.g.e.*, s. 46.
[759] Müstakîmzâde, *Hülâsâ*, vr. 60a; Türer, *a.g.e.*, s. 47.
[760] Müstakîmzâde, *Hülâsâ*, vr. 60a; Türer, *a.g.e.*, s. 47.
[761] Bu eserlerin tanıtımı ve nüshalarını yeri için bkz.: Türer, *a.g.e.*, ss. 103-143.
[762] Tasavvufî Şahsiyeti için bkz.: Türer, *a.g.e.*, ss. 51-85

şiirlerinden örnekler verilerek edebî şahsiyeti[763] ortaya konulmuştur. Nazmî şâirliğinin yanında besteler de yapmıştır.[764]

Nazmî'nin ikisi erkek biri de kız olmak üzere üç çocuğu dünyaya gelmiştir. Büyüğü Abdurrahman Rafî'a (öl.1132/1720), küçüğü ise Abdülmecîd (öl.1143/1730) olan iki oğlu da kendisinden hilâfet alarak vefâtından sonra tekkeye postnişîn olmuşlardır.[765]

Nazmî Efendi, muâsırı olan Niyazî-i Mısrî (öl. 1027-1618)'ye, özellikle Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in nübüvvetini iddia etmesi dolayısıyla muhâlif bir tavır takınarak hakkında ağır sözler sarfetmiştir: "*...Şeyh-i Ekber Hazretlerinin kelimâtının esrârını tamâm fehm etmiştir. Lâkin sevdâ-yı riyâsetle mâl-i hülyâ, belki mertebe-i cünûna varup kütüb-i cifriyyeden mütâla'a ile kendüsin gâh Îsâ, gâh Mehdî hayâl itmekle..*"[766] diyerek Mısrî'nin bir yandan İbn Arabî'yi iyi bir şekilde anladığını itiraf ederken şu sözleriyle de onu delilikle suçlamaktadır: *"Mücâhede ve riyâzet ve melâmet ile çok tasarrufa nâil olmuş idi. Eğer semt-i irşâda sâhib olsaydı, hayli tâlibleri sevk-i tarîkat eylerdi. Maraz-ı cunûn ile nâfî ve zârrı farkdan kalmış idi.*"[767]

Nazmî'nin *Hediyyetü'l-İhvân* isimli eserini *Hülâsâtü'l-Hediyye* ismiyle özetleyen Müstakimzâde tarafından bu görüşlere[768] yer verilmemiştir.[769] Bursalı Mehmed Tâhir de, Nazmî'nin sözlerinin taraflı yazıldığını ifade ettikten sonra: "*Bu hallere ittihâd ve uhuvvet-i İslâmiyye nâmına teessüf olunur*"[770] demektedir. Hüseyin Vassaf, Nazmî'nin oğlu Abdurrahman Efendi'nin (öl.1132/1720) öldürülmesi olayını uzunca naklederek, bu olayın Nazmî'nin Mısrî'ye sataşmalarının bir neticesi olduğunu: "*Mısrî-i müşârün-ileyhe karşı vâki' olan tecâvüzât ne gibi cezâyı istilzâm ettiğine, Nazmî-zâde'ye karşı zuhûr eden bu vak'a şâhid-i âdildir*"[771] şeklinde dile getirmektedir. Nazmî'nin, Niyazî-i Mısrî'nin sırlarına vukûfiyet kesbetmemiş olabileceği de ifâde edilmiştir.[772]

---

[763] Türer, *a.g.e.*, ss. 85-102.
[764] Ergun, Sadettin Nüzhet, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, İst., 1942, c. s. 52.
[765] Müstakîmzâde, *Hülâsâ*, vr. 60b; Türer, *a.g.e.*, ss. 48-50.
[766] Nazmî, *a.g.e.*, ss. 204-205.
[767] Nazmî, *a.g.e.*, s. 206.
[768] Nazmî'nin Mısrî hakkında görüşleri için bkz.: Nazmî, *a.g.e.*, s. 204-206.
[769] Türer, *a.g.e.*, s. 142.
[770] Bursalı, *OM*, c. I, s. 176, (Dipnot: 1)
[771] Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 374'deki ilâve sayfa.
[772] Aşkar, Mustafa, *a.g.e.*, s. 347.

Bu konuyla ilgili olarak şunu belirtmek gerekir ki, Nazmî Efendi'nin Mısrî hakkında söyledikleri ne kadar şık değilse, Hüseyin Vassaf'ın Nazmî'nin oğlunun öldürülmesini olayla ilişkilendirmesi de o kadar şık değildir. Bursalı Mehmed Tâhir'in yaklaşımı daha insaflı ve yapıcı gözükmektedir.[773]

2.1.5.4.1.2. Simkeşzâde Feyzî Hasan Efendi

Babası Mehmed Efendi'nin mesleğinin **simkeş**lik[774] olması dolayısıyla *Simkeşzâde* şeklinde şöhret bulan Hasan Feyzî Efendi[775] 1036/1626-27 senesinde İstanbul'da doğmuştur.[776] *Vekâyiu'l-Füzelâ*'nın yazarı Medmed Şeyhî'nin babasıdır.[777]

Hasan Efendi, ilk dönem şiirlerinde Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin verdiği "**Sîmî**" mahlasını kullanmış, ancak tasavvufa intisâbıyla birlikte ömrünün sonuna kadar şeyhi Nûrî Efendi'nin *"Hasan Çelebi senün mahlasun ba'de'l-yevm Feyzî olsun"* diyerek verdiği " **Feyzî**" mahlasını kullanmıştır.[778]

Hasan Feyzî, ilk tahsilini müteâkip on sekiz yaşlarında Nûrî Efendi'ye intasâb ile hem ilm-i zâhiri ve hem de tekmîl-i Esmâ ve tahsîl-i müsemmâ ederek sülûkunu tamamlamıştır. Zâhirî ilimleri şeyhinden hariç, devrinin önde gelen âlimlerinden Fâzıl Molla Çelebi, Dersiâm Sâlih Efendi ve Bıçakcı Mehmed Efendi'den tahsîl etmiş, Nakîbüleşrâf Kudsîzâde Şeyh Mehmed Efendi'ye mülâzim olmuş ve bunların netîcesinde kırklı medresede bir müddet müderrislik yapmışsa da bir süre sonra görevden azledilmiştir.[779] Abdülehad Nûrî Efendi'nin isteği ile Nazmî Efendi'den Sarf'dan İzzî ve Nahiv'den Misbâh'ı okumuştur.[780] Bir müddet Nûrî Efendi'nin kethüdâlığı hizmetinde bulunduktan sonra Bülbülcüzâde Abdülkerîm Efendi'nin yerine sertarîk[781] olarak vazîfe yapmıştır.[782]

---

[773] Nazmî'nin Mısrî'yi eleştirisi hakkında geniş bilgi için bkz.: Aşkar, Mustafa, *a.g.e.*, ss. 344-347.
[774] Simkeş: Gümüş ve altından sırma çeken sanatkarlara verilen isimdir. Simkeş esnafı toplu olarak bir çarşıda bulunur ve bu çarşıya simkeşhâne denilirdi. Osmanlı ekonomisinin zayıflaması neticesinde I. Tanzimat zamanlarında kapanmış, bilâhere 1283/1866-67 yıllarında devrin hükümeti tarafından resmî elbise ve sancak işlemeciği için bin kese altınla teşvik edilmişse de işler eski potansiyeline kavuşamadığından zaman içerisinde esnaf dağılmış ve bu meslekle birlikte simkeşhâne de kapanmıştır. Bkz.: Pakalın, *OTDTS*, c. III, s. 227.
[775] Hasan Feyzî ve Dîvanı hakkında hakkında Ali Osman Çoşkun tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır. Bkz Çoşkun, *Ali Osman, Simkeşzâde Feyzî ve Dîvânı*, Gazi Ünv., SBE, Ank., 1990.
[776] Şeyhî, *Vekâyiu'l-Füzelâ*, c. I, s. 37.
[777] Bursalı, *OM*, c. I, s. 139.
[778] Nazmî, *Hediyye*, s. 331; Şeyhî, *a.g.e.*, c. I, s. 38; Çoşkun, Ali Osman, *a.g.t.*, s. 8.
[779] Şeyhî, *a.g.e.*, c. I, s. 38.
[780] Nazmî, *a.g.e.*, s. 331.
[781] Sertarîk: Tarîkatbaşı, Mevlevî-hâne'nin şeyhten sonra en kıdemli dedesi anlamına gelen bir Mevlevî tabiri. (bkz.: Pakalın, *OTDTS*, c. III, s. 192; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 635). Dervişlerin âdâb-ı tarîkatın zâhirine müteaalik olan terbiyeleri için nasb olunan kimse. Bkz. Nazmî, *Hediyye*, s. 337.
[782] Nazmî, *Hediyye*, s. 331; Şeyhî, *a.g.e.*, c. I, s. 38; Coşkun, Ali Osman, *a.g.t.*, s. 10.

Hasan Feyzî Efendi, daha sonra *Hekim Çelebi Tekkesi'*de postnişîn ve Ayasofya Cuma vaizi Şeyh Bosnalı Osman Efendi'den Nakşibendiyye ve Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Ahmed Dede'den Mevleviyye icâzeti almıştır.[783] Şeyhi Nûrî Efendi'nin vefâtını(öl. 1061/1651) müteakiben, Şeyhülislâm Bahâyî Efendi tarafından Seyyid Yakub Efendi yerine, 1062/1652'de Topkapı'da bulunan Arakiyeci İbrahim Çavuş Câmii Cuma vâizliği tevcîh olmuştur.[784] Aynı camide uzunca bir dönem tarîkat faaliyetlerini de yürüten[785] Hasan Feyzî Efendi, 1079/1668-69 senesinde Rebîulevvel ayında Hacı Ahmed Dede'den boşalan Topkapı Kılıç Ali Paşa Câmii Pazar günü vâizi olarak atanmıştır.[786] 1086/1675 yılı Şevval'inde de Şeyh Mehmed Emin Efendi'nin yerine, Edirnekapı dışında bulunan Emîr Buhârî isimli Nâkşî tekkesine nasb olmuştur.[787] Ömrünün sonuna kadar on altı yıl bu tekkede irşâd vazifesini icrâ ederek 2 Safer 1102/5 Kasım 1990 'da vefât etmiş ve mezkur tekkenin hazîresine defn olunmuştur.[788] Vefâtına "*tarîk-i tamâm*"[789] terkibi ve Rüşdî Ahmed Efendi tarafından şu beyit ile tarih düşürülmüştür[790]:

"Cihândan gidüp Fefzî Hasan,
İdince fezâ-yı behişt, mekân,
Didi hâtif ol demde târihini,
Ola cây-ı feyz-i İlâhi cinân" (1102)

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*'nde, *Hediyyetü'l-İhvân*'a dayanarak Hasan Feyzî Efendi'nin Melâmiyye-i Bayramiyye meşâyihinden Beşîr Efendi'ye intisab ettiğini zikrederken[791] benzer şekilde Hüseyin Vassaf'da "*Hamzavîlerden Şeyh Beşîr Efendi'den ahz-ı feyz eylediği*"[792] ibaresiyle aynı olayı dile getirmektedir. Ancak, Necdet Yılmaz'ın da belirttiği gibi[793] *Hediyyetü'l-İhvân*'da böyle bir ibâre bulunmamaktadır. Yukarda ifâde edildiği gibi Hasan Feyzî

[783] Coşkun, Ali Osman, *a.g.t*., s. 10.
[784] Nazmî,*a.g.e.*, s. 331.
[785] Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 216.
[786] Nazmî, *a.g.e.*, s. 331; Şeyhî, *a.g.e.*, c. I, s. 38; Coşkun,Ali Osman, *a.g.t*., s. 10.
[787] Nazmî, *a.g.e.*, s. 331; Şeyhî, *a.g.e.*, c. I, s. 38; Coşkun, Ali Osman,*a.g.t*., s. 10.
[788] Nazmî, *Hediyye*, s. 331; Nazmî, *Hediyye*, s. 331; Şeyhî, *a.g.e.*, c. I, s. 38; Coşkun, *a.g.t*., s. 10; Bursalı, *OM*, c. I, s. 139; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 370; Mirzâzâde Sâlim, Mehmed Emin, *Tezkire*, Süleymâniye Ktb., Lala İsmâil Bl., Nr. 317 vr. 240b (*Sâlim Tezkiresi*); Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 54; Öadamar, *Dergahlar*, s. 44; Coşkun, *a.g.t*., s. 10.
[789] Tevfik, *Tezkire*, vr. 60b.
[790] Şeyhî, *a.g.e.*, c. I, s. 38; Coşkun, *a.g.t*., s. 13. Hüseyin Vassaf, " *İde Feyzî Cinânı cây ü me'vâ"* (1106/1794) terkibini nakletmektedir ki yanlış olmalıdır. Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 371.
[791] Bursalı, *OM*, c. I, s.,139.
[792] Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 370,
[793] Yılmaz, *OTT*, s. 216.

Efendi şeyhiyle yetinmeyerek Nakşibendiyye ve Melâmiyye icâzetleri almış ve anlaşılan o ki, çok kimselerle diyalogda bulunmuştur. Nazmî'nin onun için: "*Hz. Azîz'den tahsîl-i kemâl ve nâil-i merâtîb-i visâl olmuşken 'acîbdir ki terk-i zâviye ve hırka ve tâc idüp Koca Mustafa Paşa kurbunda olan hânelerini zâviye itti, hâz idüp, terk-i ülfet idüp...*"[794] şeklinde dile getirdiği ve sözünün devâmında ihvâna karşı sohbeti kestiğini belirtmektedir.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Hasan Feyzî Efendi'nin bilinen tek oğlu *Vekâyiu'l-Füdalâ*'nın yazarı Şeyhî Mehmed Efendi'dir. Şeyhî Mehmed Efendi (öl. 1145/1732-33) de babası gibi zâhirî ve tasavvufî ilim tahsîl etmiş ve bir müddet müderrislik yaptıktan sonra babasının vefâtından sonra, Emir Buhârî Tekkesi şeyhliğini üstlenmiştir. Bu vâzîfeyi vefâtına kadar kırk üç yıl sürdürmüştür.[795]

Hasan Feyzî Efendi, bulunduğu her mecliste vaki tartışmalara getirdiği delillerle etrâfındaki susturabilen ilmî yetkinliği olan bir âlim,[796] âmil ve şâir bir sûfîdir. Beş eser kaleme almıştır. Bunlardan biri mensur, dördü manzumdur.

1. ***Gamze vü Dîl***[797]: Klasik Mesnevî tertibinde kaleme alınmış olan eser tasavvufî konular içermekle birlikte özellikle Halvetiyye âdâbına dâir önemli bilgiler içermekte olup devrin padişahı Sultan IV. Mehmed'e sunulmuştur.[798]

2. ***Mîrâcnâme-i Rasûl-i Ekrem Mesnevîsî***[799] : Peygamberimizin mirâcını anlatan 196 beyitlik bir eserdir[800].

3. ***Cevâbnâme-i Mevlânâ-yı Mukaddis***[801]: Abdülehad Nûrî Efendi'nin Ayasofya Cuma Vaizi olarak görev yaptığı dönemde vaaz esnasında cemaatten birisinin kendisine Lâ, İllâ nedir?, Kuran neredir?, üç oğul ile dört ana nedir? Gibi sorular yönelmesi sonucu bunlara cevap vermiş ve Hasan Feyzî Efendi'den de

---

[794] Nazmî, *Hediyye*, s. 332.
[795] Abdulkadir Özcan, "Şeyhî Mehmed ve Vekâyiu'-l Füzelâ'ya Dâir", *Vekâyiü'l-Füzelâ*, c. I, ss. VII-XV; Levend, Agah Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 360; Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev: Coşkun Üçok),KB. Yay., Ank., 1992, ss. 292-294; Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletüş'Şakâik fî Ehli'l-Hakâik*, (neşr.: Abdülkâdir Özcan), Çağrı Yay., İst., 1989, ss. 331-335; Bursalı, *OM*, c. III, s. 74; Özdamar, *Dergahlar*, s. 44.
[796] Nazmî, *Hediyye*, s. 332
[797] İ.Ü. Ktb., TY, nr, 428(1b-51b).
[798] Eserin tanıtımı hakkında bkz. Coşkun, Ali Osman, *a.g.t.*, s. 15.
[799] İ.Ü. Ktb., TY, nr, 428(52b-57a). *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-Nâmeler* isimli çalışmasında Metin Akar Simkeşzâde'nin Mirâc-nâmesinin var olduğunu fakat bulamadığını ifâde etmektedir. Bkz. Akar, Metin, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler*, KB. Yay., Ank., 1987, s. 203.
[800] Eserin tanıtımı hakkında bkz. Coşkun, Ali Osman, *a.g.t.*, ss. 20-22.
[801] İ.Ü. Ktb., TY, nr, 428(57b-61a).

bunları manzum hale getirmesini talep etmesi neticesinde kaleme alınmış 161 beyitlik bir eserdir.[802]

4. ***Dîvân***[803] : Divân'da şeyhi Abdülehad Nûrî'ye yazılmış kasîde türü dört medhiye, iki terkîb-i bend ve bir tahmîs yer alır. Bu şiirler ele alınacaktır.

5. Feyzî Efendi'nin son eseri ise, mensur olarak kaleme alınan *Beyzâvî Tefsiri*'nin Bakara Sûresine yazmış olduğu *Zeyl*'dir.[804]

2.1.5.4.1.3. Bülbülcüzâde Abdülkerîm Fethî Efendi

Karamanlı Hacı Abdüllatif Efendi'nin oğludur. Nazmî'ye göre babası ticâret ile iştiğâl etmekteydi[805] ve Karamandan gelerek İstanbul'a yerleşmişti. Ataları bülbülü çok sevdiği için hem kendi, hem de babası "*Bülbülcüzâde*" lakabıyla şöhret olan[806] Abdülkerim Efendi, 1034/1624-25 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir.[807]

Abdülkerim Efendi, tahsilini devrin önde gelen âlimlerinden Kara Süleyman Efendi'den tahsîl etmiş ve yirmi yaşına varmadan intisâb ettiği Abdülehad Nûrî'den bir yandan tekmîl-i sülûk ederken, aynı zamanda Tefsîr ve Hadis okumuştur.[808]

Abdülkerim Efendi, Nûrî Efendi'ye Bâyezîd Camii vaizi iken bazı sorular yönelttiğini, ve bir sorusuna : "*Oğul bu meseleye âlim bulunur. Lâkin bu fakîr'de bir ilm vardır ki, melekler dahî ârif değildir*"[809] şeklinde cevap aldığını ifâde etmektedir. Anlaşılıyor ki, Abdülkerim Efendi aldığı cevaplarla onu, kendi kriterlerine göre âlim ve irşâda yetkin bulduğu için intisâb etmiştir. Tekmîl-i tarîkat ile hilâfet alan Abdülkerim Efendi, Esircizâde Hüseyin Efendi yerine bir süre sertarîklik yapmış[810] ve ardından kendisinden sonra *Bülbülcüzâde Tekkesi* olarak anılan *Nişancı Mehmed Paşa Câmii* meşîhatına ve vâizliğine atanmıştır.[811] Abdülkerim Efendi, Karabaş Velî

---

[802] Eserin tanıtımı hakkında bkz. Coşkun, Ali Osman, *a.g.t*., ss. 22-24.
[803] İ.Ü. Ktb., TY, nr, 428.
[804] Karatay, Ethem Fehmi, "Beyzâvî Tefsiri Hâşiyeleri", *Topkapı Sarayı Müzesi Arapça Yazmalar Katoloğu,* İst., 1962, c. I, s. 526.
[805] Nazmî, *Hediyye*, s. 339. Bursalı Mehmed Tahir ve Hüseyin Vassaf babasının ulemâdan olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Bursalı, *OM*, c. I, s. 139; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 372.
[806] Tevfik, *Tezkire*, vr. 63b; Bursalı, *OM*, c. I, s. 139; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 372.
[807] Nazmî, *Hediyye*, s. 339.
[808] Aynı yer.
[809] Aynı yer.
[810] Aynı eser, s. 340; Şeyhî, *a.g.e.*, c. II, ss. 95-96.
[811] Aynı eser, aynı yer; Mirzâzâde Sâlim Mehmed Emin, *Tezkire*, Sül., Ktb., Lala İsmail Bl, nr. 317, vr. 252b; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 372.

Ali Alâaddîn'in 1090/1679'da Limni Adası'na sürgüne gönderilmesi[812] ile boşalan Atîk Vâlide Tekkesi Şeyhliği görevini de yapmıştır.[813]

Abdülkerim Efendi, şeyhinin yanında iltifat görmüş ve yirmi iki yaşında bir genç olmasına rağmen, Nûrî Efendi'nin de himmetiyle Ayasofya ve Süleymaniye Camilerinde şeyhinin yerine bazı zamanlar vaaz etmiş[814] Nûrî Efendi'nin vefâtından sonra da yevmü'l-hâmis(Perşembe)'de Ayasofya Camii'nde[815] ikindi namazını müteakip, yevm-i ehad(Pazar) günlerinde de Sultan Ahmed Camii'nde ellişeer akçe ile vâizlik görevine atanmıştır.[816] 1088/1677 senesindeÜmmî Sinânzâde Hasan Efendi'nin yerine Fâtih Câmii Cuma vaizliği tevcîh olunmuş[817] ve böylece silsile-i meşâyih-i selâtîne dâhil olarak[818] sırasıyla 1090 Rebîulevvel/1679 Nisan ayında Beyazıt, 1101 Recep/ 1690 Nisan'ında Süleymâniye ve ardından 1103/1691-2'de de Esîrî Şeyh Ali Efendi'nin vefâtıyla boşalan Ayasofya Camii Kürsü Şeyhliğine atanmıştır.[819] Abdülkerim Fethî Efendi aynı zamanda devrin padişahı IV. Mehmed tarafından kendisine şeyh ve vâiz tayin edilmiştir.[820]

Nazmî'nin bildirdiğine göre vefâtından beş-altı sene önce felç olmuştur. Ancak Nazmî, o haldeyken bile kendisini ziyârete geldiğini[821] söylediğine göre kısmî bir rahatsızlık geçirmiş olmalıdır. Abdülkerim Efendi 6 Rebîulâhir 1106/25 Kasım 1694 tarihinde Perşembe günü vefât etmiş[822] ve şeyhi Nûrî Efendi'nin türbesinin kıble yönüne defnedilmiştir.[823]

Nazmî vefâtına şu ifâdelerle târih düşürmüştür.[824]

"*Târîh-i fevtini didi Nazmî du'â ile,*
Abdülkerîm Efendi'ye Cennet ola mahall" (Sene: 1106)

---

[812] Mehmed Raşid, *Raşid Târihi*, (Matbaa-i Âmire), İst., 1282, c. I, s. 357.
[813] Tevfik, Tezkire, vr. 63b; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 72.
[814] Nazmî, *Hediyye*, s. 340.
[815] Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 372
[816] Nazmî, *Hediyye*, s. 340. Bursalı Mehmed Tahir, hangi Camilerde görev yaptığını belirtmeksizin: "*Selâtîn-i 'İzâm cevâmi'-i şerîfesinden bazılarında Kürsi Şeyhliği hizmetini de îfâ eyledi" demektedir. Bkz.* Bursalı,*OM,*c. I, s.140.
[817] Tevfik, *Tezkire*, vr. 63b, Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 372.
[818] Yılmaz, *OTT*, s. 227
[819] Nazmî, *Hediyye*, s. 341; Şeyhî, *a.g.e.*, c. II, s. 96;
[820] Nazmî, *a.g.e.*, s. 341.
[821] Aynı eser, s. 340.
[822] Aynı eser, s. 341; Tevfik, *Tezkire*, vr. 63b; *Sâlim Tezkiresi*, vr. 233b; Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 372; Bursalı, *OM*, c. I, s. 140
[823] Şeyhî, *a.g.e.*, c. II, s. 96; Bursalı, *OM*, c. I, s. 140.
[824] Nazmî, *Hediyye*, s. 341; Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 372;Bursalı, *OM*, c. I, s. 140.

Onu en iyi tanıyanlardan biri olan Nazmî Efendi, ondan sitâyişle bahsetmektedir. Ona göre, Âlim ve âmil, fâzıl ve kâmil, hoş sohbet ve latîfeci bir şahsiyet olup, vaktinin çoğunu ders ve kitap mütâlaası ile geçirirdi. Zâhir ve bâtınını âbâd etmiş, tavır ve davranışlarıyla bir kazasker gibi yaşamıştır.[825]

Abdülkerim Efendi, şeyhi Nûrî Efendi gibi şâirdir ve "*Fethî*" mahlasıyla yazdığı şiir ve ilâhîlerinden oluşan bir Dîvân'ı vardır.[826] Şu ilâhi ona aittir:[827]

"*Gönül âyinesi olsun mücellâ,*
Senin bir zerre-i 'aşkınla Mevla,
Görünsün sûretâ ma'nâ musaffâ,
Gönül âyinesi olsun mücellâ."

Mevâ'iz ve sülûk'a dâir eserleri[828] yanında Kadı *Beyzâvî Tefsiri*'nin bazı yerlerine *Tâ'likât*[829] ve *Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn*[830] isimli bir risâlesi vardır.

Abdülkerim Efendi'nin iki oğlu vardır. Vefâtıyla boşalan tekkelerin meşîhatlıkları da oğulları tarafından doldurulmuştur. Büyük oğlu Mustafa Efendi (öl. 1138/1725-26) babasının yerine *Nişancı Mehmed Paşa Tekkesi* şeyhliğine, küçük oğlu Abdürrahîm Münîb Efendi (öl. 1125/1713) ise, Üsküdar'da bulunan *Atîk Vâlide Tekkesi* Şeyhliğine getirilmiştir.[831] Abdürrahîm Münîb de ilâhîleri olan bir şâirdir ve babasının yanına defnedilmiştir[832]. "*Fâzıl-ı Refîk*"[833] ibâresiyle vefâtına târih düşürülmüştür.

2.1.5.4.1.4. Şeyh Seyyid Hüseyin Efendi

Hüseyin Efendi Safranbolu'nun Bacı isimli bir köyündendir.[834] "***Hacı Evhad Şeyhi***" ve "***Kutub Hüseyin Efendi***" diye şöhret olmuştur.[835] Babası Abbas Efendi'dir. Memleketinde sarf ve nahiv'den başladığı ilim tahsilini ilerletmek arzusunda olduğundan envâ-ı ulûmu öğrenmek üzere İstanbul'a hicret eder.[836]

Önce İstanbul'da Mehmed Ağa Tekkesi'nde bir hücreye yerleşerek daha sonra devrin meşhur gelen âlimlerinden şer'i ilimleri tahsîle başlar. Abdülehad Nûrî Efendi'den Tefsîr ve Hadîs dersleri alırken bir yandan da ona intisâb ederek tekmîl-i

[825] Nazmî, *a.g.e.* ss. 340-341
[826] Tevfik, *Tezkire*, vr. 63b; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 372;Bursalı, *OM*, c. I, s. 140.
[827] Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 372. Bursalı bu ilâhinin iki kıt'asını daha vermiştir. Bkz. Bursalı, *OM*, c. I, s. 140.
[828] Nazmî, *Hediyye*, ss. 334; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 372;Bursalı, *OM*, c. I, s. 140.
[829] Tevfik, *Tezkire*, vr. 63b.
[830] Yılmaz, Hasan Kâmil, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadîs Şerhi,*MÜİF Yay., İst., 1990, s. 86. Yıldırım, Selahattin, *Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları*, İst., 2000, s. 141-142.
[831] Tabibzâde, *a.g.e*, s. 62, 72.
[832] Bursalı, *OM*, c. I, s. 140.
[833] Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 376.
[834] Nazmî, *Hediyye*, s. 334; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 372; Bursalı, *OM*, c. I, s. 62; Tevfîk, *Tezkire*, vr. 61b; Abdulkadiroğlu, Abdulkerim-Özsoy, Ülkü Ayan, *Safranbolu Meşhurları,* 1. Baskı, Ankara 2000, s. 117.
[835] Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 372; Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. II, s. 199.
[836] Nazmî, *Hediyye*, s. 334.

tarîkat etmeye başlar. Bu esnâda müridler arasında mümtâz bir yer edinerek Feyzî Hasan Efendi'nin yerine şeyhinin vefâtına kadar iki, ondan sonra da Nûrî Efendi'nin oğlu Şeyh Mustafa Efendi zamanında iki olmak üzere dört yıl ser-tarîk olarak vazîfe yapar ve bu dönemde ona "***Ser-Tarîk Emir Efendi***" denilmiştir. Şeyhülislâm Hanefî Efendi zamanında Mûsa Sünbülî Efendi(öl. 1066/1655-56)'den sonra Yedikule civârındaki Hacı Evhad Tekkesi[837] şeyh ve vâizliğine[838] atanmıştır.[839] Hüseyin Efendi, Evhad Tekkesi şeyhliğini kırk yıl süreyle üstlenmiştir.[840]

Hüseyin Efendi, bu vazifeyi yaparken Şeyhülislam Ali Efendi zamanında yukarda hayatını verdiğimiz Nûrî Efendi'nin halîfelerinden Abdülkerim Efendi yerine 1095/1684 tarihinde Fâtih Sultan Câmii Cuma vâizliğine atanır böylece *Silsile-i Meşâyih-i Selâtîn* zümresine katılarak sırasıyla Bâyezîd ve Süleymâniye Câmii vâizliklerini yapar.[841] Süleymâniye vâizi iken 28 Cemâziyelâhir 1105/24 Şubat 1694 Çarşamba günü vefât etmiş ve Merkez Efendi türbesinin yanında defn olunmuştur.[842] Nazmî Efendi tarafından vefâtına tarih düşürülen beyit şöyledir:

"*Bir eksik ile Hâtif fevtine didi târih:*
Seyyid Hüseyn'in olsun yeri İlâhi cennet."[843] (Sene: 1105/1694)

Hüseyin Vassaf'ın bildirdiğine göre, kabrinin etrâfı demir parmaklıkla kaplıdır ve kitâbesinde şu yazılıdır:

"*Vârisü't-tarîkati'l-Ahmediyye, kâmilü'l-hakîkati'l-Muhammediyye eş-Şeyh Abdülehad en-Nûrî hazretlerinin ekmel hulafâsından Hacı Evhad şeyhi es-Seyyid Hüseyin Efendi hazretlerinin rûh-ı şerîfine el-Fâtiha" 1105 (1693-94*". [844]

Hüseyin Efendi ilmiyle âmil, muttakî, dostlarını ziyâreti seven, cömert bir zât idi. Şaban ayının yirmisinden sonra Ramazan Bayramı gecesine kadar oruca devam eder erbaîne girerdi ve bunu her yıl yapardı.[845]

---

[837] Hacı Evhadüddîn Mahallesi, Havı Evhadüddîn Caddesi'nde 2716 ada 88 parselde bulunmaktadır ve 983/1575 tarihinde Hacı Evhadüddîn tarafından yaptırılmıştır. Ustası Mimar Sinan'dır. Bugün harap olan tekkenin tamir edilmiş bir kısmı Kur'an Kursu olarak kullanılmaktadır. Bkz. Özdamar, *Dergahlar*, ss. 139-140.
[838] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 48; Özdamar, *Dergahlar*, s. 140.
[839] Nazmî, *Hediyye*, s. 334
[840] Aynı eser, s. 335.
[841] Aynı eser, aynı yer; Tevfîk, *Tezkire*, vr. 61b; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 372.
[842] Aynı eser, aynı yer;Tevfîk, *Tezkire*, vr. 61b; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 372; Bursalı, *OM*, c. I, s. 62.
[843] Nazmî, *Hediyye*, s. 335. Vassaf bu beyti: "*Bir eksik ile Nazmî fevtine didi târih / Seyyid Hüseyn'in olsun yeri cennet*" şeklinde kaydetmiştir. Bkz. Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 372.
[844] Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 372

Hüseyin Efendi'nin, *Mecmau't-Tefâsîr ve'n-Nukûl, Risâle-i Devrâniyye*,[846] Türkçe yazılmış *Ferâiz, İzzî Şerhi*[847] ile *Risâletü'r-Rûhâniyye fî Terbiyeti'n-Nüfûs el-Mükemmil el-Berzâhiyye* isimli eserleri vardır.[848] Hüseyin Efendi, yazdığı şiir ve ilâhîlerde "***Seyyid Hüseyin***" [849]mahlasını kullanmıştır.

Hüseyin Efendi'den hîlâfet alan kişiler arasında en tanınmış zevâttan biri de zayıf bedenli olması hasebiyle, "*Cism-i latîf*" diye meşhûr, Olanlar Şeyhi İbrahim Efendizâde'nin yerine Aksaray'daki Tekkesine şeyh olan Seyyid İsmâîl-i Halvetî Cismî Efendi'dir. 1202/1691[850] tarihinde vefât etmiş ve şeyhi Hüseyin Efendi'nin yanına Merkez Efendi Camii hazîresine defnedilmiştir.[851]

2.1.5.4.1.5. Esircizâde Hüseyin Efendi

İstanbul'da dünyaya gelen Hüseyin Efendi, "*Esîrcizâde*"[852] diye şöhret olmuş, dönemin âlimlerinden şer'î ilimleri tahsîl ettikten sonra bir tarîkata girmeyi arzulamış ve Abdülehad Nûrî Efendi'ye intisâb etmiştir. Kuvvetli mücâhedât ve riyâzât ile tekmîl-i *esmâ-i seb'a* ve tahsîl-i ma'rifet ederek hilâfet almıştır. Şeyhinin yanında bir süre Konyalı Mehmed Efendi'nin yerine sertarîklik yapan Hüseyin Efendi, Nûrî Efendi tarafından Midilli'de bulunan tekkeye halîfe olarak gönderilmiştir.[853]

Midilli'de iki yıl kadar irşâd hizmetinde bulunduktan sonra tekrar şeyhinin yanına dönerek onun hayır duâsını alarak pîşkademlik[854] vazîfesine getirilmiştir.[855]

Hüseyin Efendi iâşesini sağlamak için esnaflık yapmış, Nûrî Efendi'nin vefât ettiği yıllarda bugünkü anlamıyla esnaf odaları başkanı sayılabilecek *Kemhacıbaşı*[856] vazifesini yapıyordu.[857]

---

[845] Nazmî, *Hediyye*, s. 335.
[846] Süleymâniye Ktb. Nâfiz Paşa, nr. 394.
[847] Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 373; Bursalı, *OM*, c. I, s. 62.
[848] Tevfik, Tezkire, vr. 61b.
[849] Bursalı, *OM*, c. I, s. 62; İlahîlerinden örnekler için bkz., Abdulkadiroğlu, Abdulkerim-Özsoy, Ülkü Ayan, *a.g.e.,* s. 117-8.
[850] Vassaf vefat tarihini 1106/1694-95 olarak kaydetmektedir. Vassaf , *Sefîne*, c. III, s. 372.
[851] Ayvansarâyî, Hüseyin, *Tercümetü'l-Meşâyih*, Sül. Ktb., Es'ad Efendi, nr. 1375, vr. 40b; Vassaf , *Sefîne*, c. III, s. 372; Yılmaz, *OTT*, s. 225.
[852] Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 373.
[853] Nazmî, *Hediyye*, s. 336.
[854] Pîşkadem: Ön adım anlamına gelen kelime, tekkelerde âyini idâre eden ve şeyhin muâvini konumunda olan nâib için kullanılmaktadır. (Bkz. Pakalın, *OTDTS*, c. II, s. 778;Cebecioğlu, *TTDS*, s. 580). Nazmî bu kelimeyi şöyle açıklar:"Pîşkadem olanlar sertarîk üzerine nâzır ve fukarânın ahvâl-i bâtınların tefehhus ve terbiye için nasb olunurlar." Bkz. Nazmî, *Hediyye*, s. 337.
[855] Nazmî, *Hediyye*, s. 337.

Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfelerinden olan ve hayatı halkında bilgi vereceğimiz Yusuf Ağazâde Mustafa Efendi'nin Fethiye Camii yanında yaptırdığı ve Nûrî Efendi'nin halîfelerine meşrûta olan mescide imam ve şeyhlikle görevlendirildi. Bu vazîfeyi kırk yıl kadar sürdürdü.[858] 1102/1960-1 tarihinde Nûrî Efendi'nin oğlu Mustafa Çelebi'nin vefâtıyla boşalan Mehmed Ağa Tekkesi şeyhliğini üstlendi ve bu vazîfeyi de üç yıl kadar yürüttükten sonra 9 Şevval 1105/3 Haziran 1694 Perşembe günü vefât etmiştir.[859] Şeyhi Nûrî Efendi'nin türbesinin civârına defnedilmiştir.[860]

Vefâtına Nazmî Efendi tarafından şu beyitle târih düşürülmüştür:

"*Vefâtına didim târih ey Nazmî du'â idüb:*
Makâmı ola yâ Rabbî Hüseyn'in Cennet-i Me'vâ." [861] (Sene: 1105)

Nazmî Efendi, onun İlm-i Tasavvuf'ta kâmil, ârif-i bi'llâh ve Nûrî Efendi'nin ekser-i ahvâl ve evsâfına mazhar olmuş ve ahlâk-ı Muhammediyyeye nâil olduğunu bildirmektedir.[862]

Tevfik, Hüseyin Efendi'nin şeyhi Nûrî'nin *Mir'âtü'l-Vücûd* isimli eserini Türkçe'ye tercüme ettiğini bildirmektedir.[863] Ancak, biz bu esere rastlayamadık.

Hüseyin Efendi'nin Fethullah ve Yahyâ isminde iki oğlu olmuş, kendisinden sonra Mehmed Ağa Tekkesi'nin meşîhatına Yahyâ Efendi(öl. 1153/1740) getirilmiştir.[864] Diğer oğlu Fethullah ise döneminin önemli zâkirbaşılarından[865] âlim ve bir çok ilâhî bestelemiş mûsikîşinas bir zât olup, Bali Paşa Hâric Medresesinde

---

[856] Kemhacıbaşı: Kemha denilen ipekli kumaş yapan ve Kadifeci, Sandalcı ve Dibâcı olmak üzere üç kısma ayrılan esnafın kahyası hakkında kullanılan tabirdir. Kemhacılar Kethüdâsı da denilen bu kişiler esnaf arasındaki anlaşmazlıkları çözdükleri gibi, esnafla hükümet arasında vasıta olarak idi. Bkz. Oakalın, *OTDTS*, c. II, 241.
[857] Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. II, s. 199.
[858] Nazmî, *Hediyye*, s. 338.
[859] Nazmî, *Hediyye*, s. 338; Tevfîk, *Tezkire*, vr. 61b; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 373; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. II, s. 199.
[860] Nazmî, *Hediyye*, s. 338; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 373.
[861] Aynı eser, aynı yer;Tevfîk, *Tezkire*, vr. 61b
[862] Aynı eser, s. 339.
[863] Tevfîk, *Tezkire*, vr. 61b
[864] Ayvansarâyî, *Tercümetü'l-Meşâyih*, vr. 31a; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 373; Özdamar, *Dergahlar*, s. 96.
[865] Zâkirbaşı: Tekkelerde âyin sırasında dervişlerin zikirlerini kızıştırmak için mûsikî usûlu ile ilâhiler okuyanlar hakkında kullanılan bir ta'birdir. Pakalın bu konuda uzun malûmat verirken Nûrî Efendinin halîfesi olan ve Nefes Abbarı diye bilinen Zâkir Osman Efendinin asrının nâdirlerinden olduğunu nakletmektedir. Bkz.Pakalın, *OTDTS*, c. III, ss. 646-647.

müderrislik yapmış, Bağdat vâlisi Hasan Paşanın imamlığı vazîfelerinde bulunmuş, ve Cemâziyelâhir 1111/ 1699/1700 tarihinde vefât etmiştir.[866]

2.1.5.4.1.6. Nefes Anbarı Zâkir Osman Efendi

Osman Efendi Kayseri'lidir. Şer'i ilimleri tahsîlden sonra Abaza Şeyhi diye meşhur olan Bayramî şeyhi Abdürrahim Efendi'ye intisâb ederek *Cevân-ı Vatan Zâviyesi*'nde zâkirbaşı olmuş, şeyhinin IV. Murad tarafından dâvet edilmesi sonucu onunla birlikte 1044/1634-5 senesinde İstanbul'a gelmiştir.[867] Ancak şeyhinin bir süre sonra, kendisini davet eden IV. Murad tarafından idam edilmesinden sonra Fatih Camii'nde dinlediği Abdülehad Nûrî Efendi'nin ilim ve ahvâline hayrân olarak hemen ona intisâb eder.[868] Tekmîl-i tarîkat ettikten sonra Bostanzâde Yahyâ Efendi'ye mülâzim olarak kırklı medresede müderrislik yapmış, buradan azledildikten sonra Nûrî Efendi tarafından memleketi Kayseri'ye hilâfetle gönderilmiş ve orada Sâhibiyye Medresesi'ne müderris olarak tayin olmuştur.[869] Kayseri'de babasından kalan evin yanına bir semâhâne yaptırarak bir çok gönülleri fethetmiştir.[870]

Belli bir süre sonra, Kayseri'deki müderrislik görevini de bırakarak İstanbul'a dönmüş ve Üsküdar'da bulunan Şemsi Paşa Câmii vâizliği ve zâviyesinin meşîhatına getirilmiştir. Daha sonra, Abdullah Sabî Efendi(1054/1644)'nin vefâtıyla boşalan Draman'da bulunan *Tercüman Yunus Tekkesi* şeyhliği ve câminin vâizliğine getirilmiştir.[871]

Osman Efendi, Tercüman Yunus Tekkesi meşîhatını kırk yıl gibi uzun bir süre devâm ettirdikten sonra, Rebîulâhir 1095/1684 tarihinde vefât etmiş ve bu tekkenin hazîresine defnedilmiştir. Nazmî Efendi vefâtına şu beyitle târih düşürmüştür:

"Hasret ile Nazmiyâ târîh-i fevtini didim:

---

[866] Ergun, *Antoloji*, c. I, s. 51.
[867] Nazmî, *Hediyye*, s. 288; Ergun, *Antoloji*, c. I, s. 40.
[868] Nazmî, *Hediyye*, s. 289. Zâkir Osman Efendi şâhit olduğu Nûrî Efendi'nin kerâmetlerini Nazmî Efendi nakletmiş, Nazmî Efendi de bunları kaydetmiştir.Bkz. Nazmî, *Hediyye*, s. 287-290.
[869] Nazmî, *Hediyye*, s. 289; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Füzelâ*, c. I, s. 579; Ayvansarâyi, *Mecmuâ-i Tevârih*, s. 258; Ergun, *Antoloji*, c. I, s. 40.
[870] Nazmî, *Hediyye*, s. 289.
[871] Nazmî, *Hediyye*, s. 329; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 373;Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 47; Ergun, *Antoloji*, c. I, s. 40;Pakalın, *OTDTS*, c. III, s.647;Özdamar, *Dergahlar*, s. 97.

Vâh uçtu bülbül-i Tevhîd cennet bezmine" [872] (Sene: 1095)

Osman Efendi, devrinin önde gelen zâkirlerindedir ve Dâvûdî sesi ile ilâhîleri güzel söylediği için "*Nefes Anbarı*" diye şöhret olmuştur.[873] İlâhîler bestelemiş olan[874] Zâkir Osman Efendi, şiirlerinde "*Osman*", "*Derviş Osman*", "*Şeyh Osman*" mahlaslarını kullanmıştır.[875]

2.1.5.4.1.7. Hamza Efendi

Hamza Efendi, 1014/1605-6 yılında Bolu'da dünya gelmiştir. [876] Babası Hacı Ali Efendi ticaretle iştigal etmekteydi.[877] Memleketi Bolu'da mümkün olan ilimleri tahsîl ettikten sonra İstanbul'a hicret etmiştir. Orada devrin âlimlerinden şer'î ilimleri tahsîl ettikten sonra 1044/1634-35 Rumeli Sadâreti'nden azl olan Çeşmî Mehmed Efendi'nin yerine mülâzim olmuş, ancak, fazla devâm etmeyerek 1045-1635-6 yılında Abdülehad Nûrî Efendi'ye intisâb etmiştir. Nûrî Efendi'den tekmîl-i tarîkat ile hilâfet alırken, bir yandan da başta Hadis olmak üzere zâhiri ilimleri tahsîl etmiştir.[878]

Hamza Efendi, önce Haseki Sultan Camii'nde Cuma vâizliği, daha sonra da Ayasofya Camii'nde, haftada iki gün vâizlik görevini üstlenmiştir. Nûrî Efendi'nin vefât etmesinde sonra, 1062/1652 Safer ayında Mehmed Ağa Dârulhadîsi muhaddisliğine, 1072/1662 senesinde de Şeyh Ömer Efendi'den boşalan Bayrampaşa

---

[872] Nazmî, *Hediyye*, s. 329; *Vekâyi*u'l-Füzelâ, c. I, s. 579; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 373; Köksal, M. Fatih, *Kayserili Dîvân Şâirleri*, Geçit Yay., Kayseri, 1998, s. 77.
[873] Şeyhî, *Vekâyi*u'l-Füzelâ, c. I, s. 579; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 373; Pakalın, *OTDTS*, c. III, ss. 646-647; Ergun, *Antoloji*, c. I, s. 76.
[874] Besteleri için bkz. Ergun, *Antoloji*, ss. 76-77.
[875] Köksal, *a.g.e.*, s. 77; Ergun, *Antoloji*, c. I, s . 77. Fatih Köksal, Zâkir Osman Efendi'nin ilâhîlerinin bulunduğu Ankara Milli Kütüphane'de Yazmalar Bölümünde 217/2 numarada bulunan eserini tanıtarak ilâhîlerinden örnekler vermektedir. Köksal, *a.g.e.*, ss. 78-81.Vassaf ise "*Safâlar virdi nûrıyla dîl ü câna seher zikri*" mısrasını ilâhilerine örnek olarak almıştır. Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 373. Sadeddin Nüzhet Ergun'un Türk Musiki Antolojisi'nde yer verdiği (Bkz Ergun, *Antoloji*, c. ss. 76-77) Hüseynî bir ilâhîsinin ilk ve son beyti şu şekildedir:

"Ziyâlar verdi nûriyle dil ü câna seher zikri,
Safâlar bahş edüp vasl itdi Sübhâna seher zikri
...
Bihamdillâh anâsır bendi bâğından halâs idüp,
Müyesser itdi vuslat ***Derviş Osman****'a seher zikri*."

[876] Nazmî, *Hediyye*, s. 343.
[877] Şeyhî, *Vekâyiu'l-Füzelâ*, c. II, s. 201.
[878] Nazmî, *Hediyye*, s. 344; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Füzelâ*, c. II, s. 202.

Tekkesi vâiz ve postnişînliğine tayin olmuştur.[879] 1084/1673 yılında Hac ibâdetini edâ eden Hamza Efendi, 23 Şevvâl 1111/14 Nisan 1699 tarihinde doksan yedi yaşında vefât etmiş[880] ve *Keskin Dede Tekkesi*[881]'nin mezarlığına defnedilmiştir.[882]

Tabibzâde, eserinde Hamza Efendi Tekkesi'nin ilk şeyhi olarak Hamza Efendi'yi, ondan sonra da oğlu Abdullah Efendi (öl. 1125/1713) zikretmektedir.[883]

2.1.5.4.1.8. Çelebi Mustafa Efendi

Mustafa Efendi, Abdülehad Nûrî Efendi'nin bilinen tek çocuğudur. 1046/1636-37 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiş ve Nazmî'nin ifadesiyle "*sabâvetde câ-nişîn-i meşîhat olmakla* ***Çelebi Şeyh*** *dimekle şöhret şiâr bulmuş idi*". [884]

Tahsilini babasından ve halîfesi Abdülkerim Efendi ve Seyyid Hüseyin Efendi'den tekmîl etmiştir.[885] Babası vefât etiği zâman on beş yaşında olmasına rağmen, onun yerine Mehmet Ağa Tekkesi Şeyhi olmuştur.[886] Mustafa Efendi meşihat makamını üstlendikten birkaç yıl sonra, camide halka va'z ve nasîhat etmeye başlamış ve kırk yıl süren irşad ve va'z hizmetinden sonra 1102/1690-91'de elli altı yaşında iken vefât etmiş ve babası Nûrî Efendi'nin medfun bulunduğu Nişanca'daki türbesinin yanına defnedilmiştir.[887] Vefâtına "*Zâkir Sâfî"* ibâresi ve Nazmî tarafından şu beyitle tarih düşürülmüştür:

"*Dedim ey Nazmî târîh-i vefâtına duâ idüp,*
Tecellî kılâ Nûrî-zâde'ye Mevlâ cemâli ile."[888] (Sene:1102)

Tevfik, birkaç ilâhi ve şiirinin var olduğunu zikretmektedir.[889] Kendisinden sonra boşalan Mehmed Ağa Tekkesi şeyhliğini Esircizâde Hüseyin Efendi üstlenmiştir.[890]

---

[879] Nazmî, *Hediyye*, s. 344. Şeyhî Bayrampaşa Tekkesi postnişînliğine değil, muhaddisliğine tayin olduğunu bildirmektedir. Bkz. Şeyhî, *Vekâyiu'l-Füzelâ*, c. II, s. 202.
[880] Şeyhî, *Vekâyi*u'l-Füzelâ, c. II, s. 202;Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 15.
[881] Keskin Dede Zâviyesi: Kocadede Mahallesi, Fatih-Nişanca Caddesi 1348 ada 13 parselde bulunmaktadır. Efdalzâde Şeyhülislam Hamideddin Efendi tarafında yaptırılmıştır. Bu gün tekkeden eser olmayıp, sadece Keskin Dede Türbesi mevcuttur. Bkz. Ayvansarâyi, *Hadîka*, c. I, s. 185; Özdamar, *Dergahlar*, s. 100.
[882] Şeyhî, *Vekâyiu'l-Füzelâ*, c. II, s. 202.
[883] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 15..
[884] Nazmî, *Hediyye*, s. 333; Şeyhî, *Vekâyi*u'l-Füzelâ, c. I, s. 42.
[885] Nazmî, *Hediyye*, s. 333.
[886] Nazmî, aynı yer; Şeyhî, *Vekâyi*u'l-Füzelâ, c. I, s. 42; Tevfik, *Tezkire*, vr. 60a; Özdamar, *Dergahlar*, s. 96.
[887] Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. III, s. 294; Mezarı mamur olup babası Abdülehad Nûrî Efendi'nin türbesinin giriş kapısına göre sol önünde yer almaktadır.
[888] Nazmî, aynı yer; Şeyhî, *Vekâyi*u'l-Füzelâ, c. I, s. 43.

2.1.5.4.1.9. Kubûrîzâde Ortanca Mustafa Efendi

Haraç muhâsebecisi[891] Kubûrî İbrahim Efendi'nin üç oğlunun ikincisi olup bu sebepten dolayı ***Ortanca*** diye tanınmıştır. Kâtib-i Dîvân-ı Hümâyün olarak çalışırken maddi açıdan imkanları çok iyi iken, malını-mülkünü terk ederek tahsîl-i edeb ve tekmîl-i tarîkat amacıyla Abdülehad Nûrî Efendi'ye intisâb etmiştir. Bu yolda büyük gayret göstermiş, dört-beş saat semâ ve devrâna katılarak aşk sarhoşu olmuştur. Başta nesih olmak üzere hattatlıkta, *kemânkeşlik*[892] ve *tîr-endâzlık*ta[893] ve *şükûfe-perverlik*te[894] kendini yetiştirmiştir. 1068/1658 vefât etmiştir. Mustafa Efendi'nin kardeşlerinden Mehmed, babası gibi Dîvân Kâtibi, Halil ise kâtiblik ve mâliye tezkireciliği görevlerinde bulunmuş ve her ikisi de Nûrî Efendi'ye intisâb etmiş ve Girit Adasının fethinde şehit olmuşlardır. Mustafa Efendi'nin vefâtına iki şiirle târih düşürülmüştür:[895]

"*Açup du'â elim elim Nazmiyâ didim târih:*
Miyân-ı 'Adn ola ***Ortanca'****ya ilâhî mahall*." (Sene: 1068/1658) .

Diğer beyit ise:

"Hezâr hasret ile Nazmiyâ didim târih:
Mukîm-i cennet ide ***Mustafâ Efendi****'yi Hû*". (Sene: 1068/1658)

2.1.5.4.1.10. Kutub Ahmed Efendi

Ahmed Efendi İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Bir miktar ilim tahsîl ettikten sonra Abdülehad Nûrî Efendi'ye intisâb ederek Esmâ-i Seb'a zikrini tamamlayarak tekmîl-i tarîkat ile hilâfet almıştır. Bazı meczubâne halleri olduğu ve ihtiyâç sahiplerine yardımcı olduğu için "Kutub Ahmed" diye meşhur olmuştur. Nûrî Efendi'nin aracılığı ile Sultan Ahmed Camii ikindi namazından akşam namazına kadar tevhîd ve zikrullah yaptırmasına izin alınmıştır. Nazmî Efendi bu zikirlere kendisinin de katıldığını bildirerek oradaki atmosferi şöyle tasvir eder:"*aşk ve şevk ve cezbesi gâlib olup, sînesini çâk ve "Hayy" ismiyle velvele-nâk oldukta mecliste hâzır olan yetmiş seksen adamın sadâlarına sadâsı gâlip olup ve huzzâr-ı meclis*

---

[889] Tevfik, *Tezkire*, vr. 60a.
[890] Şeyhî, *Vekâyi*u'l-Füzelâ, c. I, s. 43; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 47; Özdamar, *Dergahlar*, s. 96.
[891] Haraç Muhâsebecisi: Önceleri "Haraççı", "Haraç Muhassılı" denilen Haraç Kaleminin müdürü mevkiinde bulunan memurun unvanı. Vergi tezkireleri hazırlayarak cizyedarları tahsîlata gönderir, gerekirse kendiside teftişle mükellefti. Pakalın, *OTDTS*, c. I, s. 737.
[892] **Kemankeş**: Okçulukta mahareti olanlar için kullanılan bir tabirdir. Harp âlati ve spor amaçlı olarak kullanılmış, Fatih Sultan Mehmed zamanından sonra Ok meydanı bu iş için tahsis edilmiş, silahın icâdı ile zaman içeresinde önemini yitirmiş son olarak Sultan Abdülhamit ilgilenmiştir. Pakalın, *OTDTS*, c. II, s. 239-40.
[893] **Tirendâz**: Ok atıcı yerinde kullanılan bir tabir olup, halk dilinde becerikli ve eline ayağına çabuk kimselere denir. Pakalın, *OTDTS*, c. III, s. 507.
[894] **Şukûfe**:Tezhib ıstılahından olup, mushaflarda yazma kitapların başına altın üzerine üstübeçle çiçek şeklinde yapılan tezyînat hakkında kullanılan bir tabirdir. Pakalın, *OTDTS*, c. III, s. 361.
[895] Nazmî, *Hediyye*, s. 312-13.

müte'essir ve mütekeyyif olurlardı". Sultan İbrahim devrinde Aydınoğlu Tekkesi diye tanınan Saçlı Emir Tekkesi[896] postnişinliği tevcîh olunan Kutub Ahmed Efendi, yirmi sene kadar bu tekkede evrâd ezkâr ile irşâd ve ve âyîn-i tarîkat ettikten sonra kendi isteği ile bu vazîfeyi bırakarak Atik Mustafa Paşa Mahallesinde bir ev satın alarak oraya yerleşmiş ve uzlet hayatı yaşamayı tercih etmiştir. 1075/1664-65 tarihinde vefât etmiştir[897].

2.1.5.4.1.11. Gevrekcizâde Mehmed Efendi

Mehmed Efendi'nin babası Kahire'den gelerek İstanbul'a yerleşmiş bir Arab olup, "*gevrek*"[898] satıcılığı yapmakta idi. İstanbul'da doğan Mehmed Efendi, küçük yaşta ilim tahsiline başlayarak İstanbul'un önde gelen âlimlerinden tahsîlini tamamlayarak *Siyavuş Paşa Medresesi*'nde kırk yıl kadar tedrîs ve vaaza devam etmiştir. Bu sırada Galata'da bulunan İbrahim Paşa Camii'nda Cuma günleri ve Süleymâniye Camii'nde de haftada bir gün olmak üzere vaaz ve nasîhat yapmıştır. Bu vazifeleri icra ederken Abdülehad Nûrî Efendi'ye intisâb ile tekmîl-i tarîkat etmiştir. Nûrî Efendi'nin kaleme aldığı risâleleri istinsah ederek bunları koynunda taşır ve gerek dost meclislerinde ve gerekse düşman meclislerinde açarak okurdu. Âlim, fâzıl ve va'zı latîf bir kişi olan Mehmed Efendi 1078/1667-68[899] senesinde vefât etmiştir.[900]

2.1.5.4.1.12. A'mâ Mehmed Efendi

Mehmed Ağa Camii yakınlarındaki Derviş Ali Mescidi'nde imamlık yapan A'ma Mehmed Efendi Abdülehad Nûrî Efendi'ye intisâb ederek tekmîl-i tarîkat ile icâzet almıştır. Görev yaptığı mescidde evrâd ve ezkâra devam ve irşâd-ı talîban ile iştigâl ederken 1080/1669-70 senesinde vefât etmiştir.[901]

2.1.5.4.1.13. İmam Süleyman Efendi

Konya'lı olan İmam Süleyman Efendi memleketinde ilm-i zâhir ve hıfz-ı Kur'an'ı tamamladıktan sonra, sülûkunu tamamlamak üzere İstanbul'a gelerek Abdülehad Nûrî Efendi'ye intisâb etmiştir. Tekmîl-i tarîkat ederek hilâfete nâilolmuştur. Mehmed Ağa Camii yakınlarındaki Beyceğiz Mahallesi Mescidi'nde imamlık vazîfesi yanında evrâd ve ezkâra devam ve ihyâ-yı âdâb-ı tarîkat ile irşâd hizmetini sürdürmüştür. Hac vazifesini ifâ ettikten sonra dönüşte memleketi Konya'ya gelmiş ve burada 1080/1669-70'de vefât etmiştir.[902]

2.1.5.4.1.14. Bosnalı Karabaş Osman Efendi

Bosnevî Karabaş Osman Efendi Abdülehad Nûrî Efendi'ye tekkede hizmette bulunmuş ve tekmîl-i tarîkat ederek hilâfet icâzeti almıştır. Hakîkîzâde Osman Efendi Tekkesi şeyhliğini yapmış ve 1085/1674 senesinde vefat etmiştir.[903] Vefatından sonra, tekkenin şeyhliğini oğlu Abdülmü'min (1106/1694-95) üstlenmiştir.[904]

---

[896] Aydınoğlu Tekkesi: Banisi *Saçlı Emir* lakablı Tebrizli Abdullah oğlu Muhyiddin Mehmed Efendiye nisbeten "Saçlı Emir Tekkesi" olarak tanınan tekke kaynaklarda Ünsî Hasan Efendi Tekkesi, İzzî Efendi Tekkesi, Saçlı Emir Muhyiddin Tekkesi ve Aydınoğlu Tekkesi (Aydınzâde) olarak geçmektedir. XV. Yüzyılın sonlarında ve XVI. Yüzyılın başlarında yapılmış olmasına rağmen ilk şeyhi Kutub Ahmed Efendi olarak zikredilmektedir. Bkz. Ayvansarâyi, *Hadîka*, c. I, s. 30-31; Tanman, "Aydıoğlu Tekkesi", *TDVİA*, c. IV, ss. 238-39; Tanman, "Aydıoğlu Tekkesi", *TDVİA*, c. I, ss. 482-84;Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 14; Kahyâoğlu, M. Baha, *Aydınoğlu Dergâhı ve Mescidi*, İst. A. c. VIII, s. 1522; Özdamar, *Dergahlar*, s. 56.

[897] Nazmî, *Hediyye*, ss. 316-17

[898] Gevrek: Bir çeşit peksimet. Bkz. Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İst., 1996, s. 411.

[899] Mehmed Süreyya Gevrekçizâde Mehmed Efendinin vefâtını 1088/1677-78 olarak zikretmektedir. Bkz. Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. III, s. 294.

[900] Nazmî,*Hediyye*, ss. 317-18.

[901] Nazmî,*a.g.e.,* ss. 318.

[902] Nazmî,*Hediyye*, s. 318.

[903] Nazmî,*a.g.e.,*s. 321; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 63; Özdamar, *Dergahlar*, s. 107.

[904] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 63; Özdamar, *Dergahlar*, s. 107.

2.1.5.4.1.15. Vâiz Süleyman Efendi

Filibe'li olan vâiz Süleyman Efendi, Nûrî Efendi'ye intisâbla ederek tekmîl-i tarîkat ederek tekkede sertarîklik vazifesine getirilmiştir. Nûrî Efendi tarafından kendi yerine Cuma günleri Mehmed Ağa Camii'nde vaaz vermekle görevlendirmiş ve bu sebepten dolayı "Vaiz Süleyman Efendi" diye şöhret bulmuştur. Ayrıca Çarşamba günleri Beyazıt Camii'nde ve Perşembe günleri de Yedikule civârında içerisindeki bir camide vaizlik yapmıştır. Vaizliği yanında şeyhi hayatta iken onun yerine Kahriye Dârulhadîs'nde müderrislikte yapmıştır. Âlim ve zâhid bir kişi olan Süleyman Efendi 1090/1679'de vefât etmiştir.[905]

2.1.5.4.1.16. Mekkî Mehmed Efendi

Üsküp'lü olan Mehmed Efendi, memleketinde medrese eğitimini tamamladıktan sonra genç yaşında İstanbul'a gelerek müderrislik yapmıştır. Ancak, görev yaptığı kırklı medreseden bir süre sonra azledilerek Nakkâş Mustafa Paşa Camii imamlığını üstlenir. Paşanın Girit Adası'nda görevlendirilmesi ile, Mehmed Efendi de onunla birlikte gider ve çeşitli seferlere katılır. Ancak tatmine ulaşamayan ruhuna, çıkış olarak tasavvufa girmeyi ve bir kâmil zâta bağlanarak sülûk etmeyi arzular. Bu amaçla İstanbul' a gelerek Abdülehad Nûrî Efendi'ye intisâb eder ve esmâ-ı seb'anın üçüncüsünü tekmîl ettiğinde, Nûrî Efendi'ye müderrisliği tamamen bırakarak daha fazla riyâzet ve mücâhede ile iştiğâl etmek arzusunda olduğunu arz eder. Fakat şeyhi, bunu kabul etmez ve müderrisliği sürdürmesini söyler. Bu sırada Sahn-ı Semân medresesinde görev yapmakta olan Mehmed Efendi, şeyhinin vefât etmesi üzerine esmâ-ı seb'anın kalan kısmını Nazmî Efendi'den tamamlayarak hilâfet alır. Nûrî Efendi'nin vefâtından bir süre sonra İstanbul'daki varlığını terkederek Mekke'ye gider. Orada bulunan Murâdiye Medresesi'nde beş sene kadar müderrislik yapar. Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi tarafından azledilmesi üzerine İstanbul'a döner. Vefatına kadar Ayasofya Medresesi'nde müderrislik yapar. Bir süre Mekke'de bulunması sebebiyle, "*Mekkî*" diye tanınan Mehmed Efendi 1084/1673-74 senesinde vefât etmiştir.[906]

2.1.5.4.1.17. Selebâf Mehmed Dede

Nûrî Efendi'ye intisâb ederek hizmetinde bulunmuş ve mücâhede ve riyâzâtlarla hilâfet alarak Sultan Selim Câmii civârında bulunan Çerağcı Mescidi'nde görev yapmıştır. Burada evrâd, ezkâr ve Cuma günler sema' ve deverân icrâ ederek irşad hizmetlerini sürdürürken 1100/1689'da vefât etmiştir.[907]

2.1.5.4.1.18. Hasan Dede

Abdülehad Nûrî Efendi'ye intisâb ederek tekmîl-i tarîkat ile hilâfet almış istikâmet sâhibi fakr ve zühd sâhibi bir zât olup, 1100/1689'dan sonra vefât etmiştir.[908]

2.1.5.4.1.19. Hammâmîzâde Mehmed Efendi

Mehmed Efendi Yeniçeri Ocağından olup, babası Sivâsî Efendi'nin ve Nûrî Efendi muhibbi idi. Bu münâsebetle küçük yaştan itibâren bu zâtların sohbetlerine katılmıştı. Nûrî Efendi'ye intisâb ile tekmîl-i tarîkat etmiştir. 29 Recep 1105/24 Mart 1694 Cuma günü vefât etmiştir.[909]

2.1.5.4.1.20. Kasımpaşalı Ahmed Efendi

Kasımpaşa'lı olan Ahmed Efendi, şer'î ilimleri tahsîl ettikten sonra Abdülehad Nûrî Efendi'ye intisâb etmiştir. Bu sûretle tekmîl-i tarîkat ederek hilâfet almış ve Kasımpaşa'da bulunan Şeyh Süleyman Tekkesi'ne postnişînliğini üstlenmiş ve yine bu semtte bulunan bir camide vâizlik yapmıştır. Âlim ve ibâdete pek düşkün bir kişi olan Ahmed Efendi 1108/1696-97'de vefât etmiştir.[910]

2.1.5.4.1.21. Ârif Efendi

Büyük Ayasofya Camii'ne halîfe tayin olmuş, burada beş vakit evrâd ve ezkâr ile irşâd hizmetini sürdürmüş ve 1050/ 1640 dolaylarında vefât etmiştir.[911]

2.1.5.4.1.22. Yusuf Ağazâde Mustafa Efendi

---

[905] Nazmî, *a.g.e.*, s. 326.
[906] Nazmî,*Hediyye*, ss. 324-25.
[907] Nazmî, *a.g.e.*, s. 330.
[908] Aynı eser, ss. 330-31.
[909] Nazmî,*a.g.e.,* ss. 333-34.
[910] Aynı eser, s. 342.
[911] Aynı eser, s. 343.

Mustafa Efendi, I. Ahmed zamanında Harem-i Hass-ı Hümâyûn'da görev yapmış Yusuf Ağa'nın oğludur. Yusuf Ağa altmış bin akçelik zeâmetle emekli olmuş ve Kumkapı'ya yerleşmiş âlim bir kimse idi. Oğlu Mustafa Efendi de babası gibi ilim âşığı bir kimse idi. Devrinin âlimlerinden şer'i ilimleri tahsîl etmiştir. Ders aldığı Köse Mehmed Efendi, dönemin önemli tartışma konularından biri olan Ebeveyn-i Rasûl'un ve hatta sûfiyyenin de aynı şekilde kâfir olduklarını söylemesi üzerine dersini terk etmiştir. Kısa süre sonra Nûrî Efendi'ye intisâb ederek tekmîl-i tarîkat ile hilâfet almıştır. 1070/1659-60 senesi dolaylarında vefât etmiştir.[912]

Maddî imkanları iyi olan Mustafa Efendi, şeyhi Abdülehad Nûrî Efendi'nin kabrinin üzerine bir türbe yaptırmış[913] ve bu türbe restorelerle de olsa günümüze kadar gelmiştir.

2.1.5.4.1.23. Şeyh Veli Dede

İstanbul Davutpaşa'da meskûn olan Veli Dede, o civarda irşâd hizmetleri yürütmüş olup 1070//1656-60 yılında vefât etmiştir.[914]

2.1.5.4.1.24. Şeyh el-Hâc Sâdık Efendi

İlim tahsîlini tamamladıktan sonra Beyazıt Camii'nde vaazlar yapan Nûrî Efendi'yi tanımış ve ona hemen orada intisâb etmiştir. Sâdık Efendi hilâfet aldıktan, sonra Edirnekapı'da bulunan Kahriye Camii'de görev almış ve burada irşâd hizmetlerini yürütmüştür. Cuma akşamları büyük kalabalıkların katıldığı zikir meclislerine önderlik etmiştir. 1070/1659-60 dolaylarında vefât etmiştir.[915]

2.1.5.4.1.25. Kürkçübaşı Mûsâ Ağa

Mûsâ Ağa İştib'li olup, ilim talebi niyetiyle İstanbul'a gelmişti. Otuz yıl kadar Hünkâr Kürkçübaşılığı[916] yapmış ve bundan dolayı da "*Koca Kürkçübaşı*" diye meşhur olmuştur. Abdülehad Nûrî Efendi'ye intisâb ederek tekmîl-i esmâ-i seb'a ederek hilâfet almıştır. Âlim ve hayırsever bir kişi olan Mûsâ Ağa 1096/1685'de vefât etmiştir.[917]

2.1.5.4.2. İstanbul Dışındaki Halîfeleri

Abdülehad Nûrî Efendi'nin İstanbul'da olduğu gibi başka şehirlerde de çok sayıda halîfesi vardır. Bunlar, Kırım'dan Medîne'ye kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Ancak bu halîfelerin genel olarak Balkanlarda yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Nûrî Efendi halîfelerini genellikle kendi memleketlerinde irşâd etmek üzere göndermiştir. İstanbul dışındaki şehirlerde görev yapan halîfelerinin sayısı yirmi sekizdir. Aşağıda tanıtacağımız halîfelerinin isimlerinin yanında yazılı olduğu yerler, onların görev yaptıkları şehirlerdir.

2.1.5.4.2.1. Şeyh Âlimî Mehmed Efendi (Midilli Adası)

Abdülehad Nûrî'nin ilk halîfesidir. Nûrî Efendi Midilli'ye irşâd için gittiğinde kendisine intisâbla bir yandan şer'î ilimleri tahsîl ederken, diğer yandan seyr ü sülûkunu tamamlamıştır. Abdülehad Nûrî Efendi'nin İstanbul'a davet edilerek Mehmed Ağa Tekkesi meşîhatına tayin olması üzerine, Midilli'de yaptırılan tekkenin şeyhliğine getirilmiştir. Bu tekkede on yıl

---

912 Aynı eser, ss. 313-315.

913 Aynı eser, s. 229;Uşşâkizâde, *Zeyl,* s. 540; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ,* c. I, s. 547; Tevfik *Tezkire*, vr. 43a; Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 361; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89; Süreyya, *a.g.e.,*c. III, s. 294; Bursalı, *OM*, c. I, s. 121.

914 Nazmî, *Hediyye*, s. 315.

915 Nazmî, *a.g.e.*, s. 315-16

916 **Kürk**: Osmanlı Döneminde resmî üniforma makamında giyilen üstlüğün adıdır. Memurlar derecelerine göre Padişahın huzurunda kürk giyerlerdi. Sadrazam ve vezirler, "Erkan Kürkü"; Şeyhülislamlar, "Ferve-i Beyzâ" denilen beyaz ve ulemâ ve müderrisler "Muvahhidi" denilen kürk giyerlerdi. Bkz. Pakalın, *OTDTS*, c. II, s. 343.

917 Nazmî, *a.g.e.,* ss. 329-30.

kadar şeyh ve vâiz olarak görev yaptıktan sonra yaklaşık 1040/1630-31 tarihinde vefât etmiştir. Midilli'de defnedilmiştir.[918] Nazmî, Âlimî Efendi'yi "*ilm-i şerî'at ve tarîkattan haberdâr*"[919] diye tanıtmaktadır.

2.1.5.4.2.2. Şeyh Mustafa Efendi (Midilli Adası)

Edirne dolaylarından olan Mustafa Efendi ilmiyle meşhur bir zât iken Nûrî Efendi'ye intisâb ederek uzun süre hizmetinde bulunmuş ve tekmîl-i âdâb-ı tarîkat ederek etmiştir. Midilli halîfesi Âlimî Efendi'nin vefât etmesinden sonra onu yerine halîfe olarak gönderilmiştir. Orada yaklaşık on yıl hizmet ettikten sonra 1050/1640-41 yıllarında vefât etmiş ve Âlimî Efendi'nin yanına defnedilmiştir.[920]

2.1.5.4.2.3. Ankaralı Karabaş Mahmud Efendi (Ankara ve Edirne)

Babası bir kadı olan Mahmud Efendi Ankara'lıdır.[921] Ankara'da ilim tahsîlini tamamladıktan sonra sûfî meşreb bir kişi olması dolayısıyla tasavvufa girme arzu ve düşüncesiyle İstanbul'a gitmiştir. Fatih Camii'nde girdiği itikafta kendisine işâret edildiğini söyleyerek Abdülehad Nûrî Efendi'ye intisâb etmiştir. Esmâ-i Seb'a zikri ve erba'înlerle tekmîl-i tarîkat ettikten sonra da memleketi Ankara'ya halîfe olarak gönderilmiştir. Burada evlerine yakın bulunan bir camide irşâd faaliyetlerini sürdürmüş ve büyük bir ilgiye mazhar olmuştur[922].

Ankara'da beş yıl kadar hizmet etmiştir.[923] Daha sonra Nûrî Efendi'nin arzusu ile İstanbul'a dönerek şeyhine yakın bir yere yerleşir. Çok geçmeden Nûrî Efendi'nin vefât etmesi üzerine, bazı dostlarının teşvik ve delâleti ile Edirne Havza'da İbrahim Han-zâdelerin inşâ ettirdikleri bir câminin vâizlik ve meşîhatına getirilmiştir. Burada kırk yıl kadar burada irşâd ve imâmet vazîfesini yürütmüş ve 1088/1677'de vefât etmiştir.[924] Kendisinden sonra tekkedenin meşîhatını oğlu Nûru'l-Hüdâ üstlenmiştir.

Mahmud Efendi herkesle diyalog kurabilen hoş sohbet bir kimse olup, başta Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Mustafa olmak üzere bir çok âlim ve ileri gelen zevât kendisine bağlanarak mürîdi olmuşlardır.[925]

2.1.5.4.2.4. Varnalı Osman Efendi (Varna)

Osman Efendi Varnalı'dır. Memleketinde başladığı ilim tahsilinin devamı için İstanbul'a gelmiştir. Burada bir medresede şer'î ilimleri tahsîl ederken içerisine düşen tasavvuf sevgisi ve sülûk arzusu nedeniyle İstanbul cami ve tekkelerini

---

[918] Nazmî, *a.g.e.*, s. 309; Clayer, *Mystques Etat et Societi Les Halvetis*, s. 103,158.
[919] Aynı eser, s. 223.
[920] Aynı eser, s. 309; Clayer, *a.g.e.,*s. 103.
[921] Aynı eser, s. 321; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. IV, s. 321.
[922] Aynı eser, ss. 322-23.
[923] Nazmî Efendi, Mahmud Efendi'nin Ankara'da yaşadığı bu yıllarda vukû bulan ilginç bir olay nakleder: Nûrî Efendi, Ankara'nın bir mezrâsının Mahmud Efendiye verilmesini sağlayan bir berat çıkarttırmış, ancak, kısa süre sonra bir bostancı bunu kendi üzerine almış, Nûrî Efendinin Vezîrazam Kara Murad Paşa'ya konuyu iletmiş, o da kararı kendisinin çıkarttığını ve kararından dönemeyeceğini bildirmiştir. Ancak, Nûrî Efendi Mahmud Efendiye üzülmemesini ve bu sebebten dolayı sadâret mührünü Murad Paşadan aldığını ve bir meleğe verdiğini ve bundan sonra kendisine yeni bir geçim kaynağı verildiğini söylemiştir. Bundan kısa süre sonra Murad Paşa veziriazamlık görevinden alınarak yerine Melek Ahmed Paşa getirilmiştir. Mahmud Efendi ise Hafsa'da büyük bir varlığa kavuşmuştur. Bkz. Nazmî, *a.g.e.*, s. 291.
[924] Nazmî, *a.g.e.,* s. 323; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. IV, s. 321.
[925] Aynı eser, s. 324.

dolaşarak kendine uygun kişiyi ararken bir öğle namazı münâsebetiyle uğradığı Mehmed Ağa Câmii'de Nûrî Efendi'yi tanımış ve intisâb etmiştir. Başladığı sülûkunu, Nûrî Efendi'nin kısa sonra vefâtı sebebiyle Nazmî Efendi'nin yanında tamamlamış ve tekmîl-i tarîkat ettikten sonra memleketi Varna'ya hilâfetle gönderilmiştir. Osman Efendi burada bir yandan irşâd vazîfesini sürdürürken aynı zamanda şehrin müftülüğünü de yapmıştır. 1092/1681 yılında vefât etmiştir. Nazmi Efendi'nin bildirdiğine göre, kendisinden sonra büyük oğlu meşîhat, ortanca oğlu da şehrin müftülük görevini üstlenmiştir.[926]

2.1.5.4.2.5. Filibeli Abdullah Efendi (Filibe)

Abdullah Efendi Filibe'lidir. Tefsîr başta olmak üzere şer'î ilimleri tahsîl ettikten sonra İstanbul'a gelmiş ve Abdülehad Nûrî Efendi'ye intisâb emiştir. Tekmîl-i tarîkat ettikten sonra halîfe olarak memleketine gönderilmiştir. Abdullah Efendi, şehrin batısında bulunan bir camide vâizlik, medresede dersiâmlık ve tekkede meşîhat vazîfeleri üstlenerek irşâd vazîfesine devam ederken 1090/1679'da vefât etmiştir.[927]

2.1.5.4.2.6. Vânî Seyyid Mehmed Efendi (Van)

Mehmed Efendi Van'lıdır ve ***Vânî Emir*** diye meşhur olmuştur. Zâhîrî ilimleri tahsîl ve tasavvufun gereklerini tekmîl ettikten sonra, hilâfet verilerek irşâd vazîfesiyle memleketine gönderilmiştir. Van'da uzun yıllar irşâd ve vâizlik yapmış ve 1055/1645 yılında vefât etmiştir.[928]

2.1.5.4.2.7. Boğazhisarlı Mehmed Efendi (Boğazhisar)

Mehmed Efendi Boğazhisar'lıdır ve Hamza Efendi'nin oğludur. Seyr u sülûkunu tamamlayarak hilâfet aldıktan sonra diğer halîfelerde olduğu gibi irşâd için memleketine gönderilmiştir. Nûrî Efendi'yi bir çok müridi ile birlikte davet etmiş ve o da icâbet ederek iki ay kadar misâfir olmuştur. Vefât tarihi kesin olmamakla birlikte 1057/1647 yılındadır.[929]

2.1.5.4.2.8. Kırımlı Cârullah Efendi (Kırım)

Kırım'lı olan Cârullah Efendi Nûrî Efendi'ye tekkede uzun süre hizmet etmiş ve tahsîl-i âdâb ve tekmîl-i tarîkat ederek hilâfete nâil olmuştur. İrşâd için memleketine gönderilmiştir. Ârif ve âbid bir zât olan Cârullah Efendi, katıldığı bir savaşta 1058/1648 yılında şehîd olmuştur.[930]

2.1.5.4.2.9. Konyalı Seyyid Mehmed Efendi (Konya)

Mehmed Efendi Konya'lıdır. İstanbul'a gelerek Nûrî Efendi'nin yanında kuvvetli riyâzetlerle seyr ü sülûkunu tamamlayarak on yıl kadar tekkede ser-tarîk olarak görev yaptıktan sonra irşâd için memleketine gönderilmiştir. Nazmî Efendi, Mehmed Efendi'nin cehrî zikri seven, edib ve hiçbir müridin kalbini kırmamış mütevazı bir kişi olduğu bildirmektedir. 1059/1649 yılında vefât etmiş ve Konya'da defnedilmiştir. Vefâtına Nazmî tarafından şu beyitle tarih düşürülmüştür:

"Da'vet-i Hakk'ı çün gûş itdi,
Bezm-i hâss-ı visâle oldu revân,
İrdi maksûda, oldu hurrem u şâh
Oldu rahat-gâh ana dâr-ı cenân." [931] (Sene: 1649/1059)

2.1.5.4.2.10. Budinli Ahmed Efendi (Budin)

---

[926] Aynı eser, ss. 326-27; Clayer, *Mystques Etat et Societi Les Halvetis*, ss. 103, 158.
[927] Aynı eser, s. 326; Clayer, *a.g.e.,*ss. 103, 158.
[928] Nazmî, *Hediyye*, s. 310.
[929] Aynı eser, aynı yer.
[930] Aynı eser, s. 311.
[931] Nazmî, *Hediyye*, s. 311.

Nûrî Efendi'nin yanında tekmîl-i tarîkat ettikten hilâfete nâil olmuş ve irşâd için memleketi Budin'e[932] gönderilmiştir. Nazmî Efendi, Uyvar Seferi'ne katıldığı zaman[933] Budin'e uğramış ve vefât etmiş olan Ahmed Efendi'nin halîfelerinden büyük câminin vâizi Mehmed Efendi ile görüşerek sohbet etmiştir. Ahmed Efendi 1065/1655'de vefât etmiştir.[934]

2.1.5.4.2.11. Manisalı Şeyh Hüseyin Dede (Manisa-Alaşehir)

Nûrî Efendi'ye intisâb ederek hilâfete nâil olduktan sonra irşâd için memleketi Manisa'nın Alaşehir Kasabası'na gönderilmiştir. 1078/1667-68 yılında vefât etmiştir.[935]

2.1.5.4.2.12. Tokatlı Karabaş el-Hâc Osman Efendi (Tokat)

Seyr u sülûkunu tamamlayarak memleketi Tokat'a halîfe olarak gönderilmiştir. Orada faaliyetlerine devam ederken 1080/1669-70 senesinde vefât etmiştir.[936]

2.1.5.4.2.13. Mûsâ Dede (Karadeniz)

Karadenizli olan Mûsâ Efendi İstanbul'a gelerek Abdülehad Nûrî Efendi'ye intisâb etmiş ve yirmi yıla yakın tekkede hizmet ettikten sonra hilâfet almıştır. Nûrî Efendi'nin vefâtından sonra da on yıl kadar şeyhzâdesi Mustafa Efendi'ye hizmette bulunmuş ve sonra memleketine giderek irşâd hizmetlerini yürütürken 1090/1679 senesinde vefât etmiştir.[937]

2.1.5.4.2.14. Mehmed Efendi (Konya)

Mehmed Efendi ilk tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek medrese eğitimine devam etmiş ve bu konudaki gayreti neticesinde, kırklı medresede mülâzımlık ve Sultan Mehmed Câmii'nde dersiâmlık yapmıştır. Bu sırada Nûri Efendi'ye intisâb ederek tekmîl-i tarîkat ve tahsîl-i âdâb etmiştir. Hilâfet aldıktan sonra, muhtemelen memleketi Konya'ya müftü tayin olmuştur. Burada bir yandan müftülük yaparken bir yandan da irşâd hizmetlerini sürdürmüş ve 1094/1683'de vefât etmiştir. Kabri Konya'dadır.[938]

2.1.5.4.2.15. Şeyh Ali Efendi (Medine)

Muhtedî bir kişi olan Ali Efendi, Nûrî Efendi'ye intisâb ederek bir yandan şer'î ilimleri tahsîl, bir yandan da tekmîl-i âdâb-ı tarîkat ederek hilâfet alarak Medîne'ye halîfe olarak gönderilmiştir. Ali Efendi, 1100/1698 senesinde vefât etmiş ve Yenbu'da defnedilmiştir.[939]

Ali Efendi'nin nereli olduğu Nazmi tarafından zikredilmemiştir. Herhangi bir yerden İstanbul'a gelmiş olabileceği gibi, Necdet Yılmaz'ın da dikkat çektiği gibi,[940] ilk akla gelen, Nûrî Efendi'nin Midilli'de irşâd faaliyeti yürütürken ihtidâ eden kişilerden biri olmasıdır.

2.1.5.4.2.16. Abdurrahman-ı Kuddusî Efendi (Manisa)

Abdurrahman Efendi[941] Manisa'lıdır.[942] Babası Abdullah Efendi, Draman Tekkesi (Tercüman Yunus Tekkesi) meşâyihinden Ömer Efendi (öl. 1034)'nin

---

[932] Budin, Bugün Macaristanın başkenti olan Budapeşti'nin bir kısmı olan Buda'nın Osmanlı dönemindeki ismi. Bkz. Geza David, "Budin" *TDVİA*, c. VI, s. 344.
[933] Türer, Osman, *a.g.e.*, ss. 45-56.
[934] Nazmî, *Hediyye*, ss. 311-12; Clayer, *Mystques Etat et Societi Les Halvetis*, s. 104, 158.
[935] Nazmî, *a.g.e.*, s. 317.
[936] Aynı eser, s. 319.
[937] Aynı eser, s. 321.
[938] Nazmî,*Hediyye,* ss. 327-28.
[939] Aynı eser, ss. 330.
[940] Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 235.
[941] Hüseyin Vassaf Abdurrahman Efendinin ismini Abdurrahim şeklinde yanlış olarak vermektedir. Bkz. Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 373.
[942] Nazmî, *a.g.e.,* s. 319; Bursalı, *OM*, c. I, s. 146; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 373.

halîfelerinden olup memleketi Manisa'da irşâd hizmeti için görevlendirilmişti. Burada bir tekke kurarak hizmetlerini sürdürmüştür. Abdurrahman Efendi babasının da âlim ve şeyh olması hasebiyle küçük yaşta ilim tahsiline başlamış ve özellikle Tefsir ve Hadis'de kendisini yetiştirerek, Sultan Murad Câmii'nde müderris olmuştur. Bu sırada bir yandan da babasına intisâb ederek, çıkarmakta olduğu sülûkunun üçüncü mertebesinde iken Nazmî'nin belirttiğine göre emr-i Rasûlullah ile[943] İstanbul'a gelerek Nûrî Efendi'ye intisâb etmiştir.[944] Tekmîl-i tarîkat ettikten sonra, babası gibi memleketine gönderilmiş ve babasından sonra mezkûr tekkenin postnişînliğini üstlenmiş ve 1080/1669-70'de vefât etmiştir.[945]

Nûrî Efendi'nin halîfelerinin ekseri gibi, Abdurrahman Kuddûsî Efendi de âlim ve kalem erbâbı bir kişi olup, Beyzâvî Tefsiri'ne *Tâlikât*, *Manzûme-i Şâhîdî*'yi *Tuhfetü'l-Mülûk* ismiyle şerhetmiştir.[946] Ayrıca bir çok küçük risâlesinin olduğu kaydedilmektedir.[947]

2.1.5.4.2.17. 'Unfî Karabaş Osman Dede (Canik)

Nûrî Efendi'ye intisâb ederek tekke kalmış ve şeyhin ve ihvânın hizmetinde bulunmuştur. Hilâfet aldıktan sonra, memleketi Canik'e gönderilmiştir.[948]

Abdülehad Nûrî Efendi'nin, hayatları hakkında *Hediyyetü'l-İhvân*'da çok az bilgi verilen ve diğer kaynaklarda yer almayan bir çok halîfesi bulunmaktadır. Bunların isimlerini kısaca zikredelim:

2.1.5.4.2.18. Midilli'li Şeyh Ahmed Efendi.

2.1.5.4.2.19. Şeyhzâde Ahmed Efendi: Osmancık'a halîfe olarak gitmiştir.

2.1.5.4.2.20. Edirne'li Osman Efendi: Edirne'ye halîfe olarak gitmiştir.

2.1.5.4.2.21. Rumeli'li Mehmed Efendi.

---

[943] Nazmî, *a.g.e.,* s. 320.
[944] Aynı eser, s. 321; Bursalı, *OM*, c. I, s. 146.
[945] Nazmî, *a.g.e.,* s. 321; Bursalı, *OM*, c. I, s. 146.Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 373.
[946] Aynı eser, s. 321; Bursalı, *OM*, c. I, s. 146;Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 373
[947] Bursalı, *OM*, c. I, s. 146; Necdet Yılmaz, bu risâlelerin yerleri hakkında bilgi vermektedir. Bkz. Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 231.
[948] Nazmî,*a.g.e.*, s. 343.

2.1.5.4.2.22. Yanbolu'lu Şeyh Hüseyin Efendi: Memleketine halîfe olarak gönderilmiştir.[949]

2.1.5.4.2.23. Dobruca'lı Şeyh Veliyyüddîn Efendi: Memleketine halîfe olarak gönderilmiştir.[950]

2.1.5.4.2.24. Kırım'lı Zekeriyya Efendi: Kefe'ye halîfe olarak gönderilmiştir.

2.1.5.4.2.25. Şeyh Derviş Efendi.

2.1.5.4.2.26. Şeyh Yusuf Efendi: Rumeline halîfe olarak gönderilmiştir.

2.1.5.4.2.27. Edirne'li Şeyh Mustafa Efendi: Edirne'ye halîfe olarak gönderilmiştir.

2.1.5.4.2.28. Mora'lı Şeyh Hüseyin Efendi: Memleketine halîfe olarak gönderilmiştir.

2.1.5.4.2.29. Rumeli'li Mustafa Efendi: Memleketine halîfe olarak gönderilmiştir.[951]

2.1.5.4.2.30. Malkara'lı Ömer Efendi: Şer'î ilimleri tahsil ettikten sonra intisâb ettiği Abdülehad Nûrî Efendi'nin yanında süûkunu tamamlayarak hilâfet almış ve memleketi Malkara'ya irşâd vazîfesiyşe gönderilmiştir. Ömer Efendi bu görevi uzun yıllar sürdüktükten sonra 1050/1640 tarihinde vefât etmiştir.[952]

Böylece müellifimiz Abdülehad Nûrî Efendi'nin, İstanbul'da yirmibeş, İstanbul dışında ise otuz olmak üzere isimlerini tespit edebildiğimiz toplam ellibeş halîfesi hakkında bilgi vermeye çalıştık. Nûrî Efendi'nin halîfelerinin hayatlarına incelediğimizde dikkat çeken en önemli hususlardan biri, hemen hepsinin zâhirî ilim tahsilini tamamladıktan sonra veya eğitimlerine devam ederken seyr ü sülûka girmiş olmalarıdır. Hatta, Nazmî Efendi'nin kendine göre zahirî ilimlerde ve tasavvufî irşad hususunda Nûrî Efendi'nin yetkinliğine kanaat getirdikten sonra intisab ettiğini görüyoruz. Nûrî Efendi'nin de zâhirî ilimleri öğrenmeye teşvik ettiğini ve hatta müderrislik yapanları vazîfelerine devam etmeleri hususunda zorladığını görülmektedir. Buradan anlıyoruz ki, müellifimizin ilim geleneği olan seçkin bir çevresi ve derviş grubu bulunmaktadır.

---

[949] Clayer, *Mystques Etat et Societi Les Halvetis*, s. 158.
[950] Clayer, *a.g.e.,* s. 158.
[951] Nazmî, *a.g.e,*. ss. 342-43.
[952] Aynı eser, ss. 309-310.

Nûrî Efendi'nin Mekke'den Kırım'a kadar uzanan geniş bir yelpazede halîfeleri bulunmakla birlikte genellikle İstanbul ve Balkanlarda yoğunlaşma olduğunu görülmektedir. Ekler bölümünde müellifimizin halîfelerinin irşad alanlarını İstanbul, Balkanlar ve diğer şehirler şeklinde üç başlık altında şema ile göstermeye çalıştık.

Abdülehad Nûrî güçlü halîfeler yetiştirmiş olmasına rağmen, siyâsî ve sosyal şartlarında etkisiyle de olsa gerek daha sonraları Sivâsîliği temsil eden güçlü halîfelerin sayısının giderek azaldığı görülmektedir. Bu durum Sivâsîliğe hizmet vermiş bulunan tekkeleri incelerken daha net bir şekilde görülecektir. Şimdi, bu halîfelerin görev yaptıkları tekkeleri ve böylece Sivâsiyyenin nüfûz alanını tespit etmeye çalışalım.

2.1.5.5. Sivâsîyye Tekkeleri ve Sivâsîyye'nin Yayıldığı Alan

Bir tarîkatın etki alanlarını doğru olarak tespit edebilmek için, o tarîkat silsilesine mensup meşâyihın hangi şehir ve tekkelerde ne kadar süre ile irşâd faaliyetinde bulunduklarını ortaya koymak gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda, Sivâsîyye tarîkatın merkezi olan Osmanlı başkentindeki genel durumu "*İstanbul'da Sivâsîyye Tekkeleri*"; İstanbul haricini ise, "*Diğer Şehirlerde Sivâsîyye*" başlığı altında ele almayı uygun gördük.

2.1.5.5.1. İstanbul'daki Sivâsîyye Tekkeleri

Bu bölümde, Sivâsîyye'ye ait tekkelerin ve burada görev yapanların isimleri, tekkelerin hangi tarihten itibâren Sivâsîyye tarîkatına geçtiğini ve bu tarîkattan sonra hangi tarîkatlar tarafından kullanıldığı ortaya koymaya çalıştık.

1. Sivâsî Tekkesi :Eyup-Nişânca

Abdülmecîd ve Abdülehad Nûrî Efendi'nin türbelerinin de bulunduğu tekkedir.[953] Abdülmecîd-i Sivâsî'nin hayatta olduğu dönemde resmî bir tekke olmaktan ziyâde, müridlerin, şeyhin evini ziyârete gelmesi ve burada icra edilen

[953] Eyüp Nişanca'da, Nişânca semtinde, Düğmeciler Mahallesi, Nişanca caddesi üzerindedir.

zikirlerle fiilen kullanılan tekkeyi, Ayvansarâyî, "*Sivâsî Türbesi Tevhîdhânesi ve Mescidi*",[954] Baha Tanman "*Sivâsî Tekkesi*",[955] Özdamar ise "*Abdülmecîd-i Sivâsî Halvetî Dergahı*"[956] olarak tanıtmaktadır.

Ev olarak kullanılan ve dönemin ulemâ, meşâyıh ve devlet erkânı ile müridlerin uğrak yeri olup, öğünlerde beş-altı sofra kurulan bu mekan,[957] anlaşılan o ki, Sivâsî Efendi'nin buraya yerleşmesinden sonra tekke hüviyetini kazanmıştır.[958] Ancak, bu mekânın tekke mecmualarında resmen yer almamış olması dolayısıyla, kimlerin görev yaptıklarına dâir maalesef tam bir bilgi sahibi değiliz. Baha Tanman, Sivâsî Efendi'nin halefi olarak Nûrî Efendi'nin görev yapmış olabileceğini ifâde eder.[959] Nûrî Efendi'den sonra tekkenin durumuna baktığımızda, Sultan II.Mahmud'un kızı Salihâ Sultan'ın 1249/1834 yılında gerçekleşen düğünün davetlileri arasında " *Eyub-i Ensârî'de Abdülehad en-Nûrî Tekkesi Şeyhi İbrahim Efendi*"[960] isminin geçmiş olmasından anlaşıldığı üzere bu mekân tekke olarak kullanılmaya devâm etmiştir. Ancak kimler tarafından kullanıldığı net değildir. Tekkelerin kapatılmasından önceki yıllarda bu tekkede Sivâsî silsilesinin munkatı olduğu ve Sünbülî âyini yapıldığı kaydedilmektedir.[961]

Sonuç olarak, Sivâsî tekkesi olarak bilinen ancak yukarda naklettiğimiz düğün Sâliha Sultan'ın düğünü davet edilen İbrâhim Efendi'nin "*Abdülehad Nûrî Tekkesi*" şeyhi olarak davet edilmesi yanında Baha Tanman ve Ekrem Işın'ın ifâdelerinden de anlaşıldığı üzere bu tekke, Nûrî Efendi'den belli bir zaman sonra kendi adıyla "*Abdülehad Nûrî Tekkesi*" olarak tanınmış,[962] daha sonra Sünbülî tarîkatına geçmekle birlikte Ekrem Işın'a göre Sivâsîliğin İstanbul'daki asıl merkezi olma özelliğini Cumhûriyet dönemine kadar sürdürmüştür.[963] Kanaatimizce, bu özelliğini korumasının nedeni, Sivâsîyye usûlünün icrâ edilmesinden ziyâde, Abdülmecîd ve

[954] Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 378.
[955] Tanman, Baha, "Sivâsî Tekkesi", *DBİA*, c. VII, s. 16.
[956] Özdamar, *Dergahlar*, s. 39.
[957] Nazmî, *Hediyye*, s. 242.
[958] Baha Tanman, Vakıflar İstanbul Baş Müdürlüğü Arşivi'nde Tekâyâ ve Zevâyâ Defterinde Abdülmecîd-i Sivâsi'nin Eyüp Semtinde bir tekke vakfetmiş olduğunu gösteren tarîhsiz bir kayıt bulunduğunu nakletmektedir. Bkz. Tanman, *a.g.m*., s. 17.
[959] Tanman, *a.g.m*., s. 16.
[960] Tanman, *a.g.m*., aynı yer.
[961] A. Münib, *Mecmûâ-i Tekâyâ*, İstanbul, 1307, s. 14; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 365; Mehmed Sâmi, *Esmâr*, s. 51.
[962] Tanman, *a.g.m*., s. 16; Işın, Ekrem, "Abdulahad Nuri", *DBİA*, c. I, s. 22.
[963] Işın, *a.g.m*., s. 22. Daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, Abdülmecîd-i Sivâsî, ss. 181-83.

Abdülehad Nûrî Efendi ile bu aileye mensup zevâtın[964] tekkenin hazîresinde medfun bulunmasıdır. Ayrıca o dönemde, Mehmed Ağa, Ferruh Kethüdâ gibi Sivâsî tekkelerinin şeyhlerinin buraya defnedilmesi, bu mekânın madden ve manen Sivâsîliğin merkezi olduğunu gösterir.

2. Mehmed Ağa Tekkesi: Fatih (XVI. Asır

Abdülehad Nûrî Efendi'nin Midilli'den döndükten sonra meşîhatına atandığı Mehmed Ağa Tekkesi'nin[965] ilk şeyhi, Yayabaşızâde Hızır Efendi (1005/1596)'dır. Bu sebepten "*Hızır İlyas*" tekkesi olarak da bilinmektedir. Abdülmecîd-i Sivâsî İstanbul'a geldiği zaman, Vişnezâde Şeyh Mehmed Efendi'den sonra tekke silsilesinin üçüncü şeyhi olarak görev yapmıştır.[966] Abdülehad Nûrî Efendi 1033/1623-24 tarihinde tekkenin meşîhatını üstlenerek vefâtına kadar (1061/1651) 28 yıl bu hizmeti sürdürür. Kendisinden sonra oğlu Mustafa Çelebi(1102/1690-91) postnişîn olur. Daha sonra Nûrî Efendi'nin halîfelerinden Esircizâde Hüseyin Efendi (1105/1693-94) görevi üstlenir. Bundan sonra, Hüseyin Efendi'nin ailesine mensup şeyhler sırasıyla, Hüseyin Efendi'nin oğlu Yahyâ Efendi (öl. 1153/1740), Çelebi Şeyh Mehmed b. Şeyh Yahyâ (öl. 1165/1751), Şeyh Seyyid Mehmed Yahyâ Efendi b. Şeyh Mehmed Efendi (öl. 1223/1808), Şeyh Seyyid Ali Efendi b. Şeyh Yahyâ Efendi (öl. 1272/1855).[967] Silsilenin burasında ismi tespit edilemeyen bir kişi vardır. Bu zâttan sonra ise Şeyh Abdurrahman Efendi el-Kâdirî (öl. 1285/1868) tekkenin şeyhliğini üstlenmiştir. Ardından Şeyh el-Hâc Raşid (öl. 1302/1884) ve Şeyh Ömer Necmeddîn (öl. 1320/1902) şeyh olmuştur.[968]

Bu silsileyi incelediğimiz zaman görüyoruz ki, Şeyh Seyyid Ali Efendi'nin 1272/1855 tarihindeki vefâtına kadar Sivâsî meşâyihi tekkenin postnişînliğini

---

[964] Tekkenin hazîresinde medfun bulunanlardan isimleri tespit edilenler şunlardır: Şeyh Abdussamed Efendi (öl. 1656), Şeyh Abdülmecîd Efendi (öl. 1717), Yahya oğlu Şeyh Mehmed Efendi (öl. 1751),Şeyh Seyyid Ahmed Bey (öl. 1829) ile Mehmed Ağa, Ferruh Kethüdâ, Zıbın-ı Şerîf, Yahyazâde tekkelerinin postnişînlerine âit mezarlar bulunmaktadır. Bkz. Tanman, "Sivâsî Tekkesi", *DBİA*, c. 7, s. 16.

[965] Nûrî Efendi'nin hayatı anlatılırken bu tekke hakkında geniş bilgi verildiği için burada detaya girilmeyecektir.

[966] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 17; Gündoğdu, *Abdülmecîd-i Sivâsî*, s. 183; Okçuoğlu, Tarkan, "Mehmed Ağa Tekkesi", *DBİA*, c. V, s. 356; Mustafa Özdamar, Sivâsî Efendi'yi tekkenin beşinci şeyhi olarak kaydetmiştir ki, bu yanlıştur. Bkz. Özdamar, *Dergahlar*, s. 96.

[967] Tabibzâde, *a.g.e.*, ss. 17-18; Özdamar, *Dergahlar*, s. 96.

[968] Tabibzâde, *a.g.e.*, ss. 17-18; Özdamar, *Dergahlar*, s. 96.

yapmıştır. Addurahman Efendi'nin özellikle "el-Kâdirî" şeklinde kaydedilmesini dikkate aldığımızda bu zâttan sonra tekkenin Kâdirî Tarîkatına geçtiğini söyleyebiliriz[969]. Bu durumda silsilede ismi okunmayan kişinin, Sivâsî silsilesine mensup bir zât olması büyük ihtimaldir.

Sonuç olarak, Nûrî Efendi'den sonra Mehmed Ağa Tekkesi, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren XIX. Yüzyılın ortalarına kadar bir Sivâsî Tekkesi olarak kalmıştır. Necdet Yılmaz da, XVII. yüzyılda bu tekkeyi ifâde ettiğimiz gibi Sîvasî Tekkesi olarak kaydettiği gibi[970], son yıllarda yapılan çalışmalara, tekkenin, XIX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar Sivâsîyye Tarîkatına âit olduğunu tespit etmektedir.[971] Sivâsîyye'den sonra bir ara Kâdirî Tarîkatı'na, son olarak da Sünbüliyye Tarîkatına geçmiştir.[972]

3. Sivâsî Tekkesi (Şeyh Yavsî Tekkesi): Fatih (XVI. Asır)

Sivâsîyyenin en önemli merkezlerinden biri olan tekke, *Şeyh Yavsî Tekkesi*, *Yavsî Baba Tekkesi*[973] veya *Sivâsî Tekkesi*[974] olarak tanınmaktadır.

Bayramîliğin İstanbul'daki ilk büyük örgütlenme merkezi kabul edilen bu tekke, XV. yüzyılın sonlarında Bayramîliğin Tennûrî kolu tarafından inşâ edilmiş ve daha sonra sırasıyla Halvetîliğe bağlı Sivâsîyye ve Sünbüliyye tarîkatlarının denetimine geçmiştir.[975] Tekkenin kurucusu Muhyiddîn Mehmed-i İskilibî (öl. 920/1514-15)[976] tekke'nin ilk şeyhidir.[977]

---

[969] Okçuoğlu, Tarkan, "Mehmed Ağa Tekkesi", *DBİA*, c. V, s. 356
[970] Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 535.
[971] Muslu, Ramazan *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVIII. Yüzyıl)*, ss. 192-206; Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XIX. Yüzyıl)*, ss. 236-240.
[972] Okçuoğlu, Tarkan, "Mehmed Ağa Tekkesi", *DBİA*, c. V, s. 356
[973] Şeyh Yavsî Tekkesi: Ali Kuşçu (öl. 879/1474)'nun damadı, Şeyhülislam Ebussûd Efendi (öl. 982/1574)'nin babası ve Bayramî şeyhi olan, ilme ve mâneviyata kene gibi yapıştığından dolayı da "kene" anlamına gelen Yavsî kelimesi ile anılarak "Şeyh Yavsî" diye şöhret bulan Şeyh Muhyiddîn Muhammed b. Mustafa el-İskilibî (öl. 920/1514) tarafından Fatih ilçesi, Yavuz Sultan Selim Camii yanında Sakızağacı caddesinde Alinâkı sokağı üzerinde yaptırılmış olan tekkenin, bugün binası yıkılmış ve yerinde Dârüşşafaka Lisesi lojmanı bulunmaktadır. Bkz.: Ayvansarâyî, *Hadîka*, ss.121-122; Işın, Ekrem, "Yavsi Baba Tekkesi", *DBİA*, c. VII, ss. 445-46; Özdamar, *Dergahlar,* s. 91; Aşkar, Mustafa, *İskilipli Şeyh Muhyiddîn Yavsî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Verâ Yay., Ank., 1996, s. 26-27.
[974] Tabibzâde, *a.g.e.,* s. 59; Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 166; Özdamar, *Dergahlar*, s. 91.
[975] Işın, "Yavsi Baba Tekkesi", *DBİA*, c. VII, ss. 445-46; Aşkar, *Şeyh Yavsî*, s. 37.
[976] Geniş bilgi için bkz. Taşköprülüzâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'maniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (nşr: A.Suphi Fırat), İÜEF. Yay., İstanbul, 1985; Aşkar, Mustafa, *Şeyh Yavsî.*

Tekkenin Sivâsîyye tarîkatına geçmesi, Abdülmecîd-i Sivâsî'nin Mehmed Ağa Tekkesi'nde üç yıl kadar görev yaptıktan sonra 1603 veya 1604'de[978] bu tekkeye atanmasıyla başlamıştır. Ekrem Işın'a göre bu tekkenin şeyhlerinden Muslihiddîn Sirozî'nin Edirne'ye giderek Şeyh Şüca Tekkesi'inde inzivâya çekildiği yıllarda bu şehirde bulunan Halvetî Şeyhlerine Bayramiyye icâzeti vermesinden sonra, Şeyh Yavsî Tekkesi şeyhi Nasrullah Efendi'nin 1566'da vefât etmesiyle tekkenin meşîhatına Edirne'den gelen ve Bayramî icâzetli Halvetiyye'nin Şemsî koluna mensup Cerrahzâde Muslihiddîn Efendi (öl. 1576) geçmiştir. Böylece Şeyh Yavsî Tekkesi'nde Tennûrî meşîhatı sona ererek, çift tarîkatlı meşîhat dönemi başlamış, böylece Şemsîyye ve Bayramiyye usulleri on yıl boyunca birlikte icrâ edilmiştir[979]. Ancak, Ekrem Işın, 1576'da Abdülmecîd-i Sivâsî'nin bu tekkenin meşîhatına atanmasıyla[980] Sivâsîyye'ye geçtiğini söylemektedir. Abdülmecîd-i Sivâsî'den sonra tekkenin Sivâsîyye'ye geçtiği ve Sivâsî Tekkkesi olarak anılmaya başladığı doğru olmakla birlikte, Abdülmecîd-i Sivâsî'nin 1576'da bu tekkenin meşîhatına atandığı bilgisi, Sivâsî Efendi'nin 1699/1600'da İstanbul'a geldiği göz önüne alınırsa yanlıştır.

Abdülmecîd-i Sivâsî bu tekkenin onuncu şeyhidir. Ancak kendisinden önceki şeyhlerin sırası konusunda Tabibzâde'nin, *Mecmua-i Tekâya*'sının Turgut Kut tarafından yayına hazırlanan nüshası ile[981] Serhan Tayşi tarafından hazırlanan nüshası arasında farklılık bulunmaktadır.[982]

---

[977] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 59; Özdamar, *Dergahlar*, s. 91; Işın, "Yavsi Baba Tekkesi", *DBİA*, c. VII, ss. 445-46

[978] Abdülmecîd-i Sivâsî'nin bu tekkeye atanmasını Tevfîk, 1013/1604 olarak vermektedir. Bkz. Tevfîk, *Mecmûatü't-Terâcim* , İÜ Ktp., TY. nr. 192, vr. 24a.

[979] Işın, "Yavsi Baba Tekkesi", *DBİA*, c. VII, ss. 445-46.

[980] Işın, *a.g.m*., aynı yer.

[981] Bu nüshaya göre tekkenin şeyhlerinin sırası şu şekildedir:1- Şeyh Yavsî Muhyiddîn (öl. 920/1514), 2- Şeyh Muslihiddîn Sirozî (öl. 926/1519), 3- Şeyh Abdurrahman el-Müeyyidî (öl. 944/1537), 4- Bahâeddînzâde eş-Şeyh Muhyiddîn Mehmed (öl. 952/1545), 5- Zâhidîzâde eş Şeyh Abdurrahman-ı Hâtifî el-Edirnevî (öl. ?), 6- eş-Şeyh Nasrullah Efendi (öl. 974/1566), 7- eş-Şeyh Muslihiddîn el-Edirnevî (öl. 983/1575), 8- eş-Şeyh Mustafa Selâmi el-İznikî (öl. 993/1585), 9- ..., 10- eş-Şeyh Abdülmecîd-i Sivâsî (öl. 1049/1639).

[982] Bu nüshaya göre ise ilk altı sıra Turgut Kut nüshasıyla aynı olmakla birlikte yedinci sıradan itibaren şöyle sıralanır: 7- eş-Şeyh Mustafa Selâmi el-İznikî (öl. 993/1585), 8-... 9- eş-Şeyh Muslihiddîn el-Edirnevî eş-Şehir bi-Cerrahzâde, es-Sivâsî-i Şemsî (öl. 983/1575), 10- eş-Şeyh Abdülmecîd-i Sivâsî (öl. 1049/1639). Bkz. Tabibzâde, Mehmed Zâkir Şükrü Efendi, Die İstanbuler Derwisch Konvente und ihre Scheiche (Mucmûa-i- Tekâyâ), (haz. Serhan Tayşi-Klaus Kreiser), Freiburg, 1980, s. 60. Mustafa Özdamar da bu nüshadaki sırayı verir. Ancak sekizinci sıradaki ismi bilinmeyen kişiyi işâret etmeden Abdülmecîd-i Sivâsî Efendi'yi dokuzuncu sırada gösterir. Bkz.

Abüdlmecîd-i Sivâsî'den sonra tekkenin meşîhatını oğlu Abdülbâkî Efendi (öl. 1122/1710) üstlenerek vefâtına kadar devam eder. Daha sonra, Sivâsî silsilesi sırasıyla şu şekilde devam eder: Şeyh Mehmed (öl. 1143/ 1730), Şeyh Abdülmecîd b. Şeyh Mehmed (öl. 1149/11736), Şeyh Abdülbâkî b. Şeyh Abdülmecîd (öl. 1213/1798).[983] Abdülbâkî Efendi'nin çocuğunun bulunmaması sonucu kendisinden sonra Abdülhâlik Efendi şeyh olur ve bu zâtın Sivâsîlik yanında Sünbülî icâzetinin de bulunmasıyla 1213/1798 tarihinden itibaren tekkede iki tarîkatında usûlü icrâ edilmeye başlar ve daha sonra gelen şeyhlerle tekke Sünbüliyye Tarîkatı'na geçer.[984] Tekkenin deverân günü Perşembe'dir[985].

4. Draman Tekkesi (Tercüman Yunus Tekkesi)-Fatih

Kanunî Sultan Süleyman devrinin tercümanlarından Yunus Ağa tarafından 948/ 1541'de yaptırılmış olan tekke, Dervişali mahallesi, Fethi Draman caddesinde Sıbyan mektebi, câmi, dâru'l-kurra, dergah ve diğer meşrûtalardan oluşan bir külliye şeklindedir.[986] Bânîsinin ismine nispetle *Tercüman Yunus Tekkesi*,[987] 1729'daki Balat yangınında postnişîn olan İsâzâde Şeyh Mehmed Sâlih Sahvî'ye nispetle de *Îsâzede Tekkesi*[988] olarak da bilinmektedir. Tekkenin ilk şeyhi, Nûreddînzâde'nin halîfesi Bosnalı Abdülmü'min Efendi'dir[989]. Tekkenin Sivâsîliğe geçişi Abdülehad Nûrî Efendi'nin ünlü halîfesi Nefes Anbarı Osman Efendi (öl.1095/1684) ile gerçekleşmiştir. Osman Efendi tekkenin beşinci şeyhidir.

Özdamar, *Dergahlar*, s. 91. Bu iki nüshadaki şeyhleri vefât tarihlerini incelediğimizde Turgut Kut nüshasının tarîhî olarak doğru olma ihtimâli daha fazla gözükmektedir.

[983] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 59.

[984] Işın, , "Yavsi Baba Tekkesi", *DBİA*, c. VII, ss. 446.

[985] Işın, , "Yavsi Baba Tekkesi", *DBİA*, c. VII, ss. 446;Özdamar, *Dergahlar*, s. 91.

[986] Tanman, "Dırağman Külliyesi", *DBİA*, c. III, s. 49; Özdamar, *Dergahlar*, s. 97; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 47.

[987] Aşkar, Mustafa, "Son Dönem Tekke Mecmûalarından Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi'nin Rehber-i Tekâyâ'sı", *Tasavvuf*, Yıl 1, sy. 3, Nisan 2000, s. 156.

[988] Tanman, Baha, "Dağman Külliyesi", *TDVİA*, c. IX, s. 524; a.mlf, "Dağman Külliyesi", *DBİA*, c. III, s. 49.

[989] Abdülmümin Efendi'nin kimin halîfesi olduğu konusunda farklı bilgiler bulunmakla birlikte halîfesi Ömer Fânî (öl. 1034/1624-25), tarîkat silsilesini verirken kendisinden önceki şeyleri, Abdülmü'min Bosnevî, Muslihiddîn eş-Şehîr bi-Nûreddînzâde, Bâlî es-Sofyavî şeklinde vererek Nûreddinzâde'nin halîfesini olduğunu bildirir. Bkz. Ömer Fânî, *Âdâbu't-Tarîka*, İÜ Ktp., AY, nr. 3808, vr. 1a. Diğer rivâyetler hakkında bkz. Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 132.

Özdamar'ın Nakşî,[990] Yeşilzâde'nin Sünbülî[991] tekkesi olarak tanıttığı Dı(ğ)raman Tekkesi, Baha Tanman'a göre, kuruluşundan kapanışına kadar Halvetiyye Tarîkatı'na bağlı olarak faaliyet göstermiştir.[992] Ancak Baha Tanman, tekkenin XVII. yüzyılın ortalarında Halvetiyye'nin Nûriyye koluna geçtiğini söylemektedir ki,[993] burada kastedilen Sivâsîyye olmalıdır. Sivâsîyye'nin Nûriyye şeklinde isimlendirilmesi ise yaygın olmayan bir durumdur.

Nefes Anbarı Osman Efendi'den sonra Bülbülcüzâde şeyh Abdülkerîm Efendi'nin halîfesi îsâ Mahvî (öl. 1127/1715) altıncı sırada tekkeye şeyh olmuştur.[994] Daha sonra sırasıyla Sivâsî silsilesine mensup şu kişiler tekkenim meşîhatını üstlenmişlerdir: Yedinci sırada, İsâ Mahvî'nin oğlu Şeyh Mehmed Sâlih-i Sahvî Efendi (öl.1173/1759),[995] sekizinci sırada Mehmed Sâlih Sahvî'nin damadı Hâfız Muhammed Emin Efendi (öl. 1184/1770),[996] dokuzuncu sırada Muhammed Emin Efendi'nin oğlu Muhammed Sâlih Sahvî-i Sânî (öl. 1187/1773).[997] Daha sonra onuncu sırada Makriköy'lü Ahmed Efendi (öl. 1197/1782-83), on birinci sırada Ahmed Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi (öl. 1214/1799), on ikinci sırada Ahmed Efendi'nin oğlu Şeyh Seyyid Mehmed-i Sahvî (öl. 1218/1803), Şeyh Mehmed Emin Efendi (öl. 1238/1822-23), oğlu Şeyh İsmâil Efendi (öl. 1240/1824-25)[998]. Daha sonra, Tekke'nin postnişîni eş-Şeyh Abdülhalim Efendi (öl. 1253/1837) Tabibzâde'nin bildirdiğine göre Pîşkadem-i[999] Hazret-i Sünbül[1000] idi. Buradan anlaşılacağı üzere Dıraman Tekkesi Şeyh İsmâil Efendi (öl. 1240/1824-25)'nin vefâtından sonra Sünbülî Tarîkatı'na geçmiş olmalıdır. Yeşilzâde'nin bu tekkeyi

[990] Özdamar, *Dergahlar*, s. 97
[991] Aşkar, *a.g.m.*, s. 156.
[992] Tanman Baha, "Drağman Külliyesi", *TDVİA*, c. IX, s. 525.
[993] Tanman Baha, *a.g.m.*, aynı yer.
[994] Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 166; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 47; Özdamar, *Dergahlar*, s. 97.
[995] Mehmed Salih Sahvî Efendi, yukarda belirtildiği üzere XVIII. Yüzyılda Sivâsîliğin en güçlü temsilcilerinden biri olan İsâ Mahvî'nin oğludur. Şeyhlik vazîfesi yanında Süleymâniye vâizliğini de yürütmüş olan Sâlih Sahvî Efendi, 1173/1759-60 tarihinde vefât etmiş ve tekkenin bitişiğine defnedilmiştir. Müstakîmzâde vefâtına "Rûh-i Îsâzâde kıldı azm-i Lâhûta el-meded" mısraını tarih düşürmüştür. Bzkz. Ayvansarâyî, *a.g.e.*, c. I, s. 114, Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 47.
[996] Bkz. Ayvansarâyi, *a.g.e.*, c. I, s. 115; Süreyya, *a.g.e.*, I, 409.
[997] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 47.
[998] Aynı eser, aynı yer.
[999] **Pîşkadem**: Tekkede âyini idâre eden nakib, şeyhin muavini. Bkz. Pakalın. *OTDTS*, c. II, s. 778.
[1000] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 47.

Sünbülî Tekkesi olarak tanıtması da, bu tarihten sonra başlayan süreçteki meşîhat durumunu ifâde etmektedir.[1001]

Sonuç olarak, Draman Tekkesi 1054/1644 yılında eş-Şeyh Abdullah-ı Sabî'nin vefât etmesiyle Nûrî Efendi'nin halîfesi Nefes Anbarı Osman Efendi ile Sivâsîliğe geçmiş ve 1240/1824-25 yılında Şeyh İsmâil Efendi'nin vefât etmesinden sonra Sünbüliyye Tarîkatına geçmiştir. Tekkenin Sivâsîyye Tarîkatı'nca kullanıldığı süre, yaklaşık 180 senedir.

5. Evhadeddîn Tekkesi: (Fatih)

Cami, tekke, hamam,iki çeşme ve hazîreden oluşan tekke, bir kasap ustası olan Hacı Evhad tarafından 993/1585'de[1002] yaptırılmış, Mimar Sinan tarafından inşâ edilmiştir.[1003] Hacı Evhad Camii ve Tekkesi 1267/1850/51'de Sultan Abdülmecîd tarafından restore ettirilerek bir şadırvan ilâve edilir. Ancak, Semâvi Eyice sonraki yıllarda yine bakımsızlıktan perîşan olduğunu 1941-1942 yıllarında tespit ettiğini bildirmektedir.[1004] Günümüzde ise Sünbül Efendi Erkek Kur'an Kursu olarak kullanılmaktadır.[1005] Bu yapının en karakteristik özelliği caminin aynı zamanda Tevhîdhâne olarak kullanılmış olmasıdır.

Hacı Evhad Tekkesi genel olarak Sünbüliyye Tarîkatı'na âit olarak kabul edilmektedir.[1006] Bu tekkede Sivâsîyye halîfelerinden görev alan ilk kişi Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfesi "***Hacı Evhad Şeyhi***" ve "***Kutub Hüseyin Efendi***" diye şöhret olan Şeyh Hüseyin Efendi(1105/1693-94)'dir.[1007] Safranbolu'lu olan Hüseyin

---

[1001] Tekkenin Sünbülî Tarîkatına geçtiği eş-Şeyh Abdülhalîm Efendi'den sonra şeyh olan zevât şunlardır: Şeyh Hâfız Hüseyin Efendi (öl. 1268/1851-52), Şeyh Hıfzî Efendi (öl. 1300/1882-83),oğlu Mehmed Şerâfeddîn Efendi. Bkz. Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 47; Özdamar, *Dergahlar*, s. 97.

[1002] Ayvansarâyî bu tarihi 983 olarak kaydetmektedir. Bkz. Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 129.

[1003] Konyalı, İ.Hakkı, Mimar Koca Sinan'ın Eserleri, İstanbul, 1950, s. 89; Eyice, Semâvi, "Hacı Evhad Camii", *TDVİA*, c. 14, s. 472; Tanman, "Hacı Evhad Külliyesi", *DBİA*, c. 3, s. 473; Özdamar, *Dergahlar*, s. 139. Tekke, Fatih İlçesi, Yedikule'de, Hacı Evhadeddîn Mahallesi'nde, Hacı Evhad Çeşmesi ile Komodor Zeki Işın Caddesi'nin kesiştiği, (Bkz. Tanman, *a.g.m*., s. 473.) 2716 ada ve 88 parselde yer almaktadır. (Bkz. Özdamar, *Dergahlar*, s. 139.)

[1004] Eyice, Semâvi, "Hacı Evhad Camii", *TDVİA*, c. 14, s. 473.

[1005] Eyice, Semâvi, *a.g.m.*, *TDVİA*, c. 14, s. 473; Tanman, *a.g.m*., s. 473; Özdamar, *Dergahlar*, s. 139.

[1006] Ahmed Münib, *Mecmûa*, s. 13; Aşkar, *a.g.m.*, s. 157; Tanman, *a.g.m*., s. 473; Özdamar, *Dergahlar*, s. 139.

[1007] Nazmî, *Hediyye*, s. 334; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 372; Bursalı, *OM*, c. I, s. 62; Tevfîk, *Tezkire*, vr. 61b; Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 129; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 48; Özdamar, *Dergahlar*, s. 140; Abdulkadiroğlu, Abdulkerim-Özsoy, Ülkü Ayan, *Safranbolu Meşhurları,* s. 117.

Efendi, Hacı Evhad Tekkesi'nin dördüncü[1008] şeyhidir.[1009] Şeyh Mûsâ Efendi es-Sünbülî'nin vefatından sonra yani 1066/1655-56'den itibâren Sünbüliyye'den Sivâsîyye'ye geçen Hacı Evhad Tekkesi'nde, bu tarîkat silsilesinden şu kişiler postnişînlik görevini üstlenmişlerdir: Dördüncü sırada Şeyh Seyyid Hüseyin Efendi (öl. 1105/1693-94), beşinci sırada Hüseyin Efendi'nin damâdı Şeyh Seyyid Mehmed Efendi (öl. 1145/1732-33), altıncı sırada Mehmed Efendi'nin damâdı Şeyh Mustafa Efendi (öl. 1161/1748), yedinci sırada Mustafâ Efendi'nin oğlu Şeyh Abdülkerîm Efendi (öl. 1181/1767-68), Sekizinci sırada Abdülkerîm Efendi'nin oğlu Şeyh Mustafa Efendi (öl. 1183/1769-70), dokuzuncu sırada Abdülkerîm Efendi'nin oğlu Şeyh Abdüşşekûr Çelebi Efendi (öl. 1184/1770-71), onuncu sırada Abdülkerîm Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Celâleddîn Efendi (öl. 1220/1805-06).[1010]

1220/1805-06'da vefât eden Mehmed Celâleddîn Efendi'den sonra postnişîn olan Koca Mustafa Paşa ser-zâkirân'ı el-Hâc Ahmed Efendi Şikârîzâde (öl. 1247/1831-32)[1011] ile birlikte Hacı Evhad Tekkesi tekrar Sünbüliyye'ye geçmiştir. Baha Tanman, Koca Mustafa Paşa'nın Sünbüliyye'nin âsitânesi olduktan sonra, zâkirbaşılık ve pîşkademlik görevlerini üstlenenlerin Hacı Evhad Tekkesi'nde görev yapmaya devam ettiklerini ve bunların en önde gelenlerinden birinin de, Şikârîzâde Ahmed Efendi olduğunu kaydetmektdir.[1012]

Sonuç olarak Hacı Evhad Tekkesi, Nûrî Efendi'nin halîfesi Safranbolu'lu Hüseyin Efendi ile 1066/1655-56'den itibâren Sünbüliyye'den Sivâsîyye'ye geçmiş, 1220/1805-06'da, el-Hâc Ahmed Efendi Şikârîzâde ile birlikte tekrar Sünbüliyye'ye geçmiştir. Sivâsîyye Tarîkatı'nca 150 sene kullanılmıştır.

6. Yavaşça Mehmed Ağa Tekkesi

Çavuşbaşı Yavaşca Mehmed Ağa (öl. 1010/1601-02) tarafından mescid olarak inşâ edilen bu yapı, Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfesi Nazmî Efendi tarafından bir

[1008] Hüseyin Efendi'den önce görev yapan şeyhler şunlardır: Bâkîzâde Şeyh Mehmed Çelebi (öl. ?), Şeyh Seyyid Mehmed Efendi el-Eyyûbî (öl. 1038/1628-29), Şeyh Mûsâ Efendi es-Sünbülî (öl. 1066/1655-56). Bkz. Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 48; Özdamar, *Dergahlar*, s. 140.
[1009] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 48; Özdamar, *Dergahlar*, s. 140.
[1010] Aynı eser, ss. 48-9; Özdamar, *Da.g.e.,aynı yer.*
[1011] Aynı eser, s. 49; Özdamar, aynı eser, aynı yer.
[1012] Tanman, "Hacı Evhad Külliyesi", *DBİA*, c. 3, s. 473.

minber ilâve edilerek[1013] aynı zamanda tekke olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kaynaklarda, *Nazmi Efendi-Yavaşca Mehmed Ağa Kâdirî Dergâhı*,[1014] *Yavaşca Mehmed Ağa Tekkesi*,[1015] *Nazmî Tekyesi*[1016] ve Nazmî Efendi'den sonra çocukları bu tekkenin meşîhatını üstlendiği için, *Nazmîzâde Tekyesi*[1017] şeklinde tanıtıldığı gibi, bu mekânın daha önce Yavaşca Şâhin tarafınca mescid olarak yapıldığı kanaati sebebiyle Ahmed Münîb Üsküdârî *Yavaşca Şâhin Tekyesi*[1018] de şeklinde de tanınmaktadır. Kadirî Tarîkatı'na ait[1019] ve devran-ı mukâbele günü Pazartesi[1020] olan tekke, Şehremini Arpaemini Mahallesi'nde, Baruthâne Caddesi ile Tatlıpınar caddesinin kesiştiği noktadadır.[1021]

Tabibzâde Zâkir Şükrü Efendi, tekkede görev yapanların silsilesini verirken ilk sırada, Şeyh İbrâhim Efendi es-Sivâsî (öl. 1040/1630-31)'yi, ikinci sırayı boş bırakarak üçüncü sırada Şeyh Mehmed Nazmî Efendi (öl. 1112/1701)'yi gösterir.[1022] Nazmî Efendi'den sonra oğlu Rafîa Abdurrahman Efendi (öl. 1132/1719-20)[1023] ve ardından ağabeyi gibi sülûkunu babasının yanında tamamlayan Nazmî Efendi'nin küçük oğlu Abdülmecîd Efendi (öl. 1143/1730-31) postnişîn olur.

Abdülmecîd Efendi'nin 1143/1730-31'de vefâtından sonra Şeyh Seyyid Abdülhalîm Efendi el-Bayramî (öl. 1173/1759-60) 'nin meşîhatı üstlenmesiyle tekke, Bayramîliğin Himmetîlik koluna geçer.[1024] Bu zâttan sonra oğlu Şeyh Seyyid

---

[1013] Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 277.
[1014] Özdamar, *Dergahlar*, s. 129.
[1015] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 33.
[1016] Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 277.
[1017] Aşkar, *a.g.m.*, s. 139; Ahmed Münib, *Mecmûa*, s. 10.
[1018] Ahmed Münib, *a.g.e.*, s. 10.
[1019] Aynı eser, aynı yer; Aşkar, *a.g.m.*,s. 139; Özdamar, *Dergahlar*, s. 129.
[1020] Aynı eser, aynı yer; Aşkar, *a.g.m* s. 139. Mustafa Özdamar, Pazar olarak nakletmektedir. Bkz. Özdamar, *Dergahlar*, s. 129.
[1021] Özdamar, *a.g.e.,* s. 129; *Fatih Camileri*, s. 202.
[1022] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 32. Mustafa Özdamar, İbrahim Sivâsî'den sonra ikinci sırada Nazmi Efendi'yi gösterir. Bkz. Özdamar, *Dergahlar*, s. 129.
[1023] Ayvansarâyî vefât tarihini 1132/1719-20 değil, 1136/1723-24 olarak verir. Bkz. Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 277. Nazmî Efendi'nin büyük oğlu olan Rafîa Abdurrahman Efendi, aralarında geçen tartışma nedeniyle, cariyesi ile birlikte bir tellak tarafından öldürülmüştür. Babası gibi şâir olan Rafîa Abdurrahman Efendi'nin Rafîa mahlasıyla yazmış olduğu şiir ve ilâhîleri vardır. Hayâtı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Şeyhî, *Vekâyi*u'l-Fuzala, c. III, s. 676; Müstakîmzâde, *Hülâsâ*, vr. 60b; a. mlf. *Mecelle*, vr. 234b; Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 277; *Târîh-i Râşid*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1282, c.V, ss. 210-212; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c.II, s. 318; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 374 ve ilâve sayfa; Türer, *Nazmî*, ss. 48-50.
[1024] Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 277; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 33; Özdamar, *Dergahlar*, s. 129.

Mehmed Habîb Efendi (öl.1184/1770-71)[1025] şeyh olur. Bu tarihten itibâren Ayasofya vaizi Şeyh el-Hâc Mehmed Emin Sırrî Efendi el-Kâdirî (öl.1205/1790-91)'nin postnişîn olmasıyla[1026] tekke, Kâdiriyye tarîkatı'na geçer ve kuruluşunda Nazmî Efendi vasıtasıyla Sivâsîyye Tekkesi olmasına rağmen yukarda da arz ettiğimiz gibi Kâdirî tekkesi olarak kabul edilir.

Sonuç olarak, *Nazmî* ve *Nazmîzâde Tekkesi* olarak da tanıtan *Yavaşca Mehmed Ağa Tekkesi* Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfesi Nazmî Efendi tarafından Sivâsî tekkesi olarak kurulmuş, ancak sonradan başka tarîkatların hizmetine geçmiştir. Tekke'de Nazmî Efendi 1065/1654 veyâ 1066/1655 tarihinde başlayarak 45-46 yıl, Rafîa Abdurrahman Efendi 20 yıl, Abdülmecîd Efendi ise 11 yıl görev yapmıştır. Böylece tekke, 1065/1654-1143/1730-31 yılları arasında toplam 76 yıl Sivâsîyye tarafından kullanılmıştır.

7. Sertarîkzâde Tekkesi: Eyüb

Sertarîkzâde Tekkesi, Nişanca'da Kumrulu Mescîd yanında, 1380 ada 10 parselde yer almaktadır.[1027] Abdülmecid-i Sivâsî'nin oğlu ve Şeyh Yavsî Tekkesi şeyhi Abdülbâkî Efendi'nin sertarîk'i Abdullah Sabûrî (öl. 1122/1710-11)'nin ikâmet ettiği eve mihrab koyarak kurulmuş ve Abdullah Efendi de tekkenin ilk postnişîni olmuştur.[1028] Kendisinden sonra meşîhatı üstlenen oğlu Sertarîkzâde Mehmed Emin Efendi (öl. 1172/1758-59) Nûreddîn Cerrâhî'nin halîfesi olması nedeniyle, tekke, Cerrâhîlerin kullanımına geçmiştir.[1029]

8. Boyalı Mehmed Paşa Tekkesi: Fatih

Fatih-Nişanca Caddesi, 1387 ada 19 parselde[1030] yer alan tekke, bânisine izâfeten, *Nişancı-ı Cedîd Boyalı Mehmed Paşa Tekkesi* olarak kaydedilmektedir.[1031]

[1025] Vefâtına *İzzet-Behişt* (sene:1184) şeklinde tarih düşürülmüştür. Bkz. Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 277
[1026] Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 277; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 33; Özdamar, *Dergahlar*, s. 129.
[1027] Tabîbzâde, *a.g.e.*, s. 58; Aşkar, *a.g.m.*, s. 157; Tanman, "Sertarîkzâde Tekkesi", *DBİA*, c. 6, s. 533; Özdamar, *Dergahlar*, s. 100.
[1028] Tanman, "Sertarîkzâde Tekkesi", *DBİA*, c. 6, s. 533.
[1029] Tabîbzâde, *a.g.e.*, s. 58; Tanman, "Sertarîkzâde Tekkesi", *DBİA*, c. 6, s. 533; Özdamar, *Dergahlar*, s. 100.
[1030] Özdamar, *Dergahlar*, s. 99.
[1031] Tabîbzâde, *a.g.e.*, s. 58.

Tabibzâde Zâkir Şükrü, *Mecmûa-yı Tekâyâ*'da tekkenin ilk şeyhini Abdülehad Nûrî Efendi'nin önde gelen halîfesi Bülbülcüzâde Abdülkerîm Fethî Efendi (öl. 1106/1694-95) olarak gösterir.[1032] Abdülkerîm Fethî Efendi'den sonra, uzun süre onun ailesine mensup meşâyıh tarafından idâre edilmiş olan tekke, *Bülbülcüzâde Tekkesi* olarak da anılmıştır.[1033]

Bülbülcüzâde Abdülkerîm Fethî Efendi'yi ilk şeyh olarak kabul ettiğimizde, daha sonra sırasıyla şeyh silsilesi şu şekildedir: İkinci sırada Bülbülcüzâde Abdülkerîm Fethî Efendi'nin oğlu Şeyh Mustafa Efendi (öl. 1138/1725-26), Mustafa Efendi'nin oğlu Abdülbâkî Efendi (öl. 1164/1750-51), oğlu Şeyh İsmâil Nûrî Efendi (öl. 1209/1794-95), oğlu Şeyh Abdülkerîm Fethî Efendi (öl. 1226/1811).[1034] Daha sonra tekkenin şeyhliğini üstlenen meşâyıhı incelediğimizde, tekkenin, Şa'bânî, Kâdirî şeyhler tarafından idâre edildiği anlaşılmaktadır.[1035]

Sonuç olarak, *Boyalı Mehmed Paşa Tekkesi*, Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfesi Bülbülcüzâde Abdülkerîm Fethî Efendi'den sonra, Sivâsîyye tarafından idâre edilmeye başlanmış ve onun soyundan olan yine aynı adı taşıyan Abdülkerîm Fethî Efendi'nin 1226/1811'de vefât etmesinden sonra önce Halvetiyye'nin Şa'bâniyye şubesi, ardından da Kâdirî Tarîkatı'nın idâresine geçmiştir. Tekke yaklaşık 160 yıl Sivâsîyye'nin idâresinde kalmıştır.

9. Cemâleddîn Uşşâkî Tekkesi: Eyüb

Yeniçeri Ağası Hirâmî Ahmed Paşa (öl. 1008/1599) tarafından yaptırılan tekke, Eyüb İlçesi, Defterdar Mahallesi'nde, Eğrikapı'nın arkasında, Eğrikapı savaklarının karşısında yer almaktadır.[1036] Halvetîliğe bağlı, Uşşâkîliğin Cemâlî şubesini kuran ve Uşşâkîler tarafından "*Pîr-i Sânî*" olarak kabul edilen Cemâleddîn

[1032] Aynı eser, aynı yer. Tabibzâde'nin Abdülkerîm Fethî Efendi'yi tekkenin ilk şeyhi olarak göstermesine rağmen, Hulvî, 1030/1621'de tamamladığı *Lemezât*'ta, Amasya'lı Şeyh Yûnus Efendi'nin Nişancı Mehmed Paşa Zâviyesi'ne Şeyh olduğunu söylemektedir. Bkz. Hulvî, *Lemezât*, s. 609.
[1033] Aşkar, *a.g.m* , s. 150; Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 226.
[1034] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 62; Özdamar, *Dergahlar*, s. 99.
[1035] Bkz. Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 62.
[1036] Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 317, 344; Tanman, "Cemâleddîd Uşşâkî Tekkesi", *DBİA*, c. II, s. 399; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 52.

Uşşâkî'ye[1037] nispetle "*Cemâlî Tekkesi*",[1038] "*Cemâleddîn Uşşâkî Tekkesi*"[1039] adlarıyla anıldığı gibi, "*Savak Mescidi*",[1040] "*Savaklar Tekkesi*" [1041] ve "*Şalcızâde*"[1042] olarak da kaynaklarda yer almaktadır.

Tabibzâde Zâkir Şükrü, tekkenin ilk şeyhi olarak, Abdülehad Nûrî Efendi'nin en önde gelen halîfelerinden Nazmî Efendi'nin halîfesi Şeyh Mehmed Efendi(öl.1114/1702-03)'yi göstermektedir. Mehmed Efendi'nin vefâtından sonra, yerine aynı adı taşıyan Şeyh Mehmed Efendi (öl. 1155/1742-43) postnişîn olarak, kırk bir yıl süreyle, vefâtına kadar bu vazîfeyi yürütmüştür.[1043] Bu tarîhten itibaren tekkenin meşîhatını Şeyh Cemâleddîn el-Edirnevî el-Uşşâkî (öl. 1164/1750-51)'nin üstlenmesiyle,[1044] Cemâlî Tekkesî, Uşşâkîliğin Cemâlî kolunun idâresine girmiştir.

10. Karabaş Tekkesi: Beyoğlu

Beyoğlu ilçesi, Tophâne semtinde Hacı Mimi Mahallesi Karabaş Mektebi Sokağı'nda,[1045] Tophâne Parkı'nın köşesinde[1046] 134 ada 4 parselde yer alan tekke,[1047] Bâbüssaâde Ağası Karabaş Mustafa Ağa (öl. 940/1533-34)[1048] tarafından inşâ ettirilmiştir.[1049]

Tekkenin ilk şeyhi, Cemâleddîn-i Halvetî'nin halîfesi Mollazâde Şeyh Mehmed Kâsım Çelebi Efendi (öl. 915/1509-10)'dir. Karabaş Tekkesi, Mısrî Ömer Efendi (öl.

[1037] Işın, Ekrem, "Cemâleddîn Uşşâkî", c. II, s. 399; Kılıç, M. Erol, "Cemâleddîn Uşşâkî", *TDVİA*, c. VII, ss. 314-315.
[1038] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 52; Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 344.
[1039] Tanman, Cemâleddîd Uşşâkî Tekkesi, *DBİA*, c. II, s. 399.
[1040] Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 317; Özdamar, *Dergahlar*, s. 99.
[1041] Aşkar, *a.g.m*, s. 150; Ahmed Münib, *Mecmûa*, s. 8.
[1042] Ahmed Münib, *a.g.e.,* s. 8.
[1043] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 52.
[1044] Ayvansarâyî, *Hadîka*, ss. 316-17; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 52; Özdamar, *Dergahlar*, s. 45; Işın, *a.g.m*., aynı yer; Tanman, *a.g.m*. aynı yer; Tanman, "Cemâlîzâde Tekkesi", *TDVİA*, c. VII, s. 318.
[1045] Tanman, "Karabaş Tekkesi", *DBİA*, c. 4. s. 440.
[1046] Aşkar, *a.g.m*, s. 142; Ahmed Münib, *a.g.e.,* s. 15.
[1047] Özdamar, *Dergahlar*, s. 173.
[1048] Ayvansarâyi vefât tarihini 937/1530-31 olarak vermektedir. Bkz. Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 461.
[1049] Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 461; Tanman, "Karabaş Tekkesi", *DBİA*, c. 4. s. 440; Özdamar, *Dergahlar*, s. 173; Telci, Cahit, "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", *50. Yıl Atatürkçülük Armağanı*, Akademi Kit., İzmir, 1994, s. 206; *Hâlâ Âsitâne-i Aliyye'de ve Civârında Vâki Olan Dergah ve Zâviye, Hânkâh ve Mahall-i Zikrullah*, Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 1825 (Âsitâne), s. vr. 18; Öz, Tahsin, *İstanbul Câmileri*, İstanbul, 1962, c. II, s. 36; Raif, Mehmed, *Mirât-ı İstanbul*, (Notlarla Yay.: G. Kut-H.Aynur), İstanbul, 1996, ss. 365-67; Kut, *Dergeh-nâme*, s. 221; Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 225.

1069/1658) ile Sivâsîyye Şubesi'ne geçmiştir.[1050] Daha sonra, Sivâsî silsilesine mensup şu kişiler tekkede şeyhlik yapmışlardır: Karabaş İskender Efendi (öl. 1018/1609), Evhad Şeyhi Hüseyin Efendi'nin halîfesi Şeyh el-Hâc Hüseyin Efendi (öl 1129/1717),[1051] Hüseyin Efendi'nin oğlu el-Hâc Mehmed Efendi (öl. 1131/1718-19), Hüseyin Efendi'nin oğlu el-Hâc Nur Ahmed Efendi (öl. 1178/1765), Şeyh Hüseyin Efendi (öl. 1188/1774), el-Hâc Abdullah Efendi (öl. 1199/1785).[1052] Abdullah Efendi'nin vefâtından sonra Debbâğzâde Şeyh Mustafa Muhsin Efendi el-Kâdîrî'nin postnişîn olmasıyla[1053] Karabaş Tekkesi, Sivâsîyye'den Kâdiriyye Tarîkatı'na geçmiştir.[1054]

Sonuç olarak, Karabaş Tekkesi XVIII. Yüzyılın sonlarına kadar Sivâsîyye'nin idâresi altında kalmıştır.

11. Hamza Efendi Tekkesi: Fatih

Koca Dede Mahallesi, Fevzi Paşa Caddesi, Çelebi Süleymen Sokağı'nda yer alan tekke, [1055] *Hamza Efendi Tekkesi*[1056] veya oğlu Abdullah Efendi'ye nispetle, *Hamzazâde Tekkesi*[1057] olarak tanınmaktadır.

Kaynaklarda, tekkenin ilk şeyhi olarak Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfesi Bolu'lu Şeyh Hamza Efendi (öl. 1111/1699-1700) gösterilmektedir.[1058] Tekkenin meşîhatını kendisinden sonra çocukları üstlenmiştir. Tekkede şeyhlik yapanlar

[1050] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 46; Özdamar, *Dergahlar*, s. 173; Tanman, "Karabaş Tekkesi", *DBİA*, c. 4. s. 440; Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 225.
[1051] Hüseyin Efendi, Karabaş Tekkesi'ndeki şeyhliği yanında Karagümrük'te bulunan Kethüdâ Hâtun Camii ve Orta Cami vaizliklerini de yürütmüştür. 1129/1717'de vefât etmiş ve tekkenin hazîresine defn olunmuştur. Bkz. Şeyhî, *a.g.e.*, c. II. s. 430.
[1052] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 46; Tanman, "Karabaş Tekkesi", *DBİA*, c. 4. s. 440; Özdamar, *Dergahlar*, s. 173.
[1053] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 46; Tanman, "Karabaş Tekkesi", *DBİA*, c. 4. s. 440; Özdamar, *Dergahlar*, s. 173.
[1054] Tanman, "Karabaş Tekkesi", *DBİA*, c. 4. s. 440. Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi ve Ahmed Münîb Efendi Karabaş Tekkesi'ni Kâdîrî tekkesi olarak gösterirler. Bkz. Aşkar, *a.g.m,* s. 142; Ahmed Münib, *Mecmûa*, s. 15.
[1055] Özdamar, *Dergahlar*, s. 100. *Fatih Camileri* isimli eserde tekkenin, Fatih Nişanca Mehmed Paşa Semtinde Küçükhamam'da Neciboğlu Kervansaray civarında olduğu belirtilmektedir. Bkz. *Fatih Camileri*, s. 279.
[1056] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 15; Özdamar, *Dergahlar*, s. 100.
[1057] Aşkar, *a.g.m,* s. 150; *Fatih Camileri*, s. 279; Telci, *a.g.m.*,s. 203.
[1058] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 15; Özdamar, *Dergahlar*, s. 100. Hamza Efendi'nin hayatı hakkında bilgi verirken de ifâde edildiği gibi, Nazmî Efendi'ye göre Hamza Efendi, Bayrampaşa Tekkesi vâiz ve postnişînliğine tayin olmuştur. Bkz. Nazmî, *Hediyye*, s. 344.

sırasıyla şöyledir: Hamza Efendi'nin oğlu Şeyh Abdullah Efendi (öl. 1125/1713), Abdullah Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Zeynelabidin (öl. 1150/1737-38), Mehmed Zeynelâbidîn Efendi'nin oğlu Vâiz Şeyh Mehmed Sâdık Efendi (öl. 1206/1792), yine Mehmed Zeynelâbidîn Efendi'nin oğlu Abdülganî Efendi (öl. 1237/1821).[1059] Daha sonra Nûreddîn şeyhi Mehmed Ârif Efendi'nin halîfesi Şeyh Mehmed Hâşim Efendi tekkenin meşîhatını üstlenmiş[1060] ve tekkenin idâresi Sivâsîyye'den Cerrâhiye'ye geçmiştir.

Sonuç olarak, Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfesi Hamza Efendi'nin ismini taşıyan bu tekke, XIX. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar Sivâsîyye'nin idâresinde kalmıştır.

12. Mîrahûr(İmrahor) Tekkesi:Fatih

İmrahor İlyas Bey Mahallesi, İmam Âşir Efendi Sokağı'da 1272 ada 21 parselde yer alan tekke,[1061] Sultan Beyazıt'ın Mîrahûr'u[1062] İlyas Bey tarafından 1486 yılına doğru kiliseden Cami ve tekke hâline getirilmiştir.[1063] Kaynaklarda *Mîrahûr Tekkesi*[1064] veya *İmrahor Tekkesi*[1065] olarak anılmaktadır.

Sivâsîyye'yi, tekkenin altıncı şeyhi olan ve tekkenin hazîresinde medfun bulunan[1066] Abdülhalîm Efendi (öl. 1154/1741-42) temsil etmiştir.[1067]

13. Muabbir Tekkesi: Beyoğlu

Beyoğlu'nda, Piyâle Paşa Camii yanında yer alan Muabbir Tekkesi Mehmed Çelebi (öl. 1122/1710-11) tarafından inşâ edilmiştir.[1068] İlk Şeyhi Bostan Efendi (öl.

[1059] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 15; Özdamar, *Dergahlar*, s. 100; Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda* Tasavvuf (XIX. Yüzyıl) s. 239.
[1060] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 15; Özdamar, *Dergahlar*, s. 100.
[1061] Özdamar, *Dergahlar*, s. 133.
[1062] **Mîrâhûr**: Sarayda at işlerine bakam memurun ünvânı. Saray hayvanlarının ve bunların tüm işleriyle sorumlu kişiye Mîrâhûr-ı Evvel, yardımsına da Mîrâhûr-ı Sânî denirdi. Bkz. Pakalın, *OTDTS*, c. II, ss. 541-42.
[1063] Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 260; Eyice, Semâvi, "İmrahor Camii", *DBİA*, c. 4, s. 166; Özdamar, *Dergahlar*, s. 133.
[1064] Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 260; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 11; Aşkar, *a.g.m.*, s. 156; Ahmed Münib, *Mecmûa*, s. 9; Eyice, Semâvi, "İmrahor Camii", *DBİA*, c. 4, s. 166; Özdamar, *Dergahlar*, s. 133.
[1065] Eyice, Semâvi, "İmrahor Camii", *DBİA*, c. 4, s. 166.
[1066] Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 261.
[1067] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 11; Özdamar, *Dergahlar*, s. 133.

1065/1654-55) olan tekke, bir Kâdiri tekkesidir ve deverân günü çarşambadır.[1069] Muabbir Tekkesi'nde Sivâsîyye silsilesine müntesip sadece bir kişi görev yapmıştır. O da Abdülmecîd-i Sivâsî'nin oğlu Abdülbâkî Efendi'nin halîfesi Arabacızâde Şeyh Mustafa Efendi (öl. 1146/1733)'dir.[1070] Mustafa Efendi'den sonra şeyh Ali el-Vâhidî (öl. 1178/1764-65)'nin postnişîn olmasıyla *Muabbir Tekkesi* Kadirî silsilesine mensup meşâyıh tarafından idâre edilmiştir.[1071]

14. Atik Vâlide Sultan Tekkesi

Üsküdar'da 991/1583 yılında inşâ edilen tekke, kaynaklarda Atik Vâlide Sultan, Karabaş Velî ve Karabaş Ali Efendi isimleriyle kaydedilmektedir.[1072] Tabibzâde'nin kaydına göre, tekkenin beşinci sırada meşîhatını üstlenmiş olan Karabaş Şeyh el-Hâc Ali et-Tavîl'in sürgüne gönderilmesi ile 1090/1678 tarihinden itibaren Sivâsîyye tekkesi olarak kullanılmaya başlamış ve ilk olarak Abdülehad Nûrî Efendi'nin halîfesi Bülbülcüzâde Abdülkerîm Fethî Efendi (öl. 1106/1694-95) şeyhlik yapmıştır. Daha sonra oğlu Abdürrahîm Münib Efendi (öl. 1125/1713) meşîhat görevini üstlenmiş ve vefâtına kadar irşad hizmetini yürütmüştür.[1073] Tekke bu tarihten itibaren, Halvetiyye'nin Şabaniyye koluna geçmiş ve sonuna kadar da bu kola hizmet etmiştir. [1074]

Sonuç olarak, Eski (Atîk) Vâlide Tekkesi, Bülbülcüzâde Abdülkerim Efendi'nin 1090/1678 tarihinde görevi üstlenmesiyle Sivâsîyye'ye geçmiş ve Abdürrahîm Münib Efendi'nin 1125/1713 tarihinde vefât etmesine kadar 34 sene kadar Sivâsîyye silsilesine mensup meşâyıh tarafından idâre edilmiştir.

15. Aydıoğlu Tekkesi (Saçlı Emir Tekkesi)

[1068] Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 422; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 42; Özdamar, *Dergahlar*, s. 180; Demiriz, Yıldız-Tanman Baha, Piyâle Paşa Camii, *DBİA*, c. 6, ss. 254-58; Ahmed Münib, *Mecmûa*, s. 12.
[1069] Ahmed Münib, *Mecmûa*, s. 12; Aşkar, *a.g.m*, s. 141; Özdamar, *Dergahlar*, s. 180.
[1070] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 43; Özdamar, *Dergahlar*, s. 180.
[1071] Aynı eser- aynı yer.
[1072] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 71; Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 113; Tanman, "Atik Vâlide Sultan Külliyesi", *TDVİA*, c. IV, s. 71; a. mlf., "Atik Vâlide Külliyesi, *DBİA*, c. I, ss. 407-412; Yücel, Erdem, "Eski Vâlide Camisi ve Külliyesi", *İst. Ansk.*, İstanbul, 1958-74, c. X, s. 5300-5303.
[1073] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 75; Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 114.
[1074] Tabibzâde, s. 74.

Banisi Saçlı Emir lakablı Tebrizli Abdullah oğlu Muhyiddin Mehmed Efendi'ye nisbeten "*Saçlı Emir Tekkesi*" olarak tanınan tekke, kaynaklarda *Ünsî Hasan Efendi Tekkesi*, *İzzî Efendi Tekkesi*, *Saçlı Emir Muhyiddin Tekkesi* ve *Aydınoğlu Tekkesi* (Aydınzâde) olarak geçmektedir. XV. Yüzyılın sonlarında ve XVI. Yüzyılın başlarında yapılmış olmasına rağmen ilk şeyhi, Abdülehad Nûrî'nin halîfelerinden Kutub Ahmed Efendi (öl.1075/1664-65) olarak zikredilmektedir. Kutup Ahmed Efendi'nin kendi isteği ile bir ev alıp inzivâ hayatı sürmeye başlamasından sonra[1075] tekke, Aydınoğlu Şeyh Mehmed Efendi ile Kadiriyye tarîkatına geçmiş, bu zâtın tard edilmesi ile de Vezir Karahasanoğlu Mustafa Paşa'nın delâletiyle Ünsi Hasan Efendi'nin meşîhatı üstlenmesiyle Halvetîliğin Karabâşiyye şubesine geçmiştir.[1076] Neticede, Aydınoğlu Tekkesi, 20 sene kadar Sivâsîliğe bağlı olarak hizmet vermiştir.[1077]

16. Hakîkîzâde Tekkesi

Balat'ta Molla Aşkî Mahellesi, Demirhisar Caddesi, Hakîkîzâde Sokağı'nda Yatağan Mescidi yakınında 2635 ada 3 parselde bulunan tekke[1078] XVII. Yüzyılın başında Hakîkîzâde Osman Efendi (öl.1037/1627-28) tarafından kendi evini zâviyeye çevirmesiyle Sinânîliğe bağlı bir tekke olarak hizmet vermeye başlamıştır.[1079] Daha sonra Çuhadar Mehmed Efendi (öl. 1061/1651) ve Hakîkîzâde Osman Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi(öl. 1061/1651) şeyhlik yapmıştır.[1080]

Bu tarihten sonra Karabaş Osman Efendi (öl. (1085/1674)'nin meşihatı üstlenmesi ile tekke Sivâsîliğe geçmiştir. Kendisinden sonra da oğlu Abdülmümin (1106/1694-95) bu görevi sürdürmüştür. Kaynaklarda, Abdülmü'min Efendi son şeyh olarak kaydedilmektedir ki,[1081] muhtemelen bu tarihten itibaren bu mekan tekke olarak kullanılmamıştır. Sonuç olarak Hakîkîzâde Tekkesi, 1061/1651 tarihinden

[1075] Nazmî,*Hediyye*, ss. 316-17.
[1076] Bkz. Ayvansarâyi, *Hadîka*, c. I, s. 30-31; Ahmed Münib, *Mecmûa*, s. 3; Tanman, "Aydıoğlu Tekkesi", *TDVİA*, c. IV, ss. 238-39; a. mlf., "Aydıoğlu Tekkesi", *TDVİA*, c. I, ss. 482-84;Tabibzâde, *a.g.e.,* s. 14; Kahyâoğlu, M. Baha, "Aydınoğlu Dergâhı ve Mescidi", *İstanbul Ansk*. c. III, s. 1522; Özdamar, *Dergahlar*, s. 56; İbrahim Has, *Menâkıbnâme-i Hasan Ünsî*, s. 53.
[1077] Nazmî,*Hediyye*, ss. 316-17.
[1078] Tanman, "Sinânîlik", *DBİA*, c. VII, s. 7; *Fatih Camileri*, s. 279; Özdamar, *Dergahlar*, s. 107.
[1079] Ayvansarâyî, *a.g.e.*, vr. 15; Vassaf, *Sefîne*, c. IV, s. 176.
[1080] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 65; Özdamar, *a.g.e.*, s. 107.
[1081] Aynı eser, s. 63; Özdamar, *a.g.e.,*aynı yer.

itibaren 1106/1694/95 tarihine kadar 44 sene Sivâsî silsilesine mensup meşâyih tarafından kullanılmıştır.

17. Emir Buhâri Tekkesi

İlk şeyhi Emir Buhârî (öl. 922/1516) olarak bilinen bu tekke, 1086/1675 yılı Şevval'inde de Şeyh Mehmed Emin Efendi (öl. 1086)'nin yerine Abdülehad Nûrî Efendi'nin önde gelen halîfelerinden Simkeşzâde Hasan Feyzî'nin nasb edilmesiyle Sivâsîliğe geçmiştir.[1082] Hasan Feyzî Efendi, ömrünün sonuna kadar, on altı yıl bu tekkede irşâd vazifesini icrâ ederek 2 Safer 1102/5 Kasım 1990 'da vefât etmiş ve mezkur tekkenin hazîresine defnolunmuştur.[1083] Daha sonra, *Vekâyiu'l-Füzelâ*'nın yazarı olan oğlu Şeyhî Mehmed Efendi (öl. 1145/1732-33) tekkenin şeyhliğini üstlenmiştir. Müderrislik yapmış olan Şeyhî Mehmed Efendi, Halvetîlik yanında Hekim Çelebi Tekkesi Şeyhi Bostânî Osman Efendi'den Nakşibendîlik icâzeti de almıştır. İrşâd vazîfesini vefâtına kadar kırk üç yıl sürdürmüştür.[1084] Şeyhî Mehmed Efendi'den sonra, şeyhliğini Şahkadınzâde Şeyh Abdurrahman el-Edirnevî (öl. 1163/1749-50)'nin üstlenmesiyle tekke Kâdiri tarîkatına geçmiştir.[1085]

18. Zıbın-ı Şerîf Tekkesi

Taşaksap'da bulunan bu tekke, Sivâsîliğin XX. Yüzyılda temsil edildiği tek tekke olma özelliğini taşımaktadır. Vassaf'ın kaydına göre, 1197/1783'de Dağıstanda dünyaya gelmiş, bilâhere İstanbul'a gelerek aslında bir Nakşî zâviyesi olan Taşkasap'daki, *Zibîn-i Saâdet Dergahı*'nda[1086] postnişîn olan Şeyh Kâsım Efendi (öl Mayıs 1326/1908) [1087] bu görevi yürütmüştür. Kâsım Efendi, vefât edince mezkûr

---

[1082] Nazmî, *Hediyye*, s. 331; Şeyhî, *a.g.e.*, c. I, s. 38;Tabibzâde; *a.g.e*, s. 54; Coşkun, *a.g.t*., s. 10.
[1083] Nazmî, *a.g.e.,* s. 331; Şeyhî, *a.g.e.*, c. I, s. 38; Coşkun, *a.g.t*., s. 10; Bursalı, *OM*, c. I, s. 139; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 370; Mirzâzâde Sâlim, *Sâlim Tezkiresi*, vr. 240b; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 54; Öadamar, *Dergahlar*, s. 44; Coşkun, *a.g.t*., s. 10.
[1084] Abdulkadir Özcan, "Şeyhî Mehmed ve Vekâyiu'-l Füzelâ'ya Dâir", *Vekâyiü'l-Füzelâ*, c. I, ss. VII-XV;Levend, Agah Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 360; Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, ss. 292-294; Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletüş'Şakâik* ss. 331-335; Bursalı, *OM*, c. III, s. 74; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 54.
[1085] Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 54; Zarcone, Thierry, "Emir Buhârî Tekkesi", *DBİA*, c. III, s. 165-167.
[1086] Rahmi Serin bu tekkenin ismini "Zeytin-i Sefâdet Dergahı" şeklinde yanlış kaydetmiştir. Bkz. Serin, *Halvetîlik*, s. 163.
[1087] Tabibzâde, vefât tarihi 1328/1910 olarak vermektedir. Bkz. Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 63.

tekkenin hazîresine defnolunmuştur.[1088] Vassaf, okuduğu bir levhâda, bu zâtın Nakşî ve Halvetî usullerini icrâ ettiğinin[1089] yazılı olduğunu bildirir.[1090] Bu zâtın oğlu, Şeyh Seyyid Yusuf Ziyâeddîn Efendi(öl. 1941)[1091] babasından sonra meşîhatı üstlenmiştir.[1092]

2.1.5.5.2. Diğer Şehirlerde Sivâsîyye

Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul, sadece siyâsi anlamda yönetim merkezi olmayıp, kültür ve sanat başta olmak üzere konumuz açısından tasavvufî hayatın da anayurdu olma özelliğini dâima elinde bulundurmuştur. Örneğin, tespit edilebildiği kadarıyla, XVIII. yüzyılda çeşitli tarîkatlara bağlı olarak irşâd hizmeti yürüten meşâyihin % 67.16'sının İstanbul'da, kalan % 33'lük oranın yarsının ise Bursa'da toplanmış olduğunu görüyoruz.[1093] Bu şehirlerde yürütülen faaliyetlerin kayda geçmiş olması bizi daha kolay ve sağlıklı bilgiye ulaşmaya götürürken, maalesef diğer şehirler açısından bunu tam olarak söyleyebilmek mümkün değildir.

Sivâsîyye açısından da konuya baktığımızda İstanbul'da bulunan meşâyihin hayatları ve görev yaptıkları tekkeler hakkında detaylı denilebilecek bilgiye sahip iken taşra şehirler için bu durum söz konusu değildir.

Bu nedenle, hayatları hakkında daha önce kısa da olsa bilgi verdiğimiz Sivâsîliğe mensup meşâyıhın ve irşâd vazîfesi yaptıkları şehirlerin isimlerini vereceğiz. Böylece Sivâsîliğn özellikle XVII. yüzyılda nasıl bir yayılma alanına sahip olduğu görülecektir. Ancak burada belirtmek gerekir ki, Sivâsîyye, İstanbul'da temsil edilen merkezî hüviyeti yanında dönemin Osmanlı Devleti sınırlarının en uç noktalarına kadar birçok şehire kadar, yayılma alanı bulabilmiştir. Ancak bu şehirlerdeki tarihi süreci hakkında maalesef detaylı bilgilere ulaşamadık. İstanbul dışında irşad hzimeti yürüten şahısların isimleri şöyledir:

[1088] Vassaf, *Sefîne*, s. 376.
[1089] Tabibzâde Zâkir Şükrü, Kasım Efendi'nin ismini, "*eş-Şeyh el-Hâc es-Seyyid Mehmed Kâsım Efendi-i Dağıstânî el-Halvetî eş-Şemsî*" şeklinde vermektedir. Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 65.
[1090] Vassaf, *a.g.e.*, s. 377.
[1091] Bu zâtın "10 Ramazan 1360/1941" da vefât ettiğine dâir, sadece Tabibzâde'nin Turgut Kut tarafından hazırlanan nüshasında bilgi bulunmaktadır. Eserin orijinalinde olmadığı halde bu zâtın vefât tarihinin kırmızı kurşun kalemle ismi belli olmayan birisi tarafından sonrada ilâve yapdığı kaydı bulunmaktadır. Bkz. Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 63.
[1092] Vicdânî, *a.g.e.*, s. 252; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 376; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 65; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 94; Serin, Halvetîlik, s. 163.
[1093] Muslu, *a.g.e.*, s. 750.

Şeyh Alîmî Mehmed Efendi (öl.1040/1630-31) Midilli Adası'nda, Ankaralı Karabaş Mahmud Efendi (öl.1088/1677) Ankara ve Edirne'de, Varnalı Osman Efendi (öl.1092/1681) Varna'da, Filibeli Abdullah Efendi (öl.1090/1679) Filibe'de, *Vânî Emir* olarak şöhret olan Vânî Seyyid Mehmed Efendi (öl.1055/1645) Van'da, Boğazhisarlı Mehmed Efendi (öl. 1057/1647) Boğazhisar'da, Kırımlı Cârullah Efendi (öl. 1058/1648) Kırım'da, Konyalı Seyyid Mehmed Efendi (öl. 1059/1649) Konya'da, Budin'li Ahmed Efendi (öl. 1065/1655) Budin'de, Manisalı Şeyh Hüseyin Dede (öl. 1078/1667-68) Manisa-Alaşehir'de, Tokatlı Karabaş el-Hâc Osman Efendi (öl. 1080/1669-70) Tokat'da, Mûsâ Dede (öl. 1090/1679) Karadeniz'de, Mehmed Efendi (öl. 1094/1983) Konya'da, Şeyh Ali Efendi (öl. 1100/1698) Medine'de, 'Unfî Karabaş Osman Dede (öl. ?) Canik'de, Şeyhzâde Ahmed Efendi (öl?) Osmancık'da, Edirneli Osman Efendi Edirne'de, Yanbolu'lu Şeyh Hüseyin Efendi Yanbolu'da, Dobrucalı Şeyh Veliyyüddîn Efendi Dobruca'da, Kırımlı Zekeriyya Efendi Kefe'de, Edirneli Şeyh Mustafa Efendi Edirne'de, Mora'lı Şeyh Hüseyin Efendi de memleketinde olmak üzere irşad hizmetleri yürütmüşlerdir. Ancak kaynaklarda bunların bir tekke kurup-kurmadıkları ve eğer kurmuşlarsa isimlerinin ne olduğu hakkında bir bilgi sahibi değiliz.

Bunlardan başka, Muhammed Nazmî Efendi'nin halîfelerinden Mehmed Sadrî Efendi (öl. 1118/1706-7)[1094] Sivâsîliği Mihaliç'te *Bülbül Hâtun Tekkesi*'nde temsil etmiştir.

Abdülehad Nûrî Efendi'ye izâfe edilen Sivâsiyyeyi, dolayısıyla onun tasavvufî yönünü ve bu konudaki eserlerini ortaya koymaya çalıştık. Şimdi de müellifimizin ilmî şahsiyetini tanıyalım.

[1094] Mehmed Sadri Efendi, Nazmî Efendi'den hilâfet aldıktan sonra Mihaliç'teki Bülbül Hâtun Tekkesi şeyhliğini üstlenmiştir. Edirne'de misâfir olarak bulunduğu sıralarda Selimiye Camii'de kendisini dinleyen Sultan II. Mustafa'nın dikkatini celbetmiş ve beğenisini kazanmıştır. Ardından Vâiz-i Sultânî olduğuna dâir hatt-ı hümâyün hazırlanmıştır. 1115/1703-4 yıllarında tekrar zâviyesine dönen Mehmed Sadrî Efendi 1118/1707'de vefât etmiştir. Şiirlerinde "Sadrî" mahlasını kullanmıştır. Bzk. Şeyhî, *a.g.e.*, c. II, s. 416; *Safâyî Tezkiresi*, s. 465-466; Muslu, *a.g.e.*, s. 193-194.

2.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ

Abdülehad Nûrî Efendi, gerek Sivas'ta, gerekse İstanbul'da, tasavvufî hayatın yaşam biçimi olduğu, bunun yanında, zahirî ilimlerdeki velût yönüyle temâyüz etmiş bir aile ortamında büyümüştür.[1095]

Mu'cemü'l-Müellifîn isimli eserde, Abdülehad Nûrî *mütekellim*, *sûfî, fakîh ve vâiz* olarak tanıtılır.[1096] Necdet Yılmaz, bunlara *şâir*lik yönünü de ekler.[1097]

Nazmî Efendi, müellifimizin ilmî yönünü şu şiirle ifâde eder:

"*'Allâme-i asr idi muhakak,*
Zâhirde ferîd idi el-hâk.
Kim itse anınla bahs-i irfân
Olurdu yanında tıfl-ı nâ-dân."[1098]

Müellifimiz, ilk dînî bilgilerini aile içerisinde almaya başlar. İstanbul'a hicret etmeden önce, Nazmî Efendi'nin bildirdiğine göre: "*Sivas'ta iken, sığar-ı sinnlerinde Kur'an-ı 'Azîmü'ş-şân ve Nahv u Sarf'dan kadr-i mâ yümkin'i ta'allüm etmişler*"dir.[1099] Bursalı Mehmed Tahir'in de: "*Mukaddemât-ı 'ulumı tahsile başladıkları esnada*"[1100] şeklindeki ifadelerinden anlaşılacağı üzere Nûrî Efendi, ilim tahsiline başladıktan kısa süre sonra Abdülmecîd-i Sivâsî ile İstanbul'a gitmiştir. " '*Ulemâ-yı kirâm ve fuzalâ-yı izâmından akliyye ve nakliyyeyi bi't-tahkîk ve tedkîk tahsîl*"[1101] edip, Sivas'ta başladığı zâhirî ilimlerdeki eğitimini, İstanbul'da ikmal etmiştir.[1102]

[1095] Geniş bilgi için çalışmamızın Abdülehad Nûrî'nin ailesine dair bölüme bakınız.
[1096] Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn,* c. V, s. 66.
[1097] Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 516.
[1098] Nazmî, *Hediyye*, s. 216
[1099] Aynı eser, s. 215.
[1100] Bursalı, *OM*, c. I, s.121.
[1101] Nazmî, *a.g.e.,* s. 215.
[1102] Aynı eser, aynı yer; Uşşakîzâde, *Zeyl*, s. 539; Şeyhî, *Vekâyiu'l-Fudalâ,* c. I, s. 547; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 88; Vicdânî, *Tomar*, s. 251; Bursalı, *a.g.e.*, s.121; Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 204; Akkaya, *a.g.e.*, s. 32.

Daha küçük yaşta, devlet idaresinin olduğu gibi, ilim ve irfanın da merkezi olan İstanbul'a gelmiş olması, kendisini tasavvufî eğitim yanında zâhirî ilimler açısından da yetiştirmesine imkan sağlamıştır. Ancak, kaynaklarda hangi âlimlerden ders aldığına dâir bir kayıta rastlayamadık. Dayısı ve şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin tasavvufî ve zâhirî ilimleri tahsilindeki en büyük şahsiyet olduğu âşikardır.

İlmî yetkinliğini eserlerinin muhtevâsından ve kendi ifâdelerinden anlamak mümkündür. Örneğin, Kadızâdelilerin iddialarına reddiye olarak, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in anne ve babasının îman üzere olduklarını savunmak üzere, "*Te'dîbü'l-Mütemerridîn*" isimli eseri yazarken, yüzden fazla esere müracaat ettiğini ifâde eder.[1103] Bu sayı, dönemin şartları düşünüldüğünde azımsanmayacak bir rakamdır. Abdülehad Nûrî, tefsîr alanında yazdığı *Hikmetü't-Teâruz fî Sûreti't-Tenâkuz* isimli eserinde de, yirmi yılı Kur'an tefsîrine olmak üzere, ömrünün elli yılını ilim tahsîline verdiğini belirtir.[1104] Abdülehad Nûrî, eserlerini kaleme alırken önce konuyla ilgili Kur'an âyetleri, ardından hadisleri ortaya koyar. Daha sonra mütekaddimînden muteber âlimlerin görüşlerine yer verir.[1105] Müellifimiz bu usûlünü, vâizlik yaptığı zaman da sürdürmüş ve sohbetlerini Kur'an-ı Kerîm'in tefsîri şeklinde sürdürmüştür.[1106]

Müellifimiz, Türkçe'ye çok hâkim, anlaşılır bir dil ve sâde bir üslûba sahiptir. Farsça'yı da çok iyi bilmekle birlikte, birkaç şiir ve yaşadığı devrin konuşma dili gereği kullanılan tamlamalar dışında Farsça eser kaleme almamıştır. Farsça yazdığı şu şiirde, Allah'a nîyâzını dile getirir:[1107]

1. *Ey cemâlât arzû-yı mâ-şeved*
   Ve'y be benûret dîde-hâ binâ şeved[1108]

2. *Nâr-ı 'ışkât milk-i dîl mi sûzeveş*
   Dûd-ı âham ber-felek bâlâ şeved[1109]

3. *Kes nedânet hâl-i mâ ender-cihân*
   Katre-i mâ-der pes-i deryâ şeved[1110]

[1103] A. Nurî, *Tercüme-i Te'dîbü'l-Mütemerridîn* 88b-69a.
[1104] A. Nûrî, *Hikmetü't-Teâruz fî Sûreti't-Tenâkuz*, vr. 1b.
[1105] Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 208.
[1106] Nazmî, *Hediyye*, ss. 224-225.
[1107] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 28b. "Der-Nîyâz-ı Hudâ-yı Nâs Bi-Zebâni'l-'Acemi'l-Fârisî"
[1108] "Ey sevgili, bizim arzumuz senin cemâlindir. Ve ey sevgili senin nurunla gözler görür."
[1109] "Senin aşkının ateşi gönül ülkesini yakıyor; bu sebepten âhımın dumanı feleklere yükseliyor."
[1110] "Bizim hâlimizi cihanda kimse bilmez. Bizim bir damlamız deryâ olur."

4. *Ger nazar gerded be-mâ dil-dâr-ı mâ*
   Ferş mânend-i ‘arş-ı a‘lâ şeved[1111]

5. *Çeşm-i cânet Nûrîyâ bükşâ be-bîn*
   Nûr-i dâniş der der-heme peydâ şeved.[1112]

Eserlerinin çoğunu Arapça olarak kaleme almıştır. Bu da onun Arapça'ya vukûfiyetini gösterir. Abdülehad Nûrî, eserlerinin büyük çoğunluğunu, Osmanlı Devleti'nin her açıdan duraklama devrini yaşadığı XVII.Yüzyılın önemli olaylarından Sivâsîler-Kadızâdeliler tartışması olarak bilinen, Fıkıh ehli ile mutasavvıflar arasında cereyân eden fikrî mücâdelede, vâizler tarafından dillendirilen görüşlerin reddi üzerine kaleme almıştır.

Abdülehad Nûrî, bütün eserlerini bir metod üzere kaleme almış, bunları mukaddimelerde zikretmiştir. Mukaddime bölümünden sonra, genellikle, esere verdiği ismi ve eserin bölümleri hakkında çok kısa bilgiler verir. Bu da bize, müellifimizin bir ilim disiplinine sahip olduğunu gösterir. Eserlerin mukaddime bölümünde, "...*emmâ ba'dü, fe-innî lemmâ raeytü*..." şeklinde başlayan ifâdelerle, toplumda gördüğü amelî ve itikâdî noktalardaki sapmalar hakkındaki tespitini ortaya koyar ve eseri yazma gayesini ifâde eder. Bu tavır, içerisinde yaşadığı topluma karşı sorumluluklarının bilincinde olan ve bunların tespiti ve çözümü hususunda uyanık ve şuurlu bir ilim adamı tavır ve hassasiyetidir.

Nûrî Efendi, karakter olarak, yalnızlığı ve inzivâyı seven bir mîzâca sahiptir. Peş peşe kırk erba‘în çıkarmak sabır ve irâdesini göstermesinde, bu yönü etki etmiş olmalıdır. Müellifimizin bu fıtrata sâhip olması, onun tamamen münzevî bir hayat sürdüğü şeklinde anlaşılmamalıdır. Abdülehad Nûrî, sûfîlerde genel bir kabul ile benimsenen devlet erkânı ile fazla içli-dışlı olmama prensibine riâyet etmiş, ancak, halkın irşad ve yetiştirilmesi sadedinde, vaaz ve nasihatlarına devam etmiştir. Ona göre, meşâyîh-i kiramın her biri peygamberlerin birinin vasıflarıyla muttasıf olarak onların fıtrat ve kıdeminde olurlar.[1113] Abdülehad Nûrî Efendi'nin münzevî bir karaktere sahip olması, belki de bir çok eser kaleme almasına ve bu eserleri yazarken

[1111] "Sevdiğimiz bize bir nazar ederse, bastığımız yer arş-ı alâ gibi olur."
[1112] "Ey Nûrî can gözünü aç, gör; bilginin nûru her yerde ortaya çıkar."
[1113] Nazmî, *Hediyye*, s. 242.

de çok çeşitli kaynaklara müracaat etmesine, zaman açısından imkan sağlamış olabilir.

Abdülehad Nûrî'nin ilmî kudretini ve şahsiyetini ortaya koymak maksadıyla, eserlerini kaleme alırken, itibar ettiği âlim ve istifade ettiği eserlerin isimlerini vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Müellifimizin, eserlerinden ve fikirlerinden istifâde ettiği kişilerin isimleri alfabetik olarak şöyledir:

Abdurrahman Camî, Ahmed b. Hanbel, Ali Semerkandî, Bagavî, Bakıllânî, Cafer-i Sâdık, Cüneyd-i Bağdâdî, Dâvud-ı Kayserî, Debusî, Ebu Dâvud, Ebu Hanife, Ebu Nuaym, Ebü'l-Leys Semerkandî, Enes b. Malik, Fahruddîn-i Râzi, Firuzâbâdî, Hakîm, Hatîb-i Bağdâdî, Hz. Âişe, Hz. Ali, Hz. Fatıma, İbn Abbas, İbn Asakir, İbn Hibbân, İbn Mace, İbn Melek, İbn Mesud, İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, İbnü'ş-Şahne, İkrime, İmam Buhârî, İmam Gazalî, İmam Müslim, İmam Nesâî, İmam Nevevî, İmam-ı Şafii, İmâmu'l-Haremeyn, Kadı Beyzâvî, Kadı Ebû Zeyd, Kastallanî, Kâşânî, Kemâlüddîn el-Kâşî, Kurtubî, Kuşeyrî, Molla Arab, Molla Camî, Muhyiddîn-i Arabî, Nizâmuddîn Nisâburi, Ömer b. Abdülazîz, Ömer Nesefî, Pezdevî, Sa'lebî, Sadî, Sadrüddîn-i Konevî, Serahsî, Seyyid Şerif Cürcânî, Suyûtî, Sühreverdî, Şarânî, Şeyhülislam İzzüddîn b. Abdullah, Şeyhülislam Ali Cemalî, Şeyhülislam Ebussuud, Şeyhülislam Efdalzâde, Şeyhülislam Kemal Paşazâde, Şeyhülislam Sadeddîn Efendi, Taberânî, Taftazânî, Takiyuddîn Subkî, Tirmîzî, Vâhidî, Zemahşerî.

Abdülehad Nûrî Efendi'nin en çok istifâde ettiği eser de şunlardır:

Avarif, Bahru'r-Râik, Beyhâkî, Beyzâvî, Bezzâziyye, Buhari, Camiu'l-Fusûleyn, Câmiu's-Sağîr, Dürrü'l-Mensûr, El-Münkızü mine'd-Dalâl, el-Usûlü'l-Erbe'în, et-Tevâli'ul-Envâr, Tefsîr (Beyzâvî), Fetavâ-yı Hadisiyye, Fütuhât-ı Mekkiyye, Hilye-i Ebu Nuaym, İhyâ-i Ulûmi'd-Dîn, Kâmus-ı Firuzâbâdî, Kitâbu'r-Rûh, Kitabu't-Da'vâ, Risâle-i Kuşeyrî, Menâr, Meşârik, Minhâcu'l-Fukara, Misbâhu'a-Zalâm, Muhâkemât, Müslim, Nesaî, Nesefî, Nikâye, Şerh-i Hekâyil, Şerh-i Lafzi'l- Verkâ, Şerh-i Menâr, Şerh-i Mevâkıf, Şerh-i Nakşi'l-Fusûs, Şerhu'l-Akâid (Taftazânî), Şerhu'l-Istılâhât, Şerhu'l-Manzûme, Şerhu'l-Mesâbîh, Şerhu't-Tâiyye, Şerhu't-Tecrîd, Tarifât, Târîh-i Bağdâd, Tarihu'ş-Şam, Tatarhâniyye, Tavzîh, Tefsîru'l-Fâtihâ (Konevî), Tefsîru'l-Kebîr, Telvîh.

Müellifimiz, eserlerinde Kur'an âyetlerine ve yukarda da görüldüğü gibi muteber hadîs kitaplarına en başta yer verdikten sonra, ulemâdan *Şeyhülislam*

Ebussuud, Fahruddîn-i Râzi, Kadı Beyzâvî, Kurtubî, Ömer Nesefî, Suyutî, Zemahşerî'nin görüşlerine daha fazla itibar etmiştir.

2.3. EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Abdülehad Nûrî Efendi, tasavvufî şahsiyetiyle temâyüz etmiş bir şahsiyet olmasına rağmen, kendi döneminde ve sonraki dönemlerde özellikle ilâhîleriyle tanınan, divân sahibi özgün bir şâirdir.[1114] Haluk İpekten'in mutasavvıf şâirleri tasnif ederken, Hallâc-ı Mansûr, Seyyid Nesîmî, Niyazî-i Mısrî gibi şâirleri, şiirlerine ilk bakışta belli olacağı üzere önce mutasavvıf, sonra şâir olarak nitelendirir. İkinci kısım ise, şiiri daha ziyâde sanat açısından ele alan ve tasavvufî değerlerin gizli olarak yer aldığı şâirlerdir. Bunlara en büyük örnek ise Fuzûlî'dir.[1115] Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki Abdülehad Nurî Efendi, şiiri Allah aşkını terennüm etmekte ve halka anlatmakta bir vasıta olarak kullanan ve genellikle mürşidler tarafından temsîl edilen birinci kısım şâirlerdendir.

Abdülehad Nûrî, divânının dibâce bölümünde, şiirlerini Allah'ın lütfu ile yazdığını ve bunların bazılarının cem' makamında, bir kısmının ise şükür maksadıyla kaleme aldığını söyler bu gözle değerlendirilerek bazı ifâdelerin maksadını aşacak biçimde yanlış anlaşılmamasını şu şekilde rica eder:

"*Bazı kelîmât-ı hikmet-âmiz ve 'ibârât-ı dil-âviz ki Cenâb-ı Mevlâ 'azze ve 'alâ, ona bu 'abd-i fakîr-i kesîru't-taksîrun cenânını menba' ve lisânını matla' eylemiştir. İhvân-ı zevi'l-irfândan ve hullân-ı ul'il-ikândan mercûdur ki, hâl-i cem' u istiğrâkda cârî olan kelimât hâl-i fark u ifrâkda vaki' olan 'ibârât üzere kıyas olunmaya ve ızhâr-ı şükr içün olan ebyât iftihâr içun olan 'ibârât üzere mahmûle kılınmaya*."[1116]

Müstakîmzâde Süleyman Sadeddîn Efendi, müellifimizin divânını incelemiş veya ilâhîlerini dönemindeki tekkelerde dinlemiş olmalı ki, "*İlâhiyyâtı sermâye-i ehl-*

[1114] Levend, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 362.
[1115] İpekten, Haluk, *Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ankara, 1996, s. 30.
[1116] Abdülehad Nûrî, *Dîvân*, vr. 1b; Üzgör, Tahir, *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*, Ank., 1990, ss. 440-441

i zikr ü temcîddir" [1117] ifâdesiyle övgüde bulunur. Safâyî, şiirlerinden "*Ekser güftârı münâcât-ı Hüda ve na't-ı Müctebâ*"[1118]dır diye bahseder. Sadık Vicdânî ise, şiirlerinin bir inci gibi olduğunu, " *le'âlî-i sûfiyye*"[1119] ifâdesiyle açıklar.

Hüseyin Akkaya, Nûrî Efendi'nin 131 ilâhîsinden 34 tanesinin nakaratlı olarak kaleme alındığını,[1120] divânda toplam 5365 kelime kullandığını ve bunların 3698 tanesinin bir kez kullanıldığını ve bunun müellifin zengin bir kelime hazînesine sahip olmasına delâlet ettiğini,[1121] en çok aşk, âşık, cân, nûr, ihsân kerem, Allah ve Muhammed kelimelerini kullandığını,[1122] divan nüshaları üzerinde şiirlerinden toplam 95 tanesinin, hangi makamlarla bestelendiklerinin yazılı olduğunu tespit etmiştir.[1123]

Abdülehad Nûrî, sıkı bir medrese eğitimi almış, Arapça ve Farsça'ya çok hâkim olmasına rağmen şiirlerini sade, anlaşılır ve akıcı bir Türkçe ile kaleme almış ve ifâdelerindeki lirizm, şekil ve uslûbu ile Yunus Emre'yi çağrıştırmaktadır.[1124] Müellifimiz hakkında yazı yazan herkesin ortak kanaati budur.[1125] Çok az da olsa Arapça ve Farsça şiirler yazmış, tamlamalar kullanmıştır. Abdülehad Nûrî'nin eserlerinde kullandığı sade üslub, tekke şâirlerinin şiiri bir sanat faaliyeti olmaktan ziyâde, bir hizmet ve teblîğ aracı olarak görmeleri ve kullanmaları anlayışının yansımasıdır.

[1117] Müstakîmzâde, *Terâcîm-i Ahvâl-i Şüyûh-i Ayasofya*, Süleymâniye Ktp., Esad Efendi Bl., nr. 1716, vr. 13a-13b.
[1118] Safâyî, *Tezkire,* Süleymâniye Ktp., Es'ad Efendi Bl., nr. 2549, vr. 335b.
[1119] Vicdânî, *Tomar*, s. 116.
[1120] Akkaya, *a.g.e.*, s. 156.
[1121] Aynı eser, s. 144.
[1122] Aynı eser , aynı yer.
[1123]Aynı eser, s. 158. Hüseyin Akkaya'nın tespitine Abdülehad Nûrî'nin şiirlerinin bestelendikleri makamlarlar şunlardır: Saba, Saba-Hüseynî, Hüseynî, Hüseynî-aşîran, Rast, Mâhûr, Çâr-gâh, Segâh, Bûselik, Evc, Irâk, Muhayyer, Bayâtî, Nikrîz, Arabân, Uzzâl, Acem, Acem-aşîrân, Nevâ, Nevâ-yı sünbüle, Nevâ-yı Uşşâk. Bkz. Akkaya, *a.g.e.*, s. 158.
[1124] Yunus Emre ve Abdülehad Nûrî arasındaki mukayese, müellifimizin etkilendiği ve kendisinden etkilenen şahıslar başlığı altınca incelenecektir.
[1125] Yunus Emre ve Abdülehad Nûrî'nin şiir ve dil özellikleri hakkında mukayese ve benzerlikler hakkında bkz. Gölpınarlı, Abdülbâki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkılap Kitabevi, İst., 1992, s. 225; Üçer, Müjgan, Yunus İzinde Bir Şâir: Nûrî-i Sivâsî (Abdülehad Nûrî), *Revak*, 1993, ss. 56-65; Akkaya, Hüseyin, *a.g.e.*, ss. 163-165; Coşkun, Ali Osman, *Abdulahad Nûrî Diîvânı*, s. 8; Yılmaz, Necdet, *OTT*., s. 209; a. mlf., *Osmanlı'da Tasavvuf ve Mutasavvıflar ve XVII. Asırda Yunus İzinde Bir Âlim Sûfî Abdülehad Nûrî Efendi,* (Yayımlanmamış makale), s. 12. (Necdet Yılmaz Bey'e bu makaleyi istifâdeme sunmasından dolayı teşekkürlerimi arz ederim); Çelik, Nilüfer, *Abdülehad Nûrî ve Divanının Tenkitli Metni*, s. XXXII; Erdemir, Avni, *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şâirleri*, Türk Sanatı ve Eğitimi Vakfı Yay., Ankara, 1999, s. 349-352.

Abdülehad Nûrî'nin zikir meclislerinde, güzel sesli müridler tarafından ilâhîler söylenerek cehrî zikir icrâ edilirdi. Halvetiyye tarîkatında *durak*[1126] adı verilen ilâhîleri okuyarak, zâkirlerin aşk deryasında kulaç atmalarına destek olunurdu. Böylece tekkeler, birer sivil konservatuar gibi işleyerek bir yandan ruhları teskîn ederken, diğer yandan da Türk mûsikisinin ana damarı olacak besteler ve eserleri, günümüze kadar ulaşan bestekarların yetişmesine imkan oluşturmuştur. Abdülehad Nûrî'nin zâkirbaşılarından en önemlileri, Nefes Ambarı Osman Efendi[1127] ve Habib Dedezâde'dir.[1128]

Abdülehad Nûrî, ilâhîler yazdığı gibi bizzat kendisi "*Ey dil bize bir haber ver*" mısrasıyla başlayan ilâhîsini bestelemiştir.[1129] Aşağıda sunacağımız gibi, özellikle kendi dönemindeki bestekarlar onun güftelerine büyük bir rağbet göstermişlerdir.[1130]

Müellifimizin bestelediği ilâhînin güftesi şöyledir:

Ey dil bize ver bir haber
'Işk ellerine kim gider
Hasret ile yandı ciğer
'Işk ellerine kim gider

'Âşıklara vakt-i seher
Andan nesîm-i 'ışk eser
Ol nefhaden alup haber
'Işk ellerine kim gider

İster gönül ol illeri
Müşgîn kokar sümbülleri
Solmaz o bağun gülleri
'Işk ellerine kim gider

Ey hâb-ı gaflette kalan
Fırsat geçer bir dem uyan
Bâkî değül bezm-i cihân
'Işk ellerine kim gider

Bi'llâhi ol ilün yolu
Nûrî'ye cândan sevgili

[1126] Karaalioğlu, Kemal Seyit, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, trs. s. 188; Öztuna, Yılmaz, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, c. I, s. 172.
[1127] Ergun, *Antoloji*si, İstanbul, 1942, c. I, s. 40; Pakalın, *OTDTS*, c. III, s. 647.
[1128] Ergun, *a.g.e.,* c. I, s. 55.
[1129] Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990, c. II, s. 148.
[1130] Tekin, Arslan, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, Ötüken Yay. İkinci Basım, İst., 1999, s. 11-12.

Bağlandı 'ışkın mahmili
'Işk ellerine kim gider.[1131]

Abdülehad Nûrî Efendi'nin kendi dönemindeki ve sonraki bestekarlar tarafından bestelenmiş şiirleri ve bestekarları Sadettin Nüzhet Ergun'un *Türk Mûsikîsi Antolojisi* ve Ali Rıza Şengel'in *Türk Mûsikîsi Klasikleri*'de geniş şekilde yer almaktadır. Ayrıca Müjgan Üçer[1132] ve Hüseyin Akkaya da[1133] çalışmalarında bestelenmiş eserlerle ilgili bilgi sunarlar.

Müellifimizin bestelenmiş eserleri ve tespit edilen bestekârları şöyledir:

1. *Aşkınla cihan beste lütf eyle inâyet kıl,*
   Derdinle bu cihan haste lütf eyle inâyet kıl..

   Bestekar: Hatib Zâkirî Hasan (XVII. Yüzyıl). Makam: Rast.[1134] Bu eser ayrıca Dede Efendi tarafından Rast makamında bestelenmiştir.[1135] Şemsiyye silsilesinden Şeyh Hüseyin Efendi[1136] tarafından da yine Rast makâmında bestelenmiştir.[1137] Şemsiyye zikirlerinde bu eser "Hay" ismiyle "üç ayak" deverânında icrâ edilir ve nakarat olarak "*Yâ Mevlam Hû Mevlam*" cümlesi eklenir.[1138]

2. *Eser aşkın yeli eshâra karşu,*
   Öter bülbülleri gülzâra karşu...

   Bestekar: Bursalı Yakub Zâde Mehmed (XVII Yüzyıl) Makam: Uşşak[1139] Bu eser ayrıca, Diyarbakırlı Emir Çelebi (XVIII. Yüzyıl) tarafından Sabâ makamında,[1140] Akbaba İmamı Mehmed tarafından Dügâh makamında[1141] ve Beyâtî makamında da bestelenmiştir.[1142] Ayrıca Şeyh Hüseyin Efendi tarafından da Hüseynî

[1131] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 30b-31a.
[1132] Üçer, Müjgan, *Yunus İzinde Bir Şâir: Nûrî-i Sivâsî*, ss. 61-65
[1133] Akkaya, *a.g.e.*, s. 157-162.
[1134] Ergun, *Antoloji*, c. I, s. 59.
[1135] Şengel, Ali Rıza, *Türk Musikîsi Klasikleri* , c. I,. s. 89.
[1136] Şeyh Hüseyin Efendi Sivâsî İlâhîleri isimli eseri yayına hazırlayan M. Fatih Güneren Bey'in büyük dedesi olup muhtemelen Şemsiyye'nin son şeyhi olan Hüseyin Şemsi Güneren'den önce Sivas'taki tekkenin şeyhliğini yapmıştır. Bkz. Güneren, Hüseyin Şemsi, *Tasavvuf Mûsikîsinde Sivâsî İlâhîleri*, haz.: M. Fatih Güneren, İstanbul, 2000, s. 2.
[1137] Güneren, *Sivâsî İlâhîleri*, ss. 130-131.
[1138] Aynı eser, aynı yer.
[1139] Ergun, *Antoloji*, c. I, s. 73.
[1140] Ergun, *ag.e.,* c. I, s. 183.
[1141] Aynı eser, c. I, s. 261.
[1142] Şengel, Ali Rıza, *Türk Musikîsi Klasikleri* , c. III. s.139.

makamında bestelenmiştir.[1143] Bu eser Şemsiyye zikrinde deverân esnâsında çift "Hay" ismiyle birlikte okunur.[1144]

3. *İdüb âşıklara in'âm-ı küllî*
   Tecelli eyle Sultanum tecellî...
   Bestalkar: Derviş Receb Efendi (XVII. Yüzyıl). Makam: Uzzal.[1145]
4. *Gider hüznü İlâhî eyle mesrûr*
   Keremlerle atâlar eyle Mevlâ...
   Bestekar: Hafız Post (XVII Yüzyıl) . Makam: Sabâ.[1146]
5. *Geldin geri gider misin*
   Elvedâ yâ şehr-i Ramazân...
   Bestekar: Neyzen Derviş Mehmed (XVII. Yüzyıl). Makam: Acem[1147].
6. *Müyesser eyledin aşkı*
   Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi...
   Bestekar: Sağır Kapıcı (XVII. Yüzyıl). Makam: Nikriz.[1148]
7. *İlâhî lütf u rahmet kapusun aç*
   Bizi gayri kapuya etme muhtaç...
   Bestekar: Sağır Kapıcı (XVII. Yüzyıl). Makam: Uşşak.[1149]
8. *Yine cûş eyledi ummân-ı aşkın*
   Gönül Allah'a âşıktır yenilmez...
   Bestekar: Ebrû (XVII. Yüzyıl) Makam: Nevâ.[1150]
9. *Ey gönül dillerde sen efsâne oldun bilmedin*
   Baş açık esrük aceb dîvâne oldun bilmedin...
   Bestakar: Nikâbî Ömer Efendi (XVII. Yüzyıl). Makam: Mâhur.[1151]

[1143] Güneren, *a.g.e.,* ss. 118-119.
[1144] Aynı eser, aynı yer.
[1145] Ergun, *Antoloji*, c. I, s. 87.
[1146] Aynı eser, c. I, s. 97.
[1147] Aynı eser, c. I, s. 103. Yılmaz Öztuna, Zekâi-zâde Hafız Ahmed Irsoy (1869-1943)'un hayatını yazarken müellifimize âit şekilde bu ilâhîyi Ramazan sonu ilâhîsi olarak bestelediğini kaydeder. (Öztuna, Yılmaz, Türk Musikîsi Ansiklopedisi, c. I, s. 282). Aynı şekilde Sadettin Nüzhet Ergun'da Zekâi-zâde Hafız Ahmed'in Ferahfezâ makamında be eseri bestelediğini bildirir. (Ergun, *Antoloji*, c. II, s. 689). Çalışmamıza esas aldığımız nüshada (Süleymâniye Ktp., Mihrişah, nr. 159) bu eser bulunmadığı gibi, Hüseyin Akkaya da, etraflıca incelediği 14 nüshada da bu eserin bulunmadığını belirtir. (Akkaya, *a.g.e.*, s. 162, 288 numaralı dipnot). Bu durumda eserin müellifimize âit olma ihtimâli olmayıp, sehven ona atfedilmiştir veya Nûrî mahlasla başka bir şâire âit olabilir.
[1148] Ergun, *a.g.e.,* c. I, s. 105.
[1149] Aynı eser, c. I, s. 106.
[1150] Aynı eser, c. I, s. 107.

10. Bulmaz bu derdin çâresin

Bîçâre Gönlüm neylesün...

Bestekar: Nikâbi Ömer Efendi (XVII. Yüzyıl). Makam: Muhayyer.[1152]

11. Habîbullah cihâna can değil mi

Vücûdu âleme sultan değil mi

Bestekar: Nikâbî Ömer Efendi (XVII. Yüzyıl). Makam: Saba.[1153] Bu eser ayrıca, Sultânîyegâh makamında günümüz bestekarlarından Ahmet Muhtar Göle tarafından bestelenmiş ve Ahmet Özhan tarafından seslendirilmiştir.[1154]

12. İlâhî neylesün netsün

Gönül sensiz karar kılmaz...

Bestekar: Nikabî Ömer Efendi (XVII. Yüzyıl). Makam: Sabâ.[1155] Ayrıca, Salâhî Dede (Salih Demirtaş) tarafından Acemaşîran makamında bestelenmiştir.[1156]

13. Ey beni aşk ateşine yandıran

Aşk senin âşık senin mâşuk senin...

Bestekar: Çalak Şeyh Ahmet (XVIII. Yüzyıl). Makam: Uşşâk.[1157]

14. Bâğ-ı cemâle çün irem

Vuslat gülün anda direm...

Bestekar: Derviş Ali Şirugânî (XVIII. Yüzyıl). Makam: Çârgâh.[1158] Ayrıca Zirgüle makamında Çalakzâde Şeyh Mustafa Efendi (XVIII. Yüzyıl)[1159] ve Hacı Fâik Bey (XIX. Yüzyıl) tarafından Zirgüleli makamında bestelenmiştir.[1160]

15. Ey dil ver bize ver bir haber

Aşk ellerine kim gider...

Bestekar: Derviş Ali Şirugânî (XVIII. Yüzyıl). Makam: Hüseynî.[1161]

[1151] Aynı eser, c. I, s. 110.
[1152] Aynı eser, c. I, s. 111.
[1153] Ergun, *Antoloji*, c. I, s. 111; Şengel, Ali Rıza, *Türk Musikîsi Klasikleri* , c. II. s.98-99.
[1154] Ahmet Özhan, *Server Nebî* isimli kaset, Zafer Sesli Yayınları, İstanbul, 1993.
[1155] Ergun, *a.g.e.,* c. I, s. 112.
[1156] Cüneyd Kosal ve Diğ., *İlâhîler*, Yapı ve Kredi Yay., İstanbul, 1986. s. 37. Ancak Abdülehad Nûrî Efendi'nin tamamı beş kıt'a olan bu ilâhîsi'nin adı geçen eserde dört kıt'ası alınmış, bunlardan da iki ve üçüncü kıt'alar Abdülehad Nûrî'ye, diğer iki kıt'a ise sehven Cerrahî Şeyhi Fahrettin Efendi (öl. 1886-1966)' ya ait olarak gösterilmiştir. Bkz. Akkaya, *a.g.e.*, s. 160.
[1157] Ergun, *a.g.e.,* c. I, s. 173.
[1158] Aynı eser, c. I, s. 193.
[1159] Aynı eser, c. I, s. 373.
[1160] Şengel, Ali Rıza, *a.g.e.,* c. IV. S. 121.
[1161] Ergun, *a.g.e.,* c. I, s. 209. Bu eser Ruhi Ayangil Türk Müziği Orkestra ve Korosu tarafından hazırlanan Ali Ufkî Bey' in Mecmûa-i Sâz ü Söz isimli esrindeki ilâhîlerden on ikisini kapsayan

16. Yâ Habîballah kaçan kalkar cemâlinden nikâb

Mahv olur nûr-i ziyâ salmaz cihâna âfitâb...

Bestekar: Derviş Ali Şirugânî (XVIII. Yüzyıl). Makam: Irak.[1162] Bu eser ayrıca Balat Şeyhi Kemal Efendi tarafından Evsât usûlünde bastelenmiştir.[1163]

17. Sende doğmuştur Muhammed Mustafâ

Merhabâ ey mâh-ı Mevlid merhabâ...

Bestekar: Derviş Ali Şirugânî (XVIII. Yüzyıl). Makam: Nevâ.[1164] Bu eser ayrıca Halîfezâde Tâhir(XVIII. Yüzyıl) tarafından Kürdî makamında bestelenmiştir.[1165]

18. Aşk-ı Hak her kimin ola yârı

Hâr ider gözlerine ağyârı

Bestekar: Derviş Ali Şirugânî (XVIII. Yüzyıl). Makam: Nevâ.[1166]

19. Yanmaktan usanmazam pervânemiyim bilmem

Hiç sonunu saymazam dîvânemiyim bilmem...

Bestekar: Derviş Ali Şirugânî (XVIII. Yüzyıl). Makam: Nevâ, Sofiyân.[1167] Bu eser, Muzaffer Ozak tarafından hazırlanan *Gülzâr-ı Ârifân* isimli ilâhî kitabında da yer almaktadır.[1168]

20. Cemâlin nûrunu âşıklarına

Kerem eyle kerem Sultânım Allah..

Bestekar: Akbaba İmamı Mehmed (XVIII. Yüzyıl). Makam: Uşşak.[1169]

21. Ey dil zen-i dünyânın çün âline aldandın

Pervâne gibi her dem şem-i rûhine yandın...

Bestekar: Cılız Ali Dede(XVIII. Yüzyıl). Makam: Hüseynî.[1170]

22. Çü kânum lâ-mekândır bî mekandır bu mekân içre

Zamânıdır bu gün sâhib zamanım bu zaman içre...

("Uyan Ey Gözlerim", İstnbul, İnkılap Ltd. Şirketi, trs.) isimli kasette de yer almaktadır. Bkz. Üçer, Müjgan, Yunus İzinde Bir Şâir: Nûrî-i Sivâsî, s. 65. Eserin notaları için bkz. Ali Ufkî, *Mevcmûa-i Sâz u Söz (Tıpkıbasım)*, haz: Şükrü Elçin, K. B. Yay., Ankara, 2000, s. 81.

[1162] Ergun, *Antoloji*, c. I, s. 217.

[1163] Töre Abdulkâdir, *Türk Musikîsi Klasikleri* , c. V,. s. 87.

[1164] Ergun, *a.g.e.*, c. I, s. 230.

[1165] Aynı eser, c. I, s. 374.

[1166] Aynı eser, c. I, s. 233.

[1167] Aynı eser, c. I, s. 234.

[1168] Ozak, Muzaffer, *Gülzar-ı Ârifân*, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul,1969,s. 169-170.

[1169] Ergun, *a.g.e.,* c. I, s. 270.

[1170] Aynı eser, c. I, s. 290.

Bestekar: Dırağman Zâkiri Şeyh Ahmed (XVIII. Yüzyıl). Makam: Acem.[1171]

23. Gönül senden peyâm-ı yârı özler

Haber ver ey sabâ dost ellerinden...

Bestekar: Dırağman Zâkiri Şeyh Ahmed (XVIII. Yüzyıl). Makam: Muhayyer[1172].

24. Gönlümüz her an

Sendedir yâ Rab

Derdime derman

Sendedir yâ Rab..

Bestekar: Halîfezâde Tâhir(XVIII. Yüzyıl). Makam: Hüseynî.[1173] Ayrıca Şeyh Hüseyin Efendi tarafından da Karcığâr makâmında bestelenmiştir.[1174]

25. Geldi sa'âdetle yine

Şehr-i sıyâm mâh-ı kıyâm

Envâ'-ı ni'metle yine

Şehr-i sıyâm mâh-ı kıyâm.

Bestekar: Halîfezâde Tâhir (XVIII. Yüzyıl). Makam: Hüseynî Aşîran.[1175]

26. Atâna lâyik olmak kul ne mümkün

A sultânum heman ihsân senindir...

Halîfezâde Tâhir(XVIII. Yüzyıl). Makam: Kürdî ilâhî.[1176]

27. Nûr-i vahdet kim fürûğ-i rûy-i rahşandır sana

Her gören hüsnün li-vechillâh hayrandır sana..

Bestekar: Tanbûrî Aziz Bey. Makam: Rast[1177]

28. Semadan sırr-ı tevhîdi

Duyan gelsin bu meydâna.....

Bestekar: Çalakzâde Şeyh Mustafa. Makam: Uşşak[1178].

29. Derdile doldum,

[1171] Aynı eser, c. I, s. 333.
[1172] Ergun, *a.g.e.,* c. I, s. 341.
[1173] Aynı eser, c. I, s. 373.
[1174] Güneren, *Sivâsî İlâhîleri*, ss. 50-51.
[1175] Ergun, *a.g.e.,* c. I, s. 374.
[1176] Aynı eser, c. I, s. 374.
[1177] Şengel, Ali Rıza, *Türk Musikîsi Klasikleri* , c. I. s.37.
[1178] Şengel, Ali Rıza, *a.g.e.,* c. III. s.10-11; Ozak, Muzaffer, *Gülzar-ı Ârifân*, s. 17.

Bilmezem noldum,

Yandım kül oldum,

Nâr-ı aşkından... [1179]

30. *Tarîkat kurb-i Rahmandır*

Bu meydan özge meydandır

Hakîkat sırr-ı Sübhândır

Bu meydan özge meydandır...

Bestekar: ?, Okuyan: Hüseyin Şemsi Güneren, Makam: Uşşak.[1180]

31. *Tarîkat sırrını ayne âyân et*

Kerem et kullara yâ Hayy ü Kayyûm

Hakîkat hâlini keşf ü beyân et

Kerem et kullara yâ Hayy ü Kayyûm...

Bestekar: ?, Okuyan: Hüseyin Şemsi Güneren, Makam: Uşşak. [1181]

32. *Cânâna candan âşık ol*

Kim canda cânân gizlidir

Mâşûkunu kalbinde bul

Ol hânede hân gizlidir...

Bestekar: ?, Okuyan: Hüseyin Şemsi Güneren, Makam: Uşşak. [1182]

33. *Kişver-i ten içre ol kim cânı bilmez kandadır*

Kimdir ol mısr-ı vücûdun hânı bilmez kandadır

Seyrederken sûret-i Rahmânı bilmez kandadır

Cân içinde *cân olan cânânı bilmez kandadır*

Sırr içinde sırr olan sultânı bilmez kandadır...

Bestekar: ?, Okuyan: Hüseyin Şemsi Güneren, Makam: Sabâ. [1183]

34. *Bu nâsut içre tenperver olanlar cânı bilmezler*

Ne cânı sîne-i kalbindeki mihmânı bilmezler

"Ledünnî"den haberdâr olmayup irfânı bilmezler

Nedir irfân içinde küfr olan îmânı bilmezler

Ne cândır cân içinde cân olan cânânı bilmezler

[1179] Ozak, Muzaffer, *a.g.e.,* s. 163.
[1180] Güneren, *a.g.e.*, ss. 40-41.
[1181] Aynı eser, ss. 42-43.
[1182] Aynı eser, ss. 44-45.
[1183] Aynı eser, ss. 46-47.

Ne sırdır sırr içinde sırr olan sultânı bilmezler...

Bestekar: Hüseyin Şemsi Güneren, Okuyan: Hüseyin Şemsi Güneren, Makam: Hüseynî. [1184]

35. Cânımın cânânı Hû'dır sırrımın sultânı Hû

Kalbimin mihmânı Hû'dır derdimin dermânı Hû

Hû Hüviyyet goncasıdır vahdetin gülzârının

Bülbülü Hû söyler ânın bâğı Hû bostânı Hû...

Bestekar: Hüseyin Şemsi Güneren, Okuyan: Hüseyin Şemsi Güneren, Makam: Hüseynî. [1185] Şemsiyye zikrinde bu eser, deverân esnâsında tek "Hû" ile icrâ edilir.

36. Tahrîr-i nokta-i aşk cümle zamâna sığmaz

Eşvâk-ı âh'ı uşşâk fehme gümâna sığmaz

Sırr-ı muhabbetu'llâh rûha câcânâ sığmaz

Vasf-ı sıfât-ı Bârî şerhe beyâna sığmaz...

Bestekar: Hüseyin Şemsi Güneren, Okuyan: Hüseyin Şemsi Güneren, Makam: Nevâ. Bu eser şemsiyye zikrinde deverânlar arsında çift kalbî "Hay" ismiyle berâber okunur.[1186]

37. Yâ Rabbi zâtun sırrıdur bu gülleri handân iden

Nûr-ı sıfâtun sırrıdur bülbülleri nâlân iden...

Makam: Rast.[1187]

38. Kamu işüm hatâ estağfiru'llâh

Kerem kıl ey Hüdâ estağfiru'llâ...

Makam: Evc[1188]

Müellifimizin en fazla rağbet görmüş ve 3 ayrı kişi tarafından bestelenen güftesi *"Bâğ-ı cemâle çün irem*" şeklinde başlayan eserdir. Abdülehad Nûrî'nin

---

[1184] Aynı eser, ss. 48-49.
[1185] Güneren, *a.g.e.*, ss. 152-153.
[1186] Aynı eser, ss. 168-169.
[1187] Ali Ufkî, *a.g.e.*, s. 231. Abdülehad Nûrî Efendi'ye ait bu eser, Ali Ufkî Bey adına keydedilmiştir ki bu yanlıştır. Geniş bilgi için bkz. Akkaya, *a.g.e.*, s. 161. Bu eser, Ruhi Ayangil Türk Müziği Orkestra ve Korosu tarafından hazırlanan Ali Ufkî Bey' in Mecmûa-i Sâz ü Söz isimli esrindeki ilâhîlerden on ikisini kapsayan "*Uyan Ey Gözlerim*" (İstanbul, İnkılap Ltd. Şirketi, trs.) isimli kasette de yer almaktadır.
[1188] Ali Ufkî, *a.g.e.*, s. 247. Abdülehad Nûrî'nin bu eseri de yanlış olarak yine Ali Ufkî adına kaydedilmiştir. Bkz. Akkaya, *a.g.e.*, s. 161. Bu eser, Ruhi Ayangil Türk Müziği Orkestra ve Korosu tarafından hazırlanan Ali Ufkî Bey' in Mecmûa-i Sâz ü Söz isimli esrindeki ilâhîlerden on ikisini kapsayan ("Uyan Ey Gözlerim", İstanbul, İnkılap Ltd. Şirketi, trs.) isimli kasette de yer almaktadır.

güftelerine en fazla rağbet eden bestekarlar ise, 6 eser ile Derviş Ali Şirugânî (öl.1126/1714)[1189] ve 4 eserle Nikâbî Ömer Efendi, Halîfezâde Tâhir Efendi'dir.

Abdülehad Nûrî'nin en fazla rağbet gören ve bestelenen "*Bâğ-ı cemâle çün irem*" isimli şiiri şu şekildedir:

Bâğ-ı cemâle çün irem
Vuslat gülin anda direm
Hakk'ın tecellâsın görem
Ben hû direm yâ hû direm.

Gice ve güzdüz ey dede
Kesretde de vahdetde de
Mahşerde de cennetde de
Ben hû direm yâ hû direm.

Cümle vücûdum mû-be-mû
Hû ile dolmuşdur kamu
Milk oldı bana çünki hû
Ben hû direm yâ hû direm.

Ayrılsa cismimden bu can
Yıkılsa bu kevn ü mekan
Münkir olursa hep cihan
Ben hû direm yâ hû direm.

'Âşıklar içre olsa sûr
Bu Nûrî'ye irse sürûr
Anda tecellî itse nûr
Ben hû direm yâ hû direm.[1190]

[1189] Ali Şîruganî (öl. 1126/1714): İstanbul'da doğan Ali Şîruganî Abdülehad Nûrî Efendi'nin önde gelen şâir halîfelerinden bir olan Abdülkerîm Fethî Efendi'nin halîfesidir. Şeyh Sinan Efendi (öl. 1070/1659-60)'nin vefâtından sonra Hulvî Efendi Tekkesi'ne üçüncü sırada şeyh olan Ali Şîruganî "Şîruganî Dede" diye şöhret olmuştur. "Duhûlü'l-cennâti" terkibinin delâlet ettiği 1126/1714 tarihinde vefât etmiştir. Osmanlı tasavvuf mûsikisinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Ali Şîruganî en fazla müzellifimiz Abdülehad Nûrî, Abdülkerim Fethî, İsâ Mahvî, Eşrefoğlu Rûmî, Niyazî-i Mısrî gibi mutasavvıflar yanında "İkbâlî" mahlasını kullanan Sultan II. Mustafa'nın güftelerini bestelemiştir. Esad Efendi, *Atrâbü'l-âsâr fi tezkireti urefâi'l-edvâr*, İÜ. Ktp., TY, nr. 6193, vr. 18b; Ergun *Antoloji*, c. I, s. 137; Özcan, Nuri, *Onsekizinci Asırda Osmanlılarda Dînî Mûsiki*, (MÜSBE, Doktora Tezi, 1982), s. 194; a. mlf., "Ali Şîruganî", *TDVİA*, c. II, s. 454; Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 63-64; Muslu, *a.g.e*, s. 208-209.

[1190] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 50a-b.

Görüldüğü gibi, müellifimiz Abdülehad Nûrî Efendi, yazdığı ilâhîlerle döneminin önde gelen tekke şâirlerinden biri olmakla birlikte, şiiri, edebî üslûp ve dönemine göre çok sade bir dil ile tasavvufî irşâda araç olarak kullanmış bir sûfîdir. Daha kendi döneminde bir çok şiirlerinin bestelenerek tekkelerde okunması şiirlerin tasavvufî şevk ve zevk açısından değerine işâret ederken, aynı zamanda Derviş Ali Şirugânî (öl.1126/1714), Nikâbî Ömer Efendi ve Halîfezâde Tâhir Efendi gibi önemli bestekarlar tarafından bestelenmesi onun şiirinin tasavvufî muhtevâ yanında şekil ve üslup yönünden edebî bir kıymete hâiz olduğunu gösterir.

Müellifimizin tasavvufî, ilmî ve edebî şahsiyetini ortaya koyduktan sonra, şimdi de etkilendiği ve kendisinden etkilenen şahsiyetleri tanıyalım.

2.4. ETKİLENDİĞİ VE KENDİSİNDEN ETKİLENEN ŞAHSİYETLER

İnsan sosyal bir varlıktır ve kişilerin şahsiyetlerinin teşekkülündeki en önemli faktörlerden biri de kuşkusuz içerisinde yaşadığı ortamın özellikleridir. Bu gerçeği, Fuad Köprülü şu ifâdelerle dile getirir: " *Her şahsiyet, hatta Yunus Emre gibi ibtidâî ve işlenmemiş bir lisâna rûhun his inceliklerini samîmiyetle yaşatacak ilâhî bir mâhiyet veren dâhîler bile, mutlaka sosyal çevrelerinin mahsûlüdürler.*"[1191] Biz de Abdülehad Nûrî'nin tasavvufî, ilmî ve edebî şahsiyetinin teşekkülüne yön veren etkilendiği şahsiyetleri ve kendisinden etkilenen şahsiyetleri kısaca tanıtarak, müellifimizi daha iyi tanıtmaya çalışalım.

2.4.1. Etkilendiği Şahsiyetler

Abdülehad Nûrî'nin hayatını ve ailesini incelerken görüldüğü gibi, o daha küçük yaştan itibâren dayısı ve şeyhi olan büyük mutasavvıf Abdülmecîd-i Sivâsî ile aynı ortamda kalmaya başlamıştır. Büyük bir mürşidle aynı ortamda yetişen bir çocuğun, onunla birlikte ders ve zikir halkalarına katılacağını, eve gelip-giden ilim erbâbı ve müridânın hal ve hareketlerinden etkileneceğini tahmin etmek zor değildir. Her ne kadar Şemseddîn-i Sivâsî'nin mensur ve manzum eserlerini okumuş olsa da müellifimiz için, yaşadığı dönemde *model şahsiyet* Abdülmecîd-i Sivâsî olmuştur. Zâhirî ilimleri ondan tahsîl ettiği gibi, tasavvufî terbiyesini de onun rehberliğinde tamamlamıştır. Şeyhi vefât edene kadar, onun emir ve telkinlerine bağlı kalarak yaşamıştır. Örneğin, kendisinden Midilli adasına gitmesini istediğinde, hiç vakit kaybetmeden hazırlıklara başlamış ve yola çıkmıştır. Yine, Abdülmecîd-i Sivâsî'nin elindeki konuyla ilgili kitapları vererek, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in anne ve babasının hanîf dinine mensup muvahhidler olduklarına dâir bir eser kaleme almasını

[1191] Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB. Yay., Ankara, 1991, s. 217.

emretmesi üzerine, *Te'dîbü'l-Mütemerridîn* isimli eserini yazmıştır.[1192] Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Kısaca diyebiliriz ki, Abdülehad Nûrî Efendi, şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin tabiri câizse "*mânevî baba*"lığı altında büyümüş, ilmî ve fikrî yapısının oluşmasında, tasavvufî şahsiyetinin teşekkülünde en fazla ondan etkilenmiştir.

Abdülehad Nûrî, şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'yi edebî açıdan da takip etmiş ve onun şiirlerinden "*bilmezler*" redifli gazelini tesdis[1193] ve "*yeter*" redifli gazelini tahmis[1194] etmiştir.

Abdülehad Nûrî'nin Abdülmecîd-i Sivâsî'nin tesdîs ettiği şiirin başı şöyledir:

"Bu nâsût içre ten-perver olanlar cânı bilmezler
Ne cânı hâne-i kalbinde mihmânı bilmezler
Ledünnîden haberdâr olmayup 'irfânı bilmezler
Nedür 'irfân içinde küfr olan imânı bilmezler
Ne cândur cân içinde cân olan cânânı bilmezler
Ne sırdur sırr içinde sırr olan sultânı bilmezler.[1195]

Tahmis ettiği şiir ise şöyledir:

"Bana 'âlem içre ey dîl 'ışk-ı bî-pervâ yeter
'Işk-perestüm çünki hüşyâr istemem sevdâ yeter
Ol boyı şimşâdumun kaddi bana Tûbâ yeter
Bana ey dil kûy-ı yârum cennetü'l-me'vâ yeter
Hûr u gılmân istemem ol dilber-i rânâ yeter."[1196]

Müellifimiz, şeyhinin bir şiirine de nazîre yazmıştır:

Abdülmecîd-i Sivâsî:

Bâğ-ı gamda bülbül-i gülzârdır eğlencemüz
'Âşıklaruz vakt-i seherde zârdur eğlencemüz.[1197]

[1192] A. Nûrî, *Te'dîbü'l-Mütemerridîn,* vr. 69a.
[1193] **Tesdis**: Evvelden söylenmiş bir manzûmenin her beytini matla'da her iki, diğerlerinde yalnız birinci mısra ile aynı kafiyede olmak üzere dört mısra ilâve edilerek altı mısraya çıkarılması yerinde kullanılan bir tabirdir. Bkz. Pakalın, M. Zeki, *OTDTS*, c. III, s. 473-474.
[1194] **Tahmis:** Genellikle gazelde uygulanan, evvelden söylenmiş bir manzûmenin her beytini matla'da her iki mısra ile, diğerlerinde yalnız birinci mısra ile aynı kafiyede olmak üzere üç mısra ekleyerek beş mısraya çıkarılması yerinde kullanılan bir tabirdir. Bkz. Pakalın, M. Zeki, *OTDTS*, c. III, s. 374; Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul , 1973, s. 141; Erdoğan, Mustafa, *Türk Edebiyatında Muhammes*, KB Yay., Ankara, 2002, s. 10; Öztuna, Yılmaz, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, c.II, ss. 34-35.
[1195] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 12a.
[1196] Aynı eser, vr. 14a.

Abdülehad Nûrî:

'Arsa-i 'ışkunda âh u zârdur eğlencemüz
Künc-i gamda dîde-i bîdârdur eglencemüz.[1198]

Abdülehad Nûrî'nin özellikle edebî açıdan örnek aldığı, önceden yaşamış veya çağdaşı şâirler de vardır. Bunların başında, müellifimizin edebî şahsiyetini incelerken de belirttiğimiz gibi, Yunus Emre ilk sırayı almaktadır. Abdülehad Nûrî hakkında ilk makale yazanlardan biri olan Müjgan Üçer,[1199] ilk ciddi çalışmayı yapan Necdet Yılmaz[1200] ve Dîvân'ı üzerinde kapsamlı ve titiz bir inceleme yapan Hüseyin Akkaya, müellifimizin Yunus Emre izinde bir şâir olduğuna dikkat çekerler.[1201] Abdülbâkî Gölpınarlı, Yunus Emre'den etkilenen şahsiyetleri tanıtırken, XVII. Asır şâirlerinden biri olarak da, Abdülehad Nûrî'yi zikreder. Örnek olarak şu şiirleri verir:

"*Semâdan sırr-ı tevhîdi duyan gelsün bu meydâna*
Derûnice bugün Allah diyen gelsin bu meydâna"[1202]
şeklinde başlayan ve müellifimizin Ayasofya Camii'de, vaaz esnâsında irticâlen okuduğu ve kendisine tevdî edilen kutubluk makamına işâret ettiği rivâyet edilen,[1203]

Gönül maksûdunu buldu cihan envâr ile doldu
Bu gün Nûrî imâm oldu uyan gelsün bu meydâna[1204]
beytiyle biten şiirinin, Yunus Emre'nin aşağıdaki şiirinden alınan ilham ile söylendiğine dikkat çeker:

Bu 'ışk meydânı içinde çağırdım bir avâz etdüm
Müezzinlik bizim oldu imâm oldum uyan gelsün.[1205]

[1197] Abdülmecîd-i Sivâsî, *Dîvân*, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., TY 510/2 vr. 57a.
[1198] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 40a.
[1199] Üçer, Müjgan, "Yunus İzinde Bir Şâir: Nûrî-i Sivâsî (Abdülehad Nûrî", *Revak*, 1993, ss. 56-65.
[1200] Yılmaz, Necdet, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî ve Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd Adlı Eseri*, (Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul 1993.
[1201] Üçer, Müjgan, *a.g.m*., ss. 56-65; Yılmaz, Necdet ,Osmanlı'da Tasavvuf ve Mutasavvıflar ve XVII. Asırda Yunus İzinde Bir Âlim Sûfî Abdülehad Nûrî Efendi, (Yayımlanmamış makale); Akkaya, Hüseyin, *a.g.e*., ss. 163-165.
[1202] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 62b.
[1203] Nazmî, *Hediyye*, s. 173; Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 358.
[1204] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 63a.
[1205] Gölpınarlı, Abdülbâkî, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 225.

Bu etkileşimin temel unsurlarından en önemlisi, tekke şâirlerinin aynı sezgi, duydu ve anlayış ile hayatı değerlendirmeleridir. Aynı usûl ile aynı potalarda nefslerini eriten ve eğitenlerin, aynı veya benzer sözcüklerle terennüm ettikleri anlam ve hakîkat, aslında birdir. Yunus Emre ile Abdülehad Nûrî arasındaki bu etkileşime örnek teşkil eden bir çok şiir bulunmaktadır.[1206] Yunus Emre'nin cennet dâhil her şeyi bir kenara bırakarak yaratanına seslendiği şiiriyle, Abdülehad Nûrî'nin şiiri benzer ifâde ve aynı anlamın terennümüdür:

Yunus Emre:

Cennet cennet didükleri bir ev ile birkaç hûri,
İsteyene virgil anı bana seni gerek seni.[1207]

Abdülehad Nûrî:

Nider ol bâğı bostânı
Nider hûriyi gılmânı
Firâkınla yanar cânı
Gönül sensüz karar kılmaz.[1208]

Abdülehad Nûrî'nin yaşadığı XVII. asrın en büyük tekke şâirlerinden biri, kuşkusuz Aziz Mahmud Hüdâyî'dir . Müellifimiz, bu büyük şahsiyetten de etkilenmiştir:

Aziz Mahmud Hüdâyî:

Bizi insân eden sensin
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi
Kemâl ihsân eden sensin
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi.[1209]

Abdülehad Nûrî:

Müyesser eyledün 'ışkı
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi
Cemâlin vaslına şevki
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi.[1210]

[1206] Bkz. Akkaya, *a.g.e.*, ss. 133-135.
[1207] Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divânı*, Tenkitli Metin, KB Yay., Ankara, 1990, s. 384.
[1208] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 38a.
[1209] Tezeren, Ziver, *Seyyid Aziz Mahmut Hüdâyî Dîvânı*, İstanbul, 1985, c. II, s. 31.
[1210] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 21b. Bu iki kişi arasındaki etkileşime dâir benzerliker için bkz. Akkaya, *a.g.e.*, ss. 166.

Bunlara ilâve olarak, müellifimizin ilmî şahsiyetini incelerken ifâde edildiği gibi, eserlerini kaleme alırken fikirlerine en çok itibar ettiği ve eserlerinden alıntılar yaptığı kişileri de, etkilendiği şahsiyetlerin arasında değerlendirmek doğru olacağı kanaatindeyiz. Bu kişiler şunlardır: *Şeyhülislam Ebussuud, Fahruddîn-i Râzi, Kadı Beyzâvî, Kurtubî, Ömer Nesefî, Suyutî, Zemahşerî.*

2.4.2. Kendisinden Etkilenen Şahsiyetler

Bir tarîkat şeyhinden etkilenecek kişilerin başında, hiç şüphesiz kendi müridleri gelir. Abdülehad Nûrî açısından olaya baktığımızda, Nazmî Efendi bunların en önemlilerindendir. Osman Türer'e göre, Nazmî Efendi: "*Hasbelkader tanımış olduğu bir şeyhe intisâb etmeyip, bilakis bağlanacağı şeyhin manevî seviyesini ve irşâd kudretini kendi açısından muhâsebe edip, o hususlarda kalbi iyice kanaat getirdikten sonra şeyhine mürid olmuştur.*"[1211] Bu ifâdelerden anlıyoruz ki Nazmî, kendince yaptığı incelemeler netîcesinde mânevî terbiyeyi alabilecek kişi olarak Nûrî Efendi'yi görmüştür. Ayrıca çalışmamızın giriş bölümünde kaynakların tanıtımını yaparken de detaylı şekilde belirtildiği gibi, onun hayatını *Hediyyetü'l-İhvân* isimli eserinde uzun şekilde anlatmıştır.

Abdülehad Nûrî'nin önemli halîfelerinden biri olan Simkeşzâde Feyzi Efendi de, müellifimizin takipçilerinden olmuş, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin verdiği "**Sîmî**" mahlasını kullanırken, Nûrî Efendi'nin *"Hasan Çelebi senün mahlasun ba'de'l-yevm Feyzî olsun"* diyerek verdiği "***Feyzî***" mahlasını kullanmaya başmamıştır.[1212]

Feyzî Efendi, Abdülehad Nûrî hakkında kasîde türü dört medhiye, iki terkîb-i bend ve bir tahmîs yazmıştır. Bu medhiyelerden ilki, kırk beş,[1213] ikincisi on iki,[1214] üçüncüsü altmış,[1215] dördüncüsü ise elli sekiz[1216] beyitten müteşekkildir. Terkibi bendler de, medhiyeler gibi uzundur.[1217] İkinci medhiyenin son beyti şöyledir:

"*Gelse kapuna nâ-şâd feyzünle olur ol şâd*
Zâtunda konmuş irşâd diller sana musahhar."[1218]

[1211] Türer, *a.g.e.*, s. 38.
[1212] Nazmî, *Hediyye*, s. 331; Şeyhî, *a.g.e.*, c. I, s. 38; Çoşkun, Ali Osman, *a.g.t.*, s. 8.
[1213] Çoşkun, *a.g.t* , ss. 189-192.
[1214] Aynı tez, ss. 192-193
[1215] Aynı tez, ss. 193-198.
[1216] Aynı tez, ss. 198-2002.
[1217] Aynı tez, ss. 227-238.
[1218] Aynı tez, s. 193.

Abdülehad Nûrî'nin 19 beyitten oluşan *'ışk* redifli şiirine[1219] yazdığı tahmisin ilk bendi şu şekildedir:

"Dîl-i şeydâda hüveydâ olalı hey'et-i 'ışk

Aldı cüz'iyyet-i efkârımı külliyyet-i 'ışk

'Akl u fikrüm tağıdup yine hûş-ı dili gayret-i 'ışk

Virdi yağmaya yine hûş-ı dili gayret-i 'ışk

Ne 'aceb hâle düşürdi bizi bu hâlet-i 'ışk."[1220]

Zamanının kutbu olarak kabul edilen Abdülehad Nûrî'ye, kendi döneminin önemli şahsiyetlerinden Abdülmecîd-i Sivâsî'nin "*Sânî-i İbn Arabî*" şeklinde hitap ettiği[1221] "Olanlar Şeyhi"[1222] olarak maruf İbrahim Efendi (öl.1065/1655) saygı ve hürmet göstermiş, ondan tefeyyüz etmiştir.[1223] Hatta kendisini Aziz Mahmud Hüdâyî'ye nisbetle Celvetî sayarken, Abdülehad Nûrî'den aldığı feyz ile de halvetî addeder.[1224] Hüseyin Vassaf, İbrahim Efendi' nin Abdülehad Nûrî'nin

[1219] A. Nûrî, Dîvân, vr. 3a-4b.
[1220] Çoşkun, *a.g.t*., s. 287.
[1221] Nazmî, *Hediyye*, s. 306.
[1222] Hayatı hakkında bkz. Vassaf, *Sefîne*, c. II, s. 290-294; Kemikli, Bilal, *Sun'ullah Gaybî Dîvânı* (inceleme-metin), MEB Yay., İstanbul, 2000, ss. 29-32.
[1223] Nazmî, *Hediyye*, ss. 306-308; Uşşâkîzâde, *Zeyl*, ss. 545-546; Vassaf, *Sefîne*, c. II, s. 290; Aynı eser, c. III, s. 364; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 351; Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 330.
[1224] Vassaf, *Sefîne*, c. II, s. 291; Bursalı, *OM*, c. I, s. 26. Bilal Kemikli, Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin, özellikle Kütahya çevresinde Bayramî-Melâmîliğe halk tarafından tepki gösterilmesi ve hatta zındıklıkla itham edilmesini bertaraf etmek için Muslihiddîn Efendi'ye bağlanmış olma ihtimâlinin olduğunu, yine bu maksatla Aziz Mahmud *Hüdâyî* ve Abdülehad Nûrî ile yakın ilişki içerisine girdiğini söyler. (Bkz. Kemikli, Bilal, *Sun'ullah Gaybî Dîvânı*, ss. 26-27; a. mlf., "*Yunus Yolunda Bir Mutasavvıf Şâir: Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi*", VII, Uluslar arası Türk Halk Edebiyatı Semineri, 7-9 Mayıs 1997, Eskişehir. Ayrıca bkz. Olanlar Şehyi İbrahim, *Müfîd-i Muhtasar*, haz.: Bilal Kemikli, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003, ss. 13, 36, 44, 45.) Nazmî Efendi ise, IV. Murad'ın o dönemde, etrafında kalabalık kitleler oluşan Sakarya Şeyhi, Abaza Şeyhi ve Urmiye şeyhi gibi zevâtı saltanat endişesi nedeniyle öldürtmesi sonucu, kendinsin de başına böyle bir kötü olayın gelmesinden çekindiği için Aziz Mahmud *Hüdâyî*'nin yanına sığındığını, bilâhere, Aziz Mahmud *Hüdâyî* tarafından tâc ve hırkası giydirilerek tekkesine gönderildiğini söyler. (Nazmî, *Hediyye*, s. 306). Necdet Yılmaz, İbrahim Efendi'nin Aziz Mahmut *Hüdâyî*'nin devlet üzerindeki nüfûz ve karizmasından istifâ

yanında yer bulmasını, müellifimizin şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin Hamzavîlere karşı şiddet-kâr olasına rağmen[1225] Nurî Efendi'nin himâyet-kâr olması şeklinde yorumlar.[1226]

Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi, rüyâsında Hz. Peygamberi gördüğünü ve kendisine emredildiğini söyleyerek, zamanın kutbu olan Abdülehad Nûrî'ye intisâb eder. Bu olayları bir manzûme şeklinde kaydederek Abdülehad Nûrî'ye takdîm eder.[1227] Hüseyin Vassaf, Abdülehad Nûrî'nin türbesini ziyâret ettiğinde, bu manzûmenin levhâ halinde asılı olduğunu bildirir[1228] ve eserine kaydeder. Manzûme yirmi dört beyitten müteşekkildir. Numara sırasına göre[1229] bazı beyitleri şöyledir:

1. *"Gönül tahtında gördüm Fahr-ı Âlem*
   Nebîler serveri Sultân-ı Ekrem

2. *Hitâb idüp buyurdu bendesine*
   Ayağı toprağı efkendesine

3. *Ehad'dan zâhir oldu vâhidiyyet*
   Göründü vâhidiyyetten bu kesret

4. *Ehad sârî durur a'dâd içinde*
   Ehad'dır görünen ta'dâd içinde

...

---

etmek gayesiyle onun yanına gittiğini ve bu gitmenin itikâdî bir endişeden değil, siyâsî amaçlı olabileceğine dikkat çeker (Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 329) Ancak, bunlara ilâve olarak belirtmek gerekir ki, iki büyük gönül adamının hangi amaçla olursa olsun meydana gelen ilişkilerini neticesinde bir dostlukları oluşmuş (bkz. Yılmaz, H. Kamil, *Hüdâyî*, s. 143-144) ve hatta Nazmî'nin kanaatini açıladığı "*Öyle zannederim ki, maârîf ve kemâlâtı Mahmud Efendi'den almıştır*" ifâdesinden anlaşılacağı üzere, genç yaşta şeyh olduğu için "*oğlan şeyh*" şeklinde tanınan İbrahim Efendi'nin kemâlâtına katkı sağlamıştır.

[1225] Abdülmecîd-i Sivâsi, Hamzavîler hakkında gerçekten çok sert bir tavır ortaya koymuştur. Örneğin Dürer-i Akâid isimli eserinde "*Ehl-i sünnetin nâsla sâbit olan mezhebine îmân getiren bilir ki, Hamzavîlerin ve İdrisîlerin ve Hurûfîlerin cümlesi kâfirdir"* (Abdülmecîd-i Sivâsi, *Dürer-i Akâid*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan Bl., nr. 300/1, vr. 68b.) Hatta bu sözleri üzerine İdris-i Muhtefî Sadrazam Halil Paşa'ya şikayet ederek Sivâsî Efendi'yi Bursa'ya nefyettirmiştir. Abdülmecîd-i Sivâsî'nin Hamzavîlerle olan mücâdelesi hakkında geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, *Abdülmecîd-i Sivâsî*, ss. 123-134.

[1226] Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 366.

[1227] Vassaf, *a.g.e.,* c. III, s.364.

[1228] Bu şiir, günümüzde Abdülehad Nûrî Efendi'nin türbesinde bulunmamaktadır.

[1229] *Sefîne*'de beyit numaraları bulunmamaktadır. Kolaylık olması amacıyla numaralandırmayı uygun gördük.

9. Mübârek pâyine sürdüm yüzümü
Hezâr şerm ile arz ettim sözümü

10. Didim kimdir Ehad sırrına vâkıf
Beyân eyle eyâ Kenzü'l-Maârif

11. Buyurdu vârisim Abdü'l-Ehad'dır
Muînü ânın Abdü's-Samed'dir

12. Didim ey kâinatın muktedâsı
Sanadır cümle cânın iktidâsı

13. Dahî kimdir Ehad sırrına vâsıl
Dilekler olmuş ola ana hâsıl

14. Mübârek elini sürdü yüzüme
Düşürdü vecd ü zevk u hâl özüme

15. O dem üçler yediler zâhir oldu
Cemâl-i kutb-ı âlem bâhir oldu

16. Bu hâli böyle gördüm cân içinde
Güher buldum hakîkat kân içinde

...

23. O dem bir nâr-ı meşrik kıldı işrâk
Nedir feth oldu ol dem ilm-i ıtlâk

24. Bu ilmin mazharı Abdülehad'dır
Çü nûru nûr-i Allâhu's-Samed'dir."[1230]

Abdülehad Nûrî ile görüşen kişilerden biri de, Şeyh Şa'ban-ı Velî'nin halîfelerinden biri olan Üsküdârî Karabaş Ali Efendi'dir. Nazmî Efendi görüşmelerini şöyle nakleder:

[1230] Nazmî, *a.g.e.*, ss. 306-308; Vassaf, *Sefîne*, c. III, ss.364-367. Bu manzûmeyi Abdullah Tansel de neşretmiştir. Bkz. Tansel, Fevziye Abdullah, "*Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi ve Devriyesi*", *AÜİFD*, c. 17 (1969), ss. 187-189.

"*Kastamonî Şa'ban Efendi Câmiü'l-Evrak'a*[1231] *böyle nakl etti ki, 1057/1647 senesinde İstanbul'a geldim. Hz. Azîz o vakitte Sultan Bâyezîd'de vâiz idi. Avam sûretinde meclis-i va'azlarında hâzır olup ba'del-va'z ve't-tevhîd duâ buyurup müstemi'în bi-tarîki'l-izdihâm dest ü dâmenlerine yüz sürdüler. Fakîr ol gece bir terkîbim olmuş idi. Cümleden sonra dâmen-i şerîflerin bûs edip vâkı'amı söylemek murâd ettiğimde ,"'Ali Efendi zâviyeye gelin" buyurduklarında hayrân oldum. Üç ay mürûr ettikten sonra bir usûl gecesi mukâbeleye hâzır oldum. Esnâ-yı tevhîdde mübârek ellerini öpeyim diye huzûr-ı şerîflerine vardım. De'b-i şerîfleri ayneyn-i kerîmeteynlerini fethetmezler imiş. Hemân mübârek gözlerini açıp, Ali Efendi ne acep geç geldiniz, buyurdular. Ve vâkı'amı söylemeden ta'birinde, yirmi yıldan sonra İstanbul'a gelirsiniz. Lâkin Üsküdar'da sâkin olun, irşâdınız Üsküdar'da deyip, Fatiha buyurdular. Ayniyle öyle vâki'oldu diye, senâ ederler idi*."[1232] Şa'baniyye-i Halvetiyye'ye'nin Karabâşiyye kolunun kurucusu[1233] kabul edilen Karabaş Ali Alâeddîn Atvel Efendi'nin (1020/1611-1097/1686)[1234] bu menkıbevî görüşmesinden ziyâde, konumuz açısından önemli olan yön, Karabaş Ali Efendi'nin, belki bu görüşmenin de tesiri ile o tarihte (1647) tahsîlini yarıda bırakıp İstanbul'dan ayrılmış ve Ankara'ya Hacı Bayram-ı Veli Dergâhı'na gelmiştir. Burada Hz. Peygamberden aldığı bir işâret üzerine, Kastamonu'ya giderek Çorumlu İsmail Efendi (öl.1057/1647-48)'ye[1235] intisâb etmiştir.[1236]

[1231] Eserin yazarı, yani Nazmî Efendi.
[1232] Nazmî, *Hediyye*, s. ss.303-304.
[1233] Harîrîzâde, *Tibyân*, c. III, vr. 58a-71a; Vassaf, "Karabaş-ı Velî Hazretleri", *Cerîde-i Sûfiyye*, c. III, sy. 86, s. 397; Tayşi, M Serhan, "Karabaş Ali Efendi", *SGAD*, s. 269-270.
[1234] Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Hâs, İbrahim, *Menâkıb-nâme-i Hasan Ünsî*, (Haz: Mustafa Tatçı), KB Yay., Ankara, 2002, ss. 13 vd.
[1235] Demircioğlu, Ziya, *Şeyh Şâban-ı Velî ve Postnişînleri*, Kastamonu, 1997, s. 26-27.
[1236] Evliyâlar Ansiklopedisi, c. VII, s. 383; Hâs, İbrahim, *Menâkıb-nâme-i Hasan Ünsî*, s. 18.

Mesnevî şârihlerinden olan Sarı Abdullah Efendi (öl. 1071/1661)[1237] de, Abdülehad Nûrî ile görüşmüştür. Nazmî Efendi bu görüşmeyi şu şekilde nakleder: " *Sarı Abdullah Efendi sened-i saadetim azîzim Hz. Nûrî'ye müterreddid olmağın,*[1238] *Hz. Azîz'i iki defa davet eyleyip, fukarâ ile varılıp, azîm tevhîd ve zikrullah ve sohbetler olunmuştur.*"[1239] Abdülehad Nûrî Efendi'nin bu ziyâretlerinin bir tanesinde olsa gerek, Olanlar şeyhi İbrahim Efendi'nin de bulunduğu bir mecliste, orada bulunan Nazmî meydâna gelen bir olay anlatır. Buna göre, " *Abdullah Efendi, bazı mecâzibin keşf ve kerâmetlerine müteallik hikâyeler bast iderdi. Hz. Azîz de'b-i şerîfleri üzere müstağrik, kendi, hakîkatlerine müteveccih, sâkit ve sâmit otururlardı. Merhum Aksarâyî gâyet 'ârif ve zarîf idi. Merhum Abdullah Efendi'ye hitâb-ı ta'rîz-âmiz idüp, "Be-hey Abdullah Efendi, na'ceb ebhel-i ğâibsin! Kutb-ı 'âlem ve gavs-ı a'zam huzurunda iken istintâk idüb, cümlemizi müstefîd ideceğine, bir alay murdâr, mühmelât dîvânelerin ma'kûl-nâ-ma'kûl mesellerin söylersin" diye iskât eyledi*."[1240]

Abdülehad Nûrî Efendi'den sonra, Kadızâdelilere karşı mücedelede ismi ön plana çıkan Niyazî-i Mısrî'nin de müellifimizin eser ve şiirlerini okumuş olması muhtemeldir. Aşağıdaki şiirlerdeki benzerlik buna delil olarak gösterilebilir:

[1237] XVII. Yüzyılın önde gelen mutasavvıflarından biri olan Abdullah Efendi, 1584 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Daha küçük yaşlarda Aziz Mahmud *Hüdâyî*'ye bağlanmış, ardından İdris-i Muhtefî'ye intisâb etmiştir. Abdülmecîd-i Sivâsî'nin İdris-i Muhtefî ile olan diyaloglarında şeyhinin yanında yer almıştır. Devlet kademesinde Vezir Halil Paşa'nın yanında görev alarak hizmet etmiş olan Abdullah Efendi, Halil Paşa'nın Abaza Şeyhi'ni yenememesi üzerine azledilmesinden sonra, Aziz Mahmud *Hüdâyî*'nin yanın gelerek tekkesine sığınmış ve onun yardımıyla affedilmiştir. Bilâhere çeşitli devlet görevlerinde bulunduktan sonra emekli olmuş ve 1071/1661 tarihinde vefât etmiştir. Nâil-i Kadîm vefâtına, "*Vakt-i rıhlette dedim Nâiliyâ târihin / Zâir-i Adn ola rûhu Sarı Abdullah'ın*" (1071/1661) şeklinde tarih düşürmüştür. Eserleri içerisinde, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* adındaki mesnevî şerhi ve *Semerâtu'l-Fuâd fî'-Mebde-i ve'l-Me'âd* isimli eserleri meşhurdur. Bkz. Müstakîmzâde, *Risâle-i Bayramiyye-i Melâmiyye*, vr. 49b; Bursalı, *OM*, c. I, s. 100; Ömer Fâruk Akün, "Sarı Abdullah", *İA*, c. X, s. 216; Işın, Ekrem, " Abdullah (Sarı)", *DBİA*, c. I, s. 13; Sahih Ahmed Dede, *Mecmûatü't-Tevârih-i Mevleviyye*, , Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 5446, s. 175; La'lizâde, Abdülbâkî, *Sergüzeşt*, haz.: Tahir Hafızalioğlu, İstanbul, 2001, ss. 49-52; Ergun, Sadettin Nüzhet, *Türk Şâirleri*, İstanbul, 1936-1945, s. 190; Yılmaz, Necdet, *OTT*, ss. 345-353; Yılmaz, Hasan Kamil, "Sarı Abdullah Efendi", *SGAD*, c.VIII, s. 255; a. mlf., *Hüdâyî*, s. 142.

[1238] Sarı Abdullah Efendi'nin Abdülehad Nûrî Efendi'ye müterreddid olmasından maksat, müellifimizin şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin İdris-i Muhtefî ve taraftarları hakkındaki düşüncelerinden dolayı olmalıdır. Bilindiği gibi Sivâsî, "*Ehl-i Sünnetin nâsla sâbit olan mezhebine îmân getiren bilir ki, Hamzavîler'in ve İdrisîler'in ve Hûrûfîler'in cümlesi kâfirdir*" (Bkz. Abdülmecîd-i Sivâsî, *Dürer-i Akâid*, vr. 68b.) demiş, buna mukâbil, Abdullah Efendi'nin yanında bulunduğu Vezir Halil Paşa Sivâsî hakkında, "*Şeyh Sivâsî gerçekten karıştırıcı adamdır. Ahlâkı düzelsin diye Bursa'ya sürülmesine ferman yazılsın*" der. (Bkz. La'lizâde, *Sergüzeşt*, s. 52.) Sivâsî Efendinin İdrisî ve Hamzavîler ile mücâdelesi hakkında geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, *Abdülmecîd-i Sivâsî*, ss. 123-134.) Sivâsî Efendi'nin bu sert tutumuna karşı, Abdülehad Nûrî Efendi bu gruplarla daha ılımlı ilişkiler içerisinde bulunmuştur.

[1239] Nazmî, *a.g.e.*, s. 175-176.

[1240] Aynı eser, s. 176.

Abdülehad Nûrî:

"*es-Salâ gelsün gelen meydân-ı 'ışka es-salâ*
Bâş u câna bakmayan merdân-ı 'ışka es-salâ

İbn-i Edhem gibi tâc u tahtın terk eyleyüp
Kul olan gelsün berü sultân-ı 'ışka es-salâ."[1241]

Niyazî-i Mısrî:

"*es-Salâ her kim gelür bâzâr-ı 'aşka es-salâ*
es-Salâ her kim yanarsa nâr-ı 'aşka es-salâ

İbn-i Edhem gibi tâc u tahtın terk eyleyen
Soyunup 'abdâl olan hunkâr-ı 'aşka es-salâ."[1242]

Halvetiyye Tarîkatının kollarından Salâhiyye'nin[1243] kurucusu olan Abdullah Salahaddîn-i Uşşakî (1117/1705-1197/1782)'de,[1244] Abdülehad Nûrî'nin eserlerini okumuş ve mensur eserlerinde onun fikirlerine yer vermiş, nakiller yapmıştır.[1245]

Abdülehad Nûrî'den etkilenen kişilerden biri de İmam Abdülganî en-Nablûsî (öl. 1143/1731)'dir. İmam Nablûsî, müellifimizin "*Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şuhûd*" adlı eserini *"Itlâku'l Kuyûd fî Şerhji Mir'âtü'l-Vücûd*"[1246] ismiyle şerhetmiştir.

Hüseyin Vassaf, müellifimizin türbesini ziyâret etmiş, onun bir na'tını tahmîs yazmıştır. Bunu şöyle ifâde eder: "*Şeyh Abdülehad en-Nûrî hazretlerinin bir nâ't-ı şerîfesine tahmîs-i âcizânemdir*."[1247] Hüseyin Vassaf'ın tahmisi şu şekildedir:

[1241] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 18b.
[1242] Erdoğan, Kenan, *Niyazî-i Mısrî Dîvânı*, Ankara, s. 210.
[1243] Salahiyye Tarîkatı hakkında geniş bilgi için bkz. Akkuş, Mehmed, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşakî (Salâhi)'nin Hayatı ve Eserleri*, MEB Yay., 1998, ss. 42-63.
[1244] Hayatı, tarîkatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Akkuş, Mehmed, *a.g.e.* ss. 11-188.
[1245] Akkuş, *a.g.e.*, s. 90.
[1246] Bu eserin nüshaları bkz.: 1-Süleymâniye Ktp., nr. 332 . Bir mecmuanın 50-117 varakları arasında bulunmaktadır. 25 satıra, nesih hatla yazılmış olup, çalışmamızda bu nüshadan istifâde edilmiştir. 2- Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâî Bl., nr. 321; 3- DTCFKtp., İsmail Saib Bl., 1.234; 4- DTCF. Ktp., İsmail Saib, 1.234; 5- DTCF. Ktp., İsmail Saib, I. 803.
[1247] Hüseyin Vassaf'ın yazdığı bu tahmîs *Sefîne*'nin numaralı sayfalarında olmayıp, üçüncü ciltte müellifimizn hayatını anlattığı bölümde 370-371 sayfaları arasında müstakil bir sayfadır.

Hazret-i Allahu Zîşân'ın bize Kur'ân'ısın,
Ümmet-i merhûmenin hem dîni hem îmânısın,
'Âsiyânın mazhar-ı afv olmağa bürhânısın,
Yâ Resûlallâh kerem eyle keremler kânısın,
Dürr-i deryâ-yı şefaatsın atâ ummânısın.

Ol Hüdâ-yı müste'ânın bizlere bir nimeti,
Sa'ye-i pâkinde bulduk rahmet ile devleti,
Âsitânı feyzinin münsevî bunda izzeti,
Halka Hakk'ın minnetisin 'âlemin rahmeti,
Fazl-ı Hak'sın bize Allâh'ın ulu ihsânısın.

Enbiyâdan kim ki gelmişsen gibi barî' değil,
'Âlem-i dünyâ vü ukbâda ise sâti' değil,
Merhametle şefkat bâbında da vâsi' değil,
Sonra gelmek fazlına takdîmine mani' değil,
Defter-i 'ilm-i ezelde cümlenin ünvânısın.

Bir dakîka olmasun **Vassâf**'ına nûrun ıyân,
İmtiyâz-ı tâm ile Hak zâtın kılmış ıyân,
Şânın idrâke yoktur iktidâr ey cân-ı cân,
Kande olur kadrini bilmek senin hâlk-ı cihân,
Enbiyâ vü Evliyânın şâh-ı âlî' şânısın.

Var idi nûrun ezelde olmamışken âb ü gil,
Vasf-ı pâkin gayr-ı her söz bizler oldu muhil,
Kudret-i 'âliyeni takdirde mudıldır akıl,
Hayli demdir görmedi nûr-i cemâlin hasta-dil,
Bana lütf eyle efendim derdlüler dermânısın.

Rûhum ister dâimâ râhında bu cânım virem,
Lâyık-ı esrâr olup fül-zârına cândan irem,
Dâhil-i bezm-i safâ-dârın olup aşka girem,
Vir mübârek ayağını tâ doyunca yüz sürem,
Çünki cânım cânısın cânımın cânânısın.

'Aşkı şûrîde **Vassâf'**ın kapında bir gedâ,
Eyleme ey kerem-kânım Muhammed Mustafâ,
Merhamet kıl merhamet kıl mültecâsın mültecâ,
Gel vücûdın nûrunun nûr eyle ey nûr-i Hudâ,
Cânısın cân mülkünün dîl tahtının sultânısın.

Hüseyin Vassaf, Abdülehad Nûrî Efendi hakkında kim tarafından yazıldığını zikretmediği fakat eserin son beytinde anlaşılacağı üzere Sa'diyye Tarîkatına mebsup bir kişi tarafından yazılmış bir şiir nakleder. Müellifimiz hakkında yazılan bu şiir, şu şekildedir:

Hâkine Hazret-i Abdülehad en-Nûrî'nin,
Yüz süren elbet olur mazharı feyzi Yezdân.

Evvel âhir ki o dânâ-yı hakîkat pek çok,
Eylemiş halka kerâmâtını izhâr u ıyân

Ayasofya gibi bir câmi'i âlîde bu zât,
Vâ'iz-i Cum'â idi böylece meşhûr-ı cihân.

Bir tecellî irüşüp cânib-i Rabbânîden,
Va'z iderken ana kutbiyyet-i kübrâ ihsân.

'Ârif-i ilm-i ledün vâkıf-ı sırr-ı vahdet,
Dâhil-i kurb-ı sırr-ı Ehad pîr-i kerâmet-ünvân,

***Sa'diyâ** şanını hakkıyla ne mümkin ifhâm,*
Çünki evsâfı değil kâbil-i ta'dâd u beyân.[1248]

Müellifimizin şahsiyetini, etkilendiği ve kendisinden etkilenen kişileri bu şekilde tanıtmaya çalıştıktan sonra şimdi de onun eserleri hakkında bilgi verelim.

[1248] Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 367.

3. ESERLERİ

Abdülehad Nûrî Efendi, ağırlıklı olarak tasavvufî konuların ele alındığı yirmi civârında eser kaleme almış bir müelliftir. Kaynaklarda, eserlerinin sayısı konusunda bir mutabakat yoktur. Halîfesi Nazmi Efendi, onun eserlerinden bahsederken:

"Olmuştu müellefâtı vefîr,
Yazmıştı nice nükât-ı nâdir.
Yazdı Hazerât-ı Hamse hakkâ,
Bir özge kitâb-ı tuhfe ma'nâ.
İşrûnu geçer müellefâtı,
Hep cümle güzel musannefâtı..."[1249]

diyerek yirmiden fazla eser kaleme aldığını ifâde eder.

Bursalı Mehmed Tahir, "*müellefât-ı ârifânelerinin başlıcaları"* dedikten sonra, 28 eser ismi zikreder[1250]. Aynı şekilde Hüseyin Vassaf da, eserlerinin sayısının yirmi sekiz olduğu söyler ve "*tahkîk edebildiklerim ber vech-i âtîdir*" diyerek, yirmi eserin ismini zikreder[1251]. Hocazâde Hilmi Efendi, "*müellefât-ı 'aliyyelerinin başlıcaları ber vech-i âtîdir"* diyerek, on yedi eser ismi zikreder ve ardından "*vesâirdir*" ifâdesiyle başka eserlerinin de olduğuna işâret eder[1252]. Sadık Vicdânî de, Hocazâde gibi, on yedi kadar değerli eserinin olduğunu ifâde eder[1253]. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn'*de yirmi yedi[1254], Brockelman ise, *GAL*'de on dokuz eser ismi

[1249] Nazmî, *Hediyye*, s. 216.
[1250] Bursalı, *OM*, ss. 121-122. Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri'nde yirmi sekiz eser kaydederken, "*Sekiz Zâtın Terceme-i Ahvâli*" isimli eserinde on sekiz eser ismi kaydeder. Bkz. Bursalı, *Sekiz Zât*, ss. 37-38.
[1251] Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 368.
[1252] Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89.
[1253] Vicdânî, *Tomar*, s. 252.
[1254] Bağdatlı İsmâil, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c. I, s. 493.

kaydeder[1255]. Halvetîlik konusunda eser kaleme alan Rahmi Serin ise, "*kaynaklar, Nûrî Efendi'nin mühim eserleri bulunduğunu kaydetmekte ise de, isimleri hakkında bir bilgi bulunamadı*" [1256] şeklide araştırılmadan söylenmiş bir ifâde kullanır.

Kaynaklardaki eser sayısı konusundaki bu faklılıkların sebeplerinden en önemlisi, bir eserin farklı isimlerle kaydedilmiş olmasıdır. Şimdi kaynaklarda zikredilen eser isimlerini vererek, bunlar arasındaki farklılık nedenlerini ortaya koymaya çalışalım. En fazla eser ismi, Bursalı Mehmed Tâhir'in Osmanlı Müellifleri'ndedir:

1. *Şerh-i Erba'iniyyât,*
2. *Riyâzu'l-Ezkâr,*
3. *Te'dibü'l-Mütemerridîn fi İslâmi'l-Ebeveyn,*
4. *Risâletün fi Hayâti'l-Hızır ve İlyâs,*
5. *Risâletün fi Tevfîki Teâruzu'l-Âyât,*
6. *Risâletü Mir'âti'l-Vücûd fi Merâtibi'l-Külliyyeti ve'l-Hazarât,*
7. *Risâletün fi Nef'i Mesâ'i'l- Ahyâ'i ve'l-Emvât,*
8. *Risâletün fi Cevâzi Edâi'n-Nevâfili bi'l-Cemâ'ati,*
9. *Risâletün fi Şerâiti İsticâbeti't-Du'a,*
10. *Risâletün fi Mehabbeti'l-'Abdi li-Rabbihi,*
11. *Risâletün fi Hakîkati Leyleti'l-Kadri,*
12. *Risâletün fi Şurûti Talebi'l-'İlmi'n-Nâfi',*
13. *Risâletün fi İsbâti'ş-Şu'ûr li-Ehli'l-Kubûr,*
14. *Risâletün fi Subûti Tayyi'l-Mekân li-Evliyâi'l-Ümmeti,*
15. *Risâletün fi Cevâzi Deverâni's-Sûfiyye bi'l-Lügati't-Türkiyye,*
16. *Risâletü mâ-'Arafnâke,*
17. *Şerh-i Kelimâtı Kümeyl bin Ziyâd,*
18. *Merâtibü Ma'rifeti'r-Rahmân,*
19. *Risâletü'l-Itriyye,*
20. *İnkâzu't-Tâlibîn,*
21. *İsbâtü'l-'İlmi ve'ş-Şu'ûr,*
22. *Hüccetü'l-Vidâd,*
23. *el-'Adlü ve'l-İksât beyne't-Tefrîti ve'l-İfrât,*

[1255] Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591.
[1256] Serin, *Halvetîlik*, s. 163.

24. Kasmu'l-Mübtedi'în,

25. Dürer-i Nûrî,

26. Risâletü't-Tâc,

27. İsbâtü'l-Vâcib fî Mahiyyeti'l-Vücûd

28. Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd.[1257]

Yukarıdaki eser isimlerini incelediğimizde, bazı eserlerin mükerrer olarak zikredildiği ortaya çıkmaktadır. Örneğin, altıncı sıradaki *Risâletü Mir'âti'l-Vücûd fî Merâtibi'l-Külliyyeti ve'l-Hazarât,* yirmi sekizinci sırada zikredilen *Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd* ile aynı eserdir. Ayrıca, yirmi yedinci sırada zikredilen *İsbâtü'l-Vâcib fî Mahiyyeti'l-Vücûd* ise, *Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd*'un mukaddime bölümüdür[1258]. Bundan başka, *Risâletün fî İsbâti'ş-Şu'ûr li-Ehli'l-Kubûr* ise, *İsbâtü'l-'İlmi ve'ş-Şu'ûr* adıyla tekrar zikredilmiştir. *Risâletün fî Şurûti Talebi'l-'İlmi'n-Nâfî'* ile *İnkâzu't-Tâlibîn* de aynı eserin bir başka ismidir.

Bazı risâleler, çeşitli eserlerin içerisindeki bölümlerdir. Ancak, belki de önemine binâen müstakil eser gibi kaydedilmiştir. Örneğin, *Risâletün fî Hayâti'l-Hızır ve İlyâs, Kasmu'l-Mübtedi'în* içerisinde; *Risâletün fî Cevâzi Edâi'n-Nevâfili bi'l-Cemâ'ati, el-'Adlü ve'l-İksât beyne't-Tefrîti ve'l-İfrât* içerisinde; *Risâletün fî Nef'i Mesâ'i'l- Ahyâ'i ve'l-Emvât, Risâletün fî İsbâti'ş-Şu'ûr li-Ehli'l-Kubûr* içerisinde bölüm olarak yer almaktadır.[1259] Bursalı Mehmed Tâhir'in bu listesindeki tekrarları çıkardığımızda, yirmi bir eser kalmaktadır. Ancak, ilerde geniş bilgi vereceğimiz "*Dîvân" ve* "*Silsilenâme-i Abdülehad Nûrî"* isimli eserlerin Mehmed Tahir tarafından kaydedilmediğini görmekteyiz. Hocazâde, bu listeyi ilk on altıya kadar verdikten sonra, on yedinci olarak son sırada "*Divân-ı İlâhiyyât"* ı zikreder. Hüseyin Vassaf ise, Bursalı'dan farklı olarak, *Risâle-i İlâhiyyât, Ebeveyn-i Nebî, Vâridât* ve *Sülûk* isimli dört eser zikreder. Bu eserlerden *Ebeveyn-i Nebî, Te'dibü'l-Mütemerridîn fî İslâmi'l-Ebeveyn* isimli eser olmalıdır. *Vâridât* ve *Sülûk* isimlerinde, Abdülehad Nûrî'ye ait bir eser ismine başka hiçbir kaynakta rastlamadık. Carl Brockelman, "*Mev'iza-i Hasene"* isminde bir eserden bahseder ki, bu eser

[1257] Bursalı, *OM*, c. I, s. 121-122.
[1258] Yılmaz, Necdet, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî ve Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd Adlı Eseri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* MÜSBE., İstanbul, 1993, s. 48; a. mlf., *OTT*, s. 211.
[1259] Bu konuda Necdet Yılmaz da aynı bulgulara ulaşmıştır. Bkz. Yılmaz, *OTT*, s. 211.

müellifimize âit olmayıp, aynı adı taşıyan Konyalı Nakşî Şeyhi Abdülehad Nûrî'ye aittir.[1260]

Eserlerin tanıtımına geçmeden önce Abdülehad Nûrî'nin eserleriyle ilgili bazı tespitlerimizi belirtmek faydalı olacaktır:

1. Müellifimiz eserlerine genellikle, aşağıda ilk cümleleri verirken görüleceği gibi, eserin konusuyla ilgili Allah'a hamd ve Resûlüne salavât ile başlar.

2. Eserlerinin çoğu Sivâsiler-Kadızâdeliler tartışması olarak bilinen, Fıkıh ehli ile mutasavvıflar arasında cereyân eden fikrî mücâdeleye aittir.

3. Eserler kaleme alınırken, özellikle ehli sünnet itikâdına sâhip her branştan âlimlerin çok sayıda eserinden istifâde edilmiştir. Örneğin, *Te'dîbü'l-Mütemerridîn* isimli eserini kaleme almak için yüzden fazla esere müracaat ettiğini ifâde eder.[1261]

4. Abdülehad Nûrî, eserlerin mukaddime bölümünden sonra, genellikle esere verdiği ismi ve eserin bölümleri hakkında çok kısa bilgiler verir. Bu da bize, müellifimizin bir ilim disiplinine sahip olduğunu gösterir.

5. Abdülehad Nûrî Efendi, genellikle konuyla ilgili âyet ve hadisleri belirttikten sonra tasavvuf ve fıkıh âlimlerinin lehte ve aleyhte görüşlerine yer verir, son olarak ise "*yekûlu'l-fakîr*" diyerek kendi görüşlerini serdeder.

6. Konuların daha iyi anlaşılabilmesi için "*eğer suâl olunursa ki..*" şeklinde konuyla ilgili muhtemel soruları kendisi sorar ve cevaplandırır.

7. Eserlerin mukaddime bölümünde, "*...emmâ ba'dü, fe-innî lemmâ raeytü*" veya "*...emmâ ba'dü, feinnâ lemmâ şâhednâ*" şeklinde başlayan ifâdelerle, toplumda gördüğü amelî ve itikâdî noktalardaki sapmalar hakkındaki tespitini belirtir ve eseri yazma gayesini ortaya koyar. Bu tavır, içerisinde yaşadığı topluma

---

[1260] Bu eser, Arapça kaleme alınmış olup, incelediğimiz nüshası 1309 yılında İstanbul'da basılmıştır. Süleymâniye Kütüphânesi Tırnovalı Bölümü nr. 993 ve İbrâhim Efendi, Bölümü nr.,443'de müellifimiz adına, Marmara Ünv., İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesi Genel nr. 302'de ise Abdülehad en-Nûrî en-Nakşibendî el- Müftî el-Konevî adına kayıtlıdır. Doğrusu ise, Konyalı Abdülehad Nûrî'ye âit olduğudur. Eserin giriş kısmında, müellif bu konuda bilgi verir. (Bkz. Abdülehad Nûrî, *Meviza-i Hasene*, İstanbul, 1309, s. 2.) Ayrıca bu eser, Mehmet Can tarafından tercüme edilerek Osmanlı Yayınevi tarafınca basılmıştır. (Bkz. Seyyid Abdülehad Nûrî, *Mev'iza-i Hasene*, ter.: Mehmet Can, Osmanlı Yayınevi, İstanbul, 2000.) Abdullah Uçman da, bu eseri müellifimize ait göstermiştir. Bkz. Uçman, Abdullah, "Abdülahad Nûri" *TDVİA*, c. I, s. 179.

[1261] A. Nûrî, *Tercüme-i Te'dîbü'l-Mütemerridîn,* Beyazıt Ktp., Veliyyüddîn Efendi Bl., nr. 1827/5(vr. 88-102b), vr. 1b.

karşı sorumluluklarının bilincinde olduğunu ve bunların tespiti hususunda uyanık ve şuurlu bulunduğunu gösterir.

8. Müellifimizin edebî şahsiyeti incelenirken de ifâde edildiği gibi, Türkçe'ye çok hâkim ve anlaşılır bir dil ve sâde bir üslûba sâhiptir. Ancak, eserlerinin çoğunu Arapça olarak kaleme almıştır.

Şimdi, müellifimiz Abdülehad Nûrî'nin kaleme aldığı eserlerin tanıtımına geçebiliriz. Eserler,

1. Arapça eserleri,
2. Türkçe eserleri,
3. Abdülehad Nûrî'ye atfedilen ve kütüphanelerde nüshalarını tespit edemediklerimiz olmak üzere üç ana başlık altında incelenecektir.

Eserlerin tanıtımı esnâsında, kütüphâne kataloglarındaki farklı isimleri, muhtevâsı aynı olup, ancak faklı isimlerle zikredilenler belirtildikten sonra; eserin hangi kaynaklarda zikredildiği, eser hakkında genel bilgiler, nüshaları ve bunların şekil özelikleri, bölümleri, başı ve sonu hakkında özet bilgiler verilecektir. Ayrıca bu eserler hakkında yazılan varsa şerhler ve yapılan çalışmalar hakkında da tespit edilen bilgiler ortaya konulacaktır. Eserlerin bölümleri hakkında bilgi verilirken, müellifimizin tasavvufî görüşleri konusunda eserin muhtevası geniş şekilde ele alınacağı için teferruata girilmeyecektir. Ayrıca eserlerin bir kısmı mecmualar içerisinde yer aldıkları için, ilk tanıtım esnasında yer aldığı mecmua içerisindeki varak numarası belirtildikten sonra eser, müstakil olarak kabul edilerek numaralandırma yapılacaktır.

3.1. Arapça Eserleri

Abdülehad Nûrî, eserlerinin büyük çoğunluğunu Arapça olarak kaleme almıştır. Eserleri incelediğimizde, bu dile ne kadar hâkim olduğu, hem kullanılan kelimelerin zenginliğinden, hem de, bu kelimelerin ne denli ustaca kullanıldığından anlamak mümkündür. Müellifimizin eserlerini inceleyen Hüseyin Vassaf "*iş bu âsârın kısm-ı â'zamı Arabiyyü'l-ibâredir*"[1262] der. Müellifimiz doğal olarak eserlerinin çoğunu

[1262] Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 368.

tasavvufla ilgili olarak yazmıştır. Ancak, diğer ilimlerle ilgili de eserleri bulunmaktadır. Biz de, Arapça eserlerini, "Tasavvufa Dâir Eserleri" ve "Diğer İlimlere Dâir Eserleri" olmak üzere iki başlık altında inceledik.

3.1.1. Tasavvufa Dâir Eserleri

Abdülehad Nûrî'nin tasavvufa dâir eserlerinin hemen hepsi Kadızâdelilerle yapılan fikrî mücâdeleye ilişkin konulardadır. Burada direk tasavvufla alakalı gibi gözükmeyen eserler olmakla birlikle, yazılış gayesi ve savunulan fikirler, Sivâsîler olarak adlandırılan tasavvuf ehlinin görüşlerini ortaya koyduğu ve savunduğu için bu başlık altında incelemeyi uygun gördük.

3.1.1.1.Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şuhûd[1263] (Tasavvuf)

Abdülehad Nûrî Efendi'nin bu eseri, tasavvufun felsefî boyutuna dair "Vahdet-i Vücûd" hakkındadır.

Genel Bilgiler:

Abdülehad Nûrî'nin en önemli eserlerinden bir olan Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şuhûd, çeşitli kaynaklarda değişik isimlerle kaydedilmiştir. Bursalı Mehmet Tahir, "*Risâletü Mir'âtü'l-Vücûd fî Merâtibi'l-Külliyyeti ve'l-Hazarât"* ve *"Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd*" adlarıyla ile iki ayrı eser olarak zikretmiştir ki[1264] aslında aynı eserdir. Ayrıca Bursalı'nın listesine göre yirmi yedinci sırada zikredilen *İsbâtü'l-Vâcib fî Mahiyyeti'l-Vücûd*[1265] ise, *Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd*'un mukaddime bölümüdür[1266]. Bağdatlı İsmail Paşa, *İsbâtü'l Vücûd fî mâhiyeti'l-Vücûd"* ve *"Risâletü'l-Mir'atü fî Vücûdi'l-Külliyyeti ve'l-Hazarât"* isimleriyle zikreder.[1267] Hüseyin Vassaf, "*Risâle-i Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-*

[1263] Süleymâniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Bl., nr., 1193; Aynı Ktp., Es'ad Efendi Bl., nr. 3614; Aynı Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2341; Aynı Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2905; Aynı Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 1061; Aynı Ktp., Reşid Efendi Bl., nr. 457; Koca Râğıp Paşa Ktp., nr. 714; Nazmî, *Hediyye*, s. 215; Bursalı, *OM*, c. I, s. 122; a. mlf., *Sekiz Zât*, s. 38; Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 368; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493; Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, c. V, s. 66.

[1264] Bursalı, *OM*, c. I, s. 122. Aynı müellif, "*Sekiz Zâtın Tercüme-i Ahvâli*" isimli eserinde sadece "*Risâletü Mir'âtü'l-Vücûd fî Merâtibi'l-Külliyyeti ve'l-Hazarât"* şeklinde kaydeder. Bkz. a.mlf., *Sekiz Zât*, s. 38.

[1265] Bursalı, *OM*, c. I, s. 122.

[1266] Yılmaz, Necdet, *a.g.t*., s. 48; a. mlf., *OTT*, s. 211.

[1267] Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c. I, s. 493.

Şuhûd fî'l-Merâtibi'l-Külliyyeti ve'l-Hazarât"[1268] şeklinde, Hocazâde, *Risâletün Mir'âtü'l-Vücûd fî'l-Merâtibi'l-Külliyyeti ve'l-Hazarât,*[1269] Ömer Rızâ Kehhâle, "*İsbâtü'l-Vücûd fî Mâhiyeti'l-Vücûd"* ,[1270] Carl Brockelman ise, "*Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şuhûd"*[1271]şeklinde kaydeder.

Müellifimiz bu eseri, halvete girdiğinde kendisinin bazı manevî feyiz ve keşiflere nâil olduğunu bunun netîcesinde kitabı kaleme aldığını ve esere, "*Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şuhûd*" [1272] adını verdiğini bildirir[1273].

Abdülehad Nûrî'nin bu eseri âlim ve sûfî Abdülganî Nablûsî (öl. 1143/1731) tarafından *"Itlâku'l-Kuyûd fî Şerhi Mir'âti'l-Vücûd"* ismiyle şerh edilmiştir.[1274] Bu eserin kütüphanelerde 7 nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar şunlardır:[1275]

Nüshaları:

1. Süleymâniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Bl., nr. 1193. Bir mecmuanın 64-89 varakları arasındadır. Müstensihi belli olmayıp, 17 satıra nesih hatla yazılmıştır. Çalışmamızda, eserin bu nüshasından ve Necdet Yılmaz tarafından hazırlanan edisyon-kritikli metinden istifâde ettik.
2. Süleymâniye Ktp., Es'ad Efendi Bl., nr. 3614. Bir mecmuanın 29-43 varakları arasında bulunmaktadır. İstinsahı hakkında bilgi bulunmayıp, 26 satıra nesih hatla yazılmıştır.

[1268] Vassaf, *Sefîne*, c. III. s. 368.
[1269] Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89.
[1270] Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c.V, s. 66.
[1271] Brockelman, *GAL*, c. II. s. 591.
[1272] A. Nûrî, *Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şuhûd,* Süleymâniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Bl., nr. 1193, vr. 2a. Nûrî Efendi'nin hayatını incelerken de belirtildiği gibi, 1618 veya 1619 yılında peş peşe kırk Halveti tamamlar. Eser de bu tarihten kısa süre sonra kaleme alınmış olmalıdır.
[1273] Necdet Yılmaz, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, Yüksek Lisans tezi olarak, çeşitli nüshaları inceledikten sonra, bu eserin Arapça olarak edisyon-kritikli metnini hazırlamıştır. Bkz. Yılmaz, Necdet, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî ve Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şuhûd Adlı Eseri*, İstanbul, 1993.
[1274] Bekri Alaaddin, *Bir Çağın Öncüsü Abdülgani Nablûsî (Abdülgani en-Nablusi*), çev: Veysel Uysal, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s. 224. Müellifimizin bu eserine Nablûsî'nin şerh yazdığı ilk haber veren Abdülehad Nûrî'nin halîfelerinden Nazmî'dir: "*Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şuhûd*" *nâm kitâbı-ı faslü'l-hitâbları tavsiften ve ganî ve tarften müstağnîdir. Hâlen ilm-i zâhirde ve bâtında ferîd 'ulemâ-yı Şâm'dan 'Abdülganî el-Kâdirî en-Nablûsî, üzerine bir hûb şerh tahrîr ve tasdîr itmiştir*." (Bkz. Nazmî, *Hediyye*, s. 215). Nablûsî'nin yazdığı şerhin nüshaları şunlardır: 1-Süleymâniye Ktp., nr. 332 . Bir mecmuanın 50-117 varakları arasında bulunmaktadır. 25 satıra, nesih hatla yazılmış olup, çalışmamızda bu nüshadan istifâde ettik. 2- Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâî Bl., nr. 321; 3- AÜDTCF Ktp., İsmail Saib Bl., 1.234; 4- AÜDTCF Ktp., İsmail Saib, 1.234; 5- AÜDTCF. Ktp., İsmail Saib, 1. 803; Kahire, 6-Dâru'l-Kütübi'l- Mısrıyye, Tasavvuf, nr. 275; 7- Kairo^{2}, I, 267^{1} . Bkz. Yılmaz, Necdet, *a.g.t.*, s. 54.
[1275] Yılmaz, Necdet, *a.g.t.*, ss. 53-54.

3. Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2341. Mehmed Esad tarafından 1315 yılı Recep ayında istinsah edilmiştir. 26 varak olup, 17 satıra talik hatla yazılmıştır.
4. Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2905. İstinsahı hakkında kayıt yoktur. 14 varak olup, son taraftan eksik bir nüshadır. 23 satıra nesih hatla yazılmıştır.
5. Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 1061.
6. Süleymâniye Ktp., Reşid Efendi Bl., nr. 457. İstinsahı hakkında kayıt yoktur. 11 varak olup, son taraftan eksik bir nüshadır. 19 satıra nesih hatla yazılmıştır.
7. Koca Râğıp Paşa Ktp., nr., 714. İstinsah kaydı yoktur. 14 varak olup, 25 satıra talik hatla yazılmıştır.

Müellifimiz eserin başında zâhirî ve ledünnî ilimlerin birlikte ele alınmasının önemini vurguladıktan sonra; bu konuda kendisinin bazı keşiflere nâil olduğunu dile getirir ve eseri yedi bâbdan meydana getirdiğini bildirir.[1276] Bu bâblar (Bölümler) şunlardır:

Bölümleri:

Mukaddime: İsbâtı Vâcib ve Mâhiyyet-i Vücûd

1- Birinci Bâb: Âlem-i ‘Amâ ve Sâir Küllî Âlemler
2- İkinci Bâb: Merâtib-i Sitte ve Hazerât-ı Hamse
3- Üçüncü Bâb: Felekî Akıl ve Ruhlardan Oluşan Ervâh-ı Külliyye
4- Dördüncü Bâb: Mutlak ve Mukayyet Misal Âlemi ve Hayal Âlemi
5- Beşinci Bâb: Nâsût Âlemi ve insana verilen Rabbânî Hilâfetin Sırrın Beyânı
6- Altıncı Bâb: Daire Noktasının Tahkîki
7- Varlığın Hakîkatinin Birliği Hakkındadır.[1277]

Başta İbn Arabî olmak üzere, bir çok âlim-mutasavvıf tarafından dillendirilen “Vahdet-i Vücûd” konusu, Osmanlı mutasavvıflarının bir çoğu tarafından da ele alınmıştır. Bu konu, müellifimizin tasavvufî görüşleri ortaya konulurken geniş şekilde incelenecektir. Ancak, burada şunu belirtmek gerekir ki, Abdülehad Nûrî’nin

[1276] A. Nûrî, *Mir‘âtü’l-Vücûd ve Mirkâtü’ş-Şuhûd,* Süleymâniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Bl., nr. 1193, vr. 2a.
[1277] A. Nûrî, *Mir‘âtü’l-Vücûd,* vr. 2a-2b.

tasavvufun en tartışmalı ve felsefî yönü ağırlıklı bir eser kaleme almış olması ve eserinin büyük bir âlim ve mutasavvıf Abdülganî Nablûsi tarafından şerh edilmesi, müellifimizin konuya hakimiyetini ve ilmî yetkinliğini ortaya koymaktadır.

Başı: Elhamdü li'llâhi'llezî savverâ sûretena's-seviyyete...

Sonu: Sümme's-Salâtü ve's-selâmu 'alâ seyyidinâ ve seyyidi cemî'i-enâm. Muhammedün şefîü ehli'l-îmân ve 'alâ sâiri'l-enbiyâi'l-'izâm ve âlihimi'l-kirâm ashâbihi'l-'izâm ilâ yevmi'l-haşri ve'n-neşri ve'l-kıyâm.Temmet.

3.1.1.2. Riyâzu'l-Ezkâr ve Hiyâzu'l-Esrâr[1278] (Tasavvuf)

Genel Bilgiler:

Müellifimiz bu eserinde, tasavvufî hayatın özünü teşkîl eden zikrin sübûtunu Kur'an ve sünnetten delilleriyle ortaya koyar ve mezhep imamları ile büyük mutasavvıfların görüşlerine de yer vererek, zikrin çeşitlerini ve usûllerini ele alır. Abdülehad Nûrî, bu önemli eseri hicrî 1034 (1625) yılının Cemâziye'l-Âhir ayının son Cuma günü ikindi vaktinde tamamladığını[1279] ve adını da *"Riyâzu'l Ezkâr ve Hiyâzu'l-Esrâr"*[1280] koyduğunu ifâde eder. Eser, kaynaklarda değişik isimlerle kaydedilmiştir.[1281]

Nüshaları:

1. Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan Bl., nr. 212. 1123 (1711) tarihinde, Mustafa bin el-Hâc Yahyâ tarafından istinsah edilmiştir. 77 varak olup, 11 satıra nesih hatla yazılmıştır. Çalışmamızda bu nüshayı esas aldık.
2. Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bl., nr. 2575. İstinsah kaydı göremedik. 25 varak olup, 23 satıra talik hatla yazılmıştır.

[1278] Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan Bl., nr. 212; Aynı Kpt., Hacı Mahmud Efendi Bl., nr. 2575; Aynı Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bl., nr. 2438/2; Aynı Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Bl., nr. 1193; Beyazıt Ktp., Veliyyüddîn Efendi Bl., nr. 1827; Edirne Selimiye Ktp., nr. 1113 (Bkz. Yılmaz, Necdet, *OTT*, s. 210); Bursalı, *OM*., c. I, s. 121; a. mlf., *Sekiz Zât*, s. 37; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 368; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493; Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89.

[1279] Abdülehad Nûrî, *Riyâzü'l-Ezkâr*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan Bl., nr. 212, vr. 77a. Ancak Hüseyin Akkaya, varlığını tespit ettiğimiz fakat bizim elimizde bulunmayan Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bl., nr. 2438/2'da kayıtlı bulunan nüsha üzerinde yaptığı incelemeye göre eserin, 1037 yılı, Cemâziyelevvel ayının son Cuma günü ikindi vaktinde tamamlandığının yazılı olduğunu bildirir. (Bkz. Akkaya, *a.g.e.*, s. 91). İki nüsha arasındaki fark müstensihlerin dikkat kaymasından olsa gerekir.

[1280] A. Nûrî, *Riyâzü'l-Ezkâr*, vr. 2a.

[1281] Kaynaklara göre şu şekillerde kaydedilmiştir: *Riyâzü'l-Ezkâr* (Bursalı Mehmed Tahir, *OM*., c. I, s. 121; a. mlf. *Sekiz Zât*, s. 37; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89); *Risâle-i Riyâzu'l-Ezkâr* (Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 368); *Riyâzu'l Ezkâr ve Hiyâzu'l-Esrâr* (Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493; Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591).

3. Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bl., nr. 2438/2. 35 varaktan oluşmaktadır.[1282]
4. Süleymâniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Bl., nr. 1193. 1201 (1787) tarihinde istinsah edilmiştir. 42 varak olup, nesih hatla yazılmıştır.
5. Beyazıt Ktp., Veliyyüddîn Efendi Bl., nr. 1827. Bir mecmuanın içerisinde 32b-65b) yer almaktadır. 34 varaktan oluşmaktadır.[1283]
6. Edirne Selimiye Ktp., nr. 1113[1284]

Bölümleri:

Müellif eserin hemen başında eserin sekiz ravza ve bir hâtimeden oluştuğunu belirtir.[1285] Buna göre eserin bölümleri şu şekildedir:

1. Ravza: Zikre devam etmenin vâcib olduğuna dâir ayetler.
2. Ravza: "Lâ ilâhe illallâh" zikrinin diğer zikirlere üstünlüğü hakkındadır.
3. Ravza: "Lâ ilâhe illallâh" zikrinin fâzîletine dâir hadîs-i şerifler hakkındadır.
4. Ravza: Zikir meclislerinin fezâiline dâir hadîs-i şerifler hakkındadır.
5. Ravza: Cehrî zikrin fazîletine dâir deliller hakkındadır.
6. Ravza: Cehrî zikri hoş karşılamayanların delillerine karşı verilen cevaplar hakkındadır.
7. Ravza: Hareket veya deverân halinde dahi olsa her hâlükarda zikrin gerekliliğine dâir kitap sünnet ve kıyastan deliller hakkındadır.
8. Deverânı haram kabul edenlere red ve deverânın cevâzına ve helâlına dâir vârid olan fetvâlar hakkındadır.

Hâtime: Sâdât-ı sûfiyyenin ve meşâyih-i halvetiyyenin fazîleti hakkındadır. Müellifimiz, bu bölümde meşâyıhı överken, ilimleri de hadis, fıkıh ve tasavvuf olmak üzere üçe ayırır. Birçok sûfînin de ifâde ettiği gibi, tasavvufu en üstün ilim, mutasavvıfları da en üstün âlim olarak görür. Bu konu, müellifimizin görüşleri incelenirken geniş şekilde ele alınacaktır.

Başı: Subhâne men ahyâ bi-ifâdati zülâli'l-ezkâr kulûbe ibâdin yezkurûnehû bi'l-'aşiyyi ve'l-ibkâr...

[1282] Akkaya, *a.g.e.*, s. 90.
[1283] Yılmaz, *OTT*, s. 210.
[1284] Aynı yer.
[1285] A. Nûrî, *Riyâzu'l-Ezkâr*, vr. 2a.

Sonu: Elhamdü li'llâhi 'ale'l-itmâm ve 'alâ Resûlihi efdalü's-salevâti ve's-selâm.Ve 'ale'l-'izâm ve ashâbihi'l-kirâm ilâ kıyâmi's-sâ'ati ve sâ'ati'l-kıyâm. Ve veka'a'l-itmâm fî vakti'l-'asri fi'l-cumu'ati'l-ahîri fî Cemâziye'l-uhrâ sene erbe'a ve selâsîne ve elfin fî hicreti'n-Nebeviyyeti 'aleyhi efdalü ve ekmeli't-tahiyyatü.

3.1.1.3. Risâletün Müte'allikatün bi-Tayyi'l-Mekân[1286] (Tasavvuf)

Genel Bilgiler:

Abdülehad Nûrî bu eserinde, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Miraç olayında yaşadığı ve Allah'ın, dostlarına bahşettiği kerâmetlerden biri kabul edilen, kısa bir zaman dilimi içerisinde uzun mesâfelerin katedilmesi anlamına gelen "*Tayy-i Zaman ve Tayy-i Mekan*"[1287] konusunu ele almıştır. Müellif, tevazu gösterip konuyla ilgili acziyetini söylemesine rağmen, bazı dostlarının ısrârı sonucu böyle bir eser meydana getirdiğini ifade eder. 2 varaktan oluşan bu eser, kaynaklarda değişik isimlerle kaydedilmiştir[1288].

Nüshaları:

Eserin tespit edilen iki nüshası vardır:

1. Süleymâniye Ktp., Es'ad Efendi Bl., nr. 1446/19, vr. 258b-260b.
2. Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/10, vr. 142b-144a.

Başı: Elhamdülillâhi'llezî ıstafâ min-'ibâdihi'l-'ulemâi...

Sonu: Ve bi-hürmeti'n-Nebiyyi'l-Muhtâr ve bi-sâyiri'l-enbiyâi'l-ebrâr ve'âlihimi'l-ahyâr Sallallâhümme 'aleyhim ilâ yevmi'l-karâr.

3.1.1.4. Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne[1289] (Tasavvuf)

Genel Bilgiler:

[1286] Süleymâniye Ktp., Es'ad Efendi Bl., nr. 1446/19, vr. 258b-260b; Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/10, vr. 142b-144a; Bursalı, *OM*, c. I, s. 121; a. mlf., *Sekiz Zât*, s. 38; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 368; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493; Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89.

[1287] Cebecioğlu, *TTDS*, s. 698.

[1288] *Risâletün fî-Tayyi'l-Mekân* (Süleymâniye Ktp., Es'ad Efendi Bl., nr. 1446/19, vr. 258b-260b); *Risâletün Müte'allikatün bi-Tayyi'l-Mekân* (Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/10, vr. 142-144a; Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591); *Risâletün fî-Subûti Tayyi'l-Mekân li-Evliyâ'i'l-Ümme* (Bursalı, *OM*, c. I, s. 121; a. mlf., *Sekiz Zât*, s. 38; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89); *Risâle fî-Subûti Tayyi'l-Mekân li-Evliyâ'i'l-Ümme* (Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 368).

[1289] Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/2, vr. 19b-31b; Bursalı, *OM*, c. I, s. 122; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493; Brockelman, *GAL*, c. II, s.591.

Müellifimizin yaşadığı dönemde cereyân eden Kadızâdeliler-Sivâsîler tartışmasında, kendisinin de, Sivâsîler adıyla mutasavvıfları temsil ortamda, bazı kimselerin sapkınlıklarına cevap vermek ve tasavvufu müdafaa etmek gayesiyle kaleme aldığı bir kitaptır. Eser, 13 varaktan oluşmaktadır. Abdülehad Nûrî'nin, *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne* ismini verdiği eser,[1290] kaynaklarda farklı şekillerde kaydedilmiştir.[1291]

Nüshaları:

Eserin bilinen tek nüshası Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/2, vr. 19b-31b'dedir.

Bölümleri:

Abdülehad Nûrî, eseri iki bâb ve bir hâtime şeklinde yazdığını ifâde eder[1292]. Eserin başında bir mukaddime bulunmaktadır.

Mukaddime: Hamdele ve salveleden sonra müellifimiz " *fe-inne ba'da ebnâi'z-zamân*"[1293] diyerek Kadızâdelileri kasdeder ve delilsiz şekilde sapkınlık ve düşmanlıklarına karşı kitap, sünnet ve eimme-i ümmetin itimat ettiği âlimlerden deliller toplayarak eserini kaleme aldığını ifâde eder.

Birinci Bâb: Evliyâ, abdâl, kutup, gavs ve diğer ricâlin isbâtı hakkındadır.

İkinci Bâb: Eviyânın kerâmeti hakkındadır.

Hatime: İlyas, İsâ ve İdris peygamberler ile Hızır hakkındadır.[1294]

Başı: Hamden li-men refe'a elviyete'l evliyâi fî cemî'i'l-kurûni...

Sonu: Veğfirlenâ ve li-meşâyihinâ ve li-ihvâninâ sebekûnâ bi'l-îmâni yâ Rahîm yâ Rahmân temmeti'r-risâletü'ş-şerîfe.

3.1.1.5. el-'Adlü ve'l-İksât beyne't-Tefrîti ve'l-İfrât[1295] (Tasavvuf-Fıkıh)

Genel Bilgiler:

[1290] A. Nûrî , *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne*, vr. 2a.

[1291] *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne* (Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/2, vr. 19b-31b; *Kasmu'l-Mübtedi'în* (Bursalı, *OM*., c. I, s. 122; Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591); *Kasmu'l-Mübted'în fî isbâti'l-Veliyyîn* (Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493).

[1292] A. Nûrî , *Kasmu'l-Mübtedi'în*, vr. 1b-2a.

[1293] A. Nûrî , *Kasmu'l-Mübtedi'în*, vr. 1b.

[1294] Eserin bu hâtime bölümü (vr. 9a-13b), bazı müellifler tarafından müstakil bir eser olarak kaydedilmiştir. Bkz. Bursalı, *OM*., c. I, s. 121; a. mlf., *Sekiz Zât*, s. 37; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 368; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89.

[1295] Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/6, vr. 104b-112a; Bursalı, *OM*., c. I, s. 122; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493; Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591.

Müellifimiz bu eserinde, özellikle kendi yaşadığı dönemdeki Kadızâdelilerin tavrını da göz önünde bulundurarak, orta yolun takip edilmesinin önemini, ifrât ve tefritin zararlarını dile getirir. Abdülehad Nûrî'nin *el-'Adlü ve'l-İksât beyne't-Tefrîti ve'l-İfrât* ismini verdiği eser[1296], 8 varaktan müteşekkildir.

Nüshaları:

Eserin bilinen tek nüshası Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/6, vr. 104b-112a'dadır.

Bölümleri:

Abdülehad Nûrî, bütün eserlerinde olduğu gibi, hamdele ve salveden sonra, "*kad ce'alenâ bi-fadlihî ümmeten vüstâ ve emeranâ bi'l-ihsâni ve'l-iktisâdi fî cemî'i'l-ahyân...*"[1297] ifâdeleriyle eserin yazılış gayesini ortaya koyar ve nafile namazların cemaatle kılınmasının cevâzı, Kadir gecesi başta olmak üzere, kandil gecelerinde nafile namaz kılmanın ve camileri süslemenin cevâzı, bidatler ve çeşitleri, tesbihin fazla olmasında bir beis bulunmadığı, Hz. Peygamberin ismi zikredildiğinde salavât getirmenin (tasliye) gerekliliği gibi konuları kısa kısa ele alır.

Başı: Elhamdü li'llâhi'llezî emeranâ bi'l-adli ve'l-iksât..

Sonu: Ve'l-hamdi li'llâhi 'ale'l-itmâm. Ve 'alâ Rasûlihî seyyidi'l-enâm. Şefî-'i yevmi'l-kıyâm. 'Aleyhi efdalü's-salâti ve's-selâm. Temme.

3.1.1.6. İsbâtü'l-'Âlim ve'ş-Şu'ûr limen Kâne min-Ehli'l-Kubûr[1298] (Tasavvuf)

Genel Bilgiler:

Abdülehad Nûrî bu eseri, Kadızâdelilerin kabir ziyâretinin câiz olmadığı konusundaki tezlerine cevaben kaleme almıştır. Konu bütün teferruatlarıyla incelenmiştir. 13 varaktan oluşan eser, kaynaklarda çeşitli isimlerle kaydedilir.[1299]

Nüshaları:

[1296] A. Nûrî , *el-'Adlü ve'l-İksât beyne't-Tefrîti ve'l-İfrât*, vr. 1b.
[1297] A. Nûrî , *a.g.e.,* aynı yer.
[1298] Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/7, vr. 112b-124b; Bursalı, *OM*, c. I, s. 122; a. mlf., *Sekiz Zât*, s. 38; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 368; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493; Hocazâde*, Ziyâret*, s. 89; Brockelman, *GAL*, c. II, s.591.
[1299] *Risâletün fî İsbâti'ş-Şuûr li-Ehli'l-Kubûr* (Bursalı, *OM*, c. I, s. 122; a. mlf., *Sekiz Zât*, s. 38; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89); *Risâle fî-İsbâti'ş-Şuûr li-Ehli'l-Kubûr* (Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 368); *İsbâtu'l-'Âmi ve'ş-Şuhûr li-men Kâne min-Ehli'l-Kubûr* (Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493); *İsbâtu'l-İlmi ve'ş-Şu'ûr fî-men Kâne min-Ehli'l-Kubûr* (Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591).

Eserin bilinen tek nüshası vardır ve bir mecmua içerisinde olup, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/7, vr. 112b-124b'da bulunmaktadır.

Bölümleri:

Abdülehad Nûrî, eseri, diğer eserlerinde olduğu gibi, bir sistematik içerisinde kaleme almıştır. Eser, bir mukaddime ve altı fasıldan müteşekkildir.[1300]

Mukaddime: Hamdele ve salveleden sonra şe'âir-i diniyyeden bazı şeyleri inkâr edenlerden çok sayıda kimse gördüğü, bu kimselerin muvahhidlerin kabirlerini ziyâretten nehy ettiklerini ifâde eder. Bu muhtasarı aceleyle kaleme aldığını ve *İsbâtü'l-'Âlim ve'ş-Şu'ûr limen Kâne min-Ehli'l-Kubûr* diye isimlendirdiğini belirtir[1301].

1. Fasıl: Kabir ziyâretinin aslı hakkında vârid olan hadisleri ihtivâ eder.
2. Fasıl: Kabir ziyâretinin edepleri hakkındadır.
3. Fasıl: *"Ve-lâ ted'u min-dûni'llâhî mâ-lâ yenfe'uke ve-lâ yedurruke, fe-in fe'alte fe-inneke izen mine'z-zâlimîn"*[1302] âyetinin tefsîri hakkındadır.
4. Fasıl: Kabir ehlinin ziyâretçilerden haberdâr yani, diri oldukları hakkındadır.
5. Fasıl: Hz. Peygamberin kabrini ziyâret ve ona ilticâ hakkındadır.
6. Fasıl: Salih kimselerin kabirlerini ziyâretin faydaları ve ayrıca, "**...***ve'llezîne ittehazû min-dûnihî evliyâ' mâ-na'budühüm illâ li-yukarribunâ ila'llâhi...*"[1303] âyetinin tefsîri hakkındadır.

Başı: Elhamdü li'llâhi'llezî teferrade bi'd-deymûmiyyeti ve'l-bekâ ve'btelâ bi'l-mevti ve'l-fenâ...

Sonu: Ve 'alâ 'ibâdi'llâhi's-âlihîn, ilâ yevmi'l-haşri ve'd-dîn, ve'l-hamdü li'llâhi Rabbi'l-'âlemîn. Temmet.

3.1.1.7. Risâletün Müteallikatün bi-Kavlihî Te'âlâ "ve en-Leyse li'l-İnsâni illâ mâ-Se'â[1304]

[1300] A. Nûrî, *İsbâtü'l-'Âlim*, vr. 2a.
[1301] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr. 1b.
[1302] Yunus Sûresi, 10/106 : "Ve Allah'tan başka sana ne fayda ve ne de zarar veremeyecek olanlara ibâdet etme. Şayet edecek olursan şüphe yok ki, sen o takdirde zalimlerden olursun".
[1303] Müellifimizin sadece bu kısmını zikrettiği Zümer Sûresi (39)'nin 3. âyetinin meali şöyledir : "İyi bil ki, Allah'ındır ancak hâlis din. O'nun berîsinden bir takım velîlere tutunanlar da şöyle demektedirler: "Biz onlara ibâdet etmiyoruz, ancak, bizi Allah'a yakın yaklaştırsınlar diye (onları velî ediniyoruz)"... Şüphe yok ki Allah, onların aralarında ihtilâf edip durdukları şeyde hükmünü verecek! Her halde yalancı, nankör olan kimseyi Allah doğru yola çıkarmaz".

Genel Bilgiler:

Eser isminde de anlaşılacağı üzere kişilerin ancak amelinin karşılığını göreceği hususundaki *"ve en-Leyse li'l-İnsâni illâ mâ-Se'â"*[1305] ayeti kerîmesinin tefsîri hakkında kaleme alınmıştır. Abdülehad Nûrî Efendi, bu isimde bir eserinin olduğunu *Tercüme-i Te'dîbü'l-Mütemerridîn* isimli eserinde belirtir.[1306] Eser 7 varak olup, görebildiğimiz kadarıyla sadece Brockelman tarafından "*Risâletün fî Kavlihî Te'âlâ ve en-Leyse li'l-İnsân*"[1307] şeklinde kaydedilmiştir.

Nüshaları:

Eserin bilinen tek nüshası Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/8, vr. 126b-132b'de bulunmaktadır.

Bölümleri:

Eser kısa bir mukaddime, beş bâb ve hâtime bölümünden oluşmaktadır.

Mukaddime: Müellif hamd ve senâdan sonra "*emmâ ba'dü, fe-innî lemmâ raeytü*" ifadesiyle başlayarak, kendi döneminde, konu olarak seçtiği ayet hakkındaki farklı rivâyetleri derlediğini ve Allah'ın inâyetiyle bunların hakikatini açıkladığını bildirir.

1. Bâb: Bir kimsenin bir başka kimseye faydasının olamayacağını ifâde edenlerin iddiaları hakkındadır.
2. Bâb: Yukardaki şekilde iddiada bulunan kimselerin bu tavırlarının Kur'an, Sünnet ve İcmâ'ya uymadığı hakkındadır.
3. Bâb: Müellifimizin savunduğu doğrultuda fikir beyân eden müfessirlerin açıklamaları hakkındadır.
4. Bâb: Konuyla ilgili mütekaddimîn ulemânın görüşlerini ihtivâ eder.
5. Bâb: Yine konuyla ilgili müfessirlerin görüşlerinden nakiller içerir.

Hâtime: Bazı Şafii âlimlerinin, ölen bir kimse hakkında yapılan duâların bir faydası olmayacağı şeklindeki kanaatlerinin yanlışlığını açıklaması hakkındadır.

Başı: Elhamdü li'llâhi'l-Câ'ili sa'ye ibâdihi meşkûran...

Sonu: Ve kad veka'a't-tekmîlü bi-tevfîki'llâhi'l-Meliki'l-Celîl.

[1304] Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/8, vr. 126b-132b; Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Bl., nr. 1446, vr. 258-260;Nazmî, *Hediyye*, s. 255; Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591.
[1305] Necm Sûresi 53/39: "Doğrusu insanın sa'y/(amel)inden başkası kendinin değil".
[1306] A. Nûrî, *Tercüme-i Te'dîbü'l-Mütemerridîn,* vr. 12a.
[1307] Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591.

3.1.1.8. İnkâzu't-Tâlibîn 'an-Mehâvi'l-Gâfilîn[1308]

Genel Bilgiler:

Müellifimiz Abdülehad Nûrî, bu eserini de, yaşadığı dönemde Kadızâdeliler ile temsîl edilen, dünyalık ve makam gayesiyle ilim tahsîl etmenin ve ilmi bu amaçta kullanmanın zararlarını ortaya koymak ve bu konuda ilim tâliplerini uyarmak için kaleme almıştır. Müellifin, "*İnkâzu't-Tâlibîn 'an-Mehâvi'l-Gâfilîn*" diye isimlendirdiği eser[1309], 9 varak olup, kaynaklarda değişik isimlerle kaydedilmiştir[1310].

Nüshaları:

Eserin tespit edilen tek nüshası Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827, vr. 133b-141b'dadır.

Bölümleri

İnkâzu't-Tâlibîn bir mukaddime, beş fasıldan oluşmaktadır.

Mukaddime:Müellif bu bölümde, *"fe innâ kad 'alimnâ inne talebe'l-'ilmi efdalü'l-a'mâlü"* [1311]diyerek ilim tahsîl etmenin önemine vurgu yapar ve ardından ilmin, ihlas, takvâ, nefsîn kemâle ermesi ve hidâyetin delâletten temyîzi gibi maksatlarla tahsîl edilmesi gerektiğini ifâde eder.

1. Fasıl: Kibirlenme, gösteriş gibi amaçlarla ilim tahsîl etmenin zararları hakkındadır.
2. Fasıl: Allah rızâsını gözetmeden, dünyâlık menfaatlere nâil olmak maksadıyla devlet erkânıyla düşüp-kalkan ve ilminden tavizkar davranan âlimler hakkındadır.
3. Fasıl: İlim tahsîlinden maksadın onunla amel etmek olduğu hakkındadır.
4. Fasıl: Kendilerini öven, zikir erbâbına karşı aşağılayıcı bakan, menfaatler karşısında eğilip-bükülen fâkih geçinen sahte âlimler ve şerleri hakkındadır.
5. Fasıl: İnsanların kalplerine şüpheler koyan ve sapıklıklara sürükleyen fırkalar ve âlimler hakkındadır.

Başı: Hamden li-men Mübeyyinün fi'l-'âlemîne merâtibe'l-'âlimîn...

[1308] Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827, vr. 133b-141b; Bursalı, *OM*, c. I, s. 122; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493; Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn,* c. V, s. 66.
[1309] A. Nûrî, *İnkâzu't-Tâlibîn*, vr. 1b.
[1310] *İnkâzu't-Tâlibîn* (Bursalı, *OM*, c. I, s. 122); *İnkâzu't-Tâlibîn 'an- mehâvi'l-Müfterîni'l-Gafilîn* (Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. V, s. 66).
[1311] Abdülehad Nûrî, *İnkâzu't-Tâlibîn*, vr. 1b.

Sonu: Vahşurnâ ma‘a’l-enbiyâi ve’s-sıddîkîn ve sallellâhüm ‘alâ Seyyidinâ Muhammedin Seyyidi’s-Sekaleyn ve ‘alâ âlihî ve ashâbihî ecme‘în ve ‘alâ sâyiri’l-Enbiyâi ve’l-Mürselîn ve’l-Hamdü li’llâhi Rabbi’l-‘Âlemîn.

3.1.2. Diğer İlimlere Dâir Eserleri

Abdülehad Nûrî’nin Arapça olarak kaleme aldığı eserler genellikle tasavvuf hakkında olmasına rağmen, islâmî ilimlerin hepsinde kendini çok iyi şekilde yetiştirmiş bir kişi olarak, biri, Tefsir ilminde önemli bir yer işgal eden Müşkîlü’l-Kur’an hakkında “*Hikmetü’t-Te‘âruz fî Sûreti’t-Tenâkuz*”; diğeri ise, özellikle müellifimizin yaşadığı dönemde Kadızâdeliler tarafından da tartışma konusu yapılan, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in anne-babasının iman üzere olup-olmadıkları hakkında, “*Te’dîbü’l-Mütemerridîn*” olmak üzere iki eser kaleme almıştır.

3.1.2.1. Hikmetü’t-Te‘âruz fî Sûreti’t-Tenâkuz[1312] (Tefsir)

Genel Bilgiler:

Abdülehad Nûrî bu eserini, Kur’ân’da anlamları birbirlerine zıt gibi gözüken[1313] ve yanlış yorumlamalar netîcesinde insanları dalâlete sevk edebilecek bâzı âyetlerinin doğru anlaşılması ve hikmetleri hususunda kaleme almıştır. Abdülehad Nûrî Efendi, *el-‘Adlü ve’l-İksât beyne’t-Tefrîti ve’l-İfrât* isimli eserinde böyle bir eserinin olduğunu zikreder.[1314] 58 varaktan oluşan eser, kaynaklarda çeşitli isimlerle kaydedilmiştir[1315]. Kaynakların tanıtılması bölümünde de belirtildiği gibi, eser hakkında bir yüksek lisans tezi hazırlanmaktadır[1316].

[1312] Köprülü Ktp., nr. 1590; A. Nûrî, *el-‘Adlü ve’l-İksât beyne’t-Tefrîti ve’l-İfrât,* vr. 7b; Bursalı, *OM*, c.I, s. 122; a. mlf., *Sekiz Zât*, s. 37; Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 368; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü’l-Arifîn*, c. I, s. 493; ; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89; Kehhâle, *Mu‘cemu’l-Müellifîn*, c. V, s. 66.

[1313] Tefsir ilminde ayetlerin zahiren birbirine zıt gibi gözükmesi Müşkîlü’l-Kur’an başlığı altında incelenmiştir. Müşkîlü’l Kur’an: Kur’an-ı Kerim ayetleri arasında ihtilaf ve tenâkuz gibi görünen keyfiyettir ki, aslında, Allah’ın Kelâmında böyle bir hâlin mevcûdiyeti bahis konusu olamaz. Bunun delili ise, Nisa Sûresinin 82. ayetidir: “*Hâlâ Kur’an’ı iman ile teemmül etmezler mi?Eğer O, Allah’tan başkası tarafından olsaydı, elbette içinde bir çok âhenksizlikler bulacaklardı*”. Bu konuya ilk değinen İbn Abbas, ilk eser yazan ise Ebû Ali Muhammed b. Müstenir b. Ahmed el-Kutrub (öl. 206/821)’dir. (Geniş bilgi için bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay., Ankara, 1997, ss. 179-182.

[1314] A. Nûrî, *el-‘Adlü ve’l-İksât beyne’t-Tefrîti ve’l-İfrât,* vr. 7b.

[1315] Kaynaklara göre şu şekillerde kaydedilmiştir: Abdülehad Nûrî Efendi, *el-‘Adlü ve’l-İksât beyne’t-Tefrîti ve’l-İfrât* isimli eserinde (vr. 7b) “*Tevfîkü’l-Müteârızât*” olarak zikreder. Risâletün fî Tevfîki Te‘âruzi’l-Âyât (Bursalı, *OM*, c. I, s. 122; a. mlf., *Sekiz Zât*, s. 37; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89); Risâle fî

Nüshaları:

Eserin bilinen tek nüshası[1317] Köprülü Kütüphanesi nr. 1590'dadır. 58 varaktan müteşekkildir. Ta'lik hatla yazılmıştır.

Bölümleri:

Mukaddime: Eserin başında kısa bir mukaddime bulunmaktadır[1318]. Müellif bu bölümde, hamd ve salâttan sonra, bazı kişilerin Kur'ân âyetlerinden ilk bakışta çelişkili gibi görünenleri yanlış anlayıp dalâlete düştüklerini dile getirdikten sonra; bu âyetlerin, ancak yakîn ehli âlimler tarafından açıklanabileceğini ifâde eder. Ardından kendisinin de, yirmi yılı Kur'an tefsîrine olmak üzere, ömrünün elli yılını ilim tahsîline verdiğini belirterek[1319], bu geniş konuyla ilgili tefsir kitaplarından seçmeler yaptığını, daha önce ele alınmayan konulara değindiğini, farkına varılmayan nükteler tespit ederek güzel bir tertip ile eserini meydana getirdiğini ve adını *"Hikmetü't-Teâruz fî Sûreti't-Tenâkuz*" koyduğunu ifâde eder[1320].

Asıl Bölüm: Abdülehad Nûrî'nin, başta Beyzâvî olmak üzere çeşitli tefsir kitapları ve konuya ilişkin hadislere mürâcaat ederek, fikirlerini serdettiği asıl bölüm[1321].

Ekler: Eserin sonunda müellifimiz, çalışmamız açısından önem arz eden cehrî zikrin cevâzı[1322] başta olmak üzere, kısa kısa çeşitli konulara değinir.[1323]

Başı: Hamden li-men bi-'inâyetihi vudihati'l-müşkilâtü...

Sonu: Ve rubbemâ ye'muru'ş-şeyhu li'l-mübtedii en-yerfe'a's-savte li-yenkali'a'l-havâtira an-kalbihî.

3.1.2.2. Te'dîbü'l-Mütemerridîn[1324]

Tevfîki Muârızı'l-Âyât (Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 368); Tevfîku Te'âruzi'l-Âyât (Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493).

[1316] Eserin bilgisayara aktarılmış Arapça metnini gönderen Mehmet Turan Bal Bey'e teşekkürlerimi sunarım.

[1317] Ramazan Şeşen-Cevat İzgi-Cemil Akpınar, *Köprülü Kütüphânesi Yazmalar Kataloğu*, , İstanbul, 1406/1986, c. II, s. 277.

[1318] A. Nûrî, *Hikmetü't-Teâruz fî Sûreti't-Tenâkuz*, vr. 1b-2a.

[1319] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 1b.

[1320] Aynı eser, vr. 2a.

[1321] Aynı eser, vr. 2a-54-a

[1322] Aynı eser, vr. 57b-58a.

[1323] Aynı eser, vr. 54b-58a.

[1324] Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/4, vr. 68b-82b; Bursalı, *OM*, c. I, s. 122; a. mlf., *Sekiz Zât*, s. 37; Vassaf, *Sefîne*, c.II, s. 368; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493; Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. V, s. 66.

Genel Bilgiler:

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ebeveyni hakkında Kadızâdeliler tarafından mesnetten ve usulden bîhaber konuşmaların ortaya konulması üzerine, müellifimizin şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsi, konuyla ilgili elinde bulunan kitapları vererek bir risâle telif etmesini talep eder. Bu emir üzerine Abdülehad Nûrî, Hz. Muhammed'in anne ve babasının hanîf dinine mensup muvahhidler olduklarına dâir bir eser kaleme alır ve adını da *Te'dîbü'l-Mütemerridîn* koyar[1325]. Eser 16 varak olup, kaynaklarda farklı isimlerle kaydedilmiştir.[1326]

Nüshaları:

1. Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/4, vr. 68b-82b. Çalışmamızda bu nüshadan istifâde edilmiştir.
2. Süleymaniye Ktp., Es'âd Efendi Bl., nr. 3612, vr. 126-135.
3. Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa Bl., nr. 628.
4. Süleymaniye Ktp., Fatih Bl., nr. 5293.
5. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2088 (48 varak).
6. İ.Ü. Ktp., AY., nr. 4261.
7. Selim Ağa Ktp., Hüdâî Efendi Bl., nr. 960 (38 varak).

Bölümleri

Eser bir mukaddime ve üç bâbdan meydana gelmektedir.

Mukaddime: Hz. Muhammed' (s.a.v.)'in anne ve babasının hanîf dîni üzerine muvahhidler olduklarını, müfessir ve muhaddislerden rivâyetlerle ortaya koyar.

1. Bâb: Ebeveyn-i Rasûlun imân üzere olduklarını belirten yakîn ehli ulemâ-i muhakkikînin ortaya koyduğu delillere yer verilir.

2. Bâb: Hz. Muhammed (s.a.v.)'in anne ve babasının imân üzere bulunmadıklarını iddia eden, müellifin ifâdesiyle iftirâcıların görüşlerine yer verilerek, bunların mesnetten yoksun olduğu ifâde edilerek, muhakkik âlimlerin de görüşleriyle desteklenerek cevaplar verilir.

[1325] A. Nûrî, *Te'dîbü'l-Mütemerridîn,* vr. 1b-2a.

[1326] *Te'dîbü'l-Mütemerridîn fî-İslâmi'l-Ebeveyn* (Bursalı, *OM*., c. I, s. 122; a. mlf., *Sekiz Zât*, s. 37; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89); *Risâle-i Te'dîbü'l-Mütemerridîn fî-İslâmi'l-Ebeveyn* (Vassaf, *Sefîne*, c.II, s. 368); *Te'dîbü'l-Mütemerridîn fî-Hakki'l-Ebeveyn* (Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. V, s. 66).

3. Bâb: Hz. Muhammed (s.a.v.)'in cevherinin Hz. Adem'den itibâren Hz. Âmine'ye kadar, hanîf olan kişilerce ulaştırıldığı ifâde edilir ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nesep silsilesine yer verilir.

Başı: Hamden li-men istafâke eyyühe'n-Nebiyyü min âbâike'l-muvahhidîn...

Sonu: Ve 'alâ cemî'i'l-Enbiyâi ve'l-Mürselîn ve'l-hâmdü li'llâhi Rabbi'l-'Âlemîn.

3.2. Türkçe Eserleri

Müellifimiz Abdülehad Nûrî, eserlerinin çoğunu Arapça yazmış olmasına rağmen, edebî şahsiyeti incelenirken de belirtildiği gibi, Türkçe'ye çok hakimdir ve kaleme aldığı eserler ve yazdığı şiirler ile Yunus Emre sadeliğinde anlaşılır bir dil ve üslûba sâhiptir. Abdülehad Nûrî'nin tespit edebildiğimiz Türkçe yazılmış dört eseri bulunmaktadır. Bunlardan ikisi deverân hakkında olup biri , Sinan Sünbül Efendi'nin deverân hakkındaki Arapça eserinin tercümesidir. Bir diğer Türkçe eser ise, müellifimizin, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in anne ve babasının imânı hakkında yapılan tartışmalara dâir kaleme aldığı *Te'dîbü'l-Mütemerridîn* isimli Arapça eserinin tercümesidir. Son eser ise, Dîvân'dır.

3.2.1. Tasavvufa Dâir Eserleri

Abdülehad Nûrî'nin deverân hakkındaki *Risâletün fî-Deverâni's-Sûfiyye* ve bir tercüme olan *Risâletü's-Semâ'iyyetü'l-Mülzimetü li'l-Münkirîn* adlarındaki iki eseri yanında, Dîvân'ını da, şiirlerin ana temâsının tasavvuf olması hasebiyle bu başlık altında incelemeyi uygun gördük.

3.2.1.1. Risâletün fî-Deverâni's-Sûfiyye[1327] (Tasavvuf)

Genel Bilgiler

Müellifimizin en fazla tanınan eserlerinden biri olan *Risâletün fî-Deverâni's-Sûfiyye*, deverânın haram olduğunu savunan âlimlere cevâben, bazı dost ve ihvânının

[1327] Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl. nr. 3044/2; Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/11; Bursalı, *OM*, c. I, s. 122; a. mlf., *Sekiz Zât*, s. 38; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 368; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493; Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591.

ricaları üzerine kaleme alınmıştır[1328]. Tarihçi Naimâ eserden bahsederken, "*taassup davasında olan Kadızâdelilerin itirazlarını defetmek*" için yazıldığını belirtir.[1329] Anlaşılıyor ki bu eser, yazıldığı dönemde dikkat çekmiş ve tanınmıştır. dönemde şöhret olmuştur. Abdülehad Nûrî'nin baskısı yapılan tek eseridir. İstanbul'da litografya baskısı yapılmış ancak, baskı tarihi belli değildir[1330]. Eser, kaynaklarda değişik isimlerle kaydedilmiştir[1331]. Mustafa Demirci 1996 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Semâ Risâleleri" adıyla hazırlamış olduğu Yüksek Lisans tezi içerisinde müellifimizin bu eserini günümüz harflerine aktarmıştır.[1332]

Nüshaları

1. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 3044/2.
2. Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/11. Bu nüshada eserin ismi "*Risâle fî-Hakki'd-Deverân*" olarak yazılmıştır.
3. Litoğrafya Baskısı. Tarihsizdir.

Bölümleri

Müellifimiz diğer eserlerinin aksine *Risâletün fî-Deverâni's-Sûfiyye*'yi bölümlere ayırmadan bir bütün hâlinde kaleme almıştır. Eserin başında, mûtad olduğu üzere, hamdele ve salveleden sonra, etrâfında bulunan bazı ihvânın, deverân hakkındaki konuşmaların çoğalması üzerine kendisinden bu konuyla ilgili Türkçe muhtasar bir risâle yazmalarını ricâ ettiğini ve bunun üzerine, "*Ve emme's-sâili fe-lâ-tenher*"[1333] fehvâsınca eseri derlediğini ifâde eder.[1334]

Asıl bölümde ise, "*İmdi, ma'lûm ola ki, deverân-ı sûfiyyenin hal i hürmetine mahsûs şâri'den bir delîl-i kat'î ve yâhut eimme-i erba'adan bir kavl-i şâyi' vârid ve vâki' olmamıştır*"[1335] ifâdeleriyle konuya giriş yapılır. Ardından, büyük

[1328] A. Nûrî, *Risâletün fî-Deverâni's-Sûfiyye*, vr. (146b) 1b.
[1329] Naimâ, *Naimâ Tarihi*, c. V, s. 2300.
[1330] Baskı tarihi belli olmayan bu matbu nüshada eserin ismi, "*Hâzâ Risâletün Hazreti Şeyh Abdülehad en-Nûrî el-Halvetî fî Hakki'd-Deverâni's-Sûfiyye*" şeklindedir. (İstanbul, trs., ss. 92-105).
[1331] Kaynaklara göre şu şekillerde kaydedilir: Risâletün fî Cevâzi Deverâni's-Sûfiyye bi'l-Lüğati't-Türkiyye (Bursalı, *OM*., c. I, s. 122; a. mlf., *Sekiz Zât*, s. 38; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89); Ravzatü'l-Cinân fî-Esrâri'd-Deverân (Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 368); Risâletü'd-Deverân li-Gavsi Hâza'z-Zamân (Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493; Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591). Bağdatlı İsmail Paşa eseri "Risâletün fî Deverâni's-sûfiyye" ismiyle, başka bir eser gibi ikinci tekrar kaydeder. (Bkz. Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493).
[1332] Demirci, Mustafa, *Semâ Risâleleri*, MÜSBE., İstanbul, 1996, ss. 89-108.
[1333] Duhâ Sûresi, 94/10 : "Sâili (isteyeni veyâ soranı) azarlama".
[1334] A. Nûrî, *Risâletün fî-Deverâni's-Sûfiyye*, vr. 1b.
[1335] Abdülehad Nûrî, *a.g.e.*, vr. 1b-2a.

mutasavvıfların kavillerine ve Şeyhülislam Ebussuûd Efendi başta olmak üzere, bir çok âlimin fetvâlarına yer verilerek konu incelenir. Sonuçta, deverânın câiz olduğu hükmüne varır.

Başı: Elhamdü li'llâhi'l-câ'ili ihtilâfe 'ulemâi'l-ümmeti rahmetün...

Sonu: Ve es-elüke en-tahşürnâ ma'a'l-Enbiyâi ve's-Sıddîkîn yevme yekûmu (n-nâsu)[1336] li-Rabb'il-'âlemîn. Temmeti'r-Risâletü'ş-Şerîfe. Sene, 1080 Rebiulevvel (Ağustos, 1699).[1337]

3.2.1.2. Terceme-i Risâle-i Deverâni's-Sûfiyye[1338] (Tasavvuf)

Genel Bilgiler

Abdülehad Nûrî'nin başkasına âit eserlerden yaptığı tek tercümedir. Müellifimizin deverân konusuna verdiği önem ve hassâsiyetin netîcesi olsa gerek, Sünbül Sinan Efendi (öl. 936/1529-30)'nin konuyla ilgili bu eserini tercüme etmiştir. Bu eser de, Mustafa Demirci tarafında günümüz harflerini aktarılmıştır.[1339] Mustafa Demirci, müellifimizin tercüme esnâsında eseri, Şeyh Çelebi Halîfe (öl. 912/1506)'nin halîfesi olan Sünbül Sinan Efendi'nin değil, bir başka halîfesi olan Yusuf Sinâneddîn el-Erdebilî (öl. 936/1544)'ye âit zannettiğini ve eserin bu şekilde yanlış olarak kayıtlara geçmesine sebebiyet vermiş olabileceğini kanaatini bildirmektedir.[1340]

Nüshaları

1. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bl., nr. 3122/2. 12 varaktır. 160x105 (110x65) mm. ölçülerindedir. 15 satıra nesih hatla yazılmıştır. Çalışmamızda bu nüshadan istifâde edilmiştir.
2. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bl., nr. 3172. 11 varaktır. 175x120 (115x60) mm. ölçülerindedir. 15 satıra nesih hatla yazışmıştır.
3. Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Bl., nr. 1434. (vr. 45-49). 5 varaktır.

Bölümleri

[1336] Parentez içerisindeki "Nâs" ibâresi çalışmamıza esas aldığımız nüshada bulunmayıp, litografya baskısında vardır. Bkz. Abdülehad Nûrî, *Hâzâ Risâletün Hazreti Şeyh Abdülehad en-Nûrî el-Halvetî fî Hakki'd-Deverâni's-Sûfiyye,* İstanbul, trs., s. 105.

[1337] Burada belirtilen 1080/1699 tarihi, eserin istinsah tarihini belirtmektedir. Zira Abdülehad Nûrî 1061/1651'de vefât etmiştir.

[1338] Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bl., nr. 3122/2 ; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bl., nr. 3172; Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Bl., nr. 1434.

[1339] Demirci, Mustafa, *Semâ Risâleleri*, MÜSBE., İstanbul, 1996, ss. 112-127.

[1340] Demirci, *a.g.t.*, s. 112.

Müellif, mukaddime kısmında eseri inceleyen bazı ihvânın tercüme etmelerini talep etmeleri üzerine şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî ve eserin yazarı Sinan Efendi'nin himmetlerine istinâd ederek tercümeye başladığını ifâde eder.[1341] Eserde, deverânın delilleri üzerinde durulur ve Hz. Ali ve Cafer-i Sâdık'ın sünneti olduğu belirtilir.[1342] Son kısımda ise Ebussuûd Efendi'nin deverânın cevâzına dâir vermiş olduğu fetvaya yer verilir.

Başı: Elhamdü li'llâhi'llezî nevverâ bi-zikrihî kulûbe'r-Ricâli fî-külli emrin ve's-Salâtü ve's-Selâmü 'alâ Muhammedin...

Sonu: Fetevây-ı Ebussûd Efendi

Erbâb-ı tarîkat ehl-i tevhîdden nikbe-i cedlerde ve sâir da'vetlerde deverân ile zikrullâh etmeleri şer'an hıll olur mu?

El-Cevâb: Hak Te'âlânın ilmi bir deryâ-yı pâyândır.Şeri'at onun sâhilidir. Biz ehl-i sâhiliz. Meşâyih-i 'izâm ol deryânın gavvâslarıdır. Bizim onlar ile bahsimiz yoktur.

3.2.1.3. Dîvân

Abdülehad Nûrî'nin mensur eserleri dahi bir şiir havası içerisinde ses uyumuna özen gösterilerek kaleme alınmış olmasına rağmen, tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece bir tane manzum eseri vardır. Kısaca *Divan* olarak bilinen bu eser, kaynaklarda *Dîvân-ı İlâhiyyât*[1343] ve *Risâle-i İlâhiyyât*[1344] isimleriyle kaydedilmiştir. Abdülehad Nûrî'nin Dîvân'ı, özelikle son yıllarda araştırmacıların çok fazla dikkatini çekmiş ve tespit edebildiğimiz kadarıyla hakkında üç çalışma yapılmıştır. Bunlardan birincisi, *"Kadızâdeliler-Sivâsîler Tartışmasının Önemli İsimlerinden Abdülahad Nûrî ve Dîvanı"* ismiyle, Dr. Hüseyin Akkaya tarafından yapılmıştır.[1345] İkincisi, Nilüfer Çelik tarafından "*Abdülahad Nûrî ve Dîvân'ının Tenkitli Metni"* adıyla yapılmıştır.[1346] Üçüncüsü ise, Ali Osman Coşkun tarafından,

[1341] A. Nûrî, *Tercüme-i Risâle-i Deverâni's-Sûfiyye,* vr. 1b.
[1342] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr. 4a.
[1343] Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89.
[1344] Vassaf*, Sefîne*, c.III, s. 372.
[1345] Akkaya, Hüseyin, *"Kadızâdeliler-Sivâsîler Tartışmasının Önemli İsimlerinden Abdülahad Nûrî ve Dîvanı"*, Sivas, 1998. Bu çalışma *"Abdülahad Nûrî ve Dîvanı"adıyla* Kitabevi Yayınları arasında yayınlanmıştır. (İstanbul, 2003.)
[1346] Çelik, Nilüfer, *Abdülahad Nûrî ve Dîvân'ının Tenkitli Metni,* Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1999.

"Abdülahad Nûrî Dîvânı" adıyla yapılmış ve yayımlanmıştır.[1347] Ali Osman Coşkun, müellifimizin ilâhîlerinin kimler tarafından bestelendiklerini dipnotlarda göstermiştir. Bu üç çalışmadan, Hüseyin Akkaya tarafından yapılan daha titiz ve takdire şayan olanıdır.[1348]

Dîvân'ın da 4 kasîde, 131 ilâhî, 9 kıt'a, 4 müfred bulunmaktadır. İlâhîlerinin bir çoğu bestelenmiştir.[1349]

Müellifimizin bu eserinin, çeşitli kütüphânelerde pek çok nüshâsı bulunmaktadır. Nüshalar ve özellikleri şöyledir:

1. Süleymâniye Ktp., Mihrişah Bl., nr. 159.

Genel Bilgiler: Çalışmamızda esas aldığımız bu nüshanın, müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. İçersinde 5 kasîde, 7 musammat, 131 ilâhi, 8 kıt'a, 4 müfred vardır.

Başı: Hamden limen ce'ale elsinetenâ yenâbi'a'l-hikmeti ve kulûbenâ mezâri'a'l-himmeti li'l-ma'ârifi'l-mühimmeti ve's-salâtü 'alâ seyyidinâ Nebiyyi'r-Rahmeti...

Sonu: Tafsîlin istersen eğer Nûrî'ye gel al sen haber,

Akvâli cem' etmiş ol er vallâhü a'lem bi's-savâb.

Cilt ve Yazı: Yeşil bir bezle sırt kısmı tamir edilmiş olup, şirâzesi[1350] bozulmuş, koyu kahverengi deri bir cilt içerisindedir. Yetmiş bir (71) yapraktan

---

[1347] Coşkun, Ali Osman, *Abdülahad Nûrî Dîvânı,* M.E.B. Yay., İstanbul, 2001.

[1348] Hüseyin Akkaya, Abdülehad Nûrî'nin Dîvân'ının on yedi nüshasını tespit etmiş ve bunlardan on dört tanesini inceleyerek bir tenkitli metin ortaya koymuştur. Nilüfer çelik ise sadece beş nüsha üzerinden çalışmıştır. Eseri yayımlayan Ali Osman Coşkun ise kendi ifâdesiyle "*Dîvân'ı gün ışığına çıkarmak*" (Bkz. Çoşkun, *a.g.e*.., s. IX.) gayesiyle çalışmasını tamamlamıştır.

[1349] Abdülehad Nûrî Efendi'nin bestelenmiş olan şiirleri edebî kişiliği anlatılırken belirtilmişti. Müellifimizin bazı şiirleri sehven de olsa başka şâirlere mâl edilmiştir. Ahmet Talat Onay, Abdülehad Nûrî'nin "Semâdan sırr-ı tevhîdi duyan gelsün bu meydâna" şeklinde başlayan belki de en meşhur şiirleri olmak üzere toplam üç şiirini Tokatlı Âşık Nûrî (öl. 1299/1882)'ye âit olarak göstermiştir. (Bu şiirler için bkz Onay, Ahmet Talat, *Tokatlı Âşık Nûrî*, Çankırı, 1933, ss. 113-14, 120, 158). Aynı şekilde Vehbi Cem Aşkun da müellifimize âit olmayan bazı türkü, koşma ve manileri Abdülehad Nûrî'ye âit olarak göstermiştir. (Bkz. Aşkun, Vehbi Cem, *Sivas Şâirleri*, Sivas, 1948, ss. 41-63). Daha geniş bilgi için bkz.Akkaya, *a.g.e*., s. 106, 233 no'lu dipnot). Ayrıca, Sivas Valiliğinin web sitesinde de (www. sivas.gov.tr) kanaatimizce Vehbi Cem Aşkun'un eserine mezkur eserine istinaden Abdülehad Nûrî Efendi'ye ait olduğu belirtilen ve "Bülbül gibi ayrılmışım gülümden, / Gör ki işim her dem figandır güzel." şeklinde başlayan bir türkü bulunmaktadır ki, müellifimize âit değildir.

[1350] **Şirâze**: Eski tarz ciltte kitap sırtına yapılan ilâve formaları tutan ibrişim örgü. Bkz. Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, trs., s. 1027.

müteşekkildir. Miklebi[1351] kopmuştur. Sayfalar, 195x120 (150x85) mm. ölçüsünde, 15 satır olarak nesih yazı ile siyah, başlıklar kırmızı şekilde yazılmıştır.

2. **Süleymâniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Bl., nr. 1039.**[1352]
3. **Süleymâniye Ktp.,Hacı Mahmut Bl., nr. 3484.**[1353]
4. **Süleymâniye Ktp.,Hacı Mahmut Bl., nr. 3586.**[1354]
5. **Süleymâniye Ktp., Tercüman Bl., nr. 163.**[1355]

[1351] **Mikleb**: Eski kitap ciltlerinde sol kapağın uzantısı durumundaki açılıp kapanır yarım kapak. Bkz. Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 773.

[1352] **Genel Bilgiler:** Abdülehad Nûrî'nin halîfelerinden Kirâmüddîn Abdülkerîm el-Fethî el-Halvetî (1034/1624/25-1106/1694) tarafından, müellifimizin vefâtından dört yıl sonra, 18 Cemâziyelâhir 1065 (25 Nisan 1655) tarihinde istinsah edildiği, 45b'de kaydedilmiştir.

Nüshada 4 kasîde, 5 musammat, 130 ilâhî, 6 kıt'a ve 3 müfred bulunmaktadır.

Başı: Hamden limen ce'ale elsinetenâ yenâbi'a'l-hikmeti ve kulûbenâ mezâri'a'l-himmeti li'l-ma'ârifi'l-mühimmeti ve's-salâtü 'alâ seyyidinâ Nebiyyi'r-Rahmeti...

Sonu: Tafsîlin istersen eğer Nûrî'ye gel al sen haber,
Akvâli cem' etmiş ol er vallâhü a'lem bi's-savâb.

Cilt ve Yazı: Mor renkteki bez cilt, mikleblidir. Kırk beş (45) yapraktan oluşmaktadır. 198x135 (142x90) mm. ölçülerindedir. Çift sütuna olmak üzere 18 satıra, nesih hatla yazılmıştır.Başlıklar kırmızı renkte yazılmıştır.

[1353] **Genel Bilgiler:** Bu nüshanın müstensihi ve istinsah tarihi hakkında bir kayıt bulunmamaktadır. İçerisinde 3 kasîde, 1 musammat, 127 ilâhî ve 2 kıt'a bulunmaktadır. Yukarda tanıtılan ilk iki nüshaya nazaran eksiktir.

Başı: Hamden limen ce'ale elsinetenâ yenâbi'a'l-hikmeti ve kulûbenâ mezâri'a'l-himmeti li'l-ma'ârifi'l-mühimmeti ve's-salâtü 'alâ seyyidinâ Nebiyyi'r-Rahmeti...

Sonu: Ne etsin neylesin Nûrî İlâhâ
Senindir çünki kudret padişâhâ,
Meşiyyet bendesidür cümle eşyâ,
Hemân ihsâna kaldı kul efendi.

Cilt ve Yazı: Üzerinde ebrû kaplı, kenarları vişne renginde deri ciltlidir. 36 yapraktan oluşmaktadır. 230x160 (180x105) mm. ölçüsündedir. Çift sütuna olmak üzere, 17 satıra talik hatla ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Başlıklarda kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

[1354] **Genel Bilgiler:** Bu nüshada, birçok eksik yapraklar bulunmaktadır. Müstensihi ve istinsah tarihine ait bir kayıta rastlayamadık. İçerisinde 3 kasîde, 3 musammat ve 29 ilâhî mevcuttur.

Başı: Hamden limen ce'ale elsinetenâ yenâbi'a'l-hikmeti ve kulûbenâ mezâri'a'l-himmeti li'l-ma'ârifi'l-mühimmeti ve's-salâtü 'alâ seyyidinâ Nebiyyi'r-Rahmeti...

Sonu: Ceberûtuna Sidre'den seyr it,
'Ârif ol vâhdet-i vücûda tamâm.

Cilt ve Yazı: Sarı ve kırmızı renkli bir deri cilt içerisinde 14 yapraktan müteşekkildir. Yapraklar 200x136 (140x90) mm. ölçülerindedir. Çift sütuna olmak üzere, nesih hatla siyah, başlık kısımları ise kırmızı renkte yazılmıştır.

[1355] **Genel Bilgiler:** Eserin son yaprağından anlaşıldığına göre, müellifimizin vefâtından yaklaşık on beş yıl sonra, 23 Cemâziyelâhir 1077 (20 Aralık 1666) tarihinde, Siyavuş bin Abdüssettâr tarafından istinsâh edilmiştir. İçerisinde 70 ilâhî, 8 kıt'a ve 4 müfred bulunmaktadır. Toplam 35 yapraktan müteşekkildir.

Başı: Ey tâlib-i vasl-ı Hüdâ gel gidelim Hakk'dan yana,
Ey âşık-ı nûr-i likâ gel gidelim Hakk'tan yana.

Sonu: Tafsîlin istersen eğer Nûrî'ye gel al sen haber,
Akvâli cem' etmiş ol er vallâhü a'lem bi's-savâb.

6. **İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., TY., 510/1.**[1356]

7. **İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., TY., 483.**[1357]

8. **İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., TY., 1350.**[1358]

9. **İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., TY., İbnülemin Bl., 2699.**[1359]

Cilt ve Yazı: Kapakları ebru ile süslenmiş, sırt kısmı vişne renginde deri ciltlidir. Yapraklar, 208x144 (160x95) ölçülerindedir. 11 satır üzerinden olmak üzere, harekeli ve nesih yazı ile siyah renkte yazılmıştır.

[1356] **Genel Bilgiler:** Yukarda tanıttığımız nüsha ile aynı zamanlarda, 1 Muharrem 1077 (4 Temmuz 1966) tarihinde M. Abdüsselâm ismindeki bir zât tarafından istinsâhı tamamlanmıştır. İçerisinde 4 kasîde, 6 musammat, 131 ilâhî, 4 kıt‘a ve 3 müfred bulunmaktadır. Bu nüsha, 51 yapraktan oluşmaktadır.

Bu nüshanın içerisinde bulunduğu cilt içerisinde, 110 yaprak bulunmaktadır ve üç dîvândan müteşekkildir. Bunlardan ilki, müellifiz Abdülehad Nûrî’ye ait olup, 1b-51b yaprakları arasında; ikincisi, müellifimizin şeyhi Abdülmecîd- Sivâsî’ye âit olup, Dîvân-ı Şeyhî ismiyle52b-79a yaprakları arasında bulunmaktadır. Sonuncusu ise, Nûrî Efendi’nin şeyhinin şeyhi ve Şemsiyye-i Halvetiyye’nin kurucusu Şemseddîn-i Sivâsî’ye âit olup (Dîvan-ı Şemsî), 79b-110a yaprakları arasındadır.

Başı: Hamden limen ce‘ale elsinetenâ yenâbi‘a’l-hikmeti ve kulûbenâ mezâri‘a’l-himmeti li’l-ma‘ârifi’l-mühimmeti ve’s-salâtü ‘alâ seyyidinâ Nebiyyi’r-Rahmeti...

Sonu: Câ-be-câ bülbül nihâl-i mürveri eyler güzer,
Goncaya her bâr siklet olmadan eyler hazer.

Cilt ve Yazı: Sırtı meşin, mavi kağıt kaplıdır. 207x149 (142x82) mm. ölçülerindir. Çift sütuna olmak üzere, 17 satıra nesih hatla yazılmıştır.

[1357] **Genel Bilgiler:** Bu nüsha, bir mecmua içerisinde yer almaktadır ve 125a-143b yaprakları arasındadır. Mecmuada müellifimize ait dîvana gelinceye kadar ki yapraklarında, (2b-123b) birçok şâire ait şiirler ve iki adet lügat bulunmaktadır. 22 Cemâziyelevvel 1181 (15 Ekim 1767) tarihinde istinsah edilmiştir. İçerisinde 3 musammat ve 111 ilâhi bulunmaktadır.

Başı: Envâr-ı cemâlinle cihân halkı bezenmiş,
Dîvâne nice olmasın ol ‘âşık-ı şeydâ.

Sonu: Gönlünde çü Nûrî’nün mahfîdir ezel kenzi,
Derdinle harâb olmuş vîrâneyem ey Mevlâ.

Cilt ve Yazı: Sırtı kahverengi, deri kapaklı ve ebrulu bir cilt içerisindedir. 212x154 (185x 106) mm. ölçülerindedir. 25 satıra olmak üzere nesih hatla yazılmıştır.

[1358] **Genel Bilgiler:** Nüshanın son yaprağındaki kayda göre, 8 Rebiyülevvel 1157 (21 Nisan 1744) tarihinde İbrahim bin Ahmed tarafından istinsah edilmiştir. 42 yapraktan oluşmaktadır. İçerisinde 5 kaside, 6 musammat, 131 ilâhî, 7 kıt‘a ve müfred bulunmaktadır.

Başı: Hamden limen ce‘ale elsinetenâ yenâbi‘a’l-hikmeti ve kulûbenâ mezâri‘a’l-himmeti li’l-ma‘ârifi’l-mühimmeti ve’s-salâtü ‘alâ seyyidinâ Nebiyyi’r-Rahmeti...

Sonu: Ol yüce yârı gördüm,
Yâr üzre yârı gördüm,
‘Âdem ‘adu olursa,
Ben yârı yârı gördüm.

Cilt ve Yazı: Sırtı bezle kaplanmış, karton kapak ciltlidir. 210x142 (150x83) mm. ölçülerindedir. 17 satıra, nesih hatla, başlıklar kırmızı renkte yazılmıştır.

[1359] **Genel Bilgiler:** Son yapraktaki kayda göre, Zilkâde 1192 (1778) tarihinde Şeyh es-Seyyid Muhammed Nûreddin tarafından istinsah edilmiştir. Bu nüsha da, bir mecmua içerisinde yer almaktadır. Mecmua toplam 56 yapraktan müteşekkildir. 38b-56b yaprakları arasında Şeyh Osman Dîvân bulunmaktadır.Müellifimizin divânı, 1b-38b yaprakları arasındadır. İçerisinde 4 kaside, 2 musammat, 127 ilâhî ve 3 kıt‘a bulunmaktadır.

Başı: Hamden limen ce‘ale elsinetenâ yenâbi‘a’l-hikmeti ve kulûbenâ mezâri‘a’l-himmeti li’l-ma‘ârifi’l-mühimmeti ve’s-salâtü ‘alâ seyyidinâ Nebiyyi’r-Rahmeti...

Sonu: Tafsîlin istersen eğer Nûrî’ye gel al sen haber,
Akvâli cem‘ etmiş ol er vallâhü a‘lem bi’s-savâb.

Cilt ve Yazı: Sırtı kahverengi deri, üzeri çiçekli bez kaplı ve miklebli ciltlidir. 230x172 (161x115) mm. ölçülerindedir. 17 satıra nesih hatla yazılmıştır.

10. İstanbul Belediyesi Atatürk Ktp., Osman Ergin Bl., nr., 100.[1360]

11. İstanbul Belediyesi Atatürk Ktp., Osman Ergin Bl., nr., 474.[1361]

12. Galata Mevlevîhânesi Divan Edebiyatı Müzesi Ktp., nr., 673.[1362]

13. Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Ktp., Muzaffer Ozak I, nr. 532.[1363]

[1360] **Genel Bilgiler:** Eserin son yaprağındaki kayda göre 19 Zilhicce 1278 (17 Haziran 1862) tarihinde Seyyid Derviş Osman Nakîb es-Sadî Efendi tarafından istinsah edilmiştir. 40 yapraktan müteşekkildir. İçerisinde 4 kasîde, 6 musammat, 131 ilâhî, 4 kıt'a ve 3 müfred bulunmaktadır.

Başı: Hamden limen ce'ale elsinetenâ yenâbi'a'l-hikmeti ve kulûbenâ mezâri'a'l-himmeti li'l-ma'ârifi'l-mühimmeti ve's-salâtü 'alâ seyyidinâ Nebiyyi'r-Rahmeti...

Sonu: Bir gece Hazret-i Eyyûb'a hem civâr olduk,
'İnâyet etti Hüdâ lütf-i yâra yâr olduk,
Gezer iken yanılız gülsitân-ı vahdette,
Seherde güller ile söyleşip hezâr olduk.

Cilt ve Yazı: Mukavva ciltlidir. 225x180 (209x170) mm. ölçülerindedir. 18 satıra rik'a hatla yazılmıştır.

[1361] **Genel Bilgiler:** 11 Cemâziyelevvel 1284 (1867) tarihinde Şemseddînzâde Abdurrahîm Rahmî Efendi tarafından istnsah edildiğini, 48a'da bulunan kayıttan öğreniyoruz. 50 yapraktan müteşekkildir. Son iki yaprakta, müellifimiz Abdülehad Nûrî'nin vefâtına, halîfesi Nazmî tarafından yazılan târih manzûmesi ile birkaç tane şiir bulunmaktadır. İçerisinde 4 kasîde, 6 musammat, 131 ilâhî ve 3 kıt'a bulunmaktadır.

Başı: Hamden limen ce'ale elsinetenâ yenâbi'a'l-hikmeti ve kulûbenâ mezâri'a'l-himmeti li'l-ma'ârifi'l-mühimmeti ve's-salâtü 'alâ seyyidinâ Nebiyyi'r-Rahmeti...

Sonu: Gerçi mir'ât eylemiş insanı zâtına Hüdâ,
Her güzel yüzde komuş bir zerre nûr-i Mustafâ,
Matlab oldur ol yüze âyinesiz bak Nûriyâ,
Çün murâd âyine-i âlem-nümâdur Şeyhiyâ,
Rûy-ı dilber görmek ise, 'âlem-i kübrâ yeter.

Cilt ve Yazı: Çevresi deri mukavva ciltlidir. 210x 140 (160x90) mm. ölçülerindedir. Çift sütuna olmak üzere 19 satıra rik'a hatla yazılmıştır.

[1362] **Genel Bilgiler:** Eserin müstensihine dâir bir kayıt bulunmamaktadır. 42 yapraktan müteşekkildir. İçerisinde 5 kasîde, 7 musammat, 127 ilâhî ve 5 kıt'a bulunmaktadır.

Başı: Eşüd olana yeter şâhid innema'llâhe Vâhid. Hamden limen ce'ale elsinetenâ yenâbi'a'l-hikmeti ve kulûbenâ mezâri'a'l-himmeti li'l-ma'ârifi'l-mühimmeti ve's-salâtü 'alâ seyyidinâ Nebiyyi'r-Rahmeti...

Sonu: Elâ innemâ sırruke kad neşâ,
Üvâhihi bi's-setri ve-lâkinnehû feşâ
Havâ kalbenâ nûran tavâ zulmete's-sivâ
Ve zâlike fadlu'llâhi yu'tîhi men-yeşâ.

Cilt ve Yazı: Ebrû kapaklı bir cilt içerisindedir. 170x130 (142x73) ölçülerindedir. Çift, bazı yerlerinde tek olmak üzere, 23 satıra nesih hatla yazılmıştır.

[1363] **Genel Bilgiler:** İstinhsah tarihi ve müstensihi hakkında bir kayıt bulunmamaktadır. 37 yapraktan müteşekkildir. İçerisinde 5 kasîde, 7 musammat, 130 ilâhî ve 3 kıt'a bulunmaktadır.

Başı: Hamden limen ce'ale elsinetenâ yenâbi'a'l-hikmeti ve kulûbenâ mezâri'a'l-himmeti li'l-ma'ârifi'l-mühimmeti ve's-salâtü 'alâ seyyidinâ Nebiyyi'r-Rahmeti...

Sonu: Tafsîlin istersen eğer Nûrî'ye gel al sen haber,
Akvâli cem' etmiş ol er vallâhü a'lem bi's-savâb.

Cilt ve Yazı: Sırtı kahverengi, karton kapaklı bir cilt içerisindedir. 232x 150 (156x 92) ölçülerindedir. Çift sütuna olmak üzere 23 satıra nesih hatla yazılmıştır. Başlıklar kırmızı renkte yazılmıştır.

14. Konya Belediyesi İzzet Koyunoğlu Şehir müzesi Ktp., nr., 13703.[1364]

Hüseyin Akkaya, bunlardan başka üç nüshanın daha var olduğunu belirtir.[1365] Ayrıca Şemsiyye'nin son şeyhi Hüseyin Şemsi Güneren'in (öl. 1956) oğlu Dr. M. Fatih Güneren ile 3 Temmuz 2003 tarihinde yaptığımız görüşmede büyük çoğunluğunu Şemsî-Sivasî ailesine mensup şeyhlere ait olan 103 yazma eserden müteşekkil babasının bırakmış olduğu özel kütüphânede Abdülehad Nûrî Efendi'ye âit iki yazma Dîvân nüshası daha tespit ettik. Bunlardan bir tanesi özel kütüphânenin 22 tasnif numarasında yer almakta olup Şemseddin-i Sivâsî'nin Dîvânı ile aynı mecmua içerisinde 60-149 varakları arasında yer almaktadır. İkincisi ise, 30 tasnif numarasında müstakil bir eser olup 1b-48b varakları arasındadır.[1366] Böylece müellifimizin Dîvânın ulaşılabilen 19 nüshası bulunmaktadır.

3.2.2. Diğer İlimlere Dâir Eserleri

Abdülehad Nûrî, Arapça olarak kaleme aldığı *Te'dîbü'l-Mütemerridîn* isimli eserini Türkçe'ye tercüme etmiştir. Müellifimizin tespit edebildiğimiz kadarıyla Tasavvuf haricindeki Türkçe tek eseri, *Tercüme-i Te'dîbü'l-Mütemerridîn*'dir.

[1364] **Genel Bilgiler:** Nüsha, 33a'da belirtildiği göre, 1175 yılının Ramazan ayında Şemsiyye-i Halvetiyye müntesiblerinde Derviş Muhammed Emin Efendi tarafından istinsah edilmiştir. 35 yapraktan müteşekkildir. İçerisinde 5 kasîde, 5 musammat, 116 ilahî, 7 kıt'a ve 2 müfred bulunmaktadır.

Başı: Hamden limen ce'ale elsinetenâ yenâbi'a'l-hikmeti ve kulûbenâ mezâri'a'l-himmeti li'l-ma'ârifi'l-mühimmeti ve's-salâtü 'alâ seyyidinâ Nebiyyi'r-Rahmeti...

Sonu: Tafsîlin istersen eğer Nûrî'ye gel al sen haber,
Akvâli cem' etmiş ol er vallâhü a'lem bi's-savâb.

Cilt ve Yazı: Ebru kapaklı bir ciltti içerisindedir. 210x146 (149x80) ölçülerindedir. Çift sütuna olmak üzere 21 satıra nesih hatla yazılmıştır.

[1365] Bu nüshalardan ikisi Kayserili Rasim Deniz'in özel kütüphânesinde, diğeri ise Yapı Kredi Bankası Kütüphânesindedir.Geniş bilgi için bkz. Akkaya, Hüseyin, *a.g.e*., ss. 181-182. Ayrıca, Necdet Yılmaz, Selim Ağa Ktp., Hüdâî Bl., nr. 1875'de bir nüshanın daha varlığından haber vermektedir. (Bkz. Yılmaz, Necdet, "*Abdülehad Nûrî-i Sivâsi ve Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkât'üş-Şühûd Adlı Eseri*", Yüksek Lisans Tezi, *MÜSBE*., İstanbul, 1993, Ek Bölüm, sayfa yok.

[1366] Bu iki nüsha hakkında Sayın Dr. M. Fatih Güneren Beyefendi'nin büyük misâfirperverliğine rağmen evde bulunması itibariyle diğer nüshalarla arasındaki farkları ortaya koyacak şekilde detaylı inceleme imkânı bulamadık. Ancak Osmanlı tarihi içerisinde ilmî ve tasavvufî açıdan önemli bir yeri olan bu aileye âit içerisinde Şemseddîn-i Sivâsî'nin dahi mühür ve el yazıları bulunan isim listesini aldığımız eserlerin Süleymâniye Kütüphânesine devredilmesi için Kütüphâne Müdürü Sayın Nevzat Kaya ile irtibat kurduk ve kendileri bu konuya büyük ilgi gösterdiler. Eserler mezkûr kütüphâneye ulaştıktan sonra daha geniş inceleme imkanı olacaktır.

3.2.2.1. Tercüme-i Te'dîbü'l-Mütemerridîn[1367]

Genel Bilgiler

Kadızâdelilerin Hz. Muhammed (s.a.v.)'in anne ve babasının imân üzere olmadıkları yönündeki konuşmaları üzerine, Abdülmecîd-i Sivâsî'nin müellifimizden konuyla ilgili bir risâle yazmasını emretmesi üzerine kaleme aldığı *Te'dîbü'l-Mütemerridîn* isimli eserin tercümesidir. Abdülehad Nûrî'nin yüz cildi aşkın eseri mütalaa ederek[1368] derlediği *Te'dîbü'l-Mütemerridîn* isimli eserini Türkçe'ye tercüme ederek Padişâh'a sunmalarını ve böylece eserin dikkat çekeceğini söylemeleri üzerine kaleme aldığını bildirir.[1369]

Nüshaları

1. Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/5. vr. 88b-102b. Bu nüshanın başında eserin ismi, "Hâzâ Risâle-i Mergûbe-i bi-Necâti Ebeveyn-i Mustafaviyye li-Abdülehad en-Nûrî" şeklinde yazılıdır. 15 varaktır. Çalışmamızda bu nüshadan istifâde edilmiştir.
2. Süleymaniye Ktp., Hcı Mahmud Efendi Bl., nr. 4411.
3. Süleymaniye Ktp., Pertevniyal Bl., nr. 96/11.
4. Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Bl., nr. 3065.
5. Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah Bl., nr. 196.

Bölümleri

Eser, bir mukaddime ve üç bâbdan meydana gelmektedir.

Mukaddime: Hz. Muhammed (s.a.v.)'in anne ve babasının fazîletine dâir görüşleri olan âlimler ve bunların düşüncelerine yer verilir.

1. Bâb: Hz. Peygamberin ebeveynin hanîf oldukları âyet ve hadîslerle ispat edilir.

2. Bâb: Ebevyn-i Rasulullâh'ın imanlı olmadıklarını iddia edenlerin fikirleri incelenerek bunların doğru olmadığı ortaya konulur.

3. Bâb: Hz. Adem'den itibâren temiz insanlarla nûr-i nübüvvetin Hz. Muhammed (s.a.v.)'e kadar geldiğini ifâde edilerek, bu fikir çok sayıda muteber

---

[1367] Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bl., nr. 4411; Süleymaniye Ktp., Pertevniyal Bl., nr. 96/11; Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Bl., nr. 3065; Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah Bl., nr. 196; Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/5; Bursalı, *OM*., c. I, s. 121; a. mlf., *Sekiz Zât*, s. 37; Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 368; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, s. 493; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89; Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591.
[1368] A. Nûrî ,*Tercüme-i Te'dîbü'l-Mütemerridîn*, 88b.
[1369] A. Nûrî, *a.g.e.*, 89a.

eserden yapılan alıntılarla desteklenir. Sonuçta ise, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nesep silsilesine yer verilir.

Başı: Hamd ve senâ ol Hâlik-i Yektâ ve Ferd-i bi-Hemtâ Hazretine lâyık ve sezâdır ki...

Sonu: Temmet bi-'avni'llâhi Teâlâ ve hüsn-i tevfîkihî.

3.3. Abdülehad Nûrî'ye Atfedilen Diğer Eserler ve Kütüphanelerde Nüshalarını Tespit Edemediklerimiz

Hüseyin Vassaf, Abdülehad Nûrî'nin yirmi sekiz eseri olduğunu belirttikten sonra, "*tahkîk edebildiklerim ber-vech-i 'âtîdir*" diyerek yirmi eserin ismini verir.[1370] Bu eserlerden on beş tanesi yukarda tanıttığımız eserler veya bunların içerisindeki bölümlerdir. Ancak, burada üzerinde durulması gereken, tanıttığımız eserlerde bölüm olarak yer alan isimlerin müstakil bir eser olarak Hüseyin Vassaf tarafıından incelenmiş ve kaydedilmiş olmasıdır. Örneğin Vassaf'ın, *Risâle fî'l-Evliyâ ve fî-Hayâti'l-Hızır ve'l-İlyâs* adıyla kaydettiği eser, yukarda tanıttığımız gibi, *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne* isimli eserin hâtime bölümüdür. Bundan başka Hüseyin Vassaf, *Vâridât* ve *Sülûk* isimlerinde iki eser daha zikreder ki, bu eserler başka hiçbir kaynakta mukayyet değildir. Vassaf da, bu eserleri nerede veya nerelerde incelediğine dâir bir kayıt düşmemiştir. Dolayısıyla bu eserler, henüz tespît edilemeyen edilememiş veya yok olmuş olabilir. Kanaatimize göre müellifimizin henüz tespit edilemeyen eserleri vardır.

Sonuç olarak, sadece Hüseyin Vassaf'ın *Sefîne-i Evliyâ*'sından yaptığımız bu örneklemeden yola çıkarak, baktığımız kaynaklarlarda, müellifimiz Abdülehad Nûrî'ye atfedilen eser isimlerini ve bunlarla ilgili kısa bilgileri vermek yerinde olacaktır. Eser isimleri, öncelikli olarak Vassaf'ın tahkîk ettim dediği isimlere göre verilecektir. Bu eserler şunlardır:

1. *Risâle-i Şerh-i Erba'iniyyât.*[1371] Kütüphanelerde rastlayamadığımız bu eser, diğer kaynaklarda şu isimlerle kayıtlıdır: *Şerh-i Erba'iniyyât*,[1372] *Erbe'iniyyât fi'-Ehâdîsi ve'l-Ebyâti ve'l-Hikâyât*.[1373]

[1370] Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 368.
[1371] Vassaf, *a.g.e.*, c.III, s. 368. Nazmî Efendi müellifimizin bu isimde bir eserinin olduğu haber vermektedir: "*Te'lîfât-ı şerîfelerinden kitâbı-ı Erba'iniyyât'da* ..." Bkz. Nazmî, *Hediyye*, s. 257.

2. *Risâle fî-Muhabbeti'l-'Abdi li-Rabbihî.*[1374] Diğer kaynaklarda şu isimle mukayyettir: *Risâletün fî-Muhabbeti'l-'Abdi li-Rabbihî*[1375]
3. *Risâle fî Şurûti Talebi li-'ilmi'n-Nâfi'.*[1376] Diğer kaynaklarda şu isimle kayıtlıdır: *Risâletün fî Şurûti Talebi'l-'İlmi'n-Nâfi'.*[1377] Necdet Yılmaz bu eserin, müellifimizin ilim tahsîl etmekten maksadın amel, takva, nefsi kemâle erdirmek olduğu gibi konuları inceleyen; ilmin yanlış kullanılması ve çeşitli âlim portrelerinden bahsederek, ilmini Allah rızasını gözetmeden sırf dünya menfaati için kullanan âlimlerin müslümanların en şerlileri olduğuna vurgu yapan *İnkâzu't-Tâlibîn 'an-Mehâvi'l-Gâfilîn* ismiyle tanıttığımız eserin bir başka ismi olduğunu ifade eder.[1378] Eserin muhtevasını göz önünde bulundurursak bizim kanaatimize göre de bu tespit doğrudur.
4. *Risâle-i Şart-ı İsticâbeti'd-Du'â.*[1379] Diğer kaynaklarda şu şekilde kayıtlıdır: *Risâletün fî-Şurûti İsticâbeti'd-Du'â'*,[1380] *Risâletün fî- Şerâ'iti İsticâbeti'd-Du'â'*[1381]
5. *Risâle fî Hakîkati Leyleti'l-Kadr.*[1382] Diğer kaynaklarda şu şekilde mukayyettir: *Risâletün fî-Hakîkati Leyleti'l-Kadr.*[1383]

Nazmî bu eserde Abdülehad Nûrî'nin, Hz. Adem'in yaratılışına dâir "*İnnallâhe hammera tînete Âdeme erba'îne sabâhen*" şeklindeki bir hadisi (Böyle bir hadisi kaynaklarda bulamadık ancak, *Avârifü'l-Maârif*'te bu rivâyete yer verilir. Bkz. Sühreverdî, *Avârif*, s. 264.) sekizinci hadis olarak şerh ettiğini belirtir ve kısa bir alıntı yapar. Bkz. Nazmî, *Hediyye*, s. 257-258. Anlaşılan o ki, Abdülehad Nûrî bu eserde tasavvufî düşüncede önemli bir yere sahip olan, çile ve erbaîn şeklinde literatürde yerini alan "kırk" sayısı hakkında çeşitli hadis, muhtemelen âyet ve erbaînin sülûk açısından önemi üzerinde durmuştur. Hüseyin Vassaf'ın incelediğine göre, bu eserin İstanbul kütüphânelerinde halen bulunma imkânı söz konusudur. Bulunduğunda, konuyla ilgili kıymetli bilgilere ulaşılacağı muhakkaktır.

[1372] Bursalı, *OM*., s. 121; a.mlf., *Sekiz Zât*, s. 37; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89.

[1373] Bağdatlı İsmail, *Hediyye*tü'l-'Ârifîn, c. I, s. 493.

[1374] Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 368. Abdülehad Nûrî böyle bir Risâlesinin olduğunu Te'dîbü'l-Mütemerridîn isimli eserinde "*Fî Risâletine'l-Müteallikatü bi-kavlihi "Kul in-küntüm tuhibbûne'llâhe fettebi'ûnî yuhbibkümullâh*" ifâdesiyle beyân eder. (Bkz. Abdülehad Nûrî, *Te'dîbü'l-Mütemerridîn*, vr. 75b.)

[1375] Bursalı, *OM*., c. I, s. 121; a.mlf., *Sekiz Zât*, s. 37; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89; Bağdatlı İsmail, *Hediyye*tü'l-'Ârifîn, c. I, s. 493.

[1376] Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 368.

[1377] Bursalı, *OM*., c. I, s. 121; a.mlf., *Sekiz Zât*, s. 37; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89; Bağdatlı İsmail, *Hediyye*tü'l-'Ârifîn, c. I, s. 493.

[1378] Yılmaz, Necdet, *OTT*., s. 211.

[1379] Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 368.

[1380] Bağdatlı İsmail, *Hediyye*tü'l-'Ârifîn, c. I, s. 493.

[1381] Bursalı, *OM*., c. I, s. 121; a.mlf., *Sekiz Zât*, s. 37; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89

[1382] Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 368.

6. *Ravdatü'l-Cinân fî-Esrâri'd-Deverân.*[1384] Bu eser, müellifimizin tek matbû eseri olan *Risâletün fî-Deverâni's-Sûfiyye* ismiyle Türkçe Tasavvufî eserleri başlığı altında tanıttığımız eserdir. Ancak, Hüseyin Vassaf, bizim ulaşamadığız bu isimli kayıtlı bir başka nüshasını incelemiş olmalıdır.
7. *Vâridât*.[1385] Müellifimize âit bu isimde bir eserin varlığını, sadece Hüseyin Vassaf kaydeder.
8. *Sülûk*.[1386] Bu eser de sadece, Hüseyin Vassaf tarafından kaydedilir.
9. *Ebeveyn-i Nebî*.[1387] Bu eser, Abdülehad Nûrî'nin Hz. Muhammed (s.a.v.)'in imân üzere olduklarına dâir kaleme aldığı ve *Te'dîbü'l-Mütemerridîn* adıyla Arapçasını, *Tercüme-i Te'dîbü'l-Mütemerridîn* adıyla de tercümesini tanıttığımız eser olmalıdır.
10. *Risâle fi'l-Evliyâ ve fî-Hayâti'l-Hızır ve'l-İlyâs*.[1388] Diğer kaynaklarda *Risâletün fî-Hayâti'l-Hızri ve-İlyâs*[1389] ve *Risâletü'l-Evliyâ ve Hayâtü'l-Hızri ve İlyâs*[1390] isimleriyle kayıtlıdır. Bu eser müellifimiz, *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne* ismiyle tanıttığımız eserinin Hatime bölümüdür. Ancak Hüseyin Vassaf, bu bölümün müstakil bir risâle olarak istinsah edilmiş bir nüshasını incelemiş olabilir.
11. *Risâle-i mâ-'Arafnâke.*[1391] Bursalı Mehmet Tahir bu eseri, *Risâletü mâ-'Arafnâke*[1392] ismiyle kaydeder.
12. *Risâletün fî nef'i Mesâ'i'l-Ahyâ'i li'l-Emvât*.[1393] Hüseyin Vassaf son kelimesini "*ve'l-Emvât*" şeklinde kaydeder.[1394] Bu eser ise, müellifimizin *İsbâtü'l-'Âlim ve'ş-Şu'ûr limen Kâne min-Ehli'l-Kubûr* ismiyle tanıttığımız eserinin bir başka ismi olmalıdır.

[1383] Bursalı, *OM*., c. I, s. 121; a.mlf., *Sekiz Zât*, s. 37; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89; Bağdatlı İsmail, *Hediyye*tü'l-'Ârifîn, c. I, s. 493.
[1384] Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 368.
[1385] Aynı eser, c. III, s. 368.
[1386] Aynı eser, aynı yer.
[1387] Aynı eser, aynı yer.
[1388] Aynı eser, aynı yer.
[1389] Bursalı, *OM*., c. I, s. 121; a.mlf., *Sekiz Zât*, s. 37; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89.
[1390] Bağdatlı İsmail, *Hediyye*tü'l-'Ârifîn, c. I, s. 493.
[1391] Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 368; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89; Bursalı, *Sekiz Zât*, s. 38.
[1392] Bursalı, *OM*., c. I, s. 121.
[1393] Bursalı, *OM*., c. I, s. 121; a.mlf., *Sekiz Zât*, s. 37; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89; Bağdatlı İsmail, *Hediyye*tü'l-'Ârifîn, c. I, s. 493.
[1394] Vassaf, *Sefîne*, c.III, s. 368.

13. *Risâletün fî Cevâzi Edâi'n-Nevâfili bi'l-Cemâ'a.*[1395] Hüseyin Vassaf bu eseri, *Risâlele fî Cevâzi Edâi'n-Nevâfili bi'l-Cemâ'a* şeklinde kaydeder.[1396] Bu eser, müellifimizin *el-'Adlü ve'l-İksât beyne't-Tefrîti ve'l-İfrât* ismiyle tanıttığımız eserin içerisinde bir bölümdür.
14. *Şerh-i Kelimâti Kümeyl bin Ziyâd.*[1397] Brockelman bu eseri, *Risâletün fî Şerh-i Kelâmi Emîri'l-Mü'minîn 'Ali bin Ebî Tâlib fi'l-Cevâbi 'ân-Su'âli Kümeyl 'an-Hakika* şeklinde kaydeder.[1398] Abdülehad Nûrî'nin bu isimde bir eserinin olduğunu Nazmî bildirmektedir.Hatta bu eserden kısa bir alıntı da yapmıştır.[1399] Ancak kütüphânelerde rastlayamadık.[1400]
15. *Merâtibi Ma'rifeti'r-Rahmân.*[1401]
16. *Risâletü'l-Itriyye.*[1402] Bağdatlı İsmail Paşa bu eseri *Risâletü'l-Itriyye fi'-Hakîkati'l-Kaderiyye* ismiyle kaydeder.[1403]

[1395] Bursalı, *OM*., c. I, s. 121; a.mlf., *Sekiz Zât*, s. 37; Hocazâde, *Ziyâret*, s. 89; Bağdatlı İsmail, *Hediyye*tü'l-'Ârifîn, c. I, s. 493; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. V, S. 67.
[1396] Vassaf, *Sefîne*, c. III, s. 368.
[1397] Bursalı, *OM*.,c. I, s. 122; a.mlf., *Sekiz Zât*, s. 37; Bağdatlı İsmail, *Hediyye*tü'l-'Ârifîn, c. I, s. 493.
[1398] Brockelman, *GAL*, c. II, s. 591.
[1399] Nazmî Efendi'nin alıntı yaptığı bu bölümü, müellifimizin bu eserine şu ana kadar kütüphânelerde ulaşamadığımız hasebiyle bizde burada vermeyi uygun gördük. Ancak Arapça yazılan eserin biz burada Türkçe tercümesini veriyoruz: " Hz. Ali'nin : "*el-Hakîkatü keşfü sübühâti'l-Celâli min gayri işârâtin*." Yâni, "Hakîkat ilâhî perdelerin doğrudan açılmasıdır." Buyurdukları husus, ilâhî perdelerin açılması ve hakîkat üzerinden hayal pardelerinin kaldırılmasıdır. Tâ kî, taayyünât yok olup, varlıklar Allah'ın kudreti altına girsin. Öyle ki, geride belirtilecek ve işâretle gösterilecek bir şey kalmasın. Bun durumda O'na ne bir işâret yapılır ne de O bir işâret verir. Bu manaya şu sahîh hadiste işâret edilmiştir: O'nun perdesi nûrdur. O perde kaldırılırsa yüzünün nurları görünen her şeyi yakar. Yânî ilmi her şeyi kuşatır. Geriye gösterilecek bir şey kalmaz. Arif olan sâlik, bazan şunu müşâhede eder ki, Kıyâmet kopmuştur. Azâmet ve celâl perdeleri açılmıştır. Bütün varlık, Allah'ın kudreti altına girmiştir ve hakîkî vahdet ortaya çıkmıştır. Bu dereceye gelen sâlik, Allâhu Teâlâ'nın "Li-meni'l-mülkü'l-yevm?" Li'llâhi'l-Vâhdi'l-Kahhâr." (Mü'min Sûresi, 40/16: Kimin mülk bugün? O Vâhid-Kahhâr Allâh'ın.") sözünü işitmeye başlar. Bunu müşâhede eden kimse de, eyânın nasıl Alla'ın kudreti altına girdiğini müşâhede eder. Bunu müşâhede etmeyen kimse, ne Allâh'ın birliğini ne de mevcûdâtın hakîkatını anlayabilir.

Yine Hz. Ali hakîkatı şöyle tarif etmiştir. "Mahvu'l-mevhûmi ve sahvu'l-ma'lûmi." Yâni, eşyânın varlığı Yüce Hakîkat'in yanında mevhum (hayâlî) bir varlıktır. Bunun gibi, Allah (Fâil-i Hakîkî)'nin fiilleri yanında, kulların fiilleri, yok mesâbesindedir. Çünkü mümkinâtın varlığı, Allah'ın varlığına dayanması itibariyledir. Öyle ki, mümkinât O'ndan ayrılmış olsa mahvolur, yok olur. Nitekim bu durum "Küllü şey'in hâlikün illâ vechehû" (Kasa Suresi, 28/88 : "Onun vechinden (zâtından/O'ndan) başka her şey helâktedir.") âyetinin tefsîrinde açıklanmıştır. Sadeddîn Taftazânî "Şerhu'l-Akâid" de şöyle diyor: Mümkün olan her şey haddizâtında yok olacaktır. Bu şu demektir: Vâcib'e nisbetle mümkün varlığı yok mesâbesindedir. Bunun için, mümkün yok sayılır. Mümkinâtın varlığı, yaratıcısına nisbetle mevcuttur. Binâenaleyh, her şey Allah'ın zâtına nisbetle yok mesâbesindedir. Allah'ın yaratmış olması dolayısıyla vardır." Bkz. Nazmî, *Hediyye*, ss. 259-262.
[1400] Kümeyl bin Ziyad'ın "*Hakîkat nedir?*" sorusuna tasavvufî ve Kelâmî açıdan cevabın verildiği bu eserin, Hüseyin Akkaya, Süleymaniye Kütüphanesin iki yazma nüshasını incelediğini ve Şemseddîn-i Sivâsî'ye ait olduğunu belirtir. Bkz. Akkaya, Hüseyin, *a.g.e*., s. 77, 124 no'lu dipnot.)
[1401] Bursalı, *OM*., c. I, s. 122.
[1402] Aynı eser, aynı yer.

17. *Dürer-i Nûri*.[1404] Bağdatlı İsmail Paşa, *Düreri'n-Nûrî* ismiyle kaydeder.[1405]
18. *Risâletü't-Tâc*.[1406]
19. *Hüccetü'l-Vidâd.*[1407] Bagdatlı İsmail Paşa bu eseri, *Hüccetü'l-Vidâd ve Hüccetü'l-Fu'âd* şeklinde kaydeder.[1408]
20. *Risâletün fi'r-Reddi 'alâ men-Enkera 'İntifâ'a Ba'zi'l-Mü'minîn bi-Sa'yi Ba'zi İhvânihim.*
21. *Risâletün fi'l-Kelâmi 'alâ Ba'zi 'Âyâtin mine'l-Kur'âni'l-Kerîmi.*
22. *Silsilenâme-i Abdülehad Nûrî*[1409]
23. *Risâle fî Riyâza*.[1410] Necdet Yılmaz'ın varlığına dikkat çektiği[1411] müellifimize atfedilen bu eseri İzmir Milli Kütüphâne'de tetkîk ettik. Müellifimize âit olmadığı kanaatindeyiz.[1412]

[1403] Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-'Ârifîn*, c. I, s. 493.
[1404] Bursalı, *OM*., c. I, s. 122.
[1405] Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-'Ârifîn*, c. I, s. 493.
[1406] Bursalı, *OM*., c. I, . 122; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-'Ârifîn*, c. I, s. 493. Müellifimizin bu isimde bir eserinin olduğu Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi'nde de zikredilmekte ve "*tarîkat şeyhlerinin başlarına giydikleri tacın, yapılışını, renklerini, ve üzerinde bulunan simgelerin özelliklerini açıklar*" tanıtılmaktadır. (Bkz. Heyet, "Abdülahad Nuri", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, İstanbul, 1983, c. I, s. 41). Ansiklopedideki ilgili maddenin kaynakları arasında *Osmanlı Müellifleri* ve *Sicill-i Osmânî* eserlerinin isimleri gösterilmektedir. Ancak bu iki eserde de *Risâletü't-Tâc* isimli müellifimize atfedilen eserin muhtevâsı hakkında böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Anlaşılan muhtevâya dâir bilgiler eser ismine uygun şekilde tahmini olarak yazılmıştır. Mehmed Alî Aynî de böyle bir eserin varlığına işâret eder. Bkz. Aynî, Tasavvuf Tarihi, s. 274, 18 no'lu dipnot.
[1407] Bursalı, *OM*., c. I, 122.
[1408] Bağdatlı İsmail, *Hediyye*tü'l-'Ârifîn, c. I, s. 493.
[1409] Uçman, Abdullah, "Abdülahad Nûrî", *TDVİA*, c.I, s. 179. Süleymâniye Ktp., Çelebi Abdullah, 172, vr. 83a-86b'de kayıtlı olan bu eser, her ne kadar müellifimize adına kayıtlı olsa da Hüseyin Akkaya'nın da dikkat çektiği gibi (Bkz. Akkaya, Hüseyin, *a.g.e*., s. 79, 138 no'lu dipnot.) Abdülehad Nûrî'ye âit olması mümkün değildir. Zira, "*Beyân-ı Silsile-i Halvetiyye kuddise esrârühüm*" başlığı taşıyan eserde, silsilenin sonunda Abdülehad Nûrî'den sonra Abdülbâki Efendi'nin ismi yazılıdır. Tarihi olarak müellifimizin silsilede kendisinden sonraki kişiyi zikredebilmesi imkan dahilinde değildir. Ayrıca müellifimizden sonra bir kişi tarafından da ilâve yapılmış olamaz, çünkü, manzum ve 65 beyitten oluşan eser, bir bütünlük içerisinde kaleme alınmış, sonradan ilâve yapılmamıştır. Ancak, Abdülehad Nûrî'den sonra, Abdülbâki Efendi veyâ Sivâsiyye silsilesine mensup bir başka kimse tarafından yazılmış olabilir.
[1410] İzmir Milli Kütüphâne, 1123/4, vr. 171-b.
[1411] Yılmaz, *a.g.e*., s. 212.
[1412] Bir mecmûa içerisinde bir varaktan oluşan bu eserin ismi bulunmamaktadır. Başlık olarak "*Şeyh Abdülehad Nûrî Efendi Kuddise Sırruhu'l-Azîz Hazretleri*" yer almaktadır. Eser, "*Riyâzattan maksûd mahlûkât-ı cismâniyeyi bi'l-külliye nefy idüp, tevecüh-i küllî ile âlem-i ervâh ve âlem-i hakîkate tevcîh olmakır.* İbâresi ile başlar, Hasan el-Basrî (110/728)'den uzun bir hikâye ile sona erer. 314 (1314/1896) tarihinde istinsah olunmuştur. Eserin müellifimize âit olmadığı şeklindeki kanaatimizin sebebine gelince, öncelikli olarak müellifimiz bütün eserlerine, eserin konusuyla ilgili hamd cümlesi ile başlar. İkinci olarak mutlaka eseri kaleme alma nedenini açıklar. Üçüncü olarak genellikle eserin bölümleri hakkında sistematik bilgi verir. Bu eserde yukarda belirttiğimiz hiçbir hususa rastlayamadık. Ancak, Abdülehad Nûrî Efendi'nin eserini okuyan bir kişi anladıklarını kendi cümleleriyle yazmış olabilir.

Böylece, Abdülehad Nûrî Efendi'nin hayatı ve tarîkatı, ilmî ve edebî şahsiyeti ile etkilendiği ve kendisinden etkilenen şahsiyetleri ve müellifimizin eserlerini tanıtmaya çalıştığımız birinci bölüm tamamlanmıştır. İkinci bölümde, onun tasavvuf anlayışı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Gözlerüm yaş yerine kan ağlasun

Dîdeye kıymaz mı dîdâr isteyen.

Abdülehad Nûrî

İKİNCİ BÖLÜM

4. ABDÜLEHAD NÛRÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

Abdülehad Nûrî Efendi, daha önce de belirtildiği gibi, eserlerini daha ziyade Kadızâdelilerin görüşlerinin yanlışlığını ortaya koymak ve mutasavvıfların ve insaf ehlinin görüşlerini dile getirmek maksadıyla kaleme almıştır. Bu açıdan büyük önem arzetmesine rağmen, maalesef tasavvufî kavramları geniş şekilde ele alma imkânı olmamıştır. Detaylı şekilde sadece zikir, semâ ve deverân, vahdet-i vücûd ve tayy-i mekân konularını incelemiş, diğer konularda daha muhtasar bilgiler vermiştir. Bu sebepten dolayı, müellifimizin tasavvuf anlayışını ortaya koyabilmek için onun şiirlerinden de geniş şekilde istifâde ettik. Bu şiirlerde, her ne kadar bir edebî kaygı gözetilebileceği düşünülse de, sonuç itibariyle bir tarîkat şeyhinin ruh dünyâsını ve görüşlerini yansıtacağı âşikardır.

Müellifimizin, kavramsal düzeyde tasavvuf ve sûfî, şeriat ve tarîkat hakkındaki görüşleri ortaya konulduktan sonra, konunun "*tahalluk kavramları*" ve "*tahakkuk kavramları*" şeklinde iki ana başlık altında sunulmasının daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

4.1. TASAVVUF VE SÛFÎ

Kur'an-ı Kerim'in kendisine yüklediği tebliğ vazîfesini öncelikli olarak kendi hayatında tatbik etmek sûretiyle ifâ eden ve dînî lider konumunda bulunan Hz. Peygamber, bu görevi yanında, devlet başkanlığı yaparak siyâsî liderliği de uhdesinde bulunduruyordu. Abdülhakîm-i Arvâsî (öl. 1943)'ye[1413] göre, Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risâleti üç türlüdür. Bunu, zamanında kendi şahsında temsil etmiş, ondan sonra gelen sahâbîler ise çeşitli sosyal ve sîyâsî sebeplerden dolayı ancak otuz-kırk yıl sürdürebilmişlerdir. Bu üç türlü görev, ümmetine miras olarak kalmıştır. Birincisi, ilâhî hükümleri olduğu gibi bildirmek ki bunu ilim adamları; ikincisi, ilâhî hükümleri insanlara tatlı dil ve ince hikmetlerle anlatmak ki

[1413] Abdülhakîm-i Arvâsî, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yıllarında (1865-1943) yaşamıştır. *Tasavvuf ve Tarîkatlar*ın ilmî, fikrî ve amelî noktada yozlaştığı kabul edilen ancak, biraz yakından bakıldığında bazı aksamalara rağmen büyük ilim, fikir ve tasavvuf adamının yaşadığı bu dönemin en önemli şahsiyetlerinden biridir. Hayatı ve tasavvuf anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. Cebecioğlu, Ethem, *Allah Dostları-2*,Alperen Yay., Ankara, 2002, ss. 10-116; Baz, İbrahim, *Abdülhakîm-i Arvâsî'nin Hayâtı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996.

bunu evliyâ (sûfîler), üçüncüsü ise, ilâhî hükümleri anlayışsız nâdânlara bildirmektir ki bunu da hakîmler üstlenmiştir.[1414]

Bu konuda, "Cibrîl hadisi"[1415] olarak bilinen hadiste, Hz. Peygambere yöneltilen "*îmân nedir?*" sorusuna verdiği cevâbın kelam ve akâid, "*islam nedir?*" sorusunun cevâbının fıkıh, "*ihsan nedir?*" sorusunun cevâbının da tasavvuf ilminin konularını oluşturduğunu görüyoruz. Bütün bunlardan anlıyoruz ki, "*ihsan nedir?*" sorusunun cevâbında ortaya çıkan Allah'ı görüyormuş gibi kulluk bilincinde olmayı gerektiren din anlayışının ve onun dâvetcisi olan Hz. Peygamberin mistik bir boyutu vardır. Bu mistik yön, tarihî süreç içerisinde sırasıyla zühd, tasavvuf ve tarîkatler dönemi[1416] şeklinde, üst başlıkta tasavvuf ismiyle; bunun temsilcileri ise zâhid, âbid, nâsik, kurrâ gibi isimlerle[1417] anılmış ve çeşitli görüşler olmasına rağmen genel kabûle göre giydikleri *sûf*dan ötürü[1418] sûfî ismiyle tanınmış ve intişâr etmişlerdir.

Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre, İslam düşüncesi içerisinde çeşitli itikâdî ve amelî hak ve bâtıl mezhepler ortaya çıkmıştır ki, bunlar içerisinde tasavvuf ve tarîkat yolu orta yoldur ve ve binâsını Allah takvâ üzerine kurmuştur.[1419] Ancak, bu yolu seçmekle birlikte Râfizî, Hârici ve Bâtınîlerin anlayışına kayanların veya bunların emsâli olanların mülhid ve zındık olduklarını söyler. Ona göre, tarîkatte doğru yolda olanlar sûfiyye-i ehl-i sünnettir. Her asırda onlar memdûh ve makbullerdir. Zâhir ve bâtınları sâf ve selîm olmakla, evliyâ ve sıddîkîn onlardan zuhûr edegelmiştir. Onlara

---

[1414] Abdülhakîm-i Arvâsî, *İslam Cezâ Hukûku* (Abdülhakîm-i Arvâsî'nin kendisine yöneltilen İslam Cezâ Hukuku'na dâir dokuz soruya cevap olarak kaleme aldığı, şahsî kütüphânemizde bulunan 42 sayfalık yazma nüsha), ss. 20-26. Necip Fâzıl, sadeleştirdiği Abdülhakîm-i Arvâsi'nin Râbıtai-i Şerîfe isimli eserinin sonuna bu eserden özet bilgiler almıştır. Örneğin, Hz. Peygamberin nübüvvetinin üç türlü olduğuna dâir bilgiler için bkz. Abdülhakîm-i Arvâsi, *Râbıta-i Şerîfe* (sad.: Necip Fazıl Kısakürek), İstanbul, 1994, ss. 141-142.

[1415] Buhârî, Îman, 37.

[1416] Tasavvufun geçirmiş olduğu dönemler ve temsilcileri hakkında bkz. Yılmaz, Hasan Kâmil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, ss. 83149; Uludağ, Süleyman, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, ss. 114-117; Kara, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Târihi*, ss. 115-119, 180-188, 191-199; Güngör, Erol, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, ss. 65-96; Arberry, Arthur John, "Tasavvuf", *İslam Külür ve Medeniyeti*, İstanbul, 1989, c. IV, ss. 145-157; Temren, Belkıs, *Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi*, Ankara, 1995, ss. 23-28; Küçük, Hülya, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, ss. 59-123; Gürer, Dilâver, *Abdulkâdir Geylânî*, İnsan Yay., İstanbul, 1999, ss. 37-43.

[1417] Sûfîlere verilen isimler hakkında bkz. Kara, *Tasavvuf ve TarîkatlarTarihi*, ss. 43-45; Fidan, Mehmet Emin, *Tarihi Gelişimi İçerisinde Sûfîlik*, İstanbul, 1997, ss. 131-132.

[1418] Bkz, Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillah el-Esbahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâyu'l-Asfiyâ*, I-X, Kahire, trs. c. I, s. 17-20; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 53-58; Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, ss. 111-112; Sühreverdî, *Avârif*, ss. 72-81; Haldun, *Şifâu's-Sâil*, s. 98-100; Doğrul, Ömer Rıza, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, İstanbul, 1948, ss. 62-64; Nicholson, *Fi't-tasavvufu'l-İslâmî ve Târîhih*, Arapçaya çev.: Ebu'l-A'lâ Afîfî), Kahire, 1956, s. 66; İz, Mahir, *Tasavvuf*, s. 36-41; Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, ss. 215-216; Kara, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi*, ss. 26-27.

[1419] A.Nûrî, *Riyâz*, vr., 33a.

adâvet edenler ise, her asırda mahzul ve merdûddurlar.[1420] Ayrıca, İslam düşünce tarihine yön veren Gazâlî, Suyûtî başta olmak üzere en seçkin şahsiyetler eserlerinde tasavvufun fazîletine dâir bilgiler vererek bu hakîkati dile getirmişlerdir.[1421]

Ona göre, birçok sûfînin de belirttiği gibi, her ilmin şerefi konusuna göredir. Kelam ve felsefe Allah'ın zât ve sıfatlarından bahsetmekle birlikte, O'na yaklaştırma yollarından bahsetmezler. Halbuki bu, maksad-ı aksâdır. Tasavvuf ilmi, Allah'ın isim ve sıfatları, âlemin hakîkati ve tek hakîkat olan Allah'a dönüşün keyfiyetinin ilmidir.[1422] Dolayısıyla en mühim ilim, tasavvuftur.

Abdülehad Nûrî Efendi, tasavvufun diğer ilimlerden ayrı ve sûfîlerin sanki başka din anlayışı varmış gibi gösterilmesine tepki göstererek şöyle der: "Her mezhep ehlinde tâife-i sûfîyyeden bir kavim vardır. Hanefiyye'den ve Şâfiiyye'den ve Mâlikiyye'den ve Hanbeliyye'den velhâsıl Eş'âriyye'den ve Mâturîdiyyye'den bir tâife. Bunlardan kesret-i ibâdet ve mücâhedeye ihtisâsları ve ahvâl ve a'mâlle ihlâsları ve tahkîk-i akvâlde dikkatleri ve yakîn-i i'tikatta kuvvetleri olanlara **sâdât-ı sûfiyye** derler."[1423] Bu ifâdelerle Nûrî Efendi, ehl-i sünnet dairesi içerisinde bulunmak şartıyla hangi mezhep ve meşrebe sâhip olursa olsun, ihlasla ibâdet yapan, inancı, ilim boyutundan şuur ve yakîn derecesine yükselten, söz ve davranışlarının bütünü anlamına gelen zâhirî ahvâlini ve bu ahvâlin kaynağı olan nefsini tezkiye gayretinde bulunan herkesin sûfî olarak değerlendirilebileceğini dile getirmektedir. Nûrî Efendi, Hasan-ı Basrî, Dâvûd-i Tâî gibi bir çok büyük sûfînin bazı kavillerinin fıkıh kitaplarında ma'mûlun bih olduğunu söyleyerek,[1424] mutasavvıfların ehl-i sünnet içerisindeki pozisyonlarını açıklamaya çalışır.

Nûrî Efendi, Kur'anda ve Hz. Peygamberin hayatında tasavufî hayata delil ve örneklik teşkil eden bir çok noktanın bulunduğunu ifâde eder. Ona göre, "*İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir.*"[1425] âyetinde Allah, kalb tezkiyesine dikkat çekmektedir ki, sûfîlerin gayeleri ve meşgûliyetleri de budur. Ayrıca,"*Dikkat edin, bedende bir et parçası*

[1420] A. Nûrî*, Deverân*, s. 8.
[1421] A.Nûrî, *Riyâz*, vr., vr. 31a.
[1422] A. Nûrî, *Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şuhûd*, vr., 5a.
[1423] A.Nûrî, *Deverân*, s. 8.
[1424] A.Nûrî, *Deverân* , 8.
[1425] Bakara Sûresi, 2/284.

vardır. O iyi olursa bütün beden iyi olur. O kötü olursa bütün beden kötü olur."[1426] hadisi de buna işâret eder.

Sûfîler, Allâh'ın "*Allâh'ı çok zikredin*"[1427] âyeti gereği gece ve gündüz zikir ve tesbîh, nefislerini tezhîb ederler; niyetlerinde ihlaslıdırlar. Allah'ın kitâbına ve sünnete ittibâ ile nâfile ibâdetlere ehemmiyet verir, itikafları terk etmezler, eyyâm-ı bîz'de oruç tutarlar; işrak, duhâ namazlarına devam ederler; evvâbin, teheccüd, istihâre, hâcet ve diğer nâfile namazları çokça kılmaya çalışırlar.[1428]

Sûfîler vahdet-i vücûdun tecellîlerini müşâhede ederler. İnsanlar başta olmak üzere hayvanlar, bitkiler ve madenleri kuşatan canlılardaki nûru ve kâinâtı kaplayan sırların esrârını müşâhede ederler. Ancak, Hz. Mûsâ (a.s.) kıssasında olduğu gibi akla muhâlif olan, zâhirini müşâhede ettikleri şeylerin sırrına güç yetiremezler. Aynı zamanda sûfîler, Kur'an ve sünnetin sırlarından çıkarımlar yaparlar. Nûrî Efendi'ye göre bütün bu memduh yönlerine rağmen mutasavvıflarında hataları vardır. Ancak, onları dışardan eleştirenlerin en önemli özellikleri, sûfiyyenin ıstılâhâtını bildiklerini zannetmelerine rağmen, bilmemeleridir.[1429] Bu kanaatini yazdığı şiirlerde de şu ifâdelerle dile getirir:

Dâniş bu deme yetmez zâhid bu yola gitmez
Vâ'iz bizi fark etmez bilmez nelerüz hakkâ[1430]

Bu nâsut içre ten-perver olanlar cânı bilmezler
Ne cânı hâne-i kalbindeki mihmânı bilmezler
Ledünnîden haberdâr olmayup 'irfânı bilmezler
Nedür 'irfân içinde küfr olan îmânı bilmezler
Ne cândur cân içinde cân olan cânânı bilmezler
Ne sırdur sırr içinde sırr olan sultânı bilmezler[1431]

[1426] Buhârî, İman, 39; Müslim, Musâkati, 107; İbn Mâce, Fiten, 14.
[1427] Cum'a Sûresi, 62/10. Allah'ı çok zikretmek iki âyette daha ifâde edilmiştir. ":"*Ayrıca Rabb'ini çok an, sabah akşam tesbîh et*" (Âli İmrân, (3) 41.); "*Ey inananlar! Allah'ı çokca zikredin ve O'nu sabah akşam tesbih edin*" (Ahzâb Sûresi, 33/41-42).
[1428] A.Nûrî, *Riyâz,* vr.,32a.
[1429] A.Nûrî, *a.g.e.,* vr., 33a. A. Nûrî Efendi, bir ilim dalını anlamak için o dilim dalının ıstılâhâtını bilmemin önemi üzerinde durduktan sonra konuyla ilgili bir hikâye anlatır. Bu hikâye şu şekildedir: "Bir ilim talebesi "Estağfiru'llâhe'l-Âzîm" cümlesini i'râb etmeye başlar. Der ki, "estağfiru" fiildir, fâili ene'dir, mef'ûlü ise Allah'tır. Bunu duyan nahiv ıstılahını bilmeyen bir fakîh, öğrencinin küfrüne ve katlinin gerekliliğine hüküm verir. Boynundan tutarak yürütür ve bu sırada "Allah nasıl mef'ûl" olur diye sorar. Talebe bu ilmin bütün âlimleri böyle diyorlar diye cevap verir. Bunun üzerine fakîh: "hepsi kâfirdir" der. Zamânın şeyhülislamından fetva sorulur. O da şöyle bir fetvâ verir: " Mezkûr fakîh kâfir olmuştur. Ona tecdîd-i iman ve nikah gerekir. Çünkü Müslüman bir kişiyi küfürle itham etmek küfürdür." A.Nûrî, *Riyâz*, vr.,33a.
[1430] A.Nûrî, *Dîvân* vr., 19b, Min Tahaddüsâtihî bi-Ni'metihî Te'âlâ fî Feyzihi'l-'Işkı ve'l-Velâ, 7.

Ne bilmiş aslı ile fasl-ı dîni
Ne görmüş faslı ile asl-ı dîni
Tarîkatden çıkarmış sâlikini
"Eğısnâ yâ gıyâse'l müsteğîsîn[1432],,[1433]

Abdülehad Nûrî'ye göre, Allah Rasûlunun sünnetine en kuvvetli şekilde ittiba eden topluluk sûfîlerdir. O, Tasavvuf yolunu anlamayan ve bilmeyenlerin sûfîleri küfürle itham, tuttukları yolu da dalâlet kabul etmeleri konusunda oldukça iddialı bir tavır ortaya koyar ve şöyle der: "*Ey ihvân, bilin ki, her kim ki tasavvuf yolunu inkâr ederse ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ın dışına çıkmış olur ve ehl-i bid'at ve dalâlet ve mu'tezile yoluna tâbî olur.*" [1434]

Müellifimize göre sûfîler, sûf giymelerinden veya kalbin safâsına ehemmiyet vermelerinden dolayı yahut benzetildikleri ashâb-ı suffe gibi sureten ve sîreten bir bütünlük içerisinde sünnete tabi olmaları yönüyle sûfî ismiyle anılmışlardır. Onlar, kimseye düşmanlık etmeyen ve kimsenin kendisine düşmanlık etmediği, yokluk yolunu seçmesi münâsebetiyle de dünyevî hiçbir şeye mâlik ve muhtâç olmayan,[1435] fakr sâhibi kişidir. Bu düşüncesini şöyle dile getirir:

"*Ma'rifetu'llâh'tan bi-behre olan mücerred tâc ve hırka ile sûfî olunmaz. Ke-zâlik, mazhar-ı ma'rifetu'llâh olan tâc ve hırkadan 'âri olsa, inde'l-'âmme kemâli zâhir olamaz. Pes, sûfî olan, sulehâ-sûret olub, evliyâ-sîret gerektir. Zira, vech-i tesmiyede, libâs-ı sülehâ olan 'aba ve sûf giydiklerinden, yâhud Mescid-i Kuba'da sâkin olan Ashâb-ı Suffe'ye teşebbühlerinden, yâhud, safâ-yı derûnlarından "sûfî" tesmiye olunmuşlardır. Hatta sûfî ona derler ki, itikat ve amel ve ihlasları bir tabaka vaz olunsa ehl-i semâ ve ehl-i arza arz olunsa, benî Âdem'den ve melekten bir ferd, miktâr-ı zerre kusur bulmaya kâdir olamayalar. Belki sûfî, "fenâ-ender-fenâ" olup, vücûdundan aslâ eser kalmaya. Hatta, "es-Sûfî lâ-yuhâsimu ve lâyuhâsemu"[1436] mertebesine vara. Zîrâ*

[1431] A.Nûrî, *a.g.e.,* vr., 12a, Gazel-i Şeyhî Efendi der-Hakîkat-ı Bârî Müseddes-i Hazret-i Nûrî-1.
[1432] Ey kendisinden umulan Allah. Bize yardım et.
[1433] A. Nûrî,*Dîvân*, vr., 53a.
[1434] A.Nûrî, *Riyâz*, vr.,31b.
[1435] Sûfîlerin fakr kavramıyla anlatmaya çalıştığı dünyâlık bir şeye mâlik olmamak, daha doğru ifâde ile dünyalık metaının emânetçisi olduğunun şuurunda bulunmak ve o metâın kendisini Allah rızâsına muhâlif herhanbir iş yapmaya yöneltmesine müsaade etmemek, yani metaın mülkü ve mahkumu olmamak durumu psikolojik açıdan da benliğin teşekkülünde büyük önem arz eder. Meister Eckhart bu konuda şöyle der: "Ruhsal zenginlik ve güçlülüğe erişmenin tek çâresi, hiçbir şeye sâhip olmamak, kendisini açık ve boş yapmak; yani, gerçek benliğe giden yolun önünü kapatmamaktır." Bkz. Fromm, Erich, *Sahip Olmak Ya da Olmamak*, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yay., İstanbul, 1997, s. 44.
[1436] Sûfî düşmanlık etmez ve kendisine de düşmanlık edilmez.

yokluk, ihtiyaçtan muğnîdir. Ve bu mertebede sûfî, fakîr olup, "el- Fakîru lâ yemliku şey'en ve lâ yahtâcu ilâ şey'in."[1437] *demiştir*.[1438]

Görüldüğü gibi Nûrî Efendi'ye göre tasavvuf, Allah'ın Kur'an'da emrettiği ve Hz. Peygamberin yaşayarak tatbik ettiği hayat modeli; sûfî ise, bu modeli hayatının her anında uygulama gayreti içerisinde bulunan, İslam düşüncesinde orta yolu takip etmeyeye ve nihâyî noktada kendi canı başta olmak üzere her varlığın fânîliğinin farkında olarak fakr yolunu tutan kişidir.

4.2. ŞERİAT VE TARÎKAT

Tasavvuf, bir şahsiyet eğitimi modelidir. Şahsiyet eğitimi, insan var olduğu günden itibâren vardır ve insanla birlikte varlığını da devam ettirecektir. İnsanı beş duyu çerçevesinde ele alan ve eğitmeye çalışan günümüz eğitim modelleriye mukâyese edildiğinde, tasavvufî eğitimin teoriden ziyâde pratik yönünün ön planda bulunması ve bu pratikleri sayısız tekrarlar ile pekiştirerek artık şahsiyetin bir parçası hâline getirmesi, bunun da üzerinde, insanın sınırsız ve ulvî yönlerine el alarak mutlak varlıkla olan ilişkilerini insan fıtratının istek ve ihtiyâçları doğrultusunda düzene koymaya çalışması açısından artıları olan bir eğitim modelidir. İşte tarîkat, bu yaygın eğitim modelinin örgün eğitim şekline dönüşmüş hâlidir diyebiliriz.

Mevlâna, insanın eğitimle nereye kadar ulaşabileceğini şöyle dile getirir: "*İnsan dâima kuyunun içindedir. Varlık, yâni benlik denen o kuyudan çıkınca insan bitkilere, meyvelere ve çiçeklere hayat veren bahçeye dönüşür. O zaman bereketli ve bütün insanlara faydalı hâle gelir. Atıldığı kuyudan çıkan Hz. Yûsuf, Mısır'a sultan olduğu gibi, kuyusundan kurtulan yani beşerî benliğinden sıyrılan da mânevî âleme padişâh olur.*"[1439]

Abdülehad Nûrî'ye göre, "*Şeriat, kelâmu'llâh'ın ve ehâdîs-i Nebeviyye'nin zâhiri ile amel; tarîkat, bâtını ile de ameldir. Şeriat ruhsat, tarîkat azîmettir. Kur'an'ın zâhirini inkar eden Bâtınî, bâtınını inkâr eden Haşevî'dir. Zâhir ve bâtını cem' eden kibâr-ı 'ulemâyı Ehl-i sünnet ve'l-cemâatdan sâdât-ı sûfiyyedir.*"[1440] Yani şeriat ve tarîkat birdir ve aşk-ı ilâhînin mihmandarlığında insanı hakîkate görürür.

[1437] Fakir hiçbir şeye sahip değildir, hiçbir şeye de ihtiyaç duymaz.
[1438] Nazmî, *a.g.e.*, s. 261-262.
[1439] Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, haz.:Abdülbâki Gölpınarlı, KB Yay., Ankara, 2002, c. VII, s. 6609.
[1440] Nazmî, *Hediyye*, s. 204, 262.

Zâhirde şerî‘atden batında tarîkatdan
Aç bize hakîkattan kapu diyelim ‘âşık[1441]

Ona göre muttakî âlimler, ibâdetlere dâir ilimleri ve ahkâma dâir hududları tahsil ederek zâhirlerini, tasavvuf ve kelâm ile de bâtınlarını ıslah etmek sûretiyle îmânın ve yakînin kemâlini elde ederler.[1442]

Nûrî Efendi, ilm-i Akaid'in fıkh-ı ekber, tasavvufun ise âlimler tarafından fıkh-ı a'zam olarak nitendirildiğini söyler. Çünkü ona göre ahvâl-ı bâtıne amellerin esâsıdır. Bunun için bâtının ıslâhı, zâhirin ıslahından[1443] daha önemlidir. Buna delil ise, "*Dikkat edin, cesedde bir et parçası vardır. O iyi olursa bütün beden iyi olur. O kötü olursa bütün beden kötü olur.*"[1444] hadisidir. Hasılı, uhrevî saâdet kalbin selâmeti iledir. Buna delil ise, "*O gün, ne mal fayda verir ne de evlat; Ancak Allah'a kalb-i selîm ile gelenler (o gün fayda bulur*)"[1445] âyetidir.[1446]

Nûrî Efendi, bazı kişilerin lisanlarının ve hallerinin zâhirini düzeltirlerken bâtınlarının riyâset sevgisi, riyâ, şehvet, ucûb, kibir, övünme ve hevâlarına ittibâ gibi rezilliklerle dolu olduğunu ve kıyâmet gününde ilimlerinin kendilerine fayda vermeyeceğini söyler.[1447] Yani, bu dünyada beden saadeti kalb saadetine bağlı olduğu gibi, âhirette de şirk başta olmak üzere mâsivâ tutkusunu atmış ve selîm hâle getirilmiş kalb iş görecektir ki, bu tarîkat eğitiminin odak noktasını teşkil eder. Nûrî Efendi, bu görüşlerini şiirlerle şu şekilde dile getirir:

Sûfiyâ esmâda kalma gel müsemmâ dersin al
Bil müsemmâdur begüm ta‘lim-i esmâdan garaz[1448]

Mâ-sivâdan göz yumup ey dil cemâl-i yâra bak
Sûreti ko cümlede sârî olan esrâra bak[1449]

[1441] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 34b, ‘Âkılân Der-İn Zamân Der-Sûret-i Meczûbân Şûdend-3.
[1442] A. Nûrî, *İnkâzu't-Tâlibîn 'an-Mehâvi'l-Gâfilîn*, vr.5b.
[1443] 20. Yüzyılın en büyük psikologlarından biri kabul edilen Jung da, psikolojik açıdan olaya yaklaşarak insanın sadece maddî yönüne değer verilmesi ve beş duyudan ibâret kabul edilmesine şiddele karşı çıkarak şu ifâdelerle insandaki rûhî yöne dikkat çeker: "Varlığın sadece fiziksel olabileceğini sanmak, gülünç denebilecek bir önyargıdır. Aslına bakılırsa bildiğimiz tek varoluş biçimi psişiktir. Tam tersine şunu da söyleyebiliriz: Fiziksel varoluş sadece bir çıkarsamadır, çünkü, ancak duyularımızın bize ilettiği psişik imgeleri (imajları) algıladığımız sürece madde hakkında bilgi sâhibi olabiliriz. Psike vardır, hatta varoluşun kendisidir." Jung, Carl Gustav, *Psikoloji ve Din*, çev.: Raziye Karabey, Okyanus Yay., İstanbul, 1998, s. 12.
[1444] Buhârî, İman, 39; Müslim, Musâkati, 107; İbn Mâce, Fiten, 14.
[1445] Şuarâ, Sûresi, 26/84-85.
[1446] A. Nûrî, *İnkâzu't-Tâlibîn 'an-Mehâvi'l-Gâfilîn*, vr.5b.
[1447] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr. 6a.
[1448] A.Nûrî, *Dîvân*, vr. 42b, Der-Beyân-i Ma‘rifetu'llâhi Te‘âlâ mine'l-Enfüsi ve'l-Âfâk-4.
[1449] A.Nûrî, *a.g.e.*, vr, 43b, Der- İrşâd-ı Sâlikân ile's-sırri'l-Müşâheti bi 'Uyûni'l-Bâtınân-1.

Abdülehad Nûrî, "*et-turuku ilâllâhi bi adedi enfâsi'l-halâyık*"[1450] fehvâsınca, bütün hak tarîkatların istikâmet üzere ve meşâyihinin de mürşid-i mükemmiller olduklarını söyler. Ona göre, mürşidlerin bazı zamanlar birbirlerine taarruzlarda bulunmalarının sebebi, müridin kalbinin başka yol ve yönlere kaymasını önleyerek, daha fazla istifâde etmesini sağlamak yani, "*mücerred tercîc-i tarîk ile müridânın rabt-ı kalbleri tamâm ve kaviy olup, bi'l-külliyye feth ve irşâda müste'id ve müstahik olmak içindir*."[1451] Bütün tarîkatlerin gayesi aynı olup, Hz. Peygamberin hayatını tatbik etmeye çalışmaktır.

Âsâr-ı Muhammed iledür cümle tarîkat
Âdâb-ı tarîkatdedür etvâr-ı Muhammed[1452]

Abdülehad Nûrî, "*Der Beyân-ı Vüs'at-i Fezâi't-Tevhîd ve 'Ademi'l-i'tidâ'i li-İnkâri'l-'Anîd*"[1453] isminde beş dörtlükten oluşan bir şiir yazarak, tasavvuf ve tarîkat yolunun kendine has metodları ve gayeleri olduğunu dile getirir. Buna göre tarîkat, Rahman olan Allah'a yakın olmaya giden yol, daha doğru bir ifâde ile zaten yakın olan Allah'ın huzûrunda bulunma şuuruna ermektir. Ancak, bu o kadar kolay olmayıp candan ve maldan ferâğat, dağ gibi güçlü ve kuvvetli bir irâdeye sahip olan diri bir kalb ister. Bu yol, aşk yoludur ve bu yolda akıtılan kanların kemmiyet açısından hesâbı olmaz. Âşıklar, ma'şûkuna vâsıl olma hasretiyle aradaki mânileri ve hatta fânî bedenlerini aşk ateşiyle yakarlar. Hedefin büyüklüğü oranında, yolun meşakkati de çoktur. Nefsi, gururu, ucûbu, enâniyeti yerlere paspas etmek gerek.

1. Tarîkat kurb-ı Rahman'dır
   Bu meydan özge meydandur
   Hakîkat sırr-ı Subhân'dur
   Bu meydan özge meydandur

2. Bu yol cândan ferâğ ister
   Ciğerde niçe dâğ ister
   Buna bir kalb-i sâğ ister
   Bu meydan özge meydandur

3. Bu meydanda satulur cân
   Bu meydanda sorulmaz kân

[1450] "Allah'a giden yollar yaratıkların sayısı kadardır."
[1451] Nazmî, *a.g.e.*, s. 250.
[1452] A.Nûrî, *a.g.e.*, vr. 28a, Der-Nât-i Rasûl-i Ekrem Salla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem-2.
[1453] A.Nûrî, *a.g.e.*, vr. 36a.

Olur bir demde bin kurbân
Bu meydan özge meydandur

4. Gelür meydâna ‘âşuklar
Vücûdu ‘ışka yanıklar
‘Aceb münkir ne sayıklar
Bu meydan özge meydandur

5. Bu yolda Nûrî serden geç
Bu erkân içre sırlar iç
Bu meydân içre kanlar saç
Bu yolda Nûrî serden geç

Bula gör bu yolda bir dervîş-leçek
Kıl tarîkat bezmine rûyun bisât[1454]

Hülasa olarak Nûrî Efendi’ye göre tarîkat şeriatın batınıdır. Amellerin aslı ve esası da bâtınıdır. Tarîkatların sayısının çok olması insanların fıtrat ve meşrep farklılıklarıdır. Ancak tarîkatların hepsi Hz. Peygamberin yolundan giderek her an Allah’ın huzurunda bulunmanın yolunu ve edebini öğretir ki bir insan için bu maksat-ı aksadır.

Böylece, müellifimiz Abdülehad Nûrî Efendi’nin tasavvuf ve tarîkat hakkındaki görüşlerini ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra onun tahalluka dâir tasavvufî kavramları ne şekilde ele aldığını görelim.

4.3. TAHALLUK KAVRAMLARI

Müellifimizin tahalluka dâir kavramlar hakkındaki görüşlerini *ibâdet ve ahlâka dâir olanlar* ve *seyr u sülûk kavramları* şeklinde iki alt başlık altında ele almak, konunun sistematik şekilde ortaya konulması açısından da ha faydalı olacaktır.

4.3.1. İBADET VE AHLAKA DAİR OLANLAR

İslam dini, insanların ahlak açısından dâima bir terakki içerisinde olmasını ister. “*Muhakkak ki namaz*, *hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar*.”[1455] âyetinin de işâret ettiği gibi, ibâdetlerin, insanda hâsıl etmesi beklenen sonuçların en önemlilerinden biri de

[1454] A.Nûrî, *Dîvân*, vr, 32a, Der-İrşâd-ı Sırr-ı Kavlihî Te‘âlâ “ve Tebattel ileyhi Tebtîlâ”-7.
[1455] Ankebut Sûresi, 29/45.

budur.[1456] Bu konuda sûfîler, azîmeti tercih ederek, farz ve nâfile ibâdetlere ve onların zâhiri hükümleri yanında bâtınî ahkâmına da riâyet etmek sûretiyle, sûrette ve sîrette Hz. Peygamberin güzel ahlâkını örnek almaya çalışan fertler ve bunun netîcesi olarak da "*Ahlak toplumu*" inşâ etme gayreti içerisinde olmuşlardır. Hatta, tasavvuf ve ahlak,[1457] genellikle birlikte anılmıştır. Güzel ahlaklı olmak için gelişmiş bir şahsiyet ve irâdeye ihtiyaç vardır. İbâdetlerin konusu ve unsurları insan şahsiyet ve irâdesini geliştirici özelliktedir.[1458] Şimdi, müellifimizin ibâdet ve ahlâka dâir kavramları tasavvufî bakış açısıyla nasıl ele aldığını görelim.

4.3.1.1. İbâdet ve Kulluk

İnsan, düşüncesiyle doğru ve yanlışı, iyi ve kötüyü; duygularıyla korku ve emniyeti, sevgi ve nefreti, davranışlarıyla da duygu ve düşüncesini dile getirir.[1459] Bu durumda ibâdet, kişinin dînî duygu, düşünce ve inancının davranış halindeki göstergesidir.[1460] Sûfîlerin ibâdet noktasındaki azîmetleri, bu bakış açısıyla ele alındığında daha sağlıklı bir değerlendirme yapma imkanı olabilir. Onların, Allah'ın isimlerini tekrar ve tefekkür ile iç dünyalarında ulaştıkları duygu yoğunluğunun ibâdet olarak davranışa dönüşmesi en doğal neticedir. Nitekim Johnson'a göre, "en önemli din testi, davranış testidir."[1461] Kulun sadece dille yalvarmayıp, bütün hâliyle Allah'a niyazda bulunması da duâdır,[1462] ibâdettir.

[1456] Şah Veliyyullah-ı Dıhlevî, ibâdetlerin gayesi hakkında şöyle der: "İbadetten beklenen maksat ihsan mertebesine ulaşmak ve nefsin istikâmet kazanmasıdır. Yoksa onun öldürülmesi değildir. Zaten bu fıtrata da aykırıdır." Dihlevî, *Hücdetüllâhi'l-Bâliğa*, c. II, s. 74.

[1457] Kınalızâde Ali Efendi, Ahlak ilminin konusunun ruh olduğunu söyler. Ona göre kişi, bu ilmi bilmekle ruhun olgunlaşmasının yollarını öğrenebilir ve böylece oradaki çirkin huyları terkedip, güzel huylarla süslenebilir. Kısaca ahlaklı olmayı, kötülükleri **temizlemek** ve iyiliklerle **süslemek** olarak kabul eder. Bkz. Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı 'Alâ-i*, haz.: Hüseyin Algül, Tercümen 1001 Temel Eser, trs. s. 45. Kınalızâde, ahlakın konusunun ruh olduğunu söylerken, bunun yanında ruhun beden üzerindeki etkileri ve ruh-beden uyumu ve bütünlüğü anlamında da ele alınmıştır. Geniş bilgi için bkz.: Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, sad.: A. Arslan Aydın, Ankara, trs, s. 28; Çağrıcı, Mustafa, "Ahlak", *TDVİA*, c. II, ss. 1-9. Ayrıca bkz. Ahmed Naim, *İslam Ahlâkının Esasları*, sad.: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1945; Ahmed Rif'at, *Tasvîr-i Ahlak*, (Ahlak Sözlüğü) sad.: Hüseyin Algül, İstanbul, trs.

[1458] Bayraktar, Mehmet, *İslam İbâdet Fenomolojisi*, Akçağ, Ankara, 1987, s. 22.

[1459] Fırat, Erdoğan, *Şahsiyet Gelişiminde Tevbenin Fonksiyonu*, (Doçentlik Tezi, Ankara, 1982, s. 87.

[1460] Şentürk, Habil, , *Psikolojik Açıdan Hazret-i Peygamberin İbâdet Hayâtı*, Bahar Yay., trs. s. 27.

[1461] Johnson, Paul E., *Psychology of Religion*, Newyork and Nashville: Abingdon-Cokesbury Press, 1945, s. 204.

[1462] Baltacı, Cahid, *Tasavvuf Istılahları*, İstanbul, 1981, s. 53. Dua ve psikolojisi hakkında geniş bilgi için bkz. Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev.: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, s. 182; Alexis Carrel, *Dua*, çev.: M. Alper Yücetürk, Yağmur Yay., İstanbul, 1961.

Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre, "*Abd, ubûdiyetini izhâr ve isbât etmedikçe, Mevlâ ona lâyık tecelliyât etmez. Makâm-ı ubûdiyetten her hangi makâma terakkî ederse, ona lâyık ve münâsip tecellî ile şeref-yâb eder.*"[1463] Yani, insanların, kulluk görevini[1464] yapmadığı müddetçe yaratıcısı ile arasındaki bağın zayıflayacağını ve kişinin ilâhî füyûzâttan mahrum kalacağını söyler. Bu açıdan kul, farz ibâdetler yanında nâfilelerle, zikir ve yaratıcısını tefekkürle bulunmuş olduğu makamdan dâima daha üst makamlara yükselme gayreti içerisinde olmalıdır ki, Allah'ın maddî ve manevî nimetlerine mazhar olabilsin.

Abdülehad Nûrî, ibâdetin üst sınırının olmadığını ve bunun Allah'ı tanımak, onun sevgisini ve yakınlığını hissetmekle doğru orantılı olarak arttığını söyler. Bu konuda Hz. Peygamber'in " *Kâbe kavseyni ev ednâ*"[1465] makâmına nâil olduktan sonra, kendisini daha fazla ibâdete verdiğini söyler. Nazmî Efendi'nin, şeyhi Abdülehad Nûrî Efendi'ye, "*Benim sa'âdetli sultânım dâimâ makâmı-ı üns-i bi'llâh'tasınız. Bir miktar tahfîf-i mücâhede buyursanız. Zîrâ Rasûlullâh terk-i ifrât-ı mücâhede*" tavsiye ettiğini hatırlattığında Nûrî Efendi, bu sözlerin Hz. Âişe tarafından Hz. Peygambere söylendiğinde, "*E-felâ ekûnu 'abden şekûrâ?*"[1466] şeklinde cevap verdiğini söyler.[1467] Buradan anlaşılıyor ki, Nûrî Efendi, ibâdeti Allah'a şükrün bir nişânesi olarak kabul etmiştir. Ona göre, ibâdetlerin Allah'a ulaşmasını engelleyen en önemli unsur, içerisinde riyâ bulunmasıdır. [1468]

İbâdetin sürekliliği, devamlı bir kontrol mekanizması vazifesi görür.[1469] Şuurlu bir ibâdet, imânın varlığından doğan ve onun, insan benliğinden fışkırarak dış dünyada

---

[1463] Nazmî, *Hediyye*, s. 236.
[1464] Zâriyât Sûresi, 51/56: " Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."
[1465] Necm Sûresi, 53/9: "Onunla arasındaki mesâfe yayın iki ucu kadar, hatta daha yakın". Bu âyetin yorumunda Muhammed Esed, yakınlaşmanın görsel-temsîlî (graphic) tanımlanmasının Vahiy Meleği'nin açıkça hissedilebilir ve hatta neredeyse dokunulabilir bir şekilde göründüğü düşüncesini yansıttığı söyler. (Bzk. Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı (The Message of The Qur'ân)*, çev.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşâret Yay., İstanbul, 1999, c. III, s. 1081, dipnot, 5.) Hamdi Yazır ise, bu ayetin maddî olmaktan ziyâde, manevî bir yakınlığı ifâde ettiğini, hatta "ev" kelimesinin daha yakın manasına bir yükselişi ifâde ettiğini söyler. Bkz. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad.: Heyet, Azim Dağıtım, İstanbul, trs. c. VII, s. 294.
[1466] Buhârî, Teheccüd, 6.
[1467] Nazmî, *a.g.e.*, s. 236.
[1468] A. Nûrî, *İsbâtü'l-'Âlim ve'ş-Şu'ûr limen Kâne min-Ehli'l-Kubûr*, vr. 1b.
[1469] İbadet insanın vicdani hassasiyetini artırır. Bu konuda psikologlar, vicdanın sesine kulak veren kişinin ahlaklı insan olduğunu ve kişi için önemli olanın vicdanın sesine uyarak kendi davranışlarının kendisi tarafından kontrol edilmesi olduğunu söyler. Bkz. Özcan Köknel, *Aile ve Toplumda Ruh Sağlığı*, İstanbul, 1981, s. 57-58.

gerçekleşen bir ifadesidir.[1470] Nûrî Efendi de, ibâdetin yerine getirilmesi gereken bir vazîfe olmaktan öte, aşk ile yapılması hâlinde kişiye Allah'tan başka her şeyi unutturacağını söyler:

'Işk-ı Mevlâ ile 'ibâdet iden
Unıdur cennet ile enhârı[1471]

Nûrî Efendi, kulluktan lezzet almanın bir başka ifâde ile insanın hayatını anlamlı hâle getirmsinin yolunun aşk ile ibâdet etmek olduğunu söyler:

'Işk ile ibâdetle halâvet bula gör kim
Kullukta bulur lezzeti sultân dileyenler[1472]

Ona göre insan, ibâdet olarak ne yaparsa yapsın, yine de bunlar hiçbir zaman Allah'ın şânına ve O'nun bahşettiği nimetlerine lâyık olamaz. İnsan için, Allah'ın merhametine ve ihsânına sığınmaktan başka çıkar yol da yoktur:

Ol ulu dergâha lâyık 'abd-i 'âciz neylesün
Merhametlü pâdişâhum cân u dil hayran ana[1473]

Yüzi yokdur Cenâb'a 'arz-ı hâle
Gelür ancak elinden âh u nâle
Sığışmaz hasb-i hâli kîl u kâle
Hemân ihsâna kaldı kul efendi[1474]

Hülasâ olarak Nûrî Efendi'ye göre insanın Allah'ı tanıması yani marifeti oranında kulluğunun kalitesi ve ibadetinin kemiyet ve keyfiyeti artar. Ancak hiçbir ibadet Allah'ın nimetlerine karşılık ve şanına layık olmaz. İbadet, sadece teslimiyetin ifadesidir.

4.3.1.2. Tevbe ve İstiğfâr

İnsan, tabiatı gereği hata etmekten ve günah işlemektan hâli değildir. Kişiye düşen, yaptığı hatâların farkına vararak pişman olmak (nedâmet), bir daha ona dönmemek üzere tevbe etmek, madden ve mânen yalnız Allah'a yönelmektir.

Bütün tasavvufî kavramlarda olduğu gibi her sûfî bulunduğu makâma göre tevbe tarifi yapmış ve hatta makam değiştikçe tarif de değişmiştir. Tevbe,

[1470] Armaner, Neda, *İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi*, MEB. Yay., İstanbul, 1967, s. 47
[1471] A.Nûrî, *Dîvân*, vr. 64a, Der-Beyân-ı Kudret-i Kuvvet-i Fâ'izest ez-Vey Te'âlâ-5.
[1472] A.Nûrî, *a.g.e*., vr. 31a, Der-Terk-i Cân fî Taleb-i Cânân-2.
[1473] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 20b, İhbârun min Velehîhi ve Hayretihî fi İzdiyâdi 'Işkıhî Kuddise Sırruhû-3.
[1474] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 68a , Der-Beyân-ı Acz-i Taksîr ki Muktezâ-yı 'Ubûdiyyetest-4.

hatâların verdiği iç sancısı, kötü huyları iyi huylarla değiştirmek,[1475] Allah'ın gerekli kıldığı fiillere sarılmak ve kerih gördüklerinden kaçınmak,[1476] Allah'a muhâlefetten dönmek, kişinin zimmetinde oluşmuş başkalarının haklarından edâya güç yetirdiğini sahiplerine ödemek,[1477] mü'min varlığın inhilâl ve çözülmesinden sonra Yaratıcının huzurunda yeniden bir inşâ ve binâ olunma, tazeleniş[1478] gibi birçok şekilde tarif edilmiştir.[1479]

Tevbe, günahkar insanı, günah karanlığının karanlık delhizlerine dalmaktan kurtaran bir ümit kapıdır.

Nûrî Efendi, kitaplarında tevbe ve istiğfâr konusunu müstakil bir başlık altında ele almamış ancak, yazdığı şiirlerde değinmiştir. On dört kıt'adan oluşan "*Der Girye vü Zârî ve Ümmîd-i Mağfiret-i Bârî Tekaddese Zâtuhû*"[1480] ve altı beyitten oluşan "*Der-İstiğfâr-ı Mevlâ*"[1481] isimli şiirlerin konusu tevbe ve istiğfârdır. Bu şiirlere göre, kısaca müellifimizin görüşlerini tespit edelim.

Nûrî Efendi, kendi hâlini yaratanına arz ederek, gereğinden fazla gelecek hesâbı yapmak anlamına gelen "tûl-i emel" sâhibi olduğunu ve ömrünün sonuna gelmesine rağmen, Allah'a lâyık hiçbir âmelinin olmadığını söyleyerek istiğfârda bulunur:

"Fikrüm kamu tûl-i emel
Şuglüm batâlet hem kesel
Gitdi 'ömür yok bir 'amel
Estağfiru'llâhe'l-Gâfûr"[1482]

Tevbe, kalbin düşünmesi neticesinde duyulan nedâmet ve yapılan kötülüklerden rucû arzusudur. Böyle düşünen bir insan, önce kendini tevbeyi gerektirecek fiillere sürükleyen ortam ve insanlardan uzaklaşmalı ve ardından

[1475] Gazâli, *İhyâ*, (ter.: Ahmet Serdaroğlu), İstanbul, 1975, s. 10.
[1476] İbnu'l-Kayyım el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kâhire, trs., c. I, s. 331.
[1477] İbn Arabî, *el-Fütûhât-ı Mekkiyye*, tahk.: Osman Yahyâ, Kâhire, 1988, c. XI-II, s. 298.
[1478] Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Konya, 1994, s. 368.
[1479] Tevbe hakkında geniş bilgi için bkz. Dalgın, Nihat, "İslamda Tevbe", *Diyânet İlmî Dergi*, c. XXXII, sy.: III, 1996, ss. 39-63
[1480] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 37a.
[1481] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 60a
[1482] Aynı eser, vr. 37a, Der Girye vü Zârî ve Ümmîd-i Mağfiret-i Bârî Tekaddese Zâtuhû-2.

tevbe etmelidir.[1483] Nûrî Efendi, Farsça yazdığı bir dörtlükte,[1484] Allah'a günahtan başka götürecek bir şeyi bulunmadığını dile getirerek af diler:

"Hudâya men be-tü bâzâr dârem
Tü-râ-ser-mâye-i bîsyâr dârem
Merâ ger tü kerem dâr-i tü-râ men
Be-cürm âdem ki çendân cürm kârem"[1485]

Nûrî Efendi, yaptığı ibâdetlerini düşünerek kendisini, Allah'a hakkıyla lâyık bir kul görme hatasına düştüğünü söyleyerek, hiçbir ibâdetin aslında onun nimetlerine karşılık olamayacağını ve dolayısıyla insanın yaptığı ibâdetlerine göre Allah'tan adâlet değil, dâima mağfiret dilemek ve rahmetini beklemek konumunda bulunduğunu söyler:

1. Kamu işüm hatâ estağfiru'llâh
   Kerem kıl ey Hüdâ estağfiru'llâh

2. Kulun kulluğa lâyık ola sandum
   Yanuldum ben gedâ estağfiru'llâh

3. Fazîlet sanduğı 'ilmini nefsüm
   Hicâb oldı bana estağfiru'llâh

4. Nedâmetle ne-dânem dersin aldum
   Tutup semt-i fenâ estağfiru'llâh

5. Alup gönlüm sivâdan yüz çevirdüm
   Dönüp Hakk'dan yana estağfiru'llâh

6. Anun taksîrunı Mevlâ'ya özr it
   Di dâ'im Nûrîyâ estağfiru'llâh[1486]

Tasavvufî düşüncede insanın varlık gayesi dışında geçirdiği bir nefes alma verme süresi dahi gaflet olarak görülmüş ve bu anlayışın neticesi olarak da her anın ihsan makamında değerlendirilmesi sûfîlerin önüne bir ideal olarak konulmuştur. Bu şuur düzeyinde geçirilemeyen hayatın her vakit için de tevbe edilmesi gerektiği söylenmiştir. Nûrî Efendi'nin yukarda dile getirdiği tûl-i emel nedeniyle tevbe ve istiğfarda bulunması da bu şuura ulaşan bir sûfînin niyazıdır.

[1483] Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 157.
[1484] A. Nûrî, a.g.e., vr. 69a, kt.
[1485] Ey Allâh'ım! Benim seninle pazarım zar: /Bütün sermâyem sensin / Eger bana kerem edersen (sana) günah getireceğim (çünki) çok suç işledim.
[1486] A.Nûrî, *Dîvân*, vr. 60a.

4.3.1.3. Zikir

Tasavufî hayatın ve hatta genel anlamda dînin özü olan zikir, lügatte " bir şeyi unutmayıp anmak, hatırlamak, yâd etmek" gibi anlamlara gelir.[1487] Tasavvuf ıstılâhı olarak ise, "münferit veya toplu halde bazı kelimelerle Allah'ı anmak,[1488] onu unutmaktan ve gafletten kurtulmak"[1489] anlamındadır. Zikir kelimesi, müştaklarıyla birlikte Kur'an'da onyedi farklı anlamda,[1490] ikiyüz elli altı defa geçmektedir.[1491]

Kur'an'daki, "*Unuttuğun zaman Rabbini an*"[1492] emri, "unutmamak ve ondan gâfil olmamak[1493] için onu dâima anarak hatırda tutmak, unutulursa hatırlamak" şeklinde anlaşılmıştır.[1494] Bu konuda Kelâbâzi, "hakîkî zikir, zikir esnâsında mezkûr (Allah)'dan başkasını unutmaktır"[1495] der. "*Allah'ı anmak elbette (ibâdetlerin) en büyüğüdür*."[1496] âyetinin beyânı ile zikir, ibâdetlerin esâsı, dînîn rüknü kabul edilmiştir. Kuşeyrî, bu konuda şöyle der: "Zikir, Allah'a giden yolda kavî bir rükün ve hatta bu yolda temel şarttır. Devamlı zikir hâriç, hiçkimse başka şekilde Allah'a ulaşamaz."[1497]

Ruh hastalıklarının çoğunda, hastaların rahatsızlıklarının sebebi, ruhun temel ihtiyaçlarını ihmal etmiş olmalarıdır.[1498] Kur'an da, kalplerin ancak Allah'ın zikri ile mutmain olabileceğinin[1499] dile getirilmesi, sûfîlerin zikre azîmetlerini ve neticede kalp huzûruna ulaşmalarına yol açmıştır.

[1487] Rağıp el-Isfahânî, *Müfredât*, Kahraman Yay., İstanbul, 1986, s. 259; İbn Manzur, *Lisânu'l Arab*, haz.: Yûsuf Hayyât-Nedim Mar'aşlı, Beyrut, 1970, c. I, s. 1071, Abdürezzak Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, Kâhire, 1992, s. 277; Uludağ, *TTS*, s. 539; *a.g.e.* mlf., "Zikir", *İA*, c. XIII, s. 561; Cebecioğlu, *TTDS*, 783.

[1488] Necmuddin-i Kübrâ'nın tanımı şöyledir: "Zikir, kalb huzuru içinde çok kuvvetli şekilde, sesi fazla sükseltmeden dil ile –damar ve atardamarlara tesir edecek şekilde- Allah Teâlâ'yı anmak demektir." Necmüddin Kübrâ, *Risâle ile'l-hâimi'l-hâif min levmeti'l-lâim* (Tasavvufî Hayat), ter.: Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul, 1996, s. 78.

[1489] Uludağ, *TTS*, s. 539; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 783.

[1490] Tehânevî, Muhammed A'la b. Ali, *Kitâbu Keşşâf-ı Istılâhâti'l-Fünûn*, Beyrut, trs. c. II, s. 512; Ateş, Süleyman, "Zikir", *AÜİFD*, Ankara, 1966, sy., XXIV, s. 235-236.

[1491] Mahir İz, *Tasavvuf*, s. 128, Yılmaz, Hasan Kâmil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 162.

[1492] Kehf Sûresi, 18/24.

[1493] Kur'anda, zikrin terki gaflet olarak tarif edilir. Araf Sûresi, 7/205: " Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Allah'ı an. Gâfillerden olma."

[1494] Isfahânî, *Müfredât*, s. 259.

[1495] Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 154.

[1496] Ankebut Sûresi, 29/45.

[1497] Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 296. A. Nûrî, zikr-i dâimin önemini vurgulamak maksadıyla olsa gerek, zikirle ilgili görüşlerini açıkladığı *Riyâzu'l-Ezkâr ve Hiyâzu'l-Esrâr* isimli eserin birinci ravzasını zikrin vücûbuna değil, zikrin devamlılığına dâir âyetlere ayırmıştır. Bkz. A. Nûrî, *Riyâzu'l-Ezkâr*, vr. 2a.

[1498] Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, çev.: A. Arıtan, İstanbul, 1982, s. 19.

[1499] Râd Sûresi, 13/28.

Abdülehad Nûrî Efendi, *Riyâzu'l-Ezkâr ve Hiyâzu'l-Esrâr*[1500] isimli eserinde zikirle ilgili görüşlerini detaylı bir şekilde açıklamıştır. Onun zikirle ilgili görüşlerini daha iyi ortaya koyabilmek için, önce bazı âyetleri nasıl tefsir ettiğini görelim:

Nûrî Efendi, zikrin emredildiği "*Siz beni anın, ben de sizi anayım***"**[1501] âyetini şu şekilde yorumlar: "Siz beni tevhîd ile anın ben sizi te'bîd ile, siz beni duâ ile ben sizi atâ ile, siz beni itâat ile ben sizi rahmet ile, siz beni ihlâs ile ben sizi halâs ile, siz beni halvetlerde ben sizi celvette, siz beni mâsivadan alakayı keserek ben size hakîkatleri keşfettirerek, siz beni fenâ ile ben sizi bekâ ile anayım."[1502]

Nûrî Efendi'ye göre, "*Onlar ayakta, otururken, yanları üzerine yatarken Allah'ı zikrederler..*"[1503] ve "*Onlar, ne ticâret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ın zikrinden, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoyamadığı insanlardır.*"[1504] âyetleri zikr-i dâime ve ondan gâfil kalınmamasına işâret eder, yani, ayakta veya oturarak insanın bulunabileceği bütün hallerde zikretmelidir. Sağlık ve hastalıkta, gece ve gündüz, karada ve denizde, seferde ve mukimlikte, yaz ve kış, gizli ve açık, harekette ve sükûtta, zorluk ve rahatta, hilm ve kızgınlıkta, tâat ve ma'siyyette, sevinçte ve üzüntüde, cenâbet ve tahârette, şiddet (zorluk) ve ferahta zikirden gâfil olunmamalıdır.[1505] Ayakta ve oturarak ifâdeleriyle, hareket ve hareketsizlik gibi ihtiyârî; hastalık, zorluk, musîbet gibi gayri ihtiyârî hallerde de zikrin devâmı emredilmektedir. Nûrî Efendi, bu âyetin aynı zamanda deverân hâlinde de zikrin cevâzına işâret olduğunu söyler. Çünkü, o da hallerden bir haldir. Deverân ister ihtiyâri, ister gayri ihtiyâri olsun aynı durum söz konusudur; ancak, onun oluşu gayri ihtiyârîdir.[1506]

Hatta Nûrî Efendi, bazı âlimlerin kelime-i tevhîdin Kur'an'dan yarım bir âyet olması[1507] münâsebetiyle cünüp ve hayızlıların söylemesinde bir beis bulunmadığı şeklinde görüş bildirdiklerini nakleder ve bu fetvâya kendisi de katılarak, "*nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz*" fehvâsınca, mü'minlerin tevhîdden hiçbir nefeste gâfil olmamaları gerektiğini söyler.[1508]

[1500] Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan Bl., nr. 212.
[1501] Bakara Sûresi, 2/152.
[1502] A.Nûrî, *Riyâz*, vr. 2a-b.
[1503] Âl-i İmrân Sûresi, 3/191.
[1504] Nûr Sûresi, 24/37.
[1505] A.Nûrî, *Riyâz*, vr. 2a-b, 20b.
[1506] Riyâz, 20b.
[1507] Sâffât Sûresi, 37/35; Muhammed Sûresi, 47/21.
[1508] A.Nûrî, *Deverân*, 5.

Nûrî Efendi sâlikin, sürekli bir halde yani, her nefes alış ve verişte Allah zikri ile iştiğâl ederek, Allah'ın sürekli tecellîsine mazhar olacağını söyler. Buna Nakşibendiyye'nin " *hûş der-dem*"[1509] dediklerini ifâde eder. Ona göre, sâlik-i sâdık, zikr-i dâim yaparak, zikir kalbe düşer ve bu durumda uykuya daldığında dahi kalbi zikre devam eder ve bunu yanında bulunan kişiler işitebilir. Ancak bu mertebeye varmak için, "*on iki bin darbî Tevhîd'i mürşîd-i kâmilin mâye-i Muhammediyye ile telkîn ettiği vech üzere iştiğâle muhtaçtır*." der.[1510] Nûrî Efendi, zikrin devamlılığı hususunda âyetler ve hadis-i şeriflerin yorumunda, müfessirlerin ve hadis imamlarının ittifakıyla icmânın oluştuğunu söyler. Bir şiirinde zikrin devamlılığına şöyle işâret eder:

"Yanılma sakın râhı an ol yüce dergâhı
Her demde sen Allâh'ı zâkir ola gör zâkir."[1511]

Nûrî Efendi, "*Allah'ın zikrinden kalpleri kaskatı kesilmiş olanların vay hâllerine*"[1512] âyetini tefsir ederken, bazılarının ayetteki "min" harfini uzaklık anamına gelen "an" anlamında kabul ederek, böylece Allah'ın zikrini terk etmenin kalbin katılaşmasına sebep olduğunu söylediklerini ifâde ettikten sonra, kendi kanaatinin böyle olmadığı söyler. Ona göre, "min" harfi, "ecliyye" olmalıdır ve bu durumda anlamın "*Veyl şu kimseler içindir ki, kasvet-i kalb zikr ettiğinden ötürüdür ve zikrden neşet eder.*" şeklinde olduğunu söyler.[1513] Nûrî Efendi, bunun birkaç şekilde olabileceğini söyler. Ona göre birinci sebep, Allah'ı gaflet ile zikretmektir. İkinci sebeb ise, müşâhedede gaflettir. Bunu şöyle tarif eder: "*Ârif-i âgâh, merâtib-i zikirden, âhir-i mertebe ki, müşâhede-i mezkûr ve mezkûrun ğayri fânî ve müstehlik ve mezkûr ile tahkîk ve yakîndir, bu makama nâil olduktan sonra zikr-i lisânî bâ'is-i hicâb olur.*"[1514]

Nûrî Efendi'göre her varlık Allah'ı kendi lisânına uygun olarak zikreder ve zikirden gâfil olan, bir çeşit ölüdür. Bunu konuyu şöyle dile getiririr: "*Anladım ki, bir*

[1509] **Hûş der dem**: Nakşibendîlikte tasavvufî eğitimin on bir temel ilkesi, on bir kavram ile özetlenmiştir ki, Hûş der dem bunların ilkidir. Anlamı, her nefes alış ve verişte bilinçli olmak, gaflette bulunmamaktır. İnsanın nefes alıp verdiğinde ağzından çıkan "he" sesi çıkar. Bu, "hüviyet" e delâlet eder ve kişiye Allah'ı hatırlatmalıdır. Ancak insan bundan gâfil olduğundan, bu zikir de sayılmaz. Bunun zikir hâline gelmesi için her nefeste uyanık ve bilinçli olmak gerekir. Bkz. Abdülhakîm-i Arvâsî, *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye*, İstanbul, 1341, s. 107; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 371; Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, İnsan Yay., İstanbul, 2002, s. 335.
[1510] Nazmî, *a.g.e.*, s. 246.
[1511] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 36b, Der İkâzı Sâlikân 'ani'l-Gafleti ve'l-Keslân-2.
[1512] Zümer Sûresi, 39/22.
[1513] Nazmî, *a.g.e.*, s. 247.
[1514] Aynı eser, s. 247.

şeyin (Allah'ı) tesbîh etmeyi kesmesi nûrunun gitmesine, nûrun gitmesi ise onun ölümüne delâlet eder. Bu şekilde insanın Allah'ın zikrini unutmasıyla kalbinin nûrunun gitmesi, kalbinin ölmesi anlamına gelir."[1515] Nûrî Efendi bu tespiti yaptıktan sonra şu duâyı yapar: "*Allah'ım her halükarda bizi zikrin ile dirilt*."[1516] Zikirden gâfil olarak ölü hâle gelen kalbin, ancak gafletten kurtularak huzur ve sevince kavuşacağını söyler:

"Irağ itmiş özin gafletten 'âşık
Anın çün kalbi şendür 'ayn-ı 'açık
Yürekte ateşi var bağrı yanık
Gönül Allâh'a 'âşıkdur yenilmez"[1517]

Kur'anda üç âyette Allah'ı çok zikretmek emredilir. Bu âyetler şunlardır:"*Ayrıca Rabb'ini çok an, sabah akşam tesbîh et*",[1518] "*Ey inananlar! Allah'ı çokca zikredin ve O'nu sabah akşam tesbih edin*"[1519] ve "*Allah'ı çok zikredin*".[1520] Nûrî Efendi'ye göre bu âyetlerin işâret ettiği Allah'ın çokca zikredilmesi tehlîl, tahmîd, takdîs ve temcîd ile yapılması gerekir.[1521] O, zikrin sadece belli isimleri tekrar etmek şeklinde değil, hayatın her anında, türlü söz ve davranışla yapılabileceğini kanaatindedir.

Sûfîler arasında zikrin açık veya gizli olması konusunda bir ittifak sağlanamamıştır.[1522] "*Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle*

[1515] A.Nûrî, *Riyâz*, vr. 4b.
[1516] A.Nûrî, *a.g.e.*, vr. 4b.
[1517] A. Nûrî, Dîvân, vr., 39a, Der-Beyân-ı İktizâü'l-'Işk Fi'l-'Âşıkı's-Sâdık-4. Nûrî Efendi, "*Der-Vadî-i Yûnus Emrem Kuddise Sırruhû*" isminde (*Dîvân*, 37b.), "*Uyuman 'âşıklar*" nakaratlı yedi kıt'alık bir şiir kaleme almış ve gafletin zıddı olan uyanıklığa davet etmiştir. İlk üç kıt'ası şöyledir.

Mevlâ'yı zikr idün
Uyuman 'âşıklar
Lütfuna şükr idün
Uyuman 'âşıklar

'Işk ile yanalum
Cândan usanalum
Gelün uyanalum
Uyuman 'âşıklar

Terk idün gafleti
Gözedün fursatu
Bulasız vuslatı
Uyuman 'âşıklar

[1518] Âli İmrân, 3/41.
[1519] Ahzâb Sûresi, 33/41-42
[1520] Cum'a Sûresi, 62/10.
[1521] A.Nûrî, *Riyâz*, vr. 3b.
[1522] Konuyla ilgili bkz. Aynî, *a.g.e.*, ss. 258-260.

sabah akşam Allah'ı an. Gâfillerden olma."[1523] âyeti zikrin gizli yapılmasına delâlet eder. Ancak, Nûrî Efendi bu konuda üç farklı görüşün bulunduğunu söyler: Birincisi bu ayet Mekkîdir ve Hz. Peygamber Kur'ân'ı cehrî olarak okurken bu âyet müşriklere karşı korunmak maksadıyla nâzil olmuştur.. İkincisi, gizli zikir sâdece Hz. Peygambere mahsustur. Onun dışındakiler vesvese ve havâtıra kapılma imkânına sahiptir. Bu sebebten dolayı Hz. Peygamber dışındakiler halvette ve celvette havâtırı nefy ve vesveseyi def etmek hususunda cehrî zikir yapmaları gereklidir. Üçüncüsü ise, bu âyetten maksadın imâmın namazda kıratı esnasındaki zikre işâret olduğunu söyler.[1524]

Nûrî Efendi, İmam Azam'ın gizli, İmam Şâfii'nin ise cehrî zikri tercih ettiğini[1525] söyleyerek kendisi de bunu tercih eder. Hafî zikir kalbîdir ve sadece insanın kendisine faydası olur. Ancak cehrî zikir, şâyet riyâdan sâlim olursa, zâkire faydası olduğu gibi başkalarına yâni dinleyenlere de faydalı olur. Fakat cehrî zikirde riyâ olursa bu sefer dinleyenlere bir faydası olmakla birlikte zâkire de bir fayda vermez.[1526] Şeyh mübtedî müride kalbindeki havâtırı yok etmesi için zikirde sesini yükselmesini emreder.[1527] Bu dinleyenlere faydası yanında, kıyamet gününde onu duyan yaş ve kuru herşeyin şâhitlik etmesi açısından yapılır.[1528] Zikirde riyâ maksadı olmaksızın sesi yükselmek müstehabdır.

Ona göre cehrî zikirde ayrıca birçok fayda daha vardır: Evlerin nurlanması, kalplerin teşvîki, havâtırın nefyi gibi. Aynı şekilde varlıkların kıyâmet gününde zikre şahâdeti, meleklerin zâkir için duâ ve istiğfârı, Mü'min cinlerin duyması ve şeytanların kaçması, Allah'ın zâkiri zikrinden dolayı meleklerin katında zikretmesi gibi.[1529]

Cehrî zikrin daha faydalı olduğunu söylemesine rağmen, ona göre, her makamın bir makâli (sözü) ve her zâkirin bir hâli vardır. Zikrin nasıl kısımları ve çeşitleri varsa, zâkirlerin de meşrebleri vardır. Tehlil, tahmîd, tesbîh, tekbîr, Kur'an okumak hutbe okumak, ezan, salâ ve duâ birer zikirdir. Zâkirler de böyledir. Bazıları cehrî, bazıları hafî zikirde muhlis olur. Kimileri cehrî zikirde riyâya düşme konusunda kendisinden korkar, kimisi cehrî veya hafî olsun aynı şekilde şevk alır, bir kısmı da ancak cehrî

[1523] Araf Sûresi, 7/205
[1524] Nûrî Efendi, "Namazında yüksek sesle okuma, onda sesini fazla da kısma, ikisinin arası bir yol tut" (İsrâ Sûresi, 17/110) âyetiyle de namazda yüksek sesle okunmamasının emredildiğini, birçok âlimin bu görüşte olduğunu söyler. A.Nûrî, *Riyâz*, 18b.
[1525] A.Nûrî, *Riyâz*, 20a.
[1526] Aynı eser, vr. 17a .
[1527] Aynı eser, vr. 17a .
[1528] Aynı eser, aynı yer.
[1529] Aynı eser, vr., 20a.

zikirle vesveseden kurtulabilir veya hafî zikirle mutmaîn olur ve onun lezzetini hisseder.[1530] Bu hakîkatin farkında olarak, "*Zikre bir had (sınır) ve nihâyet koymayan Allah'a hamdolsun. Ne keyfiyette ve de de kemmiyyette. Ey ihvân, Allah'ı muhlis olarak zikredin. Gücünüzün yettiği kadar ve nasıl olursa olsun*" ifâdeleriyle, insanların değişik fıtratlarda bulunduğu, gizli veya açık, kişiye nasıl güzel ve kolay geliyorsa o şekilde zikir yapabileceğini, asıl önemli olanın riyâdan uzak ve Allah rızâsını gözetmek şartıyla zikre devâm edilerek, Allah'tan gâfil bulunmamak olduğunu söyler.

Cem olup zikr itmeğe Allâh'ı Allah 'ışkına
Bir bölük sâdıklaruz cevlâna irmişlerdenüz[1531]

Zikir konusunda tartışılan hususlardan biri de, hangi zikrin daha üstün olduğuna dâirdir. Nûrî Efendi, âlimlerin bu konuda ittifak etmediklerini ve "tahmîd", "tesbîh", "tekbîr", tehlîl" şeklinde ayrı fikirler ortaya koyduklarını söyler. Ona göre, en faydalı zikir, "tehlîl" ile yapılandır[1532] ve "Lâ ilâhe illallah", "ümmü'l-esmâ" dır.[1533] Bununla Allâh, bütün isim ve sıfâtları ile zikredilir. Bütün nebîlerin onu tebliğ için gelmiş, bunun için savaşmış ve savaşmayı emretmiş, bütün kitaplar ve suhuflar ona davet için[1534] indirilmiştir.[1535] Kelime-i tevhîd'in mazmûnunda tenzîh, tahmîd ve tekbîr vardır. Tenzih olmasaydı tevhîd de tam olmazdı [1536] Kelime-i tevhîd öyle bir kelimedir ki, onunla evvelemirde imân zâhir olur, ömrün ortasında kalb onunla tatmin olur ve ömrün sonunda kurtuluş onunla hâsıl olur.[1537] Aynı zamanda, "*Bil ki, Allah'tan başka ilah yoktur. (Habîbim) Hem kendinin hem de mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların günahlarının bağışlanmasını dile..*"[1538] âyeti, kelime-i tevhîdin istiğfârdan önce

[1530] Aynı eser, vr. 17b .
[1531] A.Nûrî, *a.g.e*., vr.39b, Fi'l-İş'âri 'an Sırrı Vuslatihî Kuddise Sırruhû-6
[1532] A.Nûrî, *Riyâz*, vr. 4b-5a.
[1533] A.Nûrî, *a.g.e*., vr. 6b.
[1534] Nûrî Efendi, "De ki, Ey ehl-i kitap, sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz. Allah'tan başkasına tapmayalım; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmayalım..." (Âl-i İmrân Sûresi, 3/64) bu hakîkata işâret ettiğini söyler. Bkz. A. Nûrî, *Riyâz*, vr. 5a. Yazdığı bir şiirde de bu şöyle ifâde eder:

"Enbiyâ zümresi ki gitmişler
Hakk'ı tevhîd ile yetmişler
Turmayup nice gündüz itmişler
Da'vet-i lâ- ilâhe illa'llah". Bkz. A.Nûrî, *Dîvân*, vr. 2a, Kasîde Der Vasf-ı Hudâ Hakîkat-î Lâ-İlâhe İlla'llah, 12.

[1535] A. Nûrî, Riyâz, vr. 5a.
[1536] A.Nûrî, *a.g.e*., vr. 7a.
[1537] Aynı eser, vr. 7a.
[1538] Muhammed Sûresi, 47/21.

geldiğine, diğer zikirlerden üstün ve zikrin aslı olduğunu beyân eder.[1539] Nûrî Efendi, kelime-i tevhid hakkında "*Kasîde Der Vasf-ı Hudâ Hakîkat-î Lâ-İlâhe İlla'llah*" isminde 20 kıt'adan oluşan bir kasîde yazmıştır. Bunun iki kıt'ası şöyledir:

Lâ'sı nefy itti cünd-i şeytanı
Oldu illâsı hizb-i Rahmânî
Kıldı isbât-ı sırr-ı vahdânî
Vahdet-i lâ-ilâhe illa'llah

Çün cemâli celâline çatmış
Lâ'yı illâ ile karup katmış
Kader ehlin kazaya uğratmış
Dehşet-i lâ-ilâhe illa'llah.[1540]

Abdülehad Nûrî, "Lâ ilâhe illallah" zikrinini anlatırken geleneksel tasnif üzere üç şekilde ele alır. Bunlar, "*lâ ma'bûde illa'llâh*", "*lâ maksûde illa'llâh*" ve "*lâ mevcûde illa'llâh*". Ona göre mübtedî sâlikler "*e-fe-raeyte, meni'ttehaze ilâhehû hevâhu*"[1541] âyeti ile işâret edilen nefs-i emmâre sahibi olduklarından, bu üç zikirde de sâdık değillerdir. Ancak, bir mürşidin işâretiyle bunlardan ilkini taklid ile nefs-i emmâreden kurtularak makâm-ı tahkîke ulaşırlar. Burada "*Lâ maksûde illa'llâh*" zikri çekilir, ancak, bunda da sâdık olamazlar. Çünkü, dînî ve dünyevî maksatları vardır. Burada da taklîd ile tahkîke ulaştıktan sonra, "*lâ mevcûde illa'llâh*" zikrine gelinir ki, burada çokları sâdık değildirler. Ancak güneşin doğmasıyla yıldızların yok olduğu gibi, şems-i hakîkînin zuhûru ile vücûd-i mecâzisi yok olan yani, "*fenâ fi'llâh*" makâmına erenler hâriç. Nûrî Efendi, "*lâ mevcûde illa'llah*" zikrinin taklid ile söylenmesinin câiz olmadığını ve küfre düşülebileceğini söyler. Bunun gerekçesini şöyle açıklar: "Zira, zerrât-ı 'âlemin her zerresi, vücûd-i vâcib olmak lâzım gelir. Bu hod hatâyı fâhişedir. Yâhud, hısâs-ı vücûdât, niseb ve izâfet mülâhazasıyla "*lâ mevcûde illa'llah*" mülâhaza olunursa, taklîd ile olur. 'An müşâhede olmayıp, yine hatâdan hâlî değildir."[1542]

Nûrî Efendi, şiirlerinde de zikirden ve onun faydalarından bahseder. Ona göre zikrin lezzetini tadan kişinin gönlünde mâsivâ sevgisi kalmaz:

"Lezzet-i mâl ü câha aldanmaz
Dünyâ bal olsa barmağın banmaz

[1539] A. Nûrî, Riyâz, vr. 7a.
[1540] A.Nûrî, Dîvân, vr. 2a, Kasîde Der Vasf-ı Hudâ Hakîkat-î Lâ-İlâhe İlla'llah- 3,16.
[1541] Câsiye Sûresi, 45/23: " Hevâ ve hevesini tanrı edineni gördün mü?"
[1542] Nazmî, *a.g.e.*, s. 245.

Yedi deryâyı nûş idüp kanmaz
Zikrünün lezzetin bulan diller"[1543]

Nûrî Efendi, "*Der-Beyân-ı 'Azamet-i Zikru'llâhı Te'âlâ ve Terâkkî-i Men Dâveme ilâ-Zikri'llâhi 'Azze ve 'Âlâ*" isminde yedi kıt'adan oluşan bir şiir yazmış ve zikrin büyüklüğüne ve erdiriciliğe dikkat çekmiştir. Bunun üç kıt'ası şu şekildedir:

Zikru'llâh 'ışka ser-mâye
Sâlikun kalbine mâye
Ulaşdurur ol Mevlâ'ya
Yanalum zikru'llâh ile

Zikru'llâh Kur'ân'un sırrı
Sanma ol Kur'ân'dan ayrı
Yok hidâyet andan gayrı
Yanalum zikru'llâh ile

'Âşık kim zikru'llâh ide
Gözlerinden perde gide
Hakk'un cemâlin seyr ide
Yanalum zikru'llâh ile[1544]

Nûrî Efendi bu şiirde zikirle yanmaktan bahsetmektedir. Yanmaktan kasdedilen, maksada giden yolda ayak bağı olan ve gönül çelen her hususu terkederek onların gözden ve gönülden sevgilerini atmaktır. Kısaca, olmak için ölmek; yarın yanmamak için bugün yanmak ve yakınması gerekeni yakmaktır.

Sonuç olarak Nûrî Efendi'ye göre, insan fıtratlarının değişik olması münâsebetiyle, bütün tarîkatların zikir usullerinin farklılığı tabiidir ve bir ihtiyaçtır. Zikir, sadece belli isimleri tekrar etmek değil, hayatın her anında Allah rızâsı için yapılan bütün davranışlar ve sarfedilen sözler bu kapsama girer. Önemli olan niyet ve ihlastır. Zikre bir sınır çizilemez ve gönlün râbıtasının kuvvetine göre artar.

4.3.1.4. Şükür

Nimeti dile getirmek ve onun değerini bilmek, iyiliği yapanı öğmek, yapılan iyilik konusunda memnûniyet duyulduğunu dile getirmek, nankör olmamak gibi manalara gelen şükür[1545] konusunda Abdülehad Nûrî şöyle der: "*Cenâb-ı Hakk'ın benî Âdem'e ettiği ihsân ve kerem ve envâ-ı ni'âm, bî-hadd ve bî-pâyândır. Bu mana "ve in te'uddû ni'mete'llâhi lâ-tuhsûhâ*"[1546] ile mukarrerdir.

Ona göre, Allah'ın kullarına verdiği en büyük nimetlerinden biri, bizzat insan vücûdunun kendisidir. Bunu şöyle dile getirir: "Vücûd ni'meti bir ni'mettir ki, nice bin

[1543] A.Nûrî, Dîvân, vr. 35a, Fî-İsti'lzâli'l-Lisân bi Zikri'r-Rahmân, 2.
[1544] A.Nûrî, *a.g.e*., vr. 61b, Der-Beyân-ı 'Azamet-i Zikru'llâhı Te'âlâ ve Terâkkî-i Men Dâveme li-Zikri'llâhi 'Azze ve 'Âlâ, 4-6.
[1545] İbn Manzur, a.g.e., c. IV, s. 433; Firuzabâdî, Kâmusu'l-Muhît, c. II, s. 62; Kuşeyri, a.g.e., s. 248; Uludağ, *TTS*, s. 460; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 677.
[1546] İbrâhim Sûresi, 14/34: "Allah'ın nimetlerini saymak isteseniz de sayamazsınız.."

ni'meti mutazammındır. Ve vücûdta teneffüs nimeti dahî bir ni'mettir ki, her bir nefesin duhûlunda ve hurûcunda birer şükür lâzımdır. Öyle olsa, abd cemi'-i ömrünü nefes nimeti şükrüne sarf etse, bu nimetin şükrünü uhdesinden hurûca imkân yoktur."[1547] Nûrî Efendi, şükr etmeyi, Allah'ın nimetine kulların cevâbı olarak kabul etmekle birlikte, Allah'ın nimeti yanında yetersiz olacağını söyler.[1548] Ancak, müellifimizin şükür konusunu ele alırken öncelikle, iç içe sayısız nimetler silsilesine sahip olan ve bu gün dahî bütün sırları çözülememiş vücûd nimetini örnek vermesi, tasavvufî düşüncede büyük önem arz eden insanın önce kendisine yönelmesi ve enfüsî âyetleri müşâhede konusunu ne derece önemsendiğinin bir işâretidir.

Nûrî Efendi'ye göre şükür üç kısma ayrılır:

1. Şükr-i Tâm: "Şükr-i tâm oldur ki, mün'am 'aleyhin, ni'mette, Mün'im'i müşâhedesidir."[1549] Bu mertebeye gelen kişi, bütün nimetlere şükür görevini ifâ eder. Ancak, bu mertebeye ulaşabilmek için, bir mürşîd-i kâmilin terbiyesi altında riyâzet ve mücâhede ile ibâdet ve tâat ile ma'rifetu'llâha vâsıl olmak gerekir. Bunun göstergesi, kişi için "*müferrih-i zât ve mümîdd-i hayat*" olan, nefes alış ve verişte şükür edebilmektir. Buna Halvetiyye'de "*def'-i havâtır ve hıfz-ı nefes*" denilirken, Nakşibendiyye'de "*Hûş der-dem*" derler.[1550]

Her nefeste şükür edebilecek şuur düzeyine ulaşabilmek bir idealdir. Aynı zaman bu, şuurun ve hatırda tutmak anlamında zikrin sürekliliği anlamına gelir. İnsanın iç yapılanması ve rûhî tekâmülü bu şuur düzeyinin fazlalığı ile doğru orantılıdır. Ayrıca her yerde hâzır olan Allah'ın huzurunda bulunmaktır ki, bu bilinç düzeyine ulaşabilen insan, ferdî tekâmülü yanında, toplumsal hayatın ahlâkî değerler içerisinde idamesini sağlamak açısından yaşantısıyla önemli bir rol üstlenebilir.

2. Amel ile yapılan şükür: Bunun en fazîletlisi kalb ile yapılanıdır.

[1547] Nazmî, *a.g.e.*, s. 268.

[1548] Nûrî Efendi, bu konuyu bir çok şiirinde de dile getirir: Bazıları şöyledir:

"Kul hamdüne kâdir ola mı ey ulu mevlâ
Zâtundan olur zâtına şâyeste tehâyâ." *Dîvân*, vr. 15b, Der Tevhîd-i Bârî Te'âlâ, 1.

"Hak'un ni'metleri ihsâ olunmaz
Ne mümkin ola kul eltâf-ı vassâf." *Dîvân*, vr. 34a, Her Ân-Râ Ki Tâlib-i Dîdâr Âyine-i Dil-i Pâk-i Sâfî, 7.

"Ey ki şânı 'uluvv-i istiğnâ
Kul nedür sana lâyık ide senâ." *Dîvân*, vr. 16a, Der Beyân-i 'acz-i Hod ve 'Uluvv-i 'Azamet-i Hüdâ, 1.

[1549] Nazmî, *a.g.e.*, s. 269.

[1550] Aynı eser, s. 269.

3. Lisân ve kalb ile yapılan şükür: Kişinin, kalbinde fikr-i İlâhî ve dilinde şükr-i İlâhî şeklinde yaptığı bu şükür, vasat ve ednâ olan şükürdür. Kişinin gaflette iken, dilin "*eş-şükrü li'llâh*" demesi şükür sayılmaz. Böyle şükredene de, şâkir denilmez. Herkesin endişesi ne ise, kendi dahî aynihî odur. Yani, kalb fikr-i İlâhî ile dolu, dil ise şükr-i ilâhî ile iştiğâl etmeli.[1551] Ona göre, gerçek mürşîd-i kâmiller, şükrün üç mertebesi ile de şâkirlerdir.[1552]

Abdülehad Nûrî'ye göre, gerçek Allah âşığı olan kimseler, bu üç çeşit şükürden birincisine nâil olmak için çalışmalı ve Hz. Ebûbekir'in, "*mâ-raeytü şey'en illâ ve raeytu'llâhe kablehû*"[1553] sözüyle işâret ettiği gibi, nimetten önce sayısız nimeti vereni görmesi, nakıştaki nakkâşı müşâhede etmesi gerekir:

"Gafletten uyar cânı hâzır ola gör hâzır
Bu 'âleme 'ibretle nâzır ola gör nâzır

Ey Nûrî-i bîgâne bak kesret-i ihsâna
Bu fazl-ı firâvâna şâkir ola gör şâkir."[1554]

Nûrî Efendi, insan vücûdu yanında, şükür etmeyi gerektiren en büyük nimetlerin başında aşk-ı İlâhî ve ru'yet-i Cemâl'in olduğunu söyler:

"Müyesser eyledün 'ışkı
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi
Cemâlün vaslına şevki
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi."[1555]

Hülasâ olarak diyebiliriz ki, Nûrî Efendi'ye göre şükür, kulun Allah'ın enfüsî ve âfâkî nimetlerinin farkında olması ve her nefeste dil ve hâl ile onu izhâr etmesidir.

4.3.1.5. Zühd

Lüğatte, soğuk ve ilgisiz davranmak, rağbet etmemek, azlığından dolayı birşeyi terketmek ve ondan yüz çevirmek gibi anlamlara gelen zühd,[1556] terim olarak,

---

[1551] Aynı yer.
[1552] Aynı yer.
[1553] "Hiçbir şey görmedim ki, onu görmeden önce Allah'ı görmemiş olayım"
[1554] A.Nûrî, *Dîvân*, vr. 36b, Der İkâzı Sâlikân 'ani'l-Gafketi ve'l-Keslân-1,7.
[1555] A.Nûrî, *a.g.e*., vr. 21b, Fî Izhâri'ş-Şükri ve'l-Hamdi 'Alâ-Mâ-En'ame 'Ale'l-'A. Nûrî-1.
[1556] İbn Manzur, a.g.e., c. III, s. 196-197; Zebidî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcu'l- Arûs min Cevheri'l-Kâmûs*, thk.: İbrahim et-Terezî, Beyrut, 1965'den ofset baskı. C. VIII, 150-151; Râğıp el-Isfahânî, *Müfredât*, s. 315; Uludağ, *TTS*, s. 544; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 787.

Allah'a ve âhirete yönelmek maksadıyla dünyâdan el-etek çekmek şeklinde tarif edilmiştir.[1557]

Kur'an, "Dünya'dan nasibini unutma"[1558] diyerek, insanın yaşam mekânına ancak gerektiği kadar değer verilmesini hatırlatırken, genellikle onun inananlar için aldatıcı yönlerine dikkat çeker. Kur'an'da dünya, oyun ve eğlence[1559] aldatma metâı[1560] önemsiz ve âhirete göre menfaati daha az,[1561] şımartan ve faydası geçici[1562] yönlerine dikkat çekilerek, insandan, imtihan için bulunduğu bu hayatta aldanmaması istenir.[1563] Böylece, Kur'an'ın yaşanmasını tarif ettiği ve övdüğü hayat tarzında, dünya ve onun şahsında temsil edilen herşeye karşı dikkatlı ve mesâfeli olunması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Mutasavvıflar, bu noktadan hareketle, dünyayı güzel ve süslü görünerek kendine çeken ve böylece Allah'a kavuşma yolunda insanları aldatan bir varlık olarak görmüşlerdir.[1564] Bunun neticesi olarak da, dünyadan ve hatta nihâyî noktada Allah'tan başka herşeyeden asıl itibâriyle kalbî boyutta yüz çevirmeyi ve onları terketmeyi tercih etmişlerdir.

Ancak, sûfîlerin bulundukları mânevî makamları bilmeyen ve anlamayan kişilerin, onların sarfetmiş oldukları sözlerin sadece basit anlamlarına bakmaları ve hakîkatteki delâletini ve hatta söz sâhibinin kimliğini, söyleme sebebini, bulunduğu ortamı ve gerçekteki kastının ne olduğunu; bunun yanında, tasavvufun kâlden ziyâde hâl olması münâsebetiyle sûfîler tarafından sembolik dilin yoğun bir şekilde

---

[1557] Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 109; Kuşeyrî, a.g.e., s. 172; Uludağ, *TTS*, s. 544; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 787.

[1558] Kasas Sûresi, 28/77.

[1559] Bu âyetler şöyledir: Ankebur Sûresi, 29/64: "Bu dünya hayâtı sâdece bir eğlenceden, bir oyundan ibârettir. Ahiret yurduna (oradaki hayâta) gelince, işta asıl yaşa odur. Keşke biliş olsalardı."; En'am Sûresi, 6/32: "Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Muttakî olanlar için âhiret yurdu muhakkak ki daha hayırlıdır. Hâlâ akıl erdiremiyormusunuz."; Muhammed Sûresi, 47/36: "Doğrusu dünyâ hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir..."; Hadîd Sûresi, 57/20: " Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibârettir."

[1560] Âl-i İmran Sûresi, 3/185: "...Bu dünya hayâtı ise aldatma metâından başka bir şey değildir."

[1561] Nisâ Sûresi, 4/77: " ... Onlara de ki: "Dünya menfaati önemsizdir." Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır ve size kıl payı kadar haksızlık edilmez."; Tevbe Sûresi, 9/38: " ...Dünya hayatını âhirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır."

[1562] Râd Sûresi, 13/26: " ...Onlar dünya hayâtıyla şımardılar. Oysa âhiretin yanında dünya hayâtı geçici bir faydadan başka bir şey değildir."

[1563] Bu konuda Goldziher'in katılmadığımız bir görüşünü belirtmek istiyoruz. Yukardaki âyetlerle Kur'an'ın dünya hakkındaki genel yaklaşımı ortada olmasına rağmen Goldziher'e göre ilk zâhidler Hz. Peygamber'in (bu aynı zamanda Kur'an da demektir) öğretilerinden çok, dünyadan el etek çekmiş hristiyan keşişlerden etkilenerek nefse cezâ verme ve onu öldürme eğilimini tercih etmişlerdir. Zira Hz. Peygamber, her türlü kişisel eğilimlere ve ruhbâniyete karşı idi. Bkz. Goldziher, İgnar, "İslâmiyetin İlk Zamanlarında Zühd", çev.: Hayrani Altıntaş), *AÜİFD*, Ankara, 1981, sy. XXIV, s. s. 539.

[1564] Gazali, *Kimya-yı Saâdet*, çev: Faruk Meyan, Bedir Yay., İstanbul, 1979, s. 372.

kullanıldığını dikkate almadan, sûfîleri ve onların sözlerini yargılamaları genellikle yanlış kanaatler ortaya konulmasına neden olmuştur. Bu durum, zühd konusunda da geçerlidir. Sûfîlerin, farklı kelimelerle dile getirdikleri ve genel anlamda dünya ismiyle temsil edilen herşeye karşı zâhid olmayı dilemeleri, onu bütünüyle reddetmek anlamında değildir. Reddedilen ve tehlikeleri karşısında uyanık olunması gereken hususlar, dünyanın çirkeflikleri, menfaatperestlik ve bencillik, kin ve gayz dolu insânî ilişkiler, tüketim hastalığı, israf ve gösteriş tutsaklığıdır. Çünlü dünya diğer yönüyle, âhireti kazanma yeri, ilâhî güzelliklerin sergisi, Cemâl'in tecellîgâhıdır.[1565] Bu hususta Abdü'l-Bârî en-Nedvî, yemeği azaltmaktan ziyâde, sürekli zihnen yemekleri düşünmemek ve konuşmamanın zühd olduğunu söyler.[1566] Bu ifâdeler ortaya koymaktadır ki, sûfîlerin zühd kavramından murâdları tamamen dünyadan kopmak değil, fikren ve zikren dünyanın kulu olmamak, azla yetinmektir.[1567]

Nûrî Efendi, zühd konusunda eserlerinde bilgi vermez ancak, şiirlerinde dünyanın aldatıcılığı, değersizliği, fâniliği ve Allah vâsıl olma yolunda terkinin gerekliliği konularını çok geniş şekilde ele alır. Ona göre dünya, aşk-ı İlâhîye mübtelâ olanlar için Ma'şûk'undan ayrılık yeri olan bir zindandır. Ma'şûka kavuşmanın yani, bu zindandan kurtulmanın tek yolu ise, beden hapishânesinden ruhu kurtaracak ölümdür.

Zindân-ı firâk içre koma 'âşık-ı zârı
Sultân-ı visâlün irişüp eylesün âzâd[1568]

Ona göre zâhid ile âşık arasındaki fark şudur: Zâhid kendisine verilen nimetlerden haz duyarken, âşık, Yaratandan gelen belâlardan bile haz alır. Yani zâhidlikte, kısmen de olsa bir madde tutkusu bulunmaktadır.

Tefâvüt hayli vardur zâhid ü 'âşık meyânında
İder zâhid 'atâdan haz bulur'âşık belâdan haz.[1569]

[1565] Kara, Mustafa, "Tasavvufî Düşüncede İnsan-Dünya Münâsebetleri ve Zihniyetimiz", *Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri*, Bursa, 16-17 Haziran, 1990, s. 158-160. Ayrıca bkz. Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi*, ss. 104-106; Mehmet Demirci, "Zâhidlik Nedir? Dünyâ Âhiret Dendesi Nasıl Kurulur?", *DEÜİFD*, İzmir, 1987, sy.: IV, s. 105-126.

[1566] en-Nedvî, Abdü'l-Bârî, *Tasavvuf ve Hayat,* ter.: Mustafa Ateş, TDV Yay., Ankara, 1998, s. 103.

[1567] Dünyâdan azla yetinmekle ilgili hadisler için bkz. Abdullah İbn Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik*, ter.: M. Adil Teymur, İstanbul, 1992, ss. 123-125.

[1568] A.Nûrî, *Dîvân*, vr. 27b, Der-Beyân-ı Tevhîdü'l-Ef'âli ve's-Sıfât, 3.

[1569] A.Nûrî, *a.g.e*., vr. 33a, Der-Sırr-ı Kavlihî Te'âlâ "Men Kâne Fî Hâzihi A'ma Fe Hüve Fi'l-Âhirati A'ma, 5.

Zühdün ruhuna vâkıf olmadan şekilde şekil itibariyle zâhid görünen kişiler ile Allah'tan başka her şeye zâhid olan âşığın sahip olduğu zühd anlayışı arasında mahiyet ve derece farkı bulunmaktadır. Tasavvuf literatüründe şekilci zâhidlerin zühdüne zühd-i huşk veya zühd-i bârid denilmiştir.[1570] Bu zühd anlayışı, tasavvuf yoluna yeni girenler için bir aşama olarak kabul edilebilir.

Nûrî Efendi, Allah'tan başka her şeyin fâni olduğunu hatırlatarak,[1571] âhiret saâdetine vâsıl olmak için dünyanın imtihan yeri olduğunu, nakıştaki nakkâşı görmeden[1572] ve dünyada ilâhî aşkı bulmadan âhirette Allah'ın lütfuna mazhar olunamayacağını söyler.

Bugün 'ışkı ile bulmaz isen hubb-ı likâdan haz
O gün mümkin degüldür bulasın lutf-ı Hüdâ'dan haz

Halâvet almayan 'ışk-ı Hudâ'dan dâr-ı dünyâda
Behîşt içre bulur mı ol cemâliyle safâdan haz.[1573]

Ona göre, dünya ve âhiretin varlık gayesi ve hikmeti, Allah'ın bilinmesine vesile olmaktır. Allah âşıkları için, dünya bir kenara, cennet dahi gaye değildir. Onların asıl talebleri, Hak'ın cemâlidir. Buuradan yola diyebilirz ki, sûfide ruhî tekamül arttıkça gayelerde de bir yükselme olmaktadır. İlk başta dünya nimetleriyle aldanan kişi, nihâyette sadece cemâlullah'ı mişâhede ile kanmaktadır. Yunus Emre'nin de dile getirdiği gibi havass ufku ve gönlü ötelerde ve yücelerdedir. Onlar için cennet ve huri, dünya nimetlerinden çok üstün olmakla birlikte maksad-ı aksâ olan Hak'ın cemâlini müşâhede etmenin yanında önemsizdir.

*Küntü kenz*ün sırrudur dünyâ vü 'ukbâdan garaz
Ana mekteb-hânedür bu çarh-ı mînâdan garaz

Nûrîyâ hiç gayrı matlab kalmadı 'âşıklara

[1570] Bkz. Cebecioğlu, *TTDS*, s. 788.

[1571] Rahman Suresi, 55/26-27: "Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak, ancak azamet ve ikram sâhibi Rabbının zâtı bâkî kalacak."Nûrî Efendi Bunu şu şekilde dile getirir:

"Çün kelâmında Hazret-i Yezdan
Buyurur *Küllü men- 'aleyhâ fân*." *Dîvân*, vr. 8b-9a: Tercî'-Bend-İ Mu'aşşer Der Evsâf-ı İksâr-i Zikr-İ Lâ- İlâhe İllâ Hû Te'âla 3/1.

[1572] Kur'an dünyada Allah'ın varlığını, birliğini ve nimetlerini görmeyenlerin âhiretteki durumunu şöyle tarif eder: İsrâ Sûresi, 17/72 : "Her kim bu dünyâda körlük ettiyse , o artık âhirette de daha kör ve gidişçe daha şaşkındır."

[1573] A.Nûrî, *Dîvân*, vr. 33a, Der-Sırr-ı Kavlihî Te'âlâ "Men Kâne Fî Hâzihi A'ma Fe Hüve Fi'l-Âhirati A'ma-1,2.

Hak cemâlidür hemîn cennât u Tûbâ'dan garaz[1574]

Bunda bulursan cemâl-i mutlakı
Cennet arzûsunu dilden kıl tırâş[1575]

Nûrî Efendi, insanın dünyada olmakla birlikte dünyaya âit olmadığını, rûh yönüyle Allah'tan geldiğini ve tekrar ona döneceğini, bu dünyanın, ruhun asıl mekânının olmadığını ve bir pula dahi alınmayacak kadar değersiz olduğunu söyler.

Şâh-ı cihânı aldayan ol fânî dünyânın
Sultanlığını bir pula almaz gedâ-yı 'ışk[1576]

Ey murg-ı bâğ-ı lâ-mekân
Ey remz-i sırr-ı *kün fe-kân*
Yirün değildir bu cihân
Gel gidelim Hakk'dan yana[1577]

Nûrî Efendi burada Allah'a vuslat arzusunu dile getirir. Mevlana'nın da "düğün gecesi" olarak dile getirdiği bu vuslat arzusu, ancak aşk-ı ilâhî ile yananların ve masivayı gönülden atanlarınların kârıdır.

Abdülehad Nûrî, ilk insanlar olan Hz. Adem ve eşi Hz. Havva'nın, Allah'ın sevgilisi nice peygamberlerin, büyük başarı ve şöhret elde etmiş İskender ve Kisrâ'nın, insânî aşkın sembolü olmuş Ferhat ile Şirin ve Leylâ ile Mecnun'un artık olmadıklarını hatırlatarak, bu dünyanın nicelerini yuttuğuna dikkat çeker ve böylece, insana fânîliğini hatırlatarak, dünya menfaatlerinin ve nimetlerinin geçiciliğine[1578] aldanmaması gerektiğini söyler:

1. Nice ejderleri yutup dünya
   Eyledi her birini nâ-peydâ

2. N'oldı bildün mi Rüstem-i hûni
   Kanı yâ Kahramân-ı bî-pervâ

3. Kanı Nûşirrevân u İskender
   Kanı Hûşenk ü Kaytafâ Kisrâ

4. Kanı Sultân-ı Yusuf-ı devrân
   Kanı Ya'kub u Âdem u Havvâ

5. Kanı Ferhâd u sûret-i Şirin
   Kanı Mecnûn u hâlet-i Leylâ

6. Cümlesi sâye-veş gelüp gitdi

[1574] A.Nûrî, *a.g.e*., vr. 42b, Der-Beyân-i Ma'rifetu'llâhi Te'âlâ Mine'l-Enfüsi ve'l-Âfâk-1,7.
[1575] A.Nûrî, *a.g.e*., vr, 41b, Der- İfşâyı Sırr-ı Küntü Kenz-3.
[1576] Aynı eser, vr. 44b, Der-Beyân-ı Safâ-yı Vefâ-yı 'Işk-3.
[1577] Aynı eser, vr. 17a, Der Da'vet ü İrşâd-ı Sâlikânı Râh-ı Hüdâ-4.
[1578] Dünya ve dünyadaki herşeyin fânî olduğu Kur'anda bir çok âyete beyan edilmiştir. Bkz. Al-i İmran Sûresi, 3/185; İsrâ Sûresi, 17/99; Enbiyâ Sûresi, 21/34-35; Mu'minûn Sûresi, 23/15; Ankebut Sûresi, 29/57; Rahman Sûresi, 55/26-27.

Zâil oldı hayâl-i zıll-âsâ

7. Huccet ile bu hâne-i şûmun
Eyledi Hak fenâsını imzâ.[1579]

Abdülehad Nûrî Efendi'nin dünyanın değersiz, aldatıcı ve fânî olduğunu ifâde eden görüşlerini bu şekilde ortaya koyduktan sonra, şimdi de, onun bu fenâ âleminde âhiret saâdetine tâlib olanların nelere karşı zâhid olması gerektiğine dâir düşüncelerini görelim. Ona göre, ebedî saâdetin ve cemâlullâha vâsıl olmanın yolu öncelikle candan geçmesini bilmektir:

Görmek dilersen dilberi terk-i cihân it gel beri
Bu arsada top it seri çevgâna gel çevgâna gel[1580]

Gözlerüm yaş yerine kan ağlasun
Dîdeye kıymaz mı dîdâr isteyen[1581]

Cân mı kayırur vuslat-ı Cânân dileyenler
Ten mi sakunur ol yola kurbân dileyenler[1582]

Nûrî Efendi, dünyayı aldatıcı yönüyle bir kadına benzeterek, zararlarından emin olabilmek maksadıyla onu boşadığını, ona karşı kalbinde sevgi ve bağlılık kalmadığını söyler:

Bunca günlerdür çeküp eflâk-i şümun kahrını
Sabr idüp yutdum nice demler zaruri zehrini
Boşayup şimdi zen-i dünyâyı virdüm mehrini
Tâc u tahtı terk idüp yıkdum vücûdum şehrini
Neylerem cân u cihânı ol cihân-ârâ yeter[1583]

Nûrî Efendi'nin dünyayı kadına benzetmesi bir çok açıdan üzerinde durulması gereken bir husustur. Kadın, erkeği bütünleyen yönüyle bir yandan insanın tekâmülüne yardımcı olurken diğer taraftan genel anlamda Allah'ın yeryüzündeki halîfesi olan insanın bu makama ulaşmakta, özel anlamda ise

[1579] A.Nûrî, Dîvân, vr. 8b-9a: Tercî'-Bend-i Mu'aşşer Der Evsâf-ı İksâr-i Zikr-i Lâ- İlâhe İllâ Hû Te'âla-2/1-7.
[1580] A.Nûrî, *Dîvân*, vr. 47a-3.
[1581] Aynı eser, vr., 57a, Der-Terk-i Nâm-ı 'Âr Der Reh-i Vuslat-ı Yâr-7.
[1582] Aynı eser, vr. 31a, Der-Terk-i Cân Fî Taleb-i Cânân, 1.
[1583] Aynı eser , vr. 14a, Gazel-i Şeyhî Efendi Tahmîs-i Hazret-i Nûrî, 3.

tasavvufî hayattaki seyr ü sülûkta yol alırken ayağının en çok kaydığı yönlerden bir tanesidir.

Bu şekilde, Allah'a vâsıl olmanın ilk yolu olarak candan geçmek gerektiğini dile getiren Nûrî Efendi, cihândan da geçmek gerektiğini ve insana lâzım olanın dünyanın yemekleri değil, rûhânî gıdalar olduğunu dile getirir:

Sanma ki esîr-i ekl ü şürbüz
Ruhâni gıdâya mâliküz biz[1584]

Nûrî Efendi, kişinin dünyanın aldatıcı meşgalelerine mahkum olmadan, âlemde bir katre mesâbesinde olan nefsini, aşk-ı İlâhîde gark ederek, katreden ummâna ulaşacağını, bunun için de İbrahim Ethem'in yaptığı gibi tac ve tahtın terkenin ve hatta varlık namına hiçbir şeyin kalmaması gerektiğini söyler. Ona göre, Allah'ın ihsânını isteyenler, bu şekilde dünyâdan el yıkamış ve ancak zikrullah ile meşgul olmuşlardır:

Ey Nûri alup behre egme başunı dehre

Sal katreni ol bahre 'ummân ide gör 'ummân[1585]

İbn-i Edhem gibi tâc u tahtın terk eyleyüp
Kul olan gelsün berü sultân-ı 'ışka es-salâ[1586]

Ey Nûrî sakın varlığ ile varma huzûra
'Arz eyler iken yokluğun ihsân dileyenler[1587]

Cân u cihânı kodılar
Bu dünyâdan el yudılar
Yetmez mi Allâh didiler
Hak yolının 'âşıkları[1588]

[1584] A. Nûrî, *Dîvân*Aynı eser, vr. 4b, Kasîde Der-Tahdîs-i Ni'am Ber Mucîb-i 'Âyet-i "Ve Emmâ bi-Ni'meti Rabbike Fe-Haddis" 19.
[1585] Aynı eser, vr. 54b, Der-İrşâd-ı İle'z-Zikri Bi'l-Cevelâni ve'd-Deverân-7.
[1586] Aynı eser, vr. 18b, Der Da'vet-i Hâss ve 'Âmm Bi'l-Kurbi'l-Meliki'l-Allâm-2.
[1587] Aynı eser, vr. 31a, Der-Terk-i Cân Fî Taleb-i Cânân-6.
[1588] Aynı eser, vr. 65b, Der-Ma'nâ-yı "Mûtû Kable en Temûtû-4.

Nûrî Efendi, gönülde aşk-ı ilâhînin tam olarak yerleşebilmesi için sadece candan ve dünyadan değil, aynı zamanda âhiret hayatının nimeti yâni, cennetten de geçilmesi gerektiğini ve böylece gönlün huzura kavuşabileceğini dile getirir:

‘Işk-ı nârı irdi câna
Oldu kül o yana yana
Ne bakam iki cihâna
Çün ânunla sohbetüm var[1589]

Nider ol bağı bostanı
Nider hûriyi gılmanı
Firâkınla yanar cânı
Gönül sensiz karar itmrez[1590]

Modern batı düşüncesinin insana empoze ettiği pragmatist hayat anlayışı, tasavvufî düşünce karşısında oldukça sığ kalmaktadır. Her ne kadar Kur’an’da inanan ve hayırlı işler yapanlara cennet ve huri gibi somut mükafatların verileceği beyan edilse de, bunlar hakîki maksat olmayıp, herşeyi kendi sınır ve kabiliyetleri içerisinde algılayan ve tasavvur eden insanın anlamasını kolaylaştırmak için olmalıdır. Burada Nûrî Efendi’nin dile getirdiği sûfîleri yaklamşımı ise nimetle kanaat değil, nimet sahibi ile maiyyettir.

Ona göre, varlığa varmanın yolu, vardan başka herşeyi yok bilmek ve bu yolda yürümektir. Canlar pazarına varıp canını satmayan, cânânı bulamaz.

Ağyârı çü terk itmeyesin yâr ele girmez
Yokluk yoluna gitmeyesin var ele girmez

Bâzâra virüp cânını cânân ala gör kim
Dernek tağılır bir dahi bâzâr ele girmez[1591]

Abdülehad Nûrî Efendi’nin zühd anlayışını şiirleriye ortaya koymaya çalıştıktan sonra, son olarak, onun bu konuyla ilgili görüşlerinin özeti sayılabilecek ve zâhidlik yönünü daha iyi anlamamızı sağlayacak güzel bir şiirini görelim:

1. Ey dil zen-i dünyânun çün âline aldandun
   Pervâne gibi her dem şem‘-i ruhına yandun
   Kardaş o yalancınun rengine mi boyandun
   Va’dine mi dayandun ‘ahdine mi inandun
   Bilmem bu dünyâ sana bâki mi kalur sandun
   Bu meclîs-i fânîde sâkî mi kalur sandun

2. Dünyaya nazar itsen bin başlı bir erkamdır
   Her başta dehânı bin her lokması âdemdür
   Tiryâkı anun semdür her bir demi mâtemdür
   Fikr eyle bu mânâyı fehm eyle ne ‘âlemdür
   Bilmem bu dünyâ sana bâki mi kalur sandun
   Bu meclîs-i fânîde sâkî mi kalur sandun

[1589] Aynı eser , vr. 31b, Der-Terk-i Dünyâ ve ‘Azîmet-i Bâ-Ma‘na-4.
[1590] Aynı eser, vr. 38a, Der Taleb-i Mevlâ ve Terk-i Mâ-Sivâ-3.
[1591] Aynı eser, vr. 38b, Der-Pend-i Sâlikân Der- Reh-i Tâleb-i Cânân.

3. Mât oldı o şehler kim vaslını gönül özler
Vasfını murâd itsen şerh eyleyemez sözler
Hâk oldı o sîm tenler soldı o siyah gözler
Kanı o kalem kaşlar kanı o güzel yüzler
Bilmem bu dünyâ sana bâki mi kalur sandun
Bu meclîs-i fânîde sâkî mi kalur sandun

4. ‘Âkil geçinen cânlar âhir ana aldandı
Dünyâya virüp varın assı iderem sandı
Sa’y ile göçüp kondı cehd ile bilüp indi
‘Uryân girecek kabre hasret odına yandı
Bilmem bu dünyâ sana bâki mi kalur sandun
Bu meclîs-i fânîde sâkî mi kalur sandun

5. Ey Nûrî uyar cânı sakın ki geçer fursat
Sel gibi akar ‘ömrün yel gibi ider sür’at
Bin yıl yaşasan âhir gelmez sana bir sa‘at
Ey göz niçe bir uyku ey dil niçe bir gaflet
Bilmem sana bu dünyâ bâkî mi kalur sandun
Bu meclîs-i fânîde sâkî mi kalur sandun[1592]

Bu şiirden yola çıkarak müellifimizin zühd anlayışının daha iyi anlaşılabilmesi için ona göre dünyanın hakikatı ve insanın yapması gereken hususların neler olduğunu maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Bu dünya yalandır ve yoktan yaratıldığı gibi bir gün de yok olacaktır.

2. İnsanı aldatan rengarenk süslerle doludur.

3. Bu dünyada mutlak bir saadete vasıl olmak mümkün olmayıp belki aşk-ı ilâhî ile yanan bir sûfî için maşukundan ayrı olmanınn verdiği bir çilehane ve diyâr-ı mâtemdir.

4. Dünya içindekilerle birlikte fânidir. Burada sürülen saltanatlar ve sahip olunan makamlar geçicidir. Asırlar boyu insanların gözleri önende gelip geçen sultanlar bunun en güzel delilidir.

5. Bu dünyada sahip olunan maddî güzellikler de geçicidir. Bu fâniliğin farkına vararak bitmeyen güzelliği talip olmak gerekir.

6. İnsanın en kutsal âletlerinden biri akıl olmasına rağmen, hakîkati kavramada yeterli değildir.

[1592] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 11b, Fî Bedâheti Fena’i ‘Âlemi’d-dünyâ bî umûrin lâ yümkinu İnkâruhâ

7. Bu dünyaya çıplak gelinir ve buradan çıklak ayrılınır. İnsanın sûretinin ve sahip olğu zâhiri süslerin kıymeti yoktur.

8. Dünya, bir imtihan diyarıdır. Üstelik bu imtihan yerinde zaman hızla akıp gitmektedir. İnsan uzun yıllar yaşasa bile bir sonu vardır. Bu açıdan hayatın her anında, hatta her nefeste gafletten uzak durmak gerekir.

4.3.2. SEYR U SÜLÛKA DÂİR OLANLAR

4.3.2.1. Seyr u Sülûk

Lügatte gezmek, yola koyulmak,[1593] tasavvuf ıstılahında ise, bir mürşid-i kâmilin idâresinde Allah'a vuslata çıkılan ve herkesin istidâdı derecesinde makam ve nertebelere ulaştığı mânevî ve rûhî yolculuk[1594] anlamına gelen seyr u sülûk[1595] bir ahlak ve şahsiyet eğitimidir. Ancak bu eğitim, öncelikle rûhî boyutta olduğu için oldukça zordur. Çünkü insan, bir kardan adam değildir ve basit el darbeleriyle şekillenemez. Alexis Carrel bu konuda şöyle der: " İnsan, tekrar yücelmesi için kendini yeni baştan inşa etmek zorundadır. Ve bu yenileşmeyi ızdırap çekmeden yapamaz. Çünkü o, hem mermerdir, hem de heykeltıraş. Gerçek çehresini tekrar almak için, büyük çekiç darbelerini kendi maddesine indirerek kıvılcımlar çıkaracaktır."[1596] Yani, acı ve zorluklarlar çekilmeden yeniden bir yapılanma olamaz. Çünkü, acı çekmekle varlıkta bir uyanma ve farkındalık olur. İşte tasavvuf literatüründe seyr u sülûk olarak tanımlanan bu manevî yolculuk ve eğitimin gayesi budur. Bu, bir başka ifâde ile kişinin tevbe ile girdiği yolda, dünyevî arzularını ve bunlar karşısındaki mahkûmiyetini yenebilmek maksadıyla bedenen ve rûhen İlâhî irâdenin hâkimiyetine girme arzusudur. Sâlik, seyr u sülûka sadâkatle bağlı kalarak ve gereklerini yerine getirerek, nefs-i mutmainne hal ve makamına ulaşır ve bu hâle ulaşan ruhun ilâhî aşk ve mânevî harâreti sâyesinde nefste

[1593] Isfahânî, *Müfredât*, s. 349.
[1594] İnsan dâima hâlden hâle geçiş ve bir nevi yolculuk hâlindedir. Bu meyanda insanın ilk yaratılıştan son varacağı yere kadar altı aşamalı bir sefer yaptığı kabul edilir: 1. Topraktan kurtuluş, 2. Babadan anne rahmine nutfenini seferi, 3. Rahimden dünyaya çocuğun seferi, 4. Dünyadan kabre, 5. Kabirden mahşere, 6. Mahşerden cennet veya ceheneme. Bkz. el-Makdisî, *Hallu'r-Rumûz*, s. 90.
[1595] Nicholson, "Sülûk", *İA*, c. XI, s. 231-232; Uludağ, *TTS*, s. 428; Cebecioğlu, *TTDS*, ss. 637-638.
[1596] Carrel, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, Yağmur Yay., İstanbul, 1973, s. 20.

var olan soğukluk gider ve bâtın nurlanır, melekût âlemini müşâhede eder duruma gelir.[1597]

Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre, "*Abd, ubûdiyetini izhâr ve isbât etmedikçe, Mevlâ ona lâyık tecelliyât etmez. Makâm-ı ubûdiyetten her hangi makâma terakkî ederse, ona lâyık ve münâsip tecellî ile şeref-yâb eder.*"[1598] Yani kul, her zaman bir tekâmül gayreti içerisinde bulunmalıdır. Tasavvufta bu rûhî tekâmül, ancak seyr u sülûk ile olabilir. Fakat, her sâlik aynı istidât ve gayrete sahip değildir. Bu iş zordur ve sabır ister. Bu açıdan Nûrî Efendi, herkesin yeteneklerini göz önünde bulundurarak seyr u sülûk programı uygular. "*Tâlib-i sâlik, celâl ve kahr ile terbiyeye bâ'is, kemâl-i kemâldir. Lâkin, her tâlibin tahammülü olmamak ile, bî-behre kalmasınlar deyu cemâl ve lütf ile terbiye ideriz. Ana binâen ekserî, tarîkat ve ma'rifette, tahsîl-i kemâl itmeyüp, istidâdınca terbiye olunur.*"[1599] Bu ifâdelerden de anlaşılacağı üzere, seyr u sülûkun ve hatta genel anlamda tasavvufî hayatın asıl gayesi, bütün sâlikleri kemâl mertebesine ulaştırmak değil, dâima bir tekâmül potası içerisinde tutarak, iç ve dış dünyasıyla bir bütün halinde bulunduğu mânevî makamdan daha üst makamlara ulaşmasına yardımcı olmaktır.

Abdülehad Nûrî, sâlik'in riyâzet ve mücâhede yoluyla Allah'a yönelişi nisbetinde, O'nun lutf ve teveccühüne mazhar olacağını söyler. "*Sâlik, Cenâb-ı Hakk'a ne mertebe teveccüh ve ikbâl ederse, Cenâb-ı Hakk-ı 'Azîz ve Hakîm dahî sâlike ol mertebe ikbâl ve teveccüh eder. "İzâ telkânî 'abdî bi-şibrin telkaytühû bi-bâ'in."*[1600] *hadisi bu manayadır. Eğer sâlik bir nefes teveccüh ve ikbâl ederse, ona göre, dahi ikbâl ve teveccüh eder. Bir saat olursa da ona göre teveccüh olur.*"[1601]

> Nazmî Efendi, şeyhi Nûrî Efendi'ye şöyle bir sual yöneltir: "Evcât-ı kemâlâta 'urûc ve su'ûd mevhibe-i ilâhiyye midir, yoksa, 'abdin kesbinin medhali var mıdır?" Bu soruya cevâben Nûrî Efendi, "Evveli vehb, âhiri kesbîdir. Yani, âlem-i ervâhta 'ata-yı kâbiliyyet ve isti'dâd fazl-ı ilâhî ve vehb-i nâ-mütenâhîdir. Ve neş'et-i nasûtiyye, feyz-i ezelin zuhûru, 'abdin kesbine mevkûf ve muhtâçtır."[1602] Bu şekilde Nûrî Efendi, her kulun aynı kabiliyete sahip olmamakla birlikte,

[1597] Dâvut el-Kayserî, *Risâle fî ilmi't-tasavvufî*, tahkik: Mehmet Bayraktar, *AÜİFD*, c. XXX, Ankara, 1988, s. 206.
[1598] Nazmî, *Hediyye*, s. 236.
[1599] Nazmî, *a.g.e.*, s. 244.
[1600] "Kulum bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşırım". Bzk. Buhârî, Tevhîd, 50; Müslim, Zikr, 2,3.
[1601] Nazmî, *a.g.e.*, s. 246.
[1602] Nazmî, aynı eser, s. 263. A. Nûrî, verdiği bu bilgiyi bir örnekle anlatır: Meselâ Padişah Üsküdar Bahçesi'nde bir ziyâfet murad eder ve davet eder. Bu davet üzerine İstanbul halkından kimseler gemilere binerek Üsküdar'a giderlerse ziyâfetten hisse-dâr olurlar. Üsküdar'a gitmeyen olamaz. Ancak, saraya varanlardan bazıları mütecâviz hareketlerde bulundukları zaman ziyâfetten hisse-dâr olamadıkları gibi, dayak da yerler." Nûrî Efendi'nin sembolik olarak anlattığı bu örneği, Nazmî Efendi, tasavvufî açıdan şöyle yarumlar: "Kişinin evinden çıkarak deniz kenarına gelmesi Şeriat ile amel etmek, gemiye binerek Üsküdar'a geçmek âdâb-ı tarîkat ve sülûk; saraya varmak, marifet

kendi istidâtına göre kesb gayreti içerisinde bulunması gerektiğini söyler. Ona göre sâlik, seyrinde Misal âlemine vâsıl olduğunda, yaşamış olduğu manevî mirac sayesinde Hz. Peygamberin miracının da keyfiyetine vâkıf olur.[1603]

Abdülehad Nûrî, seyr u sülûkun tarîkatlara göre değişik metodlar üzere yürütülmesine rağmen, asıllarının bir olduğunu söyler. Nakşibendiyye'nin on bir esas[1604] ile sâlikleri terbiye ederlerken, Halvetîlerin esmâ-i seb'a ile yaptıklarını ve "*nazar olunsa hakîkatları birdir*"[1605] diyerek, aynı gayeye değişik yollarla gidildiğini ifâde eder.

Sülûkta yol katetmenin şartı kâmil bir mürşide teslim olmaktır.[1606] Şimdi, Nûrî Efendi'nin bu konuyla ilgili görüşlerini ortaya koymaya çalışalım.

4.3.2.2. Mürşid ve Mürîd

Tasavvufî eğitimin öğretmeni konumunda bulunan şeyh, lügatte, "yaşlı ihtiyar, pîr, bey, önder, kabile başkanı"[1607] anlamındadır. Tasavvuf ıstılâhı olarak ise, "şeriat, tarîkat ve hakîkat ilimlerinde kemâle ulaşmış ve bu noktada nefislerin hastalıkları ve tedâvilerini bilmede son noktaya gelen,[1608] müridlere rehberlik eden ve onları irşad etme ehliyetine sahip olan rehber ve delil olan,[1609] kulu Allah'a, Allah'ı kula sevdirmek isteyen[1610] kimselerdir. Kendi başına biten bir ağaç nasıl ki meyve vermez veya iyi

---

makamına nâil olmak; yemeklerden yemek ise, esrâr-ı hakîkata vuslata imâ ve işâret eder." Bkz aynı eser, aynı yer.

[1603] A. Nûrî, *Mir'âtu'l-Vücûd*, vr. 13b.

[1604] Kelmât-ı Kudsiyye denilen ve son iç tanesini kim tarafından belirlendiği belli olmayan ancak diğer sekiz tanesi Abdülhâlik-i Gucdevânî tarafından belirlenen Nakşîşiliği onbir esâsı şunlaradır: Hûş der-dem, Nazar ber-kadem, Sefer der-vatan, Halvet der-encümen, Yâd kerd, Bâz keşd, Nigâh daşt, Yâd daşt, Vukûf-i zamânî, Vukûf-i kalbî ve Vukûf-i adedî. Bu kavramlar hakkında bilgi için bkz. Safî, Ali b. Hüseyin, *Reşahât-ı Aynü'l-hayât*, sad.: Necip Fâzıl Kısakürek, İstanbul, İstanbul, trs., ss. 24-33; Yılmaz, H. Kâmil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, ss. 256-259; Necdet, Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, ss. 335-338.

[1605] Nazmî, *a.g.e.*, s. 246.

[1606] Tasavvuf ile mistisizmi ayıran en temel fark da buradadır. Mistisizmde ferdî bir yaşantı söz konusu olabilmektedir. Tasavvufta ise, yolun vartalarını bilen mürşid zarûrîdir. Mistisizm ile tasavvuf arasındaki farklar için bkz. Mustafa Tahralı, "Fransız Müslüman Abdülvahid Yahya (Rene Guenon)'un Eserlerinde Tasavvuf ve Mistisizm Farkı, *KAM*, sy. 4, 1981, ss. 28-36; Şahin Filiz, "Mistisizm ile Tasavvuf Arasındaki Temel Farklar", *Diyânet Dergisi*, sy. 1, Ocak-Şubat-Mart, 1994, ss. 103-124; Yılmaz, H. Kamil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, ss. 11-14; Kara, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi*, ss. 11-17; Safa, Peyami, *Mistisizm*, Babıâli Yay., İstanbul, 1961, ss. 80-82. Ayrıca bkz. Câvit Sunar, *Mistisizmin Ana Hatları*, AÜİF. Yay., Ankara, 1966; Henri Seraure, *Mistisizm, Gizemcilik, Tasavvuf*, çev.: Nihal Önal, Varık Yay., İstanbul, 1967; Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, Ankara, 1990, s. 175. Ayrıca bkz. Cavit Sunar, *Mistisizm Nedir*, İstanbul, 1979.

[1607] Rağıb el-Isfahânî, *Müfredât*, s. 396; Uludağ, *TTS*, s. 455; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 673.

[1608] Mürid: İrâde ve taleb eden, Allah'a vuslatı arzulayan, irâdesinden soyutlanan , bir mürşide bağlana kişi, sûfî anlamlarına gelir. Kâşânî*, a.g.e.*, s. 154; Necmeddin-i Kübra, *Risâle ile'l-Hâim*, s. 87; Uludağ, *TTS*, s. 353; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 526; M. Plessner, Mürid" *İA*, c. VIII, s. 809.

[1609] Kâşânî, *Istılâhâtu's-sûfiyye*, s. 172; Tehânevî, *a.g.e.* c. II, s. 736.

[1610] Cebecioğlu, *TTDS*, s. 673.

meyve vermezse, mürşidsiz nefsi ıslah ve kemâle erdirmek de aynı şekilde zordur. Bu noktada, sahih bir silsileye sâhip[1611] mürşidler mistik tecrübenin yollarını ve tehlikelerini haber verirler.[1612] Mürşid-i kâmiller, ilâhî hükümleri insanlara tatlı dil ve ince hikmetlerle anlatmak noktasında Hz. Peygamberin mirasçılarıdır.

Abdülehad Nûrî Efendi, şeyhe tâbi olmanın sebep ve lüzumu hakkında şöyle der: "*Bu katre-i teşâhhusâtın ol bahr-i umman-ı hakîkatü'l-hakâyıktan infisâli, mücmelleri, mufassal ve noksanları mükemmel olmak içündür. Yâni seyr-i nüzûlîden maksûd, seyr-i 'urûcîde vatan-ı asliye kemâl ile su'ûddur. Bunun esbâbı hod değildir. İllâ, ya sâhib-i kalb, ya sâhibü'l-kalbe peyveste, ya ikisinden birine sıdk-ı tabiiyyet ile muhabbettir. Ve bunun dahi esbâbı, mürşid-i kâmile, ke'l-meyyiti fi-yedi'l-ğassâl teslîm olmaktır.*"[1613]

Abdülehad Nûrî bu şekilde mürşid-i kâmile tâbi olmanın lüzûmunu belirttikten sonra, onun fonksiyonu hakkında şöyle der: "*Mürşîd-i kâmil, mürîdin 'âlem-i ervâhta kendüne bi'l-kuvve i'tâ olunan kuvvetde olan isti'dâd-ı zâtîsini fi'le ihrâc iledir.*"[1614] Nûrî Efendi, şeyhin bu noktadaki fonksiyonu bir örnekle açıklar: " *Meselâ bir incir habbesi, hâli üzere nice yıllar dursa müntefa' bihâ olmayup, çürüyüp, mahv-ı vücûd ider. Bir mürebbî eline girdikte, ol habbeyi hars ve terbiye idüp, nice şâh ve her şâhda evrâk ve ezhâr ve esmâr virüp ve şecer olmağa lâyık nice bin hubûb hâsıl olur.*"[1615]

Bu ifâdelerinden anlaşılacağı üzere hakîkî mürşidlerin söyledikleri gibi Nûrî Efendi de, şeyhin mürid üzerindeki tasarrufu ve aslî görevinin, yaratılışta kişiye verilen ulvî yönlerini tanıtmak ve onların kuvveden fiile geçmesine yardımcı olmak şeklinde tarif eder. Yani, süflî ve ulvî yönleriyle kişinin kendisini tanımasına ve böylece nefsini ilah edinen değil, yaratılışına uygun kul olmasına yardımcı olmaktır. Bunun aksi ise yaratılışı inkar etmek ve nefsini ilah edinmektir ki dünya tarihinde ve batı düşüncesinin pozitivist ve hayatı beş duyudan müteşekkil sayan sığ düşüncesinin yetiştirdiği niceleri günümüz bu hastalığın kurbanı olmuşlardır.

Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre, insanın yaratılışından yâni, dünyaya gelmesinden maksat, kemâle ererek tekrar Allah'a dönmektir. Kemâle ermek ise, ona göre mürşîd-i kâmil vasıtasıyla gerçekleşir: "Malum oldu ki, dünyâya gelmeden maksûd, mürşid-i

---

[1611] Bkz. Yılmaz, H. Kamil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 317; A. Cour, "Şeyh", *İA*,c. XI, s. 462.
[1612] Hökelekli, Hayati, "Din Psikolojisi Açısından Şeyh-Mürid İlişkileri", *Hareket*, Mart, 1980, ss. 36-37.
[1613] Nazmî, *a.g.e.*, ss. 232-233.
[1614] Aynı eser, s. 233.
[1615] Aynı yer.

kâmilin terbiyesiyle sâhib-i kalb olub, tahsîl-i ma'rifetu'llâh ile " *ve ileyhi turce'ûn*"[1616] âlemine, tekmîl ve kemâl ile rucû' imiş."[1617] Abdülehad Nûrî, bu sözlere "*küllü şey'in yerci'u ilâ aslihî*"[1618] gereğince, insana âlem-i ervâhta ne verildiyse ona döner, bu açıdan riyâzat ve mücâhedeye ve dolayısıyla mürşid-i kâmile ihtiyâç yoktur, diye itiraz edenlerer olabileceğini söyleyerek, bunlara cevâbın yukardaki incir örneği ile verilebileceğini hatırlatır ve mürşid-i kâmilsiz olamayacağını ifâde eder.[1619]

Nûrî Efendi, Misal âlemine vâsıl olan mürşid-i kâmillerin, uyku ile hayal kuvvesi arasında gördüğü şeylerin hakîkatine vâkıf olduklarını söyler. Ona göre, bu âlemin hakîkatine vâkıf olan ârifler, keşfî bir firâsetle insanların hallerini anlayabilirler.[1620] "*...Onların yüzlerinde secde izleri vardır...*"[1621] ve " *Suçlular sîmâlarından tanınır...*" [1622]âyetlerinde ve " *Mü'minin firâsetinden korkun. Çünkü o, Allah'ın nûruyla bakar*"[1623] hadisinde ifâde edilen hakîkat bu duruma işârettir. Nûrî Efendi bu ifâdelerle, Misal Âlemi'ne vâsıl olan mürşidlerin sahip oldukları firâsetle, müridlerinin manevî terakkî için ihtiyaç duydukları hususlar yanında, onların zâhirî ahvâllerine de vâkıf olabildiklerini ve böylece, bir yandan onların iç dünyalarının aydınlanmasına yardımcı olmaya çalışırlarken, diğer yandan da sosyal hayatları ve gündelik ihtiyaçları hususunda tavsiyelerde bulunduklarını dile getirir.

Abdülehad Nûrî, Hz. İsa'ye atfen, "*Len yelice melekûte's-semâvâti men lem yûled merrateyn*"[1624] sözünü açıklarken, bir sâlikin, mürşîd-i kâmilin gönlünde ikinci kez doğmadan âlem-i melekûta eremeyeceğini ve melekiyyet sıfatı ile muttasıf olamayacağını; ikinci doğumun, sâdık bir irâde ile biat ettikten sonra mürşidin gösterdiği riyâzet, mücâhede ve tarîkat âdâbına riâyet etmekle âlem-i melekûta 'urûc ve âlem-i ceberût ve âlem-i lâhût'a terakkî ederek mümkün olabileceğini söyler.[1625]

Abdülehad Nûrî, mürşidin mutlaka kâmil bir zât olması gerektiğini söyler ve "*Nîm tabîb cân bord ve nîm dânişmend îmân bord*"[1626] sözüyle açıklamada bulunarak,

---

[1616] Bakara Sûresi, 2/245; Yûnus Sûresi, 10/56; Yâsîn Sûresi, 36/83 : "Ve O'na (Allah'a) döndürüleceksiniz."
[1617] Nazmî, *a.g.e*., s. 233.
[1618] Her şey aslına döner.
[1619] Nazmî, *a.g.e*., s. 233.
[1620] A.Nûrî, *Mir'âtü'l-Vücûd*, vr. 13b.
[1621] Fetih Sûresi, 49/29.
[1622] Rahman Sûresi, 55/41
[1623] Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, c. I, 41.
[1624] "İki kere doğmayan bir kimse, semâların melekûtunu aslâ geçemeyecektir."
[1625] Nazmî, *a.g.e.*, s. 251.
[1626] "Yarım doktor candan eder, yarım âlim îmândan eder"

yarım tabîbin hastanın helâkına sebep olacağını ifâde eder. Çünkü hastalığın teşhisine gücü yetmez. Bunun gibi, "*Tabîb-i rûhânî dahi ki mürşîdlerdir hakîm-i hâzik olmayıp emrâz-ı kalbiyyeye 'ârif ve ilâcına vâkıf olmayacak, mürîd-i sâdıkın helâk-ı ebediyyesine sebep olur. Pes bir tabîb-i Hakk sülûk murâd ittikte, âlim ve âmil ve ârif bi'llâh ve dakâyık-ı tarîkattan âgâh mürşîd-i kâmilden biat ve inâbet edip, ümmî-i nâdân ve câhil-i bî-iz'ân mürşîd geçinen mukallidândan ictinâb-ı tâm ile ictinâb etmek gerekir*" der. Ayrıca sahte şeyhlerin helâk-ı ebedî-i maneviyyeye sebep olacağını, bunların çaldıkları kelimât-ı sûfiyyeyi satarak nicelerini kandırdıklarını ve aslında onların bu halleriyle ancak tarîk-i dalâlet-i iblîs'e delil olabileceklerini söyler.[1627]

Gerçek mürşîd-i kâmili tarif ederken şöyle der: "*Bir pîre mürîd ol ki, cemî'-i makâmât-ı ilâhiyye ve hazarât-ı gaybiyyeyi ve merâtîb-i vücûd-i nâsûtiyye ve lâhûtiyyeyi ferden ferdâ müşâhede edip, 'ulûmu mülk edinmiş ola.*" Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre, mürşid-i kâmilin özellikleri ise şöyle olmalıdır: "*İlm-i şerîfde mâhir ve mesâil-i şer'iyye vâkıf olmayan, henüz "kâne-yekûnu" makâmında sâir olan, âlim nâmına olan câhil, mu'tekât-ı Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'a'dan gâfil, Mu'tezile ve Revâfız*[1628] *ve Havâric'in*[1629] *mu'tekâdını Ehl-i Sünnet mu'tekâdından temyîze kudreti olmayıp ve mesâil-i muhtelefun fîhânın bir tarafına âlim ve taraf-ı âhirine câhil olan erbâb-ı taassub, husûsan, "İnne ahvefe mâ ehâfü 'alâ ümmetî münâfikun 'alîmu'l-lisâni câhilü'l-kalbi.*"[1630] *hadîs-i hükmünce ilmiyle âmil olmayan münâfık sıfatlı kimesne talib-i âhiret olan sâde-dilleri dalâlet yollarına sevk ile, ahîru'l-emr îmândan ihrâc ederler. Hülâsâ-i kelâm ehl-i şeriât ve eğer ehl-i tarîkat "Et-ta'zîmu li-emri'llâh ve'ş-şefkatu 'alâ halkı'llâh"*[1631] *üzere, li'llâhi, fi'llâhi delîl-i râh-ı şerîat ve tarîkat olan kâmillere iktidâ edip, nâkıslardan ictinâb lâzım gelir.*"[1632]

[1627] Nazmî, *a.g.e.*, ss. 271-272. Ayrıca bkz. A. Nûrî, *Mir'âtü'l-Vücûd*, vr. 18a.

[1628] A. Nûrî bir şiirinde râfizîlere karşı olduğunu şöyle dile getiririr:

"Rafz ehline dilde buğzumuz var
Hubb-i hülefâya mâliküz biz".

A. Nûrî, Dîvân, vr. 4b, *Kasîde Der-Tahdîs-i Ni'am Ber Mucîb-i 'Âyet-i "Ve emmâ bi-ni'meti Rabbike fe-haddis"* , 9.

[1629] A. Nûrî Hâricilerle ilgili de şiirinde şu mısraları yazmıştır.

"Toprak başına Hâricî'nün
Bir Murtazâ'ya mâliküz biz"

A. Nûrî, Dîvân, vr. 4b, *Kasîde Der-Tahdîs-i Ni'am Ber Mucîb-i 'Âyet-i "Ve Emmâ Bi-Ni'meti Rabbike Fe-Haddis"* , 10.

[1630] Ümmetim içinde en çok korktuğum kimseler, sözüyle âlim, fakat kalbiyle câhil olan münâfıklardır." Tirmîzî, Hudûd, 24; Fiten, 59; Zühd, 61; İbn Mâce Hudûd, 12; Zühd 21.

[1631] "Allah'ın emirlerine tazim ve yarattıklarına şefkat."

[1632] Nazmî, *a.g.e.*, s. 272.

Bu ifâdelerinden yola çıkarak Nûrî Efendi'ye göre şeyhte bulunması gereken vasıfların neler olduğunu şöyle sıralayabiliriz:

1. Zâhiri ilimlere hakkıyla vâkıf olmalı.
2. Ehl-i sünnet çizgisinde bulunmalı ve bunun dışında kalanlara iltifat etmemeli.
3. Ehl-i sünnet itikâdını, diğer yanlış itikatlardan temyiz edebilecek Kelam-Akaid bilgisine vâkıf olmalı,
4. Tasavvuf ilminde kendisini yetiştirmiş olmalı,
5. İlmiyle âmil olmalı.
6. Allah'ın bütün emir ve nehiylerine sonsuz hürmet ve mahlûkatın hepsine şefkat duymalı.

Abdülehad Nûrî, mürşidliğin kesbî yönü yanında vehbî bir boyutunun da olduğuna dikkat çeker. Kendisinin mürşidliğini *Der-İzhâr-ı Hediyyet-i Hakk-ı An Mazhar-i Pâk Kuddise Sırrıhû* isminde bir şiirle beyan eder ve "*mürşîd-i râh-ı necât*" olduğunu söyleyerek talibleri davet eder. [1633]

[1633] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 66b. Nûrî Efendi'nin mürşid olduğunu beyan ve ilan ettiği yedi beyitten oluşan şiir şu şekildedir:

1. Mazhar-ı eltâf-ı zât olduk gelen gelsün beri
   Matla'-ı nûr-ı sıfât olduk gelen gelsün beri

2. Fazl-ı Hak bize giyürmişdür hilâfet hil'atın
   Şehryâr-i şeş cihât olduk gelen gelsün beri

3. Nusrat âyâtın yazup menşûrumuzda ol Hudâ
   Kâhir-i hizb-i 'udât olduk gelen gelsün beri

4. *Mecma'a'l-bahreyn*'i mesken kıldı Hızr-ı 'aklumuz
   Menbâ'-ı Âb-ı hayât olduk gelen gelsün beri

5. Zâhir ü bâtında çün fetvâ rü'yâ ile
   Hall-i cümle müşkilât olduk gelen gelsün beri

6. Tevbe vü telkîni ihsân eyleyüp Kâdir İlâh
   Râci'-i 'avf-i 'usât olduk gelen gelsün beri.

7. Nûrîyâ Mevlâ sırât-ı müstakîmin bildürüp
   Mürşid-i râh-ı necât olduk gelen gelsün beri.

A. Nûrî Efendi, bu şiirin tamamını mürşidlik makamına vâsıl olmasına hasrederken, başka bir çok şiirinde de bu konuya temas eder. Bunlardan bir tanesi şu şekildedir:

"Bi-hamdi'llâh bâsir itdin
Ma'rifetten hâbir itdin
Reh-i 'ışkında pîr itdin

Nûrî Efendi, şiirlerinde de sıklıkla mürşid-i kâmilin lüzûmu ve önemi üzerinde durur. Bazılarının mürşid-i kâmilleri önyargısız şekilde dinlemediğini ve onların gayesininin ne olduğunu kavrayamadığını söyleyerek, mürşidlerin dünyalık kâr peşinde olmadıklarını ifade eder:

Çün ‘ışk ile dinlenmedi ahbâr-ı meşâyih
Anlanmadı dünyâda nedür kâr-ı meşâyih[1634]

Nûrî Efendi, sâlikleri çölde yola çıkan bir yolcuya benzeterek, çölde şaşılacak ve hayal kırıklığı yaşanacak çok şeylerin bulunduğunu, Allah'a giden yolun da benzer şekilde zorluklarla dolu olduğunu ve bu yolda yalnız yolculara şeytanın rehberlik yapabileceğini dile getirerek, delilsiz yola çıkılamayacağını söyler:

Râh-ı Hak'da tîh-i hayret gibi menzil çok olur
Yol bilen bir kâmili bul eyle mürşid ittihâz

Çün Mustafâ buyurdu şeytan yalunuzlarladur
Râh-ı Hakk'a yalınız gitme sakın kim olma şâz[1635]

Nûrî Efendi, kalbini hastalıklardan kurtararak onun tasfiyesini isyenlerin, İlâhî aşkın ateşiyle pişmeyi dileyenlerin bir mürşid-i kâmile varmasını söyler ve bu işin akıl ile olmayacağını ifade eder:

Şartı bu selîm eylemenin kalbi marazdan
Bir hâzike teslîm ola dermân dileyenler[1636]

Bir pîr-i kâmil bul çalış nâ-puhtesin ‘ışk ile piş
Gayb-ı ‘amâya pek yapış çün sırr-ı insân gizlidür[1637]

Kasr-ı kurba yol bulur mı ‘akl ile
İtmeyen bir mürşide hiç irtibât[1638]

Nûrî Efendi'ye göre, kişiyi aşk-ı İlâhî potasına sokan bir mürşide tabi olmadan, zâhidlikle bin yıl çalışılsa da Maşûka vasıl olunamaz:

Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi." *Dîvân*, vr., 21b, Fî Izhâri'ş-Şükri ve'l-Hamdi ‘Alâ-Mâ-En‘ame ‘Ale'l-‘Abd, 5.

[1634] A. Nûrî, *Dîvân,* vr., 7a, Kasîde Der Ta‘rif-i Menâzil ü Ahvâl-i Meşâyih-i ‘İzâm, 1.

[1635] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 28b, Der-Nasîhat-i Zâhidân Be-Beyân-ı Müdâvemet-i Zikr-i Yezdân, 4-5.

[1636] Aynı eser, vr. 31a, Der-Terk-i Cân Fî Taleb-i Cânân-5.

[1637] Aynı eser, vr. 36a, Der-İrşâd-i Min Talebi'l-Cânân ile'l-Kalbi ve'l-Vicdân-2.

[1638] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 32a, Der-İrşâd-ı Sırr-ı Kavlihî Te‘âlâ "Ve Tebattel İleyhi Tebtîlâ, 8.

Ma'şûka vâsıl ola mı bin yıl yilerse de
Tâ olmayınca zâhide bir reh-nümâ-yı 'ışk[1639]

Nûrî Efendi, mürşidin mürid açısından fonksiyonunu, onu Allah'a yöneltmek ve tevhîde erdirmek şeklinde ifade eder:

Gel mürşide gel
Sen andan al el
Mevlâ'ya yönel
Tevhîd ide gör[1640]

Nûrî Efendi, Mürşidin lüzümunu ise şu şekilde dile getirir:

1. Sana bir mürşid-i kâmil gerek ahvâlini muslih
   Selîm itmek içün kalbin ola ol bâlüni muslih

2. Bilüp ahkâm-ı rü'yâyı vü vü takvâyı vü fetvâyı
   Ola evsâfını akvâlüni a'mâlüni muslih

3. Huzûr-i Hak'da her bir gizli sırrun olmadan zâhir
   Serâ'irde zemâ'imden ola eşgâlün muslih

4. Hisâb olmazdan evvel bildirüp nefsün hesâbını
   Sana her dem ola müşkil olan eşkâlüni muslih

5. Tabîb-i kalb-i rûhânî idüp Nûrî kulın Mevlâ
   Olur kalbündeki emrâzunı â'mâlüni muslih

Der Beyân-ı an-Râ ki Tâlibest ü-Râ Mürşîd Lâzımest[1641] ismindeki bu şiir, Abdülehad Nûrî Efendi'nin mürşid hakkındaki görüşlerinin hülasasıdır. Burada mürşidin görev ve fonksiyonunu dile getirir ve onun lüzumunun özellikle hangi hususlarda ortaya çıktığını beyan eder. Buna göre şeyhin görevi, müridin kalbinin tasfiye ve tezkiyesine yardımcı olmak, söz ve davranışlarının bütünü anlamına gelen

[1639] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr. 44b, Der-Beyân-ı Safâ-yı Vefâ-yı 'Işk, 6.
[1640] Aynı eser, vr. 35b, Fî İrşâd-i 'Abîd ile'z-Zikri ve't-Tevhîd, 6.
[1641] Aynı eser, vr. 27a, Der Beyân-ı an-Râ ki Tâlibest ü-Râ Mürşîd Lâzımest.

genel ahvâlini düzeltmek, gördüğü rüyaların doğru yorumlarını yaparak yol göstermek, herşeyin takvâ ve fetva boyutunu öğretmek, âhirette hesaba çekilmeden önce nefsini hesaba çekmeyi öğretmek ve genel anlamda karşılaştığı her müşkilde ona yol göstermektir. Son beyitle de, hakîki manada muslih olanın, Allah olduğunu ifade ederek, şeyhin sadece bir vasıta olduğuna işâret eder.

4.3.2.3. Biat

Arapça satmak anlamına gelen "bey'" den türemiş olan bey'at, Türkçe'de biat şeklinde kullanılmakta olup, lügatte, satın almak, alış-veriş yapmak,[1642] karşılıklı anlaşmaya varmak, itaat etmek, söz vermek, ahd etmek gibi anlamlara gelir.[1643] Tasavvuf ıstılâhı olarak ise, şeyhe sâdık ve bağlı kalacağına, ona kayıtsız şartsız teslim olacağına, haramlardan kaçıp helal ve hayırlara sarılacağına, günahlardan tevbe edeceğine ve bir daha yapmayacağına dâir Allah ve Rasûlü ve o yolun piri adına söz vermektir.[1644] Biat, "*Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler*."[1645] âyetinde ifâde edilen yönüyle anlam olarak; "*Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir*"[1646] ifadesiyle dile getirilen ve tarîkatlarda uygulamanın genellikle eller üst üste konularak yapılması itibariyle de, şekilsel boyutuyla da Kur'an kaynaklı bir kavramdır. Biatta teslimiyet öz itibariyle Hz. Musâ Peygamberin Hızır'a teslimiyeti[1647] gibidir ve asıl teslim olunan Allah'tır. Yani Allah'ın emir ve yasaklarını, şeriatın gereklerini yerine getirmeye ona karşı dürüst davranacağına ve

---

[1642] Biat'ın bir alış-veriş şeklinde değerlendirilmesinde Kur'ânî referans olarak Tevbe Sûresi'nin 111. âyeti delil gösterilir: "Allah mü'mü'minlerden, mallarını ve canlarını kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır..." Ayrıca bkz. Fetih Sûresi, 48/10; Mümtehine Sûresi, 60/12. Hadislerde beyat konusu hakkında geniş bilgi için bkz. Dilâver Selvi, *Mürşid-i Kâmil, İntisab ve Cemaat*, İstanbul, 1995, ss. 182-184; Tanevî, Şeyh Eşref Ali,Hadislerle Tasavvuf, haz.: H. Zaferullah Daudî-Ahmet Yıldırım, Umran Yay., İstanbul, 1996, ss. 31-32.

[1643] İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. VIII, ss. 36-26; Râğıb el-l-Isfahânî, *Müfredât*, s. 88; Uludağ, *TTS*, s. 97; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 152.

[1644] Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, s. 266; Ömer Ziyâeddîn-i Dağıstânî, *Tasavvuf ve Tarîkatlarla İlgili Fetvâlar*, ter.: İrfan Gündüz-Yakup Çiçek), Seha Neşriyat, İstanbul, 1986, s. 28; Uludağ, *TTS*, s. 97; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 152; Türer, Osman, "Biat", *TDVİA*, c. VI, s. 124.

[1645] Fetih Sûresi, 48/10.

[1646] Aynı âyet.

[1647] Hz. Musa'nın Hızır ile olan yolculuğunu neticesinde ortaya çıkan şeriatın zâhirine muhâlif durumlar Hızır tarafından yolun sonunda anlatılır. Ancak tasavvufî açıdan büyük öneme hâiz olan bu kıssanın mahiyeti günümüz psikolojisi açısından da dikkatle irdlenmiştir: "Bu hikâye terapideki hastaların bilinç dışılarındaki doğayı ve bireyleşme yolundaki **karşıtları** bütünleştirmenin bir adımı olarak **çelişkileri kabul etmeyi anlamalarında** yardımcıdır." Bkz. Shaalan, Muhammed, "Sûfî Uygulamaları ve Bireyleşme Yolu Arasındaki Bazı Paralellikler", *Sûfî Psikolojisi*, haz.: Kemal Sayar, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s. 159.

sırrını gizlemeyeceğine dâir söz vermektir.[1648] Gabriel Marcel'e göre, "insanın fiilleri içerisinde öyle biri vardır ki, varoluş onda kendi hürriyet ve aşkınlığını hisseder. Bu da söz vererek bağlanma ve akdine sadakattir."[1649] Biat sayesinde bir şeyhe tâbi olarak, o şeyhin müridleri ile mânevî bir kardeşlik bağı ve ortamı içerisine girilir. Böylece mürid, bir mürşid-i kâmile intisâb etmekle, Allah'a vâsıl olmak gayesinde[1650] ve onun adını zikretmek meşgalesinde olan yeni bir sosyal çevreye[1651] girmiş olur. Bir başka ifâde ile biat, şeyhin dostuna dost, düşmanına düşman olup, gerek rahat ve gerekse sıkıntılı zamanlarda ona itaat ve emrinden dışarı çıkmamaktır.[1652] Bir şeyhe biat neticesinde günahlardan tevbe ile mürid, maddî ve mânevî boyutta yeni bir hayata başlamış olur ki buna, "velâdet-i mânevi" veya "velâdet-i sâniye" denir.[1653] Beşerî manadaki doğum ile mülk âlemine girilirken, mânevî doğum ile melekût âlemiyle temâsa geçilebilir. Bu durumda şeyh, mürid için mânevî babalık konumunda bulunur.[1654] Bu noktada şeyhe biatla tutulan yol, her ne

---

[1648] Ebu'l-Hasan en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, ter.: Yusuf Karaca, İstanbul, 1992, c. III, s. 165. Uludağ, "Ahid", *TDVİA*, C. I, s. 534.

[1649] Gürsoy, Kenan, *Ekzistans ve Felsefe Üzerine Görüşler*, Akçağ Yay., Ankara, 1988, ss. 51-52.

[1650] Peygamberlerin gâyeleri Allah yoluna dâvet olduğu gibi peygamberlerin mânevî mirasçısı konumunda bulunan evliyânın bir başka ifâde ile mürşid-ikâmilin müridin bu davete icâbeti ve manevî eğitiminin salâhı noktasında zarûreti kaçınılmazdır. Bkz. Said Havva, *Ruh Terbiyemiz*, İstanbul, 1986, s. 333.

[1651] İnsan şahsiyetinin teşekülünde ve eğitiminde üç alan bulunmaktadır. Ev, okul ve içerisinde bulunduğu çevre. Bu ortamlar pozitif olabildiği kadar negatif yönde de etkili olabilmektedir. Çevrenin kişinin farkında olmadan bile ona etkili olabilmesi söz konusudur. Spence, fizîki çevrenin muhtelif şekillerinin insanı eğitmeye yettiğini söyler. (Sabri Özbaylar, *Eşik-Altı Tenbihlere Reaksiyon ve Şahsiyet Faktörleri*, İÜEF. Yay., İstanbul, 1964, s.15.) Her insanın tabiî çevresi dışarısında ayrıca bir ferdî çevresi vardır. Bu anlamda çevre, her fert için bir perspektif ve kişinin kendisiyle ilgili bir derinliğe sahiptir (Raşit H. Öymen, *Eğitime Giriş*, MEB. Yay., Ankara, 1979, c. I, s. 31). Tasavufî eğitim açısından büyük önem arzeden şeyh-i kâmil eksenle çevre kişiyi kötülük ve günahlardan uzak tutar. Bu konuda Rausseau da pozitif eğitim ve gelişim açısından kişiye olumsuz tesirler yapabilecek ve inkişâfına mâni olabilecek unsurların mutlaka ondan uzaklaştırılmasının gerekli olduğunu söyler (Hüviyet, Bekir, *Beş Mürebbi*, Milliyet Matbaası, 1931, s. 43.) Rupert Sheldrake tarafından ortaya atılan "morfik rezonans" veya "morfik alan" tezi bir şeyhe intisab edilerek dâhil olunan mânevî çevreyi anlamakta günümüz psikolojisinin bakış açısıyla yeni açılımlar sunmaktadır. Buna göre yerçekim alanı gibi manevî bir söz konusu olabilmektedir. Kişi şeyhe bağlanmakla aynı zamanda vef at etmiş silsiledeki şeyhler ve müridlerle bir ortak alan içerisindedir. Bu morfik alan sosyal organizasyonları da düzenler. Tasavvufî öğretide büyük öneme sahip olan ve hepsinin "Bir olan Allah'a" çağırmasına rağmen neden sadece bir şeyhin prensiplerine bağlı kalınması gerektiği konusunda bu teze göre, farklı yolların sentezi mevcut olan kanallara "nüfûz etmeyi" engeller veya imkansız hale getirebilir. Bkz. Michaele Mihriban Özelsel, *Halvette 40 Gün- Psikolog Dervişenin Halvet Günlüğü ve Bilimsel Çözümlemesi*, Kaknüs Yay., 2002, ss. 137-145.

[1652] Ahmet Rif'at, *Mir'atü'l-Makâsıd*, İstanbul, 1293, s. 259.

[1653] Sühreverdî, *Avârif*, s. 110; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 753-754.

[1654] Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, İstanbul, 1310, s. 282; Hânî, Muhammed b. Abdullah, el-*Behçetü's-Seniyye*, Kâhire, 1308, s. 30. Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, s. 130.

kadar şeyhe doğru gibi gözükse de, asıl itibariyle insanın kendine yani, kendisini tanımasına ve gerçekleştirmesine ve oradan da Yaratıcıya yöneliktir.

Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre iki türlü biat vardır:

1. Sem' ve tâât biatı: Buna Rıdvan biatı da denir. Kur'an'dan kaynağı "*Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o mü'minlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir*."[1655] âyetidir. Nûrî Efendi'ye göre 1400 ashâbın Hz. Peygambere Hudeybiye'de yaptığı bu biat, maddî boyutta görünen düşmanla yapılan küçük cihad[1656] içindir.

2. Takarrub, takvâ ve inâbe biatı: Buna nisvân biatı denir. Bu biatın Kur'an'dan kaynağı " *Ey Peygamber, İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbirşeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleri ile ayakları arasında bir iftirâ uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir*."[1657] âyetidir. Bu biat, nefs-i emmâre ile yapılan büyük cihad[1658] içindir. [1659]

Nefs-i emmâre ile mücâhedeyi ifâde eden ve Abdülehad Nûrî Efendi tarafından da "büyük cihad"a dâir biat hakkında kaynak olarak gösterilen Mümtehine Sûresi'nin 12. âyeti, konumuz açısından iki hususta önem arzetmektedir. Birincisi, kişiler ayette ifâde edilen inanç ve ahlâkî değerlere bağlılık hususunda bir kişiye biat edebilirler. Bir başka ifâdeyle ona bu konuda söz verilerek aynı zamanda onun manevî yardımı talep edilebilir. Çünkü âyette Allah, Hz. Peygamberden kendisine biat edenler için istiğfarda bulunmasını istemektedir. İkincisi ise, iyi işler işlemek hususunda biat edilene karşı gelmemek hususuna vurgu yapılmış olmasıdır. Bu da, Hz. Mûsâ'nın, künhüne vâkıf olmadığı ve henüz öğrenmediği konularda, ilm-i ledün hususunda

---

[1655] Fetih Sûresi, 48/18.

[1656] Tasavvufta nefs-i emmâre ile yapılan mücâhede, büyük cihad olarak kabul edilmiştir. Çünkü, bu savaş sonuludur. Nefisle yapılan ise sonsuzdur. Cebecioğlu, *TTDS*, s. 185.

[1657] Mümtehine Sûresi, 60/12.

[1658] Hz. Peygamber'in savaştan dönerken buyurmuş olduğu bir hadiste nefisle yapılan cihâd'ınbüyüklüğüne işâret edilmiştir: "Küçük cihad'dan büyük cihad'a dönüyoruz.Bu da kalb cihâdıdır." Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 310. Nefs-i emmâre ile yapılan cihâd en büyük cihaddır. Çünkü, "nefs-i emmâre sert ve utanmazdır. Utanmazlığı öyle dereye varır ki, kendisini ispat, Allah'ı inkar eder." (Destgayb, Hüseyin, *Nefs-i Mutmainne*, çev.: Aziz Çınar-Şefik Onar, İnsan Yay., İstanbul, 1998, s. 49). Bu ifâdelerden de anlaşılacağı üzere nefs-i emmâre, sâhibini küfre düşürmese bile bu tehlike her an mevcuttur.

[1659] A.Nûrî, *Riyâz*, 32b.

mürşidi sayılabilecek Hızır'a itiraz etmemesi gerektiği örneğinde olduğu gibi, müridin henüz vâkıf olmadığı konularda mürşid-i kâmile itirazda bulunmamasına işârettir.

4.3.2.4. Halîfe ve Hilâfet

İnsan, fânî bir varlıktır. Bulunduğu her ortam ve makamı, zamanı gelince belli bir süre yahut tamamen halefine terk eder. O da, kendinden sonrakine. Bu yönüyle lüğatte, halef, vekil, nâib, birinin arkasından gelen kişi, arkada olmak, vekil gibi anlamları bulunan halîfe[1660] ve hilâfet, genel olarak siyâsî[1661] ve tasavvufî bir kavram olarak kullanılmaktadır. Tasavvuf ıstılahı olarak halîfe, Allah'ın bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan velî, şeyhin yerine geçen mürîd veya şeyhin belli bir bölgedeki müridlerine bakma, onları terbiye etme ve şeyh ile onlar arasındaki irtibâtı sağlama görevi verilen kişi gibi anlamlara gelir.[1662] Bu anlamda halîfelik, genel olarak ikiye ayrılır. Şeyhin hayatta olması ile sınırlı ve sadece müridlerin derslerini takip etmekle görevlendirmeye "hilâfet-i nâkısa", şeyhin vefâtından sonra da hükmü geçerli bulunan ve şeyh olma yetkisi verilmesi durumuna da "hilâfet-i tâmme" denir.[1663]

Kur'an'da halîfeden, insanın yeryüzündeki Allah'ın halîfesi olması kasdedilir.[1664] Halîfe kelimesine tasavvufî anlamı ilk yükleyenin Gazâlî olduğu kabul edilir. İbn Arabî ve onun takipçileri de onu tasavvufun temel bir kavramı haline dönüştürmüştür.[1665]

Abdülehad Nûrî Efendi, hilâfet konusunu ele alırken ilk olarak "*Biz emâneti göklere, yere ve dağlara arzettik; onlar onu yüklenmeye yanaşmadı, ondan korktular da onu insan yüklendi. Doğrusu o çok zâlim, çok câhildir.*"[1666] âyetinin anlamı üzerinde durur. Ona göre, "*mevcûdâtın her biri istidâdına ve kabiliyetine göre mütehammil-i bâr-*

[1660] Rağıb el-Isfahânî, *Müfredât*, s. 223; Uludağ, *TTS*, s. 205; a. mlf, "Halîfe", *TDVİA*, c. XV, s. 299; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 316.
[1661] Siyâsi anlamda halîfe kelimesi devlet başkanı anlamında kullanılır. Devlet başkanlığının bir başka adı da imâmettir. Bu bağlamda devlet başkanına Hz. Peygamberin vekili olarak onun adına toplumu yönettiği için halîfe denilmiştir. Hz. Ömer devrinden itibâren devlet başkanlarına yani halîfeye "emîrü'l-mü'minîn" denilmeye başlanmış, bilâhere namaz kıldıranlar için kullanılan imâmetten tefrîk için de" imâmet-i uzmâ" tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Avcı, Casim, "Hilâfet", *TDVİA*, c. XVII, s. 539.
[1662] Uludağ, *TTS*, s. 205.
[1663] Cebecioğlu, *TTDS*, s. 317; Yılmaz, H. Kamil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 319-320.
[1664] Konuyla ilgili âyetler için bkz.: Bakara Sûresi, 2/30; En'am Sûresi, 6/165; Yûnus Sûresi, 10/73; Neml Sûresi, 27/62; Fâtır Sûresi, 35/39; Sâd Sûresi, 38/26.
[1665] Uludağ, "Halîfe", *TDVİA*, c. XV, s. 319-320
[1666] Ahzâb Sûresi, 33/72.

ı emânet olduğu mukarrerdir."[1667] Ayette geçen "*emânet*" kelimesine, müfessir bir çok anlam vermiştir. Mesela Nûrî Efendi, bu konuda şöyle der: "*Emânetten murad, Allahu a'lem sırr-ı hilâfetdir. İnsandan gayrinin kabiliyeti yoktur. Zîrâ, sırr-ı hilâfete mazhar, câmi'i celâl ve cemâl ve kahr ve lütf ve rûhâniyet ve nefsâniyet olmak iledir.*"[1668] Bu şekilde, bir çok mutasavvıf tarafından ifâde edilen gerçek halîfenin insan-ı kâmil olduğu şeklindeki görüşü[1669] biraz daha geniş tutarak her insanın halîfe olduğunu[1670] dile getirir. Bu görüşünü desteklemek için, bütün insanları muhatap alan şu âyetleri delil olarak sunar: [1671] "*Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin hakîkaten huzûrumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız*."[1672] ve " *Biz yeri ve göğü ve ikisi arasındakileri oyuncular (ii eğlencesi) olarak yaratmadık*." [1673]

Nûrî Efendi'ye göre, Allah'ın meleklere yeryüzünde bir hâlife yaratacağını bildirmesi ve meleklerin buna mukâbil kendisini takdîs ve tesbîh ederken, insanın fesad çıkaran ve kan döken bir varlık olduğu yönündeki düşüncelerini dile getirmeleri üzeine Allah Teâlâ'nın, "*her halde ben sizin bilemeyeceğiniz şeyler bilirim*" [1674] şeklindeki sözlerini şu şekilde yorumlar: "*Ben sizin hilâfete adem-i kabiliyetinizi bilirim*".[1675] Böylece Nûrî Efendi, ayette meleklere hitâben söylenen "*Sizin bilmedikleriniz*"

[1667] Nazmî, Hediyye, s. 218.
[1668] Nazmî, *a.g.e.*, s. 218, 237.
[1669] Uludağ, "Halîfe", s. 320; *a.g.e.*mlf., "İnsan-ı Kâmil", *TDVİA*, c. 22, s. 331. İnsan-ı kâmil'in kimliği kousunda felsefî ve tasavvufî anlamda çeşitli görüşler ortay atılmış ancak tasavvuf literatüründe genel olarak insan-ı kâmil'in Hz. Peygamber ve evliyânın onun vârisi olduğu dile getirilmiş, tasavvufî yaşantı neticesinde bu mertebeye doğru bir yolculuk ve tekâmül olacağı belirtilmiştir. Bkz. İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, thk.: Ebu'l-Alâ Afîfî, Beyrut, 1980, c. I, s. 214; Abdülkerim Cîlî, *İnsan-ı Kâmil*, çev.: Abdülkâdir Akçiçek, Üçdal Yay., İstanbul, 1966, s. 602; Uludağ, "İnsan-ı Kâmil", *TDVİA*, c. 22, s. 331; Demirci, Mehmet, "Nûr-i Muhammedî", *DEÜİFD*, İzmir, 1983, c. I, s. 245.
[1670] Bazı mutasavvıflar da Nûrî Efendi Efendi'nin idâfe ettiği gibi bütün insanları hâlife oduğu görüşündedirler. Azîzüddîn Nesefî, insanın halîfe olması konusunda onun akıl sahibi olmasını ön plana çıkararak bu konuda şöyle der: Âlem, âlem-i kebîr, insan ise âlem-i sağîrdir. Birincisi büyük kitap, ikincisi küçük kitaptır. Küçük kitabı okuyan, büyük kitâbıda okumuş gibi olsın diye Allah büyük kitapta olan herşeyi küçük kitaba fazlasız ve eksiksiz yazdı. Sonra halîfesini bu küçük âleme haife olarak gönderdi. Allah'ın halîfesi akıldır. Akıl bu küçük âlemde hilâfete oturunca, küçük âlemin bütün melekleri secde etti ancak "vehim" etmedi. Aynı şekilde Hz. Âdem büyük âlemde oturunca bütün melekler ona secde etti. Yalnız İblis etmedi. Akıl, küçük âlmede Allah'ı halîfesidir. Büyük âlmede ise akıl sâhibi insan Allah'ın halîfesidir. Bkz. Nesefî, Azîzüddîn, *Tasavufta İnsan Meselesi (İnsan-ı Kâmil*), ter.: Mehmet Kanar, Dergah Yay.,İstanbul, 1990, s. 72.
[1671] Nazmî, *a.g.e.*, s. 218.
[1672] Mü'minûn Sûresi, 23/115.
[1673] Enbiyâ Sûresi, 21/16.
[1674] Bakara Sûresi, 2/30 : "Ve düşün ki, Rabbin melâikeye: Ben yerde muhakkak bir halîfe yaratacağım dediği vâkit : ".. Orada fesad edecek ve kanlar dökecek bir mahluk mu yaratacaksın. Biz hamdinle tesbîh ve seni takdîs edip dururken" dediler. "Her halde ben sizin bilemeyeceğiniz şeyler bilirim" buyurdu.
[1675] Nazmî, *a.g.e.*, s. 218.

ifâdesinden meleklerin hilâfete kabiliyetlerinin olmadığını ve bunu meleklerin de bilmediğini, hilâfete ancak insanın kabiliyetinin olduğunu söyler.

Abdülehad Nûrî, hilâfetin insanla birlikte var olduğunu söyler. Ona göre, "*hilâfet bir hil'attir ki, benî Âdem'in vücûduna berâber ve münâsip biçilmiştir. Ve sırr-ı hilâfet bir tâc-ı bâ-ibtihâcdır ki, ser-i mübârek-i benî Âdem'e va'z-ı vedî'a olunmuştur. Gayrın bir vecihle kabiliyeti yoktur.*"[1676]

Ona göre, hilâfetin bir başka vechesi daha vardır ve bu daha önemlidir. Yukarıda ifâde edildiği gibi Nûrî Efendi, bütün insanları genel anlamda halîfe olarak görmekle birlikte, halîfeliği iyi temsil edebilme noktasında herkesin eşit olmadığını kanaatindedir. Bu noktada Hz. Dâvut'un bir peygamber olmasına rağmen, " *Ve lâ tettebi'i'l-hevâ*"[1677] şeklinde uyarılması, halîfe olan kişinin hilâfete liyâkati açısından bazı şartlar gerektiğini ortaya koymaktadır. Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre hilâfetin bu yönünde, tasavvufî eğitim şekli olan riyâzat, halvet, uzlet ve mücâhede vardır.[1678] Ahzab Sûresi'nin 72. âyetinin sonundaki "*İnnehû kâne zalûmen cehûlâ*" ibâresinde yer alan "zulüm" kelimesini "*ez-Zulmü vaz'u'ş- şey'i fî ğayri mevzi'ihî*"[1679] şeklinde şekklinde açıklar. Buradan yola çıkarak, insanın hakîkatının "*hayvan-ı nâtık*" olduğunu, muktezâ-yı hayvaniyetin yemek, içmek, şehvet ve lezzet ile olduğunu söyler. Ona göre, bunları terk etmek, yani nefs-i emmârenin gereklerini yerine getirmemek, nefs-i emmâreye büyük bir zulüm olmuş olur. Hilâfete nâil olmak da, murâdât-ı nefsi terk ve tahsîl-i rûhâniyet ile elde edilir. Ancak, kişinin cem' makâmından sonra masivâ ile iştiğâli, yukarda belirtilen manaya zıt olarak hilâfete liyâkati engellemez. Zira böyle kimseler halk içerisinde Hakk iledirler.

Abdülehad Nûrî Efendi, halîfe kavramını sadece tasavvuf ıstılahı olarak düşündüğünde, hilâfetin şartının tasavvufî hayatın gereklerini tam olarak yerine getirmek olarak kabul eder. Bu konuda şöyle der: "*Ma'lum ola ki, erba'in ve halvet çekmeden müstahlef olanlar, nakıstırlar. Lâyık-ı seccâde-i irşâd değillerdir.*"[1680]

[1676] Aynı eser, s. 219.
[1677] Sâd Sûresi, 38/26: "... Ve hevâya (keyfe) tabi olma..".
[1678] A. Nûrî Efendi, Hz. Dâvud'a nefsine uymaması şeklinde yapılan tenbihi düşündükten sonra, daha önce belirttiğimiz peşpeşe çıkardığı 40 halvete girmiştir. Bkz. Nazmî, *a.g.e.*, s. 219.
[1679] Zulüm, bir şeyi kendi yerinden başka bir yere koymaktır.
[1680] Nazmî, *a.g.e.*, s. 244.

Nûrî Efendi, yazdığı şiirlerde de hilâfet konusuna değinmiştir. Örneğin, Ahzâb Sûresi'nin 72. âyetindeki "*emâneti*"[1681] yukarda ifâde edildiği gibi, genel anlamda "*hilâfet*" olarak ele alırken, bir şiirinde bu hususu tasavvufî boyutuyla değerlendirir ve "aşk" olarak nitelendirir:

'Işk bârından ibâ itdi semavât u cibâl
Ko benüm boynuma olsun çekeyüm mihnet-i 'ışk[1682]

Bir başka şiirde ise, hilâfetin özünün ve sırrının insanın sûretinde değil, sîretinde bulunduğunu dile getirir:

Sîret-i âdemde bulduk çün hilâfet sırrını
Sûret-i insânı biz seyrâna irmişlerdenüz[1683]

Nûriyâ irmez ana sırr-ı hilâfetten haber
Çünki zâhir olmadı ta'lîm-i esmâ'dan haber
İsm-i a'zam sırrını sırrında bulmazsa eğer
Cân içinde cân olan cânânı bilmez kandadur
Sırr içinde sırr olan sultânı bilmez kandadur[1684]

Buradan anlaşılmaktadır ki Nûrî Efendi, yaratılışta seçme ve tercih hürriyeti bulunmayan insanın cinsiyet ve sûret gibi hususlarının havas ve daha önemlisi Allah nezdinde önemli olmadığını ve Allah'ın bunlara bakmayacağını ifade dile getirir. Ona göre, Allah'ın isim ve sıfatlarını tanımadan ve zikir ile onların talimini yapmadan yani tasavvufî bir hayat yaşamadan hilâfetin sırrına tam olarak vâkıf olunamaz.

4.3.2.5. Semâ ve Deverân

Abdülehad Nûrî Efendi'nin semâ ve deverânın hükmü ve konu etrafındaki tartışmalarla ilgili görüşlerini çalışmamızın ikinci bölümünde geniş şekilde ele almıştık. Burada, sadece zikir esnâsında semâ ve deverân yapmanın keyfiyeti konusundaki görüşlerini şiirlerinden yola çıkarak açıklamaya çalışacağız.

Nûrî Efendi'ye göre, Allah zikre bir hudud koymamıştır. Kıyam ve kuûd, hareket ve sukûn, gizlilik, açıklık ve deverân hali gibi zikir esnasında bulunulan durumun

[1681] Ahzab Sûresi, 33/72.
[1682] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 3a, Kasîde Der Hakk-ı 'Işk, 13.
[1683] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 39b, Fi'l-İş'âri 'an Sırrı Vuslatihî Kuddise Sırruhû, 3.
[1684] A. Nûrî, *Dîvân,* vr. 13a, Muhammes Der Beyân-ı Yezdân,5.

keyfiyetinde, ne de çokluğu ve devâmı gibi zikrin kemmiyyetinde.[1685] Ona göre deverân, meleklerin arşın etrâfında, hacıların telbiye ile Kabe'nin etrâfındaki deverânı[1686] ve feleklerin kendi mülkünden olan bütün cevher çeşitlerinin o feleğin cezbesine kapılması gibi, kulun Rahmân olan Allah'a teveccühü neticesinde gerçekleşir.[1687] Semâdaki lezzetin nefsânî değil,[1688] aşk ile ortaya çıkan ilâhî ve rûhânî bir lezzet ve nimet olduğunu dile getirir.[1689] Bir başka ifâde ile deverân, âlemin kozmik yapısına katılım anlamına gelir.

Nûrî Efendi, sultân-ı ışk zâkirin kalbini istilâ edip semâ ve deverânı iktizâ eyleyince, yine zikirden hâlî olmayıp, belki daha ziyâde zikretmek gerektiğini ve böylece nefs ve şeytânın mağlûp olabileceğini söyler.[1690]

Ona göre, hakîkata ulaşmanın ve insana kötülüğü emreden nefsin kuvvetlerinin yıkılabilmesinin yolu zikirden ve deverândan geçer.

Olmak dilersen ehl-i sır, cünd-i kuvâ-yı nefsi kır
Şevk ile darb-ı zikre gir devrâna gel devrâna gel[1691]

Bir başka şiirde ise şu ifâdelerle deverâna dâvet eder:

Ey sûfî safâ ile devrân ide gör devrân
Gel 'âlem-i bâlâya cevlân ide gör cevlân[1692]

Abdülehad Nûrî Efendi, kişinin aşk-ı İlâhînin cezbesi ile zikir ve deverân yaptığında ve mâsivâyı terk ettiğinde, Allah'ın müşâhedeye mani olan perdeleri kaldıracağını söyler:

[1685] A.Nûrî, *Riyâz*, 22a.
[1686] A.Nûrî, *a.g.e*., 22a.
[1687] Aynı eser, 22b.
[1688] Sema ve deverânı ve hatta genel manada müziği yasaklamak isteyenlerin gerekçelerinden en önemlilerinden biri şöyledir: Müziği dinleyen insanın ruh hâli ve duyguları üzerinde doğrudan etkisi vardır ve notaların değişik kombinasyonlarının farklı etkiler yaratır ve böylece müzik insan duygularınıkontrol edilemeyecek ölçüde harekete geçirebilir. Yani vecd hâli olabilir. Kontrol edilemeyen duygular, vücûdun tam denetimine sahip olan rasyonel ve ayık bir zihne dayanan felsefî idealin anti tezi olduğu için bazı islam âlimleri doğası itibâriyle dînî olmayan müzikten kaçınmayı yararlı görürken, bazıları da tümüyle yasaklamayı tercih etmişlerdir. Bkz. Jamal, J. Elias, "Zikr-i Dervişâneden Dîvân Mûsikîsine Kadar Osmanlılar Devrinde Semâ'ya Bir Bakış", çev.: İdil Eser, *Cogito*, sy. 19, yıl: 1999, ss. 221-222. Burada semâ ve sûfî müziğini akılla kavramaya çalışan ve anlaşılamayınca redetme şeklinde tezâhür eden pozitivist bir bakış açısı vardır. Halbuki sûfîlerin müzikten aldıkları zevk ve ulaştıkları vecd nefsânî değil ilâhîdir.
[1689] Aynı eser, 24b.
[1690] A.Nûrî, *Deverân*, 5.
[1691] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 47a, 4.
[1692] Aynı eser, vr. 54b, Der-İrşâd-ı İle'z-Zikri Bi'l-Cevelâni ve'd-Deverân, 1.

Şevk ile semâ‘ eylese yâ ‘ışk ile deverân
Soyınsa sivâ sevbini çâk itse giribân
Ref‘ ide hicâbı ara yirden ana cânân
‘Âlemde ‘aceb ‘izzet olur ‘ışk-ı İlâhî[1693]

Sırr-ı tevhîdün Hüdâ’yâ kıl tecellîsin ‘âyân
Tûr-ı tende tâ ki lâ-ya’kıl ola Mûsâ-yı cân
Dîde-i dil açılup görsün Cemâlün nûrını
Sîneler çâk eyleyüp girsün semâ‘a ‘âşıkân[1694]

Hülasa olarak Nûrî Efendi’ye göre, deverân akılla anlaşılabilecek ve sorgulanabilecek bir hal olmayıp, Hz. Mûsâ’nın Tûr dağında Allah’ın nûrunun tecellisi neticesinde yaşadığı hayret ve hayran hâli gibi, ilâhî bir gâye ve sâik ile gerçekleşir.

4.3.2.6. Nefs

Tasavvufî hayatta mücâhedenin odak noktasında bulunan nefs lügatte, bir şeyin nefsi, o şeyin varlığı, bir şeyin özü, zâtı, aynısı,[1695] can ve kişi, ruh,[1696] kan[1697] gibi anlamlara gelir.[1698] Mutasavvıflar, nefsin tarifini ortaya koymakla birlikte, daha ziyâde onun kötülüğü emreden yönü ve eğitilmesi ve güzel hasletlerle donatılması üzerinde durmuşlardır.[1699] Bir tasavvuf ıstalâhı olarak nefs, genel olarak kulun kötü

[1693] Aynı eser , vr., 67b, Der-Medh-i Şevk-i İlâhî, 3.
[1694] Aynı eser ,vr., 68b, Taksîm Gûyende Be-Zebân-ı Hanendegân, 1.
[1695] Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Beyrut, 1991, c. IV, s. 413; Atay, Hüseyin, “Nefis”, *AÜİFD*, Ankara, 1997, sy. XXXVII, s. 2-3; Calverley, E.E., “Nefis”, *İA*, c. IX, s. 178.
[1696] Ateş, Süleymen, *İnsan ve İnsanüstü*, Dergah Yay., İstanbul, 1985, s. 170; Uludağ, *TTS*, s. 368; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 545; *a.g.e.* mlf, *Hacı Bayram-ı Veli*, ss. 296; Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, ss. 37-45; Öğke, Ahmet, *Kur’an’da Nefs Kavramı*, İnsan Yay., İstanbul, 1997, ss. 13-15.
[1697] Aynî M. Ali, “Nefs Kelimesinin Manaları”, *Dârulfunûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1930, c. IV, sy. 14, s. 50.
[1698] Nefs kelimesi tekil ve çoğul yapılarıyla Kur’an’da 295 ve 8 değişik anlamda zikredilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Regis Balchere, “Nefs Kelimesinin Kur’an’da KullanılışıHakkında Bazı Notlar”, (çev.. Sâdık Kılıç), *Atatürk Ünv. İFD*, Erzurum, 1982, sy., 5, ss. 189-196; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 545.
[1699] Tasavvufta, nefsin ruh ile aynı mı ayrı mı olduğu veya nefsin tek ve değişik isimlerinin onun sıfatlarımı olduğu konusunda değişik görüşler ortaya atılmış ancak, genel olarak insana dâima kötülüğü emreden düzeyinden başlamak üzere kâmil bir bir noktaya ulaşıncaya kadar nefsin mertebesi veya sıfatının olduğu kabul edilmiştir. Nefsin bu isimleri Kur’an kaynaklıdır. Nefsin isimleri ve geçtiği âyetler şöyledir: Nefs-i Emmâre (Yûsuf Sûresi, 12/53), Nefs-i Levvâme (Kıyâmet Sûresi, 75/2), Nefs-i Mülhime (Şems Sûresi, 91/8), Nefs-i Mutmainne (Fevr Sûresi, 89/27), Nefs-i Râdiye (Fecr Sûresi, 89/28) , Nefs-i Mardiyye (Fecr Sûresi, 89/28) ve Nefs-i Kâmile’dir. Nefsin bu mertebeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Bkz. İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr, *Kitâbu’r-rûh*, thk.: Muhammed Şerif Sukker, Beyrut, 1991, s. 462-463; Aydın, Hüseyin, *Muhâsibî’nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara, 1976, s. 84; Altıntaş, Hayrani, *Marifetname’de Tasavvuf*, İstanbul, 1981, ss. 124-164; Öğke, *a.g.e.* ss. 83-107; Topbaş, Osman Nûri, *İmandan İhsana Tasavvuf*, Erkam Yay., İstanbul, 2002, ss. 129-147. Ayrıca nefsin bu mertebeleri hakkında psikolojik bir yaklaşım için bkz. Kuşat, Ali, “Nefis Mertebelerine Psikolojik bir Yaklaşım”, *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık 2002, ss. 119-128.

huyları ve çirkin vasıfları, kötü his ve huyların mahalli olan lâtîfe, cism-i latîf şeklinde tarif edilmiştir.[1700] Bu münâsebetle tasavvufta nefse muhâlefet, bütün ibâdetlerin başı ve bütün mücâhedelelerin kemâli[1701] ve cihâd-ı ekber olarak görülmüştür.[1702] Nitekim, Muhâsibî'ye göre nefsin üç ana eğilimi vardır.

1. Nefsin gaye olarak kurtuluşu istememe niyeti yoktur; ancak, kurtuluşa giden yol ona ağır gelir.
2. Helak olmayı bir niyet olarak taşımaz, ancak, kişiyi helâka götüren şeyleri hafife alır.
3. Daima anlık hazları ve rahatı, gelecekteki dâimî hazz ve rahata tercih eder.[1703]

Müellifimiz Abdülehad Nûrî de, nefsin Allah'ın emirlerine muhâlif bir mizac sahibi olduğunu ve bu yönüyle insana, bedenini ve hayatı ebedî gibi göstererek hayatın geçici yönlerinden zevk almaya sevk ettiğini hatırlatarak, onun insanı aldatan yönlerine dikkat çeker ve nefsi yenilmesi güç bir dev ve aslan olarak tasvir eder:

Dîv misin ey nefs yâ esed
İşün gazâb Hakk'a hased
Sanma ebeddür bu cesed
Estağfiru'llâhe'l-Ğafûr[1704]

İnsanın kemâle giden yolda ilk yapması gereken, hatalarının farkına varmasıdır.[1705] Nûrî Efendi, insanın Rabbine karşı gâfil kalmasını bir nevi isyân olarak görür ve bunu nefsin bir oyunu şeklinde kabul eder. Ona göre nefsin emrine girmek Allah'a düşman olmaktır.

Rabbine nefsün seni gaflet ile 'âsi kılup
Kul iken Mevlâ ile hasmâne oldun bilmedün[1706]

[1700] Kuşeyrî, *a.g.e*., s. 153; Uludağ, *TTS*, s. 368; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 545.
[1701] Bkz. Kuşeyrî, *a.g.e*., (ter.: Süleyman Uludağ), s. 290-294; Sühreverdî, *Avârif*, s. 600; *Hucvirî*, *Keşfu'l-Mahcûb*, ss. 137,308-309, 323. Ayrıca bkz. Muhâsibî, *Âdabu'n-nufûs*, Kâhire, 1992; İbn Ebi'd-Dünyâ, *Muhâlefetü'n-nefs*, Beyrut, 1988.
[1702] Bu konuda M. Hamdi Yazır şöyle der: "Seyf ile cihadın mebnâsı ilim ile cihaddır .Bunun esası da harici düşmandan evvel nefsin cehaletine ve şehevâtına karşı cihattır ki buna **"cihadı ekber"** tesmiye olunmuştur." Yazır, Elmalı'lı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. IV, ss. 2548-2549s.
[1703] Aydın, Hüseyin, *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara, 1976, s. 84.
[1704] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 37a, Der Girye vü Zârî ve Ümmîd-i Mağfiret-i Bârî Tekaddese Zâtuhû, 10.
[1705] Günümüz psikolojisi açısından da büyük önem arzaden hataları kabullenebilmek hususunda tasavvufî eğitimin modelinin durumunu Muhammed Ecmel şöyle dile getirir: "Sûfî nefs biliminin veya psikoterapinin en temel unsuru, bir kimsenin itirafı yani sorunlarını kabul etmesidir." Bkz. Muhammed Ecmel, "Sûfî Ruh Bilimi", *Sûfî Psikolojisi*, s. 85.
[1706] A. Nûrî*, Dîvân*, vr, 46a, Der-Şakâyet-i Firâk-ı Yâr ve Hikâyetü'l-Hâli Bi'l-Ağyâr, 3.

Nûrî Efendi, nefse uymanın sonucunun amel defterini günahlarla doldurmaktan ibâret olduğunu söyler. Nefsi, Allah'a isyan eden ve kendine tabi olanları isyan ettiren yönüyle, yüz karası bir varlık olarak kabul eder.

Çün defter-i a'mâli cürmünle karaladun
Ey nefs-i siyâh-rû sen, sen yüz karasısın ancak[1707]

Nûrî Efendi, insanın kendisini yani kulluk noktasındaki nâkıs yönlerini, gaflete düşüren dâhilî ve hârici unsurları bilmenin ve doğru teşhis etmenin önemine vurgu yaparak, bunların bilinmemesi hâlinde nefs-i emmâre sâhibi olan birinin dahi kendini velî olarak kabul edebileceğini, aslında bunun velîlik değil delilikten başka bir şey olmadığı ve istiğfâr gerektirdiğini dile getirir.

Emmâreye diyüp velî
Anun niçün oldun kulı
Serhuş musun yâhud deli
Estağfiru'llâhe'l-Gafûr[1708]

Nûrî Efendi, nefsin ve şeytanın putlarını kırarak ve kalpten silerek Hz. İbrâhim'in yaşadığı gibi, nârın nûr-i ilâhînin yardımı ile bir gülistana dönüşebileceğini söyler.

Nârı gülzâr itmek istersen Halîlullâh gibi
Nefsün esnâmını kıl kendü destünde cüzâz[1709]

Pâk eyle dil ü cânu sür nefs ile şeytânı
Ol gûl-i beyâbânı kâhir ola gör kâhir[1710]

Ona göre nefs, insan için en büyük düşman olmakla birlikte, Hakk'a vâsıl olmanın yolununun da ondan yâni, onunla mücâhededen geçmektedir.

Sanma kim dil-hâne nefsinde hemân bir hânedir
Hakk'a vuslat yolunu anda bulan ahyâra bak.[1711]

Kesdürüp nefsün başın itdük cihâd-ı ekberi
Nûrîyâ biz rahmet-i Rahmân'a irmişlerdenüz[1712]

Hülasa olarak Nûrî Efendi'ye göre nefs, daima kötülüğü emreden ve insana iyi ve kötü yönlerden yaklaşarak onun kulluk noktasında ayağının kaymasına vesile olan sinsi ve dev gibi kuvvetli bir düşman olmakla birlikte, felaha giden yolda onunla

[1707] Aynı eser , vr. 43a, Âvâre Bî-çâre Şüd 'Âşık-ı Dîdâr, 4.
[1708] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 37a, Der Girye vü Zârî ve Ümmîd-i Mağfiret-i Bârî Tekaddese Zâtuhû, 8.
[1709] Aynı eser, vr. 28b, Der-Nasîhat-i Zâhidân Be-Beyân-ı Müdâvemet-i Zikr-i Yezdân, 3.
[1710] Aynı eser, vr. 36b, Der İkâzı Sâlikân 'Ani'lGafketi ve'l-Keslân, 3.
[1711] Aynı eser, vr, 43b, Der- İrşâd-ı Sâlikân ile's-sırri'l-Müşâhesi Bi 'Uyûni'l-Bâtınân, 4.
[1712] Aynı eser, vr. 39b, Fi'l-İş'âri 'an Sırrı Vuslatihî Kuddise Sırruhû, 7.

mücedele ve muhâlefet etmekten geçmektedir. Tıpkı edebli bir insanın, edepsiz birine muhalefet ederek onun yaptıklarını yapmayarak edepsizden edep öğrenmesi gibi.

4.3.2.7. Kalb ve Mâsivâ

Tasavvufî hayatın odak noktasında bulunan kalb, lügatte, döndürme, değiştirme, et parçası, yürek gönül, her şeyin ortası, en önemli ve ehemmiyetli olan, bir halden başka bir hâle çevirmek gibi anlamlara gelir.[1713] İnsan kalbinin de sürekli halden hâle geçmesi münâsebetiyle bu isimle isimlendirilmiştir. Tasavvuf ıstılahı olarak ise, "İnsanın sol memesinin iki parmak altında bulunan ve çam kozalağı şeklinde cismânî kalbe verilen ad olup, kavrayıcı bir idrak ve sezgi, derin bir bilgi gücüne sahip bu latîfe, gerçekte insanın hakîkatir ve bâtınına nefs-i nâtıka, zâhirine ise nefs-i hayvânî denir.[1714] Tıp ilminin meşgul olduğu et parçası yönüyle kalb, dilimizde yürek şeklinde anılır.

Kur'anda yüz otuz iki defa[1715] geçen kalb çeşitli anlamlarda kullanılmıştır.[1716] Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: 1- İnsanın düşünen kavrayan, anlayan ve şüphe eden yönü,[1717] 2- Kin ve öfkenin saklandığı yer,[1718] 3- Akıl.[1719] Ayrıca, kalbin çeşitli sıfatlarına vurgu yapılmış ve "doğru",[1720] "kibirli",[1721] "yalvaran",[1722] "günahkar",[1723] "imanla mutmain olan",[1724] "Allah'ı anmaktan gaflet eden",[1725] "hasta olan",[1726] "hidâyete ulaşan",[1727] "anlama kâbiliyetine sâhib olan",[1728] takvâ sâhibi olan",[1729] "imanın yeri",[1730] "kendisiyle akledilen",[1731] yönleri beyan

---

[1713] İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. I, s. 687; Râğıb el-Isfahânî, *Müfredât*, s. 620-621; Uludağ, *TTS*, s. 274; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 422.
[1714] Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 227-228; Hıfnî, *a.g.e.*, s. 218; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 422.
[1715] Bkz. Abdulbâkî, M. Fuad, *Mu'cemu'l-Müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1987, ss. 697-700.
[1716] Yıldırım, Ahmet, *a.g.e.*, s. 238.
[1717] Kalbin bu anlamda kullanıldığı âyetler şunlardır: Tevbe Sûresi, 9/64, 77;
[1718] Tevbe Sûresi, 9/15.
[1719] Kâf Sûresi, 50/37; Hâc Sûresi, 22/46.
[1720] Şuarâ Sûresi, 29/46; Sâffât Sûresi, 37-84.
[1721] Mü'min Sûresi, 40/35.
[1722] Kâf Sûresi, 50/33.
[1723] Bakara Sûresi, 2/283.
[1724] Bakara Sûresi, 2/260; Ra'd Sûresi, 13/28; Nahl Sûresi, 16/106.
[1725] Kehf Sûresi, 18/28.
[1726] Ahzâb Sûresi, 33/32.
[1727] Teğâbun Sûresi, 64/11.
[1728] A'râf Sûresi, 7/179.
[1729] Hac Sûresi, 22/32.

edilmiştir. Allah katında, kalbî imanın esas olduğu gerçeği bize kalbin değer ve önemini hatırlatır.

İnsanın ırk, cinsiyet, milliyet, fizîkî durum veya anne ve baba gibi hususlarda seçim yapma hürriyeti bulunmadığı için bu hususlarda mükellefiyeti de yoktur. Ancak, tamamen insanın irâdesine, seçtiği çevresine uygun olarak gelişen ve şekil alan kalb, ya inkârın yahut imanın hatta tasavvufî düşüncede ilâhî tecellînin makamı olabilir. Allah, sizin şekillerinize değil, kalb ve amellerinize bakar" hadisi de buna işâret eder.[1732] Bu açıdan sûfîler, kalbin tasfiyesi ve tezkiyesi husuna büyük önem vermişlerdir.[1733]

Abdülehad Nûrî Efendi, kalb konusunda ilginç bir yaklaşımla Yâsin Sûresi'ni Kur'an'ın kalbi, gece yarısını gecenin kalbi ve Allah rızâsı için zikir yapmak ve teheccüd kılmak maksadıyla kalkan dervişlerin kalbi olmak üzere üç kalbden bahseder. Bu üç kalbin bir araya gelmesinin sülûk yolunda büyük bir öneme hâiz olduğunu da şöyle dile getirir: "*İhvân-ı tarîkat ile ba'de't-teheccüd tesbih namazı Yasin-i şerîf ile edâ olundukda, kalb-i Kur'ân ki Yâsin'dir, kalb-i leyl ki, ecvâf-ı leyldir ve kulûb-i sâlikîn cem'an üç nev' kulûb bir yere gelmeğin, sâlikîne çok imdâd ve i'ânet olur.*"[1734]

Müellifimiz Abdülehad Nûrî Efendi, kalb ve gönül kelimelerini aynı anlamda kullanır. Bu iki kelime, değişik terkipler hâlinde[1735] ayna, mabed, deniz, Allah'ın evi gibi sıfatlarla tanıtılır. Ona göre kalb, ummân gibi büyük ve sonsuzdur. Nasıl ki inciler denizlerin derinliklerinde bulunursa, kalbin derinliklerinde de hakîkat incileri vardır. Ancak incilere giden yolda nefs ve şeytan engelleri vardır. Önce bunların kahredilmesi gerekir. Bu alçak dünyânın yaratılmasından maksat, Allah'ı aramak ve bulmaktır. Onu bulmaya talip olanlar başka yerde değil, kalblerinde aramaları gerekir. Çünkü kıymetli hakîkat incilerinin mekânı olan kalb, Hakk'ın Cemâlinin tecelligâhıdır. Ona kalbe dünyâ sevgisi dolmadan, aşk-ı ilâhînin yerleşmesi gerekir:

Katresinde niçe 'ummân gizlidür dil bahrinün

[1730] Hucurât Sûresi, 49/14.
[1731] Hac Sûresi, 22/46.
[1732] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut, 1991, c. II, s. 285.
[1733] Mevlânâ, kalbin gaybdan haber alabileceğine dikkat çekerek şöyle der: "*Herkes kalbinin münevverliği ve cilâsı nisbetinde gayba vâkıf olur. Her kim kalbini fazla cilâlarsa ziyâde müşâhede eder; gaybî sûretler ona fazla görünür.*" Mevlânâ*, Mesnevî*, IV, s. 2490.
[1734] Nazmî, *a.g.e.*, s. 244.
[1735] Bkz. Akkaya, *a.g.e.* ss. 125-126.

Hâsılı dürr-i hakîkatdür o deryâdan garaz[1736]

Pâk eyle dil ü cânu sür nefs ile şeytânı
Ol gul-i beyâbânı kâhir ola gör kâhir[1737]

Sen cemâl-i Hakk'ı görmek ister isen Nûrîyâ
Kalbüne bak ol yüze mir'ât-ı 'âlî-şân imiş[1738]

Halk olınmaktan bu dünyâ-yı denî
Maksâd-ı aksâ seni bulduk seni
Hubb-ı dünyâ almadan dil tahtını
El-gıyâs ey 'ışk-ı Mevlâ el-gıyâs[1739]

Kişi Allah'a vâsıl olmak isterse, dil tahtının sultân-ı hakîkîsi olan Sübhân'dan başkasını kalbden silmeli, âşıkânın yoluna girmelidir. Çünkü sultanlar temiz olmayan yerlere girmez. Hatta bazılarının maksûdu olan cennet ve hûrî sevgisi dahi bütünüyle kökünden kazınmalıdır. Zira asıl itibariyle kalb, zâten Hakk'ın hânesidir.

Diler isen dil-ârâ ko gayrıyı dil ara
Tut gûş-ı cânı yârâ ahbâr-ı 'âşıkâna[1740]

Sâf eyle gönül 'âyinesin Nûrî kederden
Sâf olmaya çün âyine dîdâr ele girmez[1741]

Bunda bulursan cemâl-i mutlakı
Cennet arzûsunu dilden kıl tırâş[1742]

Gerçi ey sâlik cemâlu'llâh'a 'âşıksın velî
Bilmedün ol zât-ı pâkun hânesidür bu gönül[1743]

Kalbin safâsı ve onun İlâhî tecellînin sahâsı olabilmesinin bir usulü vardır. Bu usûl olmadan, vusûl vâki olmaz. Onun için önce, usûlü bilen bir mürşid-i kâmile varmak gerekir. Sonra da onun verdiği vazîfe ve virdi, usûl ve zikri tatbik etmek gerekir. Çünkü kalbin pası ve şeytanın vesvesesinin silinmesi, ancak zikrin himmeti ile gerçekleşir. Hatta, nöbetteki bir asker gibi zâkir de, Hakk'ın gafletinden uyanık

[1736] A. Nûrî, Dîvân, vr., 42b, Der-Beyân-i Ma'rifetu'llâhi Te'âlâ Mine'l-Enfüsi ve'l-Âfâk, 6.
[1737] A. Nûrî, *a.g.e*., vr, 36b, Der İkâzı Sâlikân 'Ani'lGafketi ve'l-Keslân, 3.
[1738] Aynı eser, vr. 41b, Fî Beyân-i Takarrübi'l-Hakkı ile'l'Abdi bi Rubûberihî ve Halkıhî ve Tasarrufihî, 5.
[1739] A. Nûrî, *Dîvân*, vr, 24b, Fî İstiğâseti'l-'Işkı ve'l-Velâ Mine'l-Meliki'l-'Alâ, 4.
[1740] Aynı eser, vr., 63a, Der-Beyân-ı Ma'na ve Lâ-Ya'rifu Ze'l-Fazli illâ zû-veh, 3.
[1741] Aynı eser, vr. 38b, Der-Pend-i Sâlikân Der- Reh-i Tâleb-i Cânân, 6.
[1742] Aynı eser, vr, 41b, Der- İfşâyı Sırr-ı Küntü Kenz, 3.
[1743] Aynı eser, vr., 47b, Der-Beyân-ı Se'atü'l-Kalbi Li-Hubbi'l-Hakîlati Bi-Haysü Yûcedü Fîhi Cemî'u'l-Enfusi Ve'l-Âfâk, 3.

ve zikrinin nöbetinde dâim bulunmalıdır. İşte o zaman, kalb arınır ve Hakk'tan başka kimse kalmayıp, zikr-i tevhîd ile tevhîd-i hakîkî vaki olur. Bu şekilde kalbini temizleyen, er;[1744] temizlenen kalb de Hakk'ın tecellîlerinin aynası olur:

Şartı bu selîm eylemenin kalbi marazdan
Bir hâzike teslîm ola dermân dileyenler[1745]

Olsa ger mir'at-ı dil sâfî sıkâl-i zikr ile
Eyler ol âyinede nûr-i tecelli in'ikâs[1746]

Saykal itse anı dil-i kâsî
Komaya anda zerrece pası
Süre def' ide cümle vesvâsı
Himmet-i lâ- ilâhe illa'llah[1747]

Ko ki dil hısnı ana alınsun
Rûh-i sultânî anda salınsun
Kulle-i ten içinde çalınsun
Nevbet-i lâ- ilâhe illa'llah[1748]

Kalbini arıt
Kendüni er it
Al benden öğüt
Tevhîd ide gör[1749]

Âşık için Hakk'dan başkası, yani mâsivâ çöp ve pislik gibi gözükür. Kalbini Hakk'ın tecellîsine hazırlayan âşık, masîvâdan kalbini selîm eder. Böylece, yokluğu yok sayan ve var ile var olmak isteyenler, kalb mabedindeki masîvâyı aşk ateşinde yakarlar. Bunu yapabilenler de, erlere serdâr olur ve kalbleri sırlar hazînesine döner:

Kalbi yaykaya varlığı dilden yuya
Yirine yokluk koya var ile var ola[1750]

Kalbini selîm eyleye hâşâk-ı sivâdan
Dil tahtuna sultanluğa Sübhân dileyenler[1751]

Mâsivâ nakşına yer komadı deyr-i dilde
Der ü dîvân pür itdi sanemâ sûret-i 'ışk[1752]

[1744] Buradaki "er" ifâdesiyle "*Onlar, ne ticâret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ın zikrinden, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoyamadığı adamlardır.*" (Nûr Sûresi, 24/37) âyetinde geçen "ricâl" kelimesine işâret edilmiş olabilir.
[1745] Aynı eser, vr. 31a, Der-Terk-i Cân Fî Taleb-i Cânân-5.
[1746] A. Nûrî, *a.g.e*., vr., 41a, Fi'r-Rağbeti İle'l-Ahzi ve'lİktibâs min-Nûri Rabbi'l-'Âlemi ve'n-Nâs, 2.
[1747] Aynı eser, vr., 2a, Kasîde Der Vasf-ı Hudâ Hakîkat-i Lâ-ilâhe illa'llah, 4.
[1748] Aynı eser, vr., 2a, Kasîde Der Vasf-ı Hudâ Hakîkat-i Lâ-ilâhe illa'llah, 17.
[1749] Aynı eser, vr. 35b, Fî İrşâd-i 'Abîd ile'z-Zikri ve't-Tevhîd, 7.
[1750] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 18a, Der Nasîhat-ı Sâlikân, 4.
[1751] A. Nûrî, *a.g.e*., vr, 31a, Der-Terk-i Cân Fî Taleb-i Cânân, 4.
[1752] Aynı eser, vr. 3a, Kasîde Der Hakk-ı 'Işk, 2.

Cân-ı cihân-ı bulan hânesine hân gelen
Sırrını mahfî kılan mahzen-i esrâr ola[1753]

‘Âteş-i ‘ışk ile ger nefsini yaksa bir er
Komaya dilde keder erlere serdâr ola[1754]

Âşıkların kalbleri, mâsivâdan eser taşımaz. Çünkü, tek emeli cânâna vâsıl olmak olan âşık, ona ulaştıktan sonra, artık gönlü başka şey bilmez, cânını bile görmez. Hatta cennete varsa, gene de kalbi cânânsız karar kılmaz. Artık beden, tecellî-i ilâhî ile Tûr dağına dönmüş, akıl ve nefis baygın düşmüştür. İşte âşıkların kalbleri, bu şekilde sonlu ve sınırlı değil, arş-ı Rahmân gibidir. Ancak zâhid olan bunu anlamaz ve bilmez. Çünkü zâhidler, kalb gözleri yerine hep kafa gözleriyle baktıklarından, her noktada âyân olan Hakk'ın tecellîlerini görmezler:

‘Âşıkun kalbine kılsan bir nazar
Mâsivâdan anda kalmaz hiç eser

Gayrıyı neyler gönül dilde o mihmân iken
Cânı cihânı nider cânına cânân iken[1755]

Nider ol bâğı bostânı
Nider hûriyi gılmânı
Firâkunla yanar cânı
Gönül sensüz karâr kılmaz

Murâdı sensin ey Mevlâ
Dilinde gayrı yok aslâ
Olursa meskeni Tûbâ
Gönül sensüz karâr kılmaz[1756]

Çün kıldı tecellî dile ol hazret-i ma'şuk
Kühsâr-ı beden oldı ana Tûr-ı mahabbet[1757]

Yüzine bakma gâfilün pâyine yüz sür vâsılun
Kalbine girüp kâmilün gör ‘arş-ı Rahmân gizlidür[1758]

Zâhid olan kalbi kör Hakk'ı o gâ'ib sanur
Şems-i Cemâlinden nûr lâmi‘-i tâbân iken[1759]

Tasavvufî anlamda tasfiyenin merkezi olması münâsebetiyle, bütün mutasavvıflar kalbin anlamı, sıfatları, sınırları gibi yönleriyle onun insan maneviyatı

[1753] Aynı eser, vr. 18a, Der Nasîhat-ı Sâlikân, 5.
[1754] Aynı eser, vr., 18a, Der Nasîhat-ı Sâlikân, 2.
[1755] Aynı eser, vr., 56b, Der-Kurb-i Sıfâtihî Te‘âlâ İl'l-‘Abîdi Min-Ciheti ‘İlmihî ve Rubûbiyetihî, 1.
[1756] A. Nûrî, Dîvân, vr, 38a, Der Taleb-i Mevlâ ve Terk-i Mâ-Sivâ, 3,4.
[1757] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr. 23a, Der-İfşâ-yı ‘Işk u Şevk ve ‘İş‘âr-ı Sırr-ı Ene'l-Hak-2.
[1758] Aynı eser, vr. 36a, Der-İrşâd-i Min Talebi'l-Cânân ile'l-Kalbi ve'l-Vicdân-6.
[1759] Aynı eser, vr. 56b, Der-Kurb-i Sıfâtihî Te‘âlâ İl'l-‘Abîdi Min-Ciheti ‘İlmihî ve Rubûbiyetihî-6.

için önemine dikkat çekmişlerdir. Nûrî Efendi de *Der-Beyân-ı Se'atü'l-Kalbi li-Hubbi'l-Hakîkati bi-Haysü Yûcedü fîhi Cemî'u'l-Enfusi ve'l-Âfâk*[1760] ismiyle sekiz beyitten oluşan bir şiir yazarak bu konudaki görüşlerini açıklamıştır. Vahdet- vücûd düşüncesine kaynaklık teşkil eden âyetlerden de alıntılar yaptığı bu şiirde, kalbi şu şekilde tasvir eder:

1. Bezm-i 'ışkun sâkiyâ meyhânesidür bu gönül
   Lî-ma'a'llâh[1761] hamrinün hum hânesidür bu gönül

2. On sekiz bin 'âlemi ma'nîde olmışken muhît
   Sûretâ görsen sanevber dânesidür bu gönül

3. Gerçi ey sâlik cemâlu'llâh'a 'âşıksın velî
   Bilmedün ol zât-ı pâkun hânesidür bu gönül

4. Âsmân âsâ kurılmışdur vücûdum milkine
   Şâh-ı 'ışkun hayme-i hâkânesidür bu gönül

5. Matlâ'ıdur şâh-ı ten *innî-ene'llâh*[1762] nûrının
   Bâz-ı lâhûtun o tende lânesidür bu gönül

6. Kanda baksa *semme-vechu'llâh*[1763] sırrın seyr ider
   Anun içün dâimâ dîvânesidür bu gönül

7. Nûş idüpdür dest-i kudretten şarâb-ı vahdeti
   Ol şârâbun tâ ebed mestânesidür bu gönül

8. Nûr-ı zâtı zulmet-i unsurda yakmış bir çerâğ
   Ol çerâğun Nûrîyâ pervâsidür bu gönül.

4.3.2.8. Riyâzat, Mücâhede ve Halvet

Tasavvufî eğitimin gayesi, sâliklerin mânevî makamlarına göre değişiklik arzeder. Ancak bu eğitimin genel gâyesi, kişinin bulunduğu noktadan daha yüksek makamlara

[1760] Aynı eser, vr. 47b.
[1761] **Lî-ma'a'llâh**: "Benim Allah ile öyle bir vaktim olur ki, o vakte ne bir melek-i mukarreb ne de bir nebiy-yi mürsel sığmaz." Peygamberimize ait hadis olduğu id*TDVİA* edilen bu söz, hadisçilere göre peygamberimize ait olmayıp, sûfîlerin dillerinde dolaşan bir sözdür. (Bkz. Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivâyetler*, Konya, 2001, s. 26.) Sûfîlere göre ise bu hadis olup, miracda yaşanan durum bunun gibifdir. Bkz. Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 518; İmam Rabbânî, *Mektûbât*, çev.: Abdulkâdir Akçiçek, İstanbul, 1979, c.I, s. 381.
[1762] **İnnî ene'llâh:** "Oraya gelince, o mübârek yerdeki vadinin sağ kıyısından, (oradaki) ağaç tarafından kendisine şöyle seslenildi: Ey Mûsâ! Bil ki ben bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım" Kasâs Sûresi, 28/30.
[1763] **Semme vechu'llâh:** " Doğu da Allah'ndır Batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah (ın rahmeti ve nimeti) geniştir. O herşeyi bilendir." Bakara Sûresi, 2/115.

ulaşması ve nihâî noktada, ihsan mertebesinde bir kul olmasını sağlamak şeklinde kabul edilebilir. Bu da, insanın var olduğu günden itibâren, yaratıcısı ile irtibâtının kopması, fikren ve fiilen O'ndan yabancılaşması için gayret gösteren şeytan ve onun insan içindeki yardımcısı olan nefs ile mücâdede ve mücâdele demektir. Bu mücâhedenin zorluğu, düşmanın fizik bir varlık olmamasında yatmaktadır. Ancak, birer ruh mütehassısı gibi insanın ruhunun derinliklerini tanıyan,[1764] nefsin vartalarını ve bunlarla mücâdele yollarını bilen sûfîler, bu konuda genel ve müridlerin durumuna göre çeşitli özel metodlar geliştirmişlerdir ki, bunlar mücâhede ve riyâzet gibi gayesi ve genel muhtevâsı aynı, ismi ve metodunda nüans bulunan kavramlarla anılmaktadır.

Riyâzet lüğatte idman, eğitme, terbiye ve ıslah etme, boyun eğdirme gibi anlamlara gelirken[1765] tasavvuf ıstılahı olarak, nefsi eğitmek için onu aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum bırakmak ve az konuşmak[1766] anlamına gelir.[1767] Mücâhede ise, lüğatte uğraşmak, mücâdele etmek, vuruşmak, savaşmak; tasavvufta ise, Allah'ın rızâsını kazanmak için yapılan bütün mücâdele etmek ve bu yolda nefsi ezmek, onu etkisiz hâle getirmek için uğraşmak[1768] gibi anlamlara gelir. Nefs ile mücâhede bazen nefsi öldürmek şeklide tanımlanmakla birlikte, bundan maksat onu ıslah etmek, zararlarından emin hâle getirmektir.[1769]

Abdülehad Nûrî, halveti riyâzet ile birlikte ele alır. O, ne bir meleğin ne de herhangi bir kimsenin bulunmadığı bir halde ve yerde Hak ile mânen konuşmak şeklinde tanımlanan halvet[1770] akabinde, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hira dağında

---

[1764] Batı tefekkürü ile İslam düşüncesi ve tasavvufu hakkında kendi yaşamış olduğu tecrübeninde katkısıyla Necip Fazıl Kısakürek (öl. 1983) şöyle der: "Batılı bütün maddenin topoğrafyasını şahâne bir şekilde çıkartmışsa, Doğulu, yani tasavvuf ehli de, rûhun topoğrafyasını öyle bitirmiştir.Bkz. Kısakürek, Necip Fazıl, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, Büyük Doğu Yay., İstanbul, 1997, s. 177.
[1765] Pakalın *OTDTS*, c. III, s. 50; Uludağ, *TTS*, s. 399; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 597.
[1766] Çok konuşmak, ruh için bir nevi kirlilikir ve fikri dağıtır. Bunun zıddı olan ve riyâzet'in önemli bir saç ayağı konumunda bulunan az konuşmak veya sessizlik ise fikrin derinleşmesine ruhun güçlenmesine vesile olabilir. Bu konuda bir araştırma da şöyle denmektedir: "Sessizlik, sözcüklerden, kavramlardan, sembollerden ve formüllerden daha fazla bir şey olarak, dilin zihin üstündeki sultasını kırar ve bizim iç ve dış gerçekliüi tecrübe etmemize imkan sağlar." Bkz. Emiroğlu, İbrahim, *Sûfî ve Dil*, İstanbul, 2002, s. 170.
[1767] Uludağ, *TTS*, s. 399; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 597.
[1768] Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, thk.: Abdurrahman Umeyra, Beyrut, 1987, 257; Hıfnî, Abdulmü'min, *Mu'cemu Mustalahâtı's-Sûfiyye*, Beyrut, 1987, s. 236; Uludağ, *TTS*, s. 348; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 520.
[1769] Bu konuda şöyle bir örnek verilir. Başıboş gezen pis bir köpek mücâhede ile öyle bir dereceye ulaştırılır ki, artık o köpeğin avladığı hayvan helal hâle gelir. Bkz. *Hucvirî*, *a.g.e*, s. 315.
[1770] Uludağ, *TTS*, s. 206.

nübüvvet ile görevlendirilmesi, aynı şekilde Hz. Musa (a.s.)'ın Tûr dağında erba'îni[1771] tamamlamasından[1772] sonra "*ve kellema'llâhu Mûsâ teklîmâ*"[1773] ile müşerref olmasından yola çıkarak şöyle der: "Ma'lûm oldu ki, mahbûb-i Hüdâ ve kelîm-i Rabbi'l-'âlâ, mücâhede-i 'azîme ve riyâzât-ı şâkkadan sonra vâsıl-ı esrâr-ı hakîkat ve nâil-i sırr-ı nübüvet ve hilâfet olucak, ehad-ı nâs, bilâ mücâhede ve riyâzet vâsıl-ı kemâl olmak mertebe-i muhâldir."[1774]

Abdülehad Nûrî bu şekilde, kemâle ermenin, nübüvvetin sırlarına nâil olmanın yolunun mutlaka halvet ve riyâzetten geçtiğini söyledikten sonra, aynı zamanda irşad makâmına ulaşmanın tek yolunun da yine bu şekilde elde edilebileceğini şöyle dile getirir: "*Ma'lum ola ki, erba'in ve halvet çekmeden müstahlef olanlar, nakıstırlar. Lâyık-ı seccâde-i irşâd değillerdir.*"[1775]

Türlü meşgalelerle sürüp giden hayatta, anlık ihtiyaçlar içinde yok olmaya meyilli bir varlık olması hasebiyle insan, kendi tekâmülüne dâir hususların genellikle farkında değildir. Bu açıdan kişinin gündelik hayatın dışına sınırlı ve irâdeli şekilde yoğunlaştırılmış kısa bir dönem olarak geri çekilmesi(halvet), kişiye farketme ve pozitif bir dönüşüm sağlayabilmesi açısından büyük bir imkan sunar.[1776]

Abdülehad Nûrî Efendi, ölmeden evvel kişinin nefsini hesâba çekmesinin gerekliliğini hatırlatarak, dünyâyı âhiret saâdetinin satın alındığı bir pazar yeri kabul eder ve bu pazarın süresinin kısalığına dikkat çekerek, riyâzetle canın verilip, cânânın alınmasını tavsiye eder.

> Bir bâkîce dirlik, bula gör ölmeden evvel
> Vakti geçicek kendüne tîmâr ele girmez

[1771] Arapça "kırk" anlamına gelen kelime, farsça "kırk" anlamına gelen çile kelmesiyle aynı anlamda kullanılmıştır. Kelime anlamı ve terim anlamları içim bkz. Eraydın, Selçuk, "Çile" *TDVİA*, c. VIII, s. 315; Süleyman-Uludağ-Selçuk Eraydın, "Erbaîn" *TDVİA*, c. XI, s. 270; Abdülbâki Gölpınarlı, "Çile" *İA*, c. III, s. 397; Uludağ, Tasavuf Terimleri, s. 127,162;Cebecioğlu, *TTDS*, s. 202. Bazı sûfîlerin erbaîn ve çile'yi yukarada ifâde edildiği gibi özellikle Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında kırk gün kalmasına dayandırmalarına rağmen, ilk dönem sûfîlerinin bu uygulamaya pek rağbet etmedikleri ve hatta *el-Luma, et-Taarruf, er-Risâle, Keşfu'l-Mahcûb* gibi tasavuufun temel kitaplarında çile ve erbaîn konusuna yer yer erilmemesi, onun daha sonra bir disiplin içerisinde uygulandığını ve aygınlaştığını göstermektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Necdet Tosun, *İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet*, İstanbul, 1995, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 21.

[1772] Bakara Sûresi, 2/51.

[1773] Nisâ Sûresi, 4/164: "Allah, Mûsâ'ya hitâb ile konuştu"

[1774] Nazmî, *a.g.e.*, s. 244.

[1775] Nazmî, *a.g.e.*, s. 244.

[1776] Bu konuda geniş bilgi için bkz.: O'Kane, Atum, "Manevî Rehberlik Sanatı", *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, İnsanYay., İstanbul, 1997, s. 78

Bâzâra virüp cânını cânân ala gör kim
Dernek tağılır bir dahi bâzâr ele girmez[1777]

Ey Nûri gel ‘ışk ile yan
Yolunda ko baş ile cân
Hakk’ı bulur cana kıyan
Gel gidelim Hakk’dan yana[1778]

Tasavvufî hayatın başında Allah’a yönelerek yapılan tevbe ve bundan sonra sıkı bir iç denetim ve otokritik ile söz ve davranışlarda Allah rızâsına muhâlif bir eylem içerisinde bulunmama gayreti ve üstelik nefsinin taşıdığı hastalıkları riyâzet ve mücâhedelerle tedâvi etmeye çalışan sâlikler, bu halleriyle, tasavvufî hayata girmeden önceki durumlarıyla mukâyese edildiğinde sanki ikinci kez doğmuş gibi olurlar. Hz. İsa tarafından dile getirildiği kabul edilen[1779] bu doğum, bir mânevî doğumdur. Nûrî Efendi, bunu şöyle dile getirir:

Anun-çün didi Rûhu’llâh iki kez toğmasa bir kes
Vülûc itmez anun rûhı semâya olmasun tammâ‘[1780]

Ölmezden evvel öldiler
Hak yolınun ‘âşıkları
Bâkî hayâtı buldılar
Hak yolınun ‘âşıkları[1781]

Riyâzet ve mücâhede ile kişi nefsini ıslah eder ve böylece nefs-i emmârenin emrettiği hayvânî haz ve taleplerden kurtularak, gerçek anlamda insan olur.

Gel nefsini tekmîl it merdümliği tescîl it
Hayvânlığı tebdîl it insân ide gör insân[1782]

Ona göre, mücâhede ile fânî olan vücuttan geçilirken, Rabbânî bir varlığa dönüşür:

Nefsânî vücûdunu kişi eylese ifnâ
Lütf eyleye hakkânî vücûdı ana Mevlâ[1783]

Abdülehad Nûrî, şiirlerinde halvet konusundaki görüşlerini de ortaya koyar. O, halvet esnasında kişiyi gâfil kılabilecek bir unsurun bulunmadığını,[1784] aksine Allah ile

[1777] A. Nûrî, Dîvân, vr. 38b, Der-Pend-i Sâlikân Der- Reh-i Tâleb-i Cânân, 4,3.
[1778] A. Nûrî, *a.g.e*. vr, 17a, Der Da‘vet ü İrşâd-ı Sâlikânı Râh-ı Hüdâ, 5.
[1779] Bkz. Nazmî, *a.g.e.*, s. 251; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 753-754; Uludağ, *TTS*, s. 516-517.
[1780] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 33b, Der-Beyân-ı Püser-ı Dil ve Hâne-i Tâlib-i ‘Âşık Mevcûdest, 4.
[1781] A. Nûrî, Dîvân, vr. 65b, Der-Ma‘nâ-yı “Mûtû Kable en Temûtû (“Ölmaden evvel ölünüz”), 1.
[1782] A. Nûrî, *a.g.e*., vr, 54b, Der-İrşâd-ı İle’z-Zikri Bi’l-Cevelâni ve’d-Deverân, 6.
[1783] Aynı eser, vr. 19a, Fî İş‘âri Sırrı’l-Vahdeti Bi’Tevhîdi’l-Ef‘âli ve’s-Sıfât, 1.
[1784] Göz neyi görür, kulak neyi duyarsa zihin doğal olarak onunla meşgul olur. Bu açıdan halvet, fazla konuşmak gibi fikri dağıtan, nefs terbiyesi hususunda zararı dokunabilecek ses ve görüntü kirliliğinden uzak kalmaktır. Böylece kişinin iç dünyasına yani kendine, vâcibü’l-vücûda alem olan âleme, nakışın arkasındaki nakkâşa yoğunlaşması sağlanır. Hatta müellifimizin şeyhi Abdülmecîd-i

olunduğunu[1785] söyler ve bu yüzden celveti[1786] tavsiye etmez. Zira ona göre, halvetler birer cennet bahçesidir.

Karışup halka begüm neyleyelüm celveti biz
Li-ma'allah demidür eyleyelüm halvet-i 'ışk[1787]

Halvetlere gir ister isen ravza-i cennet
Halvet ile çün cennet olur gâr-ı meşâyih[1788]

Girüp halvetlere kesb eyle sen de sûfî bir âteş
Ki her şey nâra yandukça görürsün kim olur enver[1789]

Bendinde kalma kesretin, kulı ol ehl-i vahdetün
Destinde pîr-i halvetin mühr-i Süleymân gizlidür[1790]

İnsanın kişilik oluşumunda ve tekâmülünde gördüğü nesnelerin ve duyduğu seslerin büyük bir rolü vardır. Bu açıdan günlük telâşe içerinde yorulan ve dağılan fikrî ve kalbî konsantrasyonun aslî hüviyetine bürünmesini dileyen bazı sûfîler en kestirme ve etkili usul olarak halveti görmüşlerdir. Bunun neticesi olarak da istdâd ve ihtiyaçlarına göre halvete girmişlerdir. Nûrî Efendi de tasavvuf tarihinde nadir görülen pespeşe kırk halveti çıkarmaıştır. Ona göre, halvete giren mürid, mürşid-i kâmilin yardımı ile İlâhî aşkın âteşine tutulup yandıkça, etrâfın aydınlığını görürerek eşyânın hakîkatını kavrar ve kesretten vahdete doğru yol alır.

Hülasa olarak Nûrî Efendi'ye göre, halvetlerde pişmeden bir sûfî olgunlaşamaz ve irşad makamına ulaşamaz. Zira halvetler, gözü ve gönlü geçici meşgalelerle istilâ olarak aldanan insanın, kendini tanıma, sorgulama, fikrî ve kalbî pozitif bir dönüşüm ve tekâmül sağlayabilmesi için en müsait ortamlardır. Halvet, manevî anlamda ikinci doğumun gerçekleştiği ortamdır.

Sivâsi, Halvetiyye meşâyihi tarafından halvet sırasında dervişlerin gözlerin bağladıklarını ve böylece asıl gören gözün kafa gözü olmadığı öğretmeyi hadeflediklerini ifâde eder. Abdülmecîd-i Sivâsi, *Dürer-i Akâid*, vr. 70a

[1785] İsmail Hakkı Bursevî, halveti ilim ve sûretten değil, mâsivânın alâka ve irtibâtından hâli ve fenâ fillâha işâret olmak şeklinde açıklar.Bkz , Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Mesnevî*, İstanbul, 1287, c. I, s. 47.

[1786] Celvet ve Halvet, ikisi arasındaki münâsebet hakkında bkz. Sühreverdî, *Avârif*, ss. 263-287; Serrâc, *el-Lüma'*, ter.: Hasan Kamil Yılmaz, ss. 211-212; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, ss. 139-143; Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi*, ss, 106-107; Uludağ, "Halvet", *TDVİA*, c. XV, 386-387; a., mlf., "Celvet", *TDVİA*, c. VII, s. 273.

[1787] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 3a, Kasîde Der Hakk-ı 'Işk, 13.

[1788] Aynı eser, vr. 7a, Kasîde Der Ta'rif-i Menâzil ü Ahvâl-i Meşâyih-i 'İzâm, 5.

[1789] Aynı eser, vr. 29b, Fî-Fenâi'l-'Abdi Fi'l-Hâl 'inde Zuhûri Tecelliyi'l-Celâl, 3.

[1790] Aynı eser, vr. 36a, Der-İrşâd-i Min Talebi'l-Cânân ile'l-Kalbi ve'l-Vicdân, 4.

4.3.2.9. Tâc ve Hırka

Tasavvufî hayatı tercih eden mürid, sadece Allah'ın belli isimlerini zikr etmekle kalmaz, aynı zamanda sosyal çevresi ve günlük yaşantı tarzındaki değişiklikler ile iç dünyâsındaki yapılanma ve yenilenme ve dış görünüşüyle yeni bir hayatın yolunun tutar. Sûfîlerin dış görünüşlerini ortaya koyan hırka ve tâc, kendi irâdelerinden soyunarak şeyhin irâdesine teslim olmayı sembolize eder.[1791] Aynı zamanda, günümüz literatüründeki ismiyle misyon-vizyon uyumu anlamına gelebilecek, şekil-mânâ irtibâtını ve bütünlüğünü kuvvetlendirmek, hangi tarîkattan olunduğuna işâret etmesi ve iç dünyâlarında meydâna gelen mücâdeleyi göstermesi açısından da önem arz eder. Bu doğrultuda, şeytanın ve nefsin beslediği gurûrun yıkılması amacına yönelik olarak, Hz. Peygamber örnek alınarak yamalı elbiseler de giyilmiştir.[1792] Giyilen hırkanın genellikle sûf olması, sûfî ve tasavvuf kelimelerinin de bu kökten türediği şeklindeki kanaatin oluşmasına neden olmuştur. Bazı sûfîlere göre, hırkadaki "hâ" haşyete, "râ" rızâya, "kaf" kahr-ı nefse, "he" ise hidâyete delâlet eder. [1793] Hırka, sûfîliğin sembolü olarak görülür.[1794]

Abdülehad Nûrî Efendi, sadece hırka ve tâc ile sûfî olunamayacağını söyler ve marifetullah'tan habersiz olanın, tâc ve hırkasının bir öneminin olmadığına, zâhir ile bâtın, sûret ile sîret bütünlüğünün gerekliliğine vurgu yapar. "Ma'rifet'tullâh'tan bi-behre olan mücerred tâc ve hırka ile sûfî olunmaz. Ke-zâlik, mazhar-ı ma'rifetu'llâh olan, tâc ve hırkadan 'âri olsa, inde'l-'âmme kemâli zâhir olamaz. Pes, sûfî olan, sulehâ-sûret olub, evliyâ-sîret gerektir."[1795]

Bir sûfî için aslolan iç âlem olmakla birlikte, dış görünüşün de önemi vardır. İnsanlar, kıyafetleri ile ağarlanır, konuşmalarıyla uğurlanır. İlk etkiyi temsil eden dış

[1791] Kara, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi*, s. 267. Ayrıca bkz. Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, ss. 129-133.

[1792] Geniş bilgi için bkz. Ebû Nasr Serrâc, *Lüma',* ss. 192-194; *Hucvirî*, *Keşfu'l-Mahcûb*, ss. 125-138; Sühreverdî, Avârif, ss. 122-133, 437-445; Yılmaz, Hasan Kâmil, ss. 223-225; Kara, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi*, ss. 266-270; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, ss. 163-168. Tarîkatlarda giyilen tâclar ve bunların şekilleri hakkında geniş bilgi için bkz. Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, *Tarîkat Kıyafetlerinde Sembolizm (Mecmû'atü'z-Zarâ'if Sandûkatu'l-Ma'ârif)*, hazı.: M. Serhan Tayşi-Yusuf Özbek-Ülker Aytekin, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 39-119.

[1793] Kufralı, Kasım, "Hırka", *İA*, c. V, s. 449-450; Uludağ, "Hırka", *TDVİA*, c. XVII, ss. 373; Hüseyin Saadettin, *İlm-i Tasavvuf*, İstanbul, 1341, ss. 47-57 ; Cebecioğlu, *TTDS*, ss. 352-358.

[1794] Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, s. 96. Ayrıca bkz. s. 99, 206; Gölpınarlı, *Tasavuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 156. Ayrıca Hırka'nın sembolik dilde hangi anlamlara geldiği hakkında bkz. Torun, Ali, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler*, KB Yay., Ankara, 1998, s. 407-408. Tâc'ın anlamları için bkz. aynı eser, ss. 411-412.

[1795] Nazmî, *a.g.e.*, s. 261-262.

görünüş, bir sûfî için iç âleminde cereyân eden iklimin dışa yansımasına perde olup avamın yanlış anlamasına engel olduğu gibi, diğer taraftan maksadına daha iyi şekilde konsantre olmasına yardımcı olur.

Nûrî'nin kaynaklarada *Risâletü't-Tâc*[1796] isminde bir eserine işâret edilmekteyse de, maalesef ulaşamadık. Ancak, mürid için tâc giymenin önemini vurgulayan *Der-Beyân-ı Hakîkatü'l-Kisveti ve't-Tâc*[1797] isminde bir şiir kaleme almıştır. Bu şiirde, tâc'ın şekil itibariyle neleri ifâde ettiğini ve ne gibi faydaları olduğunu ortaya koyar. Ona göre, başa tâc ve sırta hırka giymeden, yani sülûka girmeden hakîkat yolunda mesâfe katetmek mümkün değildir.

1. Sâlikâ olmaz ise başda tarîkatdan tâc
   Sikkesüz ol bulamaz sûk-i hakîkatde revâc

2. Sâfiyâ nefsi revâcın bula mı hiç ansuz
   Zer-i sâfî gibi bir sikkeye elbet muhtâc

Nûrî Efendi, tâc giymenin selef-i sâlihinin sünneti olduğunu belirtir, ancak, tâc giymekle işin bitmediğini, asıl ondan sonra musallat olan şeytânın hîlelerine dikkat edilmesi gerektiğini, yani Hakk'ın rızâsına uygun hareket etmeye başladıktan sonra şeytânın kişiye daha fazla saldırdığını dile getirir ve bu noktada tevhîde sarılmanın lüzûmuna şu şiiriyle dikkat çeker.

3. Selefün sünnetidür kisve-i ashâb-ı tarîk
   Gel'e ey mü'min ana dahl iden İblîs'den kaç

4. Çâr tevhîdün idüp sûretini çâr erkân
   Nakşını eylediler başları üzre ser-tâc

Tâc'ın aslını, kaynağını ve ve gâyesini bilmeyenlerin ondaki artı işâretine bakarak ehl-i sâlîbin tâcına benzettiklerini, halbuki, ondaki kırk elifin erbaîne, yirmi dalın ebced hesâbıyla Allah'ın vedûd ismine, ortasındaki pulun hüviyyete, düğmenin ise ehadiyyete delâlet ettiğini söyler ve döneminde hakîkî tarîkat ehlinin az kaldığını ve kendisinin bu konuda ki yetkinliğini dile getirir.

5. Münkiri görki ana egri nazar itmek ile

[1796] Bursalı, *OM*., S. 122; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-'Ârifîn*, c. I, s. 493; Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, s. 274, 18 no'lu dipnot; Heyet, "Abdülahad Nuri", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, İstanbul, 1983, c. I, s. 41.
[1797] A. Nûrî , *Dîvân*, vr. 26a, Der-Beyân-ı Hakîkatü'l-Kisveti ve't-Tâc.

Aslı yoğ iken ider anda salîbi idmâc

6. Korkarım hâtimesinde gözine gire salîb
   Hâviye ola onun meskeni âhir mi'râc

7. Kırk elifden düzilüp anda yigirmi dâlât
   Erba'în sırrı ider ism-i Vedûd'ı ihrâc

8. Nazar it nakşına sen anda Vedûd'ı bulasın
   Gel hisâb it 'adedin harfine bak gör say kaç

9. 'Işk-ı Hakk anda zuhûr eyler eger anlar isen
   Dahî andan doğar envâr-ı sirâc-ı vehhâc

10. Ortasında pulı çün hâ-i hüviyyettir
    Görinür 'ârife ol bahr-i hüviyyet mevvâc

11. Düğmesi nokta-i sırr-ı ehadiyyettür anun
    Kanı bildürmeğe ol sırrı Cüneyd-i nessâc

12. Katı az kaldı hele şimdi tarîkat ehli
    Nûrîyâ senden olur olur ise ana ilâc

Hülasa olarak Nûrî Efendi'ye göre bir sûfî için aslolan sîrettir. Ancak sûfîlik iç âlemde yaşanan haller yanında; arkadaş çevresinden konuşma ve giyim tarzına kadar ferdî ve sosyal hayatı bütünüyle kuşatan ve etkileyen bir hayat anlayışıdır. İnsan, söz ve halleriyle bir bütündür. Bu açıdan sûfînin giydiği tâc ve hırka onun gayesine daha sağlıklı ulaşabilmesine yardımcı olan önemli unsurlardan biridir.

4.3.2.10. Velî, Velâyet ve Kerâmet

Dost, yâr, sevgili, çok sâdık, yakın olan, himâye eden, akraba gibi anlamlara gelen velî[1798]kelimesinin çoğulu evliyâdır.[1799] Tasavvuf ıstalâhı olarak ise, Allah'a karşı kulluğuna herhangi bir eksiklik ve halel düşünülemeyen kimse veya himâye ve muhâfazasını Allah'ın deruhte ettiği, insan-ı kâmil, ibn-i vakt ve ârif-i billah olan kişi

[1798] Râğıp el-Isfahânî, *Müfredât*, 837; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, c. IV, s. 583; Cürcânî,*Ta'rifât*, s. 253; Cevherî, İsmâil b. Hamad, *es-Sıhah*, Beyrut, 1983, s. VI, s. 2528; Pakalın, *OTDTS*, c. III, s. 589; Uludağ, *TTS*, s. 519; Cebecioğlu, *TTDS*, ss. 754-755; Selvi, Dilâver, *İslamda Velâyet ve Kerâmet*, Ümran Yay., İstanbul, 1990, ss. 11-12; Sürmeli, Mehmet, "Kur'an'da Velâyet Kavramı", *Tasavvuf*, Temmuz, Aralık, 2002, sy. 9, ss. 303-336.
[1799] Yıldırım, Suta, *Kur'an'da Ulûhiyet*, İstanbul, 1987, s. 191.

şeklinde tanımlanmıştır.[1800] Tasavvufta, velî'nin peygamberlerin vârisi olması telakkisinden ötürü, velâyet genellikle nübüvvetle birlikte ele alınmıştır. Bu bağlamda, velâyetin nübüvveten üstün olduğu şeklindeki kanaat yanlış anlaşılmalara sebep olmuş ve hatta bu durum küfürle ithama kadar gitmiştir. Başta İbn Arabî olmak üzere, büyük sûfîlerin bu konudaki maksatları, nebîde bulunan velâyet yönünün nübüvvet yönünden daha üstün olduğudur. Ona göre, tabî olan velî, tâbî olunan nebîden üstün olamaz.[1801] Dâvut-i Kayserî de, velâyetin nübüvvetin bâtını olduğunu söyler.[1802]

Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre velî, feîl vezninde ve ism-i fâil anlamında ele alınırsa, Allah'a itaatı; ism-i mef'ûl anlamında ise,"*O bütün sâlih kullara velîlik ediyor (koruyor)*"[1803] ayeti ile belirtildiği gibi, Allâh'ın kul üzerine olan velâyetini anlatır.[1804] Ona göre meşâyih, yani evliyâullâh nebîye tabî olup, onların yolunda ve onların ahlâk ve evsâfıyla muttasıf bulunurlar. Meselâ, Hz. İbrâhim'in kademinde olanlar, "el-Ğanî" isminin mazharı olurlar. Ona göre, Aziz Mahmud Hüdâyî, Ubeydu'llâh-ı Taşkendî, Şemseddîn-i Ahmed Sivâsî ve şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî bunu tercîh etmişlerdir.[1805] Nûrî Efendi, şeyhinin bu yönünü açıklarken, her gün vüzerâ ve erkânı-ı devletten ve halktan kırk elli kişi kadar kimsenin yanında bulunduğunu ve bunlara sabah akşam beşer altışar sofra açıldığını; kızlarına civardan evler aldığını ve bunları döşediğini söyler. Buna mukabil olarak, kendisinin libâs-ı fakrdan çıkmadığını söyler.[1806] Hz. İsâ'nın yolunda olanların ise, terk-i dünya ederek fakr ve fenâyı tercih ettiklerini, asla dünyaya rağbet etmeyerek zâhid olduklarını ve meşâhihin çoğu gibi, kendisinin de bu meşrepte olduğunu söyler.[1807] Nûrî Efendi'nin terekesine baktığımız da, bu durum anlaşılmaktadır. Vefâtından sonra, bir boy kürkü, bir beyaz sûf, beyaz bir aba hırka, bir-

[1800] *Hucvirî*, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. s. 327; Kâşânî, *Istılâhâtu's-sûfîyye*, s. 78; Şevkânî, *Katru'l-Velî 'alâ hadîsi'l-velî*, Dr. İbrâhim Hilal, Külliyetü'l-Benât, Câmiatü Ayni Şems, Yrs., Trs. s, 236-237; Uludağ, *TTS*, s. 519; Cebecioğlu, *TTDS*, ss. 754-755; Yılmaz, H. Kamil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 200.
[1801] İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, thk.: Ebu'l-Ala Afîfî, Beyrut, 1980, c. I, s. 135. Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi*, s. 155. Hakim Tirmîzî'ye göre insanı kurtaran dört makam vardır. Bunlar: İman, nübüvvet, velâyet, risâlet (bkz. Hakîm Tirmîzî, Ebû Abdillâh Muhammed, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, thk.: Osman İsmâil Yahyâ, Beyrut, 1965, s. 166. Nübüvvet ve Velâyet arsındaki farklar iÇin bkz. Selvi, Dilâver, *Kur'anda Velâyet ve Kerâmet*, ss. 74-188.
[1802] Dâvût-i Kayserî, Mukademât, Kayseri, 1997, s. 64
[1803] A'raf Sûresi, 7/196.
[1804] A. Nurî, *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne*, vr. 2b.
[1805] Nazmî, *a.g.e.*, s. 242.
[1806] Aynı eser, s. 242-243.
[1807] Aynı eser, , s. 243.

iki iç kaftan, bir-iki sarık, birkaç seccâde, tesbih ve âsâ kalmıştır. Hatta techiz ve tekfin masrafları, Zincirli Kuyu hamamcısı Mustafa Ağa tarafından karşılanmıştır.[1808]

Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre, evliyaullah üç mertebe üzeredir. Bunlar: Ahyâr,[1809] ebrâr[1810] ve şuttâr[1811]'dır.[1812]

a- Ahyâr: Bunlar, duâ ve ibâdet ehlidir. Ancak bunlar mürşid olamazlar. Şeriat üzeredirler.

b- Ebrâr: Ehl-i rızâ olup, âdâb-ı şeriat ve tarîkat üzeredirler. Tarîkatın gereği esmâ-i seb'a mertebelerini tekmîl etmiş, riyâzât ve mücâhedelerle ahlaklarının güzelleştirmişler ve böylece tarîkat mertebesinde mürşîd-i kâmil olmuşlardır. Bunlar mahbûbu'l-kulubdurlar ve irşâdları âlem-i melekûta kadardır.

c- Şuttâr: "Bunlara, "Ricâlu'llâh" da denir. "Bunlara velâyet bâliğ ve vâsıl olmuştur. Rakkiyyet-i nefsten ve hürriyet-i velâyet ile ber-murâd olmuşlardır. Zâhirde bâliğ olup, "Ricâl"den olmayanlardan veled gelmediği gibi, bunlar dahî bülûğ-i ma'nevî ile, "Ricâlu'llâh"dan olmadıkça müridlerinin kalbinde tasarruf edip, veled-i kalb[1813] hâsıl edemezler."[1814] Nûrî Efendi, Şuttâr olanların da üç mertebede olduklarını belirtir. Bu hiyerarşi, evliyâların kendi aralarındaki olgunluk farklılığını gösterir. Buna göre şuttâr'ın özellikleri şöyledir:

Birinci Grup: Bunlar envâr-ı Zât ile müstağrak olmuş ve böylece kendi hallerine teveccüh ile ağyârdan tamâmen ilgi ve alâkalarını kesmişlerdir. Halk ile ülfet ederler, ehl-i rızâdırlar.

[1808] Nazmî, *a.g.e.*, s. 243.

[1809] Ahyâr: Hayırlılar, hayır ehli, çok ibâdet ederek ve hayırlı iş ve iyi ahlakla kurtuluşa erişileceğine inanılan kişiler. Bunları yoluna tarîk-i ahyâr denir. Uludağ, *TTS*, s. 33-34; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 97. Ayrıca bkz.Yazıcı, Tahsin, "Ahyâr", *TDVİA*, c. II, s. 194.

[1810] Ebrâr: İyiler, orta halli mutasavvuflar, Hakk'a ermek için riyâzet yolunu tutanlar. Bkz. Uludağ, *TTS*, s. 150-151; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 235.

[1811] Aşk, cezbe ve muhabber sâhiplerinin yoludur. Bkz. Kara, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi*, s. 274; Yılmaz, H.Kamil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 230.

[1812] Tarîkatlar çeşitli açılardan sûfîlere göre değşik başlıklar altında tasnif edilirken (bkz. Kara, Mustafa, *a.g.e.*, ss. 272-278) bu üç grubun isimlerine göre "tarîk-i ahyâr", "tarîk-i ebrâr" ve "tarîk-i şuttar" şeklinde de tasnif yapılmıştır. Bkz. Kara, *a.g.e.*, ss. 273-274; Yılmaz, *a.g.e.*, s. 230.

[1813] Veled-i kalbten maksat kişinin mürşîd-i kâmilin terbiyesi ile yeni bir şahsiyet kazanarak hayata yeniden başlaması kastedilir. Kişinin ilk doğumunda mülk âlemi ile irtibat kurma yeteneği varken; ikinci doğum ile birlikte melekût âlemi ile temâsa geçer. Hz. İsa'ya atfen nakledilen: "İki kere doğmayan, semânın melekûtuna eremez" sözü ile kastedilen doğumda budur. "*Kişinin oğlu gönlünden doğandır / Anı sanma ki, tahtına ağandır*" dizeleriyle de bu ikinci doğuma işâret edilir. Bkz. Nazmî, *a.g.e.*, s. 251; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 753-754; Uludağ, *TTS*, s. 516-517.

[1814] Nazmî, *a.g.e.*, s. 252.

İkinci Grup: Mürşid-i kâmil ve aynı zamanda mükemmildirler. Bunlar istidât sâhibi olan sâlikleri, veled-i kalb hâsıl edip, kemâle erdirirler. Ancak istidâtı olmayanlara etkileri olmaz.

Üçüncü Grup: Bunlar mürşîd-i ekmeldirler. İstidât sâhiplerini kemâle erdirir, kemâl ve hâl sâhibi etmeye yardımcı oldukları gibi, istidâtı olmayanlara da yardımcı olurlar. Allah'ın izni ile dilekleri yerine gelir.[1815]

Nûrî Efendi'nin burada yapmış olduğu tasniften yola çıkarak diyebiliriz ki, her evliya mürşid değildir. Her iyi insanın, iyi bir yönetici olmadığı gibi.

> Abdülehad Nûrî, evliyânın kalbleri sükûna ermiş, cömert, orta yolu takip eden ve görüldüklerinde Allah'ın hatırlandığı kişiler olduğunu,[1816] onlar için, dünyaya taaalük eden cefâ ve vefâ gibi hususların bir öneminin bulunmayıp, Allah'tan gelen her husûsa rızâ duyup, onu hoş karşıladıklarını söyler.

Velî kâmilleri gör kim kamu hak bilüp almışlar
Cefâdan haz vefâdan haz belâdan haz velâdan haz[1817]

Mukarreblerle ebrârun degüldür hâli bir Nûrî
Kimi almış du'âdan haz kimi bulmış rızâdan haz.[1818]

Haz olması hususunda yüksek değerleri yakalamak övgüye değer bir durum iken, maddî hazlar için aynı şey söz konusu değildir. İnsanî değerler noktasında yapılan bir küçük iyilikten alınan haz çok büyük olabilmekte ve toplum tarafından taltif edilebilmekte ancak, maddî hazlar geçici ve genellikle kişisel kalmaktadır.

Ona göre, velînin tâatı ve kulluğu havf ve recâdan dolayı değil, sadece Allah'ın vechine nâil olmak ve onun rızâsını kazanmak içindir.[1819] Evliyâ, Allah'a karşı insanların en takvâlı olanıdır. Bunun delîli de, "*Onun mütevellîleri takvâ sâhipleridir*"[1820] âyetidir.

Takvâ, Allah'tan korkunun şiddeti değildir. Çünkü korku, ye'si gerektirir. Halbuki ehli sünnete göre, takvânın ilk mertebesi sadece küfür ve şirkten

---

[1815] Aynı eser, ss. 252-253.
[1816] A. Nurî, *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne*, vr. 3a.
[1817] A. Nûrî, Dîvân, vr. 33a, Der-Beyân-ı Her ü Râ ki 'Âşıkest ân Râ 'Atâ vü Belâ Yeksânest, 4.
[1818] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr. 33a, Der-Sırr-ı Kavlihî Te'âlâ "Men Kâne Fî Hâzihi A'ma Fe Hüve Fi'l-Âhirati A'ma, 6.
[1819] A. Nurî, *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne*, vr. 2b.
[1820] Enfâl Sûresi, 8/34.

sakınmaktır.[1821] Muttakî, Allah'a karşı günah işlemekten sakınandır. Hâsılı, her kim evliyânın varlığını inkâr ederse kitâbın hükmüne karşı gelmiş ve her kim onların tabakalarını ve kerâmetlerini inkâr ederse sünnete muhâlif olmuştur.[1822]

Abdülehad Nûrî Efendi, yukarda sıfatlarını saymış olduğu bir kesimi tasavvufî anlamda evliyâ olarak kabul ederken, genel anlamda bütün mü'minleri Allah'ın evliyâsı, kâfirleri de tâğûtun evliyâsı olarak tanımlar.[1823] Onun bu tanımı, evliyâ kavramına en geniş açılımlı bir manayı ihtivâ eder ve her mü'mini kuşatır.

Abdülehad Nûrî Efendi, akâid kitaplarında evliyânın kerâmetinin[1824] hak olduğunun mukayyet olduğunu söyler. Ona göre kerâmet, uzun mesâfelerin az zamanda kısalması, yemek ve içeçeklerin zuhûru, ihtiyaç anında gaybdan libâsın gelmesi, suda, havada yürümek gibi âdetin dışında olan olaylar biçiminde gerçekleşir.[1825] Mucize ve kerâmetlerin bu olağanüstü yönünü determinizm[1826] ve pozitivizm[1827] ile kavrayabilmek mümkün olmayıp, günümüzde yaygın şekilde tanınmaya başlayan parapsikoloji çerçevesinde belli ölçüde anlaşılabilir.

Mucizeler, nübüvvetle birliktedir. Onların davetlerinin bir parçasıdır. Kerâmet ise, tâbî olunan peygamberin da'vetinin dışında değildir. Yani kerâmet, gösteren velînin şöhreti, tâbi olduğu nebîye ittibâ iledir.[1828]

Evliyânın varlığı mutlak ve kerâmetleri ise hakdır. Ashâb-ı Kehf'in üçyüz dokuz yıl mağarada kalması,[1829]Hz. Meryem'e Allah'tan rızık (yemek) verilmesi,[1830]

[1821] A. Nurî, *a.g.e*., vr. 2b-3a.
[1822] Aynı eser, vr. 3a.
[1823] Aynı eser, yer.
[1824] **Kerâmet**: Lügatte, ikram, kerem, lütuf, cömertlik; ıstılahta ise, peygamberlik id*TDVİA*sı olmaksızın bir kişide zuhûr eden harikulâde olaylardır. Bkz. Uludağ, *TTS*, s. 283; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 446; Selvi, Dilâver, *a.g.e.*, ss. 212-213. Âmûlî, kerâmeti bir başka açıdan ele alarak şöyle der: "Kerâmet, deânetin karşıtıdır. Deânet,dünyvresi içindedir ve dünya işleri alçaklıktır. Dünyaya gönlünü kaptırmış insan, kerâmet gıdasını tadamaz." Bkz. Âmûlî, Abdullah Cevâdî, *Kur'an'da Kerâmet*, Türkçesi: Hicabi Kırlangıç, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s. 33.
[1825] A. Nurî, *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne*, vr. 6b.
[1826] *Determinizm*: Hür irâdeyi kabul etmeyip, tabiat kânunlarını ve ahlâkî bütün olayları zarûrî sebepler zincirinin zarûretle tayin ettiğini id*TDVİA* eden teori. Bzk. Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktirinler*, Sözlüğü, s. 46; Taylan, Necip, *İslam Felsefesi*, İstanbul, 1985, s. 325.
[1827] Auguste Comte (öl. 1857) tarfından ortaya atılan ve deneyle sağlanamayan her blgiyi teolojik ve metafizik, hayal mahsulu ve yok sayan teori. Bzk. Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktirinler*, *Sözlüğü*, ss. 213-214. Ayrıca bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Kesir, İmâdü'ddîn, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm (Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*), ter.: Bekir Karlıağa-Bedrettin Çetiner, İstanbul, 1983, c. I, ss. 210-212.
[1828] A. Nurî, *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne*, vr. 7a.
[1829] Kehf Sûresi, 18/25.
[1830] Âl-i İmrân, 2/37.

Hz. Süleyman'ın vezîri Âsaf bin Beryiha'nın[1831] Sebe Melikesi Belkıs'ın tahtını çok kısa bir sürede, çok uzun bir mesâfeden getirmesi,[1832] hakkındaki âyetler de evliyânın kerâmetinin hak olduğuna dâir delillerdir. [1833]

Kerâmetin zuhûru, kuldaki yakînin kuvveti iledir. Kendinden kerâmet zuhur eden zâtın, zamanın en efdali olması gerekmez. Kişinin fazîleti, takvâsı ve yakîni iledir. [1834]

Evliyâ ve kerâmetini inkâr etmek mutezile yolunun tutmaktır.[1835] İstidrâc ve sihir ise yasaklanmıştır. Kerâmet vasfına ulaşamayan âdet dışı olaylar fitnedir. Kerâmetin tasdîki, kerâmet sâhibinin tasdîki iledir.[1836]

Bir kulda zuhûr itse kaçan hârik-i 'âde
Mevlânun odur kuvvetine mazhar-ı meclâ[1837]

Mevlânın kuvvetinin ortaya çıktığı kişi, harikulâde olaylar gösterir. Burada fâil kul değil Allah'tır.

Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre, Hz. Ömer'in Sâriye ile olan diyaloğu da, kerâmete bir örnektir[1838] ve kerâmetin sübûtu konusunda ehli sünnet ulemâsının icmâsı vardır. Buna her ne kadar az sayıda muhâlefet eden varsa da, bu durum icmânın bozulmasına yetmez.[1839] Ona göre kâfirlerin ve münâfıkların özelliklerinden biri de, mucizeleri inkar etmiş olmalarıdır. Nûrî Efendi, Mü'minlerin, mucizelerin varlığını kabul ediyorsa, kerâmete de aynı şekilde inanmasını ister. Zira ona göre, mucizelere inanmamakla kâfirler ancak hüsranlarını artırmışlardır.[1840]

4.3.2.11. Ricâl-i Gayb

Gayb adamları, gayb erenleri ve bilinmeyen Allah dostları anlamına gelen ricâl-i gayb, tasavvuftaki velîlik anlayışında görünmeyenleri ifâde etmek için kullanılır. Bunlardan, insanların gözlerine gözükmeyen, bilgilerini gâibten alan ve

[1831] Hz. Süleyman'ın vezîrinin Âsaf bin Beryiha veya Hızır olduğu kaydedilir.
[1832] Neml Sûresi, 27/40. Bu kıssanın tamamı için bkz. 15-44. âyetler arası.
[1833] A. Nurî, *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne*, vr. 2a. Bu konuyla ilgili âyet vehadisler için bkz. Yılmaz, H. Kamil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 310-312.
[1834] A. Nurî, *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne*, vr. 7a.
[1835] A. Nurî, *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne*, vr. 7a.
[1836] A. Nurî, *a.g.e*., vr. 8a.
[1837] A. Nurî, Dîvân, vr. 19a, Fî İş'âri Sırrı'l-Vahdeti Bi'Tevhîdi'l-Ef'âli ve's-Sıfât-3.
[1838] A. Nurî, *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne*, vr. 7b-8a.
[1839] A. Nurî, *a.g.e*., vr. 8a.
[1840] Aynı eser, vr. 8a.

aralarında kadınların da bulunduğu kişiler[1841] kasdedildiği gibi, mü'min cinleri ve ilham meleklerini[1842] de bu yapı içerisinde görenler olmuştur İbn Arabî'den sonra tasavvufî düşünce içerisindeki yoğun bir şekilde görülen ve bir nevî sûfîlerin mânevî ve rûhânî teşkilat yapısını ifâde eden bu yapı, içerisinde abdal, kutup, kutbu'l-aktâb, gavs, gavs-ı a'zam, evtâd gibi isimlerle anılan bir çok velî bulunmaktadır. Bu anlayışa göre, Allah'ın sevdiği kullarını hayırların temini ve kötülüklerin giderilmesi noktasında görevlendirmiştir.[1843] Eğer bu yapı olmasaydı, kâinâtta düzen bozulurdu.[1844]

İbn Arabî'ye göre, aşağıdan yukarıya doğru nücebâ, nükebâ, abdal, evtâd, eimme ve kutup şeklinde[1845] sıralanan ricâlu'l-gayb'ın yapısı içerisindeki hiyararşik düzen konusunda ortak bir görüş bulunmamaktadır.[1846]

Bu kavramlar, Kur'an'da, tasavvuf literatüründe ricâlu'l-gaybe yüklenen anlamda yer almamaktadır. Ancak, bazı hadislerde başta *abdal* olmak üzere çeşitli şekillerde geçmektedir.[1847] Ancak, İbn Teymiye ve takipçileri bu hadisleri sahih olarak kabul etmezler.[1848] Bu girişten sonra Abdülehad Nûrî'nin konu hakkındaki görüşlerine geçebiliriz.

[1841] İbn Arabî, *el-Futuhâtu'l-Mekkiyye*, thk. Osman Yahya, Kahire, 1972, c. II, s. 7, 11.
[1842] Tahânevî, *Keşşâf-ı Istatılâhât-ı Fünûn*, C. II, s. 846.
[1843] Uludağ, "Abdal", *TDVİA*, c. I, s. 59; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 60. Ayrıca bkz. Kara, Mustafa, *İbn Teymiye'ye göre İbn Arabî*, Asistanlık Tezi, Bursa, 1980, s. 56.
[1844] Fazlu'r-Rahman, *İslam*, ter.: Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, İstanbul, 1981, s. 171.
[1845] İbn Arabî, *el-Futuhât*, c. II, s. 41.
[1846] Bu konuda bkz. Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 330; el-Hatib-i Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, Dârul'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, trs., c. III, ss. 75-76; Muhammed Parsâ, *Tevhide Giriş*, ter.: Ali Hüsrevoğlu, İstanbul, 1988, s. 409-417, 568-594, Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, s. 41-48; Uludağ, "Abdal", *TDVİA*, c. I, s. 59; Goldziher, I., "Ebdal", *İA*, c. IV, ss. 3-4; Furat, A. Subhi, "Veli", *İA*, c. XIII, s. 292; Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi*, ss. 251-254; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 60; Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, s. 534.
[1847] Bu hadislerden bir tanesi şu şekildedir: "Abdallar kırk erkek ve kırk kadındır. Erkeklerden her ne zaman biri ölürse Allah bir başkasını onun yerine geçirir. Kadınlardan her ne zaman birisi ölürse Allah bir başkasını onun yerine geçirir." Bzk. Deylemî, Şûruveyh b. Şehredâr, Kitâbu Firdevsi'l-Ahbar, thk.: Fevvâz Ahmed Zemrelî, Muhammed el-Mu'tasımbillâh el-Bağdâdî, I-V, Beyrut, 1987, c. I, ss. 154-155, 404 no'lu hadis; Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, I-II, Beyrut, 1351, c. I, s. 25. Bu konuda geçen bütün hadisler ve tahriçleri hakkında geniş bilgi için bkz. Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Kaynakları*, TDV Yay., Ankara, 2002, ss. 159-177. Ayrıca bkz. *A.g.e.* Vasfi Kurt, *Ricâlu'l-Gayb ve Abdal Hadisleri*, (Basılmamış doktora semineri), Ankara, 1990.
[1848] Bkz. İbn Teymiye, *Mecmû'u Fetevâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiye*, Tertib: Abdurrahman b. Muhammed el-Âsimî, I-XXXVII, Riyad, 1991, c. XI, s. 443. Ona göre bu düşünce ilk olarak Irak sûfîlerinde çıkmış ve şia taklit edilerek bu kavramlar ortya atılmıştır. Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, c. II, s. 555.

Ona göre, her asırda bir vâris-i ekmel-i hakîkat-ı Muhammediyye olan gavs-ı a'zam vardır ve bu, nâib-i Rasûlu'llah'dır.[1849]

Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre kutupların kendi arasında mertebeleri vardır. Bunlar, *kutbu'l-irşâd*, *kutbu'l-evtâd* ve *kutbu'l-ebdâl*'dır. Kutbu'l-irşâd, bunların en üstünüdür. Çünkü o, sâliklerin ruhlarının Allah'a ulaşmasına yani, ona yaklaşmasına yardımcı olur. Daha sonra, kutbu'l-evtâd gelir. O da, umûmî işlerle görevlidir.[1850]

Nûrî Efendi, bu üç mertebeyi daha anlaşılır bir halde ifâde etmek için örneklendirir. Buna göre, kutbu'l-irşâd şeyhülislâm gibidir. O şer'î ahkâmın tatbîki ile yükümlüdür. Kutbu'l-evtâd ise vezîr gibidir. O da, umumî işlerlin icrası ile yükümlüdür. Diğer adamlar ise, dîvânın diğer üyeleri gibidir.[1851] Ona göre, gecenin üçte birinde bu dîvân kurulur ve bu vakitte evliyâ yatmaz, istiğfârla meşgul olurlar.[1852]

Nûrî Efendi'ye göre, ricâl tayy-i mekân yapabilirler. Çünkü onlar Misal âleminde vâsıl olmuş "büdelâ"dırlar. Bu âleme vâsıl olanların nefisleri, hissî âlemde görünen şekillerinin dışında bazı şekillere bürünebilme imkanına sâhiptir Böylece, farklı mekanlarda o sûretle zuhûr edebilir.[1853] Hatta bunlar, meleklerin insanlar arasına girmesi gibi melekût âlemine girebilirler ve meleklerin muttali oldukları bazı gaybî haberlere vâkıf olabilirler. Aynı şekilde, insanların kalblerine de ilhâmî bir kuvvetle muttalî olabilirler.[1854]

Hayatı hakkında bilgi verilirken de değinildiği üzere, Abdülehad Nûrî de zamanın kutbu olarak kabul edilmiştir.[1855] Hatta, Ayasofya Camii'nde bir vaaz

---

[1849] Nazmî, *a.g.e.*, s. 247.
[1850] A. Nurî, *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne*, vr. 8b.
[1851] A. Nurî, *a.g.e.*, vr. 9a.
[1852] A. Nurî, *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne*, vr. 9a.
[1853] A.Nûrî, *Mir'âtü'l-Vücûd*, vr. 14b.
[1854] Aynı yer.
[1855] Nazmî'nin naklettiğine göre, Yenikapı Mevlevîhânesi'nden Derviş Mehmed isminde bir zâtın, kerâmetvârî bir şekilde: "*Sana bir vasiyetim var. Sem'i cânla istima' eyle: Bin elli beş tarihinde bu şehirden biri kutb olacaktır. Gaflet etmeyesin"* (Nazmî, *Hediyye*, s. 173) dediğini ve A. Nûrî'nin "*Bin elli beş Ramazân-ı Şerîfin yedinci gecesi taht-ı sa'âdet, baht-ı kutbiyyete cülûsu müyesser oldu"* (Nazmî, *Hediyye*, s. 173, 267) şeklindeki naklini doğru kabul edersek, kutbiyyete cülûs tarihi 1055/1645 olarak tespit edilmiş olur. Vassaf'a göre, Kutbiyyet, Aziz Mahmud Hüdâyî'den sonra A. Nûrî Efendi'ye tevcîh olunmuştur (Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 358). Nazmî, Vassaf'ın farklı olarak, Aziz Mahmud Hüdâyî'den sonra 1050 (1050 tarihi 1039 olmalıdır. Çünkü Sivâsî'nin vefâtı bu tarihtedir.) tarihine kadar Abdülmecîd-i Sivâsî, ardından 1055/1645 tarihine kadar Mekke'de iskan eden Şeyh Muhammed Yemenî, ondan sonra da A. Nûrî Efendi 1055/1645 yılında makamı kutbiyyete nâil olmuştur. (Nazmî, *a.g.e.*, s. 266-267). Ancak, yukarıda ifâde edildiği gibi, Nûrî Efendi bu tarihte, Ayasofya Camii değil, Beyazıt Camii vâizidir. Dolayısıyla 1055/1645 tarihi kesin olmayıp, bu olayın 1057/1647'den sonra gerçekleşmiş olması gerekir.

esnâsında kutupluk makamının kendisine tevdî edilmesi üzerine irticâlen bir şiir okumuştur. Şiirin son beyti şu şekildedir:

"Gönül maksûdunu buldu, cihân envâr ile doldu,
Bugün Nûrî imâm oldu, uyan gelsün bu meydâna"[1856]

Abdülehad Nûrî, *abdal*ların[1857] ricâlu'l-gayb'dan bir zümre olduğunu söyler ve bunların varlığının hadislerle sâbit olduğunu dile getirir. Ona göre sahih olan bu hadislerden iki tanesi şu şekildedir:

1. "*Peygamberler arzın dirakleri idi. Nübüvvet kesilince Allah onların yerine ümmet-i Muhammed'den abdal denilen bir grubu koydu. Onlar yerin direkleridir.*"[1858]

2. "*Bu ümmet içerisinde kırk kişi Hz. İbrahim meşrebi üzerinde, yedi kişi Hz. Mûsâ meşrebi üzerinde, üç kişi Hz. İsâ meşrebi üzerinde, bir kişi de Hz. Muhammed (s.a.v.) meşrebi üzerindedir. Bunlar meşreblerine göre insanların efendileridir. Onlar vesîlesiyle(yani makbul duaları vesilesiyle) yağmur yağdırılır. Allah bunlar vâsıtasıyla belâlârı defeder ve bunların yüzü hürmetine insanları rızıklandırır.*"[1859]

Hülâsâ olarak Nûrî Efendi'ye göre Allah dostlarından manevî makamları öyle yüksek kimseler vardır ki bunlardan bazıları makamlarına göre abdal, kutub gibi çeşitli isimlerle anılırlar. Bunlar ricâlü'l-gaybdır. Bunların kimler olduğunu herkes bilemez. Zira onların yaşadıkları makamlar ve halleri avamın idrakinin üzerindedir. Bunlar, hissî âlemde bürünmüş oldukları şekillerin dışında başka şekillerle tayy-i zaman ve mekana muvafik olabilirler.

4.4. TAHAKKUKA DÂİR KAVRAMLAR

Seyr u sülûka girerek tasavvufî hayat yaşayan kişilerin, bu yolda gösterdikleri zor ve meşakkatli gayretlerin neticesinde ulaştığı makamlar kesbî olmakla birlikte, Allah'ın bir lütfu olarak çeşitli hallere nâil olabilirler. Makamlar kalıcı ve sürekli

---

[1856] Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 358; Bu şiir çalışmamıza esas aldığımız nüshada bazı kelime değişiklikleri ile zikredilmekdir. Ayrıca son beyitten önce " *geçüp bu 'âb ile gîlden dahi cümle heyâkilden* / *Bu dünya nakşını dilden yuyan gelsün bu meydâna*" beyti mevcuttur. Bkz. A.Nûrî, *Dîvân*, 62b.

[1857] Hakim Tirmîzî (öl. 320/932), abdal isminin, onlardan birisinin ölmesi üzerine Allah'ın bir başkasını yerine getirmesi ve onların kötü ahlak, amel ve inançlarını terkederek iyileriyle değiştirdikleri için verildiğini söyler. Bkz. Hakim et-Tirmîzî, Ebû Abdillah Muhammed*, Nevâdıru'l-Usûl fî Ma'rifeti Ehâdîsi'r-Rasûl*, Thk.: Mustafa Abdulkâdir Atâ, I-II, Beyrut, 1992, c. I, s. 167.

[1858] Müellifimizin buraya kadar veridği hadis çeşitli kaynaklarda bazı küçük lafız değişiklikleriyle nakledilmektedir. Bkz. Hakîm Tirmizî, *a.g.e.*, c. I, s. 165; Suyûtî, Celâluddîn, Abdurrahman b. Ebîbekr, *Câmiu's-sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*, I-II, Beyrur, 1981, c. II, s. 465; İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebûbekr Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Evliyâ*, Thk.: Mecdî es-Seyyid İbrâhim, Kâhire, trs., ss. 65-66. Sûfîler, hadislerde kutub ve abdallar için yeryüzüzünün direkleridir şeklindeki görüşün Kaf Sûresi, 50/7 âyeti ile ifâde edildiğini söylerler: " Yeri döşedik ve oraya sâbit dağlar (revâsî) yerleştirdik.." Bzk. Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarîkatlar* Tarihi, s. 251.

[1859] Bu hadisin kaynağını bulamadık. Ancak, Süleyman Ateş eserinde kaydeder. Bkz. Ateş, Süleyman, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul, 1969, s. 199-200.

iken, haller geçicidir.[1860] Haller, genellikle kalbî, vicdânî yahut ma'rifete taalluk eden hususlardadır.[1861] Biz de, konuyu bu iki başlık altında ele almanın daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

4.4.1. KALBÎ VE VİCDANÎ OLANLAR

4.4.1.1. Aşk ve Muhabbet

Abdülehad Nûrî, dîvânında en çok aşk konusunu ele alır. Bu eser, toplam 5365 kelimeden oluşur ve ekleriyle birlikte aşk kelimesi 206, muhabbet 10, âşık 120, uşşâk 11, ma'şuk ise 13 ayrı yerde geçmektedir.[1862] Ayrıca aşk redifli 19 beyitlik "*Kasîde Der Hakk-ı 'Işk*"[1863] isminde bir kaside ile birlikte "*Der-Beyân-ı Hâl-i Cemâl-i Me'âl-i 'Işk*"[1864] ve "*Der-Beyân-ı Safâ-yı Vefâ-yı 'Işk*"[1865] isimlerinde iki müstakil ilâhi kaleme almış, çeşitli şiirlerde de bu konuya değinmiştir. Biz de, bu açıdan konuyu ele alırken aşk, âşık ve mâşuk şeklinde iki başlık altında incelemeye çalışacağız.

4.4.1.1.1. Aşk

Sarmaşık anlamına gelen "ışk" kökünden alınma bir kelime olan ve aşırı derecedeki sevgi, sevginin son merhalesi, kişinin kendisini bütünüyle sevgilisine vermesi ve ondan başkasını görmemesi, tutkunluk, ibtilâ gibi anlamlara gelen aşk,[1866] tasavvufî düşüncenin en önemli kavramlarından biridir.

Kur'an'da, aşk lafzı zikredilmemekle birlikte sûfîler, mü'minlerin Allah'a karşı olan sevgi derecesini ifâde etmek için kullanılan "*eşeddü hubben*"[1867] lafzının aşk'a delâlet ettiğini söylemişlerdir.[1868]

İslam literatüründe aşk genel olarak ilâhî ve beşerî olmak üzere iki anlamda kullanmış ve ilâhî aşka, "hakîkî aşk", insânî aşka da "mecâzî aşk" denilmiştir.[1869]

[1860] Uludağ, *TTS*, s. 314; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 484.
[1861] Yılmaz, H. Kamil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 203.
[1862] Geniş bilgi için bkz. Akkaya, Hüseyin, *a.g.e.*, s. 118.
[1863] A. Nûrî , Dîvan , vr. 3a.
[1864] A.Nûrî, *a.g.e*., vr. 44a.
[1865] Aynı eser, vr. 44b.
[1866] İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. X, ss. 251-252; Mustafa b. Şemseddîn, *Ahter-i Kebîr*, Dersaâdet, 1316, c. II, s. 679; Pakalın, *OTDTS*, c. I, s. 100; Uludağ, "Aşk", *TDVİA*, c. IV, ss. 11-16; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 120.
[1867] Bakara Sûresi, 2/165
[1868] İbn Arabî, *Fütuhât,* c. IV, s. 104.
[1869] Uludağ, "Aşk", *TDVİA*, c. IV, ss. 11-16, Yılmaz, H. Kamil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 208

Mecâzî aşk, Allah'tan başta bütün varlıklara karşı olan sevgiyi de ifâde eder. İlâhî aşk ise, nihâî noktada Allah'tan başkasını görememe hâli, Allah aşkının mâsivâyı yakması ve gönülde yok etmesidir. Tasavvuf tarihinde, aşk'ın sembol isimlerinden biri olan Mevlânâ, aşk'ın bu tesirini şu ifâdelerle ortaya koyar: "*Ey âşık! Aşk, Tur dağına ruh gibi tesir etti. Tur mest oldu. Mûsâ'da kendinden geçti ve düştü*"[1870]

Hâsılı aşk, sevgiliye tutulmak, sevgilinin yolunu tutmaktır.

Abdülehad Nûrî de, bu perspektiften bakarak aşkı şu şekilde tarif eder: "*el-'aşku nârun tahruku mâ-sivâ'l-mahbûbi*" yani aşk, sevgiliden başka her şeyi yakan bir ateştir. Aşk'ın sıfatı ise şöyledir: "*cezebetün min cezbâti'r-Rahmâni tüvâzî 'amele's-sekaleyn*"yani, Allah'ın cezbelerinden bir cezbedir ki, insanların ve cinlerin amelini düzene sokar.[1871] Ona göre, aşkın değişik isimleri vardır ki, bunlar "cezbe" ve "muhabbetu'llâh" tır.[1872]

Bu ifâdelerinden anlaşılacağı üzere Nûrî Efendi, aşkı, aşk-ı hakîkî denilen ilâhî aşk bağlamında ele alır. Cennet sevgisi de dahil olmak üzere yaratılmışların bütünü anlamına gelen masivâya karşı olan sevgiyi aşkın kapsamı içerisinde düşünmez.

'Işk-ı Hak her kimün ola yârı
Hâr ider gözlerine ağyârı.[1873]

Aşk, insanın kendini sınırlayan perdelerden kurtulmasıdır. Nûrî Efendi'ye göre bütün âlem "*arsa-i 'ışk*"dır.[1874] "*Kamu 'âlem sana 'âşık*"[1875] ifâdesiyle dile getirdiği gibi, bütün mevcûdât öz itibari ile Allah'a âşıktır. Ancak, bunun bilincinde ve zevkinde olmaktan gâfil davrananlar vardır. Halbuki varlıklar "*mecbûr-ı mahabbet*"tir.[1876] Gerçek âşığın sözü, " '*ışk perestüm*"[1877] olmalıdır. Çünkü aşka ermek ma'şûku bulmaktır, yani, "*ma'şûka vâsıl olmak imiş çün visâl-i 'ışk*".[1878] Aşk'ın mihmandarlığında ma'şûka erenler, bu dünyada her şeyi onun tecellîsi olarak

---

[1870] Mevlânâ, Celâleddin Muhammed b. Muhammed b. El-Hüseyn el-Belhî er-Rûmî, *Mesnevî-i Şerif*, Aslı ve sadeleştirilmişiyle manzum Nahifî tercemesi, I-IV, haz.: Amil Çelebioğlu, MEB Yay., c. I, ss. 23-26. Mevlânâ'nın aşk konusnda âyetleri nasıl anladığına dâir geniş bilgi için bkz. Gül, Halim, *Mesnevî'de Kur'ânî Referanslar ve Kur'an Ayetlerine Getirilen İşârî Yorumlar*, (Basılmamış doktora tezi), Ankara, 2003, ss. 182-190.
[1871] Nazmî, *a.g.e.*, s. 241.
[1872] Nazmî, *a.g.e.*, s. 241.
[1873] A. Nûrî, *Dîvân,* vr. 65b, Nazar-ı 'Âşık Cemâl-i Yârest ve Dîde-i ü Heme 'Âlem Yârest, 1.
[1874] A. Nûrî, *a.g.e*. vr. 40a, Fî Mu'âmeleti Ma'a's-Sübhân Fî Cemî'i'l-Ezmineti ve'l-Ahyân, 1.
[1875] Aynı eser, vr, 21b, Fî Izhâri'ş-Şükri ve'l-Hamdi 'Alâ-Mâ-En'ame 'Ale'l-'A. Nûrî-3.
[1876] Aynı eser, vr. 23a, Der-İfşâ-yı 'Işk u Şevk ve 'İş'âr-ı Sırr-ı Ene'l-Hak, 5.
[1877] Aynı eser, vr. 14a,
[1878] Aynı eser, vr, 44a, Der- Beyân-ı Hâl-i Cemâl-i Me'âl-i 'Işk, 5.

görür ve ateşin etrafında dönen kelebekler gibi ateşten bile zevk alır.[1879] "*Şem'-i Hak pervânesiyüz nârdur eglencemüz*".[1880]

Nûrî Efendi'ye göre, aşk'ın ne olduğu konusunda insanlar çeşitli tarifler yapmaya çalışmışlarsa da, aşkın mahiyetinin ne olduğunun tam olarak anlaşılamadığını ve anlaşılamayacağını çünkü, aşkın kâl işi olmayıp hâl ile dile getirilebeileceğini ve tarifi konusundaki bütün uğraşlara rağmen aşkın bekâreti halâ bozulmamıştır:

'Işk vasfında zebân-ı 'urefâ lâl oldı
Gitdi anlanmadı ta'rif-i mahiyyet-i 'ışk

Cins ü faslı bilinüp câmi' ü mâni' olamaz
Vasfa gelmez hele keyfiyyet ü kemmiyyet-i 'ışk

Gerçi meydân-ı hakîkatde nice er geldi
Kaldı ammâ ki bekâretle yine ibnet-i 'ışk[1881]

Nûrî Efendi, aşkın değil, onun sadece bir noktasını yazmanın bile bütün zamana sığmayacağını söyler.

Tahrîr-i nokta-i 'ışk cümle zamâna sığmaz
Eşvâk-ı âh-ı 'uşşâk fehm ü gümâna sığmaz
Sırr-ı muhabbetullâh rûh u cenâna sığmaz
Da'vi -i ışk-ı cânân lafz u dehâna sığmaz
Vasf-ı sıfât-ı Bârî şerh u beyâna sığmaz[1882]

Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre aşk, vâcibtir. Ancak bu aşk, ilâhî aşktır. Aşk-ı İlâhî vâcib olduğu gibi, ma'şûka götüren yolları öğrenmek de aynı şekilde zorunludur. Zira, insanın varlık sebebi olan yaratıcısını tanımak ve onun rızâsına uygun hareket etmek ve böylece O'nın sıfatlarının tecellîsine mazhariyet, ancak aşk ile zâhir mümkün olur. Bunu, şu ifâdeleriyle dile getirir: "*tahsîl-i izdiyâd-ı 'ışk-ı ilâhî vâcibâttandır. Ve vâcibin esbâbı dahî vâcibtir. Zira, aşk-ı ilâhî medâr-ı tekmîl-i cemî'-i makâmât ve sebeb-i tahsîl-i tecelliyât-ı sıfât ve zâttır.*" [1883]

Ona göre Allah, sevdiği insandan günah sâdır olmasına müsâade etmez. Zarar, fiilden sonradır. Yani, günaha sebebiyet verecek fiili işlemesine müsâade etmez. Şayet, mahbûb-i Hüdâ olan bir kişiden bazan günah sâdır olursa, bu Allah katında günah

[1879] Muhammed İkbal, bu konuda şöyle der: Aşk makamı minber değil, dar ağacıdır. İbrahimler Nemrutlardan korkmazlar. Hem öd ağacının ayarı ateşle belli olur. İnsan ancakkendi canı ile yaşamalıdır. Canını rehin koyup, teni ile yaşayan değersiz insandan çekin." Bkz. İkbal, Muhammed, *Hicaz Armağanı*, ter.: Ali Nihat Tarlan, İstanbul, 1968, s. 59.
[1880] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 40a, Fî Mu'âmeleti Ma'a's-Sübhân Fî Cemî'i'l-Ezmineti ve'l-Ahyân-2.
[1881] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 3a, Kasîde Der Hakk-ı 'Işk, 5-7.
[1882] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr. 14b, Gazel-i Medhî Der-Vasf-ı 'Işk u Âşık Tahmîs-i Hazret-İ Nûrî, 1.
[1883] Nazmî, *a.g.e.*, s. 241.

olarak sayılmaz. Şöyle ki, "*mâ-câe mine'l-habîbi habîbun*"[1884] fehvâsınca, "*Hz. Mûsâ'dan (a.s.)'dan sudûr iden ekber-i kebâir olan katl, inde'llâh zenb 'add olunmayıp, belki bâis-i terakkî olub, Hz. Şu'ayb'ın hizmetine sevke ve terbiyesine liyâkata sebeb oldu.*" der. Bunu da, "*hubbüke'ş-şey'e yu'mî ve yusımmu*"[1885] hükmünce mahbûbun zenbi, muhibbe zâhir olmaz der.[1886]

Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre, "*el-'aşku yezîdu bi's-semâ'i ve yenkusu bi'l-cimâ'i*"[1887] yani, semâ ve deverân ile aşk artar, cimâ ile de azalır. Ancak bu durum, mübtedîler için böyledir. Nûrî Efendi'nin burada ifade ettiği aşkı azaltan cimâ, şehvetin esiri olmak anlamında olmalıdır.

Nûrî Efendi, şiirlerinde aşkla ilgili çok ilginç deyimler kullanılır. Bunlardan tespit edebildiklerimiz şu şekildedir: *ümmet-i 'ışk,*[1888] *derd-i 'ışk,*[1889] *'ışk perestüm,*[1890] *belâ-yı 'ışk,*[1891] *kânûn-ı 'ışk*,[1892] *mecbûr-ı mahabbet*,[1893] *'ışk dersi*,[1894]*arsa-i 'ışk*,[1895] *mâ'il-i sûzân-ı 'ışk*,[1896] *mi'mârı 'ışk*,[1897] *dâr-ı 'ışk,*[1898]*fenn-i 'ışk*[1899]*gavvâs-i bahr-i 'ışk,*[1900]*bâde-i 'ışk.*[1901]

Ona göre, Ahzâb Sûresi'nin 72. âyetinde ifâde edilen, yerlerin ve ve dağların yüklenmekten korktuklara "*emânet*"[1902]de aşk'tır.

'Işk bârından ibâ itdi semâvât u cibâl
Ko benüm boynuma olsun çekeyüm mihnet-i 'ışk[1903]

[1884] Sevgiliden gelen herşey sevimlidir.
[1885] Senin bir şeyi sevmen, seni onun hakkında kör ve sağır eder.
[1886] Nazmî, *a.g.e.*, s. 236.
[1887] Nazmî, *a.g.e.*, s. 239.
[1888] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 3a, Kasîde der hakk-ı 'ışk, 8.
[1889] A. Nûrî , *a.g.e.*, vr. 63b, Der-irşâd-ı dervişân bi't-tevbîhi ile'l-'irfân, 5.
[1890] Aynı eser, vr. 14a,
[1891] Aynı eser, vr. 44b, Der-Beyân-ı Safâ-yı Vefâ-yı 'Işk, 5.
[1892] Aynı eser, vr., 49a, Der-Zuhûr-i Tecellî-i Cemâl-i Zü'l-Celâl, 2.
[1893] Aynı eser, vr. 23a, Der-İfşâ-yı 'Işk u Şevk ve 'İş'âr-ı Sırr-ı Ene'l-Hak, 5.
[1894] Aynı eser, vr. 35b, Fî İrşâd-i 'Abîd ile'z-Zikri ve't-Tevhîd, 4.
[1895] Aynı eser, vr. 40a, Fî Mu'âmeleti Ma'a's-Sübhân Fî Cemî'i'l-Ezmineti ve'l-Ahyân, 1.
[1896] Aynı eser, vr. 40a, Fî Mu'âmeleti Ma'a's-Sübhân Fî Cemî'i'l-Ezmineti ve'l-Ahyân, 2.
[1897] Aynı eser, vr. 58b, Der-İhtirâk-Âteş-i'Işk-ı Dost, 4.
[1898] Aynı eser, vr. 58b, Der-İhtirâk-Âteş-i'Işk-ı Dost, 4.
[1899] Aynı eser, vr. 61b, Dil ü Cân Bende-i Sultân Şeved, 5.
[1900] Aynı eser, vr. 63a, Der-Beyân-ı Ma'na ve Lâ-Ya'rifu Ze'l-Fazli illâ zû-veh, 6.
[1901] Aynı eser, vr. 63b, Der-Taleb-i 'Atşân Bi-Emrihî 'Işk-ı Rahmân, 1.
[1902] Ahzab Sûresi, 33/72.
[1903] A. Nûrî, *a.g.e.*vr. 3a, Kasîde Der Hakk-ı 'Işk, 13.

Allah âşıklarının ulaştıkları iri taneli incilere yani manevî makamlara ve hallere nâil olmak isteyen kişi, önce aşk denizine dalmalı ki, incilere giden yola ancak buradan çıkılabilir ve bu yoldan ulaşılabilir.

Gavvâs-i bahr-i ‘ışk ol ma’nî sedeflerin bul
Bulmak diler isen yol şehvâr-ı ‘âşıkâna[1904]

İsteyenler derd-i ‘ışkun Nûrî’den dermânını
Yine ‘ışkı buldular derde devâyı ey dede[1905]

‘Âşıkların vücûdunu ‘ışk odı yakmadan
Hiç el virür mi anlara âb-ı zülâl-i ‘ışk[1906]

Nâr-ı ‘ışkât milk-i dîl mi sûzeveş
Dûd-ı âham ber-felek bâlâ şeved[1907],,[1908]

Aşk, insanlığın en büyük ve devâsı mümkün olmayan derdi olarak görülür. Bütün mutasavvıflarda olduğu gibi, Nûrî Efendi de aşkı ilâhî boyutuyla gördüğü için “*Ko benüm boynuma olsun çekeyüm mihnet-i ‘ışk*”[1909] şeklinde derd-i aşka tâlib olur ve bu derdin devâsını arayanlara da, yine aşkı gösterir. Aşk ateşi ile vücud şehrini yakarak masivâyı kalbden silmeden, aşkın lezzetini tadabilmek ve kalb aynasında mâşuku görebilmek mümkün değildir.

4.4.1.1.2. Âşık ve Zâhid

Abdülehad Nûrî Efendi, gözü mâsivâyı görmeyen âşık ile, sevgisini Allah’tan başkasına da tahsis edebilen zâhid arasında fark olduğunu dile getirir. Âşık, gâyesi uğruna, aşkın zorluk ve meşâkketlerinden, mâ’şûka giden yolun dikenlerinden zevk duyar, ona aşkın bâdesi lezzet verirken, zâhid ondan acı tatar. İşte bu yönüyle, âşıkla zâhid arasında binlerce berzah mesâfe vardır. Eğer zâhid aşk yolunda yürümezse, Hakk’a vâsıl olamaz:

Bize lezzetlü gelür bâdesi ‘ışkun sana telh
Zâhidâ vardur aramuzda hezerân berzah[1910]

[1904] Aynı eser, vr. 63a, Der-Beyân-ı Ma‘na ve Lâ-Ya‘rifu Ze’l-Fazli illâ zû-veh, 6.
[1905] A. Nûrî , Dîvân, vr. 63b, Der-irşâd-ı dervişân bi’t-tevbîhi ile’l-‘irfân, 5.
[1906] A. Nûrî, *a.g.e*., vr, 44a, Der- Beyân-ı Hâl-i Cemâl-i Me‘âl-i ‘Işk, 3.
[1907] “Senin aşkının ateşi gönül ülkesini yakıyor; bu sebepten âhımın dumanı feleklere yükseliyor.”
[1908] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 28b, Der-Nîyâz-ı Hudâ-yı Nâs Bi-Zebâni’l-‘Acemi’l-Fârisî, 2.
[1909] Aynı eser, vr. 3a, Kasîde Der Hakk-ı ‘Işk, 13.
[1910] Aynı eser, vr. 27a, Fî Zemmi’z-Zâhidi’l-Münkir ve Mehdi’l-‘Âşıkı’l-Mukır, 1.

Ma'şûka vâsıl ola mı bin yıl yilerse de
Tâ olmayınca zâhide bir reh-i nümâ-yı 'ışk[1911]

Zâhidin gözünde ve gönlünde Allah sevgisi yanında başka maddî unsurlar da vardır. Zâhid hep maddî olana yönelir. Hakk'a vâsıl olmak varken, cennet hûrîlerine gönül bağlar. Âşık ise bilse ki, Hakk'a giden yol cehenemden geçer, cennete hiç itibar etmez ve ceheneme doğru yürür. Zâhid, Allah'ı hep görünmeyen zanneder. Halbuki şöyle bir baksa, O'nun nûrunun hüzmelerinin parlaklığını dört bir yanda görecektir. Ey Zâhid, izzete kavuşmanın yolu, aşkın kulu olmaktan geçer. Çünkü aşk'ın yolu Hakk'a varır.

Ne 'aceb ebleh olur ol zâhid
Değişür vasl-ı hûra dîdârı[1912]

Bilse 'aşık visâli nâr içre
Cenneti koyup isteye nârı[1913]

Zâhid olan kalbi kör Hakk'ı o gâib sanur
Şems-i Cemâlinden nûr lâmi'-i tâbân iken[1914]

Zâhidâ 'izzet dilersen 'âşık ol
'Işka kul olmaz mı hünkâr isteyen[1915]

'Işkdur hazret-i mahbûb-ı Hudâ ma'nide
Gel'e inkârı ko zâhid olalum ümmet-i 'ışk[1916]

Yârun visâlin ister isen 'ışkın iste kim
Ma'şûka vâsıl olmak imiş çün visâl-i 'ışk[1917]

Zâhid dilünde pası zühd izdiyâdı silmez
Mâdâmki aralıkda çâvuş-ı ışkı yilmez
Olmasa rişte-î ışk insan Hudâ'yı bilmez
Nûr-ı cemâl-i Hâlik her dârâ cilve kılmaz
Envâr-ı lâ-yezâlî iki cihâna sığmaz[1918]

Nûrî Efendi, zâhidin dünya sevgisini terketmeden ve aşk-ı ilâhî ile zikir meclislerinde "hû" demeden yani, bir aşk mürebbîsinin dizinin dibinde öğrenci olup aşk dersi okumadan gerçek manada tevhîde eremeyeceğini söyler.

[1911] Aynı eser, vr. 44b, Der-Beyân-ı Safâ-yı Vefâ-yı 'Işk, 6.
[1912] A. Nûrî, Dîvân, vr., 65b, Nazar-ı 'Âşık Cemâl-i Yârest ve Dîde-i ü Heme 'Âlem Yârest, 5.
[1913] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr., 65b, Nazar-ı 'Âşık Cemâl-i Yârest ve Dîde-i ü Heme 'Âlem Yârest, 6.
[1914] Aynı eser, vr., 56b, Der-Kurb-i Sıfâtihî Te'âlâ İl'l-'Abîdi Min-Ciheti 'İlmihî ve Rubûbiyetihî, 6.
[1915] Aynı eser, vr., 57a, Der-Terk-i Nâm-ı 'Âr Der Reh-i Vuslat-ı Yâr, 2.
[1916] Aynı eser, vr., 3a, Kasîde Der Hakk-ı 'Işk-8.
[1917] Aynı eser, vr, 44a, Der- Beyân-ı Hâl-i Cemâl-i Me'âl-i 'Işk, 5.
[1918] Aynı eser, vr. 14b, Gazel-i Medhî Der-Vasf-ı 'Işk u Âşık Tahmîs-i Hazret-İ Nûrî, 2.

Ko dünyayı ko
Derd ile di hû
'Işk dersin oku
Tevhîd ide gör[1919]

Hasılı Nûrî Efendi'ye göre âşığın gözü herşeyde mâşuku görür ve arar, gönlü ancak bu şekilde mesrûr olurken; zâhidin gözü hâlâ nakışın nâkkâşını göremez haldedir.

4.4.1.1.3. Âşık ve Mâşuk

Nûrî Efendi'ye göre, insan ve dünyanın yaratılmasındaki temel hikmet ve en büyük maksat yaratıcıyı tanımaktır. Bütün varlıklar, özde Allah'a âşıktır. İnsanın bunu kavrayabilmesi ve varlık sebebine göre davranabilmesi için, gönlüne[1920] Allah'tan başka sevgi koymaması gerekir. Bu da, Allah aşkının kalbi bütünüyle istilâ etmesi ile olur:

Halk olınmaktan bu dünyâ-yı denî[1921]
Maksâd-ı aksâ seni bulduk seni
Hubb-ı dünyâ almadan dil tahtını
el-gıyâs ey 'ışk-ı Mevlâ el-gıyâs[1922]

Allah'a âşık olan kişi, kalbini gafletten uzak tutmuş ve özünü aşk-ı İlâhî ile yakmıştır. Ancak bu ateş, ona acı vermek bir yana bizzat sevinç kaynağıdır.

Irağ itmiş özin gafletten 'âşık
Anın çün kalbi şendür 'ayn-ı 'açık
Yürekde ateşi var bağrı yanık
Gönül Allâh'a 'âşıkdur yenilmez[1923]

Âşıkların hâlini ve sırrını akıl[1924] anlamaktan âcizdir. Sakın ola bunları akıl ile anlamaya çalışma, zira, aşk kâl değil hâldir. Bunu, allâmeler dahi anlamakta muktedir değillerdir.

[1919] Aynı eser, vr. 35b, Fî İrşâd-i 'Abîd ile'z-Zikri ve't-Tevhîd, 4.
[1920] Ahzab Sûresi, 33/4 : "Allah bir insanın göğsünde iki kalb yaratmamıştır."
[1921] Bı mısrada "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi sevdim ve mahlûkatı yarattım" (Bzk. Aclûnî *Keşfu'l-Hafâ*, c. II, s. 132) kudsî hadisine işâret vardır.
[1922] A. Nûrî , Dîvân, vr. 24b, Fî İstiğâseti'l-'Işkı ve'l-Velâ Mine'l-Meliki'l-'Alâ-4.
[1923] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 39a, Der-Beyân-ı İktizâü'l-'Işk Fi'l-'Âşıkı's-Sâdık-4.
[1924] Tasavvufî düşüncede akıl tamamıyla bir kenara bırakılmamış, onun sınırlı oluşuna vurgu yapılmış, aşkın karşısındaki acziyeti tespit edilmiştir. Batılı bakış açısıyla Alexis Carrel de bu noktaya gelir ve sûfîlerin marifetullah şeklinde ele aldıkları Allah'ı hakkıyla tanıma husunda öyle der: "Sevmesini bilene çok yakın olan Allah, aklı ile anlamak isteyene o kadar uzaktır, gizlidir. Onu anlamaktan söz ve fikir aciz kalır." Bkz. Carrel, Alexis, *Yarınlara Doğru ve Dua*, çev.: Refiz Özdek, Yağmur Yay., İstanbul, 1977, s. 193. Ayrıca bkz. Kenan Gürsoy, J.*P. Sartre Ateizmin Doğurduğu Problemler*, Ankara, 1991, s. 51; Nurettin Topçu, *İslam ve İnsan Mevlânâ ve Tasavvuf*, Dergah Yay., İstanbul, 1988, s. 15-19. Şahin Filiz, *İslam Felsefesinde Mistik Bilginin Yeri*, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s. 138. Genel manada akıl, duygu ve düşünceleri, kavram ve olayları birbirine bağlayan meleke,

‘Akl ile irmek olmaz esrâr-ı ‘âşıkâna
‘Allâmeler yetişmez etvâr-ı ‘âşıkâna[1925]

‘Akla tımar idelüm gelmeden eyyâm-ı cünûn
Gel’e dîvâne senünle içelüm şerbet-i ‘ışk[1926]

Ona göre, her güzel ve beğenilenin sahtesi olduğu gibi, âşıklarında sahtesi vardır. Gerçek âşığı, âşık olduğunu iddia edenlerden ayırmak için gözleri yaş yerine kan akıntana bakmak gerekir. Bu kimse, işte âşık odur:

‘Âşıkı seçmek dilersen müdde‘îlerden eğer
Anda âh u zâra bak ol dîde-i hûn-bâra bak[1927]

Gözlerüm yaş yerine kan ağlasun
Dîdeye kıymaz mı dîdâr isteyen[1928]

Nuri Efendi, ölen hiç kimsenin âhirete bir şey götürmeye muvâfık olmadığını dile getirerek, huzûr-i İlâhî’ye varırken tek yükünün aşk olmasını ister ve böylece asıl itibariyle âşık için, kulunu seven Allah’a yani ma‘şûk’a, sevgisinin karşılığı olarak[1929] aşk’tan başka götürülebilecek bir şeyin de bulunmadığına dikkat çeker.

Çün kimse sâlim olmadı bir yük götürmedi
Olsa bu bendenün yüki bâri belâ-yı ‘ışk[1930]

Âşık olan kişinin en büyük eğlencesi, hayatının her anında nefesini, malını, mülkünü, gayretini, hizmetini ve hatta cânını aşk yoluna ve mâ’şûk uğruna vermek, o

---

ilmi almaya ve kabul etmeye hazırlayan kuvvet, insanı hayvanlardan tefrik eden en önemli özelliktir. Türkçede hayır ve şerri ayırdedebilme kuvveti olarak “us” denildiği gibi, pozitivist batı düşüncesinde de, benzer şekilde iyi ile kötüyü yahut doğru ile yanlışı temyiz eden meleke olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, akıl, ahlâkî siyâsî ve estetik değerleri belirleyen en önemli aygıt olarak da kabul edilir. Bkz. Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn* (I-VIII), thk.: Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim Sâmirî, Beyrut, 1988, c. I, s. 159; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvân-ı Lügati’t-Türk*, çev.: Besim Atalay, Ankara, 1985, c. I, s. 36, 197; Yakıt, İsmail, “Mevlânâ’da Akıl ve Aklın Kritiği”, *SDÜİFD*, sy., 3, Isparta 1996, ss. 1-8. Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, *TDVİA*, c. II, s. 238.

[1925] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 63a, Der-Beyân-ı Ma‘na ve Lâ-Ya‘rifu Ze’l-Fazli illâ zû-veh, 1. Aklın aşk karşısındaki durumu ve kabiliyeti sûfîlerce ele alınmış ve genel olarak aklın yetersizliği üzerinde durulmuştur. Bu konuda Mevlânâ’nın yolundan yürüyen geçen yüzyılın büyük İslam filozofu İkbal şöyle der: Akıl renk ve kokuya bağlı kaldığı sürece, dostun yoluna doğru o, yavaşca yürür. Onun eseride ardarda gelen merhalelerde şekillenir. Ama sevgi, bu yolda ne yıl tanır ne ay, ne erken bilir ne geç, ne yakın bilir ne uzak. Akıl dağı parçalar yahut etrafında dönüp dolaşır. Ama aşkın karşısındaysa dağ tıpkı bir saman çöpüdür.. Aşkın Hayber’i bir parça bir parça arpa ekmeği ile fetheder. Aşk ayı ikiye yarar...” Bkz. İkbal, Muhammed, *Benlik ve Toplum*, çev.: A. Yüksel, Eksen Yay., İstanbul, 1990, ss. 31-32.

[1926] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 3a, Kasîde Der Hakk-ı ‘Işk, 18.

[1927] A. Nûrî, *a.g.e*., vr, 43b, Der- İrşâd-ı Sâlikân ile’s-sırri’l-Müşâhesi Bi ‘Uyûni’l-Bâtınân, 5.

[1928] Aynı eser, vr. 57a, Der-Terk-i Nâm-ı ‘Âr Der Reh-i Vuslat-ı Yâr-7.

[1929] Kur’an’da “Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler.” (Mâide Sûresi, 5/54) âyetinin işâreti ile sevginin önce Allah’tan zuhur ettiği kabul edilir.

[1930] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 44b, Der-Beyân-ı Safâ-yı Vefâ-yı ‘Işk, 5.

yolda fedâ etmektir. Çünkü âşıklar, ma'şûka tutulmaktan, Allah'ı sevmekten mutlu oldukları gibi, Allah'ta kendine âşık olanları sever.[1931]

'Âr u nâmı bâş u cânı cümle vârı Nûrîyâ
Râh-ı 'ışka dem be-dem îsârdur eglencemüz[1932]

Benem ol 'âşık-ı şeydâ ki bulmuş ibtilâdan haz
Odur ma'şûk-ı bî-pervâ ki eyler mübtelâdan haz[1933]

Âşıklar, Allah'ın isim ve sıfatlarını zikrederek ona varmayı murâd ederler. Ne zaman ki âşıklar, her nefeslerinde bilmeden söyledikleri "Hû" isminin[1934] farkına

---

[1931] Mâide Sûresi 5/54: "Allah onları, onlar da Allah'ı severler."
[1932] A. Nûrî, *Dîvân*, vr., 40a, Fî Mu'âmeleti Ma'a's-Sübhân Fî Cemî'i'l-Ezmineti ve'l-Ahyân, 6.
[1933] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 32b, Der-Beyân-ı Her ü Râ ki 'Âşıkest ân Râ 'Atâ vü Belâ Yeksânest, 1.
[1934] A. Nûrî Efendi, Hû kafiyeli iki tane şiir yazmıştır.

Der-Beyân-ı Zevk-i Safâ-yı Hû

1. 'Âşıklarun vücûdını aldı hevâ-yı hû
   Şûrîde kıldı anları zevk-i safâ-yı hû
2. Yakdı cihânı 'aşık-ı zârun iniltisi
   Bağrun delik delik anun çü nây-ı hû
3. Yakın görüddi 'âşıka ol ravza-i safâ
   Gösterdi doğru yolları çünkim Hüdâ-yı hû
4. Hükm itdi pâdişâh olup iklîm-i ma'nîde
   Kondı anun ki başına zıll-ı Hümâ-yı hû
5. Şâd ol cemâli nûrı ile sen de ey gönül
   Gitdi gamun çü zulmeti geldi ziyâ-yı hû
6. Câhil sanur bu sohbeti bir kurı hây u hûy
   Bilmez zamîrin eylemez icrâ'-ı hây-ı hû
7. Meclisde nice 'âşıkı yıksa 'aceb midür
   Kaldurdı çünki perdeyi Nûrî likâ-yı hû. A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 57b.

Diğer şiir ise şöyledir:

Der- Beyân-ı Esrâr-ı İsm-i Hû Te'âlâ Şânühû

1. Cânumun cânânı hûdur sırrımun sultânı Hû
   Kalbümün mihmânı hûdur derdümün dermânı Hû
2. Hû hüviyyet goncasıdur gülsitân-ı vahdetün
   Bülbülü hû söyler anun bâğı hû bustânı Hû
3. Kenz-i mahfînin kavî miftâhı hûdur ey gönül
   Gayb-ı mutlak sırrunun peydâsu hû pinhânı Hû
4. Dürr-i vahdet isteyen dalsun hakîkat bahrine
   Dürri hûdur çün hakîkat bahrinün mercânı Hû
5. Nakş olaldan dilde hû ağyârı görmez gözlerüm
   Kapladı evnâr ile âfâkı hû ekvânı Hû
6. Doludur hûnun hevâsıyla zemîn ü âsmân
   Anun içün döndürür eflâki û insânı Hû
7. Vâvı yaokdur hâ'-i hûnun aslı çün halkadur
   Gösterür ol halkadan 'âşıklara saerânı Hû
8. Hû ile feth oldı çün milk-i 'amâ 'âşıklara
   Ma'nîde meydân-ı 'ışkun topı hû çevgânı Hû
9. İsm-i a'zam gizlidür hâsında Allah isminün
   Sana zâhir eyledi muzmer iken ol şânı Hû
10. Her ne istersen murâdun ûdan iste Nûrîyâ

varır ve havayı bununla doldurur ve nurlandırırlarsa, işte o zaman vuslat gerçekleşir ve canlar cânâna ulaşır:

Kalmadı dilde mâ-sivâ hû ile pür oldı hevâ
Zâhir olup sırr-ı likâ cânâna irdi cânumuz[1935]

Âşık ve ma'şûk birbirine bakan iki ayna gibidir.[1936] Aşk, öyle tesirli bir şeydir ki, aşk deryâsına dalan vahdet-i vücûdun hakîkatına erer. Böyle olunca da ma'şuk, âşıkla aralarındaki perdeleri kaldırır.

Dem olur 'âşıkı ma'şûk ile bir şekle koyar
Kaldurur perde-i gayriyyeti 'ayniyyet-i 'ışk[1937]

Âşıklar için ma'şûk, Kur'an'da da ifâde edildiği gibi,[1938] şah damarından daha yakındır. Allah'ı başka yerde aramamak gerekir, kalbi masivâ sevgisinden boşaltmadan, canı cânâna satmadan, hânenin sultânını o kalbde karar kılmaz:

Çün vücûdun ey gönül tutup kapan ol cân imiş
Sana senden akrep olan sevgili cânâ imiş[1939]

Cânâna cândan 'âşık ol kim cânda cânân gizlidür
Ma'şûkunu kalbünde bul ol hânede hân gizlidür[1940]

Cânâna satup cânı aldum yine cânânı
Bâkîde olup fânî buldum dem-i Rahmân'ı[1941]

Çün sa'âdetkânı hûdur rahmetün 'umânı Hû. A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 58a. Bu şiirler için ayrıca bkz. Kurnaz, Cemal-Tatçı, Mustafa, *Türk Edebiyatında Hû Şiirleri*, Bizim Büra Yay., Ankara, 2000, ss. 116-117.

[1935] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 38a, Fî Beyâni İstiğrâkihî Li-Mahabbeti Hâlikihî, 3

[1936] Schimmel, Annemaria, *Ben Rüzgar Sen Ateş*, çev.: Senâil Özkan, Ötüken Yay., İstanbul, 1999, s. 196.

[1937] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 3a, Kasîde Der Hakk-ı 'Işk, 12.

[1938] Kaf Sûresi, 50/16 : "Andolsun insanı bir yarattık ve kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız."

[1939] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 41b, Fî Beyân-i Takarrübi'l-Hakkı ile'l'Abdi bi Rubûberihî ve Halkıhî ve Tasarrufihî-1.

[1940] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr. 36a, Der-İrşâd-i Min Talebi'l-Cânân ile'l-Kalbi ve'l-Vicdân, 1.

[1941] Aynı eser, vr. 65a, Fî-İş'âri Sırrı Vuslatihî Kuddise Sırruhû, 1

Âşık, ma'şûkunun cemâline nâil olduktan sonra, artık ondan başka hiçbir şeyin kıymeti hatta varlığı bile yoktur. O andan sonra, akılda ve gönülde cennet ve hûrî kalmadığı gibi, âşığın kendi varlığı bile Cemâl karşısında yok olmuş, sanki tek varlık kalmıştır:

Sana iren cenneti hûri nider
'Işk senün 'âşık senün ma'şûk senün[1942]

Nûrî Efendi, kurtuluşa ve ma'şûka giden yolun aşkta olduğunu ve kendisinin de aşkta bulduğunu "*Der Da'vet-i Hâss ve 'Âmm bi'l-Kurbi'l-Meliki'l-Allâm*" [1943] isimli şiirinde dile getirerek, bir müezzin gibi bütün insanları aşka ve aşkın sultanına davet eder:

1. Es-Salâ gelsün gelen meydân-ı 'ışka es-salâ
   Bâş u câna bakmayan merdân-ı 'ışka es-salâ

2. İbn-i Edhem gibi tâc u tahtın terk eyleyüp
   Kul olan gelsün berü sultân-ı 'ışka es-salâ

3. 'Âşık-ı sâdıkların bezmine da'vet eylemiş
   Bâb açık yol doğrudur eyvân-ı 'ışka es-salâ

4. 'Aklı ışkın kaydına band eyleyenler kandadur
   Gelsün ol dîvâneler dîvân-ı 'ışka es-salâ

5. Tâli' oldu burc-ı nâride bugün şems-i Cemâl
   Cism eridüp cân yakan sûzan-ı 'ışka es-salâ

6. Bahr-i 'ışkın çünki her bir katresi deryâ olur
   Hazmına kâdir olan yârân-ı 'ışka es-salâ

7. Ka'be-i vasla irüp Nûrî yolunda sa'y ile
   Cânı ihzâr eyledi kurbân-ı 'ışka es-salâ.

4.4.1.2. Fenâ ve Bakâ

Fenâ ve bekâ kavramları genellikle birlikte kullanılır ve ilki fânî olmak, yok olmak, ölmek, kulun kendi amelini görmemesi, kulun kendi irâdesine göre değil,

[1942] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 45b, Der –Beyân-ı 'Işk u 'Âşık u Ma'şûk Ez-Üst, 3.
[1943] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr. 18b.

Allah'ın irâdesine göre hareket etmesi;[1944] bekâ ise, vâr olmak, bâkî kalmak, son bulmamak, yaşamak, yok olmamak, kötü huyların yerine iyilerinin gelmesi, Allah'ın sıfat ve vasıflarıyla süslenmesi, fenâ olunan varlıkla birlikte veya onda yaşamak gibi anlamlara gelir.[1945]

Kur'an'daki, "*O'nun vechinden başka her şey helak olucudur*",[1946] "*Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak.. Ancak azamet ve ikram sâhibi Allah bâkî kalacak*"[1947] ve "*Nereye dönerseniz, Allah'ın vechi oradadır*"[1948] âyetleri, mevcûdâtın fânîliğini dile getirilir. Mevlânâ'nın bu ayetlerin tefsinde söyledikleri, tasavvufî eğitim açısından çok önemlidir. Eflâkî onun sözlerini şöyle nakleder: " Yine bir gün (Mevlânâ) "O'nun yüzünden başka her şey helâk olacaktır" âyetine garip bir mana verdi. Şöyle ki: Bununla Allah kendini övmüyor ve kullarına karşı da kıdem ve bekâsından ötürü kendini methedip, "Ben dâimâ kalırım, siz ise yok olup gideceksiniz" demek istemiyor. Belki de kendi merhametine davet ediyor ve "bâkî ve ebedî olmanız için, damlanın denizde kaybolması gibi, siz de yok olmaktan müstesna olan vechimizde tamamıyla yok olun" diyor dedi."[1949] Nûrî Efendi de, bu hakîkati şöyle dile getirir:

Ey Nûri alup behre egme başunı dehre
Sal katreni ol bahre 'ummân ide gör 'ummân.[1950]

Vücûdum katresin gark eyleyüp bahr-i hakîkatde
Ledünnî 'ilmi ile kalbi 'ummân eyle yâ Allâh[1951]

Fenâ ve bekâ, sûfîler tarafından çeşitli tasniflerle ele alınmıştır. Seyr ü sülûk açısından ele alındığında, fenâ fi'l-ihvân, fenâ fi'ş-şeyh, fenâ fi'r-Rasûl, ve son merhale olan fenâ fi'llâh şeklinde yükselen bir sıralamaya tabi tutulmuştur.[1952]

Fenâya ermek, bâkînin bekâsında ölmektir. Mevlâna, fenâ makâmına ermeden gâyeye vâsıl olunamayacağını çok ilginç bir örnekle anlatır: İki canlı kuşu birbirine

[1944] Bkz. İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. II, s. 1138; el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sıhâh*, I-VI, Kâhire, 1956, c. VI, s. 376; Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 365; Uludağ, *TTS*, s. 175; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 267.
[1945] İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. II, s. 247;Hakîm Suad, *el-Mu'cemu's-Sûfiyye*, Beyrut, 1981, ss. 201-203; el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sıhâh*, I-VI, Kâhire, 1956, c. VI, s. 2283; Râğıp el-Isfahânî, *Müfredât,* s. 78; Uludağ, *TTS*, s. 90; Ensârî, Abdulhak*, Şeriat ve Tasavvuf*, çev.: Yusuf Yazar, Rehber Yay., Ankara, 1991, s. 55.
[1946] Kasas Sûresi, 28/88.
[1947] Rahman Sûresi, 55/26,27.
[1948] Bakara Sûresi, 2/115.
[1949] Eflâkî, Ahmet*, Ârîflerin Menkıbeleri, I-II*, çev.: Tahsin Yazıcı, Ankara, 1995, c.I, s. 556.
[1950] A. Nûrî, Dîvân, vr. 54b, Der-İrşâd-ı İle'z-Zikri Bi'l-Cevelâni ve'd-Deverân-7.
[1951] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 60a, Der-Niyâz-Hüdâ-2.
[1952] Bkz. Yılmaz, H. Kamil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 216.

bağlarsan, aynı cinsten oldukları için, iki tane olan kanatları dört tane olduğu halde uçamazlar. Çünkü ikilik mevcuttur. Halbuki buna ölü kuşu bağlarsan uçar. Zira ikilik kalmamıştır."[1953] Yani insanın da maksadına doğru şekilde varabilmesi için nefs kuşunu fenâ ile öldürmesi gerekir.

Nûrî Efendi'ye göre fenâ, kişinin fiilini Allah ile kâim görmesidir. Yani varlığını ve efâlini ancak Allah'ın nûru ve inâyeti ile kâim bilmesidir. Bekâ ise, bütün varlıkların Allah ile kâim olduğunu müşâhede etmesidir.[1954] Bu durumda bekâ, fenâdan sonra gelmektedir. Ona göre, sâlik özü itibariyle yok olucu bulunan fenâ yönünü bâki olan yüze çevirirse, onda bekâ hâsıl olur. Bunun için sâlik, önce ihlas ve samîmiyetle Zât'a teveccühle beşerî taleblerini fâni kılması lâzım ki, kevnî ve nâsûhî perdeler kalksın ve melekûtî nurlar inkişâf etsin. Eğer bu hal sâlikte hâsıl olursa, tevhîd-i efâl'in sırrı onda zuhûr eder. Bu sâyede âlemdeki nakışın hikmetini anlar. Bu, efâl'in tecellîsidir, çünkü hakîkatte Allah'tan başka fâil yoktur. Eğer sâlik bu hâl kendisinde hâsıl olduktan sonra da teveccühü devam ederse bu sefer melekûtî âlemdeki nûrânî perdeler kalkar isimlerin ve sıfatların nurları artar. Bu da tevhîd-i sıfât sırrının zuhûrudur. Burada Zât'ın şuûnu tecellîsinden ibârettir. Şâyet sâlik aynı hal üzere teveccühü devâm ederse artık isimler, sıfatlar, nispetler ve kesret gibi ceberûtî perdeler kalkar ve Zâtî vahdet onda inkişâf eder. Yani isim, sıfat, fiil olmaksızın Zât nurlarının birliği tecellî eder. Çünkü ehadiyet mertebesinde sıfatlar Zât'ın aynısıdır. Zira tevhidin hakîkati bütün izâfeleri düşürmektir. Böylece Allah'a vuslat yani urûc tahakkuk eder. [1955]

Nûrî Efendi, şiirlerinde fenâ ve bekâ konusuna oldukça geniş yer verir. Yukarda değindiğimiz seyr u sülûk bağlamında değil, mutlak fenâ ve bekâ açısından konuyu ele alır. Ona göre, Allah'tan başka herşey fânîdir ve yok olacaktır. Bekâya ulaşmanın yolu fenâdan geçer. Bunun için, masivânın fânîliğinin farkına vararak onu terk etmek gerekir:

Ağyârı çü terk itmeyesin yâr ele girmez
Yokluk yoluna gitmeyesin var ele girmez[1956]

Yokluğu 'âdet idin kim var ile var olasın
Bulmak istersen fenâ içre bekâyı ey dede[1957]

[1953] Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, çev.: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, MEB Yay., İstanbul, 1990, s. 36.
[1954] A. Nûrî, *Mirâtü'l-Vücûd*, vr. 21b.
[1955] Aynı eser, vr. 22a.
[1956] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 38b, Der-Pend-i Sâlikân Der- Reh-i Tâleb-i Cânân, 1.
[1957] Aynı eser, vr. 63b, Der-İrşâd-ı Dervişân Bi't-Tevbîhi İle'l-'İrfân, 4.

Fâniyi fenâya virdük el-hak
Bâkî'de bekâyaya mâliküz biz[1958]

Bekâya ulaşmak için, kişinin en önce kendi fânîliğinin farkına varması ve bâkî olan Allah'ın bekâsı karşısında canını yok sayması gerekir. Maksadı, sevdiğine kavuşmak olan âşığın, canını cânâna verip cânâna ulaştıktan sonra, zâten canın da bir kıymeti yoktur.

Cânâna satup cânı aldum yine cânânı
Bâkîde olup fânî buldum dem-i Rahmân'ı[1959]

Soy beden cübbesin vücudundan
Git fenâ râhına müsâfir vâr[1960]

Güzelin kıymetini anlamak için çirkini görmek gerek. İyinin faydasını anlamak için, kötüyü bilmek gerek. Tatlının lezzetine takdir için, acıyı tatmak gerek. Yani her şey zıddında kâimdir. Bekâya varmanın yolu da fenâdan geçer. Tıpkı, İbrahim (a.s.)'ın düştüğü ateşte, gülistan gizli olduğu gibi:

Bilsen hezârın zârı ne, 'âşık fenâ gülzârı ne
Yansan Halîl'ün nârına anda gülistân gizlidür.[1961]

Bekâya varmak için, önce fenâya varmak gerek. Kişi fânîliğini tarîkat yolunda öğrenir. Tarîkatle hakîkate varılıp, katre ummana, yani aslına kavuşur. Bu da, ancak aşk ile olur.

İrüşüp râh-ı tarîkatle hakîkat bahrine
Katremüz gark eyledük 'ummâna irmişlerdenüz[1962]

Fenâ-yı külli görmek-çün bekâ-yı zâta irmek-çün
Celâlün tâbına ihrâk ider kendüyi 'âşıklar[1963]

Fenâ makâmına ulaşıp, bâkî ile bekâya ulaşmanın mâhiyetinin ne olduğunu ve bu hâlin izzet ve lezzetini anlamak için, kişinin "*mâ-rameyte iz-rameyte*"[1964] âyetini düşünmesi gerekir.

Fâni olmadı bekânın 'izzetin bilmez nedür

[1958] Aynı eser, vr. 4b, Kasîde Der-Tahdîs-i Ni'am Ber Mûcib-i 'Âyet-i "ve Emmâ bi-Ni'meti Rabbike fe-haddis", 17.
[1959] A. Nûrî *Dîvân,* vr. 65a, Fî-İş'âri Sırrı Vuslatihî Kuddise Sırruhû,1.
[1960] Aynı eser, vr. 9b.
[1961] Aynı eser, vr., 36a, Der-İrşâd-i Min Talebi'l-Cânân ile'l-Kalbi ve'l-Vicdân, 3.
[1962] Aynı eser, vr., 39b, Fi'l-İş'âri 'an Sırrı Vuslatihî Kuddise Sırruhû, 1,2.
[1963] Aynı eser, vr. 29b, Fî-Fenâi'l-'Abdi Fi'l-Hâl 'inde Zuhûri Tecelliyi'l-Celâl-2.
[1964] Enfâl Sûresi, 8/17 : "...Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı...".

Bulmadı Hakk'tan ma'iyyet lezzetin bilmez nedür
Mâ-rameyte iz-rameyte hâletin bilmez nedür
Cân içinde cân olan cânânı bilmez kandadur
Sırr içinde sırr olan sultânı bilmez kandadur[1965]

Eger ki kişi, bir defa fenâya ulaşıp bekânın lezzetini tadarsa, bir daha asla fânîye tâlip olmaz. Hakîkî saâdete vâsıl olanlar, başka bir şeyde değil, ancak fenâda yani bekâda bulmuşlardır onu:

Çün fenâ meydânına merdâne irmişlerdenüz
Bâş u cânâ bakmazuz cânâna irmişlerdenüz[1966]

Ne devlet buldılar ise fenâda buldılar Nûrî
Bu fânîyi taleb itmez alanlar ol fenâdan haz.[1967]

4.4.1.3. Şathiyât

Anlaşılması ve anlatılmasının zorluğu itibariyle mutasavvıfların en çok eleştiriddikleri konulardan biri olan şathiyât lügatte, hareket etme, kıpırdama, köpürme,[1968] şaka, latîfe, eğlence; ıstılahta ise, sekr ve ve vecd hallerinde ilâhî feyz ve kuvvetli tecellîlerden dolayı sûfîlerin söyledikleri ve dış görünüşü itibariyle şeriata ters gözüken sözlerdir.[1969] Bursevî'ye göre, bunlar Hakkın kemâlini beyân, Celâl ce Cemâl hakîkatlerini âyân etmek için gönül ehlinin dimâğına lezzet veren hakîkatın özünden süzülmüş irfan kelimeleridir.[1970]

Vecd hâlinin keyfiyetini yaşamamış ve bu münâsebetle şatahâtı eleştirenlere sûfîler, bu sözlerin gerçek maksadının ve anlamının ancak Allah tarafından bilinebileceğini ve bu münâsebetle, bu kâbil sözlerin ve söyleyenlerin Allah'a

[1965] Aynı eser, vr. 13a, *Muhammes Der Beyân-ı Yezdân*, 4.
[1966] Aynı eser, vr. 39b, Fi'l-İş'âri 'an- Sırrı Vuslatihî Kuddise Sırruhû-1.
[1967] Aynı eser, vr., 33a, Der-Beyân-ı Her ü Râ ki 'Âşıkest ân Râ 'Atâ vü Belâ Yeksânest, 5.
[1968] Tehânevî, *a.g.e.*, c. II, s. 880; Hıfnî, *a.g.e.*, s. 140; Yazıcı,Tahsin, "Şath", *İA*, c. XI, s. 351; Pakalın, *OTDTS*, c. III, s. 286; Uludağ, *TTS*, 445; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 660. Ayrıca bkz. Tatçı, Mustafa, "Tasavvuf Edebiyatında Şathiyyât-ı Sûfiyâne Geleneği", *Türk Kültürü*, 267, 1985, s. 482; Özgür, Tahir, *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul, 1983, s. 213.
[1969] Serrâc, *Lümâ,* s. 369; Uludağ, *TTS*, 445; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 660; Kara, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi,* s. 169.
[1970] Ceylan, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul, 2000, s. 72. Meşhur sûfîlerin şatahâtından örnek metinler için bkz. Boratov, Pertev Naili, *Zaman Zaman İçinde*, İstanbul, 1958; Kurnaz, Cemal, Tatçı, Mustafa, *Türk Edebiyatında Şathiyye*, Akçağ Yay., Ankara, 2001.

havâle edilmesi gerektiğini veya anlatılmazın anlatılabilir kadarını açıklaması için yine erbâbı olan sûfîlere müracaat edilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir.[1971]

Sûfîler, şathiyâtın özellikle vecd ve istiğrâk-ı İlâhî hâlinde aşkın tesiri ile söylendiği noktasına dikkat çekerek, bunları söyleyenlerin küfürle itham edilemeyeceğini dile getirir.[1972] Burada sarfedilen sözlerin keyfiyeti kadar, hangi hâl içinde ve maksatla söylediğinin de büyük önem arzettiğini görüyoruz. Aşağıdaki iki büyük sûfînin görüşleri bu noktaya dikkat çeker.

Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmîzî[1973] Firavun ile Hallâc-ı Mansûr'u mukâyese ederek şöyle der: "*Firavun (lânet onun üzerine olsun) ben sizin rabbinizim (Ene rabbüküm) dedi. Allah'ın lânetine uğradı. Mansûr ben Hakk'ım (Ene'l-Hakk) dedi, ben diye söyledi. Allah'ın rahmetine mazhar oldu.*"[1974] Mevlânâ da bunu şöyle değerlendirir: "*Ene'l-Hak" sözü Mansûr'un dudağında nûr iken, "Ene Rabbükümü'l-'alâ" ibâresi Firavunun dudağında yalan ve iftira idi.*"[1975]

Abdülehad Nûrî Efendi, şathiyât konusunu anlatırken sert ve etkiden uzak olan bir demirin ateşe atılması ve iyice kızarması neticesinde, o demirin neredeyse ateş olark isimlendirilebileceğini söyleyerek, aynen ateşe girmiş bir demir gibi beşerî istek ve sıfatlarından fânî olan kişinin dilinden akıllara ters gelen sözlerin çıkabileceğini ifâde eder. Çünkü ona göre, burada beşerî his ve akıl kalmamıştır.Dolayısıyla teklif de söz konusu olamaz. Bunun zıddı olarak, her kim ki bu hal kendisinde vâki olmadan yani akıllı ve temyîz edebilme melekesi varken fenâ

[1971] Şathiyâtı en ciddi eleştirenlerden birİ olan İbnu'l-Cevzî (öl. 597/1200)dir. Meşhur şatahâtları geniş şekilde sıraladıktn sonra bunları sert bir dille eleştirir. Bkz. İbnu'l-Cevzî, *Telbîsu'l-İblîs*, Dımaşk, 1396, s. 341-373. Buna mukâbil Serrâc, Bâyezîd, Şiblî, Ebu'l-Hüseyn Nûrî, Ebû Hamza, Vâsitî-Zünnûn-i Mısrî gibi sûfîlerin şathiyâtını ve bunların nasıl anlaşılması gerektiğini geniş şekilde açıklar. Bkz. Serrâc, *a.g.e.*, 369-413.

[1972] Sarı Abdullah Efendi, şatahâtın vecd ve istiğrak hâlinde vukû bulduğuna dikkat çekerek şöyle der: "Malum ola ki, uşşâk-i İlâhî cezbe-i Rahmân'la vecd u hâlât ve aşk u vahdet-i Hak da istiğrakları hâlinde aşk gâlip ve ol mestâneliğin içinde, lisanlarında bazı şathiyât südûr izdüp zâhiren şer-i şerîfe tatbik müteassir olursa hemânol hînde anı muâheze idmeyüpâlem-i sahva geldikte anın ahvâl ve a'mâl ve akvâline nazar eyliye. Sinn-i beşeriyeti hâlinde ol söylediklerinakvâlden kendüde eser kalmayup, murâât-ı şer-i şerîf iderse ana inklâr olunmaya. Amma cezbe va aşktan ve vecd ü fenâdan haber ve âgâh olmayup tebdîl-i şekil ve tağyîr-i câme ile kendilerini ehl-i hâle teşbîh ve revişlerini şid-i cünûda taklid idüb müteşebbih-i mıbtıl olan melâhîde dahi bu makûle şathiyâtacüret ederler. Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtu'l-Fuâd*, İstanbul, 1288, s. 63-65.

[1973] Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Çınar, *Seyyid Burhâneddîn Muhakik-i Tirmîzî ve Tasavvuf Düşüncesi*, AÜSBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996.

[1974] Seyyid Burhâneddîn Muhakik-i Tirmîzî, *Maârif,* çev.: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara, 1972, s. 26.

[1975] Mevlânâ, *Mesnevî*, c. II,s. 308-310.

makamında bir sûfînin dilinden çıkan bir söz ederse, bu durumda taciz ve tazîb gerektiğini söyler.[1976]

Abdülehad Nûrî Efendi, şathiyâtın müridin kendinden geçtiği cem ve vecd hâlinde ve ma'rifetullah makamında söylendiğini ifâde eder. Bu konuyla ilgili müridlerinin bir tanesinin rüyâsında "Ene'l-Hakk" virdini çekmesini tabir ederken şöyle der: "Marifetu'llâhın makâmındandır ki, cemi'-i katrât-ı eşyâ, bahr-i tevhîdde müstağrak olunca cemî'-i 'âlemin hâli zuhûr idüb, nesîmî ve mutasavver ahvâli zâhir olur. Ol makâm, "Men 'arefe'llâhe tâle lisânuhû"[1977] muktezâsınca, "Ene'l-Hakk" gibi, "Ene'l-Hayy", Ene'l-Bâkî" ve "Leyse fî cübbetî sivâhu" gibi makâleler iktizâ ider. Ba'duhû, Hz. Kâdir Mevlâ ba'de'l-cem' olan farka kapı açıp, sâliki bahr-i bahr-i cem'den kazâ-yı farka erdirince, sâlik kendini ol bahrden bir katre olmak, "Hakk" isminin nûruyla nurlanup, fenâdan sonra hayât-ı tayyibe bulmaya işârettir."[1978]

Nûrî Efendi, şatahâtın aşk-ı ilâhî ile meydana geldiğini su beyitle dile getirir:

Enel'-Hak sırrunun ızhârı içün
Nice 'âşıkları Mansûr iden yâr[1979]

Ona göre şatahât, tercih edilen bir durum olmasa da, küfürle itham edilebilecek kadar kötü bir durum da değildir. Zira bunun sebebi, aşk-i ilâhîde istiğrâk ve Rahmân'ın kalbdeki tecellisidir.

Mûsâ'ya şecerden didüği gibi "*ene'llâh*"[1980]
Bir dil de *ene'l-hak* dise olmaz mı ki âyâ[1981]

Ziyâ izhâr iden şems ü kamerden
Cemâlin gösterir nev'i beşerden
Diyüp *innî ene'llâh* bir şecerden
Tecellî nûrını izhâr iden dost[1982]

Ancak Nûrî Efendi, bu makâmın sürekli halde arzulanan bir durum olmadığını "bir zaman bahr-i cem'de müstağrak olmak kuvvetin ziyâsına sebeptir."[1983] sözleriyle belirtir.

Nûrî Efendi, şathiyyâtın sembol sûfîlerinden biri olan Hallâc-ı Mansûr'un "Ene'l-Hakk" sözünün sırrını beyân etmek maksadıyla *Der-İfşâ-yı 'Işk u Şevk ve*

[1976] A. Nûrî, *Mirâtü'l-Vücûd*, vr. 23a.
[1977] Allah'ı bilen kimsenin dili uzar.
[1978] Nazmî, *a.g.e.*, s. 238.
[1979] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 30b, Fî Zuhûri Hakkı 'an Şecereti Vücûdihî Kuddise Sırruhû, 4.
[1980] Kasas Sûresi, 30.
[1981] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 19a, Fî İş'âri Sırrı'l-Vahdeti Bi'Tevhîdi'l-Ef'âli ve's-Sıfât-5.
[1982] A.Nûrî, *a.g.e.*, vr. 23b, Der-Hâl ü Kâl-i Üst Zî 'Işk-ı Mahabbet-i Dost-2.
[1983] Nazmî, *a.g.e.*, s. 238.

‘İş‘âr-ı Sırr-ı Ene’l-Hak[1984] ismiyle beş beyitten oluşan bir şiir kaleme almıştır. Buna göre, Allah’ın kalbe tecellî etmesi neticesinde, beden ve benlik Bâkîde de fenâ olur. Bu durumda her varlık, mutlak Varlık’ın bir yansıması hâlinde “ene’l Hakk” der. Bu durum, özünde “*mecbûr-i muhabbet*” olan âşığın, aşkını izhâr etmesine delâlet eder.

1. Dil-hâneye düştü şerer-i nûr-ı mahabbet
   Germ oldu yine ‘ışk ile tennûr-ı mahabbet

2. Çün kıldı tecellî dile ol hazret-i Ma’şuk
   Kühsâr-ı beden oldı ana Tûr-ı mahabbet

3. Her bir ser-i müdân gelüp âvâz-ı ene’l-hak
   Pür eyledi ‘âlemleri Mansûr-ı mahabbet

4. ‘Âhir iderem fedâ yolına ‘ışkun
   Ön son oluram ben dahî meşhûr-ı mahabbet

5. Fâş itmez idi zerre kadar sırrını ‘ışkun
   Bu Nûrî eger olmasa mecbûr-ı mahabbet

Abdülehad Nûrî Efendi’nin şathiyyâta örnek sayılabilecek “*Der-‘Âlem-i Cezbe Sâdır Şeved*”[1985] isminde dokuz beyitten oluşan bir şiiri bulunmaktadır. Şathiyyâtın tanımında da belirtildiği gibi, bunlar cezbe hâlinde iken sâdır olan ve sarf edilen sözlerdir. Biz de bu “hâli”, yorumlamadan, yani kâle çevirmeden vermeyi uygun gördük.

1. Çü kânum lâ-mekandur bî-mekânam bu mekân içre
   Zamânumdur bugün sâhib-zamânam ben zamân içre

2. Ehad çün hükmi vahdetde kavîdür vâhdiyyetden
   Bilindüm vahdet ile bu zemîn ü âsmân içre

3. Bulur bu ‘âlem-i kesretde vahdet sırrını el-hâk
   Bakup mir’ât-ı a’yâna gören ‘aynam ‘ayân içre

4. Ser-â-ser gayb-ı ağyebdür şuûn-ı sırr-ı pinhânum
   Çü şânum bî-nişânlıkdur nişânam ben o şân içre

5. Ben o Mûsâ-yı ma’nîyem Tûr’am Sînâ-yı sırrunda
   Okıyam âyeti *innî ene’llâh* [1986]cána cân içre

6. Vücûdum hâteminde nakş olınmış ism-i a’zam-çün
   Süleymân-ı zamân olsam revâdur ‘ârifân içre

[1984] A. Nûrî, *Dîvân*, vr . 23a.
[1985] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 61a.
[1986] Tâhâ Sûresi 20/14:

7. Hümâ-yı himmetim ger sâye salsa bir geda üzre
   Ana hemtâ bulınmaz bunca şâhân-ı cihân içre

8. Atar tîr-i kazâyı câna cânum kavs-i kudretten
   Urur maksûdını itmez hatâ ol kemân içre

9. Mesîh'a uğradı rûh-ı revânum çarh-ı çârumda
   Bir itdim rûhı Rûhu'llâh ile ey Nûrî an içre

4.4.2. MARİFET VE BİLGİ KAVRAMLARI

4.4.2.1. Tecellî

Tecelli, lügatte âşikar olmak, açığa çıkmak, görünmek zuhûr etmek; tasavvuf ıstılâhı olarak ise, gayb nurlarının kalbe doğması, görünmeyenin görünür hale gelmesi gibi anlamlara gelir.[1987] Tecellî, setr'in zıddıdır. Kuşeyrî'ye göre avam setr perdesi içinde, havas ise devamlı halde tecellîyi temâşâ halindedirler.[1988] İnsan açısından bakıldığında tecellî, beşerî perdelerin kalkması, Cenâb-ı Hakk'ın Zât tecellîlerinden kula göre bir televvün[1989] ve değişikliğin olmasıdır.[1990] Yani kudret-i İlâhiyye eserlerinin eşyâda görünmesidir. Tecellî'nin üç hâli vardır:

1. Zâtın tecellîsi: Mükâşefe yani dünyada iken kalbin keşif makâmına ulaşması ve kalb gözünün açılması manasına gelir.

2. Zâtın sıfatının tecellîsi: Allah'ın kudreti kula tecellî eder ve kul ondan başkasından kormaz ve ondan başkasından bir şey ummaz. Allah her açıdan ona kâfî gelir.

3. Zatın hükmünün tecellîsi: Bu tecellî âhirette olur. Cennette olanlara Cemâliyle, Cehennemde olanlara da Celâliyle tecelli edecektir.[1991]

[1987] Kâşânî, *a.g.e.*, s. 173; Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 259; Hıfnî, *a.g.e.*, s. 41; Uludağ, *TTS*, s.472; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 700. Tecellî'nin teayyün bağlamında vahdet-i vücûd ile de yakınlığı bulunmaktadır. Bu konu incelenirken ele alınacaktır.

[1988] Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 135.

[1989] Nûrî Efendi, televvünün geçici olması münâsebetiyle temkîmin önemli olduğunu şöyle dile getirir:
"*Renge aldanmaz ehl-i temkînün*
Kodı telvîn ilinde elvânı." Bkz A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 67a, Fenâ-yı Küllî Hâsıl Şeved Çün Vücûd-ı Hakkânî Bi-Yâ'î-6.
"*Halâs eyle televvün vartasından nefsi yâ ma'bûd*
Temekkün kişverinde sırrı sultân eyle yâ Allâh." A. Nûrî, *Dîvân*, vr. Der-Niyâz-ı Hüdâ-4.

[1990] Sühreverdî, *Avârif*, s. 653-654.

[1991] Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 180-181; Yılmaz, H. Kamil, "*Tasavvufla İlgili Sorular*", (el-Lüma'nın çevirisinin sonunda), s. 524.

Nûrî Efendi'ye göre, Allah'ın kullar üzerindeki tecellîsi herkeste eşit değildir. O'nun istekleri doğrultusunda bir hayat süren ve her amelini aşk-ı İlâhî ile yapan ve böylece O'nun da sevdiği hale gelen kullarında çok âşikar, az sevdilerinde az âşikar, fenâ kullarında da çok perdeli ve kapalıdır.[1992] Nûrî Efendi, *Der-Niyâz-ı Tecellî An Sâhib-i Tesellî* [1993] isminde *Tecellî eyle Sultânum tecellî* nakaratında beş kıt'alık bir şiir kaleme almıştır. Ayrıca, çeşitli şiirlerinde tecellî temâsını işlemiştir.

Tasavvuf düşüncesinde Hakk'ın tecellîsi vâkıası, Tûr dağında gerçekleşmiştir. Bu olay Kur'an'da şöyle anlatılır: "*Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca "Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!" dedi. (Rabbi): "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!" buyurdu. Rabbi dağa tecellî edince, onu paramparça etti. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca dedi ki; Seni noksan sıfatlarından tenzih ederim, Sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim.*" [1994]

Bu olaydaki, Hz. Mûsâ ve Tur Dağı, sûfîlerin konuyla ilgili sembolik dillerine kaynaklık teşkil etmiş, beden Tûr'a, ruh ve can ise Hz. Mûsâ'ya benzetilerek, tecellî olayı anlatılmaya çalışılmıştır. Nûrî Efendi de, şiirlerinde bu sembolleri edebî üslûb ile kullanmıştır. Ona göre kişi, Allah'ın tecellîsini müşâhede edebilmek için aşk-ı İlâhî ile yanması gerekir. Tenini Tûr eden, aşk-ı İlâhîye nâil olur. Hakk, beden Tûr'una tecellî ederse, dağın parçalandığı gibi gönülde de ma'şûktan başka herşey parçalanır ve yok olur Tecellîye mazhar olan kişi, kâinâtın her zerresinde Allah'ın nûrunun parlakalığına şâhit olur.

Sırr-ı tevhîdün Hüdâyâ kıl tecellîsin 'âyân
Tûr-ı tende tâ ki lâ-ya'kıl ola Mûsâ-yı cân
Dîde-i dil açılup görsün Cemâlün nûrını
Sîneler çâk eyleyüp girsün semâ'a 'âşıkân[1995]

Varsan bu 'ışkun Tûr'ına irsen tecellî nûruna
Her zerresinde görüne mihr-i dirahşân gizlidür[1996]

Tecellî gösterür Mûsâ-yı rûha
Beden dağın ana ol Tûr iden yâr[1997]

[1992] Tura, M. Nusret, *Gönül ve Aşk*, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s. 73.
[1993] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 64a.
[1994] A'râf Sûresi, 7/143.
[1995] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 68b, Kt, 1.
[1996] A. Nûrî, *a.g.e*., vr., 36a, Der-İrşâd-i Min Talebi'l-Cânân ile'l-Kalbi ve'l-Vicdân, 5.
[1997] Aynı eser, vr., 30b, Fî Zuhûri Hakkı 'an Şecereti Vücûdihî Kuddise Sırruhû, 5.

Tûr idenin dârını bula Hüdâ nârını
Dinleye Gaffâr'ını vâsıl-ı dil-dâr ola[1998].

Tecellî eyledi Sînâ-yı sırda
Görünüp nûrı nâr el-hamdü li'llâh[1999]

Çün kıldı tecellî dile ol hazret-i Ma'şuk
Kühsâr-ı beden oldı ana Tûr-ı mahabbet[2000]

Nûrî Efendi, kendinden bahsederek, beden Tûr'una Allah'ın tecellî etmesi ile geçici aydınlıkların hepsinin fânî olduğunu ve Hz. Mûsâ'nın elinde âsâ'nın yılana dönüşmesi gibi kendisinin de nice böyle mükâfâtlara nâil olduğunu dile getirir. Ona göre tecellî, sadece insana değil, bütün mahlûkatadır. Allah'ın bir ağaçtan "*innî ene'llâh*" demesi bunun delilidir.

Kad tecellâ zâtühû fî Tûri sırrî tâle mâ
Mâhiyen işrâkuhû şemse'd-duhâ bedre'd-dücâ[2001]

İsm-i a'zam sırrına çün vâsıl oldum dede
Be 'aceb midür ola destümde ejderler 'asâ[2002]

Ben o Mûsâ-yı ma'nîyem Tûr'am Sînâ-yı sırrunda
Okıyam âyeti *innî ene'llâh* câna cân içre [2003]

Ziyâ izhâr iden şems ü kamerden
Cemâlin gösterir nev'i beşerden
Diyüp *innî ene'llâh* bir şecerden
Tecellî nûrını izhâr iden dost[2004]

Tecellî'nin beden Tûr'unda yani kalbde tecellî edebilmesi için, kulun kalbini mâsivâ tutkusundan zikir ve Allah'ı fikir ile temizleyerek tecellîye hazır hâle getirmesi gerekmektedir.

Matlâ'ıdur şâh-ı ten *innî-ene'llâh*[2005] nûrının
Bâz-lâhûtun ötende lâlesidür bu gönül[2006]

Olsa ger mir'at-ı dil sâfî sıkâl-i zikr ile

[1998] Aynı eser, vr., 18a, Der-Nasîhat-ı Sâlikân-7.
[1999] Aynı eser, vr., 60b, Der-Sipâs-ı İzid Te'âlâ Şânuhû, 3.
[2000] Aynı eser, vr., 23a, Der-İfşâ-yı 'Işk u Şevk ve 'İş'âr-ı Sırr-ı Ene'l-Hak-2.
[2001] Zât-ı Bâri, sırr-ı Tûr'una tecellî etti de O'nun tecellîsine parlaklığı sürekli kuşluk ve karanlık ayını söndürdü.
[2002] A. Nûrî, *Dîvân*, Hasan Hüsnü Paşa Bl. nr. 1039, vr. 44b. Der-İşâri Tecellî-i Zâtihî Te'âlâ, kt.
[2003] A. Nûrî, *Dîvân*, vr., 61a, Der-'Âlem-i Cezbe Sâdır Şeved-5.
[2004] A. Nûrî, *a.g.e*., vr., 23b, Der-Hâl ü Kâl-i Üst Zî 'Işk-ı Mahabbet-i Dost, 2.
[2005] Tâhâ Sûresi, 20/14.
[2006] A. Nûrî, *Dîvân,* vr., 47b, Der-Beyân-ı Se'atü'l-Kalbi Li-Hubbi'l-Hakîlati Bi-Haysü Yûcedü Fîhi Cemî'u'l-Enfusi Ve'l-Âfâk-5.

Eyler ol âyinede nûr-i tecelli in‘ikâs[2007]

Gün gibi tulu’ eyler idi nûr-ı tecelli
Açılsa eğer mahzen-i esrâr-ı meşâyih[2008]

Allah, cemâliyle tecellî ettiği gibi celâliyle de tecellî edebilir. Şâyet celâli ile tecellî etmiş olsa, bu durumda varlık nâmına bir nesne kalmaz. Ancak Cemâliyle tecellî ettiği zaman bunu müşâhede eden kişi için de, daha büyük bir lezzet, nimet ve saadet olamaz.

Ger itse tecellî ehâdiyyetle Celâlün
Bir zerre-i cevvâle olur ‘arş-ı mu’allâ[2009]

Düşer bu cümle ‘âlemler Cemâlün şemsine zerre
Hicâb-ı zâtı kaldursan tecellî itsen ey Hallâk[2010]

Tecellî virüp lezzet
Visâle eyledün da’vet
Cemâlündür ulu ni’met
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi[2011]

İrdi ni’meti tecellî-i Hak’dan
‘Âşıkın toyladın evâl-i Cemâl[2012]

Nûrî Efendi’nin yukarda belittiğimiz, *Tecellî eyle sultânum tecellî* nakaratlı şiirinde tecellîyi nimetlerin en mükemmeli (*in‘âm-ı küllî*) olarak nitelendirir. Son dörtlükte en büyük isteğinin bu olduğunu dile getirerek, kereminin bir nişânesi olarak kendisine tecellî etmesi konusunda yalvarır. Ona göre, tecellîye nâil olan ve onu müşâhede eden kişinin gözünde kâinattan eser kalmaz. Gözleri başka hiçbir şey aramaz ve görmez. Cemâl’in tecellîsi onların akıllarını başlarından alır. Tecellî, âşık ile ma’şûk arasındaki perdenin kalkmasıdır. Tecellî, âb-ı hâyattır.[2013]

[2007] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 41a, Fi’r-Rağbeti İle’l-Ahzi ve’lİktibâs min-Nûri Rabbi’l-‘Âlemi ve’n-Nâs-2.
[2008] Aynı eser, vr.7a, Kasîde Der Ta’rîf-i Menâzil ü Ahvâl-i Meşâyih-i ‘İzâm-2.
[2009] Aynı eser, vr., 15b, Der Tevhîd-i Bârî Te‘âlâ, 3.
[2010] Aynı eser, vr., 34b, Der- Beyân-ı İhrâk-ı Küllî ‘İnde Tecellî‘i Cemâlihî Te‘âlâ, 2.
[2011] Aynı eser, vr., 21b, Fî Izhâri’ş-Şükri ve’l-Hamdi ‘Alâ-Mâ-En‘ame ‘Ale’l-‘A. Nûrî, 2.
[2012] A. Nûrî, Dîvân, vr., 48b, ‘Âşık-ı lâ-yâ‘kıl Mesd Şûd Der-Müşâhedet-i Cemâl-i Yâr, 6.
[2013] Nûrî Efendi, bu görüşlerini şu şiiriyle dile getirir: İdüp ‘âşıklara in‘âm-ı küllî
Tecellî eyle sultânum tecellî
Bula her biri ‘ışkunla tesellî
Tecellî eyle sultânum tecellî

1. İçür ‘âşıklara sahbâ-yı zâtı
Ki fark itmez olalar kâ‘inâtı
Müyesser eyle ol Âb-ı hayâtı
Tecellî eyle sultânum tecellî

4.4.2.2. Rüya

Uyku hâlinde zihinde beliren bir takım düşünceler ve olaylar anlamına gelen rüya,[2014] tasavvufta bilgi kaynaklığı açısından büyük önem arzeder. Tasavvufta rüya, kalbe gelen hâtır ve mânevî muhayyile ile tasavvur edilen bir hal ve kerâmetin bir çeşidi olarak kabul edilmiştir.[2015] Aynı zamanda sûfîler, itikad açısından rüyâları tasdik etmiş, mü'minler için rüyânın bir müjde, bir ikaz ve bir tevkif olduğunu söylemişlerdir.[2016]

Rüyâ tabiri konusu, Kur'an âyetlerinde görülebileceği gibi,[2017] bir çok hadiste de "*Kitâbu'r-rüyâ*" başlığı altında ele alınmıştır.[2018] Hâsılı rüyâ ve tabir yapmak âyetlerle ve nübüvveti sâdık rüyâlarla başlamış olan[2019] Hz. Peygamberin uygulaması ile sâbit olup,[2020] sûfîler açısından önemli bir bilgi kaynağı[2021] konumundadır.

---

2. Visâlün câmını cânlar idüp nûş
   Firâk encâmın itsünler ferâmûş
   Olalar bâde-i 'ışkunla serhûş
   Tecellî eyle sultânum tecellî

3. Açup vahdet eli kesret hicâbın
   Cemâlün vechinün keşf it nikâbın
   Görüp cân çeşmi hüsnün âftâbın
   Tecellî eyle sultânum tecellî

4. Nakâyısdan münezzeh zâtun içün
   Cenâbundan gelen âyâtun içün
   Kerem it Nûrî'ye ey ferd-i bî-çûn
   Tecellî eyle sultânum tecellî.

A. Nûrî, *a.g.e.*, vr. 64a, Der-Niyâz-ı Tecellî An Sâhib-i Tesellî.

[2014] Hıfnî, *a.g.e.*, s. 116; Uludağ, *TTS*, s. 4004; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 600; Gökyay, Orhan Şaik, "Rüyâlar Üzerine" *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, c. IV, Ankara, 1982, s. 183; Tatçı, Mustafa- Çeltik Halil, *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Tabirnâmeleri*, Akçağ Yay., Ankara, 1995, s. VIII; Aqyrıca bkz.Umay Günay, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yay., Ankara, 1999.

[2015] Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 466. Rüyâ hakkında ayrıca bkz. Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 214-215.

[2016] Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 89.

[2017] Bu âyetler için bkz. Yûsuf Sûresi, 12/4-6, 36, 41, 43, 47-49, 100; Sâffât Sûresi, 37/102; Feth Sûresi, 48/27.

[2018] Mutasavvıfların bu konuda çok kullandıkları hadisler ve bunların tahriç ve değerlendirmesi için bkz. Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, ss. 297, 304-328.

[2019] Buhârî, Vahy, 1.

[2020] Vahiy ve rüyâ rasındaki ilgi için bkz. Aslan, Abdulgaffar, *Kur'an'da Vahiy*, (Basılmamış doktora tezi), Konya, 1997, ss. 89-92.

[2021] Rüyânın bilgi kaynağı olması hususunda geniş bilgi için bkz. Albayrak, Hâlis, *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, İstanbul, 1993, s. 218-223.

İnsanın bir yönü şehâdete, öteki yanı gayba müteveccih bilgi akdları vardır ve bunları yerli yerine kullanarak bilgi sâhibi olabilme imkanına sahiptir.[2022]

Rüyalar, kaynakları itibariyle çeşitli tasnihlere tabi tutulmuştur. Buna göre, sâdık ve nefsânî rüyâlar olarak ikiye ayrıldığı gibi,[2023] Rahmânî, şeytânî ve günlük hayatın gündemine bağlı psikolojik rüyâlar veya Allah'tan gelen ve tevile ve tabire ihtiyaç duymayan rüyalar, melekten olan ve tabir muhtaç rüyalar ve şeytan ve nefsten gelen karmaşık ve anlamsız rüyalar şeklinde de tasnif edilmektedir.[2024]

Rüyâlar, özleri itibâriyle her zaman hem var, hem de yok olan mevcûdâtın belirsiz yapısına örnek teşkil eder.[2025] Psikolog Carl Gustav Jung(öl. 1961)'a göre, rüyâlar ilâhî seslerdir.[2026]

Abdülehad Nûrî, kendi rüyâlarının bir çoğunun gerçekleştiğini gördüğünü dile getirdikten sonra şöyle der: "Rüyâ, ilm-i mükâşefedendir. Zira sâlihlerin kalbi tecelliye ve bâtınî işlerin hakîkatine açıktır. Bunlar da hâricî işlere delil teşkil eder. Allah, Hz. Yusuf'a rüyâların ta'bir ve hadiselerin te'vîlini öğretmiştir. Rüyâ tabiri, Hz. Yûsuf'un mucizesidir; daha sonrakiler ise, onun rûhâniyetinden istifâde ederek tabir yapmayı öğrenmişlerdir[2027] Ona göre rüyâ, nübüvvetin başıdır, çünkü, Hz. Peygamber vahyi ilk olarak rüyâyı sâdıka halinde almıştır."[2028]

Nûrî Efendi'ye göre, tasavvuf yolu ile gayba dâir bazı haberler bilinebilir. Bu haberler, ilâhî ilhâmın ve nübüvvet vahyinin nûrundandır. Gaybı hiç kimse kendiliğinden bilemez, ancak Allah bildirebilir. Nûrî Efendi, gaybın bilinmesi husûsunda, Fâtır Sûresi'nin ilk âyetinde yer alan "*câili'l-melâiketi rusulen*"[2029] ibâresini bir çok müfessirin de bu görüşte olduğunu dile getirerek, meleklerin Allah ile peygamberler ve sâlihler arasında, yani, nebîlere vahy sâlihlere de ilham getirdiği şeklinde tefsir eder. Buradan yola çıkarak, rüyada görülenlerin gaybî bilgilerle ilgili

[2022] Albayrak, Hâlis, *a.g.e.*, s. 223.
[2023] Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Mevzûâtu'l-Ulûm*, İstanbul, 1312, s. 360-362.
[2024] Kuşeyrî, *a.g.e.*, haz.: Süleyman Uludağ, Ankara, 1991, s. 572 (Süleyman Uludağ tarafından yazılmış olan 190 numaralı dipnot).
[2025] Svırı, Sava, "Yorumlaanmış ve Kayda Geçirilmiş Rüyalar-Ortaçağ İslam Dünyasında Rüyalar", *Sufi Psikolojisi*, haz.: Kemal Sayar, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s. 197.
[2026] Carl Gustav Jung, *Pschology and Religion*, London 1969, s. 21.
[2027] A.Nûrî, *Mir'âtü'l-Vücûd*, vr. 15a.
[2028] A.Nûrî, *Riyâz*, 30a.
[2029] Fâtır Sûresi, 35/1.

olduğunu ifâde eder ve âlimlerin rüyâ-yı sâdıka'yı nübüvvetten bir cüz olarak gördüklerini söyler. [2030] Abdülehad Nûrî'ye göre rüyâ tabiri birkaç şekilde yapılır.

Birincisi: Nâkıs olan şeyhlerin tabir kitaplarına bakarak yaptığı tabirlerdir.

İkincisi: Büyük meşâyih tarafından ortaya konulan kaidelere bağlı olarak, ehil kişi tarafından yapılan ta'birlerdir. Meselâ, nefs-i emmârede olan bir kişinin rüyâsında aslan görmesi, gören kişinin zulüm sıfatına; tilki görmesi, hilekarlık yönüne işâret eder. Ancak, etvâr-ı seb'aya göre tabirler değişiklik arzeder. Yani, tavrın değişmesiyle ta'bir de değişir. Meselâ, yedinci tavırda aslan görmek, Allah'ın aslanı olan Hz. Ali'nin sırrının tecellisine ve böylece hilâfete nâil olmaya işâret eder. Burada aslanın sıfatı, hayvanların sultânı olmasıdır. İnek, cennette âlet-i hars olduğundan her tavırda mükellef bulunulan mücâhede ile sa'y etmek ile şerh edilir. Tilki ise, tahsîl-i ma'ârif-i İlâhiyyede arayış şeklinde tabir olunur. Abdülehâd Nûrî'ye göre, bu kurallar genel anlamda tasavvuf büyüklerinin ortaya koyduğu kurallardır ve bunların çerçevesinde tabir yapılır. [2031]

Abdülehad Nûrî, "*Biz dahî bu kâ'ide-i külliye ile ta'bîr-i isti'mâ ideriz*"[2032] diyerek, mutasavvıfların genel olarak bu kaidelere bağlı olarak tabir yapmaları yanında, müntesibi bulunduğu silsilenin buna ilâve olarak üç şekilde daha tabir yaptıklarını bildirir. Bunlar şu şekildedir:

Birinci usûl: "*Ri'âyet-i elfâz ile me'âni-i elfâz ile ve esrâr-ı elfâz ile ta'birdir.*"[2033] Yani, rüya gören kişinin lafızlarının hakîkî manası ve sırlarını göz önünde bulundurarak yapılan tabirdir.

İkinci usûl: Bu usulün sadece kendi silsilesine âit bir tabir şekli olduğunu söyleyen Nûrî Efendi, bunun özel bir ismini ve tabir şeklini zikretmez, ancak, bu şekilde silsilesi haricinde Şeyh İlâhî'nin de tabir yaptığını söyler.[2034]

[2030] A.Nûrî, *Riyâz*, 33b.

[2031] Nazmî, *a.g.e.*, s. 234. Günümüz psikolojisinde, rüya tabirlerinde de sembollerin büyük önemi vardır. Yani, genellikle rüya gören ve zihnen karışık halde bulunan kişinin bütünüyle neler söylediği değil, dile getirdiği bazı semboller tabire esas olan husustur. Sigmund Freud bu konuda şöyle der: " Sembollere anlam vermeyi bildiğimizden ve kendisi kullanmış olduğu halde düş görene değil bize, onu yorumlamak için en ufak çaba göstermeden de önce, düş, bütün açıklığıyla hemen görünebilir, oysa düş gören kendisini bir bilmece karşısında bulmaktadır." Bkz. Freud, Sigmund, *Neue der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, (Psikanaliz Üzerine)*, çev.: A. Avni Öneş, Say Yay., İstanbul, 2001, s. 29-30.

[2032] Nazmî, *a.g.e.*, s. 235.

[2033] Nazmî, *a.g.e.*, s. 235.

[2034] Şeyh İlâhî'den maksat Abdullah-ı İlâhî olmalıdır. A. Nûrî Şeyh İlâhî'nin bu konudaki bir rüyâ ta'birini zikreder. Buna göre, bacılarından (müridlerinden) biri rüyâsında kurbağa görür ve bunu şeyhe sorar. O da, fukarâyı ziyârete niyetlenmişsiniz, ancak gitmemişsiniz" şeklinde tabir eder. Mürid, böyle

Üçüncü usûl: Bu usule göre şu şekilde tabir yapılır. Rüyâ gören kişi, tabir olunmak üzere anlatmaya başladığı zaman, tabir edecek olan mürşid-i kâmil kalbini Hakk'a teveccüh eyleyip, mülhim-i gaybî ne ilhâm ederse, onunla tabir yapar. Bu şekilde yapılan tabirle de hata yapma payı çok azdır.[2035]

Abdülehad Nûrî Efendi, rüyâda gayba âit bilgilerin, Allah isterse bilinebileceğini[2036] başından geçen bir olayla nakleder. Bir gün yanında ahbablarından el-Hâc Ramazan isminde bir şahıs rahatsızlanır ve ağlayarak, "ölüm kerih görülmez ancak, evlad iştiyâkından dolayı ciğerim yanıyor" der. Bunun üzerine Abdülehad Nurî Efendi, kalkar ve Allâh'a teveccüh ederek iki rekat istihâre namazı kılar. Müteakiben yaşadıklarını şöyle anlatır: "Uyku ile uyanıklık arasında, sanki ikindi vakti gibi güneşin batıya doğru meyl ettiğini gördüm. Heybetli bir adam bana: "Güneş onun ömrüdür" dedi ve onun ömrünü hesap etti. Ben de hastanın yanına vardım ve müjde ile ona "ömründen kaç yıl geçti?" diye sordum. O, "yaklaşık altmış sene" dedi. Bunun üzerine böyle böyle gördüm, Allah izin verirse, senin yirmi sene[2037] daha ömrün var dedim. Kalbi kuvvetlendi ve iki gün sonra sıhhatine kavuştu. Bana dedi ki, "malımdan bir vakıf kurdum ve sana günde yirmi dirhem ayırdım, kabul etmeni temenni ederim" dedi. O şahıs şu anda hala yaşamakta ve mezkûr vazîfeyi göndermekte. Allah kabul eylesin."[2038]

Nûrî Efendi, kendi gördüğü bir rüyayı da şeyhine tabir ettirir. Rüyayı şu şekilde anlatır: "Rüyamda gördüm ki, bir dağın üzerindeyim. Yanımda üstadım ve şeyhim zâhir oldu. Bedeninden tecrîd oldu ve semâya yükselmek için bâz (kartal) gibi deverâna başladı. Bana işâret etti ve ben de aynen bedenimden sıyrıldım ve deverâna başladım, tâ ki, semâya ulaştık. Orada arıların evi gibi bir evde toplanmış mü'minlerin ruhlarını

---

bir olayın başından geçtiğini bildirir. Sorulduğu zaman açıklamasını şöyle yapar: "dıfda'" Arapça kurbağa demektir. "dıf" ziyâfete, " da' " terke işârettir şeklinde cevap verir. Bkz. Nazmî, *a.g.e*, s. 235. Bu ikinci tabir usûlu, birinci ta'bir usûlüne benzemektedir. Aradaki fark tam olarak belli değildir.

[2035] Nazmî, *a.g.e.*, s. 235.

[2036] Elmalı'ya göre gayb mutlak ve izâfî olmak üzere ikiye ayrılır (Hak Dini Kur'an Dili, c. VII, s. 4869. Ayrıca bkz. *a.g.e.*, c. I, s. 176). Gayb-ı mutlakı kimse bilemez ancak Elmalı'ya göre "böyle olması gayb-ı nisbî'ye dâir bazı malumat edinilmesine münâfî olmayacağı gibi rüyâ, ilham kerâmet ve hafî bazı esbâb ile gayb-i mutlaka dâir bazı şeyler sezilebilmesine de münâfî olmaz ise de bunların hiç birisi zan ve vehimden ârî tam bir keşf ve izhâr manasına yakînî bir ilim olamaz ." Yazır, *a.g.e.*, c. VIII, s. 5415.

[2037] A. Nûrî Efendi, güneşin doğumundan itibâren öğleye kadar günün yarısı, öğle ile ikindi arası üçüncü çeyreği, ikindi ile akşam arası ise dördüncü çeyreği olarak hesaplamış ve ilk üç çeyreğin altmış seneye tekâbül etmesi nedeniyle son çeyreği de bu sayının üçte biri olarak 20 sene bulmuş olmalıdır.

[2038] A.Nûrî, *Riyâz*, 33b-34a.

gördük. Onlar, heybetli bir sesle Yâsin sûresini okuyorlardı." Sabah olunca ta'bir ettirdim ve şeyhim şöyle dedi: "Görmüş olduğun ev, bedendir. O da ruhun mahallidir. Ruhlar bedenden ayrıldıklarında son nefeslerinde işittiklerini muhâfaza ederler. O da Yâsin Sûresi, onlar da onu okuyorlardı.."[2039]

Nûrî Efendi, mürşîd-i kâmilinin, şeriatın zâhirî ahkâmını takvâsı ve fetvâsı ile bilmek yanında, rüyâ tabirini de bilmesi gerektiğini, böylece müridin söz ve davranışlarıyla bütün ahvâlini ıslah edebileceğini söyler:

Bilüp ahkâm-ı rü'yâyı vü takvâyı vü fetvâyı
Ola evsâfını akvâlüni a'mâlüni muslih[2040]

Nûrî Efendi, kendisinin de rüyâ tabiri konusunda mâhir olduğunu dile getirir ve bu konuda davette bulunur.

Te'vîl-i ehâdîs oldı ilhâm
Ta'bîr-i rü'yâya mâliküz biz[2041]

Zâhir ü bâtında çün fetvâ ile rü'yâ ile
Hall-i cümle müşkilât olduk gelen gelsün beri[2042]

Hülâsâ olarak Nûrî Efendi kendisi rüyâ tabirinde mâhir bir kişidir ve ona göre mürşidin bilmesi gereken ilimlerden biri de rüya tabiridir. Zira sülûk esnâsında müridlerin makam ve hallerini yansıtan gördükleri rüyaları doğru şekilde yorumlamak ve onları yönlendirmek amaca vâsıl olmak açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü rüyâların ilâhî olanları yanında şeytânî olanları da vardır ki bunlar müridlerin ayaklarının kaymasına neden olabilmektedir.

4.4.2.3. Havâtır

İnsanın nefsine gelen hitap, iç âlemde duyulan ses , alınan mesaj gibi anlamlara gelen hâtır,[2043] tasavvuf ıstılâhı olarak, vâridat-ı İlâhiyye şeklinde de tanımlanıp, kulun irâdesi olmaksızın Hak'tan gelen mânâ, ilham ve feyz hakkında kullanılan bir tabirdir.[2044] Ancak, kula gelen hâtırın bütünü Allah'tan gelmeyip şeytandan da gelebilir. Hak'tan gelene hâtır-ı Hakk, melekten gelene ilham, şeytandan gelene vesvese, nefsten gelene hevâcis veya hadîsü'n-nefs tabir olunmuştur. İlk ikisi ruhun, sırrın ve kalbin hitâbı, yani, vicdanın sesi olarak da tanımlanır.[2045]

[2039] A.Nûrî, *a.g.e*., 23b.
[2040] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 27a, Der Beyân-ı an-Râ ki Tâlibest ü-Râ Mürşîd Lâzımest-2.
[2041] Aynı eser, vr. 4b, Kasîde Der-Tahdîs-i Ni'am Ber Mûcib-i 'Âyet-i "ve Emmâ bi-Ni'meti Rabbike fe-haddis", 26.
[2042] Aynı eser , vr. 66b, Der-İzhâr-ı Hediyyet-i Hakk-ı An Mazhar-i Pâk Kuddise Sırrıhû, 5.
[2043] Şarkâvî, Hasan, *Mu'cemu Elfâzı's-Sûfiyye*, s. 131; Uludağ, *TTS*, s. 212; Cebecioğlu, *TDTS*, s.
[2044] Yılmaz, H.Kamil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 225.
[2045] Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 135 (6. Dipnot);Yılmaz, H.Kamil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 225.

Allah'tan gelen hâtır, kulu uyarmak, melekten gelen itaata teşvik etmek, nefsten gelen hevâ ve heves peşinde koşmak, şeytandan gelen ise insana günahı câzip göstermek şeklinde olur.[2046]

Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre, "Tarîka-i hâtıriyye bir tarîka-i 'aliyyedir ki, sâlikîne imdâd ve i'ânetde medhal-i 'uzmâ olmak ile elzem ve ehemm-i mühimmâttandır."[2047] Müellifimiz, kendisinin Hz. Hızır'dan bu konuyu öğrendiğini şöyle dile getiririr: "Bu tarîka-i 'aliyyeyi, bâtında Hz. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den, zahirde ise üstâdım Hz. Hızır (a.s.)'dan telakkun ve ta'allüm etmişimdir."[2048]

Ona göre, hâtır beş kısma ayrılır. Bunlar: "İlhâm-ı İlâhî", "Lemme-i Melekiyye", "Vesvese-i Şeytâniyye", "Hâtıra-i Nefsâniyye", Hâtırâ-i Tabî'iyye" dir.

İlhâm-ı İlâhî: İlhâm-ı Rabbânîden zuhûr eden hâvâtır, inşirâh-ı sadr olmasına, kişinin rahât ve sükûna ermesine vesîle olur. Hucvirî'ye göre bu durumda ilk gelen hâtıra uymak gerekir.[2049]

Lemme-i Melek: Burada tereddüd söz konusu olabilir. Ancak, Allah'ın inâyeti ile sonunda tarf-ı Hakk müyesser olur. Hâtır-ı İlâhî, Rabbânî müjdeler verirken, hâtır-ı melekiyye de ibâdet ve taata yönelticidir.

Havâtır-ı Şeytâniyye: Kişide tezyîn-i şehevât yani, şehevî duyguların ve arzuların artması şeklinde kendini gösterir.

Havâtır-ı Nefsâniyye ve Tâbî'iyye: Bu ikisi ile gelen vesvese birdir. İblis örneğinde olduğu gibi, kişinin arzusunda ısrarcı olmasıdır.

Abdülehad Nûrî'ye göre sâlik, bunların nereden kaynaklandığını temyiz ve tespit ettikten sonra, hâtır-ı İlâhî ve hâtır-ı melekiyyeye riâyet ve asla kusur etmeyerek, amele devam ile kemâle doğru yol almalı; hâtır-ı şeytâniyye, nefsiyye, tâbî'iyye'yi ise def etmesi gerekir.[2050] Çünkü Allah, insanın kalbine iki kalp koymamıştır.[2051]

Havâtır, bulutlar gibidir. Bulut ise gökyüzünde eksik olmaz. Ancak havada gaym (sisli bulut) olunca, güneş görünmez. Kalbin âsumanında da havâtır ebr (bulut) gibidir. Müşâhede-i Şems-i hakikata mani olur. Rüzgarın bulutları def etmesi gibi, def-i havâtır ve kalbi hıfz etmekle cezbe-i İlâhiyye zuhûr eder ve gaym-i vücûd giderek, şems-i

[2046] Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 135
[2047] Nazmî, *a.g.e.*, s. 253.
[2048] Aynı eser,, s. 254.
[2049] Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 537.
[2050] Nazmî, *a.g.e.*, ss. 254-255
[2051] Ahzab Sûresi, 33/4: "Allah bir adam için, içinde ikinci bir kalp yapmamıştır..."

Cemâl-i Vâcibü'l-Vücûd zâhir olur.[2052] Nûrî Efendi, bu durumda hâtır-ı nefsâniyye ve şeytâniyyenin yok olacağını şöyle dile getirir:

Bildüm ol hâzır kalbüme nâzır
Bilmezem hâtır kandadur kanda.[2053]

4.4.3. VARLIK VE VAROLUŞ PROBLEMLERİ

İlk filozoflardan itibaren üzerinde tartışılan en hassas konulardan biri olan varlık ve varoluşla ilgili problemlerin anlaşılmasına, İslam düşüncesinin ve hatta özellikle tasavvufî geleneğin çok büyük katkısı olmuş; varlık, varoluşun süreci ve sırrı hakkında âyet ve hadislerin ruhuna bağlı kalınarak yorumlar getirilmiştir. Biz de bu bölümde, Abdülehad Nûrî Efendi'nin zaman ve mekan, zevk ve sürûr, cemâl ve celâl, vahdet-i vücûd ve vücûd (varlık) mertebeleri konularıyla ilgili görüşlerini incelemeye çalışacağız.

4.4.3.1. Zaman ve Mekan

Allah Kur'an'da, Kadir gecesinin "*bin aydan daha hayırlı*"[2054] olduğunu beyan ederek zamanın rölatifliğine işâret eder. İnsan açısından ele alındığında zaman, genel bir ifade ile insan ömrü (hayatı) olarak kabul edilebilir. Zamanı, hayat olarak kabul ettiğimizde ise, insanın kulluk bilincinin dışına çıkarak, onu gayesine aykırı şekilde israf etmesi, aslında "hayatını israf etmesi"[2055] anlamına gelebilir.Bu konuda Benjamin Franklin şöyle der: "Hayatı seviyorsanız zamanı çarçur etmeyin, çünkü hayat zamandır."[2056] İşte sûfîler, zamanın felsefî boyutuyla da ilgilenmekle birlikte, daha ziyâde onu en iyi şekilde değerlendirme noktasında yoğunlaşmışlardır. Biz de burada, Nûrî Efendi'nin iyi değerlendirme açısından zaman anlayışı ve az zamanda çok mesâfe alınması anlamına gelen tayy-i mekânla ilgili görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

4.4.3.1.1. Zaman

[2052] Nazmî, *a.g.e.*, s. 255.
[2053] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 61b, Dil ü Cân Bende-i Sultân Şeved-4.
[2054] Kadir Sûresi, 97/3.
[2055] Zümer 39/53.
[2056]Hyrum W. Smith, *Hayat ve Zamanı Yönetmede 10 Doğal Yasa*, İstanbul,2000, s. 24.

Amelî ve fikrî açıdan seyr u sülûk çerçevesinde bakıldığında, tasavvufta zaman tasavvurunun genellikle "an" kavramı üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Bu konuda, "*O, her an bir şe'ndedir*"[2057] âyeti ve "*Benim Allah ile öyle bir vaktim olur ki, o vakte ne bir melek-i mukarreb ne de bir nebiyy-i mürsel sığmaz.*"[2058] şeklindeki hadis[2059] temel teşkil eder. Abdülehad Nûrî Efendi de, konuyu felsefî yönünden ziyâde, zamanın her anında Hakk'ın huzurunda bulunma şuuru açısından ele alır. Bu bakış açısı, tasavvvuf literatüründe genellikle "zamanın oğlu" anlamına gelen "ibnü'l-vakt" kavramı ile ifâde edilmiştir ki, ıstılah olarak "Sûfînin içinde bulunduğu her an, Allah rızâsına en uygun davranışta bulunması" anlamına gelir.[2060] Bu, "an" merkezli vakit anlayışına göre, sûfîler mahluk zamanın dışında ezelî-ebedî zaman içerisinde sürekli bir ân-ı dâimde[2061] bulunmayı ifâde ederler. Nûrî Efendi, bazı şiirlerinde yukarda geçen hadise işâret ederetle Hz. Peygamber (s.a.v.)'i' örnekleyerek, bu vakte erişince arada Allah'tan başka kimsenin kalmadığına dikkat çekerek konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirir:

Ravza-i vahdet gülisin *li-ma'a'llâh* bülbüli
Canlara cânân cihâna cân Muhammed Mustafâ[2062]

Bezm-i 'ışkun sâkiyâ meyhânesidür bu gönül
Lî-ma'a'llâh hamrinün hum hânesidür bu gönül[2063]

Varınca *lîma'a'llâh* 'âlemine
İrince sâ'at halvet demine
Kadem basınca ol 'arş-ı berîne
Cenâb-ı Hazret'e mihmân degül mi[2064]

Karışup halka begüm neyleyelüm celveti biz

[2057] Rahman Sûresi, 55/29.
[2058] Bkz. Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 518; İmam Rabbânî, *Mektûbât*, çev.: Abdulkâdir Akçiçek, İstanbul, 1979, c.I, s. 381.
[2059] Peygamberimize ait hadis olduğu id*TDVİA* edilen bu söz, hadisçilere göre peygamberimize ait olmayıp, sûfîlerin dillerinde dolaşan bir sözdür. (Bkz. Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivâyetler*, Konya, 2001, s. 26.)
[2060] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 114; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 198; Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. ;518-521; Sühreverdî, *Avârif*, ss. 34, 67, 69, 148, 154, 657; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 382; Uludağ, *TTS*, s. 238; Küçük, Osman Nuri, "Zaman Düşüncesinin Tasavvufî Açılımı", *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık, 2002, sy. IX, ss. 221-238.
[2061] Felsefî ve pragmatik açıdan da bir çok düşünür zaman tasavvurunda, en küçük süreyi temsil eden ve kabaca şimdiki zaman diyebeliceğimiz "an" üzerinde yoğunlaşlar ve hatta gerçek zamanın an olduğunu dile getirmişlerdir. Abraham Cowley "Geçmiş ve gelecek yoktur, yalnız **sonsuz bir şimdi** vardır" der. (Bkz. Addington, Jack Ensign,*% 100 Düşünme Gücü* (Çev:Birol Çetinkaya),İstanbul, trs., s. 132.
[2062] A. Nûrî, *Dîvân*, vr, 16b, Der Nât-ı Hazret-i Rasûl-i Kibriyâ-2.
[2063] Aynı eser, vr. 47b, Der-Beyân-ı Se'atü'l-Kalbi Li-Hubbi'l-Hakîlati Bi-Haysü Yûcedü fîhi Cemî'u'l-Enfusi Ve'l-Âfâk-1.
[2064] Aynı eser, vr. 64b, Der-Evsâf-ı Hulâsâ-i Mevcûdât-2.

Li-ma'a'llah demidür eyleyelüm halvet-i 'ışk.[2065]

Müellifimiz konuyla ilgili görüşlerini şiirlerinde açıklamaktadır.[2066] Ona göre, kişi yaratıcısını her an hatırında tutmalı veya bunun gayreti içerisinde bulunmalıdır. Çünkü, hayat kısa ve hızlıdır. Gâfil olunursa, ömrü tımâr edecek zaman bulunamayabilir. Bu açıdan, her ânı çok iyi değerlendirmek gerekir. Çünkü, *Elest Bezmi*nde Allah'ın kulluğunu kabul ederken, verdiğimiz sözün hakîkî anlamı da budur. Bunun haricinde tutulan her yol, aslında yolu şaşırmak anlamına gelir. Öyleyse, her an Hakk'ı zikretme şuurunda yaşamak, kalbde, dilde ve fikirde kelime-i tevhîdi vird hâline getirmek gerekir.

Yanılma sakın râhı an ol yüce dergâhı
Her demde sen Allâh'ı zâkir ola gör zâkir[2067]

Bulmak istersen eger üns-i Üveys
Her nefes Hak ile eyle inti'âş[2068]

Bir bâkîce dirlik bula gör ölmeden evvel
Vakti geçicek kendüne tîmâr ele girmez[2069]

Didük çü belî elest vakti
Ol 'ahde vefâya mâliküz biz[2070]

Her zaman vird-i lâzımın olsun
Kalbe ânun halâveti dolsun
Cân u dil ol safâ ile bulsun
Lezzet-i lâ- ilâhe illa'llah[2071]

Abdülehad Nûrî Efendi bu ifâdelerle, zamanın her ânında ihsan makamında bulunma geyretinin önemine dikkat çeker. Ancak seher vakti, onun düşünce dünyası ve tasavvuf anlayışında ayrı bir yer tutar. Aslında onun seher vakti ve bu vakitteki nimet ve mânevî bereketten bahseden ifâdeleri tasavuf anlayışının da genel görüşleri sayılabilir. Onun gözünde seher vakti, Hz. Îsâ'nın ölüleri diriltmesi gibi bir etkiye

[2065] Aynı eser, vr. 3a,Kasîde Der Hakk-ı 'Işk-15.
[2066] Nûrî Efendi, tayy-i mekan ile ilgili görüşleri incelenirken de bu konuya girilecektir.
[2067] Aynı eser, vr. 36b, Der İkâzı Sâlikân 'Ani'lGafketi ve'l-Keslân-2.
[2068] Aynı eser, vr. 41b, Der-İfşâyı Sırr-ı Küntü Kenz, 5.
[2069] A. Nûrî, Dîvân, vr. 38b, Der-Pend-i Sâlikân Der- Reh-i Tâleb-i Cânân-3.
[2070] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr, 4b, Kasîde Der-Tahdîs-i Ni'am Ber Mûcib-i 'Âyet-i "Ve Emmâ Bi-Ni'meti Rabbike Fe-Haddis-11. Duha Suresi, 93/11: "Ve Rabbinin nimetini minnet ve şükranla an" .
[2071] Aynı eser, vr. 2a, Kasîde Der Vasf-ı Hudâ Hakîkat-i Lâ-İlâhe İlla'llah-2.

sâhib olup, ölmüş veya ölmeye yüz tutmuş kalbleri tekrar diriltir. Bu, Hayy ve Kayyûm olan Allah'ın nefes-i Rahmâniyyesidir. Bu nefesin tesiriyle kalbi dirilenlerin gözünde, dünyaya dâir hiçbirşeyin kıymeti yoktur.

Seherden esüp feth-i dehân it
Gel ey 'Îsî-nefes ihyâ-yı cân it
Bize dost illerin bildür beyân it
Haber vir ey sabâ dost illerinden

Demünden her seher ey peyk-i Hallâk
Alur enfâs-ı Rahmâniyye 'uşşâk
Teselliler bulınca cân-ı müştâk
Haber vir ey sabâ dost illerinden[2072]

Teneffüs eyledügünce nesîm-i subh-ı safâ
Meşâm-ı câna gelür nefha-i ezel hakkâ[2073]

Yed-i lütfunla sun anlara câmı
Ki fark itmez olalar subh u şâmı
Koyalar baş u cânı 'âr u nâmı
Kerem it kullara yâ Hayy ü yâ Kayyûm[2074]

'Âşıklara vakt-i seher
Andan nesîm-i 'ışk eser
Ol nefhaden alup haber
Işk ellerine kim gider[2075]

Seher vakitlerinde, bülbüller nasıl ki aşk ile öterlerse, âşıkların da aşkın gül bahçesine vuslatları, ancak seherlerde bülbüller gibi aşk-ı İlâhî terennüm etmek ile olur. Bu şekilde âşık, sadece bülbüller değil, bülbülün ma'şûku güllerle de yani, bütün mahlûk ve mevcûd ile vahdet gülistânında meşk eder, mest olur.

Bülbüller ile her bâr olmıyacak seher zâr
İrmek olur mı ey yâr gülzâr-ı 'âşıkâna[2076]

Bir gice Hazret-i Eyyûb'a hem civâr olduk
'İnâyet itdi Hudâ lutf-ı yâra yâr olduk
Gezer iken yalınız gülsitân-ı vahdetde
Seherde güller ile söyleşüp hezâr olduk[2077]

[2072] Aynı eser, vr. 57a, Der-Niyâz Ez-Bâd-ı Sabâ Ki Şenîden-i Haber-i Mevlâ-4-5.
[2073] Aynı eser, vr. 20b, Fî Izhâri Sebki Rahmeti'l-Hakki li-'Abdihi'l-Kâsî, 1.
[2074] Aynı eser, vr. 50a, Der-Münâcât-ı Kâdir-i Kadîm bi-Nidâ'i esma'l-Hayyi ve'l-Kayyûm-4.
[2075] A. Nûrî, Dîvân, vr. 31a, Fî-Tergîbi's-Sülûki Bi'l-'Işk ilâ Civâri'l-Mevlâ'l-Hak, 2.
[2076] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr. 63a, Der-Beyân-ı Ma'na ve Lâ-Ya'rifu Ze'l-Fazli illâ zû-veh, 2.

Seher vakitleri, Hakk'ın kulunu nimetlere davet vaktidir. Bu vakitte, bir kul nasıl olur da bu davete gâfil kalır. Halbuki, hakîkî âşıkların en büyük hazzı seher vakitlerindeki bu davetin nidasıdır. Bu aşkın sırrını Nûrî Efendi, her seher ifşâ ettiğini dile getirerek, seher vakitlerinde herkesi mağfiret sâhibi Allah'a secde etmeye davet eder. Çünkü secde, Allah'a en yakın andır, Allah'la olmaktır.

Hak Te'âlâ kulların da'vet iderken her seher
Bu 'acebdür gâfil olmuş ol 'atâdan kalb-i nâs[2078]

Seherlerde uyur mı 'âşık-ı sâdık olanlar kim
Gelür 'âşıklara Hak'dan seherlerde nidâdan haz[2079]

Rumûz-i nükte-i 'ışka tuyana 'ışk olsun
Bu sırr-ı Nûrî sabâ her seher ider ifşâ[2080]

Seherde yüzümüzi yerlere sürüp Nûrî
Keremler issi Gafûr u Halîm'e yalvaralum[2081]

Mahv-ı zünûbı 'abdün bir katre cûda merbût
İhsânı pâdişâhun bahr-i uhûda merbût
Ey Nûrî *li-ma'a'llâh* vakt-i sücûda merbût
Medhi o yârın 'ışkı mülk-i vücûda merbût
Dil bu safâdan ammâ iklîm-i câna sığmaz[2082]

Nûrî Efendi'ye göre gece,[2083] karanlık olması ve bütün mahlûkun uykuya dalması yönüyle bir nevi yarı ölümü temsil ederken,[2084] aynı zaman ölüden diri yaratan Allah'ın bir hikmeti olarak âşıkların da doğumu, âb-ı hayât buldukları vakittir.

Zulumât-ı leyâlîde bulur âb-ı hayâtı
Bir mürde vücûduna bugün cân dileyenler[2085]

4.4.3.1.2. Tayy-i Mekan

Zamanın dürülmesi, az bir zamanda çok mesâfelerin katelmesi anlamına gelen tayy-i mekan,[2086] tasavvufta, Hz. Peygamberin Mirac olayında yaşadığı mucizenin

---

[2077] Aynı eser, vr. 68b. Şiirin ismi yok.
[2078] Aynı eser, vr. 41a, Fi'r-Rağbeti İle'l-Ahzi ve'lİktibâs min-Nûri Rabbi'l-'Âlemi ve'n-Nâs-4.
[2079] Aynı eser, vr. 33a, Der-Sırr-ı Kavlihî Te'âlâ "Men Kâne Fî Hâzihi A'ma Fe Hüve Fi'l-Âhirati A'ma-3. İsrâ Sûresi, 17/72 : "Her kim bu dünyâda körlük ettiyse , o artık âhirette de daha kör ve gidişçe daha şaşkındır."
[2080] Aynı eser, vr. 20b, Fî Izhâri Sebki Rahmeti'l-Hakki li-'Abdihi'l-Kâsî-5.
[2081] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 52a, Der-İrşâdü'l-Müznibîn İle'r-Rabbi'r-Rahîmi Bi'tTazarru'i ve'l-Enîn-6.
[2082] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr. 14b, Gazel-i Medhî Der-Vasf-ı 'Işk u Âşık Tahmîs-i Hazret-İ Nûrî-5.
[2083] İsmail Hakkı Bursevî gece hakkında şöyle der: "Gece, Zât sırrının mazharı olması dolayısıyla; sevenin münâcaat ve Allah'la bilikte konuşmak içinortaya çıkma zamanıdır. Gece, her ne kadr hakîkatte gizliliğin mazharı ise de, âriflere vakî tecellîlere nisbet edilinde zuhûrun zmânıdır. Onun için İsrâ hâdisesi geceleyin vukû bulmuştur." Bkz. Demirci, Mehmet, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Ecvibe-i Hakkiyyesi", *Tasavvuf*, sy. X, Ocak Haziran, 2003, s. 35.
[2084] Kur'an da uyku, ölüme benzetilmektedir. Bkz. En'am Sûresi, 6/60; Züemer Sûresi, 39/42.
[2085] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 31a, Der-Terk-i Cân Fî Taleb-i Cânân, 3.
[2086] Bkz. Cebecioğlu, *TTDS*, s. 698.

benzeri olarak, Allah'ın velî kullarına bahşettiği bir kerâmet olarak kabul edilmiştir. Bunu tür olaylar, "Allah'ın bir lütfu" şeklinde değerlendirilmesi yanında, üstün varlık olan insanın manevî açıdan yalnızca saatlere bağlı olarak yaşamadığı ve zamanı aşabilen bir varlık olduğuna da işarettir.[2087]

Bir çok sûfî hakkında rivâyet edilen, aynı günde iki farklı şehirde görülme, herhangi bir namazın sünnetini memleketinde farzını ise Mekke'de kılma gibi hâdiseler hakkında ulemâ farklı görüşler belirtmişlerdir. Abdülehad Nûrî Efendi, tayy-i mekânın, Allah'ın izniyle peygamberlerin gerçekleştirmiş olduğu ölülerin diriltilmesi,[2088] âsânın yılana çevrilmesi,[2089] ayın ikiye bölünmesi,[2090] az yemeğin çoğalması mucizeleri gibi, velîler tarafından gerçekleştirilmiş bu türden kerâmetlerin bulunduğunu kaydeder.[2091]

Nûrî Efendi'ye göre, tayy-i mekânın gerçekleşmesi şu şekilde olur: Misal âleminde nefisler, hissî âlemde görünen şekillerinin dışında bazı şekillere bürünebilme imkanına sâhip olabilirler. Böylece kâmil kişiler, farklı mekanlarda o sûretle zuhûr edebilir.[2092]

Tayy-i mekanla ilgili Kur'an-ı Kerim'de örnekler bulunmaktadır. Belkıs'ın tahtının çok uzun bir mesâfeden,[2093] çok kısa bir süre içerisinde Süleyman peygamberin huzuruna getirilmesi bunlardan biridir. Neml Sûresi'nde belirtildiğine göre, "*Nezdinde kitaptan bir ilim bulunan zât*[2094]*; onu sana gözünü kırpmadan evvel getiririm dedi.*"[2095] Bu zâtın, Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf olduğunu kabul ettiğimizde, gerçekleşen harikulâde olay, bir kerâmettir.

Abdülehad Nûrî Efendi, bu kerametlerin mucizelere benzetilmesini bazılarının küfür olarak telakki ettiklerini, ancak, bunu söylemenin doğru olmadığını söyler. Aynı şekilde, bunun velî için kerâmet sayılırken, tâbi olduğu nebî için de mucize

---

[2087] May, Roller, *Kendini Arayan Adam*, ter.: Ayşen Karpat, Kuraldışı Yay., İstanbul, 1998, ss. 237-238.
[2088] Bkz. Âl-i İmrân, 3/49.
[2089] Bkz. A'raf Sûresi, 7/ 107.
[2090] Bkz. Kamer Sûresi, 54/1.
[2091] A. Nûrî, *Risâletün Müte'allikatün bi-Tayyi'l-Mekân*, vr. 1b.
[2092] A.Nûrî, *Mir'âtü'l-Vücûd*, vr. 14b.
[2093] Bu mesâfenin o dönemin imkanlarıyla iki aylık bir sürede katedilebileceği rivâyet edilmektedir. Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. V, s. 3680.
[2094] Bu zâtın kim olduğu konusunda müfessirler farklı görüşler farklı görüşler ortaya koymuşlar. Bazıları Hızır, Fahreddin Râzî bizzat Hz. Süleyman derken, genel kanaat Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf olduğudur. Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* c. V, ss. 3679-80.
[2095] Neml Sûresi, (27), 40.

sayılacağını söyler. Nesefî'nin de aynı görüşte olduğunu söyler.[2096] Hatta velînin gösterdiği hârikulâde olayın, ancak nebîye ittibâ etmekle kerâmet olacağını söyler.

Bu hususta ehl-i sünnet, mucizelerin nübüvvetin delili olup nebîler ihtiyaç duydukları zamanlarda gösterdiklerini; kerâmetlerin ise, velilerin ihtiyârına bağlı olmayıp ilâhî bir lütuf şeklinde zuhura geldiği görüşündedir.[2097]

Hz. Peygamberin Mirac olayında yaşadığı durumun, bazılarınca hayal ve temsil yoluyla gerçekleştiğini ve bunun ümmetin çokluğunu müjdelemek nedeniyle söylenmiş olabileceğini ifade ederler. Onlara göre, bu şekilde rivâyet edilen tayy-i mekanla ilgili bütün hadiseler hakîkî değil hayâlîdir. Çünkü hayal yoluyla uzak mesâfeler yakınlaşır. Abdülehad Nûrî Efendi, bu görüşleri naklettikten sonra, bunların hâyâli olmayıp hakîki vakıâlar olduğunu ve Hz. Peygamber'in hakîkî olarak müşâhededе bulunduğunu söyler.[2098] Bu konuda, Hz. Ömer'in Medîne'den, İslam ordusunu tehlikeye düşürebilecek düşman ordusunu görüp, "*Yâ Sâriye dağa dağa*"[2099] diye seslenmesini ve bunu Sâriye ve yanındaki bazı kişilerin duyarak ona göre hareket etmelerini naklederek, miracta yaşanan hâlin ve bu olaydaki görmenin hayâlî olmayıp hakîkî olduğuna delil olarak gösterir.[2100]

4.4.3.2. Zevk ve Sürûr

Mutluluk ve sevinç anlamına gelen sürûr, tasavvuf ıstılâhı olarak kulun her türlü üzüntüden uzak, kalbini ve kalıbını kaplamış bulunan neş'e hâlidir.[2101] Sevinç, kerâmet ve izzetle olmayıp vuslat iledir. Ankaravî'ye göre, üç tür sürûr vardır. Bunlar,

1. Zevkin sürûru: Bu sürûr, Allah yolundan ayrılma korkusunun hüznünü, cehâletin karanlığına batma korkusunun verdiği üzüntüyle tefrika korkusunun verdiği hüzün defeder.
2. İlm-i hicâbın keşfinin sürûru: İnsanın kendi ilminin perdesinden kurtularak ulaştığı şühûdun sürûru.

[2096] A. Nûrî, *Risâletün Müte'allikatün bi-Tayyi'l-Mekân*, vr. 2a, 2b.
[2097] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 2a.
[2098] Aynı eser, vr. 2b.
[2099] Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. II, s. 380.
[2100] A. Nûrî, *Risâletün Müte'allikatün bi-Tayyi'l-Mekân*, vr. 3a.
[2101] Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 333; Herevî, Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed Ensârî, *Menâzilü's-Sâirîn*, Kâhire, 1908, s. 28; Uludağ, *TTS*, s. 440; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 654.

3. Müşâhedeyi fethetmekten hâsıl olan sürûr: Müşâhedeye erememek korkusunun izâle olması neticesinde hasıl olan sürûr.[2102]

Abdülehad Nûrî Efendi, kişiyi hakîkî manada mesrûr eden unsurların başında Allah'a yakınlığını ve bağlılığını sağlayan hususlar olarak görür. Allah zikri, kişinin kalbini ma'mûr ve mutmain eyler[2103] ve sürûra vesile olur. İlâhî aşkın verdiği zevkten, bir sürûr hâsıl olmakla birlikte, Allah'ın Cemâlini müşâhede[2104] en büyük sevinç kaynağıdır.

Zikru'llâh kalbi nûr ider
'Âşıkları mesrûr ider
Gönülleri ma'mûr ider
Yanalum zikru'llâh ile[2105]

'Âşıkları mesrûr kıla zevk u safâsı
'Âlemleri pür-nûr ide anda ziyâsı
Eflâkı geçüp 'arşa çıka sıyt ü sadâsı
'Âlemde 'aceb 'izzet olur 'ışk-ı İlâhî[2106]

Celâli perdesin ağyâra çekmiş
Cemâliyle bizi mesrûr iden yâr.[2107]

Mutasavvıflar, tecellî, keşf ve vâridâtın tesiri ile içlerinde âniden meydana gelen halleri anlatırken birincisine zevk, ikinsisine şirb, üçüncüsüne ise reyy (kanma) derler.[2108] Nûrî Efendi'ye göre, kişiye zikrullah ve aşk-ı İlâhînin lezzetinden daha büyük zevk veren bir şey yoktur. Eğer, insanlar bunu tam olarak bilebilseler, her an Allah'ı zikrederler.

Sarf itse 'âşık himmetin zevk itse 'ışkun lezzetin
Bulsa visâlin şevketin sultân-ı zikrullah olur.[2109]

[2102] Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 334.
[2103] Râd Sûresi, 13/28: " ...Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla mutmain olur."
[2104] Kelam kitaplarında bu konu, "ru'yetullah" başlığı altında ele alınmıştır. Ehl-i sünnet çizgisindeki itikâdî mezheplerden Maturidîyye ve Eş'âriyye'ye göre Allah dünyada görülemez. Ahirette görülmesi ise aklen câiz olduğu gibi naklen vâciptir. Buna mukâbil Mu'tezile, Hâriciyye, Neccâriyye, Zeydiyye gibi mezheplere göre âhirette de görülemeyecektir. Bkz. Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara, 1974, s. 294; *Maturîdiyye Akaidi*, ter.: Bekir Topaloğlu, DİB Yay., Ankara, trs., s. 97.
[2105] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 62a, Der- Beyân-ı 'Azamet-i Zikru'llâhı Te'âlâ ve Terâkkî-i Men Dâveme Li-Zikri'llâhi 'Azze ve 'Âlâ-1.
[2106] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr. 67b, Der-Medh-i Şevk-i İlâhî-4.
[2107] Aynı eser, vr. 30b, Fî Zuhûri'l-Hakkı 'an Şecereti Vücûdihî Kuddise Sırruhû-2.
[2108] Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 135-136.
[2109] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 35a, Der-İksârü'z-Zikr Bi'l-'Işkı ve'ş-Şevki ve'l-Fikr-3.

Nûrî Efendi, *Fî Mu'âmeleti ma'a's-Sübhân fî Cemî'i'l-Ezmineti ve'l-Ahyân*[2110] ismiyle altı beyitlik bir şiir yazarak âşıkların zevk ve eglencesinin neler olduğunu ve onları hangi şeylerin onları mesrûr kıldığını dile getirerek konuyla ilgili görüşlerini ifâde eder.

1. Arsa-i 'ışkunda âh u zârdur eglencemüz
   Günc-i gâmda dîde-i bihârdur eglencemüz

2. Mâil-i sûzân-ı 'ışkuz itmezüz kesb-i ferâh
   Şem'-i Hak pervânesiyüz nârdur eglencemüz

3. Pîşemüz bey' itmedür 'ışka sivânun cümlesin
   Hâce-i 'ışk ile hoş bâzârdur eglencemüz

4. Vâdî-i hayret temâşâgâh-ı ra'nâdur bize
   Sicn-i mihnet kûşe-i hem-vârdur eglencemüz

5. Çehre-i pür zühruf-i nâ-mahreme meyl itmezüz
   'Âlem-i mir'at idüp dîdârdur eglencemüz

6. 'Âr u nâmı bâş u cânı cümle vârı Nûrîyâ
   Râh-ı 'ışka dem be-dem isârdur eglencemüz

Buna göre, dünya insan için yaratıcısına âşık olma yeridir, yani, *arsa-i 'ışk*tır. Âşık olan kişinin eğlencesi de, burada ma'şûkunu anmak, ona yalvarmaktır. Onlar, ateşin etrafında dönen kelebekler gibi ateşten bile zevk alırlar. Bu âşıkların mesleği, mâsivâyı aşk yolunda satmak, gönülden çıkarmaktır. Her noktası bir ibret ve hayret olan bu âlemi temâşâ eylemek ve orada cemâli müşâhede etmek, gönüllerin sürûr kaynağıdır. Hâsılı, can dâhil mâsivânın herbirini cânâna götüren aşk yoluna vermek en büyük eglence, zevk ve sürûrdur.

4.4.3.3. Cemâl ve Celâl

Lügatte güzellik anlamına gelen cemâl, tasavvuf ıstılâhı olarak, âşığın ısrarlı rağbeti ve talebi üzerine mâ'şûkun kemâlleri izhâr etmesidir.[2111] Cemâl, insan için düşünüldüğünde, her uzvun, yaratılış hikmeti doğrutusunda olması gerektiği karakter ve hey'etin en fazîletlisi üzere bulunmasıdır.[2112] Ancak mutasavvıflar,

[2110] Aynı eser, vr. 40a.
[2111] Râğıp el-Isfahânî, *Müfredât*, s. 137; Uludağ, *TTS*, s. 113, *a.g.e.* mlf., "Cemâl", *TDVİA*, c. VII, s. 296; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 177.
[2112] Cebecioğlu, *TTDS*, s. 177.

cemâl kavramını Allah'ın âhirette görülmesi (ru'yet) veya onun âlemdeki sıfatlarının tecellîsinin müşâhede edilmesi hususunda ele almışlardır. Buna göre, Allah'ın âhirette mü'minlere gözükeceği konusunda sûfîlerin bir ittifâkı vardır.[2113] Bu dünyâda ise, insanın yaratılışındaki fizyolojik özelliklerinden ötürü, Hz. Mûsâ örneğindende olduğu gibi,[2114] görübilmesi mümkün değildir. Ancak bu, hiçbir zaman görülmeyecek anlamına gelmez ve âhirette görülecektir. Ru'yet, lütfun son haddidir.[2115]

Cemâl, yanında bir de celâl vardır. Celal, cemâle perdedir. Allah celâli ile bütün mevhum varlıkları ortadan kaldırır ve böylece cemâl ortaya çıkar.[2116]

Çün cemâli celâline çatmış
Lâyı illâ ile karup katmış.[2117]

Mutasavvıfların, "Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır." âyetini, Allah'ın kâinatın her zerresinde bir nur olarak gözükmesi, yani, cemâlin müşâhedesine dâir delil kabul etmişlerdir. Görünen, nakıştaki nâkkâştır, eserdeki müessirdir, yaratılmıştaki Yaratan'dır; Yaratanın kâinatı kuşatmış Cemâli'dir. Ancak, cemâlin en mükemmel şeklini gösteren varlık beşerdir. Nûrî Efendi, bunu şu ifâdelerle dile getirir:

Kanda baksam cemâli nakş olmış
Bâğ-ı 'âlem dolup nihâl-i cemâl[2118]

Ziyâ izhâr iden şems ü kamerden
Cemâlin gösterir nev'i beşerden
Diyüp *innî ene'llâh* bir şecerden
Tecellî nûrını izhâr iden dost[2119]

Hüda'nun lütfu var el-hamdü li'llâh
Cemâli âşikâr el-hamdü li'llâh[2120]

[2113] Bzk. Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 70;
[2114] Hz. Mûsâ ile Allah arasında geçen bu diyalog Araf Sûresi'nin 143. âyetinde şu şekilde beyân edilir: "Mûsâ tayin ettiğimiz vakitt (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca "Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!" dedi. (Rabbi): "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!" buyurdu. Rabbi dağa tecellî edince onu paramparça etti. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca dedi ki; Seni noksan sıfatlarından tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim." Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Mirac'da Allah'ı görmesi hususundada sûfîler genellikle kafa gözüyle kalb gözüyle görmenin meydana geldiğini dile getirirler. Bu konularla ilgili geniş bilgi için bkz. Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 71-72, 158; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 135;
[2115] Kelâbâzî, *Ta'arruf,* s. 71;
[2116] Cebecioğlu, *TTDS*, s. 177.
[2117] A. Nûrî, *Dîvân,* vr. 2a, Kasîde Der Vasf-ı Hudâ Hakîkat-î Lâ-İlâhe İlla'llah, 16.
[2118] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 48b, 'Âşık-ı lâ-yâ'kıl Mesd Şûd Der-Müşâhedet-i Cemâl-i Yâr, 5.
[2119] Aynı eser, vr. 23b, Der-Hâl ü Kâl-i Üst Zî 'Işk-ı Mahabbet-i Dost, 2.
[2120] Aynı eser, vr. 60b, Der-Sipâs-ı Îzid Te'âlâ Şânuhû, 1.

Kemâl ihsân ider bize sözinden
Cemâl i‘tâ ider kendü özinden
Cihânda ‘âşık u ma’şûk yüzinden
Metâ‘-ı ‘ışkını bâzâr iden dost[2121]

Âşığın, âhirete maksûdu cemâle vâsıl olmak iken, zâhidin cenneti ve hûrîyi gaye edinmesi gibi, Hakk’ın cemâli kâinatın her zerresinde bu kadar âşikâr ve âyân iken zâhid dünyada da maddî olana bakar ve kafa gözüyle göremediği cemâli gâib zanneder:

Zâhid olan kalbi kör Hakk’ı o gâ’ib sanur
Şems-i cemâlinden nûr lâmi‘-i tâbân iken[2122]

Cemâl-i hakîkî ancak âhirette görünecektir. Ancak, bu dünyada o cemâlin şuleleri vardır ki, âşıkları bu bile kendine pervâne eder. Âşığın dünyada arzusu budur; gözü onunla görür, kulağı onunla duyar. O cemâl karşısında, cennet ve hûrinin adı bile anılmaz. Yani mâsivâ onun cemâlinin müşâhedesine engeldir ve ancak onu terk ederek, sûretin arkasındaki cemâl görünür. Onun aşkının mecnûnu olmayan ve lezzetini bu dünyada bilmeyen ise, bu dünyada zerresine nâil olmadığı gibi âhirette de ru’yete vâsıl olamayacaktır:

Cemâlün şû‘lesinden tâbdâram
Yanar pervâneyem ol nâra karşu[2123]

“Ey cemâlât arzû-yı mâ-şeved
Ve’y be benûret dîde-hâ binâ şeved[2124],,[2125]

Ezel bezminde içmişler
Hicâb-ı gayrı şeçmişler
Cemâle ağız açmışlar
Sana ‘âşık seni ister[2126]

Sen cemâl-i Hakk’ı görmek ister isen Nûrîyâ
Kalbüne bak ol yüze mir’ât-ı ‘âlî-şân imiş[2127]

Nûrîyâ hiç gayrı matlab kalmadı ‘âşıklara
Hak cemâlidür hemîn cennât u Tûbâ’dan garaz[2128]

[2121] Aynı eser, vr. 23b, Der-Hâl ü Kâl-i Üst Zî ‘Işk-ı Mahabbet-i Dost, 4.
[2122] Aynı eser, vr. 56b, Der-Kurb-i Sıfâtihî Te‘âlâ İl’l-‘Abîdi Min-Ciheti ‘İlmihî ve Rubûbiyetihî, 6.
[2123] Aynı eser , vr. 58b, Der-İhtirâk-Âteş-i‘Işk-ı Dost, 2.
[2124] “Ey sevgili, bizim arzumuzuz senin cemâlindir. Ve ey sevgili senin nurunla gözler görür.”
[2125] Aynı eser, vr. 28b, Der-Nîyâz-ı Hudâ-yı Nâs Bi-Zebâni’l-‘acemi’l-Fârisî, 1.
[2126] Aynı eser, vr. 29a, Der Beyân-ı Cümle Mahlûk –ı Hak Tâlib-i Dîdâres, 6.
[2127] Aynı eser, vr. 41b, Fî Beyân-i Takarrübi’l-Hakkı ile’l‘Abdi bi Rubûberihî ve Halkıhî ve Tasarrufihî, 5.
[2128] Aynı eser, vr. 42b, Der-Beyân-i Ma‘rifetu’llâhi Te‘âlâ Mine’l-Enfüsi ve’l-Âfâk, 7.

Mâ-sivâdan göz yumup ey dil cemâl-i yâra bak
Sûreti ko cümlede sârî olan esrâra bak[2129]

Halâvet almayan ‘ışk-ı Hudâ’dan dâr-ı dünyâda

Behîşt içre bulur mı ol cemâliyle safâdan haz[2130]

Herkes Hakk’ın cemâline vâsıl olmak ister ancak, bunun için cemâl sahibinin aşkı ile yanmak, aşk ile onu zikretmek gerek. Hatta cennet arsusunu dahi kalpten silip atmak gerek. Bu şekilde, gözlerden perde gider ve cemâlin seyri gerçekleşir:

‘Âşık kim zikru’llâh ide
Gözlerinden perde gide
Hakk’un cemâlin seyr ide
Yanalum zikru’llâh ile[2131]

Deryâ-yı ‘ışka girdiler
Dürr-i mahabbet dirdiler
Hakk’un cemâlin gördiler
Hak yolının ‘âşıkları[2132]

Bunda bulursan cemâl-i mutlakı
Cennet arzûsunu dilden kıl tırâş[2133]

Bütün âlem, cemâlin nûruyla bezenmiştir. Onu müşâhede o kadar tesirlidir ki, buna nâil olan âşık, dîvâneye döner. Nûrunun zerresini gören kalpten bütün mâsivâ silinir. Onun lezzeti ile çorak topraklar bile âşığın gözünde gülistân olur:

Envâr-ı cemâlünle cihân halkı bezenmiş
Dîvâne niçe olmasun ol ‘âşık-ı şeydâ[2134]

Zerre-i şems-i cemâlin görse kul
Ana her vâdî olur dâğ üstü bâğ[2135]

Gün gibi doğdu çün kemâl-i cemâl
Buldı ‘âşıkları visâl-i cemâl
Toyladı ‘âlemi nevâl-i cemâl
Oldı pür her cihet misâl-i cemâl[2136]

[2129] Aynı eser, vr. 43b, Der- İrşâd-ı Sâlikân ile’s-sırri’l-Müşâhesi Bi ‘Uyûni’l-Bâtınân, 1.
[2130] Aynı eser, vr. 33a, Der-Sırr-ı Kavlihî Te‘âlâ “Men Kâne Fî Hâzihi A‘ma Fe Hüve Fi’l-Âhirati A’ma”, 2.
[2131] A. Nûrî, Dîvân, vr. 62a, Der- Beyân-ı ‘Azamet-i Zikru’llâhı Te‘âlâ ve Terâkkî-i Men Dâveme Li-Zikri’llâhi ‘Azze ve ‘Âlâ, 6.
[2132] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 65b, Der-Ma‘nâ-yı “Mûtû Kable en Temûtû, 3.
[2133] Aynı eser, vr. 41b, Der- İfşâyı Sırr-ı Küntü Kenz, 3.
[2134] Aynı eser, vr., 15b, Der Tevhîd-i Bârî Te‘âlâ, 7.
[2135] Aynı eser, vr. 33b, Fî Te’sîri’l-‘Işkı Fi’l-Vücûdi Ke’n-Nâri’l-Muhriki’l-Meşhûd, 7.
[2136] Aynı eser, vr. 49, Der-Zuhûr-i Tecellî-i Cemâl-i Zü’l-Celâl, 1.

Nûr-ı Hakk oldı Nûrî'ye yârı
Feyz-i Hakk oldı sırrına sâri
Yaykadı hep gubâr-ı ağyârı
Komadı hiç zelel zülâl-i cemâl[2137]

'Ademden 'Âdemi ol vâr iden dost
Kamu zulmâtı pür-envâr iden dost
Cemâlin 'âşıka iş'âr iden dost
Beni dîvâne-i dîdâr iden dost[2138]

Allah, perdeleri kaldırıp Zâtının cemâlinin tecellîsini bütünüyle aksettirse bu durumda âlem, onun cemâl güneşine zerre kesilir:

Düşer bu cümle 'âlemler cemâlün şemsine zerre
Hicâb-ı zâtı kaldursan tecellî itsen ey Hallâk[2139]

Cemâle vâsıl olmak, kişi üzerinde o kadar tesir eder ki, onun lezzetiyle âşık kendinden geçer ve deverâna başlar. Bu an öyle bir andır ki, bir bayram günü gibidir. Bayram gününde de kan akıtılması helâl olur, yani aşk pazarında canlar cemâle kurbân olur:

Dîde-i dil açılup görsün cemâlün nûrını
Sîneler çâk eyleyüp girsün semâ'a 'âşıkân[2140]

'Îd-i visâl oldı yine 'arz-ı cemâl oldı yine
Kanlar helâl oldı yine kurbâna gel kurbâna gel[2141]

Hakk'ın cemâli zâhir, âşık ona nâzır olduktan sonra, kıyâmet kopsa ne önemi var. En büyük nimet budur ve nimete şükür gerekir.

Şems-i 'âlem zevâle irse n'ola
Zâhir oldukta ol hilâl-i cemâl[2142]

Müyesser eyledün 'aşkı
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi
Cemâlün vaslına şevki
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi[2143]

Ululuk, yücelik azamet manalarına gelen celâl hakkında, tasavvufta Allah'ın lütuf ve tecellîsine cemâl denildiği gibi bunun zıddı olarak kahr ile tecellî etmesine

[2137] Aynı eser, vr. 49, Der-Zuhûr-i Tecellî-i Cemâl-i Zü'l-Celâl, 6.
[2138] Aynı eser , vr. 23b, Der-Hâl ü Kâl-i Üst Zî 'Işk-ı Mahabbet-i Dost, 1.
[2139] Aynı eser , vr. 34b, Der- Beyân-ı İhrâk-ı Küllî 'İnde Tecellî'i Cemâlihî Te'âlâ, 2.
[2140] Aynı eser, vr. 68b, Taksîm Gûyende Be-Zebân-ı Hanendegân, 1.
[2141] Aynı eser, vr. 47a, İsimsiz İlâhî, 5.
[2142] Aynı eser, vr. 48b, 'Âşık-ı lâ-yâ'kıl Mesd Şûd Der-Müşâhedet-i Cemâl-i Yâr, 4.
[2143] Aynı eser, vr. 21b, Fî Izhâri'ş-Şükri ve'l-Hamdi 'Alâ-Mâ-En'ame 'Ale'l-'A. Nûrî, 1.

celâl denilmiştir.[2144] Cemâlin tecellîsi nasıl ki neşe sürûr ile karşılanırsa, celâl de cemâl sâhibinin tecellîsidir ve kâmiller tarafından aynı şekilde hoş karşılanır. Yani kahır da hoştur onlara, lütuf da. Kulun başına gelen felâketler, Allah'ın celâliyle tecellîsinin bir eseridir. Allah celâliyle tam olarak tecellî etse hiçbir varlık kalmaz:

Ne nârî kala ey Nûrî ne cennet kala ne hûrî
Hicâbın cümle keşf itse celâl-i vechinün Ekber[2145]

Nûrî Efendi, âhirette vâsıl olunacak cemâlullah'a nâil olabilmek için, âşıkların celâl ateşinde kendilerini yaktıklarını söyler. Yani celâlin sınavından geçmeden, onun perdesini aralamadan, cemâle vâsıl olunmaz. Celâl'in ışığında yanmak tasavvufî anlamda çile çekmektir. Celâl, cemâle giden yoldur:

Fenâ-yı külli görmek-çün bakâ-yı zâta irmek-çün
Celâlün tâbına ihrâk ider kendüyi 'âşıklar[2146]

İtsün sivâyı nâr-ı celâlün ihrâk
Kılsun gönülden nûr-ı cemâlün işrâk
Nûrî kulunı nâr-ı firâka yakma
Bulmışlar iken sırr-ı visâlün 'uşşâk[2147]

Allah, aşk-ı İlâhî ile yanan ve nihâî gâyeleri cemâle vuslat olan kişilere, celâlini perde kılmaz. Onlara tecellîsi, cemâliyledir. Şayet Allah, âleme hep celâliyle tecellî eylese, bu durumda cemâlin müşâhedesi yaşam kaynağı olan âşıklar acaba ne yaparlar:

Celâli perdesin ağyâra çekmiş
Cemâliyle bizi mesrûr iden yâr[2148]

Kaplar ise 'âlemi nâr-ı celâl
Gizler ise nûrını vech-i cemâl
Nicesi sabr ide Nûrî bî-mecâl
Neylesün bî-çâre 'âşık neylesün[2149]

Nûrî Efendi, cemâl ve celâl sıfatlarını Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte anar ve onları vesîle ederek, kendisini kulluğa kabul etmesi konusunda Allah'a niyazda bulunur. Şayet cemâlin nûru ile kalbindeki kasvet dağılmaz ve onunla kendine bir yol bulamaz ise, celâlî ile tecellî ederek yakmasını dileyerek niyâzını sürdürür:

[2144] Bkz. Uludağ, "Celâl", *TDVİA*, c. VII, s. 240; *a.g.e.* mlf., *TTS*, s. 111, Cebecioğlu, *TTDS*, s. 173.
[2145] A. Nûrî, Dîvân, vr. 29b, Fî-Fenâi'l-'Abdi Fi'l-Hâl 'inde Zuhûri Tecelliyi'l-Celâl, 6.
[2146] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 29b, Fî-Fenâi'l-'Abdi Fi'l-Hâl 'inde Zuhûri Tecelliyi'l-Celâl, 2.
[2147] Aynı eser, vr. 68b, Taksîm Gûyende Be-Zebân-ı Hanendegân, 2.
[2148] Aynı eser, vr. 30b, Fî Zuhûri Hakkı 'an Şecereti Vücûdihî Kuddise Sırruhû, 2.
[2149] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 55b, Garîk-i Bahr-i 'Işk Şüd 'Âşık-ı Bî-Çâre Ne-Mînâned Çâre, 5.

Cemâlün hazretinün behçeti-çün
Celâlün hazretinün heybeti-çün
Muhammed Mustafâ'nın hürmeti-çün
Bizi gayrı kapuya itme muhtâc[2150]

Envâr-ı cemâlünle dil zulmeti gitmezse
Enyâr-ı celâlünle ko yanayum ey Mevlâ[2151]

Hülasâ olarak Nûrî Efendi'ye göre, Allah cemâliyle olduğu gibi celâliyle de tecellî eder. Avamdan olanlar celâliyle tecellîsini hoş karşılamayabilirler ancak havâs nezdinde her iki tecellîde hoş karşılanır. Çünkü onlar Hakk âşıklarıdır ve âşığa mâşukunun her tavrı güzeldir. Üstelik onlar cemâlullaha ulaşmak için celâlin nârında yanarlar.

4.4.3.4. Vahdet-i Vücûd

İslam düşüncesine göre, varlığın hakîkatını mutlak manada Allah'tan başka kimse bilemez. İnsanın bilgisi, sınırlı ve izâfîdir. Buna göre varlık, vâcübü'l-vücûd, mümkinü'l-vücûd ve mümteniü'l-vücûd şeklinde üç kısımda incelenmiştir.

İnsanlık tarihi boyunca, varlığın hakîkatı hakkında çeşitli dinlere mensup ve felsefî akımlara müntesip kimseler tarafından, aralarında nüans bulunan yahut birbirinin tam zıddı sayılabilecek görüşler serdedilmiş; vahyî bir disiplin çerçevesinde düşünmeyenlerin Allah ile insanı bir görmek gibi yanlış sonuç ve kanaatlere ulaştığı görülmüştür. Bu noktada, mutasavvıfların varlığın hakîkatı hakkında ortaya koydukları görüşler, bir yandan İslam düşüncesine çok büyük açılımlar sunarken, diğer yandan, insanlık düşünde tarihinde en çok ilgi uyandıran ve anlaşılmaya çalışılan bir yaklaşım olmuştur diyebiliriz.

Vahdet-i vücûd düşüncesinin temelinde, bütün ilâhî dinlerin temelini teşkil eden tevhîd meselesi bulunmaktadır. Vahdet-i vücûd, tevhîd'in en son ve en mükemmel hâli olarak kabul edilmektedir. Bu yönde ilk dönem sûfîlerin çeşitli görüşleri bulunmakla birlikte, konuyu belli bir sistematik çerçeve içerisinde ortaya koyan ve kavramlar düzeyinde anlaşılmasını sağlayan ilk sûfî, İbn Arabî'dir. Daha

[2150] Aynı eser, vr. 25a, Fî Kat'i'r-Recâ'i Mine'l-Halk ve'l-Hasri ile'l-Hâliki'l-Hakk, 4.
[2151] Aynı eser , vr. 17b, Min Vâridât-ı Kuddise Sırruhû fî 'Işkıhî ve İfnâ-i Vücûdihî, 5.

sonrakiler, itikâdî açıdan çok hassas olmasınında etkisiyle olsa gerek, genellikle onun kurguladığı düşünce çerçevesi içerisinde hareket etmişlerdir.[2152]

İbn Arabî'ye göre, varlık bir tek hakîkatten ibâret olup, "*Allah'tan başka vücûd yoktur*" anlamına gelen"*Lâ mevcûde illallâh*" sözüyle ifâde edilir.Fakat bu söz, hiçbir zaman "*Her şey Tanrı'dır*" anlamında değildir. Allah mutlak varlıktır ve onun varlığı kendiliğindendir yani, kendi zâtıyla vardır. O, her kayıt ve şarttan uzak olup, ondan başka herşey izâfîdir.[2153] Nûrî Efendi'ye göre ise, "*Lâ mevcûde illa'llah*" zikrinin taklid ile söylenmesi câiz değildir ve küfre düşülebilir. O, bunun gerekçesini şöyle açıklar: "*Zira, zerrât-ı 'âlemin her zerresi, vücûd-i vâcib olmak lâzım gelir. Bu hod hatâ-yı fâhişedir. Yâhud, hısas-ı vücûdât, niseb ve izâfet mülâhazasıyla 'Lâ mevcûde illa'llah' mülâhaza olunursa, taklîd ile olur. 'An müşâhede olmayıp, yine hatâdan hâlî değildir.*"[2154]

Abdülehad Nûrî Efendi, *Mirâtü'l-Vücud ve Mirkâtü'ş-Şuhûd* isimli eserinin yedinci ve son babında, vahdet-i vücûd konusunu ele alır. Onun görüşlerine geçmeden önce belirtmek gerekir ki, vahdet-i vücûd görüşünü, kavramakta zorlanan insan aklına daha kolay bir şekilde anlatan ve müellifimizin çağdaşı İmam-ı Rabbânî (öl. 1634) tarafından geliştirilen Vahdet-i şuhûd görüşü, henüz tam anlamıyla yaygınlık kazanmamış durumdadır. Böyle olmakla birlikte Nûrî Efendi, vahdet-i vücûdla ilgili görüşlerinde bütünüyle İbn Arabî'nin fikirlerine katılır. Nûrî Efendi, vahdet-i vücûd düşüncenin sırlarına son derece vâkıf ve konuyu özümsemiş olup, özellikle şiirlerinin bir çoğunu bu düşünce çerçevesinde kaleme almıştır.

Nûrî Efendi, vahdet-i vücûd görüşünü açıklarken "*Allah, yerlerin ve göklerin nûrudur...*"[2155] âyeti ile konuya girer. Bu âyetten yola çıkarak şöyle der: "Allah mahlûkatı önce 'amâ âleminin karanlığında takdîr etti; sonra da ona varlık nûrunu yazdı. Her varlıkta o nûr ile tecellî etti."[2156] Nûrî Efendi, Kâşânî'nin "nûr"Allah'ın isimlerinden bir isimdir" görüşünü naklederek, her varlığın yukarıda belirtilen âyet gereği bir nûru bir de sûreti olduğunu ve her zuhûr eden varlığın, Allah'ın nûruyla

---

[2152] Konuk, A. Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme Şerhi*, İstanbul, 1988, c. I, s. L; Cebecioğlu, Ethem, *İmam-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, İstanbul, 1999, s. 96; Kurt, Hüseyin, Hasîrîzâde Mehmed Elîf Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s. 170.
[2153] İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, Şevki Bey Matbaası, İstanbul, 1287, s. 46.
[2154] Nazmî, *a.g.e.*, s. 245.
[2155] Nûr Sûresi, 24/35.
[2156] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr. 20b.

zuhûr etmesi bakımından asıl itibariyle bu varlıkların ezelî olmadığını söyler. [2157] Allah'ı tanıma yâni ârif olmanın, varlıktaki bu nûrû görmekle olacağını şöyle dile getirir:

Sırr-ı Hakk'a 'ârif olmak ister isen Nûrîyâ
Cân gözün açup cihânı zeyn iden envâra bak[2158]

Görinen Nûrîyâ hep nûr-ı Hak'dur
Dahı gayrı ne var el-hamdü li'llâh[2159]

Nûrî Efendi, Vahdet-i vücûd konusunda sûfîlerin en fazla üzerinde durdukları âyetlerden biri olan Bakara Sûresi'nin 115. âyetindeki, "*Fe-semme vechu'llâh*"[2160] yani "nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır" ibâresini açılarken, Hz. Mûsâ'ya Allah'ın bir ağaçtan "*innî ene'llâh*" [2161] yani, "Ben Allah'ım" şeklinde seslendiğine dikkat çeker ve âyette geçen vech kelimesini şöyle tefsir eder: "Vech yani nûr, eşyânın kendisiyle sâbit bir hakîkat olduğu şeydir. Herşeyin hakîkati, Allah iledir. Her kim eşyâda Allah'ın koyduğu nûru görürse, bütün mahlûkatta Hakk'ın vechini görür. İbâdet eden âbidlerin vechi (yönü) ulûhiyete (vâhidiyete) yönelik; muvahhidlerin vechi ise, ehadiyete yöneliktir. Fenâfi'llah ve bekâbillah'ın kuvveti ve kişinin Allah ile kâim olduğunu bilmesi, ancak *semme vechu'llâh*'ı müşâhede ile hâsıl olur. Ona göre, mukarrabûn âlimler "*...Küllü şeyin hâlikun illâ vechehû...*"[2162] âyetinin bu sırrı anlattığını söylerler."[2163] Nûrî Efendi'ye göre, Hz. Ebûbekir'in "*mâ-raeytü şey'en illâ ve raeytu'llâhe kablehû*"[2164] sözü de bu hakîkati dile getirir.[2165]

[2157] Aynı yer.
[2158] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 43b, Der- İrşâd-ı Sâlikân ile's-sırri'l-Müşâhesi Bi 'Uyûni'l-Bâtınân, 6.
[2159] Aynı eser, vr. 60b, Der-Sipâs-ı İzid Te'âlâ Şânuhû, 10.
[2160] "**fesemme vechu'llâh":** Doğu da Allah'ndır Batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah (ın rahmeti ve nimeti) geniştir. O herşeyi bilendir. Bakara Sûresi, 2/115. Abdülehad Nûrî Efendi, bu âyeti çeşitli şirlerinde ele alır: Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Sana keşf olsa *semme vechu'llâh*
Kanda bakarsan andadur anda.
A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 61b, Dil ü Cân Bende-i Sultân Şeved, 6.

Kanda baksa *semme-vechu'llâh* sırrın seyr ider
Anun içün dâ'imâ dîvânesidür bu gönül.
A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 47b, Der-Beyân-ı Se'atü'l-Kalbi bi-Hubbi'l-Hakîlati bi-Haysü Yûcedü Fîhi Cemî'u'l-Enfusi Ve'l-Âfâk

[2161] Kasas Sûresi, 28/30.
[2162] Kasas Sûresi, 28/88. Ayetin tamamının meali şöyledir: "Allah ile başka bir tanrıya tapıp yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur. **O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır**. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz."
[2163] A. Nûrî, *a.g.e.,* vr. 20b.
[2164] "Hiçbir şey görmedim ki, onu görmeden önce Allah'ı görmemiş olayım"
[2165] Aynı eser, vr. 21a.

Abdülehad Nûrî Efendi, varlıkların Allah'ın nuru ile kâim olmasını, bir başka ifâde ile Allah'ın nûrunun varlıklarda bulunmasının, O'ndan bir şey eksiltmeyeceği gibi, nûru taşıyan varlığı da ebedî kılmayacağını şöyle bir örnekle açıklar. Fakir bir insan nasıl ki, birinden ödünç bir elbise almakla fakirlikten kurtulamazsa, mümkün varlık olan mahlûkat da, Allah'ın nûrunu taşımakla ademiyetten kurtulamaz.[2166] O bu hususla ilgili olarak şunları söyler:

"*Vahdet; zât ve sıfat ve esmânın ittihâdından ibârettir. Ve deryâ-yı vahdet, bir nûr-i muhîttir. Zerrât-ı 'âlemin her biri, ol nûrdan müstemiddir ve ol nûr ile mevcuttur. Yani her bir miktârınca hisse-dâr ve onunla, mertebesince şule-dârdır. Ve ol bahrin katrâtından eşyâ bi'l-cümle hisse-dâr olmakla, ol bahrin cümlesi, ona hulûl etmek lâzım gelmez. Lâkin onlarda olan hisse, ol bahrden gayri değildir. Ammâ mahalline göre mütefâvittir: Acı var tatlı var; ekşi var, gayri var. İmdi, tefâvüt eşyâdadır, katrede değildir. Cemi' şu'âlar vâhiddir. Evsâfının teaddüdü mahalline tecâvüzden neş'et eder. Ve ol nûru bu misal dahî mübeyyindir. Bir misal dahî vardır: Bir şem'adan nice çerâğ yaksan, nâr birdir. Kıllet ve kesreti, renk ve levni, mücâvir olduğu şem'a göredir. Ol ana hulûl etmez. Lâkin, ol nârın aynıdır. İmdi, kesret itibâriyye; vahdet, hakîkiyyedir. Cemî-'i mevcûdât, vahdet ve kesrete şâhittir.*"[2167]

Vahdet-i Vücûd görüşüne göre mümkün olan varlık, fânîdir. Ezelî olmadığı gibi, kendisine Allah'ın nûru marbut olmakla bâkî olamaz. Bu zaviyeden bakarak Nûrî Efendi, fenâ ve bekâ kavramlarını şöyle açıklar: "Fenâ, kişinin fiilini Allah ile kâim görmesidir, yani varlığını ve ef'âlini ancak Allah'ın nûru ve inâyeti ile kâim bilmesidir. Bekâ ise, bütün varlıkların Allah ile kâim olduğunu müşâhede etmesidir.[2168] Bu durumda bekâ, fenâdan sonra gelmektedir.

Abdülehad Nûrî Efendi, konuya seyr u sülûk açısında bakarak sâliklerin vahdet-i vücûdun hakîkatini anlayabilmeleri hususunda yol gösterir. Ona göre, sâlik özü itibariyle yok olucu bulunan fenâ yönünü bâki olan yüze çevirirse, onda bekâ hâsıl olur. Bunun için sâlik, önce ihlas ve samîmiyetle Zât'a teveccüh ederek, beşerî taleblerini fâni kılması lâzım ki, kevnî ve nâsûtî perdeler kalksın ve melekûtî nurlar inkişâf etsin. Eğer bu hal sâlikte hâsıl olursa, tevhîd-i efâl'in sırrı onda zuhûr eder. Bu sâyede âlemdeki nakışların hikmetini anlar. Bu, efâl'in tecellîsidir ve hakîkatte

[2166] Aynı eser, Aynı yer.
[2167] Nazmî, *a.g.e.*, s. 238.
[2168] A. Nûrî, *Mirâtü'l-Vücûd*, vr. 21b.

Allah'tan başka fâil yoktur.[2169] Eğer sâlik bu hâl kendisinde hâsıl olduktan sonra da teveccühe devam ederse, bu sefer melekûtî âlemdeki nûrânî perdeler kalkar isimlerin

[2169] Abdülehad Nûrî Efendi, Tevhîd-i Efâl ve Tevhîd-i Sıfât ile ilgili iki şiir kaleme almış ve konuya ilişkin görüşlerini manzum bir şekilde dile geitmiştir: Bu şiirler şu şekildedir:

Der Beyân-ı Tevhîdü'l-Ef'âli ve's-Sıfât

1. Ey halkı 'ademden getürüp eyleyen icâd
   Kudret eli vîrâne dili ide mi âbâd

2. Hikmet sözü 'âlemleri hep eyledi ihyâ
   Mahzûn kulunu merhametün itmeye mi şâd

3. Zindân-ı firâk içre koma 'âşık-ı zârı
   Sultân-ı visâlün irişüp eylesün âzâd

4. **Ef'âl-i hakîkatte kulun cümle senündür**
   Esbâb-ı mecâzîde n'ola olsa kulun âd

5. Her fitneyi bi *in-hiye-illâ*'dan okudum[2169]
   Ey lutf eyesi Hak yine senden sana feryâd

6. Buyurdı Habîb'ün çü *e'ûzu bike minke*
   Senden Sana kaçmaya Sen eyle yine imdâd

7. Nûrî'ye irüp merhametün iki cihânda
   Lutfun ana zâd eyleye dahi fazlunı hem-zâd. (A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 27b.)

İkinci şiir ise şekildedir:

Fî İş'âri Sırrı'l-Vahdeti bi'Tevhîdi'l-Ef'âli ve's-Sıfât[2169]

1. Nefsânî vücûdunu kişi eylese ifnâ
   Lütf eyleye hakkânî vücûdı ana Mevlâ

2. Her söylediğün ânın ile söyleye ol kul
   Her eyledüğin ânın ile eyleye mahzâ

3. Bir kulda zuhûr itse kaçan hârik-ı 'âde
   Mevlânun odur kuvvetine mazhar-ı meclâ

4. 'Azl eylese çün kulunı ol kendüliğünden
   Nasb eyleye ânun yerine nûrını hakkâ

5. Mûsâ'ya şecerden didüği gibi *ene'llâh*[2169]
   Bir dil de *ene'l-hak* dise olmaz mı ki âyâ

6. **Her fi'le hakîkatde çü fâil olan oldur**
   Her kavle dâhi kâil olan olsa ne var yâ

7. Nûrî bu hakîkat sözini anlamayınca
   Sünnet sözinün aslı nedür bilmedi aslâ. (A. Nûrî, *Dîvân*, 19a.)

ve sıfatların nurları artar. Bu da, tevhîd-i sıfât sırrının zuhûrudur. Burada Zât'ın şuûnu tecellîsinden ibârettir. Şâyet sâlik, aynı hal üzere teveccühe devâm ederse, artık isimler, sıfatlar, nispetler ve kesret gibi ceberûtî perdeler kalkar ve Zâtî vahdet onda inkişâf eder. Yani isim, sıfat, fiil olmaksızın Zât nurlarının birliği tecellî eder. Çünkü, ehadiyet mertebesinde sıfatlar Zât'ın aynısıdır ve tevhidin hakîkati bütün izâfeleri düşürmektir. Böylece, sâlik için Allah'a vuslat yani 'urûc tahakkuk eder. [2170]

Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre, kul, nefsânî ve beşerî sıfatlarını ne denli fânî kılarsa, o nispetde kişide ilâhî kudret zuhûr eder. Tıpkı, tabiatı itibariyle sert ve etkiden uzak olan bir demir parçasının ateşe atıldığında, o ateşin parlaklığı ve aydınlığı ve hatta yakıcılığını üzerine alması gibi. Hatta neredeyse o demir parçasına ateş denilir. Ancak bunun zıddı olarak, neredeyse ateş denilen demir, ateşten uzaklaştırıldığı oranda siyahlaşır, sertleşir ve artık ona ateş demek mümkün olmaz.[2171] Ateşe girmiş demir gibi olan kişinin dilinden şathiyât çıkabilir. Çünkü, burada beşerî his ve akıl kalmamıştır.[2172]

Ona göre, Tevhîd'in hakîkatine ulaşan kişi, varlıkların zikrini işitebilir:

Hudâ tevhîdün esrârın gönülde eylese ikâ'
Sadâ-yı hûyı eylerdi kamu eşyâ sana ismâ'[2173]

Nûrî Efendi'ye göre, isim ve sıfatların zuhûr yeri, aynı zamanda kelâmında zuhûr yeridir. Bunun delili Allah'ın bir ağaçtan "*innî ene'llâh*" [2174] yani, "Ben Allah'ım" demesidir.[2175]

[2170] A. Nûrî, *a.g.e.,* vr. 22a.
[2171] Aynı eser, vr. 22b.
[2172] Aynı eser, vr. 23a.
[2173] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 33b, Der-Beyân-ı Püser-ı Dil ve Hâne-i Tâlib-i 'Âşık Mevcûdes, 1.
[2174] Kasas Sûresi, 28/30. Nûrî Efendi şiirlerinde bu âyeti çeşitli şekillerle ele alır. Bu şirlerden bazıları şu şekildedir:

Mûsâ'ya şecerden didüği gibi *ene'llâh*
Bir dil de *ene'l-hak* dise olmaz mı ki âyâ.

Ben o Mûsâ-yı ma'nîyem Tûr'am Sînâ-yı sırrunda
Okıyam âyeti *innî ene'llâh* câna cân içre.
A. Nûrî, Dîvân, vr. 61a, Der-'Âlem-i Cezbe Sâdır Şeved, 5.

Ziyâ izhâr iden şems ü kamerden
Cemâlin gösterir nev'i beşerden
Diyüp *innî ene'llâh* bir şecerden
Tecellî nûrını izhâr iden dost
A.Nûrî, Dîvân, vr. 23b, Der-Hâl ü Kâl-i Üst Zî 'Işk-ı Mahabbet-i Dost, 2.

Ona göre, Allah ile olan maiyyetin sırrından kaynaklanan bir nur vardır. Bu nûr, Allah'a, yakın olan kişiyi emniyette kılar. Bu maiyyet, Sevr mağarasında Hz. Ebûbekir'e, "*Hüzünlenme, Allah bizimle beraberdir*" diyen Hz. Peygamber ile arkadaşını ve ateşe atılan Hz. İbrâhim'i emniyette tutmuştur.[2176]

Abdülehad Nûrî Efendi'ye göre, ârif-i billâh olmayan kişinin nazarı cüziyyâta takılır. Ârif-i billâh olan kişi ise, ulviyyât ve sufliyyât ayırımı yapmaksızın herşeyi küllî, yani tek görür. Bir karınca, beyaz kağıttaki bir çizgiyi bakış açısı ve şahsına âit özellikler nedeniyle kalemin eseri zannederse, aynen bunun gibi, küllî bakış açısına sâhip olmayan insan da, fiilini kendine izâfe eder. Çünkü, o bakış açısıyla fiilin arkasındaki hakîkî fâili göremez. Halbuki muhakkik muvahhidler, kendini ve bütün mahlûkatı fânî bilir ve vâcibü'l-vücûdun şâhid, şuhûd ve meşhûd olduğunu müşâhede eder.[2177]

"Perdenin açılmasından önce ben dehr idim
Sana zâkir ve şâkir olduğunu sandım
Gece aydınladığında sabahladım şâhid olarak
Senin zikir, zâkir ve mezkûr olduğunu"[2178]

Ey beni 'ışk 'âteşine yanduran
'Işk senün 'âşık Senün ma'şûk Senün
Hem seven hem sevilen hem sevdiren
'Işk senün 'âşık senün ma'şûk senün[2179]

Dem olur 'âşıkı ma'şûk ile bir şekle koyar
Kaldurur perde-i gayriyyeti 'ayniyyet-i 'ışk[2180]

Abdülehad Nûrî Efendi, vahdet-i vücûd'un hulûl ile karıştırılmasına ve onunla aynı kabul edilmesine dikkat çeker ve böyle düşünenlere karşı çıkar. Ona göre, iki zâtın tek bir varlığa dönüşümü anlamında ittihad, sayılarda ve sayılabilen eşyâda olabilir. Bu durum ise, Allah için muhaldir. Vahdet-i vücûddaki kesretin birliği, bazı ehl-i şühûdun ifâdesine göre, bütün mevcûdun yok sayılmasıdır. Bu durum, daha

---

Matlâ'ıdur şâh-ı ten *innî ene'llâh* nûrının
Bâz-lâhûtun ötende lâlesidür bu gönül.
A.Nûrî, Dîvân, vr. 47b, Der-Beyân-ı Se'atü'l-Kalbi li-Hubbi'l-Hakîlati bi-Haysü Yûcedü Fîhi Cemî'u'l-Enfusi Ve'l-Âfâk, 5.

[2175] A. Nûrî, *Mirâtü'l-Vücûd* , vr. 22b.
[2176] Aynı eser, vr. 25b.
[2177] Aynı eser, vr. 24a-25a.
[2178] Aynı eser, vr. 25a.
[2179] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 45b, Der –Beyân-ı 'Işk u 'Âşık u Ma'şûk Ez-Üst, 1.
[2180] Aynı eser, vr. 3a, Kasîde der Hakk-ı 'Işk, 12.

parlak ve büyük nurlu bir ışığın geldiğinde, küçün nurlu ışıkların kaybolması gibidir ki, güneşin ortaya çıkmasıyla yıldızlarının ışığının görünmemesi buna örnektir.[2181]

Nûrî Efendi'ye göre bir kişinin ışığının aynada yansıması gibi, varlıkta da Allah'ın nûrları yansır. Aynada yansıyan görüntü, aslında tektir. Aynanın parçalı olması nedeniyle ortaya çıkan görüntünün çokluğu, aynada görünenin çokluğuna delâlet etmez. Aynı şekilde, ayna semâya tutulduğunda, onda görülen büyük ve çok olan yıldızların çokluğu, aynanın küçüklüğünü ve tekliğini değiştirmez. Buradaki birinci örnek, kesrette vahdetin zuhûru; ikincisi ise, vahdette kesretin şuûnudur.

"Eger göz sâhibi isen öz[2182] halktadır
Eğer akıl sâhibi isen öz Hak'dadır
Eğer hem akıl, hem de göz sâhibi isen
Şekil itibâriyle onda tek bir şeyin özünü görürsün.[2183]

Abdülehad Nûrî, vahdet-i vücûd açısından bütünüyle katıldığı İbn Arabî'nin konuyla ilgili bir görüşüne katılarak nakleder. Buna göre, aynaya yansıyan sûret, ayna karşısındaki varlıktan en küçük bir varlık dahi alamaz. Veya tersden söylenecek olursa, ayna karşısında duran varlık, aynadaki görüntüye hiçbirşey hulûl etmez.[2184] Nûrî Efendi, bu konuda şöyle der: Aynada görünen sûret ile zât arasındaki küçüklük-büyüklük, uzunluk-kısalık, saflık-kirlilik gibi farklılıklar, zât'ın kusurundan değil, bilakis yansımayı kabul eden aynanın kusurundandır. Ancak buna rağmen, ayna ne kadar saf olursa olsun ve hatta tam saf olsun, yansımadaki zuhûr, zâhir olanın aynı değildir.

Nûrî Efendi, vahdet-i vücûdun akılla anlaşılmasının zorluğuna işâret ederek, bu konuda yapılması gerekenin Hz. Ebûbekir'in bir duasında dile getirildiğini ifâde ederek onu şöyle nakleder: "*Mahlûkatı için, ma'rifet konusunda acziyetten başka bir yol bırakmayan Allah'ı tesbîh ederim.*"[2185]

Sonuç olarak diyebilir ki, Abdülehad Nûrî Efendi, vahdet-i vücûd görüşünü İbn Arabî'nin düşünce temelinde benimsemiş, ayrıca bu görüşün sırlarına da vâkıf bir sûfîdir. Ona göre vahdet-i vücûdun hakîkatını kavramak için tasavvufî anlamda seyr

[2181] A. Nûrî, *Mir'âtü'l-Vücûd,* vr. 25b.
[2182] Burada "öz" olarak tercüme ettiğimiz kelime, metinde "aynu'l-Hak" şeklinde geçmektedir.
[2183] A. Nûrî, *a.g.e*., vr. 25b.
[2184] Aynı eser, vr. 26a.
[2185] A. Nûrî, *Mir'âtü'l-Vücûd,* vr. 26a.

u sülûk hayatı yaşamak gerekir. Kişi ancak bu yolla mümkün varlıklardaki Allah'ın nûrunu ve varlıkların o nûr ile kâim olduklarını müşâhede edebilir. Diyebilirz ki, Nûrî Efendi'nin tasavvufî düşüncesinin temelininde vahdet-i vücûd görüşü vardır ve diğer genel anlamda görüşleri bu düşünce etrafında şekillenmiştir. Ona göre bu konu o denli önemlidir ki, vahdet-i vücûd görüşünü anlamayanlar ve hatta bu görüşü savunanları dalâletle suçlayan kimseler, hakîkate ulaşamaktan uzak ve Allah'a yakınlıktan kovulmuş ve esfel-i sâfilîn mertebesine düşürülmüş kimselerdir.[2186]

4.4.3.5. Vücûd (Varlık) Mertebeleri

Vahdet-i vücûd düşüncesinde, Allah-âlem ilişkisi kurulmaya çalışılırken, mutlak vücûd ile varlıklar arasında hangi noktadan itibâren "ayniyet" ve "gayriyetin" başladığı konusunda çeşitli görüşler serdedilmiştir. Mutlak vücûdun ve nesnelerin konumunun tespiti açısından büyük önem arzeden bu konuda, yani varlıkların mertebeleri hususunda Vahdet-i vücûd düşüncesini sistemleştiren İbn Arabî'dir. İbn Arabî'den sonra da bir çok mutasavvıf konuyla ilgili görüş belirtmiş ve iniş (tenezzül) mertebeleri olarak isimlendirilen bu hususta, mertebelerin iki, üç, beş, altı, yedi, kırk, yüz ve hatta sonsuza kadar gittiği şeklinde farklı kanaatler ortaya koymuşlardır. Bu sınıflandırma cüz'iyyyât itibâriyle değil, külliyât itibâriyle olup, sonuçta hepsinin maksadı aynıdır. Aralarındaki fark, bazılarının daha mücmel, diğerlerinin ise daha tafsîlatlı şekilde ortaya konulmasından ibârettir. Çünkü, cüz'iyyât itibârı ile vücûd mertebelerini yukarda ifâde edildiği şekilde mutlak mânâda sayılara izâfe etmek ve sınıflandırmak mümkün değildir.[2187]

Abdülehad Nûrî Efendi, daha önce ifâde edildiği gibi, yedi bölümden oluşan *Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şuhûd*[2188] isimli eserinin son bölümünü vahdet-i vücûd konusuna ayırırken, kalan altı bölümde varlık mertebelerini incelemiştir. Eserin isminin bir bölümü olan ve "şühûd merdiveni" anlamına gelen *Mirkâtü'ş-Şuhûd*

[2186] Aynı eser, vr. 21a.
[2187] Merâtib-i Vücûd ile ilgili bkz. Tahralı, Mustafa, "Fusûsu'l-Hikem ve Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alâkalı Bazı Meseleler", Fusûs Şerhi İçinde, c. I, ss. XLV-XLVIII. Daha geniş bilgi için bkz. Kılıç, M. Erol, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*,(Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995.
[2188] Abdülehad Nûrî Efendi *Mirâtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şuhûd* isimli eserini, halvette iken şâhit olduğu bazı manevî burhanlar neticesinde kalem alır. Bkz A. Nûrî, *Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şuhûd*, vr. 2b.

ibâresi de, varlık mertebelerine işâret etmektedir. Nûrî Efendi, tenezzül mertebelerininden, en çok rağbet gören yedili tasnifi esas almıştır.

Müellifimizin varlık (vücûd) mertebelerini ne şekilde ele aldığına geçmeden önce, vücûdun ispâtı ve mâhiyeti hakkındaki görüşlerini kısaca ortaya koymak faydalı olacaktır.

Abdülehad Nûrî Efendi' ye göre, tevhid ve ma'rifetin aslı ve esâsı, isbât-ı vâcib ve mâhiyet-i vücûddur. Ona göre, icâd mertebesi, vücûd mertebesinden sonradır. Şâyet, vücûd ve icâd olmazsa, mevcûd asla kendiliğinden veya başka şekilde olamaz. Bu şekilde, vâcibu'l-vücûdun varlığı sâbit olur.[2189]

Varlığın hakîkatinde teaddüd ve parçalanma yoktur. Bu durum, Güneş ışıklarını alan cam parçalarının sarı, kırmızı, mavi, yeşil gözükmesi gibidir ki, aslında güneşin şualarında bir farklılık yoktur. [2190]

Sûfîlere göre kul, nazar ve burhan ile değil, keşf ve âyân ile kalblerini ilmin kâidelerinden ve kevniyyâta taallluk eden herşeyden boşaltarak Allah'a teveccüh ederse, Allah ona eşyânın hakîkatini keşfettiren bir nûr verir. Bu nûra aklın nisbeti, vehmin akla nisbeti gibidir. [2191]

Nûrî Efendi'ye göre, her ilmin şerefi konusuna göredir. Kelam ve felsefe, Allah'ın zât ve sıfatlarından bahsetmekle birlikte, O'na yaklaştırmanın yollarından bahsetmez. Halbuki bu, yani Allah'a yakın olmak, bir başka ifâde ile Allah'ın yakınlığını bilmek, maksad-ı aksâdır. İşte tasavvuf ilmi, Allah'ın isim ve sıfatları, âlemin hakîkati ve tek hakîkat olan Allah'a dönüşün keyfiyetinin ilmidir.[2192]

Tasavvuf ehline göre O, O'dur şeklinde itibar edildiğinde, sıfatlarla mevsûf olsa da olmasa da, bu mertebeye "hüviyyet", "hakîkatü'l-hakâyık" ve "nefsü'l-emr hazreti" denilir.[2193] Kâmil sıfatlarla muttasıf ve zâid sıfatlardan mücerred itibar edildiği zaman, "amâ" ve "ehadiyyet" diye isimlendirilir.[2194] Şayet, kâmil sıfatların bütünüyle muttasıf şekilde itibar edilirse, o durumda "vâhidiyyet" diye isimlendirilir.[2195] Zâtın nurlarında müstehlek olmuş zâhirî varlıklar şeklinde itibar

[2189] A. Nûrî, *Mir'âtü'l-Vücûd*, vr. 2b.
[2190] Aynı eser, vr. 4a.
[2191] Aynı eser, aynı yer.
[2192] Aynı eser, vr. 5a.
[2193] A. Nûrî, *Mir'âtü'l-Vücûd* , vr. 5a.5b.
[2194] Aynı eser, vr. 5b.
[2195] Aynı yer.

olunursa, o halde "cem makamı" diye isimlendirilir.[2196] Zât ve Zât'ın nurlarında müstehlek olmamış zâhirî varlıklar şeklinde itibar olunursa, bu da "fark makâmı" diye isimlendirilir ki, fark iki kısımdır:

1. Vusûlden önce: Bu hicâblılar içindir.
2. Vusûlden sonra: Kâmil-i mükemmiller içindir. Bu farka, "cemu'l-cem" denir. Bu makamda mahlûkun (halk) vücûdu, Hakk ile kâim olarak görünür. Cem makâmı, Hakk'ın vücûdunun mahluksuz (halk) görülmesidir.

İkinci fark, mahv'dan sonra sahv ve fenâdan sonra bekâ, cem'den sonra fark şeklinde isimlendirilir. [2197]

Nûrî Efendi'ye göre, Allah ilk önce kendi nefsi için tecellî etti. Vücûdunda zâhir oldu. Vücûd, rahmânî nefisler ve aklî sûretler denilen "küllî heyûla"dır. Ondan küllî sûretlerin nefisleri ayrılmıştır. Hz. Peygamber "*yaratıkların ilki akıldır*"[2198] derken, bu hakîkate işâret etmiştir. Daha sonra ondan mücerred akıllar ve nefisler meydana geldi. Sonra nefisler ve külli heyûla sûretlendirildi. Sonra arş ve kürsî sûretlendirildi. Sonra unsurî, semâvî ve diğer cisimler sûretlendirildi. Sonra madenler, nebât ve hayvanlar sûretlendirildi ve tenezzülâtın sonu olan insanın vücûdu ile hareket sona erdi.

Abdülehad Nûrî Efendi bu şekilde nüzûl hakkında bilgi verdikten sonra, insan için asıl önemli olanın asla dönüş diyebileceğimiz urûc seyri olduğunu dile getirir. Çünkü nüzûl Allah'ın takdîridir, urûc ise kulluğun kalitesidir. Bu kaliteyi yakalamak da ancak Allah rasûlu ve onun vârislerini takip etmekle gerçekleşir. O bu görüşlerini şöyle dile gitirir: "*İlletlerin illeti ve ilk başlangıca vâsıl olmak ve terakkî, hidâyet kaynağı Hz. Peygamber ve onun ilim ve irşâd sâhibi vârislerinin davetine icâbet etmekle gerçekleşir. Nüzûlî seyr Allah'tandır, ancak, urûcî seyr Allah'ın rasûlu ve onun vârisleriyle olur.* [2199] Görüldüğü gibi Nûrî Efendi, Hz. Peygamberin sirette varisleri olan âlim sûfîlerin hayat biçimi olan tasavvufî hayatı, Allah'ın huzuruna layıkıyla vardırabilecek bir yol olarak kabul etmektedir.

Şimdi, müellifimizin varlık mertebelerini ne şekilde tasnif ettiğini görelim.

Nûrî Efendi'ye göre ilk âlem, âlem-i amâ'dır. O, bu konuyla ilgili görüşlerini ortaya koymadan önce, bazı sûfîlerin fikirlerini ele alır ve onları değerlendirir. Buna

[2196] Aynı yer.
[2197] Aynı eser, vr. 5b.
[2198] Hz. Âişe'den rivâyet edilen hadis hakkında geniş bilgi için bkz. Yıldırım, a.g.e., ss. 101-102.
[2199] A. Nûrî, *Mir'âtü'l-Vücûd* vr. 5b-6a..

göre, Kâşânî amâ'yı, "ehadiyye hazreti" olarak nitelendirir, çünkü onu Allah'tan başka kimse bilemez ve o celâl perdesidir. [2200] Bazı sûfîlere göre ise, amâ vâhidiyyet hazretidir. Çünkü lügat itibariyle amâ, semâ ve yer arasında rakîk bir perdedir. Bu hazret, ehadiyyet semâsi ile yaratılmış kesret arzının arasındadır. Bu, hazret-i cem'dir ki, imkan ve vücûb hükümlerinin arasındadır. Hakk, burada yaratma sıfatı ile tecellî eder.[2201] Ancak, Nuri Efendiye göre bu görüş, Hz. Peygamber'in kendisine yöneltilen "*Allah mahlûku yaratmadan önce nerede idi*?" sorusuna cevâben vermiş olduğu "*O, üzerinde ve altında hava olmayan amâ'da idi.*"[2202] hadisi gereğince yanlıştır.[2203]

Ona göre, vâhidiyyet mertebesi taayyünü-i evveldir. Burası kesret ve isimlerin nisbet edildiği mahaldir. Lügat tibâriyle amâ, yoğun ve yüksek bir bulut veya ince yağmur, siyah veya beyazdır. Zeynü'l Arab göre amâ, uzun veya kısa ince bir buluttur. Yoğun ve tabakalı, siyah ve dumana benzer.[2204]

Nûrî Efendi, amâ âlemine "hafiyyi'l-Ahfâ" ve "gaybü'l-ağyab" denildiğini ifâde ettikten sonra, onu ikiye ayırır:[2205]

Amâ-ı Evvel: Bu, yoğun yüksek siyah bir buluttur. Burası "lâ taayyün" yani, Hakk'ın "*kenz-i mahfî*" olduğu "*mutlak hüviyyet*"tir. Hz. Ali'ye göre burası, Allah'ın bütün sıfatlardan nefy olduğu yerdir.[2206] Bu mertebe, mutlak zât mertebesidir. Biz, O'nu ancak zâtını vasfettiği ve anlattığı kadarı ile bilebiliriz. "*Subhâneke lâ ilme lenâ illâ mâ allemtenâ...*"[2207] âyeti bunun delilidir. Mutlak zâtı hakkında düşünmekten de menedilmişizdir.[2208] Bu mertebe, "lâ taayyün", "ıtlâku'l-mutlak" "el-hüviyyetü'l-mutlak", "hakîkatü'-hakâyık", "hazret-i nefsü'l-emr" "vücûdu'l bahs", gibi isimlerle isimlendirilir. Hazret-i nefsü'l-emr, hazret-i asl-ı ezelîdir ve bütün hazret ve mertebeler ondan fârîğdir. [2209]

Amâ-i Sânî: Mebde-i evvel, illetü'l-ilel, vâcibü'l-vücûddur. Allah, burada zâid sıfatlardan mücerred, aslî, zâtî sıfatlarla muttasıftır. Amâ-i sânî, ehadiyyet ve kesret-i

[2200] Aynı eser, vr. 6a.
[2201] Aynı eser, vr. 6a.
[2202] Tirmîzî, Tefsîr-i Sûre-i Hûd, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 13; İbn Hanbel, 4,11-12.
[2203] A. Nûrî, *a.g.e.*,vr. 6b.
[2204] Aynı eser, aynı yer
[2205] Aynı eser, vr. 7a.
[2206] Aynı eser, vr. 6b.
[2207] Bakara Sûresi, 2/32.
[2208] A. Nûrî, *a.g.e*. vr.7a.
[2209] Aynı yervr. 7a.

halkiyyet mertebeleri arasında berzaha refîk, yani taayyün-i sânîdir. Hazret-i vâhidiyyet ve âlem-i meânîdir.[2210] Bu sıfatlar, vâhidiyyet hazretindendir ve Allah yaratma ve çoğaltma konusunda onunla munsarıftır. Bu sıfatlar tecsîmiyye değil, meânî-i celîlenin tasvîridir. Esmâ-i hüsnâ da onun müteâl zâtını tasvîr ve tarîf eder.[2211]

Sonuç olarak, amâ-i evvel mertebe-i sitteden hâriçdir. Böylece küllî âlemler yedi, küllî mertebeler altı ve küllî hazretler beş (hazarât-ı hamse) olarak zuhûr eder.[2212] Allah bir şey ile teayyün etmeden önce izzetinin perdelerinde amâ âleminde idi. Sonra teayyün-i evvel ve mertebetü'l ehadiyyetde zâtı üzerine zâid sıfatlatdan mücerred ve zâtî sıfatlarında ezelî, ebedî ve tek olarak teayyün etti. Sonra, taayyün-i sânîde bütün isimlerle müsemmâ ve bütün sıfatlatla muttasıf olarak taayyün etti. Kadîm mertebeler burada son buldu. Daha sonra ma'kûlât, hisler, ulviyyât, süfliyyâttan oluşan mahlûkât mertebeleri başladı ki, bu küllî âlemlerden kalan dört mertebedir. Bu dört âlemin ikisi, kudret ve celâlin mazharı olan âlem-i emre, kalan ikisi de hikmet ve cemâlin mazharı olan kevnî âleme müteaaliktir. Bunların hepsi de kâf ve nûn arasındadır. Ancak, hâlin hakîkatini ancak Allah bilir.[2213] Şimdi müellifimizin tablo ile ortaya koyduğu âlemleri sırasıyla görelim:

1- Alem-i Amâ: Hüviyyet, Lâ-Taayün, Kenzü'l-Ahfâ, Itlâku'l-Mutlak, Gaybu'l-Ağyab; Allah'ın "*ve yühaziruküm'ullâhu nefsehû*"[2214] âyeti ile kendi nefsi hakkında düşünmeyi sakındırdığı, mertebe-i mahzer anh.

2- Âlem-i Lâhût: Zâtü'l-Ehadiyyet, bu âlem, "*Kul hüva'llahü Ehad*"[2215] âyetinde ifâde edilmişitr.Gaybü'l gayb, ilimle ve marifetle kuşatılması mümkün olmayan Allah'ın "*ve lâ yuhîtûne bihî ilmen*"[2216] âyeti ile beyân ettiği ve mukarrabûnun da, "*mâ arefnâke hakka ma'rifetike*" sözüyle dile getirdiği mertebe burasıdır.

[2210] Aynı eser, vr. 7b.
[2211] A. Nûrî, *a.g.e.,* vr. 8a.
[2212] Aynı eser, vr. 8a-8b.
[2213] Aynı eser, vr. 8b.
[2214] Âl-i İmrân Sûresi, 3/28: "..Allah kendi nefsi hakkında sizi sakındırıyor.."
[2215] İhlas Sûresi, 112/1.
[2216] Taha Sûresi, 20/110 : "....Onlar ise, bilgice Allah'ı kavrayamazlar"

3- Âlem-i Ceberût: Hazret-i gaybu'l-mutlak, mertebe-i vâhidiyye. İsim ve sıfatların nisbet olunduğu mertebe. Âyan-ı sâbite, Hakîkat-ı Muhammediyye. Yukardaki iki mertebeyi yani âlem-i amâ ve âlem-i lâhûtu kuşattığı için gaybu'l-mutlak da denir.

4- Âlem-i Ervâh-ı Külliyye: Nefislerden ve kayıtlardan mücerred ruhlar hazreti. Bu mertebe, mutlak gayb'a mukâbil ona muzâf olunan bir gaybdır. İlim ve Levh, insanî ve Muhammedî ruh buradadır.

5- Âlem-i Misal ve Melekût: Misal-i Mutlak mertebesi, iki gaybın sonu; mücerred rûhânîler ile cismânîler arasında latîf ve kesif varlıklar arasında kuşatıcı bir berzahtır.

6- Âlem-i Mülk ve'n-Nâsût: His ve şehâdet mertebesi. Müvelledât mertebesi. Burada bulunan varlıkların en şereflisinin insan olması nedeniyle Nâsut âlemi diye isimlendirilir.

7- Âlem-i İnsan-ı Kâmil: Vücûd ve imkan arasındaki kevn-i câmi'dir. Tenezzülâtın sonu ve câmi'u cemî'u'l-hazerât; Zât-ı Ehadiyyenin tecellîgâhı olmasından dolayı gâiyye bu mertebededir.

Bu âlemleri, tablo hâlinde şu şekilde gösterebilir:

Sıra	Âlemler	Âlemlerin Mâhiyeti
1	**Alem-i 'Ama**	Hüviyyet, Lâ-Taayün, Kenzü'l-Ahfâ, Itlâku'l-Mutlak, Gaybu'l-Ağyab; Allah'ın "ve yühaziiruküm'ullâhu nefsehû"[2217] âyeti ile kendi nefsi hakkında düşünmeyi sakındırdığı, mertebe-i mahzer anh.

[2217] Âl-i İmrân Sûresi, 3/28: "..Allah kendi nefsi hakkında sizi sakındırıyor.."

2	**Âlem-i Lâhût**	Zâtü'l-Ehadiyyet, "Kul hüva'llahü Ehad"[2218] âyetinde ifâde edildiği gibi; Gaybü'l gayb, ilimle ve marifetle kuşatılması mümkün olmayan Allah'ın "ve lâ yuhîtûne bihî ilmen"âyeti ile beyân ettiği [2219] ve mukarrabûnun da, "mâ arefnâke hakka ma'rifetike" sözüyle dile getirdiği mertebe.
3	**Âlem-i Ceberût**	Hazret-i gaybu'l-mutlak, mertebe-i vâhidiyye. İsim ve sıfatların nisbet olunduğu mertebe. Âyan-ı sâbite, Hakîkat-ı Muhammediyye. Yukardaki iki mertebeyi de kuşattığı için gaybu'l-mutlak da denir.
4	**Âlem-i Ervâh-ı Külliyye**	Nefislerden ve kayıtlardan mücerredruhlar hazreti. Bu mertebe mutlak gayb'a mukâbil ona muzâf olunan bir gaybdır. İlim ve Levh, insanî ve muhammedî ruh buradadır.
5	**Âlem-i Misal ve melekût**	Misal-i Mutlakmertebesi, iki gaybın sonu; mücerred rûhânîler ile cismânîler arasında latîf ve kesif varlıklar arasında kuşatıcı bir berzahtır.
6	**Âlem-i Mülk ve'n-Nâsût**	His ve şehâdet mertebesi. Müvelledât mertebesi. Burada bulunan varlıkların en şereflisinin insan olması nedeniyle Nâsut âlemi diye isimlendirilir.
7	**Âlem-i İnsan-ı Kâmil**	Vücûd ve imkan arasındaki kevn-i câmi'dir. Tenezzülâtın sonu ve câmi'u cemî'u'l-hazerât; Zât-ı Ehadiyyenin tecellîgâhı olmasından dolayı gâiyye bu mertebededir.

Abdülehad Nûrî Efendi, tabloda gösterilen nüzûl âlemlerin sayısının yedi olduğu belirttikten sonra, bunların küllî âlemler olduğunu söyler. Yani ona göre, âlemlerin sayısı yedi, küllî mertebeler altı ve küllî hazretler beş olarak zuhûr eder.[2220] Şimdi bunları ne şekilde ayırdığını ve açıkladığını görelim.

Ona göre, merâtib-i külliyye altıdır. Bunun birincisi ehadiyyet mertebesidir. Bu, taayyün-i evveldir. İkincisi, vâhidiyyet mertebesidir. Bu da, taayyün-i sânîdir. [2221] Bunlar, lâ taayyün ile birlikte üç eder. Bu üç mertebe, vâsıtasız olarak Allah'a mahsusutur. Bunların hepsine birden "vâhide hazreti" denir. Hazarât-ı hamse'nin ilki "hazret-i gaybi'l-mutlak" olarak isimlendirilir. Amâ ve ehadiyyet, hazerât-i hamse'ye dâhil değildir. Hazreti-gaybi'l-mutlak, hazretü'l-vâhidiyyet'dir.

Abdülehad Nûrî Efendi, bazı kelamcıların Levh'i arş olarak kabul ettiklerini söyledikten sonra bunun doğru olmadığını, zira bu durumda, onun aklının, akl-ı evvel olacağını ve dolayısıyla felekî akılların on değil dokuz olacağını söyleyerek bu görüşü kabul etmez..[2222] Nûrî Efendi'ye göre akl-ı evvel, icmâlî ilim, kalem-i âlâda icmâlîdir. Levh-i mahfuz'da ise tafsîlî hale getirilmiştir. Allah'ın ilm-i ezelîsine taalluk eden akl-ı evvel, kalem-i âlâ, levh-i mahfûz gibi bütün bu ilk yaratılanlar

[2218] İhlas Sûresi, 112/1.
[2219] Taha Sûresi, 20/110 : "....Onlar ise, bilgice Allah'ı kavrayamazlar."
[2220] A. Nûrî, *a.g.e.,* vr. 8a-8b.
[2221] Aynı eser, vr. 9a.
[2222] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr. 12a.

zât itibâriyle bir, sıfat itibâriyle farklıdır.[2223] İlk aklın âlem-i kebîre nisbeti, insânî ruhun bedene nisbeti gibidir. Nefs-i küllî, âlem-i kebîrin kalbidir; aynen nefs-i nâtıkanın insanın kalbi olduğu gibi.

Nûrî Efendi, Misal ve hayal âlemini ise şöyle açıklar. Misal âlemi, nûrânî bir cevherden rûhânî bir âlemdir. Mürekkep maddî bir cisim ve mücerred aklî bir cevher değildir. Aksine misal âlemi, iki şey arasındaki hâil bir berzah ve mücerred rûhânîler ile mürekkep cismânîler arasını ayıran bir sınırdır. Onun benzeri, hissî olmasından dolayı cismî bir cevher, nûrânî olmasından dolayı da aklî bir cevherdir. Hakîkatte cevherî hakîkatler, hayâlî, rûhânî ve aklî bütün âlemlerde mevcuttur ve bu hakîkatlerin âlemine göre sûreti vardır. Hayâlin mahalli ve zuhûr ettiği yer, misal âlemi diye isimlendirilen cismânî âlemdeki herşeyin sûretini ihtivâ etmesinden ve ilâhî ilim mertebesindeki küllî hakîkatler ile âyânların ilk misâlî sûreti olmasından dolayı, ona mîsal âlemi denilir. Levh-i mahfuzdaki sûretler ise, ilim mertebesindeki sûretlere mutabık aklî sûretlerdir. Mutlak mîsal, aynı zamanda munfasıl hayal diye de isimlendirilir.[2224]

Misal âlemi, arş, kürsî, semâlar, yerler ve bunlarda bulunan herşeyi kuşatır; bu yönüyle de, âlemlerin en genişidir.[2225] Misal âlemine vâsıl olan sâlik, miracın keyfiyetine vâkıf olur.[2226] Nûrî Efendi, Misal âlemine vâsıl olan mürşid-i kâmillerin, uyku ile hayal kuvvesi arasında gördüğü şeylerin hakîkatine vâkıf olduklarını söyler. Ona göre, bu âlemin hakîkatine vâkıf olan ârifler, keşfî bir firâsetle insanların hallerini anlayabilirler.[2227]

Misal âleminde nefisler, hissî âlemde görünen şekillerinin dışında bazı şekillere bürünebilme imkanına sâhip olabilirler. Böylece kâmil kişiler, farklı mekanlarda o sûretle zuhûr edebilir.[2228] Hatta bunlar, meleklerin insanlar arasına girmesi gibi, melekût âlemine girebilirler ve meleklerin muttali oldukları bazı gaybî haberlere vâkıf olabilirler. Aynı şekilde, insanların kalblerine de ilhâmî bir kuvvetle muttalî olabilirler.[2229] Burada belirtmek gerekir ki, ârifleri ifade edilen ilhâmî bilgileri kesbî ve insânî olmaktan öte, Allah'a yakınlaşma hususundaki gayretleri neticesinde kendilerine verilen bir nimettir ve bu bir zarûrer değildir.

Mîsâl âleminden sonra gelen ve altıncı âlem olan Nâsût âlemi, içerisinde bulunan varlıkların en şereflisi olan insana nisbeten bu şeklinde isimlendirilmiştir. Bu âlemden maksat, his ve şehâdet âlemidir. Bazı sûfilere göre bu âlemden maksat, insan-ı kâmil mertebesidir. Ona göre, insan kelimesi "ünsiyet"ten türemiştir. Nâsut kelimesindeki mübalağa da, insanın Allah ile olan ünsiyetinin kemâline işârettir. Bu sebebledir ki, Allah, onu halîfe olarak seçmiştir.[2230]

Nûrî Efendi'ye göre insanın iki vechesi vardır. Birincisi ilâhî yönü ki, bu ancak hilâfet yönüyle ele alınabilir; ikincisi ise, kulluk yönüdür ve asıl olan da budur.[2231]

Ona göre insan, diğer mahlukattan olduğu gibi meleklerden de üstündür. Hatta Nûrî Efendi, 1028 (h.1619) yılında kendisine Mutlak Misal âlemi'nde dağların, ateşin, denizlerin ve havanın insana itaatinin müşâhede ettirildiğini dile getirir.[2232]

Nûrî Efendi'ye göre, Hz. Adem'e isimlerin öğretilmesiyle[2233] hilâfet istidâdı hâsıl olmuştur. Allah'ın mahlûkattaki hilâfeti, isim ve sıfatlarıyla tahakkuk etmiştir.

[2223] Aynı eser, 12b-13a.
[2224] Aynı eser, vr. 13a. Hayal hakkında geniş bilgi için bkz. Çakmaklıoğlu, Mustafa, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre Hayal ve Düzeyleri, *Tasavvuf*, sy. 10, ss. 299-330.
[2225] Aynı eser, vr. 13b.
[2226] Aynı yer.
[2227] Aynı yer vr. 13b. Nûrî Efendi'ye göre, "*...Onların yüzlerinde secde izleri vardır...*" (Fetih Sûresi, 49/29), " *Suçlular sîmâlarından tanınır...*" (Rahman Sûresi, 55/41) âyetleri ve "*Mü'minin firâsetinden korkun. Çünkü o, Allah'ın nûruyla bakar*" (Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, 41) hadisinde dile getirilen hakîkat bu hususa delildir.
[2228] A.Nûrî, *a.g.e.,* vr. 14b.
[2229] Aynı yer.
[2230] Aynı eser, vr. 15b.
[2231] Aynı eser, vr. 16a.
[2232] Aynı eser, vr. 16a.

Allah'ın yeryüzünde bir halîfe yaratacağını beyân ettiğinde, insanın yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek yönünü dile getiren meleklerin, hilâfete adem-i kabiliyetleri olduğunu kendileri de bilmiyorlardı.[2234]

Abdülehad Nûrî Efendi, hilâfetin iki türlü olduğunu söyler. Buna göre, evliyâda olan hilâfet, hakîkî ve manevîdir. Sultanlarda olan ise, mecâzî, zıllî ve sûretîdir.[2235] Halîfeye ittiba, Allah'a, ittibâdır.[2236] Hilâfetin şartlarının ilki, halîfenin kendi nefsinin sıfatlarında fânî ve kendi üzerine feyz eden Rabbânî sıfatlarla bâkî olmaktır. Böyle olan kişide, hilâfetin sırrı tahakkuk eder. Bu durumda, onun emri Allah'ın emri gibi olur. Bunun misâli, güneşin karşısındaki ayna gibidir. Bu ayna, başka cisimlerin kabul etmeye kabiliyet ve takâtinin bulunmadığı ışık ve nurları kabul eder. Aynada görünen de, aslında güneşin nurlarıdır. Ayna, yani insan kalbi ne kadar saflaşırsa, o derece güneşin ışıklarını hatta sıcaklığını o derece yansıtır.[2237] Saflaştırılmış ve parlatılmış kalpler de, Allah'ın Kahhâr vechinden bir parça nur ve bir parça ateş alır; bunlarla sâliklerin kalplerini mâsivâdan arındırır, hevâdan kaynaklanan unsurları yakarlar.[2238]

Nûrî Efendi, böylece hakîkî manada hilâfet makamına vâsıl olan kişinin mürşid-i kâmiller olduğu dile getirerek, urûcî seyrin bir mürşid-i kâmil rehberliğinde yapılması gerektiğini söyler. Bunu şöyle örneklendirir: "*Kur'an tek başına bir mürşid olsa da, yine de mürşid-i kâmillere ihtiyaç vardır. Zira Allah, Kur'an-ı gönderdikten sonra, ondaki müşkilleri açıklayacak üstün ahlak sâhibi Hz. Peygamberi göndermiştir*.[2239] Kur'anı en iyi anlayanlar, onu yaşayanlardır. Tasavvuf ilminin ve bu ilmin öğretmeni olan mürşidin fonksiyonu bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Varlık mertebeleri, sûfiler tarafından daire noktası sembolü ile de anlatılmaya çalışılmıştır. Nûrî Efendi'ye göre, daire noktasının dört çeşidi vardır: Harkânî (yakıcı), zulmânî, nûrânî ve rahmânî'dir. O, bunları şu şekilde açıklar:

Harkânî (yakıcı) nokta: Bütün harfler ve yazıların kaynağı olan noktadır. Kalem, yazmaya başlarken nokta nokta hareket eder. Allah nasıl ki kâinatın yaratıcısı

[2233] Bakara Sûresi, 2/30: "Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti."
[2234] A. Nûrî, *a.g.e.*, vr. 16a.
[2235] Aynı yer.
[2236] Aynı eser, vr. 16b.
[2237] Aynı eser, vr. 17a.
[2238] Aynı eser, vr. 17b.
[2239] Aynı yer.

ise, nokta da bütün yazıların kaynağıdır. Örneğin, gece vakti hızla dönen bir meşalenin, aslında daire olmadığı halde daire şeklinde görünmesi gibi, noktalar da yazı gibi gözükür. Bu durum, vahdette kesretin zuhurunu da açıklamaktadır.

Nokta-i Zulmânî: Bu nokta, arzın merkezidir. Mıknatısın heryerden demir parçalarını kendisine doğru çekmesi gibi, nokta-i zulmânî de âlemdeki herşeyi kendine cezbeder. Arzın aslı, bu merkeze bitişik olan Mekke'dir. Bu nedenden dolayı "Ümmü'l-Kurâ" şeklinde isimlendirilmiştir. Nokta-i zulmânî, sadece arzın değil, aynı zamanda semâlarında da merkezidir. Bunun delili ise, semânın arzla bütünlüğüne işâret eden "*O Allah ki, yeri sizin için döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı*.."[2240] âyetidir.[2241]

Nokta-i Nûrânî: Hz. Ali'nin, "*İlim nokta idi, onu cahiller çoğalttı*" sözünde ifâde edilen noktadır. Abdülehad Nûrî Efendi, bu sözü alışılmışın dışında bir yorumla açıklar. Ona göre, câhiller gereksiz ve faydasız sözlerle nokta şeklinde olan ilmin çoğalmasına neden olmamışlar, aksine onlar, nokta şeklinde mücmel olan ilmin tafsilatlı şekilde zuhuruna sebeb olmuşlardır.

Nûrî Efendi, bu noktayı açıklarken şöyle bir der: "Kitapların sırrı, Kur'an'dır. Kur'an'ın sırrı, sebu'l-mesânî, onun sırrı besmele, besmelenin sırrı be (ب) harfi, bu harfin sırrı ise altındaki noktadır. Be (ب) harfinde, ibtidâ olması bakımından ezeliyetin sırrı vardır; Sin (س) harfinde ise, nihâyetin sırrı vardır. Çünkü Kur'an, be(ب) harfi ile başlar ve sin (س) harfi ile biter. Bunların birleşiminde ise, ezel ve ebed sırrı vardır.[2242]

Nokta-i Rahmânî: Bu nokta, Zât-ı vahdet noktasıdır. Ehadiyet mertebesidir. Bütün eşyâ ondan neş'et etmiştir ve ona dönecektir. Bütün mahlûkatın nûru, ondan zuhûr eder.

Abdülehad Nûrî Efendi, varlık mertebelerini şiirlerinde de dile getirmiştir. Ancak, seyr-i nüzûlîden ziyâde seyr-i urûcî'ye vurgu yaparak, sâliklere, fânî olan bedenlerini fânî bilip, âsumânı bir ihram gibi sırtını alarak, Bâkî'de bekâya yükselmeye davet eder:

1. Çün bilürsin nefs-i bed-endâm

[2240] Bakara Sûresi, 2/22.
[2241] Aynı eser, vr. 18b.
[2242] Aynı eser, 19a.

Eyleyemez bu hânede ârâm

2. Gel bekâ milkine ‘azimet kıl
Dest-i Bâkî’den iç mey-i gül-fâm

3. Kâf-ı vahdette ola gör ‘Ankâ
Kâf-ı kesrette itmeden ahşâm

4. Kâ’be-i zâta eyleyüp niyyet
Arkana asmanı kıl ihrâm

5. Geç fenâ-yı fezâ-yı nâsûtı
Melekûta ‘urûca kıl ikdâm

6. Ceberûtına Sidre’den seyr it
‘Ârif ol vahdet-i vücûdı tamâm

7. Vahdet-i zâta irgürüp sırrı
Mey-i vahdetten eyle şürb-i müdâm

8. Gel ‘adem bahrine olup gavvâs
Var ‘amâ âleminde ol bî-nâm

9. Hâsılı gark-ı bahr-ı lâhût ol
Eyleme Nûriyâ ta‘ayyüni dâm

10. Diler isen hakîkate kapu
Zikr kün lâ-ilâhe illâ hû[2243]

Sonuç olarak Nûrî Efendi, İbn Arabî tarafından sistematik bir çerçeve içerisinde ifâde edilen vahdet-i vücûd görüşünü benimsemiş ve konuyla ilgili *Mir‘âtü’l-Vücûd ve Mirkâtü’ş-Şühûd* isimli bir eser kaleme alarak konuya verdiği değeri ortaya koymuş ve görüşlerini açıklamıştır. O, görüşlerinde bütünüyle Vahdet-i vücûd anlayışının etkisinde kalmıştır. Bu düşünce sistemi, onun, varlıkta var edeni görme ve varlığın zikrine mülâki olma şeklinde günlük yaşantı tarzından, tasavvufî kavramları anlama ve açıklama biçimine ve hatta şiirlerinin bütününe tesir etmiştir. Bunun yanında, varlık mertebelerini beyan ederken yedili tasnifi esas alarak görüşlerini açıklar. Ona göre, âlemlerin sayısı yedi, mertebelerin sayısı altı, hazretler ise beş tanedir. İnsan için, seyr-i nuzûlîyi bilmesinden daha önemli olan husus, seyr-i urucîyi gereği gibi gerçekleştirmesidir. Çünkü seyr-i nuzûlî ilâhî kudretin bir tecellîsi

[2243] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 8b, Tercî’-Bend-i Mu‘aşşer Der-Evsâf-ı İksâr-ı Zikr-i Lâ- İlâhe İllâ Hû Te‘âla, 5/1-10.

olup, bu hususta insanın bir dahli bulunmamaktadır. Ancak urûcî seyrin keyfiyetinin kalitesi insanın irâdesiyle tercihine bağlıdır. Yani insânî ve kesbîdir. Cennetteki sonsuz hayat da bu seyrin keyfiyetine ve Allah'ın lütfuna bağlıdır. Dolayısıyla insana düşen, bir varlık olarak nereden geldiğini, kendisini var edeni ve sunduğu nimetleri bilerek nimet sahibinin huzuruna layıkıyla varabilmektir. Bu da ancak, hidâyet kaynağı Kur'an-ı açıklamak ve yaşayarak tebliğ etmek üzere gönderilmiş olan Hz. Peygamber ve onun ilim ve irşâd sâhibi vârislerinin davetine icâbet etmekle gerçekleşir. Nûrî Efendi, bunu şöyle dile getirir.

Hû ile feth oldı çün milk-i 'amâ 'âşıklara
Ma'nîde meydân-ı 'ışkun topı hû çevgânı Hû[2244]

Bir pîr-i kâmil bul çalış nâ-puhtesin 'ışk ile piş
Gayb-ı 'amâya pek yapış çün sırr-ı insân gizlidür.[2245]

SONUÇ

Tasavvuf, ister bir bilim dalı, ister insanı, zamanı, mekânı ve bütünüyle hayatı anlamlandırma gayretleri açısından bir düşünce sistemi; yahut da bir yaşam biçimi olarak ele alınsın ilmî, edebî, felsefî yönden olduğu kadar ekonomik, psikolojik, sosyopsikolojik, eğitim ve hatta sanat açısından İslam kültürünün çok önemli bir unsuru ve zenginliğidir. Bu noktada tasavvufu, pozitivist hayat ve eğitim anlayışına sunmuş olduğu alternatif metotlar yönünden, yukarda ifâde edilen bilim dalları perspektifinden bir kez daha ele almak, insan merkezli bir hayat tasavvuru açısından büyük açılımlar sunacaktır. Bunun için de öncelikle, devâsa bir hacme sahip olan tasavvuf kültürünün iyi bilinmesi, eserlerin, görüşlerin ve mutasavvıfların hayatlarının tespit edilmesi şarttır. Süleymâniye Kütüphânesi müdürü sayın Nevzat

[2244] A. Nûrî, *Dîvân*, vr. 58a, Der- Beyân-ı Esrâr-ı İsm-i Hû Te'âlâ Şânuhû, 8.
[2245] Aynı eser, vr. 36a, Der-İrşâd-i min Talebi'l-Cânân ile'l-Kalbi ve'l-Vicdân, 2.

Kaya Bey'in bir ziyaretimiz esnâsında, kütüphânedeki eserlerinin yarıya yakınının tekke kütüphânelerinden devralındığı dile getirmesi, konunun önemine olduğu kadar zorluğuna da işâret etmektedir.

Buradan yola çıkarak biz de, önceliğin tarîkat kurucularına verilmesi gerektiğini düşünerek, Sivâsiyye'nin kurucusu kabul edilen Abdülehad Nûrî Efendi ve görüşlerini incelemeye çalıştık.

Nûrî Efendi, ilim ve tasavvufî hayat geleneği olan bir aileden geldiği gibi, babasını küçük yaşta kaybetmesi münâsebetiyle döneminin ünlü sûfîleri arasında yer alan dayısı Abdülmecîd-i Sivâsî'nin himâye ve sosyal çevresi içerisinde, üstelik İstanbul'da büyümüş ve yetişmiştir. Bu münâsebetle tefsir, hadis, fıkıh, akâid ilimlerini tahsil etmiş, özellikle tasavvuf ilminin teori ve pratiği hususunda derin bir vukûfiyet sahibi olmuştur. Arapça ve Farsça'ya son derece hâkim olup, eserlerinin büyük çoğunluğunu Arapça kaleme almıştır. Onun adına otuza yakın eser atfedilse de, yaptığımız incelemeler neticesinde bir kısım eserlerin değişik isimlerle kaydedildiklerini, bir kısmının da çeşitli eserler içerisindeki bölümler olduğunu tespit ettik. Bunun yanında, bazı eserlere maalesef kütüphâne kayıtlarında ulaşamadık. Tespit edebildiğimiz on dört eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri manzum ve Türkçe olup, divânıdır. Kalan on üç mensur eserin üçü Türkçe'dir. Bunlardan biri Hz. Peygamberin anne-babasının îmân üzere bulunduklarına dâir *Te'dîbü'l-Mütemerridîn* ismindeki kendi eserinin, diğeri Sünbül Sinan Efendi'nin semâ hakkındaki eserinin tercümesidir. Deverân-ı sûfiyye ile ilgili olan ve en çok tanınan eserinin "*Hâzâ Risâletü Hazret-i Şeyh Abdülehad en-Nûrî el-Halvetî fî-Hakki'd-Deverâni's-Sûfiyye*" ismiyle litografya baskısı yapılmış olan eseri de Türkçe'dir. Bu eser dışındaki on üç eser yazma halindedir. Eserlerinde derin bir ilmî vukufiyet yanında, sistematik ve metodik yön daha ilk bakışta dikkat çekmektedir. Nûrî Efendi, genellikle eserin

konusuna uygun kavramlarla Allah'a hamd ve senâ ile başlar, müteakiben eseri kaleme alma sebebini belirtir ve eserin bölümlerini kısaca tanıttıktan sonra âyet ve hadisler temelinde, selef âlim ve sûfîlerin de kanaatlerine yer vererek kendi görüşlerini ortaya koyar.

O, yaşadığı dönemin en ünlü sûfîsi kabul edilen Aziz Mahmud Hüdâyî ve şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî gibi devlet erkânı ile yakın diyaloglar içerisinde bulunmamış, mizaç olarak biraz daha içine kapalı bir kişiliğe sahiptir. Buna mukabil, Osmanlı tarihi içerisinde ortaya çıkan en önemli dînî-fikrî tartışmalarından biri olan Kadızâdeliler-Sivâsîler tartışmasının merkezinde yer almış ancak, tasavvufî düşüncenin yaratılanı yaratandan ötürü hoş görme prensibinden ve yukarda belirttiğimiz mizacının da etkisi ile olsa gerek, Kadızâdelilerin taciz ve tahriklerine karşın hiçbir zaman fiilî bir mücâdeleyi tasvip etmemiştir. Mutasavvıfları temsîlen, görüşlerini daha ziyâde ilmî platformda ortaya koymaya çalışmış, etrafındakilere de bunu tavsiye etmiştir. Diyebiliriz ki, bu tartışma ile ilgili mutasavvıflar cephesinde en fazla eser kaleme alan kişi odur. Olayların içerisinde fiilî olarak pek yer almaması nedeniyle olsa gerek tarih kitaplarında adından çok fazla söz edilmemiştir.

Nûrî Efendi'nin bu tartışmada sergilemiş olduğu ve aslında dönemin sûfîlerinin de ortak tavrı sayılabilecek insanlara, olaylara ve fikirlere karşı ilmî ve edebî zâviyeden bakarak orta yolu takip eden yaklaşım tarzı, bir yandan bu hasletleri kazandıran mektep konumundaki tasavvufun toplumun sosyal bütünlüğü açısından önem ve gerekliliğini ortaya koyarken; diğer yandan, Kadızâdeli bakış açısında olduğu gibi basit zâhire değil, hukûkun hikmetini kavramaya çalışan sûfîlerin İslamın tefhîm ve tebliğindeki konumu hususunda da tarihî bir örnektir.

Onun gibi tasavvufî birikimi olan bir tarîkat kurucusunun tasavvufî konularda beklenenden az eser vermesinin nedeni kanaatimizce Kadızâdelilerle mücâdele etmekten bu konuya fazla vakit ayıramamış olmasıdır. Hatta eserlerini tanıtırken de belirttiğimiz gibi onun eserlerinin çoğu Kadızâdelilerin iddialarını cevaplamak ve bu düşüncelerin toplumda oluşturabileceği yanlış anlamaları düzeltmek maksadıyla kaleme almıştır.

Nûrî Efendi, tasavvuf tarihinde nadir görülen ve yaklaşık bin altı yüz gün süren peş peşe kırk halvet çıkarmıştır. Sadece bu irâde tezâhürü dahi onun tasavvufî açıdan ne denli derin bir hayat yaşadığının göstergesidir. Osmanlı sûfîlerinin çoğu gibi vahdet-i vücûd görüşünü kabul etmiş, bu konuda müstakil bir eser kaleme almış, konuyla ilgili görüşlerini çeşitli şiirlerinde de dile getirmiştir. Görüşlerine en fazla müracaat ettiği sûfîlerin başında İbn Arabî gelmektedir.

XVII. yüzyılın çok önemli bir tekke şâiridir. Şiiri, dilindeki sadelik ve metod açısından Yunus Emre çizgisindedir. Şiirlerinin neredeyse tamamı tasavvufî muhtevâya sahiptir ve birkaç Arapça ve Farsça dışında sade bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Vezin ve muhtevâ açısından şiirinin kıymeti, kendisi hayatta iken fark edilmiş ve birçoğu kendi döneminin ve sonraki yüzyılların ünlü bestekarları tarafından bestelenmiştir.

Hayatı boyunca tavizsiz bir islâmî hayat sürdürme gayreti içerisinde olmuş, görüşlerinde tamamen sünnî tasavvuf anlayışını benimsemiş; itikad ve ibâdet açısından Tefsir, Hadis ve Kelam âlimlerinden ehl-i sünnet çizgisinde bulunanların fikirlerine eserlerinde yer vermiştir. İtikâdî ve amelî noktada ehl-i sünnet dışında bulunanların yanlışlıklarına dikkat çekerken, onun en çok hassasiyet gösterdiği konu, birazda Kadızâdeliler örneğinin tam karşısında durması münâsebetiyle olsa gerek,

ehl-i sünnet çizgisinde olduğunu iddia ettiği ve böyle göründüğü halde, inanç ve ibâdetlerinde samîmî olmayan riyâkarların durumudur. Ona göre, gaye Allah rızâsı olmak şartıyla bütün ilimlerin öğrenilmesi câizdir. Bir âlimde bulunması gereken en önemli husûsiyet, ilim-amel ve ihlas bütünlüğüdür. Bu şartları yerine getiren her mü'min de, Allah'ın evliyâsıdır.

Bu temel özelliklere sahip bir şahsiyet olan Abdülehad Nûrî Efendi, gerek ilmî yetkinliğinin ve gerekse tasavvufî derinliğinin ve samimiyetinin doğal bir neticesi olarak, zâhiri anlamda döneminin en önde gelen şeyhleri arasında görüldüğü gibi, bir çok büyük mutasavvıfın beyânı, kendisinin de Ayasofya Camii kürsüsünden "*Gönül maksûdunu buldu / Cihan envâr ile doldu / Bugün Nûrî imam oldu / Uyan gelsin bu meydâna*" şeklinde irticâlen dile getirdiği itirâfı ile, zamanının kutbu olarak kabul edilmiştir. Tasavvufî anlamda irşâd hizmetlerine devam ederken bir yandan da selâtin câmilerinden sırâsıyla Fâtih, Bâyezid ve Ayasofya câmilerinde Cuma vaizliği yapmıştır.

Çok sayıda kudretli halîfeler yetiştirmiş, zamanında İstanbul'un önemli kırk civârındaki tekkesi onun kurucusu olduğu Sivâsiyye'ye hizmet vermiştir. Ancak, XVIII. yüzyıldan itibâren Osmanlı devletinin kemâlden zevâle doğru yürümesine paralel olarak, Sivâsiyye'de gerek tekke ve gerekse hizmet verecek halîfeler yetiştirememiş olması sebebiyle devamlı bir küçülme ile, tekkelerin kapatıldığı XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde sadece iki şeyh ve bir tekke ile varlığını sürdürebilmiştir. Bunun yanında, Sivas'taki mevcûdiyetini koruyan Sivâsiyye'nin kendisinden ayrıldığı Şemsiyye kolunda da aynı tarihe kadar irşad hizmetleri devam etmiştir.

Son olarak diyebiliriz ki Abdülehad Nûrî Efendi, çok sayıda kıymetli eser kaleme almış velûd bir yazar, tasavvufî neş'e ile yazdığı onlarca şiiri ünlü

bestekarlarca bestelenmiş önemli bir tekke şâiri, yetiştirdiği büyük hâlifeler ve hizmet yürüttüğü onlarca tekke ve Sivâsiyye'nin müessisi olarak kendi döneminde ve sonraki yüzyıllarda birçok kişiyi etkilemiş XVII. yüzyılın en önde gelen sûfîlerinden biridir.

BİBLİYOĞRAFYA

a. Kitaplar

Abdülehad Nûrî, *el-'Adlü ve'l-İksât beyne't-Tefrîti ve'l-İfrât,* Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/6, vr. 104b-112a

....., *Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şuhûd,* Süleymâniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Bl., nr. 1193.

....., *Risâletün Müte'allikatün bi-Tayyi'l-Mekân,* Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/10, vr. 142b-144a

....., *Riyâzu'l-Ezkâr ve Hiyâzu'l-Esrâr,* Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan Bl., nr. 212.

....., *Kasmu'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne,* Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/2, vr. 19b-31b.

....., *İsbâtü'l-'Âlim ve'ş-Şu'ûr limen Kâne min-Ehli'l-Kubûr***,** Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/7, vr. 112b-124b.

....., *Risâletün Müteallikatün bi-Kavlihî Te'âlâ "ve en-Leyse li'l-İnsâni illâ mâ-Se'â***,** Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/8.

....., *İnkâzu't-Tâlibîn 'an-Mehâvi'l-Gâfilîn***,** Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827, vr. 133b-141b
....., *Hikmetü't-Te'âruz fî Sûreti't-Tenâkuz***,** Köprülü Ktp., nr. 1590
....., *Te'dîbü'l-Mütemerridîn***,** Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/4.
....., *Tercüme-i Te'dîbü'l-Mütemerridîn***,** Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Bl., nr. 1827/5.
....., *Risâletün fî-Deverâni's-Sûfiyye***,** Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl. nr. 3044/2.
....., *Terceme-i Risâle-i Deverâni's-Sûfiyye***,** Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bl., nr. 3122/2.
....., *Dîvân***,** Süleymâniye Ktp., Mihrişah Bl., nr. 159.
....., *Silsilenâme-i Abdülehad Nûrî*, . Süleymâniye Ktp., Çelebi Abdullah, 172, vr. 83a-86b. (Abdülehad Nûrî'ye ait omayıp, onun adına kayıtlıdır.)
Abdi-zâde Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi* (sad.: Ali Yılmaz-Mehmed Akkuş) Ank. 1986.
Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, *Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1987.
Abdulkadiroğlu, Abdulkerim-Özsoy, Ülkü Ayan, *Safranbolu Meşhurları,* 1. Baskı, Ankara 2000.
Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyî-nâme-i Abdî Paşa*, TTK Ktp., Yazma Eserler, nr. 44.
Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri*), Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi, haz: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul, 1995.
Abdülmecîd-i Sivâsî, *Dürer-i Akâid*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Bl., nr. 300/1.
....., *Miskâlu'l-Kulûb*, İ.Ü. Ktp. T.Y., nr. 2311.
....., *Mi'yâr-ı Tarîk*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan Bl., nr. 300/3.
....., *Firavun'un İmânına Dâir Risâle*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Bl., nr. 294/5.
....., *Dîvân*, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., TY 510/2 vr. 57a.
Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, I-II, Beyrut, 1351.
Adıvar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.
Addington, Jack Ensign*,% 100 Düşünme Gücü* (Çev:Birol Çetinkaya),İstanbul, trs., s. 132.
Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut, 1991.
Ahmed Naim, *İslam Ahlâkının Esasları*, sad.: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1945.
Ahmet Refik, *Osmanlı'da Hoca Nüfûzu*,Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.
Ahmed Rıf'at, *Lugat-i Tarihiyye ve Coğrafiyye*, Mehmed Bey Matbaası, İstanbul, 1300.
....., *Mir'atü'l-Makâsıd*, İstanbul, 1293.
....., *Tasvîr-i Ahlak*, *(Ahlak Sözlüğü)* sad.: Hüseyin Algül, İstanbul, trs.
Akar, Metin, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler*, KB. Yay., Ankara, 1987.
Akgündüz, Ahmet, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlîsi*, İstanbul, 1995.
Akkaya, Hüseyin, *Abdülahad Nûri ve Divanı,* Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.
Akkuş, Mehmed, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşakî (Salâhi)'nin Hayatı ve Eserleri*, MEB Yay., 1998.

Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, sad.: A. Arslan Aydın, Ankara, trs, s. 28;
Aksoy, Hasan, *Şemseddîn-i Sivâsî: Hayâtı, Eserleri ve Mevlidi*, basılmamış doktora tezi, MÜSBE, İstanbul, 1983.
Albayrak, Hâlis, *Kur'an'da İnsan- Gayb İlişkisi*, İstanbul, 1993.
Ali Ufkî, *Mevcmûa-i Sâz u Söz (Tıpkıbasım)*, haz: Şükrü Elçin, K. B. Yay., Ankara, 2000.
Altıntaş, Hayrani, *Marifetname'de Tasavvuf*, İstanbul, 1981.
....., *Tasavvuf Tarihi*, Ank., 1986.
Altunsu, Abdulkadir, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara, 1972, ss. 60-63;
Âmûlî, Abdullah Cevâdî, *Kur'an'da Kerâmet*, Türkçesi: Hicabi Kırlangıç, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s. 33.
Ankaravî, İsmâil, *Risâle-i Hüccetü's-Semâ* (Minhâcu'l-Fukarâ'nın sonunda), haz.: Saadettin Ekici, İnsan Yay., İstanbul, 1996.
....., *Minhâcu'l-Fukarâ*, haz.: Saadettin Ekici, İnsan Yay., İstanbul, 1996.
....., *Mecmûatü'l-Letâif ve Mecmûatü'l-Letâif (Şerhü'l-Mesnevî)*, İstanbul, 1289.
Arslan, Tekin, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, Ötüken Yay. İkinci Basım, İstanbul, 1999.
Aslan, Abdulgaffar, *Kur'an'da Vahiy*, (Basılmamış doktora tezi), Konya, 1997, ss. 89-92.
Âsım Efendi*, Kâmus Tercemesi*, c. III, s. 785.
Armaner, Neda, *İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi*, MEB. Yay., İstanbul, 1967.
Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisâtındaki Yeri*, Seha Neşriyet, İstanbul, 1992.
Arslan, Tekin, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, Ötüken Yay. İkinci Basım, İst., 1999.
Arvâsi, Abdülhakîm,*İslam Cezâ Hukûku* (Abdülhakîm-i Arvâsî'nin kendisine yöneltilen İslam Cezâ Hukuku'na dâir dokuz soruya cevap olarak kaleme aldığı, şahsî kütüphânemizde bulunan 42 sayfalık yazma nüsha), ss. 20-26.
....., Abdülhakîm, *Râbıta-i Şerîfe* (sad.: Necip Fazıl Kısakürek), İstanbul, 1994.
....., Abdülhakîm, *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye*, İstanbul, 1341.
Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Târihi*, MEB., Yay., İstanbul, 1970.
Aşkar, Mustafa, *Kaynakları Açısından Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür B., Yay., Ankara., 2001.
....., Mustafa, *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı*, Muradiye Vakfı Yay., Ankara, 1993.
....., *İskilipli Şeyh Muhyiddîn Yavsî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Verâ Yay., Ankara, 1996.
....., Mustafa, *Niyâzî-i Mısrî*, KB Yay., Ankara, 1998.
Aşkun, Vehbi Cem, *Sivas Şâirleri*, Sivas, 1948.
Ataç, Ali, *Kelam ve Tasavvuf Açısından Tevessül*, Basılmamış doktora tezi, İstanbul, 1993.
Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul, 1983.
....., Hüseyin, *İslam'ın İnanç Esasları*, Ankara, 1992.
Atâyî, Nev'izâde Atâullah, *Hadâiku'l Hakâik fî Tekmîleti'ş-Şakâik* (*Zeyl-i Şakâik*), neş.: Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1989.

Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, Ankara, 1992
....., *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara, 1974.
....., *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul, 1969.
....., *İnsan ve İnsanüstü*, Dergah Yay., İstanbul, 1985.
Ayangil, Ruhi, "*Uyan Ey Gözlerim*", Türk Müziği Orkestra ve Korosu tarafından hazırlanan Ali Ufkî Bey' in Mecmûa-i Sâz ü Söz isimli eserindeki ilâhîlerden on ikisini kapsayan ses kaseti (İstanbul, İnkılap Ltd. Şirketi, trs.)
Aydın, Hüseyin, *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara, 1976, s. 84;
Aynî, Mehmed Ali, *Hacı Bayram-ı Velî*, sad.: H. Rahmi Yananlı, Akabe Yay., İstanbul, 1986.
.....,*Tasavvuf Tarihi*, sad.: Hüseyin Rahmi Yananlı, Kitabevi Yay.İstanbul, 1992.
....., *Türk Ahlakçıları*, Kitabevi Yay., İstanbul, trs., s. 103;
Ayvansarâyî, Hüseyin, *Mecmuâ-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk, İstanbul 1985.
....., *Vefâyât-ı Selatîn ve Meşâhir-i Ricâl*, haz: Fahri, Ç.Derin, İstanbul, 1978.
....., *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, (İstanbul Camileri ve Dğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar) İşâret Yay., haz.: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, 2001.
Ayverdi, Samiha, *Abide Şahsiyetler*, KB Yay., İstanbul, 1976.
....., *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul, 1977.
Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev: Coşkun Üçok),KB. Yay., Ank., 1992.
Bağdâdî, el-Hatib, *Târîhu Bağdad*, Dârul'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, trs., c. III, ss. 75-76;
Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, İstanbul, 1951.
Baltacı, Cahid, *Tasavvuf Istılahları*, İstanbul, 1981.
Banarlı, N. Sami *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1979.
Bandırmalızâde, Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, İstanbul, 1306.
....., *Mecmûa-yı Tekâyâ,* (Dersaâdet), İstanbul, 1307.
Bayraktar, Mehmet, *İslam İbâdet Fenomolojisi*, Akçağ, Ankara, 1987.
....., *Kayserili Dâvûd (Dâvûdu'l-Kayserî)*, KB Yay., Ankara, 1988.
Bayram, Mikail, *Bâciyân-ı Rûm(Anadolu Seçukluları Zamanında Genç Kızlar Teşkilâtı)*, Konya, 1987.
Baz, İbrahim, *Abdülhakîm-i Arvâsî'nin Hayâtı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996.
Bekri Alaaddin, *Bir Çağın Öncüsü Abdülgani Nablûsî (Abdülgani en-Nablusi*), çev: Veysel Uysal, İnsan Yay., İstanbul, 1995.
Bilmen, Ömer Nasuhî*, Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l- Müfessirîn),* Bilmen Yay., İstanbul, 1974.
Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, 1990.
Boratov, Pertev Naili, *Zaman Zaman İçinde*, İstanbul, 1958.
Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, Leiden, 1937-1942.(GAL).
Bursalı, Mehmed Tâhir, *Meşâyih-i Osmâniyeden Sekiz Zâtın Terceme-i Ahvâli*, İstanbul, 1318.

....., *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On iki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul, 1317.
....., *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyıh, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcîm-i Ahvâli(Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyıh),* Haz.: M.Akif Eroğlu , İzmir, 1994.
....., *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmet Remzi Akyürek-Miftâhu'l-Kulûb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi* (Haz : Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000.
....., *Osmanlı Müellifleri*, haz.: A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yay. İstanbul., trs.
Bursevî, İsmail Hakkı, *Silsilenâme-i Celvetiyye*, Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, İst. 1291.
....., *Rûhu'l-Mesnevî*, İstanbul, 1287.
Carrel, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, Yağmur Yay., İstanbul, 1973.
....., *Dua*, çev.: M. Alper Yücetürk, Yağmur Yay., İstanbul, 1961.
....., *Yarınlara Doğru ve Dua*, çev.: Refiz Özdek, Yağmur Yay., İstanbul, 1977.
Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara, 1997.
....., *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, Muradiye Kültür Vakfı Yay., Ankara, 1994.
....., *İmam-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, İstanbul, 1999.
....., Ethem, *Allah Dostları-2*,Alperen Yay., Ankara, 2002.
Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı*, İstanbul'da Buharalı Bir Mutasavvıf Emir Buharî*, KB Yay., Ankara, 1998, ss. 1-30.
Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay., Ankara, 1997.
Cevherî, İsmâil b. Hamad, *es-Sıhah*, Beyrut, 1983.
Ceylan, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul, 2000.
Cîlî, Abdülkerim *İnsan-ı Kâmil*, çev.: Abdülkâdir Akçiçek, Üçdal Yay., İstanbul, 1966.
Clayer, Nathalie, *Mystques Etat et Societi Les Halvetis dans I'aire balqaninique de la fin du XVe siecle a nos jours*, Leiden, 1994.
....., *L'Albanie pays des derviches (1912-1967)*, Berlin, 1990, ss. 129-147.
Coşkun , Ali Osman, *Simkeşzâde Feyzî ve Dîvânı (İnceleme-Metin-İndeks)*, Gazi Ünv. SBE., (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1990.
Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, thk.: Abdurrahman Umeyra, Beyrut, 1987.
Çavuşoğlu, Semiramis, *The Kadizâdeli Movement: An Attemp of Şerî'at-Minded Reform in the Ottoman Empire*, (Basılmamış Doktora Tezi), Princeton University, 1990;
Çelik, Nilüfer, *Abdülahad Nûrî ve Divanını Tenkitli Metni* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), FÜSBE, Elazığ, 1999.
Çetin, Osman, *Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı*, İkinci Baskı, İstanbul 1990;
....., *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı*, İstanbul, 1981.
Çınar, Ali, *Seyyid Burhâneddîn Muhakik-i Tirmîzî ve Tasavvuf Düşüncesi*, AÜSBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996.
Dağıstânî, Ömer Ziyâeddîn, *Tasavvuf ve Tarîkatlarla İlgili Fetvâlar*, ter.: İrfan Gündüz-Yakup Çiçek), Seha Neşriyat, İstanbul, 1986, s. 28;
Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. III, s. 273-274.

Dâvût-i Kayserî, *Mukaddemât*, Kayseri, 1997.
....., *Risâle fî ilmi't-tasavvufi*, tahkik: Mehmet Bayraktar, *AÜİFD*, c. XXX, Ankara, 1988.
Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, sad.: Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1977.
Demirci, Mustafa, *Semâ Risâleleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜSBE., İstanbul, 1996.
Demircioğlu, Ziya, *Şeyh Şâban-ı Velî ve Postnişînleri*, Kastamonu, 1997, s. 26-27.
Demiriz, Yıldız, *Eyüp'de Türbeler*, KB. Yay., Ankara, 1989.
Destgayb, Hüseyin, *Nefs-i Mutmainne*, çev.: Aziz Çınar-şefik Onar, İnsan Yay., İstanbul, 1998.
Deylemî, Şûruveyh b. Şehredâr, *Kitâbu Firdevsi'l-Ahbar*, thk.: Fevvâz Ahmed Zemrelî, Muhammed el-Mu'tasımbillâh el-Bağdâdî, I-V, Beyrut, 1987.
Dihlevî, Şah Veliyyullâh, *Hücdetüllâhi'l,Bâliğa, (İslam Düşünce Rehberi)*, (çev.: Mehmet Erdoğan), İstanbul, 2003.
Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İst., 1996.
Doğrul, Ömer Rıza, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, İstanbul, 1948.
Ebu'l-Leys Muharrem Zilî, *Hediyyetü's-Sülûk fî Şerhi Tuhfeti'l-Mülûk,* Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi., nr. 910
Ebu'l-Leys Muharrem Zilî, *Kitâbu'l-Künûz*, Süleymâniye Ktp., Es'ad Efendi, nr. 2390.
Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillah el-Esbahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâyu'l-Asfiyâ*, I-X, Kahire, trs. c. I, s. 17-20;
Eflâkî, Ahmet, *Âriflerin Menkıbeleri,* çev: Tahsin Yazıcı, MEB Yay., Ankara, 1995.
Emiroğlu, İbrahim, *Sûfî ve Dil*, İstanbul, 2002.
Ensârî, Abdulhak*, Şeriat ve Tasavvuf*, çev.: Yusuf Yazar, Rehber Yay., Ankara, 1991, s. 55.
Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜİF. Vakfı Yay.,Beşinci Basım, İstanbul, 1997.
Erdemir, Avni, *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şâirleri*, Türk Sanatı ve Eğitimi Vakfı Yay., Ankara, 1999.
Erdoğan, Kenan, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara, 1988.
Erdoğan, Mustafa, *Türk Edebiyatında Muhammes*, KB Yay., Ankara, 2002, s. 10;
Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977.
Ergun, Sadettin Nüzhet, *Türk Şâirleri*, İstanbul, 1936-1945.
....., *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, İst., 1942.
Ergün Ender-Fatih Salgar,Serhan Aytan, *Dede Efendi Besteleri*, KB. Yay., Ankara, 1996.
Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, çev.: A. Arıtan, İstanbul, 1982.
....., *Sahip Olmak Ya da Olmamak*, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yay., İstanbul, 1997.
Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, İstanbul, 1310.
Esad Efendi, *Atrâbü'l-âsâr fî tezkireti urefâi'l-edvâr*, İÜ. Ktp., TY, nr. 6193, vr. 18b.
Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul, 1314.
Ezgi, Suphi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, İstanbul, 1933-53.
Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, çev: Ahmet Aslan, KB Yay., Ankara, 1990.
Fâtih Câmileri ve Diğer Tarihî Eserler, TDV Fatih Şubesi Yayını, ts., s. 287;
Fazlu'r-Rahman, *İslam*, ter.: Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, İstanbul, 1981, s. 171.

Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletüş'Şakâik fî Ehli'l-Hakâik*, (neşr.: Abdülkâdir Özcan), Çağrı Yay., İst., 1989.
Fırat, Erdoğan, *Şahsiyet Gelişiminde Tevbenin Fonksiyonu*, (Doçentlik Tezi, Ankara, 1982.
Fidan, Mehmet Emin, *Tarihi Gelişimi İçerisinde Sûfîlik*, İstanbul, 1997, ss. 131-132.
Filiz, Şahin, *İslam Felsefesinde Mistik Bilginin Yeri*, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s. 138.
Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut, 1991.
Freud, Sigmund, *Neue der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, (Psikanaliz Üzerine)*, çev.: A. Avni Öneş, Say Yay., İstanbul, 2001, s. 29-30.
Gazâlî, Ebû Hâmid, *İhyâ u Ulûmi'd-Dîn*, Temel Neşriyat, İstanbul, 1985.
....., *İhyâ u Ulûmi'd-Dîn*, ter.: Ahmet Serdaroğlu, İstanbul, 1975.
....., *Kimya-yı Saâdet*, çev: Faruk Meyan, Bedir Yay., İstanbul, 1979.
Gölpınarlı Abdülbâki, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul, 1992, s. 124.
....., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap ve Aka Yay., İstanbul, 1983.
....., *Türkiye'de Mezhepler ve Tarîkatlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, trs.Yay., İstanbul, 1977.
....., *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, Milliyet Yay., İstanbul, 1972.
....., *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkılap Kitabevi, İst., 1992.
....., *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Yay., İstanbul, 1977.
Gözütok, Şakir, *Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*, Seha Neşriyat, İstanbul., 1996.
Gül, Halim, *Mesnevî'de Kur'ânî Referanslar ve Kur'an Ayetlerine Getirilen İşârî Yorumlar*, (Basılmamış doktora tezi), Ankara, 2003, ss. 182-190.
Gültekin, Ahmet Nedim, *Gölcük Örcün Köyü ve Baba Sultan Zâviyesi*, Gölcük Belediyesi Kültür Yayınları, Gölcük, 1998.
Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâuddîn, *Câmiu'l-Usûl,(Velîler ve Tarîkatlarda Usûl)* ter.: Rahmi Serin, Pamuk Yay., İstanbul, 1977.
Günay, Umay, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifî*, Akçağ Yay., Ankara, 1999.
Gündoğdu, Cengiz, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî*, KB Yay., Ankara, 2000.
Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1989.
Güngör, Erol, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1991, s. 113.
Güneren, Hüseyin Şemsi, *Tasavvuf Mûsikisinde Sivâsî İlâhîleri*, Yayına haz., M. Fatih Güneren, Seçil Ofset, 2000.
Güneş, Mustafa, *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı Eserleri ve Dîvânı'ndan Seçmeler*, KB Yay., Ankara, 1998.
Gürer, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî (Hayatı/Eserler/Görüşleri)*, İnsan Yay., İstanbul, 1999.
Gürsoy, Kenan, *Ekzistans ve Felsefe Üzerine Görüşler*, Akçağ Yay., Ankara, 1988.
....., J.*P. Sartre Ateizmin Doğurduğu Problemler*, Ankara, 1991, s. 51;
Güzel, Abdurrahman, *Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara, trs.
Hakîm Suad, *el-Mu'cemu's-Sûfiyye*, Beyrut, 1981.
Hakîm Ebû Abdillâh Muhammed, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, thk.: Osman İsmâil Yahyâ, Beyrut, 1965, s. 166.

....., *Nevâdıru'l-Usûl fî Ma'rifeti Ehâdîsi'r-Rasûl*, Thk.: Mustafa Abdulkâdir Atâ, I-II, Beyrut, 1992.
Hâlâ Âsitâne-i Aliyye'de ve Civârında Vâki Olan Dergah ve Zâviye, Hânkâh ve Mahall-i Zikrullah, Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 1825 (Âsitâne).
Halaçoğlu, Yusuf, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1996.
Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn* (I-VIII), thk.: Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim Sâmirî, Beyrut, 1988.
Hammer, Joseph von, *Osmanlı Tarihi*, çev.: Mehmet Ata, Bugünkü Dile Özetleyerek Yeniden Yazan: Abdülkadir Karahan, MEB Yay., İstanbul, 1991.
Hânî, Muhammed b. Abdullah, el-*Behçetü's-Seniyye*, Kâhire, 1308.
Hanry Seraure, *Mistisizm, Gizemcilik, Tasavvuf*, çev.: Nihal Önal, Varlık Yay., İstanbul, 1967.
Harîrîzâde Mehmed Kemâleddîn, *Tibyânu Vesâili'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Terâik*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Bl., nr. 430-432.
Haskan, Mehmet Mermi, *Eyüp Tarihi*, Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı Yay., İstanbul, 1993.
Haydar Bammat, İslâmiyetin Mânevî ve Kültürel Değerleri, ter.: Bahadır Dülger, Ankara, 1963.
Herevî, Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed Ensârî, *Menâzilü's-Sâirîn*, Kâhire, 1908, s. 28;
Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1993.
Heyet, *Evliyalar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, 1992.
Heyet, *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul.
Heyet, *Meydan Larousse*, İstanbul, 1992.
Heyet, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yay. İstanbul, 1996.
Heyet, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul, 1999.
Heyet, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/İsimler/Eserler/Terimler)*, Dergah Yay., İstanbul, 1977, c. 1, s. 17.
Heyet, *Türkiye Tarihi 3* (*Osmanlı Tarihi*), Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 22.
Hıfnî, Abdulmü'min, *Mu'cemu Mustalahâtı's-Sûfiyye*, Beyrut, 1987.
Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, İstanbul, 1325.
Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakîkat Bilgisi)*, ter.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1996.
Hulvî, Mahmud Cemâleddîn, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye* (haz: M. Serhan Tayşi), M.Ü.İ.F. Vakfı Yay., İstanbul, 1993.
Hüseyin Saadettin Efendi, *İlm-i Tasavvuf*, İstanbul, 1341.
Hüviyet, Bekir, *Beş Mürebbi*, Milliyet Matbaası, 1931.
Hyrum, W. Smith, *Hayat ve Zamanı Yönetmede 10 Doğal Yasa*, İstanbul,2000.
İbn Arabî, *el-Futuhâtu'l-Mekkiyye*, thk. Osman Yahya, Kahire, 1972.
....., *Mu'cemi Istılâhâti's-Sûfiyye*, Beyrut, 1990.
....., *Fusûsu'l-Hikem*, thk.: Ebu'l-Alâ Afîfî, Beyrut, 1980.
İbnu'l-Cevzî, *Telbîsu'l-İblîs*, Dımaşk, 1396, s. 341-373.
İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebûbekr Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Evliyâ*, Thk.: Mecdî es-Seyyid İbrâhim, Kâhire, trs., ss. 65-66.
....., *Muhâlefetü'n-nefs*, thk.: Ebû Hâtim Abdullah eş-Şarkâvî, Beyrut, 1988.
İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil*, (Tasavvufun Mahiyeti), Dergah Yay., İstanbul, 1984.

....., *Mukaddime*, ter.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1982.
İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr, *Kitâbu'r-rûh*, thk.: Muhammed Şerif Sukker, Beyrut, 1991, s. 462-463;
....., *Medâricü's-sâlikîn*, Kâhire. trs.
İbn Kesir, İmâdü'ddîn, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm (Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*), ter.: Bekir Karlıağa-Bedrettin Çetiner, İstanbul, 1983, c. I, ss. 210-212.
İbn Manzur, *Lisânu'l Arab*, haz.: Yûsuf Hayyât-Nedim Mar'aşlı, Beyrut, 1970.
İbn Mübârek, Abdullah, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik*, ter.: M. Adil Teymur, İstanbul, 1992.
İbn Teymiye, Takuyyuddîn Ahmed, *Siyâset (es-Siyâsetü'ş-şer'iyye)*,ter.: Vecdi Akyüz, Dergah Yay., İstanbul, 1985.
....., *Mecmû'u Fetevâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiye*, Tertib: Abdurrahman b. Muhammed el-Âsimî, I-XXXVII, Riyad, 1991, c. XI, s. 443.
İbrahim Hâs, *Menâkıb-Nâme-i Hasan Ünsî*, haz: Mustafa Tatçı, KB Yay., Ankara, 2002.
İbrahim Rakım, *Vâkıat-ı Mısrî*, Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 790.
İkbal, Muhammed, *Hicaz Armağanı*, ter.: Ali Nihat Tarlan, İstanbul, 1968, s. 59.
....., *Benlik ve Toplum*, çev.: A. Yüksel, Eksen Yay., İstanbul, 1990, ss. 31-32.
İmam Rabbânî, *Mektûbât*, çev.: Abdulkâdir Akçiçek, İstanbul, 1979, c.I, s. 381.
İnalcık, Halil, *The Ottoman Empire*, London, 1973.
İpekten, Haluk, *Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ankara, 1996, s. 30.
İz, Mahir, *Tasavvuf*, Kitabevi Yay., İstanbul, 1997.
İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev.: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat,
Johnson, Paul E., *Psychology of Religion*, Newyork and Nashville: Abingdon-Cokesbury Press, 1945.
Jung, Carl Gustav, *Pschology and Religion*, London 1969.
....., *Psikoloji ve Din*, çev.: Raziye Karabey, Okyanus Yay., İstanbul, 1998.
Kabaklı, Ahmed, *Türk Edebiyatı*, Türkiye Yayınevi, İst., 1968.
Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler,* Uludağ Yay., Bursa, 1993.
....., *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yay., İstanbul, 1990.
....., *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul, 1990.
....., *Niyazi-î Mısrî*, TDV Yay., Ankara, 1994.
....., *İbn Teymiye'ye göre İbn Arabî*, Asistanlık Tezi, Bursa, 1980, s. 56.
Karaalioğlu, Kemal Seyit, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, trs.
Karaman, Hayrettin, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi*, Nesil Yay., İstanbul, trs.
Kâşânî, Abdürrezzak, *Mu'cemi Istılâhâti's-Sûfiyye*, Kahire, 1992.
Kaşgarlı Mahmud, *Dîvân-ı Lügati't-Türk*, çev.: Besim Atalay, Ankara, 1985, c. I, s. 36, 197;
Katip Çelebi, *Mîzânu'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ehakk (İslam'da Tenkit ve Tartışma Usûlü)*, haz: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul, 2001.
....., *Mîzânu'l-Hak fi İhtiyâri'l-Ehak*, haz.: Orhan Şaik Gökyay, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.

....., *Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar (Düstûru'l-Amel li-Islâhi'l-Halel*), haz.: Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982.
....., *Fezleke-i Katip Çelebi*, İstanbul, 1287.
Kavruk, Hasan, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı,* MEB. Yay., Ankara, 2001.
Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, İstanbul, 1901.
Kelâbâzî, *Ta'arruf(Doğuş Devrinde Tasavvuf),* ter.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1992.
Kemikli, Bilal, *Sun'ullah Gaybî Dîvânı* (inceleme-metin), MEB Yay., İstanbul, 2000.
Kemiksizzâde Saffet Mustafa, *Nuhbetü'l-Âsâr min Ferâidi'l-Eşâr*, İÜ. Ktp., Türkçe yazma, nr. 6189.
Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü Bursa Eski Eserler Kütüphanesi*, nr.: 4519-4522.
Kılıç, M. Erol, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*,(Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995.
Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Konya, 1994.
Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı 'Alâ-i*, haz.: Hüseyin Algül, Tercümen 1001 Temel Eser, trs.
Kısakürek, Necip Fazıl, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, Büyük Doğu Yay., İstanbul, 1997.
Kocatürk, Mahir Vasfi, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yay., Ankara, 1970.
Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, sad: Zuhuri Danışman, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1985.
Konuk, A. Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme Şerhi*, İstanbul, 1988.
Kosal, Cüneyd ve Diğ., *İlâhîler*, Yapı ve Kredi Yay., İstanbul, 1986. s. 37.
Konur, Himmet, *İbrâhîm Gülşenî (Hayatı, Eserleri, Görüşleri), İnsan Yay*., İstanbul, 2000.
Konyalı, İ.Hakkı, *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*, İstanbul, 1950.
....., *Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960.
Köknel, Özcan, *Aile ve Toplumda Ruh Sağlığı*, İstanbul, 1981.
Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, TTK Basımevi., Ankara, 1959.
....., *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB. Yay.,Yedici Baskı, Ankara, 1991.
....., M.Fuad, *XVII. Yüzyıl Halk Şâirleri*, Ankara, 1962.
Köksal, M. Fatih, *Kayserili Dîvân Şâirleri*, Geçit Yay., Kayseri, 1998.
Kurnaz, Cemal-Tatçı, Mustafa, *Türk Edebiyatında Hû Şiirleri*, Bizim Büra Yay., Ankara, 2000, ss. 116-117.
....., Tatçı, Mustafa, *Türk Edebiyatında Şathiyye*, Akçağ Yay., Ankara, 2001.
Kurt, Ali Vasfi, *Ricâlu'l-Gayb ve Abdal Hadisleri*, (Basılmamış doktora semineri), Ankara, 1990.
Kurt, Hüseyin, Hasîrîzâde Mehmed Elîf Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s. 170.
Kuşeyrî, Abdülkerîm, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyyetü*, thk.: Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Beyrut, 1998.
....., *er-Risâletü'l-Kuşeyriyyetü* (Kuşeyri Risâlesi) haz.: Süleyman Uludağ, Ankara, 1991.

Küçük, Hasan *Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerinendeki Müspet Tesirleri*, İstanbul, 1976, ss. 150-191;
Küçük, Hülya, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, Esra Yay., Konya, 1997.
Küçükdağ, Yusuf, *II. Bayezid, Yavuz ve Kanunî Devirlerinde Cemâli Ailesi,* Aksarayî Vakfı Yay., İstanbul, 1995.
La'lizâde Abdülbâki, *Tarîkat-ı Aliyye-i Bayramiyye'den Tâife-i Melâmiyye'nin An'ane-i İrâdetleri (Sergüzeşt)*, İstnbul, 2001.
Lekesiz, M.Hulusi, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivî Mehmed Efendi ve Fikirleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997.
Levend, Âgah Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1984.
Lewis, Bernard, *İslâm'ın Siyasal Dili* (Çev.: Fatih Taşar), İstanbul, 1992.
....., *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire*, Norman: University of Oklahama Press, 1963.
Makdisî, İzzuddîn Abdüsselâm el-Makdisî, *Hallu'r-rumûz ve Mefâtîhu'l-Künûz (Sırların Çözümü ve Hazînelerin Anahtarı*), çev: Hayri Kaplan, İnsan Yay., İstanbul, 2001.
Maturîdiyye Akaidi, ter.: Bekir Topaloğlu, DİB Yay., Ankara, trs., s. 97.
May, Roller, *Kendini Arayan Adam*, ter.: Ayşen Karpat, Kuraldışı Yay., İstanbul, 1998.

Mehmed Halife, *Tarihi Gılmani*, haz.: Kamil Su, MEB Basımevi, İstanbul 1976.
Mehmed Murad, *Tarih-i Ebu'l-Fâruk*, Matbaa-i Amidi, İstanbul,1329.
Mehmed Raşid, *Raşid Târihi*, (Matbaa-i Âmire), İst., 1282.
Mantran, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev: Server Tanilli, İstanbul, 1992.
Mehmed Sami', *Esmâr-ı Esrâr*, İstanbul, 1316.
Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmâni (The Ottoman National Biography),*I-IV, İstanbul, 1308/1890-1315/1897.
....., *Sicill-i Osmâni,*Haz: Nuri Akbayır, Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Kalkınma Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1996.
Mevlânâ, Celâleddin Muhammed b. Muhammed b. El-Hüseyn el-Belhî er-Rûmî, *Mesnevî-i Şerif*, Aslı ve sadeleştirilmişiyle manzum Nahifî tercemesi, I-IV, haz.: Amil Çelebioğlu, MEB Yay., c. I, ss. 23-26.
....., *Dîvân-ı Kebîr*, haz.:Abdülbâki Gölpınarlı, KB Yay., Ankara, 2002, c. VII, s. 6609.
....., *Fîhi Mâ Fîh*, çev.: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, MEB Yay., İstanbul, 1990, s. 36.
Miguel, Andre, *İslam ve Medeniyeti* , (çev. Ahmet Fidan-Hasan Menteş), Ankara, 1991.
Mirzâzâde Sâlim Mehmed Emin, *Tezkire*, (*Sâlim Tezkiresi*), Süleymâniye Ktb., Lala İsmâil Bl., Nr. 317.
Morgan, Clifford, *Psikolojiye Giriş*,(çev.: Kurul), Ank., 1984.
Muallim Cevdet, *Mekteb ve Medrese*, haz.: Erdoğan Erüz, Çınar Yay., İstanbul, 1978.
Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı (The Message of The Qur'ân)*, çev.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşâret Yay., İstanbul, 1999.

Muhammed Parsâ, *Tevhide Giriş*, ter.: Ali Hüsrevoğlu, İstanbul, 1988, s. 409-417, 568-594,
Muhâsibî, Ebû Abdillah el-Hâris b. Esed, *Âdabu'n-nufûs*, Kâhire, 1992;
Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
Mustafa b. Şemseddîn, *Ahter-i Kebîr*, Dersaâdet, 1316.
Mustafa Nuri Paşa, *Netâicü'l-Vukûât*, sad.: Neşet Çağatay, TTK Basımevi, Ankara, 1987.
Mustafa Lütfî, *Tuhfetü'l-Asrî fî Menâkıbi'l-Mısrî*, Emirî Matbaası, Bursa, 1309.
Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyıh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1989, ss. 70-71;
....., *Hülâsâtü'l-Hediyye*, Millet Ktp., Ali Emirî Bl. nr. 1082.
....., *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nesebi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, KB Yay., Ankara, 2000.
....., *Terâcim-i Ahvâl-i Şüyûh-ı Ayasofya*, Sül. Ktp., Es'ad Ef., 1716/2.
....., *Risâle-i Bayramiyye-i Melâmiyye*, Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1164.
Naimâ, Mustafa Efendi, *Naîmâ Tarihi,(Ravzatü'l-Hüseyn fî Hülâsât Ahbâri'l-Hafîkâyn*), çev: Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul, 1967.
Namlı, Ali, *İsmâil Hakkı Bursevî*, İnsan Yay., İstanbul, 2001, s. 25.
Nasuhioğlu, Rüknüddîn, *Şeyh Muhammed Nasûhî Hayatı, Eserleri, Dîvânı, Mektupları*, Yeni Yazıya Aktaran: Kemal Edip Kürkçüoğlu, Âlem Yay., İstanbul, trs.
Nazmî, Muhammed, *Hediyyetü'l-İhvân,*(Osman Türer tarafından hazırlanan doktora tezi olarak hazırlanan tahkikli metin), Ankara, 1982.
....., *Dîvân*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine, nr. 920.
....., *Mi'yâr-ı Tarîkat-ı İlâhî*, Süleymâniya Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 693.
Necmeddîn-i Kübra, *Risâle ile'l-Hâimi'l-Hâif min Levmeti'l-Lâim (Tasavvufî Hayat)*, trc. Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul, 1980.
Nedvî, Abdü'l-Bârî, *Tasavvuf ve Hayat,* ter.: Mustafa Ateş, TDV Yay., Ankara, 1998, s. 103.
Nedvî, Ebu'l-Hasan, *İslam Önderleri Tarihi*, ter.: Yusuf Karaca, İstanbul, 1992, c. III, s. 165.
Nesefî, Azîzüddîn, *Tasavufta İnsan Meselesi (İnsan-ı Kâmil*), ter.: Mehmet Kanar, Dergah Yay.,İstanbul, 1990, s. 72.
Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olarak Ahîlik*, Ankara, 1989.
Nicholson, Reynold A., *The Mystics Of Islam(İslam Sûfileri)* Trc.: Heyet), KB. Yay., Ankara, 1978.
....., *Fi't-tasavvufu'l-İslâmî ve Târîhih*, Arapçaya çev.: Ebu'l-A'lâ Afîfî), Kahire, 1956.
Niyazî-i Mısrî, *Mavâidü'l-İrfân (İrfan Sofraları)* notlarla çev.: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, trs.
Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı*, İstanbul, 1980.
.....,Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı olarak Menâkıbnâmeler*, TTK. Yay., Ankara, 1997.
....., *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıl)*, TTK Yay., Anklara, 1992.
....., *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, İstanbul, 1998.

....., *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yâhut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara, 1985.
Oğlanlar Şehyi İbrahim, *Müfîd-i Muhtasar*, haz.: Bilal Kemikli, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.
Onay, Ahmet Talat, *Tokatlı Âşık Nûrî*, Çankırı, 1933.
Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadî ve Sosyal Değişim-Makaleler I*, Ankara, 2000.
Ozak, Muzaffer, *Gülzar-ı Ârifân*, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul,1969,s. 169-170.
Öcalan, Hasan Basri, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, Gaye Kitabevi, Bursa, 2000.
Öğke, Ahmet, *Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî (Hayatı, Eserleri, Görüşleri),* İnsan Yay., İstanbul, 2001.
....., *Kur'an'da Nefs Kavramı*, İnsan Yay., İstanbul, 1997.
Ömer Fânî, *Âdâbu't-Tarîka*, İÜ Ktp., AY, nr. 3808, vr. 1a.
Öngören, *Fatih Devrinde Belli Başlı Tarîkatlar ve Zeyniyye*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990.
....., *Osmanlılar'da Tasavvuf (Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ-XVI Yüzyıl*), İz Yay., İstanbul, 2000, ss. 245-310;
Öymen, Raşit H., *Eğitime Giriş*, MEB. Yay., Ankara, 1979.
Öz, Tahsin, *İstanbul Câmileri*, İstanbul, 1962.
Özbaylar, Sabri, *Eşik-Altı Tenbihlere Reaksiyon ve Şahsiyet Faktörleri*, İÜEF. Yay., İstanbul, 1964.
Özcan, Nuri, *Onsekizinci Asırda Osmanlılarda Dînî Mûsiki*, MÜSBE, Doktora Tezi, 1982.
Özdamar, Mustafa, *Dersaâdet Dergahları*, Kırk Kandil Yay., İstanbul, 1994.
....., *Pîrân*, Kırk Kandil Yay., İstanbul, 2002.
....., *Ahmet Âmiş Efendi*, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul, 1997.
Özelsel, Michaele Mihriban, *Halvette 40 Gün- Psikolog Dervişenin Halvet Günlüğü ve Bilimsel Çözümlemesi*, Kaknüs Yay., 2002, ss. 137-145.
Özgür, Tahir, *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul, 1983.
....., *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*, Ank., 1990, ss. 440-441
Özhan, Ahmet, *Server Nebî* isimli kaset, Zafer Sesli Yayınları, İstanbul, 1993.
Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1977.
....., *Osmanlı Devleti Tarihi*, KB Yay., Ankara, 1998.
....., *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.
Öztürk, Necati, *Islamic Ortodoxy, Among The Ottomans In The Seventeenth Century With Special Referance to The Qâdı-zâdeMovement*, (Basılmamış Doktora Tezi), Edinburg Üniversitesi, 1981;
Pakalın, M.Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (I-III), MEB Yay. İst., 1993.
Rağıp el-Isfahânî, *Müfredât*, Kahraman Yay., İstanbul, 1986.
Raif, Mehmed, *Mirât-ı İstanbul*, (Notlarla Yay.: G. Kut – H.Aynur), İstanbul, 1996.
Recep Sivâsî, *Necmü'l-Hüdâ fî Menâkıbı'ş-Şeyh Şemseddin Ebu's-Senâ*, Süleymâniye Ktp., Lala İsmâil Kitaplığı, nr. 694/2.
Recep es-Sivâsî, *Hidayet Yıldızı (Necmü'l-Hüdâ)*, Ter: Hüseyin Şemsi Güneren, Haz.: M.Fatih Güneren, Seçil Ofset, İstanbul, 2000.
Rıdvan, Nâfiz-İsmâil Hakkı, *Sivas Şehri*, İstanbul, 1928 /1346.
Safa, Peyami, *Mistisizm*, Babıâli Yay., İstanbul, 1961, ss. 80-82.

Safâyî, Mustafa, *Tezkiratu'ş-Şuarâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Bl., nr. 2549, vr. 266a.)
Safer Baba, *Istılâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye- Tasavvuf Terimleri*, Heten Keten Yay., İstanbul, 1998, s. 218.
Safî, Ali b. Hüseyin, *Reşahât-ı Aynü'l-hayât*, sad.: Necip Fâzıl Kısakürek, İstanbul, trs.
Sahih Ahmed Dede, *Mecmûatü't-Tevârih-i Mevleviyye*, , Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 5446.
Said Havva, *Ruh Terbiyemiz*, İstanbul, 1986.
Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, Adam Yay., İstanbul, 1982, s. 188.
....., *Ben Rüzgar Sen Ateş*, çev.: Senâil Özkan, Ötüken Yay., İstanbul, 1999.
Sâkıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, Matbaa-i Vehbiyye, Mısır, 1283.
Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde-i ve'l-Meâd*, İstanbul, 1288.
Savaş, Saim, *Bir Tekke'nin Dînî ve Sosyal Tarihi-Sivaslı Ali Baba Zâviyesi*, Dergah, Yay., İstanbul, 1992.
Selvi, Dilâver, *İslamda Velâyet ve Kerâmet*, Ümran Yay., İstanbul, 1990, ss. 11-12;
....., *Mürşid-i Kâmil, İntisab ve Cemaat*, İstanbul, 1995, ss. 182-184;
Serin, Rahmi, *İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, Petek Yay., İstanbul., 1984.
Serrâc, Ebû Nasr, *el-Lüma' (İslam Tasavvufu)*, haz.: Hasan Kâmil Yılmaz, İstanbul, 1996.
Sertoğlu, Midhat, *IV. Murad*, KB. Yay., Ankara, 1987.
Seyyid Abdülehed Nûrî, *Mev'iza-i Hasene,* trc: Mehmet Can, Osmanlı Yayınevi, İstanbul, 2000.
Shaw, Stanford, *Osmanlın İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, 1982.
Solakzâde, Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, haz: Vahid Çabuk, KB Yay., Ankara, 1989.
Sunar, Câvit, *Mistisizmin Ana Hatları*, AÜİF. Yay., Ankara, 1966.
....., *Mistisizm Nedir*, İstanbul, 1979.
Suyûtî, Celâleddîn, *Kabir Âlemi* (*Âlem-i Berzah),* ter.: Bahaeddin Sağlam, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1990.
Suyûtî, Celâluddîn, Abdurrahman b. Ebîbekr, *Câmiu's-sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*, I-II, Beyrut, 1981, c. II, s. 465;
Sûzî, Ahmed Efendi, *Silsile-i Pîrân li Meşâyihi'l-Halvetiyye*, Süleymaniye Ktp., Osman Huldi Öztürkler, nr. 63.
....., *Dîvân-ı Sûzî*, Mustafa Efendi Matbaası, İstanbul, 1290.
Sühreverdî, *Avârifu'l-Meârif*, haz: H.Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, İslam Dergisi Hediyesi, İstanbul, 1990.
Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*, ter.: Süleymen Ateş, Ankara, 1981.
Şarkâvî, Hasan, *Mu'cemu Elfâzı's-Sûfiyye*, Kahire, 1992.
Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yay., İstanbul, 1964.
Şeker, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması,* Ankara 1991.
Şemseddin Samî, *Kâmus-i Türkî*, İstanbul, 1317.
Şemseddîn-i Sivâsî, *Gülşen-âbâd* (nşr. Hasan Aksoy), İst. 1990.

Şengel, Ali Rıza, *Türk Musikîsi Klasikleri* , Yayına Haz.: Yusuf Ömürlü-Abdulkadir Töre. Kubbealtı Yay., 1982.
Şentürk,Habil, *Psikolojik Açıdan Hazret-i Peygamberin İbâdet Hayâtı*, Bahar Yay., trs.
Şeşen, Ramazan – İzgi, Cevat – Akpınar, Cemil, *Köprülü Kütüphânesi Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1406/1986.
Şevkânî, *Katru'l-Velî 'alâ hadîsi'l-velî*, Dr. İbrâhim Hilal, Külliyetü'l-Benât, Câmiatü Ayni Şems, Yrs., Trs. s, 236-237;
Şeyhî, Mehmed Efendi, *Vekâyiu'l-Fudalâ,* haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1989.
Tabibzâde Zâkir Mehmed Şükrü, *Die Istanbuler Derwish-Konvente Und Ihre Scheiche (Mecmûai Tekâyâ)*, haz. M. Serhan Tayşi, Berlin, 1980.
Tabibzâde Zâkir Mehmed Şükrü, *İstanbul Hânkâhları Meşâyihi*, haz: Turgut Kut, Harvard, 1995.
Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul , 1973, s. 141;
Tanevî, Şeyh Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, haz.: H. Zaferullah Daudî-Ahmet Yıldırım, Umran Yay., İstanbul, 1996.

Tansel, Selahattin, *Fatih Sultan Mehmetin Siyasi Ve Askeri Faaliyetleri*, MEB Yay., İstanbul, 1999.
Târîh-i Râşid, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1282, c.V, ss. 210-212;
Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Mevzûâtu'l-Ulûm*, İstanbul, 1312.
Taşköprülüzâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'maniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (nşr: A.Suphi Fırat), İÜEF. Yay., İstanbul, 1985.
Tatçı Mustafa - Çeltik, Halil, *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Tâbirnâmeleri* Akçağ Yay., Ankara, 1995.
....., *Yunus Emre Divânı*, Tenkitli Metin, KB Yay., Ankara, 1990, s. 384.
Taylan, Necip, *İslam Felsefesi*, İstanbul, 1985.
Tehânevî, Muhammed A'la b. Ali, *Kitâbu Keşşâf-ı Istılâhâti'l-Fünûn*, Beyrut, trs.
Temren, Belkıs, *Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi*, Ankara, 1995.
Tevfîk, *Mecmûatü't-Terâcim* , İÜ Ktp., TY. nr. 192. (Tevfik, *Tezkire*)
Tezeren, Ziver, *Seyyid Aziz Mahmut Hüdâyî Dîvânı*, İstanbul, 1985, c. II, s. 31.
Tıblavî, Mahmud Sa'd, *İbn Teymiye'de Tasavvuf (et-Tasavvuf fî Turâs İbn Teymiyye)*, çev.: Ali Durusoy, İnsan Yay., İstanbul, 1989.
Tirmîzî, Seyyid Burhâneddîn Muhakik, *Maârif,* çev.: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara, 1972.
Togan, Z. Velîdî, *Umûmî Türk Tarihine Giriş*, İÜEF Yay., İstanbul, 1970, s. 370.
Toparlı, Recep, *Abdülmecîd-i Sivâsî Dîvânı*, Dilek Matb., Sivas, 1984.
Topbaş, Osman Nûri, *İmandan İhsana Tasavvuf*, Erkam Yay., İstanbul, 2002, ss. 129-147.
Topçu, Nurettin *İslam ve İnsan Mevlânâ ve Tasavvuf*, Dergah Yay., İstanbul, 1988, s. 15-19.
Topçular Kâtibi, *Abdülkâdir (Kadrî)Efendi Târihi*, haz.: Ziya Yılmazer, İÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990.
Torun, Ali, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler*, KB Yay., Ankara, 1998.
Tosun, Necdet, *İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet*, İstanbul, 1995, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 21.
....., Necdet, *Bahâeddîn Nakşbend*, İnsan Yay., İstanbul, 2002.

Töre, Abdulkâdir, *Türk Musikîsi Klasikleri* , haz.: Yusuf Ömürlü, Kubbealtı Yay. İstanbul, 1984.
Trimingham, J. Spencer, *The Sufî Orders in İslam,* Oxford, 1973.
Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, 1985.
Tuman, Nail, *Tuhfe-i Nâilî, (Divan Şairlerinin Muhtasar Biyoğrafileri),*31 Mart 1949, "Nûrî" md., c. 2, s. 1103.
Tura, M. Nusret, *Gönül ve Aşk*, İnsan Yay., İstanbul, 1995.
Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1980.
Türer, Osman, *Şeyh Mehmed Nazmî, Hayatı, Eserleri ve Hediyyetü'l-İhvân*'ı *–II* (Metin), AÜİF, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1982.
Türer, Osman, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.
....., Osman, Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi, Seha Neşriyat, İstanbul, 1995.
Uğur, Ali, *The Ottoman Ulemâ in The Med-17 th Century an Analysıs of Vakâ'iü'l-Fuzalâ of Mehmed Şeyhî Efendi*, Berlin, 1986.
Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul, 1991.
....., *İslam Düşüncesinin Yapısı*, Dergah Yay., İstanbul, 1999, ss. 68-69
....., *İslam Açısından Mûsikî ve Semâ'*, Uludağ Yay., Bursa, 1992
Unat, Faik Reşit, *Hicrî Takvimleri Milâdi Tarihe Çevirme Kılavuzu*, TTK. Basımevi, Ank., 1994.
Ustaoğlu, Seyyid Osman, *Geçmişten Günümüze Tarîkatlar ve Silsileleri*, Ustaoğlu Yayıncılık, Ankara, 2002.
Uşşâkîzâde, Seyyid İbrahim, *Zeyl-i Şakâik* (Hans Joachim Kissling tarafından önsöz ve alfabetik fihrist ilavesiyle yapılan tıpkıbasım), Wiesbaden 1965.
Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivâyetler*, Yediveren Yayınları, Konya, 2001.
Uzun, Mustafa, *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri ve Miskinlik-nâme Mesnevîsi*" (Basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1982.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1988.
....., Hakkı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara, 1988.
Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Düşüncesi*, İÜEF Yay., İstanbul, 1946, s. 198.
Ülgener, Sabri F., *İktisâdî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul, 1991.
Ünlü, Rıza-H. Ömer Cevâhiroğlu-Adem Çevik, *Tarih Boyunca Gerede*, İstanbul, 2000.
Vassaf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309.
....., Hüseyin *Sefîne-i Evliyâ I-II*, (Haz: Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), Seha Neşriyet, İstanbul, 1990, 1999.
Vicdânî, Sâdık, *Tomar-ı Turûk-ı 'Aliyye (Tarîkatlar ve Silsileleri)*, haz: İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995.
www. sivas.gov.tr
www. halvetisivasi.4t.com
Yakıt, İsmail, *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Yay., İstanbul, 1992.
Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, *Tarîkat Kıyafetlerinde Sembolizm (Mecmû'atü'z-Zarâ'if Sandûkatu'l-Ma'ârif)*, hazı.: M. Serhan Tayşi-Yusuf Özbek-Ülker Aytekin, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Yalçın, Ayhan, *Gönül Sultanları İstanbul Evliyâları ve Ziyâret Yerleri*, Çelik Yay., İstanbul, 1996, s. 240.
Yaltkaya, Şerafettin, *Simavnakadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul, 1966.
Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yay., İstanbul.
Yekhlef, Houria, *Katip Çelebi ve Süllemü'l-Vüsûl'u*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara, 1996, s. 156.
Yetik, Erhan, *İsmâil-i Ankaravî*, İşâret Yay., İst., trs.,
Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Kaynakları*, TDV Yay., Ankara, 2002.
Yıldırım, Selahattin, *Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları*, İst., 2000, s. 141-142.
Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyet*, İstanbul, 1987.
Yılmaz, Hasan Kâmil, *Aziz Mahmud Hüdâyî (Hayatı, Eserleri, Tarîkatı*), Erkam Yay., İstanbul, 1999.
....., *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadîs Şerhi,*MÜİF Yay., İstanbul, 1990.
....., "*Tasavvufla İlgili Sorular*", (el-Lüma'nın sonunda), İstanbul, 1996.
....., Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Yay., İstanbul, 2000.
Yılmaz, Necdet, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî ve Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, MÜSBE, İstanbul 1993.
....., *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (Sûfîler Devlet ve Ulemâ)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2001. (Yılmaz, *OTT*)
Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara, 1971.
Yüce, Abdülhakim, *Tasavvuf ve Bid'at*, Nil Yayınları, İzmir, 2000.
Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda* Tasavvuf (XIX. Yüzyıl) s. 239.
Yüksel, Hasan Avni, *Türk-İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, İstanbul, 1996.
Yüksel, Hasan, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1584-1683)*, Sivas, 1998, s. 36.
Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, (çev.: İbrahim Kâfi Dönmez), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1990.
Zebidî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcu'l- Arûs min Cevheri'l-Kâmûs*, thk.: İbrahim et-Terezî, Beyrut, 1965'den ofset baskı.
Zirikli, Hayrüddîn, *el-A'lâm Kâmûs-ı Terâcim*, Beyrut 1389/1969.
Zürcher, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., 1996, s. 279.

b. Makaleler

Abdulkadiroğlu, Abdülkerim, "Şeriat Uleması ile Tarîkat Meşâyıhı İhtilâfı ve Tekke ve Tekke ve Zaviyelere Tayinler Hakkında İki Vesika", *AÜİFD*, c. XXVIII.
Akdağ, Mustafa, "Celâlî İsyanlarından Büyük Kaçgunluk" (1603-1606), *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 2-3, c. II, Ankara, 1964.
Akkaya, Hüseyin, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Görülen Fikir Hareketlerinde Kadızâdeliler-Sivasîler Tartışması", *Osmanlı*, Editör: Güler Eren, c. VII.

Akkuş, Mehmet, "Tasavvufun Anadolu'ya Girişi ve İslamlaşmada Rolü", *Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, haz.: Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul, 1991.

....., "Yiğitbaş-ı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'nin Hayatı ve Eserleri", *İlim ve Sanat*, İstanbul, 1998, sy. 21.

Aksoy, Hasan, "Birgivî (Birgi'li) Mehmed Efendi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. I, s. 447.

Aktepe, Münir, "*Esad Efendi*", *DİA*, İstanbul., 1995, c. XI.

Akün, Ömer Fâruk "Sarı Abdullah", *İA*, c. X, s. 216.

Ali Emirî, "Kadızâde Şeyh Mehmed Efendi'nin IV. Murad'a Sunduğu Kasîde*", Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, yıl: 2, sy., 14 (30 Nisan 1335), ss. 276-282.

Arberry, Arthur John, "Tasavvuf", *İslam Külür ve Medeniyeti*, İstanbul, 1989, c. IV, ss. 145-157.

Aşkar, Mustafa, "Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *AÜİFD*, c. XXXIX, s. 542.

.....," Son Dönem Tekke Mecmûalarından Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi'nin Rehber-i Tekâyâ'sı", *Tasavvuf –İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl 1, sy. 3, Nisan 2000, s. 156.

....., "Tarîkat-Devlet İlişkisi, Kadızâdeli ve Meşâyıh Tartışmaları Açısından Niyâzî-i Mısrî ve Döneme Etkileri", *Tasavvuf*, yıl: 1, sy., 1, (Ağustos 1999), ss. 48-80.

Atay, Hüseyin, "Nefis", *AÜİFD*, Ankara, 1997, sy. XXXVII, s. 2-3

Ateş, Ahmed, "Menâkıb", *İA*, İst., 1972, s. 701;

Ateş, Süleyman, "Zikir", *AÜİFD*, Ankara, 1966, sy., XXIV, s. 235-236.

Avcı, Casim, "Hilâfet", *DİA*, c. XVII, s. 539.

Aykut, Said, "Abdülmacid Sivâsî", *SGAD*, c. 8, s. 224.

Aynî M. Ali, "Nefs Kelimesinin Manaları", *Dârulfunûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1930, c. IV, sy. 14, s. 50.

Azamat, Nihat "Câhidî Ahmed Efendi", *DİA*, c. VII, s. 16.

Bardakoğlu, Ali "Âm", *DİA*, c. II, s. 552-53).

Barkan, Ömer Lütfi, "Kolonizatör Türk Dervişleri" *Vakıflar Dergisi*, c. II, ss. 279-304.

Baysun , M.Cavid, "Murad IV", *İA*, c. VIII, s. 642.

Bolay, Süleyman Hayri, "Akıl", *DİA*, c. II, s. 238.

Bursalı, "*Şeyh Abdülehad en-Nûrî*" (Terâcim-i Ahvâl), *Sırât-ı Müstakîm*, VII, (161), 9. 1327, s. 69.

Calverley, E.E., "Nefis", *İA*, c. IX, s. 178.

Cebecioğlu, Ethem, "*İslam Tebliğcileri Olarak Mutasavvıflar*", I. Somuncu Baba ve es-Seyyid Hulûsi Efendi Sempozyumu Tebliğleri, haz. İhsan Özkes, İstanbul, 1991, ss. 101-118.

....., "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmir'de İslâmı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, ss. 101-132;.

....., "*Güney Asya'da İslâm'ın Yayılmasında Sûfilerin Rolü", AÜİFD*, c. XXXIII, Ankara, 1992, ss. 157-178.

....., "Alandışı/Layman'lerin Tasavvufu Anlayamamalarının Bazı Nedenleri Üzerine I-II-III, *İslam*, sy., 163-164-165, İstanbul, Mart, Nisan, Mayıs 1997, ss. 32-34; ss. 33-43; ss. 43-58.

....., "Some Reasons For The Inability of Layman to Anderstand Sufizm", Tasavvuf, sy., 1, Ankara, Ağustos 1999.
Cour, A. "Şeyh", *İA*,c. XI, s. 462.
Çağrıcı, Mustafa, "Ahlak", *DİA*, c. II, ss. 1-9.
Çakmaklıoğlu, Mustafa, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre Hayal ve Düzeyleri, *Tasavvuf*, sy. 10, ss. 299-330.
Çapanoğlu M S., "Dördüncü Murad Devrinde Fıkıhçı Yobazların Dâvâsı" *Tarihten Sesler*, c. I, sy., 2 (Şubat 1943), ss. 37-39.
Çavuşoğlu, Semiramis, "Kadızâdeliler", *DİA*, c. 24, s. 100.
Çelebi, İlyas, "Hızır", *DİA*, c. XVII, ss. 406-409.
Çetin, Atillâ, "İstanbul'daki, Tekke, Zâviye ve Hânkahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika", *Vakıflar Dergisi*, sy. XIII, Ankara 1981, s. 585.
Dalgın, Nihat, "İslamda Tevbe", *Diyânet İlmî Dergi*, c. XXXII, sy.: III, 1996, ss. 39-63.
Darkot, Besim, "Midilli", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1971, c.VIII, s. 282-284.
Demirci, Mehmed "Birgivî ve Tasavvuf", *İmam Birgivî*, yayına haz: Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s. 59-66.
....., "İsmail Hakkı Bursevî'nin Ecvibe-i Hakkiyyesi", *Tasavvuf*, sy. X, Ocak Haziran, 2003, s. 35.
....., "Zâhidlik Nedir? Dünyâ Âhiret Dendesi Nasıl Kurulur?", *DEÜİFD*, İzmir, 1987, sy.: IV, s. 105-126.
....., "Nûr-i Muhammedî", *DEÜİFD*, İzmir, 1983, c. I, s. 245.
Ekicigil, Recep, "Abdülahadün Nuri", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, Tercüman Gazetesi Yay., İstanbul, 1982, c. I, s. 88.
Eraydın, Selçuk, "Abdülahad Nuri Sivasi" *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/ İsimler/ Eserler/ Terimler)*, Dergah Yay., İstanbul, c. I, s. 17.
....., "Çile" *DİA*, c. VIII, s. 315.
Eyice, Semâvi, "Hacı Evhad Camii", *DİA*, c. 14, s. 472.
....., "İmrahor Camii", *DBİA*, c. 4, s. 166.
....., "İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Camii ve Osmanlı Türk Mimârisindeki Yeri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (İÜEFTD)*, V/89 (1953), ss. 153-182.
Filiz, Şahin, "Mistisizm ile Tasavvuf Arasındaki Temel Farklar", *Diyânet Dergisi*, sy. 1, Ocak-Şubat-Mart, 1994, ss. 103-124.
Frieda Fordham, *Jung Psikolojisi*, çev. Aslan Yalçıner, Say Dağıtım, İstanbul, 1994, ss. 124-138.
Furat, A. Subhi, "Veli", *İA*, c. XIII, s. 292.
Geza David, "Budin" *DİA*, c. VI, s. 344.
Goldziher, İgnar, "İslâmiyetin İlk Zamanlarında Zühd", çev.: Hayrani Altıntaş), *AÜİFD*, Ankara, 1981, sy. XXIV, s. s. 539.
....., "Ebdal", *İA*, c. IV, ss. 3-4.
Gökyay, Orhan Şaik, " Rüyâlar Üzerine" *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, c. IV, Ankara, 1982, s. 183.
Gölpınarlı, "Nazmî", *İA*, c. IX, s. 147.
....., "Şemsiyye", *İA*, c. X, s. 423.
....., "Çile" *İA*, c. III, s. 397.
....., "Niyazî-i Mısrî", *Şarkiyat Mecmuası*, c. VII (İstanbul 1972), ss. 183-226;

Güler, Zekeriya Vesîle ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri" *Tasavvuf*, sy.: 10, ss. 45-98.
Gündoğdu, "Osmanlı Padişah-Tarîkat Şeyhi Münâsebetlerine Dâir Bir Örnek: Abdülmecîd Sivâsî ve I. Ahmed", *Türk Kültürü*, yıl: 37, sy.: V(Eylül-Aralaık 1999), ss. 345-359.
....., "*XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsîler-Kadızâdeliler Mücâdelesi"*, *İLAM*, c.III, sy. I (Ocak-Haziran 1998), ss. 37-72.
....., "Türk Tasavvuf Kültürü'nde Bir Şeyh Ailesi: Şemsî-Sivâsîler", *Türkler*, (Ed: H. Celal Güzel), Ankara, 2002, c. XI, ss. 128-140.
....., "Halvetiyye tarîkatı Şemsiyye Kolu Meşâyıhı ve Şemsî Dergâhı Son Post-nişîni: Hüseyin Şemsi (Güneren)", *Ekev Akademi Dergisi*, yıl, 6 sy., 10 (Kış-2002), ss. 65-71.
....., "XVII. Yüzyıl Osmanlısında Siyâsî Otoritenin Ulemâ-Sûfî Yaklaşımına Dâir Bir Örnek: IV. Murad-Kadızâde-Sivâsî", *Dini Araştırmalar*, c. II, sy., 5, (Eylül-Aralık 1999), ss. 203-223.
Güneren, M. Fatih, "Hüseyin Şemsi Güneren" *DİA* için hazırlanmış, yayımlanmamış makale).
Gündüz, İrfan, "Somuncu Baba ve Melâmetiyye", *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyumu Tebliğleri*., ss. 93-104.
Harman, Ömer Fâruk, "Îsâ", *DİA*, c. XXII, ss. 465-472.
Has, Şükrü Selim, "*Halebî İbrahim b. Muhammed", DİA,* İst., 1997, c. XV, ss. 231-232.
Heyet, "Abdülahat Nuri", *Büyük Larousse*, Milliyet Gazetesi Hediyesi, İstanbul, trs, c. I, s. 24.
Heyet, "Abdülehad Nuri", *Türkiye Gazetesi İslam Alimleri Ansiklopedisi*, İstanbul, trs., c. 14, ss. 118-126.
Heyet, ""Abdülehad Nûri", *Evliyalar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, 1992, c. I, ss. 273-286.
Heyet, "Abdülahad Nuri",*Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, İstanbul, 1983, c. I, ss. 41-42.
Heyet, "Osmanlı'ya Bakış Kültürel Soğuma ve Kadızâdeliler", *Büyük Türk Klasikleri,* c. V, s. 36.
Heyet, "Abdülehad Nuri", *Rehber Ansiklopodisi*, c. s. 121.
Heyet, "Abdülahad Nuri", *Meydan Larousse*, İstanbul, 1992, c.I, s. 25.
Heyet, "Abdülahad Nuri", *Ana Britannica*, İstanbul, 1993, c. I, s. 24.
Hökelekli, Hayati, "Din Psikolojisi Açısından Şeyh-Mürid İlişkileri", *Hareket*, Mart, 1980, s. 36-37.
Işın, Ekrem, "Abdülahad Nuri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, c. I, ss. 21-22.
....., "Abdülahad Nuri",*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı ve Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1999, c. I, s. 33.
....., "Abdullah (Sarı)", *DBİA*, c. I, s. 13.
....., "Abdulahad Nuri", *DBİA*, c. I. s. 21.
....., "Cemâleddîn Uşşâkî", *DBİA,* c. II, s. 399.
....., "Yavsi Baba Tekkesi", *DBİA*, c. VII, ss. 445-46.
İnalcık, Halil, "*Osmanlı Tarihi*ne Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, c. I, s. 110.
İpşirli, Mehmed, "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII.Asırlar)", *Osmanlı Araştırmaları*, c. VII-VIII, 1988, ss. 273-285.

....., "Osmanlı Uleması", *Osmanlı*, c. VIII, s. 71.
....., "*Ayasofya Kürsü Şeyhliği", DİA*, c. 4, s. 224.
....., "Çivizâde Muhyiddîn", *DİA*, c. VIII, s. 348.
İsen, Mustafa, "Divân Şâirlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri" *Milli Eğitim*, sy.: 84 (Nisan 1989), ss. 23-24.
....., "Mutasavvıflara, Sûfî Şairlerce Yazılan Mersiyeler ve Sufî Düşüncesine Göre Ölüm", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, VII(1991-92), s. 320.
Jamal, J. Elias, "Zikr-i Dervişâneden Dîvân Mûsikîsine Kadar Osmanlılar Devrinde Semâ'ya Bir Bakış", çev.: İdil Eser, *Cogito*, sy. 19, yıl: 1999, ss. 221-222.
Kahyâoğlu, M. Baha, "Aydınoğlu Dergâhı ve Mescidi", *İ. Ansk*. c. III, s. 1522.
Kara, İsmail "Birgivî Mehmed Efendi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yay., İstanbul, 1996, ss. 20-21.
Kara, Mustafa, "Abaza Şeyhi", *DİA*, c. I, s. 12.
....., "Emir Buharî", *DİA*, c. XI, ss. 125-126.
....., "Ahmet Buhârî", *SGAD*, c. VIII, ss. 26-27.
....., "Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarîkatlar", *Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih-Medeniyet-Kültür*, İz Yay., İstanbul, 1996, c. I, s. 221.
....., "Tasavvufî Düşüncede İnsan-Dünya Münâsebetleri ve Zihniyetimiz", *Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri*, Bursa, 16-17 Haziran, 1990, s. 158-160.
Karagöz, Mehmet, "Osmanlı Fikir Hayatında Kadızâdeliler", *Türkler*, Edit: Komisyon, Ankara, 2002, c. XI, s. 141.
Karatay, Ethem Fehmi, "Beyzâvî Tefsiri Hâşiyeleri", *Topkapı Sarayı Müzesi Arapça Yazmalar Katoloğu,* İst., 1962, c. I, s. 526.
Karlıağa, Bekir, "Osmanlı Düşüncesinin Oluşumu", *Osmanlı*, c. VII, ss. 28-37.
Kemikli, Bilal, "Sivaslı Şâir-Mutassavvıf Abdulehad Nûri ve Bir Şiiri", *Sivas Altıncı Şehir,* yıl:1, sy. 2, (Nisan-Haziran), 1997, s. 34.
....., "*Yunus Yolunda Bir Mutasavvıf Şâir: Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi*", VII, Uluslar arası Türk Halk Edebiyatı Semineri, 7-9 Mayıs 1997 Eskişehir.
Kılıç, M. Erol, "Cemâleddîn Uşşâkî", *DİA*, c. VII, ss. 314-315.
Kılıç, Rüya, "Sivas'tan İstanbul'a Bir Tarîkat Portresi: Şemsiyye ve Sivâsiyye", *Türkler*, , (Ed: H. Celal Güzel), Ankara, 2002, c. XI, ss. 120-127.
Koçu, Reşat Ekrem, "Abdulahad Nuri Efendi" İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 1958, c. I, s. 57).
....., *"*Abdülmecîd Efendi*"*, *İstanbul Ansiklopedisi* , İstanbul Yay., İstanbul, 1946., c. I, s, 101.
Köprülü, Fuad, "Anadolu Selçuklularının Yerli Kaynakları", *Belleten*, c. VII (1943), ss. 421-425.
Kucur, Abdullah, "Hoca Ahmed Tâhir Memiş Efendi", *SGAD*, c. X.
....., "Mustafa Özeren Efendi", *SGAD*, c. X, s. 298 vd.
Kufralı Kasım, "Molla İlâhî ve Kendisinden Sonra Nakşibendî Muhiti", *İÜEFTD*, İstanbul, 1948, c. III, sy., 1-2, s. 133.
....., "Birgivî" *İA*, c. II, ss. 634-635.
....., "Hırka", *İA*, c. V, s. 449-450.
Kuşat, Ali, "Nefis Mertebelerine Psikolojik bir Yaklaşım", *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık 2002, ss. 119-128.
Kut, Günay-Kut, Turgut, *İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergeh-nâme,*

Küçük, Osman Nuri, "Zaman Düşüncesinin Tasavvufî Açılımı", *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık, 2002, sy. IX, ss. 221-238.
Lekesiz, M.Hulusi, "Osmanlı İlim Zihniyeti: Teşekkülü Gelişmesi ve Çözülmesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi", *Türk Yurdu Dergisi*, c. XI, sy., 49, (Eylül 1991), ss. 24-25.
Lewellyn Vauughn-Lee, "Bir Sûfi Geleneğin Rüyâ Çalışması" , *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf* (Edit: Heyet, ter: Kemal Yazıcı, Ramazan Kutlu), İnsan Yay., İst., 1997.
Masssignon, Louis, "Tarîkat", *İA*, İstanbul, 1974, c. XII, s. 15.
Mayer, Hans George, "İçtimâi Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Ulemâ-Meşâyih İlişkileri" ter. Hüseyin Zamantılı, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, sy. IV, yıl, IX, Ekim 1980, ss. 55.
Muhammed Ecmel, "Sûfî Ruh Bilimi", *Sûfî Psikolojisi*, s. 85.
Nicholson, "Sülûk", *İA*, c. XI, s. 231-232.
Ocak "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1978, XII, s. 257.
....., "XVI. XVII. Yüzyıllarda Bayramî (Hamzavî) Melâmîleri ve Osmanlı Yönetimi", *Belleten*, TTK, C. LXI, sy.: 230 (Nisan 1997), ss. 93-110.
....., "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, yıl: XVII-XXI/1-2, (1979-1983), Ankara, 1983, ss. 208-225.
....., "Din", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Edit.: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999, c. I, s. 155.
O'kane, Atun, "Manevî Rehberlik Sanatı" *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf* (Edit: Heyet, ter: Kemal Yazıcı, Ramazan Kutlu), İnsan Yay., İstanbul, 1997, s. 91.
Okçuoğlu, Tarkan, "Mehmed Ağa Tekkesi", *DBİA*, c. V, s. 356;
Öngüren, Reşat, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı'da Tasavvuf Anlayışı", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, (Milletlerarası Sempozyum: 9-11 Kasım 1996)*, İstanbul, 1997, ss. 409-433.
....., "Şeriatin Kestiği Parmak: Kanunî Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarîkat Şeyhleri", *İLAM Araştırma Dergisi*, Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı İlmî Araştırmalar Merkezi Yay., İstanbul, 1996(Ocak-Temmuz), ss. 123-140.
....., "Hasan Burhâbeddîn Cihangirî", *DİA*, c. XVI, s. 311.
.....,"Osmanlı Padişahları ve Tasavvuf", *Osmanlı*, c. IV, ss. 486-494.
Önkal, Hakkı, "Eyüb Türbeleri", *Eyüb Sultan Sempozyumu Tebliğleri-II*, 8-10 Mayıs 1998, Eyüp Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., s. 73.
Öz, Mehmed, "Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Türkiye Günlüğü*, sy., 58 (Kasım-Aralık 1999), ss. 48-53.
Özcan, Abdülkadir, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Duraklama ve Gerilemesinin Sebepleri Hakkında Bazı Tespitler ve Alınan Tedbirlere Genel Bir Bakış", *İlim ve Sanat*, sy. 44-45 (1997), s. 23.
....., "Şeyhî Mehmed ve Vekâyiu'-l Füzelâ'ya Dâir", *Vekâyiü'l-Füzelâ*, c. I, ss. VII-XV.
Özcan, Nuri, "Ahmet Vefkî Efendi", *DİA*, c. II, s. 158.
....., "Ali Şîruganî", *DİA*, c. II, s. 454.
....., "Devran", *DİA*, c. IX, s. 249.

Özyılmaz, Ömer, "Medreselerin Bozulma Sebepleri ve Bunların Islahı Yönünde Yapılan Çalışmalara Kısa Bir Bakış", *UÜİFD*, sy., V (1993), ss. 133-150.
Plessner, M. Mürid" *İA*, c. VIII, s. 809.
Regis Balchere, "Nefs Kelimesinin Kur'an'da Kullanılışı Hakkında Bazı Notlar", (çev.. Sâdık Kılıç), *Atatürk Ü İFD*, Erzurum, 1982, sy., 5, ss. 189-196.
Sakaoğlu, Necdet, "*Ayasofya Kürsü Şeyhliği*", *DBİA*, c. 1, s. 459.
....., "Kadızadeliler-Sivâsîler", *DBİA*, c. IV, ss. 367-369;
Shaalan, Muhammed, "Sûfî Uygulamaları ve Bireyleşme Yolu Arasındaki Bazı Paralellikler", *Sûfî Psikolojisi*, haz.: Kemal Sayar, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s. 159.
Suraiya, Faroghi, "İktisat Tarihi 17. ve 18 Yüzyıllar", *Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1995, c. II, s. 191-196.
Sürmeli, Mehmet, "Kur'an'da Velâyet Kavramı", *Tasavvuf*, Temmuz, Aralık, 2002, sy. 9, ss. 303-336.
Svırı, Sava, "Yorumlaanmış ve Kayda Geçirilmiş Rüyalar-Ortaçağ İslam Dünyasında Rüyalar", *Sufi Psikolojisi*, haz.: Kemal Sayar, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s. 197.
Tahralı, Mustafa "Fransız Müslüman Abdülvahid Yahya (Rene Guenon)'un Eserlerinde Tasavvuf ve Mistisizm Farkı, *KAM*, sy. 4, 1981, ss. 28-36.
....., "Muhyiddîn İbn Arabî ve Türkiye'ye Tesirleri" *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, sy., I, yıl: 23, İstanbul, 1994, s. 33.
Tanman, M.Baha, "Atik Vâlide Külliyesi, *DBİA*, c. I, ss. 407-412.
....., "Atik Vâlide Sultan Külliyesi", *DİA*, c. IV, s. 71.
....., "Aydıoğlu Tekkesi", *DİA*, c. IV, ss. 238-39.
....., "Aydıoğlu Tekkesi", *DBİA*, c. I, ss. 482-84.
....., "Cemâleddîd Uşşâkî Tekkesi, *DBİA*, c. II, s. 399.
....., "Dırağman Külliyesi", *DBİA*, c. III, s. 49.
....., "Drağman Külliyesi", *DİA*, c. IX, s. 524.
....., "Hacı Evhad Külliyesi", *DBİA*, c. 3, s. 473.
....., "Halvetîlik", *DBİA,* c. III, s. 534.
....., "Karabaş Tekkesi", *DBİA*, c.IV, ss.440-441.
....., Demiriz, Yıldız- "Piyâle Paşa Camii", *DBİA*, c. 6, ss. 254-58.
....., "Sertarîkzâde Tekkesi", *DBİA*, c. 6, s. 533.
....., "Sinânîlik", *DBİA*, c. VII, s. 7.
....., "Sivâsî Tekkesi", *DBİA*, c. VII, s. 16.
....., "Sünbül Efendi Tekkesi", *DBİA*, c. VII. ss. 105-107.
Tansel, Fevziye Abdullah, "*Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi ve Devriyesi*", *AÜİFD*, c. 17 (1969), ss. 187-189.
Tatçı, Mustafa, "Tasavvuf Edebiyatında Şathiyyât-ı Sûfiyâne Geleneği", *Türk Kültürü*, 267, 1985, s. 482.
Telci, Cahit, "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", *50. Yıl Atatürkçülük Armağanı*, Akademi Kit., İzmir, 1994, s. 206.
Tayşi, M Serhan, "Karabaş Ali Efendi", *SGAD*, s. 269-270.
....., "Sünbül Efendi", *SGAD*, c. VIII. ss. 41-45.
Türer, Osman "Osmanlı İmparatorluğu'nda Padişah-Tarîkat Şeyhi Münâsebetine Dair Tarihî Bir Örnek", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy.: 28 (Şubat, 1984), ss. 181-194.

....., "*Batının İslâmı Tanımasın Tasavvuf'un Rolü"*, Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, ss. 143-176.
....., "*Orta Asya'da İslâm'ın Yerleşmesi ve Muhâfazasında Tarîkatların Rolü"*, İlim ve Sanat, sy. 35-36, (Temmuz 1992), ss. 19-27.
....., "Biat", *DİA*, c. VI, s. 124.
Türkdoğan, Orhan, "Sosyal Hareketler Olarak Celâlî Ayaklanmaları", *TTK Belleten*, c. LX, sy., 228 (Ağustos 1996), ss. 421-442.
Uçman, Abdullah, "Abdülahad Nuri", *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul, 1987, c.6, s. 35.
....., "Abdülahad Nuri", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şule Yay., İstanbul, 1995, c. 8, ss. 228-235.
....., "Abdülahad Nûrî", *DİA*, c.I, s. 179.
Uludağ, "Abdal", *DİA*, c. I, s. 59.
....., "Ahid", *DİA*, C. I, s. 534.
....., "Ahmed Şemseddîn, Yiğitbaşı", *DİA*, c. II, s. 135-136.
....., "Aşk", *DİA*, c. IV, ss. 11-16.
....., "Celâl", *DİA*, c. VII, s. 240.
....., "Celvet", *DİA*, c. VII, s. 273.
....., "Cemâl", *DİA*, c. VII, s. 296.
....., "Cendî", *DİA*, c. VII, s. 361.
....., "Devran", *DİA*, c. IX, ss. 248-249.
....., - Eraydın, Selçuk "Erbaîn" *DİA*, c. XI, s. 270.
....., "Halîfe", *DİA*, c. XV, s. 299.
....., "Halvet", *DİA*, c. XV, 386-387.
....., "Halvetiyye", *DİA*, c. XV, s. 394.
....., "Hırka", *DİA*, c. XVII, ss. 373.
....., "Hızır", *DİA*, c. XVII, ss. 409-411.
....., "İnsan-ı Kâmil", *DİA*, c. 22, s. 331.
....., "Zikir", *İA*, c. XIII, s. 561.
Unan, Fahri, "Osmanlı Medreselerinin İlmî Performansı Üzerine Bazı Düşünceler", *Türkiye Günlüğü*, sy., 30, (Eylül-Ekim), Ankara, 1994, s. 54.
....., "Dinde **Tasfiyecilik** Yahut Osmanlı Sünnîliğine Sünnî Muhâlefet: Birgivî Mehmet Efendi", *Türk Yurdu*, sy., 36, Ankara, 1990.
Uzun, Mustafa, "Îsâ", *DİA*, c. XXII, s. 475.
....., "Ebced", *DİA*, c. X, ss. 68-70.
....., *"*Dede Ömer Rûşenî" *DİA*, c.IX, s. 8.
Üçer, Müjgan, Yunus İzinde Bir Şâir: Nûrî-i Sivâsî (Abdülehad Nûrî), *Revak*, 1993, ss. 56-65.
....., "Tokat ve Efsâneleri, İnanışları", *Türk Târihinde ve Kültüründe Tokat*, (2-6 Temmuz 1986 tarihli sempozyum bildirisi), Tokat Valiliği Şeyhülislam İbn Kemal Araştırma Merkezi, Ankara, 1987, s. 228.
Ülken, Hilmi Ziya "Anadolu Tarihinde Dini Ruhiyat Müşâhedeleri 3 Hacı Bektâş-ı Velî" *Mihrab* , (1 Temmuz 1340), c. 15-16, s. 515-530.
Vassaf, "Karabaş-ı Velî Hazretleri", *Cerîde-i Sûfiyye*, c. III, sy. 86, s. 397.
Yakıt, İsmail, "Ebced", *Osmanlı Ansiklopedisi* c. V, s. 52-53.
....., "Mevlânâ'da Akıl ve Aklın Kritiği", *SDÜİFD*, sy., 3, Isparta 1996, ss. 1-8.
Yaran, Rahmi, "Bid'at", *DİA*, c. VI, ss. 129-131).
Yazıcı, Tahsin, "Semâ", *İA*, c. X, s. 464.

....., "Ahyâr", *DİA*, c. II, s. 194.
....., "Şath", *İA*, c. XI, s. 351.
....., "Mevlânâ Devrinde Semâ", *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1964, c. V, s. 135-159.
....., "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi (İED)*, İstanbul, 1956, II, s. 93.
Yazıcıoğlu, M.Sait, "XV ve VXI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde Kelâm", *İslami İlimler Dergisi*, Ankara, 1980, sy., IV, s. 281.
Yılmaz Hasan Kamil, "Osmanlı Sultanları ve Mutasavvıflar", *Maverâ*, (Tasavvuf Özel Sayısı), Eylül-Ekim 1984, s. 92.
....., "XV. Asır Anadolu Mutasavvıfları Arasında Somuncu Baba'nın Yeri", Ankara, 1997, ss. 17-23.
.....,l "Menkıbe ve Kaynaklara Göre Somuncu Baba'nın Tasavvuf Neşvesi ve Tarîkatı",. *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyumu Tebliğleri*, ss. 85-92.
....., "Sarı Abdullah Efendi", *SGAD*, c.VIII, s. 255.
Yılmaz, Necdet *Osmanlı'da Tasavvuf ve Mutasavvıflar ve XVII. Asırda Yunus İzinde Bir Âlim Sûfî Abdülehad Nûrî Efendi,* (Yayımlanmamış makale), s. 12.
....., "*Bâli-zâde Hasan Bey'in Midilli Adasındaki Vakfiyesi*", (EV.VKF. 1032 Ra. A. 5/76), (Yayınlanmamış makale), s. 3.
Yurdaydın, Hüseyin "Türkiye'nin Dinî Tarihine Umumî Bir Bakış", *AÜİFD*, Ankara, 1961, c. IX, s. 114-115.
....., "Düşünce ve Bilim Tarihi (1300-1600)",*Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti (1300-1600)*, yayın yönetmeni, Sinâ Akşin, İstanbul, 1988, s. 114-115.
....., "Kadızâdeliler (Fakılar)", *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul, 1988, s. 251-252.
....., "Üstüvânî Risâlesi", *AÜİFD*, Ankara, 1969, c. X, s. 71.
Yücel, Erdem, "Eski Vâlide Camisi ve Külliyesi", *İst. Ansk*., İstanbul, 1958-74, c. X, s. 5300-5303.
Yüksel, Emrullah "Birgivî", *DİA*, c. VI, ss. 191-194.
Yüksel, Hasan, "Sivas'ta Bir Şeyh Ailesinin Ortaya Çıkışı ve Vakıflar Üzerine Bir Deneme (Şeyh Şemseddîn Ailesi)", *Revak*, c. I, sy. I, Sivas, 1990, ss. 41.
Zarcone, Thierry, "Emir Buhârî Tekkesi", *DBİA*, c. III, s. 165-167.
Zilfi, Madeline C. "The Kadızâdelis: Discordent Revivalism in Seventeenth-Century Istanbul, *Journal of Near Eastern Studies*, 4 (1986), çev: Hulusi Lekesiz, "Kadızâdeliler: Onyedinci Yüzyıl İstanbul'unda Dinde İhyâ Hareketleri", *Türkiye Günlüğü*, sy.: 58 (Kasım-Aralık, 1999), ss. 65-79.

EKLER

Şekil 1 : Şemsî-Sivâsî Ailesi ve Silsilesini Gösteren Şema

Şekil 2 : İstanbul'da Sivâsiyye'nin Durumunu Gösteren Tablo

Şekil 3 : Balkanlarda Sivâsiyye'nin Durumunu Gösteren Şema

Şekil 4 : Balkanlarda Şemsî-Sivâsî Yapılanmasını Gösteren Harita

Şekil 5 : Diğer Osmanlı Şehirlerinde Sivâsiyye Halifelerini Gösteren Tablo
Şekil 6 : Yüzyıllara Göre İstanbul'da Sivâsiyye Tekkelerini Gösteren Tablo
Şekil 7 : Abdülehad Nûrî Efendi'nin Türbesinin Caddeden Görünüşü
Şekil 8 : Abdülehad Nûrî Efendi'nin Türbesinin Ön Cepheden Görünüşü.
Şekil 9 : Abdülehad Nûrî Efendi'nin Türbesinin Kitabesi
Şekil 10 : Abdülehad Nûrî Efendi'nin Türbesinin İç Görünüşü.
Şekil 11 : Abdülehad Nûrî Efendi'nin Sandukası
Şekil 12 : Abdülehad Nûrî Efendi'nin Türbesinde Bulunan Bir Kitabe
Şekil 13 : Şemsiyye Silsilesinden Şeyh Ahmed Efendi'nin Resmi
Şekil 14 : Şemsiyye Silsilesinden Şeyh Mehmed Efendi'nin Resmi
Şekil 15 : Şemsiyye'nin son şeyhi Hüseyin Şemsi Güneren'in Resmi
Şekil 16 : Şemsiyye'nin son şeyhi Hüseyin Şemsi Güneren'in El Yazısı
Şekil-17-23: Abdülehad Nûrî Efendi'nin Eserlerinden Örnek Sayfalar